

СОДЕРЖАНИЕ

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ

Махмадёрзода У.М., Курбонова Б.А., Расулов М., Фурутан М. - МАҲСУЛНОКИИ ЗИРОАТҲОИ РАВҒАНДИХАНДА ДАР КИШТИ ТАКРОРИ...	5
Якубова М., Хамрабаева З.М., Содикзода М.С. - ВЛИЯНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СОЕДИНЕНИЙ ЖЕЛЕЗА И ЦИНКА НА РОСТОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОРОСТКОВ ПШЕНИЦЫ.....	8
Норов Ш.Р., Сардорев М.Н., Норов М.С. - ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ КУЛЬТУРЫ-ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК КОРМОВ.....	11
Бобохонова З.К., Боймуродов Р.Б. - ИЗМЕНЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОСФОРА ПРИ ЛЕНТОЧНОМ ВНЕСЕНИИ ФОСФОРНЫХ УДОБРЕНИЙ И НАВОЗА ПОД КАРТОФЕЛЬ.....	14
Алимуродов А.С., Салимзода А.Ф., Исмоилов М.И. - ОЦЕНКА ХОЗЯЙСТВЕННО - ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ НОВЫХ ЛИНИЙ ПШЕНИЦЫ.....	18
Давлатова О.С., Джалилов А.У., Абзамов У.О. - УСТОЙЧИВОСТЬ ОЗИМОЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ К ЖЕЛТОЙ РЖАВЧИНЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	20
Алимуродов А.С., Музафаров Ш.М. - БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦ.....	25
Хафизов А.А. НАШЪУНАМО ВА ҲОСИЛНОКИИ ПАХТА БА МУҲЛАТИ КИШТДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА.....	27
Солиев З.М., Усмонова Ш.Х., Каримов А., Рахимов Ф.Г. - ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭНДОФИТНЫХ ШТАММОВ <i>Bacillus Subtilis</i> К МОБИЛИЗАЦИИ ПОЧВЕННЫХ ФОСФАТОВ	32
Сангинов П.А., Сангинов А.С. - ДЛИНА ВОЛОКНА У ГИБРИДОВ F3 ПО СРАВНЕНИЮ С ГИБРИДАМИ F1 И F2.....	36
Рахмадов С.С., Назира Мирзораджабзода - ВЛИЯНИЕ ВЫКОРМКИ НА ПРОДУКТИВНОСТЬ ПОРОД «БЕЛИКОКОН-1» И «БЕЛИКОКОН-2» ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА В ДЕХКАНСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ГОРОДА ВАХДАТ.....	41
Наврузбекова М., Шомансуров С. - ЗЕЛЕННЫЕ ОВОЩНЫЕ РАСТЕНИЯ, ВЫРАЩЕННЫЕ В ГЕОТЕРМАЛЬНЫХ ТЕПЛИЦАХ ПАМИРА.....	44
Зайнутдинов А., Ахмедов Т.А. ВЛИЯНИЕ ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ МОРКОВИ СОРТА ТИЛЛОРАНГ НА УРОЖАЙНОСТЬ И КАЧЕСТВО КОРНЕПЛОДОВ.....	48
Шералиев З. А., Саидов Н.С. МУШОҲИДАҲОИ РЕПРОДУКТИВ ВА ДИНАМИКАИ АФЗОИШИ ГУЛПОЯИ ЮККАИ НАҲЙ (<i>YUCCA FILAMENTOSA</i> L.) ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ХИСОР.....	50
Косилов В.И., Иргашев Т.А. Ребезов М.Б., Клочкова М.А. - ЗАТРАТЫ КОРМОВ И ВОЗРАСТНАЯ ДИНАМИКА ЖИВОЙ МАССЫ МОЛОДНЯКА ОВЕЦ ЦИГАЙСКОЙ ПОРОДЫ И ЕЕ ПОМЕСЕЙ С ЭДИЛЬБАЕВСКОЙ ПОРОДОЙ.....	56
Шарипов А., Боязитов Ф.А. - БАРТАРАФ НАМУДАНИ КАМБУДИҲОИ ЗИМИСТОН-ГУЗАРОНИ ВА РОҲҲОИ ИСЛОҲИ ОН.....	60
Иргашев Т.А., Косилов В.И., Изатуллоев С. - ДИНАМИКА ЖИВОЙ МАССЫ И УБОЙНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЫЧКОВ РАЗНОГО ГЕНОТИПА В УСЛОВИЯХ ГОРНОЙ ЗОНЫ ТАДЖИКИСТАНА.....	63
Ежова О.Ю., Кузнецов Д.А., Кузнецов С.А., Эргашев Д.Д. - АНТИСЕПТИЧЕСКАЯ	

ОБРАБОТКА ИКУБАЦИОННЫХ ЯИЦ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПТИЦЫ.....	68
Рузиев Т.Б., Риоева Н.Г., Рахматов Х.Г. - МОЛОЧНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ РАЗНОЙ КРОВНОСТИ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВ ИМ. Б.МАХСУД Б.ГАФУРОВСКОГО РАЙОНА.....	71
Байгенов Ф.Н., Шомуродова З.М., Садиров М.З. - ВЛИЯНИЕ СТРУКТУРЫ КОРМОВЫХ РАЦИОНОВ НА МОЛОЧНУЮ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ.....	75
Чурабоева Х.Н. - ЗИМИСТОНГУЗАРОНИИ ЗАНБУРОНИ АСАЛ ВА САРФИ ХУРОКА ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ КУШОНИЁНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	79
Абдурахимов Х.Ч. - УСУЛҲОИ ДОХЛИЗОТИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МАҲСУЛНОКИИ ГЌСФАНДОНИ ЗОТИ ТОЧИКӢ	83

ВЕТЕРИНАРИЯ

Сахимов М.Р., Турдиев Ш.А., Рахимов Ф.Ф., Искандаров Э.Х., Джумазода М.М. - ИЗУЧЕНИЕ АКАРИЦИДНОГО ДЕЙСТВИЯ ЦИФЛУНИТ ФЛОКА.....	86
Давлатмуродов Т.М., Мирзоахмедова Ш.Р. - ЭТИОЛОГИЯ ПОСЛЕРОДОВОГО ЭНДОМЕТРИТА (ЛАБОРАТОРНАЯ ДИАГНОСТИКА).....	88
Рахматов Х.Г., Рузиев Т.Б., Салимчинов С., Аюбов Б.М. - ТАРКИБ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФИЗИКАВИЮ-ХИМИЯВИИ ФАЛЛАИ МОДАГОВҲОИ ТИПИ ТОЧИКИИ ЗОТИ СИЁҲАЛО ДАР ШАРОИТИ ХОҶАГИИ ДЕҲҚОНИИ БА НОМИ Б.МАҚСУДИ НОҲИЯИ Б.ГАФУРОВ.....	90
Валиев Р. - ПОЛУЧЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ АНТИТЕЛ ПРОТИВ ФУНКЦИОНАЛЬНО АКТИВНЫХ ДЕТАРМИНАНТ ВИРУСА ГРИППА А (H ₂ N ₂).....	93
Назаров Ш.Х. - МУАЙЯН НАМУДАНИ ВАЗНИ МУХРАҲО ВА МУШАКҲОИ СКЕЛЕТИ ТИРИИ ГЌСФАНДОНИ ЗОТИ ТОЧИКӢ	96
Фаридуни К. - МУАЙЯН КАРДАНИ ХОСИЯТҲОИ КУМУЛЯТИВИИ ПАЙВАСТАГИҲОИ ҒАЙРИОРГАНИКӢ БО БАҲИСОБИРИИ ТАЪСИРОТ.....	98
Хочаев Ч.Ф., Шамсудинов Ш.Н., Хафизов Д.Ш., Зубайдова Т.М. - ХУСУСИЯТИ МУҲОФИЗАТИИ ЭКСТРАКТИ ХУШКИ ҚАТРОНИ КАМОЛИ ТОЧИКОН (<i>FERULA TADSHIKORUM</i> M. RIMEN) БА ҒАЪОЛИЯТИ ЧИГАР ВА ҒАДУДИ ЗЕРИ МЕЪДА ҲАНГОМИ ЗАҲРОЛУДКУНИИ ШАДИД БО ПАЙВАСТАГИИ ЧОР ХЛОРИДИ КАРБОН (CCL ₄).....	100

МЕХАНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ

Ахунов Т.И., Амиров Н.Р., Эргашев Ш.А. - ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ МАШИН НА КАЧЕСТВО РАБОТЫ И ЭКОНОМИЧНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ.....	106
Исоев У.П., Ризоев А.Б. - РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАҲСУЛНОКИИ КОМБАЙНҲОИ ҒАЛЛАДАРАВИ МУОСИР.....	108
Ризоев И.Б. БАҲОДИҲӢ БА АНДОЗАИ ҲАВФИ ЗАХМДОРШАВИ.....	111
Баходуров Ш.Б., Дўсталиев С.Т. - ТАКМИЛИ КОНСТРУКСИЯИ НИҲОЛШИНОНАК ВА	

ТЕХНОЛОГИЯ И БУНЁДИ БОҶУ ТОКЗОРҶО ДАР ЗАМИНҶОИ САНГЛОҶИ ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН.....	116
Бобиев Д.Ф., Расулов Ф.Н., Ҳақёров Д.М., Абитов Н.Б. - ҲОЛАТИ СИФАТИИ ОБҶОИ ТАҶЗИМШУДАИ ТОҶИКИСТОН.....	119
Джамилзода М.К. ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ $\Delta\epsilon$, Δ И ПАРАМЕТРОВ ШЕРОХОВАТОСТИ ПРИ МОДИФИКАЦИИ МОТОРНОГО МАСЛА ТРИБОТЕХНИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ ЭРС.....	122
Сайдумаров С.С., Толибов К.Б., Иброхимов Н.Ш. – МОНИТОРИНГ ВА ТАҶЛИЛИ ҲОЛАТИ МЕЛИОРАТИВИИ ЗАМИНҶОИ ОБИИ НОҶИИ ҲАМАДОНИ.....	125
Шукрихудоёв Х.Дж., Маджидов Х.М. – ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ ПИЩЕВЫХ МАСЕЛ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ И МАССОВОЙ КОНЦЕНТРАЦИИ ДИБУТИЛФТАЛАТА И ПЛОТНОСТИ.....	130

ЭКОНОМИКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Шарифов З.Р. Олимов Д.А. - БОЗОРИ МАҶСУЛОТИ ГУШТИВУ ШИРИИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛҶОИ РУШД.....	135
Носиров Р.О., Олимзода А.С. - АСОСҶОИ ИЛМИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ЧОРВОИ ШИРДЕҶ.....	141
Шарифов З.Р., Саидов Р.Н. - ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ АУДИТИ МУАССИСАҶОИ СОҶАИ МАОРИФ.....	147
Олимов А.Х. Шарипов Х.П. - АМОНАТ ҲАМЧУН ШАРОИТИ МУБАДДАЛГАРДИИ ПАСАНДОЗҶОИ АҶОЛИ БА НИЗОМИ САРМОЯГУЗОРӢ.....	152
Шукуров И.Ш., Арзиқуллов Ш.Д., Бобоазиззода Ш.А. - САМАРАНОКИИ ИСТЕҶСОЛ ВА ФУРӯШИ МАҶСУЛОТИ САБЗАВОТӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ЧОР ФАСЛИ СОЛ ДАР ЗАМИНИ ОБИИ ДЕҶОТ.....	157
Бобоев А.А. МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ.....	163
Ахмедов Д.Ҷ. ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ МАҶСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРОГОНӢ.....	168
Сидиков Н., Мирзоев Б., Туев Ш.Ш., Разыков А.Ё. - НАУКА И ПРИБАВОЧНАЯ СТОИМОСТЬ.....	172
Сафаров Б.Г., Абдулов Б.Н. - САӢЁҶАТИ ДЕҶОТ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАМОЮЛҶО ВА ДУРНАМОИ РУШД.....	181
Абдурахимов А.А., Ҷонмахмадов К.Ш. - АСОСҶОИ НАЗАРИИ ТАШАККУЛИ РАВАНДИ МЕҶНАТ ВА ПАРДОҶТИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	186
Тағоев Ҷ.Ҷ., Мачидов Ф.Б. - РУШДИ ҲАМГИРОИҶОИ СОҶАҶОИ САНОАТУ КИШОВАРЗӢ ВА САВДО: ТАМОЮЛҶО МУШКИЛОТ ВА САРМОЯГУЗОРӢ.....	192
Аюбов Д. М., Восиева Ф.К., Амаков И.Б. Ниёзов И.Ш. - АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҶКИКИ ТИҶОРАТӢ.....	198
Абдулалимов А., Мирзоев А.Ш. – ФАЁЛИЯТИ МАРКЕТИНГИИ КОРҶОНАҶОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ФУРӯШИ САМАРАНОКИ МАҶСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....	203
Дадоходжаев А.А., Абдурахимов А.А. - ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЫНКА ПРОДУКЦИИ ОВЦЕВОДСТВА.....	209

Аслонов С.М., Мирзоахмадов Ш.Ш. - РОЛЬ И ПОДДЕРЖКА ПРАВИТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЕ СТРАНЫ.....	213
Саидмуродов Ш.М., Назарова Н.С. - ТАТБИҚИ ЛОИҶАҶОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҶАИ ЭНЕРГЕТИКАИ ВИЛОЯТИ ҲАТЛОН.....	217
Сафаров С.З., Саидмуродов П.М. – АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҶОИ ТИҶОРАТӢ.....	221
Рахимов М.Ф., Бобоазиззода Ш. А., Ахмедов Д.Ҷ., Арзиқуллов Ш.Д. – РУШДИ КООПЕРАТСИЯ ДАР СОҶАИ ИСТЕҶСОЛОТ ВА КОРКАРДИ МАҶСУЛОТИ ЧОРВОДОРӢ ДАР КИШВАР.....	226
Саидов Б.М., Махмадиев Ф.Б., Махмадизода С.Б. - ТАШАККУЛЁБИИ МИНТАҚАҶОИ КЛАСТЕРИ АГРООЗУҚАВОРИ: ҶАБҶАҶОИ НАЗАРИЯВИИ.....	230
Бокиев М.Ш., Набиев И.И. - НАҚШИ МАБЛАҶГУЗОРИИ ХУРД ДАР РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	236
Сатторов Ё.А., Акрамов Ш. - ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИ РУШДИ КАС ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	239
Каримова У.Р. - САМАРАНОКИИ АҶБОРИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАИ ФОНДҶОИ АСОСӢ ДАР КИШОВАРЗӢ.....	245
Тураев Ф.Р. - ТАҶЛИЛИ ТАТБИҚИ ЛОИҶАҶОИ АМАЛКУНАНДАИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҶАҶОИ ИҚТИСОДИЁТ.....	248
Доутова А.Р. - АРЗЁБИИ ДАРАҶАИ БЕҶАТАРИИ ОЗУҚАВОРИ.....	252
Дустзода М.Ҷ. - ТАҶЛИЛИ ВАЗЪИ РУШДИ СОҶАИ КИШОВАРЗӢ ВА ТАҶИРОТИ ТАРКИБИ ОН.....	256
Истамова С.А. – ТАСНИФИ ОМИЛҶОИ МУАССИР ДАР ТАҶИЯ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ САНОАТИИ МИНТАҚА.....	263
Султонов М. - ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҶОИ ХОРИҶА ОИД БА СУҶУРТАКУНИИ ҲАВҶУ ҲАТАРҶОИ БОНКӢ.....	269
Оев А.Д. - МУШКИЛОТҶОИ САРМОЯГУЗОРИИ НИЗОМИ БОНКИИ КИШВАР БА БАҶШИ ВОКЕИИ ИҚТИСОДИЁТ.....	273
Қосимова М.И. - ХУСУСИЯТҶОИ ҶАҶОНИШАВИИ ҶАРАКАТИ САРМОЯ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	277
Расулова Д.Б. - МИНТАҚАБАНДӢ ВА РУШДИ ГӯСФАНДПАРВАРӢ ДАР МАМЛАКАТҶОИ ХОРИҶӢ.....	284
Мухаммадҷони Азизулло, Бақоев Ш.С. - ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҶОИ ФАРОҶАМ ОВАРДАНИ МУҶИТИ МУСОИДИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ ТАҶИЯ ВА ТАТБИҚИ ЛОИҶАҶОИ САРМОЯГУЗОРӢ.....	289
Шарипова Д.М. - СОЦИАЛЬНО ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ-ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	294
Шарипов И.О. - ҲОЛАТИ МУОСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҶОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ВИЛОЯТИ ҲАТЛОН.....	298
Сафарова С.Ҷ. – РАВИШҶО ВА УСУЛҶОИ АРЗЁБИИ ФАЗОИ СОҶИБКОРӢ ДАР ҶАҶОНИ МУОСИР: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ.....	303
Мухторзода П.Ҷ., Бобоев Ш.Қ. – ҲАВАСМАНД-КУНИИ КОРҶОНАҶО БАРОИ ПУРИҚТИДОР ГАРДОНИДАНИ ПОЙГОҶИ МОДДӢ - ТЕХНИКИИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ МЕХАНИЗМҶОИ ЛИЗИНГ.....	308

CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

Mahmaderzoda U.M., Kurbonova B.A., Rasulov M., Furutan M. - OILSEEDS PRODUCTIVITY IN RE-SOWING.....	5
Yakubova M.M., Khamrabaeva Z.M., Sodikzoda M.S.- INFLUENCE OF COORDINATION COMPOUNDS OF IRON AND ZINC ON GROWTH FEATURES OF WHEAT SPROUTS..	8
Norov S.R., Sardorov M.N., Norov M.S. - INTERMEDIATE CROPS - ADDITIONAL FEED SOURCE.....	11
Bobokhonova Z.K., Boymurodov R.B. - CHANGE IN THE USE COEFFICIENTS OF PHOSPHORUS FROM PHOSPHORUS FERTILIZERS WHEN THEY ARE APPLIED TO LINEAR AND MANURE CROPS OF POTATOES.....	14
Alimurodov A.S., Salimzoda A.F., Ismoilov M.I.- EVALUATION OF FARM-VALUABLE INDICATION OF NEW WHEAT LINES.....	18
Davlatova O.S., Dzhililov A.U., Azamov U.O. - RESISTANCE OF WINTER SOFT WHEAT TO THE YELLOW RUST IN TAJIKISTAN.....	20
Alimurodov A.S., Muzafarov Sh.M. - BIOLOGICAL FEATURES OF OPPORTUNITIES VARIETIES.....	25
Khafizov A.A. - GROWING, DEVELOPMENTS AND PRODUCTIVITY OF THE COTTON PLANTS DEPENDING ON PERIODS OF THE SOWING IN CONDITION OF DANGARINS DISTRICT.....	27
Soliev Z.M., Usmonova Sh.Kh., Karimov A., Rakhimov F.G. - STUDY OF THE INFLUENCE OF ENDOPHYTIC BACILLUS SUBTILIS STRAINS TO THE MOBILIZATION OF SOIL PHOSPHATES.....	32
Sanginov. P.A., Sanginov. A.S. - FIBER LENGTH IN HYBRIDS F ₃ BY COMPARISON WITH HYBRIDS F ₁ AND F ₂	36
Rakhmatov. S.S., Nazirai Mirzoalila - INFLUENCE OF FEEDING ON PRODUCTIVITY OF BREEDS "BELIKOKON-1" AND "BELIKOKON-2" OF TUTA SILKWORK IN THE DEKAN FACTORY OF THE CITY OF VAKHDAT.....	41
Navruzbekova M., Shomansurov S. VEGETABLES IN PAMIR GEOTHERMAL GREENHOUSES.....	44
Zainutdinov A.A., Ahmedov T.A. - THE EFFECT OF PLANT DENSITY OF TILORANG ON THE YIELD AND QUALITY OF CARROT TUBERS.....	48
Sheraliyev Z.A., Saidov N.S. - REPRODUCTIVE PHENOLOGY AND DYNAMICS GROWTH OF THE PEDUNCLE (YUCCA FILAMENTOSA L.) IN THE CONDITIONS OF THE HISSAR VALLEY.....	50
Kosilov V.I., Irgashev T.A., Rebezov M.B., Klochkova M.A. - COST OF FEED AND AGE-RELATED DYNAMICS OF A LIVE WEIGHT OF YOUNG SHEEP TSIGAY BREED AND ITS INSALIVATE WITH EDILBAEVSKOY BREED.....	56
Sharipov A., Boyazitov F.A. - WAYS TO CORRECT THE SHORTCOMINGS OF WINTERING BEE FAMILIES.....	60
Irgashev T.A., Kosilov V.I., Izatulloev S. - DYNAMICS OF LIVING MASS AND MILK INDICATORS OF GOATS OF DIFFERENT GENOTYPE IN THE CONDITIONS OF THE MOUNTAIN AREA OF TAJIKISTAN.....	63
Yezhova O.Yu., Kuznetsov D.A., Kuznetsov S.A., Ergashev D.D. - ANTISEPTIC TREATMENT OF	

INCUBATION EGGS OF AGRICULTURAL POULTRY.....	68
Ruziev T.B., Rioeva N.G., Rakhmatov Kh.G.- MILK PRODUCTIVITY OF BLACK-AND-WHITE TAJIK TYPE COWS OF DIFFERENT BLOODS IN THE FARM CONDITIONS OF THE NAMED AFTER B. MAHSUD B. OF GAFUROV DISTRICT.....	71
Baigenov F.N., Shomurodova Z.M. Sadirov M.Z. - THE INFLUENCE OF THE STRUCTURE OF FEED RATIONS ON DAIRY PRODUCTIVITY OF COWS.....	75
Boyazitov F.A. - ECONOMIC SPECIALITY OF THE MAIN PROPERTIES OF LOCAL BEES AND CARPATHIAN BEES BREED AND BASTARD OF FIRST GENERATION.....	79
Juraboev Kh.N. - WINTERING OF BEE COLONIES AND FEED CONSUMPTION IN THE KAUSHONION DISTRICT OF THE KHATLON REGION.....	83

VETERINARY SCIENCE

Sakhimov M.R., Turdiev S.A., Rakhimov F.F., Iskandarov E.H., Jumazoda M.M. - THE STUDY OF THE ACARICIDAL ACTION OF NIFLUMIC FLOCK.....	86
Davlatmurodov T.M. Mirzoakhmedov S.R. CAUSES OF INFLAMMATION OF THE MUCOUS MEMBRANES OF THE UTERUS (LABORATORY DIAGNOSIS).....	88
Rakhmatov Kh.G., Ruziev T.B., Salimjonov S. COMPOSITION AND PHYSICO-CHEMICAL CHARACTERISTICS OF THE COLOSTRUM OF TAJIK BLACK COWS AT THE CONDITIONS OF B. MAKSUD DEHKAN FARM OF B. GAFUROV DISTRICT.....	90
Nazarov Sh.Kh. - DETERMINATION OF THE WEIGHT OF VERTEBRATES AND MUSCLES OF THE AXIAL SKELETONS OF TAJIK BREED SHEEP.....	93
Valiev P. THE OBTAINING SPECIFIC ANTIBODIES AGAINST THE FUNCTIONALLY ACTIVE DETERMINANTS OF THE INFLUENZA VIRUS A (H ₃ N ₂).....	96
Fariduni K. DETERMINATION OF THE CUMULATIVE PROPERTIES OF INORGANIC COMPOUNDS UNDER A COMBINATION OF EXPOSURE.....	98
Khojaev J.F., Shamsuddinov S.N., Zubaidova T.M. Khafizov D.Sh. PROTECTIVE CHARACTER OF DRY EXTRACTS OF TAJIK BARK EXPOSED TO THE LIVER DURING SEVERE POISONING WITH CCL ₄	100

MECHANIZATION OF AGRICULTURE AND HYDROMELIORATION

Akhunov T.I., Amirov N.R., Ergashev S.A. INFLUENCE OF THE TECHNICAL MACHINES CONDITIONS AT THE WORK QUALITY AND ECONOMIC AGRICULTURAL PROPERTIES.....	105
Isoev U. P., Rizoiev A. B. THE WAYS TO IMPROVE PRODUCTIVITY OF MODERN HARVESTER-THRESHER.....	108
Rizoiev I.B. ASSESSMENT OF THE LEVEL OF THE DANGEROUS RATE.....	111
Bukhodurov S.B., Dustaliyev S.T. IMPROVING THE DESIGN OF THE MECHANISM FOR PLANTING ROOTS AND THE TECHNOLOGY OF CREATING ORCHARDS AND VINEYARDS ON STONY SOILS OF NORTHERN TAJIKISTAN.....	116

Bobiev D.F., Rasulov F.N., Hackers D.M., Abitov N.B. - REGULATED WATER QUALITY CONDITION OF TAJIKISTAN.....	119
Jamilzoda M.K. - STUDY OF CHANGE IN VALUES α AND ROUGHNESS PARAMETERS DURING MODIFICATION OF MOTOR OIL WITH TRIBOTECHNICAL ERS MATERIALS OF.....	122
Saidumarov S.S., Tolibov K.B., Ibrohim N.Sh. - MONITORING AND MELIORATIVE ANALYSIS OF IRRIGATED LANDS OF THE HAMADONI DISTRICT.....	125
Shukrikhudoev Kh.J., Majidov H. - THERMAL CONDUCTIVITY OF EDIBLE OILS DEPENDING ON TEMPERATURE AND MASS CONCENTRATION OF DIBUTYL PHTHALATE AND DENSITY.....	130

ECONOMY

Sharifov Z.R., Olimov D.A. - MEAT AND MILK PURODUCTION MARKET OF CENTRAL OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS.....	135
Nosirov R.O., Olimzoda A.S. - THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMICAL EFFICIENCY OF DAIRY CATTLE BREEDING.....	141
Sharifov Z.R., Saidov R.N. - IMPROVEMENT OF THE AUDIT METHODS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	147
Olimov A.Kh., Sharipov Ch.P. - THE DEPOSIT ASA CONDITION FOR CONVERTING HOUSEHOLD SAVINDS INTO INVESTMEN.....	152
Shukurov I.Sh., Arziqulov Sh.D., Boboazizzoda Sh.A., - EFFICIENCY OF PRODUCTION AND SALE OF VEGETABLE PRODUCTS AND ITS USE IN FOUR SEASONS ON RURAL IRRIGATED LAND.....	157
Boboev A.A. - METHODS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF INVESTMENTS IN AGRICULTURE.....	163
Akhmedov D.Kh. - DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN A MARKET ECONOMY.....	168
Sidikov N., Mirzoev B., Tuev Sh.Sh., Raziqov A.Yo. - SCIENCE AND ADDITIONAL VALUE.....	172
Safarov B.G., Abdulov B.N. - THE RURAL TOURISM IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN: TRENDS AND THE PROSPECTS.....	181
Abdurakhimov A.A., Jonmahmadov K.Sh. - THEORETICAL BASIS OF FORMATION OF THE LABOR PROCESS AND ITS PAYMENT IN MODERN CONDITIONS.....	186
Tagoev J.Kh., Majidov F.B. - DEVELOPMENT OF THE INTEGRATION OF INDUSTRY, AGRICULTURE AND TRADE: DISTRESSED AND INVESTMENT TREND.....	192
Ayubov D.M., Vosieva F.K., Amakov I.B., Niyozov I.Sh. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF BUSINESS RESEARCH.....	198
Abdualimov A., Mirzoev A.Sh. - MARKETING ACTIVITIES OF AGRICULTURAL COMPLEX ENTERPRISES AS A MEANS OF EFFECTIVE SALE OF AGRICULTURAL PRODUCTS.....	203
Dadokhodjaev A.A., Abdurakhimov A.A. - PECULIARITIES OF CREATION OF THE SHEEP PRODUCTS MARKET INFRASTRUCTURE...	209
Aslonov S.M., Mirzoakhmadov Sh.Sh. - - ROLE AND SUPPORT OF THE GOVERNMENT IN ECONOMIC FREEDOM OF THE COUNTRY.	213
Saidmurodov Sh.M., Nazarova N.S. - IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS IN THE FIELD OF ENERGY IN KHATLON REGION.....	217
Safarov S.Z., Saidmurodov P.M. - THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS.....	221
Rakhimov M.G., Boboazizzoda Sh.A., Akhmedov D.Kh., Arziqulov Sh.D. - DEVELOPMENT OF COOPERATION IN THE SPHERE OF PRODUCTION AND PROCESSING OF LIVESTOCK PRODUCTS IN THE COUNTRY.....	226
Saidov B.M., Mahmadiyev F.B., Mahmadiyoda S.B. - FOREIGN EXPERIENCE OF FORMING A REGIONAL AGRO-FOOD CLUSTER: THEORETICAL ASPECTS.....	230
Boqiev M.Sh., Nabiev I.I. - THE ROLE OF MICRO FINANCE IN AGRICULTURE BRANCH DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN.....	236
Sattorov Yo.A., Akramov Sh. - THE STATE SUPPORT OF DEVELOPMENT THE AIC IN REPUBLICS TAJIKISTAN.....	239
Karimova U.R. - EFFICIENCY OF ECONOMIC NEWS USE OF FUNDAMENTAL FUNDS IN AGRICULTURE.....	245
Turaev F.R. - IN RECENT YEARS, THE HAVE BEEN POSITIVE CHANGES INVESTMENT ACTIVITY	248
Doutova A.R. - ASSESSMENTS LEVEL OF FOOD SAFETY.....	252
Dustzoda M.Kh. - ANALYSIS OF THE STATE OF DEVELOPMENT OF THE SELB ECONOMY, ITS SECTORAL CHANGES AND BUSINESS STRUCTURES.....	256
Istamova S.A. - CLASSIFICATION OF INFLUENCING FACTORS IN THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE INDUSTRIAL POLICY OF THE REGION.....	263
Sultonov Muslim - EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES ON BANKING RISK INSURANCE.....	269
Oev A.D. - OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR TAJIKISTAN INVESTMENT BANKING SECTOR TO REAL ECONOMY.....	273
Qosimova M.I. - THE CHARACTERISTICS OF GLOBALIZATION OF CAPITAL MOVEMENTS IN MODERN CONDITIONS.....	277
Rasulova D.B. - ACCOMODATION AND DEVELOPMENT OF SHEEP BREEDING IN FORLEIGH COUNTRIES.....	284
Muhammadjoni Azizullo, Bakoev Sh.S. - IMPROVING MECHANISMS TO CREATE A FAVORABLE INVESTMENT CLIMATE FOR THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS.....	289
Sharipova D.M. - SOCIO-ECONOMIC ASPECT OF FOOD SECURITY.....	294
Sharipov I.O. - CURRENT STATE OF AGRICULTURAL LAND USE IN KHATLON PROVINCE.....	298
Safarova S.Kh. - APPROACHES AND METHODS FOR ASSESSING THE BUSINESS CLIMATE IN THE MODERN WORLD: THEORY AND PRACTICE.....	303
Mukhtorzoda P.Q. - INCENTIVES FOR ENTERPRISES TO STRENGTHEN THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE HELP OF LEASING MECHANISMS.....	308

ИЛМҲОИ КИШОВАРЗӢ /СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАУКИ/ SCIENCES OF AGRICULTURE

ТДУ 633.85

МАҲСУЛНОКИИ ЗИРОАТҲОИ РАВҒАНДИҲАНДА ДАР КИШТИ ТАКРОРӢ

**Маҳмадёрзода У.М., д. и. к., профессор, Курбонова Б.А., н. и. к., дотсент,
Расулов М., ассистент, Фурутан М., магистр - ДАТ ба номи Ш. Шохтемур**

***Калимаҳои калидӣ:** офтобпараст, кунҷит, маъсар, рапс, ҳосил, чормағзи заминӣ, равған.*

Дар даврони соҳибистиклолии кишвар таҳаввулотҳои бузурги созандагиву ободкорӣ равшан ба назар мерасанд, ки барои амалӣ гаштани сиёсати Ҳукумати кишвар - гузаштан аз давлати аграрӣ ба давлати саноативу аграрӣ заминаҳои мусоид фароҳам меорад. Бунёд гаштани корхонаҳои саноатӣ барои густариш ёфтани соҳаи кишоварзӣ заминаҳои боз ҳам мусоид фароҳам оварда, дар навбати худ соҳаи кишоварзӣ барои таъмин намудани корхонаҳои саноатӣ бо ашёи хоми истеҳсоли худӣ сахми арзандаи худро гузошта метавонад.

Парвариши зироатҳои равғанидиҳанда ва истеҳсоли дони бештари онҳо яке аз заминаҳои асосии таъмин намудани корхонаҳои истеҳсолкунандаи равғани растанӣ ба ҳисоб меравад. Ба зироатҳои равғанидиҳанда зироатҳое дохил мешаванд, ки дар таркиби донашон ба миқдори муайян равған доранд.

Равғани аз растаниҳо истеҳсолшуда аҳамияти баланди истеъмоли ва саноатӣ доранд. Равғани онҳо ҳангоми тайёр намудани ғизо, инчунин ҳангоми консервакунонӣ, саноати қаннодӣ ва нонпазӣ истифода бурда мешавад. Аз равғани зироатҳои равғанидиҳанда дар саноат маргарин, собун, алиф, ленолиум истеҳсол намуда, инчунин ҳамчун равғани молидани истифода бурда мешавад.

Кунҷораи офтобпараст, зағир ва бангдона аз равған ва сафеда бой буда, ғизои концентратии пурқимат барои чорво ба ҳисоб мераванд. Қисми зиёди зироатҳои равғанидиҳанда қобилияти баланди шахддиҳандагӣ доранд.

Вобаста ба гарон будани арзиши равғанҳои воридотӣ ва кам карда шудани майдони кишти пахта дар солҳои охир дар ҷумҳурӣ зарурияти зиёд намудани истеҳсоли дони зироатҳои равғанидиҳанда пеш омадааст.

Бо назардошти кам будани масоҳати майдонҳои кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ва таъмин намудани саноат бо дони зироатҳои равғанидиҳанда самаранок истифодабарии заминҳои обёришавандагии водигӣ ва гирифтани ду ҳосили дони зироатҳои равғанидиҳанда яке аз заминаҳои асосӣ ба ҳисоб рафта, ба роҳ мондани таҷрибаҳои илмӣ доир ба ин мавзӯ зарурати бениҳоят зиёд дорад.

Вобаста ба ин мо таҷрибаҳои илмӣ-истеҳсолии худро дар шароити заминҳои обёришавандаи ноҳияи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ ба мақсади рӯёнидани ду ҳосили дони зироатҳои равғанидиҳанда ба роҳ мондем.

Мақсади таҷрибаҳои илмӣ аз парвариш ва рӯёнидани ҳосили дилҳоҳи дони зироатҳои равғанидиҳанда (маъсар, рапс, офтобпараст, кунҷит ва чормағзи заминӣ) дар кишти такрорӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳангоми ба роҳ мондани таҷрибаҳои илмӣ чунин вазифаҳо гузошта шуд:

Барои омӯзиш навъҳои зерини ноҳиябандишудаи зироатҳои равғанидиҳанда: маъсар навъи “Шифо” ва “Милютини-114”, рапс навъҳои “Дракон” ва “Ортаден”, кунҷит - навъи “Шаҳноза”, чормағзи заминӣ навъи “Тоҷикӣ-15” ва офтобпараст - навъи “Лакомка” интиҳоб карда шуд.

Чадвали 1 - Нақшаи кишти зироатҳои рағанидиханда

Кишти тирамоҳӣ	
Рапс	Маъсар
Навъи “Дракон”	1.Навъи “Милютинӣ-114”
Навъи “Ортаденӣ”	2.Навъи “Шифо”
Кишти тақрорӣ	
1.Маъсар навъи “Шифо”	1.Маъсар навъи “Шифо”
2.Чормағзи заминӣ навъи “Тоҷикӣ-15”	2.Чормағзи заминӣ навъи “Тоҷикӣ-15”
3.Офтобпараст навъи “Лакомка”	3.Офтобпараст навъи “Лакомка”
4.Кунҷит навъи “Шаҳноза”	4.Кунҷит навъи “Шаҳноза”

Яке аз нишондихандаҳои муҳими зироатҳо дар кишоварзӣ, аз ҷумла зироатҳои рағанидиханда ин парвариш намудани онҳо дар киштҳои тақрорӣ ба ҳисоб меравад. Ин нишондодҳо илова ба муҳлати кишт аз шароити ҳокиву иқлимӣ, хусусиятҳои навъи зироат ва технологияи парвариш вобастагӣ дорад.

Аз натиҷаҳои бадастомадаи корҳои илмӣ дида мешавад, ки муҳлатҳои кишт ба инкишоф ва ҳосилнокии зироати рағанидиханда дар кишти тақрорӣ таъсири зиёд мерасонад. Ҳангоми кишт намудани онҳо пас аз зироати рапс дар муҳлати кишти 1-уми июн пас аз 8-14 рӯзи кишт майсазани киштзор ба қайд гирифта шуд. Ин раванд дар муҳлати кишти 4-июл бо пешинакишти маъсар пас аз 2-3 рӯзи кишт мушоҳида карда шуд. Ин тамоюл яъне ғаёлнокии давраҳои нашъунамо, ҳангоми кишт намудани зироатҳои рағанидиханда дар моҳи июл то охири давраи нашъунамои зироатҳои рағанидиханда ба назар расид.

Давомнокии давраи нашъунамои зироатҳои рағанидиханда аз майсазанӣ то гулкунӣ, ҳангоми пешинакишт будани рапс чунин нишондодҳо ба қайд гирифта шуд: чормағзи заминӣ 50 рӯз, кунҷит 48 рӯз, офтобпараст 81 рӯз ва маъсар 84 рӯз.

Ҳангоми кишт чормағзи заминӣ бо пешинакишти маъсар дар киштҳои тақрорӣ давомнокии байни давраҳо аз майсазанӣ то гулкунӣ ба 46 рӯз, кунҷит 44 рӯз, офтобпараст 77 рӯз ва маъсар ба 79 рӯз баробар шуд.

Вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ давомнокии пурраи давраҳои нашъунамои зироатҳои рағанидиханда дар шароити иқлимии ноҳияи Мир Саид Али Ҳамадонӣ чунин нишондодро соҳиб шуд: чормағзи заминӣ навъи “Тоҷикӣ-15” 135-147 рӯз, кунҷити навъи “Шаҳноза” 93-99 рӯз, офтобпарастии навъи “Лакомка” 113-119 рӯз ва маъсари навъи “Милютинӣ” 116-123 рӯз.

Баландии қад зироатҳои рағанидиханда дар кишти тақрорӣ баъд аз маъсар дар марҳилаҳои аввалии ҳаёти нишондоди на он қадар баландро соҳиб гашта, мутаносибан ба 5-8 см баробар гаштааст.

Фарқият дар баландии қад, ҳангоми кишти онҳо баъд аз рапс нишондоди на он қадар баланд буда, мутаносибан ба 4-7 см баробар гаштааст. Дар марҳилаи гулкунӣ киштзор баландии қад чормағзи заминӣ, ҳангоми пешинакишт будани маъсар ба 38 см, кунҷит ба 79 см, офтобпараст ба 165 см ва маъсар ба 74 см баробар шуд. Ҳангоми пешинакишт будани рапс баландии қад зироатҳои рағанидиханда то як андоза афзоиш ёфта, баландии қад чормағзи заминӣ ба 41 см, кунҷит 84 см, офтобпараст 169 см ва маъсар ба 81 см баробар гаштааст. Чунин қонуният то давраи пухтарасии ҳосил идома ёфта, дар ин марҳила баландии қад чормағзи заминӣ, ҳангоми пешинакишт будани маъсар ба 63 см, кунҷит 123 см, офтобпараст ба 179 см ва маъсар ба 104 см баробар гаштааст. Ҳангоми пешинакишт будани рапс баландии қад чормағзи заминӣ 41 см, кунҷит 84 см, офтобпараст 169 см ва маъсар 81 см -ро ташкил додааст, ки нисбат ба варианте, ки дар он зироатҳои рағанидиханда баъд аз маъсар кишт карда шудаанд, баландии қад офтобпараст 3 см, кунҷит 5 см, офтобпараст 4 см ва маъсар 7 см зиёдтар ташаккул ёфтааст.

Дараҷаи ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ аз ташаккулёбии нишондихандаҳои ҳосил вобастагӣ дорад. Ҳангоми дуруст ба роҳ мондани технологияи парвариш ва шароити мусоид фароҳам овардан, ҳангоми нашъунамо нишондихандаҳои нисбатан баланди ҳосил ба вучуд омада, аз ин ҳисоб ҳосилнокӣ низ баланд мегардад.

Вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ миқдори ғилофакҳои чормағзи заминӣ пас аз зироати маъсар ба 38 адад, миқдори дони як ғилофак ба 2 адад, миқдори дони як растанӣ ба 76,4 адад, вазни дони як растанӣ ба 22,2 г. ва вазни 1000 дона ба 243 г баробар шуд. Ҳосилнокии дони чормағзи заминӣ 20,6 с/га –ро ташкил дод.

Ҳангоми пешинакишт будани зироати рапс нишондодҳои таркиби ҳосил дар чормағзи заминӣ чунин буд: миқдори ғилофакҳо дар як растанӣ 38 адад, миқдори дон дар як ғилофак 2 адад, шумораи дон дар растанӣ 76,4 адад, вазни дони як растанӣ 22,2 г. ва вазни 1000 дона 243 г., ҳосилнокӣ 20,6 с/га. Ин нишондодҳо нисбат ба варианти аввала то 3,5 с/га ҳосилнокии бештари донро таъмин намудааст.

Аз натоиҷи корҳои омӯзишӣ аён шуд, ки миқдори ғилофакҳо дар як растании кунҷит пас аз кишти маъсар ба 113 адад, шумораи дон дар як ғилофак 68 адад, шумораи дон дар як растанӣ ба 7684 адад, вазни дони як растанӣ 21,3 г, вазни 1000 дона 2,7 г. ва ҳосилнокии дон ба 11,5 с баробар шуд. Ҳангоми кишт намудани зироати кунҷит шумораи ғилофакҳо дар як растанӣ 122 адад, шумораи дон дар як ғилофак 73 адад, шумораи дон дар як растанӣ 8906 адад, вазни дони як растанӣ 25,8 г, вазни 1000 дона 2,9 г. ва ҳосилнокии дон ба 13,7 с/га баробар гаштааст, ки нисбат ба варианти аввала 2,2 с ҳосилнокии бештарро дар як гектар таъмин намудааст.

Пас аз маъсар кишт намудани кунҷит миқдори ғилофакҳои як растанӣ ба 113 адад, миқдори дони як ғилофак 68 адад, миқдори дони як растанӣ 7684 адад, вазни дони як растанӣ 21,3 г, вазни 1000 дона 2,7 г. ва ҳосилнокии дон 11,5 с/га-ро ташкил дод. Ҳангоми кишт намудани кунҷит шумораи ғилофакҳои як растанӣ ба 122 адад, миқдори дони як ғилофак 73 адад, миқдори дони як растанӣ 8906 адад, вазни дони як растанӣ 25,8 г, вазни 1000 дона 2,9 г. ва ҳосилнокии дон 13,7 с/га-ро ташкил додааст, ки ин нишондод нисбат ба варианти аввала то 2,2 с/га ҳосилнокии бештарро таъмин намудааст.

Миқдори дон дар як сабадаки офтобпараст ба ҳисоби миёна баъд аз кишти маъсар ба 996 адад баробар шуда, вазни дони як растанӣ ба 72,1 г. вазни 1000 дон ба 72,4 г. ва ҳосилнокии дони офтобпараст ба 17,1 сентнер баробар шудааст. Пас аз рапс кишт намудани офтобпараст диаметри сабади офтобпараст 17,3 см, миқдори дони як сабад ба 1075 адад, вазни дони як растанӣ ба 83,9 г. вазни 1000 дона офтобпараст ба 78,1 г ва ҳосилнокии дони офтобпараст ба 17,6 с/га баробар гашт.

Ҳангоми кишт намудани маъсар дар кишти асосӣ ва такрорӣ дар муқоиса ба кишти он пас аз рапс нишондодҳои таркиби ҳосил ва ҳосилнокӣ паст шудааст. Ҳосилнокии дони маъсар дар кишти такрорӣ пас аз маъсар ба 17,1 с/га ва пас аз рапс 18,6 сентнерро аз як гектар ташкил додааст, ки ин нишондод, ҳангоми пешинакишт будани рапс мутаносибан ба андозаи 1,5 сентнер дони бештар ҳосил шудааст.

Ҷадвали 2 - Нишондиҳандаҳои ҳосил ва ҳосилнокии зироатҳои рағғанидиҳанда дар кишти такрорӣ вобаста аз намуди пешинакишт

Номгуи зироат	Диаметри сабадак, см	Миқдори ғилофак дар як растанӣ, дона	Миқдори дон дар як ғилофак ё сабадак	Миқдори дон дар як растанӣ, дона	Вазни дони як растанӣ, гр.	Вазни 1000 дона, г.	Ҳосилнокии дон, с/га
Пешинакишт маъсар							
Чормағзи заминӣ	-	38	2,0	76,4	22,2	243	20,6
Кунҷит	-	113	68	7684	21,3	2,7	11,5
Офтобпараст	16,2	-	996	996	72,1	72,4	14,2
Маъсар	2,9	45	47,4	2133	91,7	43,0	17,1
Пешинакишт рапс							
Чормағзи заминӣ	-	41	2,2	94,0	23,2	247	24,1
Кунҷит	-	-	73	8906	25,8	2,9	13,7
Офтобпараст	17,3	48	1075	1075	83,9	78,1	17,6
Маъсар	3,1	-	49,6	2381	105,2	44,2	18,6

АДАБИЁТ

1. Алиев З.А., Норов М.С. Технологии парвариши чормағзи заминӣ. 2008. (С – 4 – 6)
2. Тучкова Ю.Г. Некоторые вопросы агротехники масличных культур. // Зерновое хозяйство, 1975. (№8. С – 39 – 42)
3. Фейсингон Н. Влияние сроков посева на развитие корзинок и семян подсолнечника. Р/Ж. Технические культуры, М., 1983 (№ 8 С – 19)
4. Вавилов П.П. Растениеводство. // М.: Агропромиздат, 1986. (С – 415 – 417).

АННОТАЦИЯ

МАҲСУЛНОКИИ ЗИРОАТҲОИ РАВҒАНИДИҲАНДА ДАР КИШТИ ТАКРОРӢ

Дар мақолаи мазкур маълумотҳо оид ба маҳсулнокии зироатҳои равғанидиҳанда дар кишти такрорӣ оварда шудааст. Нишондодҳои ташаккулёбии ҳосил вобаста аз намудҳои пешинакишт ба мушоҳида расида муайян карда шуд, ки ҳосилнокии чормағзи заминӣ пас аз пешинакишт будани маъсар ба 20,6 с/га ва пас аз зироати рапс ҳосилнокии маъсар ба 18,6 с/га баробар шуд.

АННОТАЦИЯ

ПРОДУКТИВНОСТЬ МАСЛИЧНЫХ КУЛЬТУР В ПОВТОРНОМ ПОСЕВЕ

В данной статье приводятся сведения размещения масличных культур в пожнивных посевах и их продуктивность. Существенные показатели формирования урожая семян наблюдается в зависимости от выбора предшественника. Установлено, что урожай семян арахиса повышался на 20,6 ц/га после предшествующей культуры сафлора, а после рапса урожайность сафлора достигла 18,6 ц/га.

Ключевые слова: подсолнечник, кунжут, сафлор, рапс, арахис, масло.

ANNOTATION

OILSEEDS PRODUCTIVITY IN RE-SOWING

This article provides information on the placement of oilseeds in crop crops and their productivity. Significant indicators of the formation of seed yield is observed depending on the choice of predecessor. It was established that the yield of peanut seeds increased by 20.6 c / ha after the previous safflower culture, and after rape, the yield of safflower reached 18.6 c / ha.

Key words: sunflower, sesame seeds, safflower, canola, peanuts, oil, crops.

УДК 581.132

ВЛИЯНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СОЕДИНЕНИЙ ЖЕЛЕЗА И ЦИНКА НА РОСТОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОРОСТКОВ ПШЕНИЦЫ

Якубова М.М. - академик НАНТ, **Хамрабаева З.М.** – доцент ТНУ,
Содикзода М.С. – докторант PhD.

Ключевые слова: координационные соединения, пшеница, энергия прорастания, пигменты, микроэлементы.

В совершенствовании технологий возделывания сельскохозяйственных культур решающее значение имеет сбалансированное питание растений всеми необходимыми макро- и микроэлементами. Наиболее эффективным способом применения микроэлементов является предпосевная обработка семян, что оказывает положительное действие на их всхожесть и устойчивость к неблагоприятным факторам внешней среды, и приводит к увеличению урожайности сельскохозяйственных культур. Микроэлементы активно участвуют во многих важнейших физиологических и биохимических процессах развития растений. Они принимают участие в процессах синтеза и передвижения углеводов, в белковом и жировом обмене веществ [1, 2, 5].

Координационные соединения ионов переходных металлов с карбоновыми кислотами, являющимися биологически активными веществами, нашли широкое применение в различных областях науки, техники, народного хозяйства и медицины. В частности, соединения железа(III), железа(II), цинка(II) с различными карбоновыми кислотами являются донорами микроэлементов, жизненно необходимых для растений известно, что комплексные соединения микроэлементов ускоряют обменные процессы, усиливают рост, развитие, повышают урожай сельскохозяйственных культур. Кроме того, координационные соединения проявляют большую биологическую активность,

длительное время сохраняются в почве в доступной для растений форме, имеют высокую устойчивость к микробиологическому расщеплению, что определяет высокую эффективность их применения под сельскохозяйственные культуры. Микроэлементы, внесенные с семенами, оказывают сильное действие на биохимические процессы в растении уже с первых дней его роста и развития [3].

В связи с этим **цель исследования** заключалась в изучении влияния предпосевной обработки семян координационными соединениями железа и цинка на физиолого-биохимические показатели роста и развития проростков пшеницы.

Материал и методы исследования. В качестве объекта исследования была использована твердая пшеница сорта «Ватан», предоставленная Центром инновационной биологии и медицины НАНТ. Для предпосевной обработки семян использовали 0,05% растворы трех комплексных соединений - гетероядерных координационных соединений $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{H}]$ (1:1:2) и $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ (1:2:2), гетеровалентного комплексного соединения $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Ac}]$ 1:1. Эти соединения представляют собой кристаллический порошок белого цвета, растворимый в воде, предоставлены химическим факультетом Таджикского национального университета, проф. Рахимовой М.М. Аналитическая повторность опытов – трехкратная. Замачивание семян пшеницы в 0,05% растворе комплексных соединений проводилось в дозе 1 л на 1 кг семян, в течение 16-18 часов. Ростовые показатели проростков изучали при термостатированном проращивании 100 семян в каждой чашке Петри при 25°C. Определение энергии прорастания и лабораторной всхожести проводилось согласно ГОСТ 12038-84. Энергия прорастания семян - процент проросших семян за 3 суток, лабораторная всхожесть - процент проросших семян за 7 суток. Содержание фотосинтетических пигментов определяли после их экстракции из листьев 96%-ным этанолом и рассчитывали по формулам Lichtenthaler [4].

За результат анализа приняли среднее арифметическое результатов определения изученных показателей анализированных проб. Опыт закладывали в трехкратной повторности.

Результаты исследования и их обсуждение. Комплексные соединения железа и цинка с ацетат ионами, не являются токсичными (инородными) для любой культуры, в частности пшеницы. Микроэлементы железо (II) и (III), а также цинк, как известно, необходимы как «металлы жизни» на всех стадиях онтогенеза высших растений [5].

Сравнительные данные по энергии прорастания и всхожести семян приведены в табл.1. Оптимальная концентрация 0,05 % комплексных соединений для предпосевной обработки семян была определена заранее. Анализ полученных данных показывает, что из использованных координационных соединений наиболее эффективным является гетероядерный комплекс $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1:1:2, что, очевидно, связано с тем, что в его состав входят сразу три наиболее жизненно важных микроэлемента как: $\text{Fe}^{\text{II}}:\text{Fe}^{\text{III}}$ и Zn^{II} , в оптимальном соотношении.

Таблица 1 - Влияние растворов комплексных соединений на энергию прорастания семян твердой пшеницы сорта «Ватан»

п	Варианты и концентрации	Энергия прорастания, %			
		Варианты			
		1	2	3	Среднее значение
1	Контроль (H_2O)	18,5	20,5	21,0	20,0
2	$[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Ac}]\text{-}0,05\%$	13,0	17,0	16,0	15,3
3	$[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1:1:2 -0,05 %	27,0	25,8	24,0	25,6
4	$[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1:2:2- 0,05 %	21,8	25,4	23,6	23,6

Исследовано влияние комплексных соединений на морфометрические показатели твердой пшеницы сорта «Ватан» (табл. 2).

Установлено, что из испытанных комплексов наиболее эффективным является 0,05 % раствор гетероядерного комплекса $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1:1:2, причины которого мы указали выше. Следует отметить то, что при замочке семян пшеницы в растворе

исследованного гетероядерного комплекса длина стебля проростков увеличивается на 22 %, а длина корней - на 13%.

Таблица 2 - Влияние растворов комплексных соединений на морфометрические показатели твердой пшеницы сорта «Ватан»

п/п	Варианты и концентрации	Длина проростка		Длина корня	
		мм	%	Мм	%
1	Контроль (H ₂ O)	12,6	100	9,7	100
2	[Fe ^{II} Fe ^{III} Ac]-0,05%	13,2	105	4,6	47
3	[Fe ^{II} Fe ^{III} Zn ^{II} Ac] 1:1:2 -0,05 %	15,4	122	11,0	113
4	[Fe ^{II} Fe ^{III} Zn ^{II} Ac] 1:2:2- 0,05 %	16,0	126	8,2	84

Изучено влияние предпосевной обработки семян координационными соединениями на содержание следующих пигментов в листьях проростков твердой пшеницы сорта «Ватан»: хлорофилла «а»; хлорофилла «в»; каротиноидов (табл. 3). Как видно из результатов, приведенных в указанной таблице, гетероядерный комплекс [Fe^{II}Fe^{III}Zn^{II}Ac] 1:1:2, полученный при соотношении металлов 1:1:2 и использованный при замачивании семян пшеницы (0,05 % раствор), по всем показателям превышает контрольный вариант. Наибольшее отклонение наблюдается также при использовании оптимального 0,05 % раствора комплекса.

№ п/п	Варианты и Концентрации	Содержание хлорофилла «а» (А _а), хлорофилла «в» (А _в) и каротиноидов (А _{кар}) в листьях пшеницы сорта «Ватан»							
		А _а ,	А _в ,	А _{а+в}	А _а /А _в ,	А _{кар} ,	А _{а+в} /А _{кар}	Сумма пигментов	%
1.	Контроль (H ₂ O)	0,61	0,30	0,91	2,03	0,18	5,00	1,09	00
2.	[Fe ^{II} Fe ^{III} Ac]-0,05%	0,83	0,48	1,31	1,72	0,23	5,69	1,54	41
3.	[Fe ^{II} Fe ^{III} Zn ^{II} Ac] 1:1:2 - 0,05 %	0,87	0,51	1,38	1,75	0,21	6,57	1,59	45
4.	[Fe ^{II} Fe ^{III} Zn ^{II} Ac] 1:2:2- 0,05 %	0,81	0,47	1,28	1,72	0,22	5,81	1,50	37

Таблица 3 - Влияние комплексных соединений на содержание пигментов листьев твердой пшеницы сорта «Ватан» (мг/г сырого веса)

Выводы. Из испытанных координационных соединений наиболее эффективным является 0,05% раствор гетероядерного комплекса [Fe^{II}Fe^{III}Zn^{II}Ac] 1:1:2. Ростовая активность семян, предварительно замоченных в растворе данного комплексного соединения, по энергии прорастания, морфометрическим показателям и содержанию фотосинтетических пигментов в листьях проростков превысила контрольные варианты. Таким образом, на примере твердой пшеницы сорта «Ватан» нами доказана возможность использования предпосевной обработки семян координационными соединениями железа и цинка в качестве перспективного для практического применения биостимулятора и активатора биохимических процессов в растении уже с первых дней его роста и развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коконев С.И., Сентемов В.В. Изучение влияния предпосевной обработки семян разными формами микроэлементов на урожайность зерна проса в среднем Предуралье // Вестник Ижевской государственной сельскохозяйственной академии. Научно-практический журнал. № 3 (32) 2012 – С. 12-13.
2. Пирахунова Ф.Н., Абзалов А.А., Туракулов А.А. Влияние координационных соединений микроэлементов на рост, развитие и урожайность хлопчатника // Известия Самарской государственной сельскохозяйственной академии Вып.1/2020 С. 23-28.
3. Рахимова М. Комплексообразование ионов *Fe*, *Co*, *Mn* и *Cu* с одно- и многоосновными органическими кислотами, нейтральными лигандами в водных растворах // Автореф. дисс. ... докт. хим. наук. - Душанбе, 2013. – 35 с.
4. Якубова М.М. Функциональные особенности и структурная организация фотосинтетического аппарата с высокой активностью//Автореферат дисс. ...докт. биол. наук. - Москва, 1984.- 35 с.
5. Якубова М.М., Рахимова М.М., Хамрабаева З.М., Содикзода М.С., Рахмонов И.Р. Особенности воздействия некоторых координационных соединений на физиолого-биохимические показатели проростков пшеницы // Материалы IX Международной научной конференции «Регуляция роста, развития и продуктивности растений» (г. Минск, 24-26 октября 2018 года) / Институт экспериментальной ботаники им. В.Ф.Купревича НАН Беларуси. – Минск: Колорград, 2018. – С. 139.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СОЕДИНЕНИЙ ЖЕЛЕЗА И ЦИНКА НА РОСТОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОРОСТКОВ ПШЕНИЦЫ

В статье приведены результаты исследования по влиянию предпосевной обработки семян координационными соединениями ионов переходных металлов железа и цинка с карбоновыми кислотами, являющимися биологически активными веществами, на физиолого-биохимические показатели роста и развития проростков пшеницы. Среди испытанных соединений 0,05 % раствор гетероядерного комплекса $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1:1:2 способствовал повышению энергии прорастания, морфометрических показателей и содержания фотосинтетических пигментов у проростков пшеницы, что дает основание рекомендовать его в качестве перспективного биостимулятора и активатора биохимических процессов в растении уже с первых дней его роста и развития.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ПАЙВАСТАГИҲОИ КОМПЛЕКСИИ ОҲАН ВА РУҲ БА РУШДУ ИНКИШОФИ НАВРУСТАҲОИ ГАНДУМ

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқот оид ба таъсири коркарди тухмӣ бо пайвастагиҳои координатсионии ионҳои гузарандаи металлҳои оҳан ва руҳ бо кислотаҳои карбон, ки моддаҳои ғайрибиологӣ мебошанд, ба нишондиҳандаҳои физиологӣ ва биохимиявӣ рушд ва инкишофи наврӯстаҳои гандум оварда шудаанд. Дар байни пайвастагиҳои санҷидашуда маҳлули 0,05% комплекси гетероядроӣ $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1: 1: 2 ба афзоиши энергияи сабзиш, нишондиҳандаҳои морфометрӣ ва таркиби пигментҳои фотосинтезӣ дар наврӯстаҳои гандум таъсир намуд, ки ин имкон медиҳад, ки онро ҳамчун биостимулятор ва ғайроқунандаи равандҳои биохимиявӣ дар растанӣ аз рӯзиҳои аввали нашъунамо ва рушд тавсия диҳанд.

Калимаҳои калидӣ: пайвастагиҳои комплекси, микроэлементҳо рушду инкишоф, гандум, стресс.

ANNOTATION

INFLUENCE OF COORDINATION COMPOUNDS OF IRON AND ZINC ON GROWTH FEATURES OF WHEAT SPROUTS

The article presents the results of a study on the effect of pre-sowing seed treatment with coordination compounds of transition metal ions of iron and zinc with carboxylic acids, which are biologically active substances, on the physiological and biochemical indicators of growth and development of wheat seedlings. Among the tested compounds, a 0.05% solution of the heteronuclear complex $[\text{Fe}^{\text{II}}\text{Fe}^{\text{III}}\text{Zn}^{\text{II}}\text{Ac}]$ 1: 1: 2 promoted an increase in the germination energy, morphometric parameters and the content of photosynthetic pigments in wheat seedlings, which gives reason to recommend it as a promising biostimulator and activator of biochemical processes in a plant since the first days of its growth and development.

Key words: complex compounds, microelements, growth and development, wheat, stress.

УДК:633.21.3

ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ КУЛЬТУРЫ-ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК КОРМОВ

Норов Ш.Р., доктор PhD, Сардорев М.Н., Норов М.С. д.с-х.н., профессора
ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: промежуточные культуры, рапс, ячмень, вика, урожайность, кормовые единицы, зеленная масса.

Большинство основных культур севооборота занимают поля в течение времени, которые составляют лишь 60-70% продолжительности общего периода возможной вегетации растений. Например, во многих хозяйствах после уборки хлопчатника поля пустуют более пяти месяцев осенне-зимне-весеннего периода. За это время выпадает 350-450 мм и более осадков.

Установлено, что на юге востоке республики для озимых посевов пригодны овес, горох, озимый рапс, озимая сурепица и другие быстрорастущие и устойчивые к

заморозкам культуры. Тем самым промежуточные посевы позволяют более продуктивно использовать пашню и получить с одной площади два урожая в год.

Промежуточные культуры – важный источник органического вещества для малопродородных почв. Они составляют на каждом гектаре почвы до 4-5 тонн пожнивных и корневых остатков (Юнусова, 2016).

Включение промежуточных культур в севооборот существенно влияет на плодородие почвы, урожайность последующих сельскохозяйственных культур, общую продуктивность севооборота, помогает более эффективно использовать влагу атмосферных осадков и повышает коэффициент использования оросительных систем на орошаемых землях.

Вопросами выращивания промежуточных культур в осенне-зимне-весенний периоды в условиях Таджикистана, в разные годы занимались Е.Н. Григоренкова [1986], Р.Р. Шарипов [1984], А.П. Вохидов [2012], С.С. Юнусова [2014] и др.

В связи с актуальностью данного вопроса в течении 2017-2019 гг. мы вели подбор наиболее продуктивных промежуточных культур в Центральном Таджикистане.

Цель исследования. Цель исследований является подбор наиболее высокоурожайных промежуточных культур в орошаемой зоне Центрального Таджикистана.

Материал и методы исследования. Полевые опыты проводились в опытно-показательном хозяйстве «Зироаткор» Института земледелия ТАСХН, города Гиссар на орошаемой темно-луговой почве со следующими показателями эффективного плодородия почвы пахотного горизонта.

Содержание гумуса в пахотном горизонте колеблется в пределах 1,2-2,1% с уменьшением книзу. Количество общего азота в горизонте 0-35 см составляет 0,15%, дальнейшее содержание его также резко падает. Эти почвы характеризуются незначительным содержанием нитратов и повышением количества аммиака, особенно в пахотном горизонте. Объектом исследования был рапс сорт в «Регина», ячмень сорта «Ифтихор-86», вика сорт «Таджикский-60», овес сорт «Таджикский-70», горох сорт «Богарный-126». Предшественником во все годы исследования был хлопчатник.

Одним из важнейших условий, определяющих эффективность удобрений является содержание питательных веществ.

Полевые опыты, лабораторные исследования проведены по методике ВИК им. В.Р. Вильямса [1972].

Опыты по определению сроков посева проводились в конце сентября и в конце октября. Учетная площадь делянки 48,0 м².

В стационарных опытах ставились-изучить продуктивность промежуточных культур на закономерности роста, развития и формирования урожая зеленой массы в зависимости от фазы укосной спелости и эффективность смешанных культур.

На экспериментальных участках проводили фенологические наблюдения за продолжительностью фаз развития вегетирующих культур, определяли динамику роста, накопления зеленой и сухой массы, сравнительную урожайность промежуточных растений, убираемых в фазе начала колошения. Нашими исследователями установлено, что наиболее продуктивной из числа изучаемых растений по урожайности оказался рапс [1].

Таблица 1 – Динамика накопления зеленой массы и облиственность озимого рапса в промежуточном посеве (в среднем за 2017-2019 гг)

Фаза вегетации	Урожайность зеленой массы, ц/га	Масса корне-вых и пожнев-ных остатков 0-30 см, ц/га	Облиственность растений, %	Кормовые единицы, ц/га	Переваримый протеин, ц/га
Образование стеблей с 6 листьями	289,6	-	70	-	-
Бутанизация	413,4	-	63	-	-
Цветение	482,7	94,8	46	51,5	8,9

В таблице 1 приведены данные формирования растительной массы в основные массы вегетации. Приведенные данные свидетельствуют о том, что рапс на зеленый

корм можно использовать с фазы начала бутанизации до массового цветения. В эти периоды он обладает наибольшей ветвистостью и облиственностью, в зеленой массе содержится значительно больше протеина, кормовых единиц и каротина.

Урожайность зеленой массы в фазе бутанизации составила 413,4 ц/га и при полном цветении 482,7 ц/га. Однако, начиная с полного цветения наблюдается ухудшение качества корма, масса становится грубой.

Как показывают приведенные данные (табл.2), в продуктивности воздушно сухой массы наблюдается иная закономерность, чем в урожайности зеленой массы, которая была наивысшей у озимого рапса. В данном случае лучшим вариантом оказался ячмень, обеспечивающий 105,4 ц/га сена; ячмень, выращенный в смеси с викой, до максимального сбора условно-комплексных единиц, это объясняется хорошим выходом сена – 96,8 ц/га, высоким долевым участием вики, который богат протеином и обеспечил его наибольший выход-10 ц/га. Наибольшую продуктивность в этом отношении имела пшеница чистого посева.

Таблица 2- Продуктивность промежуточных культур в фазе укосной спелости, ц/га (в среднем за 2017-2019 гг)

Культура	Урожайность воздушно-сухой массы	Переваримый протеин	Кормовые единицы
Ячмень	105,4	5,1	46,5
Рапс	75,2	9,9	57,2
Вика	51,9	9,4	34,3
Ячмень+рапс	91,9	7,6	65,6
Ячмень+вика	96,8	10,0	51,3

Таким образом, при всесторонней оценке озимых промежуточных культур установлено, что наивысший сбор кормовых единиц и переваримого протеина обеспечил ячмень в смеси с викой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вохидов, А.П. промежуточные посевы при различных режимах минерального питания и способы основной обработки почвы в совмещенных посевах в условиях Центрального Таджикистана /А.П. Вохидов// автореф. канд. дисс... Душанбе, 2012. -22 с.
2. Григоренкова, Е.Н. Эффективность возделывания перко в промежуточных посевах на орошаемых землях Центрального Таджикистана /Е.Н. Григоренкова, Р.Р. Шарипов// Обзорная информация, ТаджикНИИТИ, 1986. - 38 с.
3. Шарипов, Р.Р. Влияние перко на урожайность хлопчатника /Р.Р. Шарипов// Сельское хозяйство Таджикистана, 1984. - №4. - С.8-9.
4. Юнусова С.С. Продуктивность рапса и его смеси со злаковыми культурами /М.С. Норов, С.С. Юнусова, Б.Р. Ахмадов// Кишоварз, 2013. - №1(57). -С.4-5.

АННОТАЦИЯ

ПРОМЕЖУТОЧНЫЕ КУЛЬТУРЫ-ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ ИСТОЧНИК КОРМОВ

В данной статье предоставлены результаты исследования по подбору наиболее продуктивных промежуточных культур в орошаемой зоне Центрального Таджикистана. При всесторонней оценке установлено, что наивысший сбор кормовых единиц и переваримого протеина обеспечила ячмень в смеси с викой.

АННОТАЦИЯ

ЗИРОАТҲОИ ФОСИЛАВӢ-МАНБАӢИ ИЛОВАГИИ ХӢРОКИ ЧОРВО

Дар мақола маълумот оид ба натиҷаи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба интихоби маҳсулнокии баланди зироатҳои фосилавӣ дар шароити заминҳои обии Тоҷикистони марказӣ омӯхта шуд. Омӯзиши пурра нишон дод, ки воҳиди хӯрокаи ва протеини хазмшавандаи аз ҳама зиёд кишти омехтаи чав бо мунҷ таъмин намуд.

Калимаҳои калидӣ: зироатҳои фосилавӣ, рапс, чав, мунҷ, ҳосилнокӣ, воҳиди хӯрокаи, анбӯҳи сабз.

ANNOTATION

INTERMEDIATE CROPS - ADDITIONAL FEED SOURCE

This article provides the results of a study on the selection of the most productive intermediate crops in the irrigated zone of Central Tajikistan. In a comprehensive assessment, it was found that the highest collection of feed units and digestible protein provided barley in admixture with vica.

Key words: intermediate crops, rapeseed, barley, wick, yield, fodder units, green mass.

УДК 631.8

ИЗМЕНЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОСФОРА ПРИ ЛЕНТОЧНОМ ВНЕСЕНИИ ФОСФОРНЫХ УДОБРЕНИЙ И НАВОЗА ПОД КАРТОФЕЛЬ

Бобохонова З.К., к.с-х.н., доцент, **Боймуродов Р.Б.**, к.с-х.н., доцент
ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: коэффициент использования, фосфорные удобрения, суперфосфат, ленточное внесение, картофель, навоз, сплошное внесение, норма удобрений, почва.

Известно, что основной технологией внесения фосфорных удобрений по сегодняшний день, остаётся сплошное (разбросное) их внесение. Этим способом вносится основная их часть ($> 70\%$) при высоких нормах более 100 кг/га, и часто вся норма 100 %, при низких нормах с последующей заделкой под зяблевую пахоту, в основном с осени, а иногда при весновспашке. Такая технология внесения фосфорных удобрений является традиционной и практически, была обоснована тем, что даже водорастворимые формы фосфорных удобрений, к таковым можно отнести и суперфосфат, становится неподвижными в почве, особенно на высоко карбонатных почвах.

Основным мотивом такого способа внесения является то, что основная часть фосфорных удобрений при этом может попадать на глубину пахотного слоя (до 30см), которая является зоной сосредоточения основной деятельной (активной) части корневой системы большинства сельскохозяйственных культур в периоды интенсивного роста и наибольшей их потребности в фосфорном питании, и что таким образом растения будут нормально обеспечиваться фосфором в период наибольшей их потребности в этом питательном элементе, в периоды беконизации и цветения. Такое мнение высказывают многие исследователи, в частности, Петербургский (1976), Ягодин (1989) и другие.

Разбросной способ внесения растворимых фосфорных удобрений применяемый на карбонатных почвах в начале не оставлял выбора другим способам внесения. Однако, при этом не было принято во внимание то, что при разбросном внесении суперфосфата под зяблевую пахоту происходит сильное перемешивание удобрений с почвой и, соответственно, сильный контакт удобрения с частицами почвы, при котором происходит поглощение фосфора и перевод его в недоступную для растения форму, которая известна под названием иммобилизация или ретроградация суперфосфата. Чем сильнее перемешивание удобрений с почвой, тем сильнее проявляется этот процесс. Такому превращению фосфорные удобрения подвергаются наиболее сильно, обычно в почвах с высоким содержанием полуторных окислов и водорастворимых карбонатов.

Все почвы Таджикистана, в частности, темные сероземы, на которых проведены данные исследования, относятся к высоко карбонатным почвам. По этой причине из фосфорных удобрений, вносимых разбросным способом, различные растения используют только незначительную часть внесенного фосфора: всего лишь на 10-20 %, в частности картофель - 10-16%, лен и зерновые -10-15%, овощные - около 25 % (Чумаченко, Сущеница, Рахматджонов, 1971; Паномерова, 1970). Ещё Прянишников Д.Н (1963) писал, что «полное перемешивание растворимых фосфатов с почвой не имеет положительного значения, ибо чем полнее перемешивание, тем сильнее поглощение их почвой и, что более полного использования фосфора можно добиться путем локального размещения фосфорного удобрения в почве, обеспечивающего минимальное их взаимодействие с почвой и максимальное приближение фосфатов к корневой системе растений».

Впоследствии, на этом высказывании Прянишникова Д.Н., очевидно, было основано локальное внесение минеральных фосфорных удобрений в виде гнездового внесения (в лунках) при посеве или посадке и рядкового внесения при подкормках пропашных культур на небольшую глубину порядка от 5-10 до 12-14 см, максимум и небольшими дозами от 5-10 до 30-40 кг/га. При этом достигалось лишь частичное решение этого вопроса. На этом, видимо, были основаны многие исследования по

локальному внесению фосфорных удобрений, проведенные в разных географических зонах, преимущественно в нечерноземье (Цой, Ефимова, 1959; Литвинцев, 1980; Werkhovst, 1978; Кярблане, 1980; Шамрой, 1988; Мальцев, 1988 и многие другие).

В Таджикистане, исследования по локальному внесению фосфорных удобрений при посеве и обычной подкормке под тонковолокнистый хлопчатник были проведены Рахматджановым У., (1967). Эти исследования дали существенные положительные результаты, по сравнению с традиционным способом внесения.

Профессор Мещеряков А.М проводил серии многолетних опытов по глубокому внесению фосфорной подкормки на глубину до 18 см в период цветения хлопчатника и кукурузы в различных почвенно – климатических условиях Таджикистана. Результаты этих исследований показали значительное повышение урожайности изученных культур на 4-5 ц/га, сравнительно с обычной подкормкой (1957, 1958, 1967, 1968, 1972, 1973, 1975, 1976 и 1980). Однако, максимально возможное повышение степени усвоения фосфора из фосфорных удобрений не может быть достигнуто вышеупомянутыми способами локального внесения, т.е. при посевном – гнездовом, рядковом внесении и при подкормке. Во-первых, этими способами невозможно внесение высоких доз фосфора более 30 кг/га, так как удобрения, внесенные в больших дозах, могут оказать токсическое действие на растение;

Во – вторых, если даже допустить внесение всей годовой нормы, или даже 70 % в глубокую подкормку, в период цветения, то при этом максимальная глубина внесения может быть 14-16 см и не более только в междурядьях на расстоянии более 30 см от растения, что также не может обеспечить максимально желаемого эффекта от фосфорных удобрений.

Наши исследования по изучению влияния внесения фосфорного удобрения под культуру раннего картофеля ленточным способом, подтверждают вышеприведенные аргументации. Полевой опыт из 10 вариантов в 3-х кратной повторности были заложены 2016-2018 годы, на темных сероземах Гиссарской долины. Результаты исследования показывают, что ленточное внесение способствовало повышению степени усвояемости фосфора из суперфосфата картофелем и, при средних и низких нормах его внесения, в двух или трехкратном размере, по сравнению со сплошным внесением (табл. 1).

Коэффициент использования определялся методом по величине прибавки урожая в ц/га, на основе средней величины выноса фосфора в кг на 1ц урожая клубней, с учетом надземной биомассы и корневой системы по формуле:

$$K = \frac{П \cdot в \cdot 100}{H};$$

где K_i – коэффициент использования %;

П – прибавка урожая от контроля, ц/га;

в – величина среднего выноса P_2O_5 в кг/ц урожая;

Н – количество внесенного фосфора в кг/га.

Коэффициент использования фосфора в варианте со сплошным внесением при норме 100 кг/га (вар.2) составил, в среднем за 3 года, 11 % с колебаниями по отдельным годам исследования от 10,2 до 12 %. В варианте с ленточным внесением этой же нормы (вар. 3), он составляет по отдельным годам от 31,7 до 42 %, а, в среднем за 3 года, 35,5 %, т.е. увеличение составляет в 3,8 раза. Такая же близкая картина обнаруживается и при половинной норме внесения фосфора, т.е. 50 кг/га сплошного внесения (вар. 6), и он равняется от 9,5 до 19 %, отдельно по годам и 11,6 %, в среднем за 3 года. При ленточном внесении (вар. 7.) составляет от 35,5 до 36 % по годам и 34 % - в среднем за три года, т.е. превышение в 2,93 раза.

Данные показывают, что коэффициент использования фосфора при половинной (50 кг/га) норме внесения фосфорного удобрения на 1,5 % меньше, чем при полной (100 кг/га) норме и при ленточном внесении.

Исследования показали, что совместное внесение навоза с фосфорным удобрением оказывает заметное влияние на повышение коэффициента использования фосфора, как

при сплошном, так и при ленточном внесении, как при полной, так и при половинной норме фосфора. При сплошном внесении фосфора с навозом (вар. 4), коэффициент использования фосфора увеличился на 6,5 % по сравнению с безнавозным (вар. 2), при ленточном совместном их внесении - на 3%, т.е. в два раза меньше, чем при сплошном внесении, и это свидетельствует о том, что навоз больше способствует мобилизации фосфора из суперфосфата при сплошном внесении, чем при ленточном.

Видимо, усвояемость фосфора из удобрений растением при ленточном способе максимально может проявляться и без участия навоза.

Тем не менее, и при ленточном внесении, навоз оказывает определенное влияние на повышение коэффициента использования фосфора. Действие навоза на этот процесс такое же, но еще в большей мере проявляется при совместном внесении навоза с низкой нормой фосфора, т.е. половинной нормой фосфора.

Свидетельством этого является то, что коэффициент использования в варианте 8 сплошного внесения навоза с фосфором выше, чем в безнавозном варианте (вар. 7) при норме фосфора 50 кг/га и составляет 19,1 %, т.е. увеличение на 7,5 %, а при ленточном их внесении - на 7 % (при 6,5 и 3 % при норме 100 кг/га, соответственно).

Таблица-Коэффициент использования фосфора ранним картофелем при различных способах и нормах его внесения отдельно и совместно с навозом, по данным 3- летнего опыта (в %, при средней величине выноса фосфора 0,25 кг/ц урожая)

№ п.п.	Варианты	2016			2017			2018			В среднем за 3 года		
		Прибавка урожая, ц/га	Вынос P ₂ O ₅ прибавкой, кг	Коэффициент использования, %	Прибавка урожая, ц/га	Вынос P ₂ O ₅ прибавкой, кг	Коэффициент использования, %	Прибавка урожая, ц/га	Вынос P ₂ O ₅ прибавкой, кг	Коэффициент использования, %	Прибавка урожая, ц/га	Вынос P ₂ O ₅ прибавкой, кг	Коэффициент использования, %
1	Контроль (б/у)												
2	N ₁₅₀ K ₁₀₀ (Ф)+P _{100с}	48	12	12	41	10,2	10,2	43	10,75	10,75	44	11	11,0
3	Ф+P _{100л}	127	31,7	31,7	132	33	33	167	41,75	41,75	142	35,5	35,5
4	Ф+P _{100с} +H ₁₀	71	17,7	17,7	65	16,2	16,2	75	18,7	18,7	70	17,5	17,5
5	Ф+P _{100л} + H ₁₀	143	35,7	35,7	145	36,2	36,2	175	43,7	43,7	154	38,5	38,5
6	Ф+P _{50с}	30	7,5	15	21	5,2	10,5	19	4,75	9,5	23,3	5,82	11,65
7	Ф+P _{50л}	61	15,2	30,5	71	17,7	35,5	72	18	36	68	17	34,0
8	Ф+P _{50с} +H ₁₀	40,6	10,1	20,3	34	8,5	17	40	10	20	38,2	9,55	19,1
9	Ф+P _{50л} +H ₁₀	72	18	36	84	21	42	89	22,2	44,5	82	20,5	41,0
10	Ф + H ₁₀	22	-	-	7	-	-	32	-	-	20	-	-
Примечание: с – сплошное внесение удобрений л – ленточное внесение удобрений													

Заключение

Коэффициент использования фосфора из суперфосфата картофелем можно повышать в пределах 3,8-4 раза, в результате его ленточного внесения при средних нормах фосфора- 100 и более кг/га и до 2,9-3 - раза при низких, половинных дозах, что составляет, в среднем за три года, 35,5 и 34 %, соответственно.

Заметное влияние на повышение коэффициента использования фосфора из суперфосфата оказывает совместное его внесение с навозом, как при ленточном, так и при сплошном внесении и составляет 1,08 и 1,6 раза, соответственно. Это повышение оказывается больше при низких нормах фосфора, чем при высоких, и составляет в 1,09 раза.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Прянишников Д.Н. Агрохимия. Т.1.М, 1963.- С.213.
- 2.Пономарева А. Т. Фосфатный режим почв и фосфорные удобрения. Кайнар. 1970.-С..29-53.

- 3.Рахматджонов У. Влияние локальных способов внесения фосфорных удобрений на урожайность тонковолокнистого хлопчатника.: Автореферат на соискание уч. степ. канд. наук. Душанбе, 1967-30 с.
- 4.Чумаченко И.Н., Сущеница Б.А., Рахматджонов У.Р. Использование фосфора из удобрений, в зависимости от способа их внесения.// Труды ВИУА.вып.50м.1971. –С.40-51.

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ КОЭФФИЦИЕНТА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФОСФОРА ПРИ ЛЕНТОЧНОМ ВНЕСЕНИИ ФОСФОРНЫХ УДОБРЕНИЙ И НАВОЗА ПОД КАРТОФЕЛЬ

В статье представлены результаты научных исследований способов ленточного внесения фосфорных удобрений, в том числе суперфосфата, под культуру картофеля. Результаты исследований показали, что при ленточном способе внесения фосфорных удобрений, в том числе суперфосфатом, коэффициент использования картофеля из фосфорных удобрений можно увеличить в 3,8-4 раза. При этом, существенное прямое влияние на повышение коэффициента использования фосфорных удобрений наблюдалось при совместном применении суперфосфата и навоза, которое составило 1,08 и 1,6 раза, соответственно, при ленточном и сплошном способах внесения удобрений.

АННОТАЦИЯ

ТАЌИИРЌБИИ КОЭФФИЦИЕНТИ ИСТИФОДАБАРИИ ФОСФОР АЗ НУРИҲОИ ФОСФОРЌ ҲАНГОМИ ВОРИДКУНИИ ХАТТИИ ОНҲО ВА ПОРУ БА ЗИРОАТИ КАРТОШКА

Дар мақолаи мазкур натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ оид ба усули истифодабарии хаттии нуриҳои фосфорӣ, аз ҷумла суперфосфат ба зироати картошка оварда шудааст. Натиҷаи тадқиқотҳо нишон доданд, ки бо истифодаи усули хаттии воридкунии нуриҳои фосфорӣ, коэффитсиенти истифодабарии картошкаро аз нуриҳои фосфорӣ, аз он ҷумла суперфосфат метавон 3,8-4 маротиба баланд намуд. Ҳамзамон таъсири бевосита назаррас ба баланд намудани коэффитсиенти истифодабарии нуриҳои фосфорӣ дар варианти истифодабарии якҷояи суперфосфат ва пору ба мушоҳида расид, ки он дар усулҳои хаттӣ ва саросар воридкунии онҳо мутаносибан 1,08 ва 1,6 маротибаро таъкил намуд.

Калимаҳои калидӣ: коэффитсиенти истифодабарӣ, нуриҳои фосфорӣ, суперфосфат, воридкунии хаттӣ, картошка, пору, воридкунии саросар, меъёри нури, хок.

ANNOTATION

CHANGE IN THE USE COEFFICIENTS OF PHOSPHORUS FROM PHOSPHORUS FERTILIZERS WHEN THEY ARE APPLIED TO LINEAR AND MANURE CROPS OF POTATOES

In this article is presenting about the results of scientific research work for the linear input method of using phosphorus fertilizers, including superphosphate for potato crops. Results of this research work showed, that with the using of linear input of phosphorus fertilizers and the coefficient of using potatoes from the phosphorus fertilizers especially superphosphate can increase for 3,8-4 times. At the same time, there is a direct effect on the increasing the rate of using phosphorous fertilizers in the together using of superphosphate and manure, that using of linear input methods made up 1.08 and 1.6 times.

Key words: using of coefficients, phosphorus fertilizers, superphosphate, linear input, manure, whole norm input of manure,

УДК 633.11(631.523+631.52)

ОЦЕНКА ХОЗЯЙСТВЕННО – ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ НОВЫХ ЛИНИЙ ПШЕНИЦЫ

Алимуродов А.С. к.с.-х.н., доцент, ТНУ, Салимзода А.Ф. д.с.-х.н., профессор, Исмоилов М.И. д.б.н., профессор, ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: пшеница, продуктивность, вегетация, белок, крахмал, клейковина, влажность, твердость, линия, хозяйственные признаки.

Исследованиям по селекции среднерослых сортов пшеницы Сетте - Церрос – 66 и Навруз, как основных доноров среднерослости и интенсивного типа, используемых в традиционной селекции, посвящено много работ [1,2].

Начиная с 2017 г. проводили изучение хозяйственно-ценных признаков новой линии пшеницы в полевом опыте. Семена высевали на делянках площадью 3 м², с нормой высева 650 зерен на 1 м², рендомизированными блоками, в трех повторениях. Родительскими формами служили мягкая пшеница Сетте - Церрос – 66 и твердая Шамъ. Кроме того, новые линии сравнивали с стандартным сортом Навруз.

Анализ данных, по сравнительной оценке, селекционной линии в полевом опыте показывает, что самыми урожайными оказались Линии №7 и №9, которые дали урожай зерна 640 – 650 граммов с 1 м² (табл. 1). Родительская форма пшеницы - сорта Сетте – Церрос - 66 (мягкая пшеница) и Шамъ (твердая пшеница), а также стандарт Навруз по урожаю зерна уступали новым селекционным линиям пшеницы.

Высота растений для трех селекционных линий пшеницы была выше родительской формы пшеницы Сетте - Церрос - 66 и стандарта Навруз, и ниже другой родительской формы пшеницы – Шамъ. Сравнение с Сетте - Церрос - 66 показывает, что все три селекционные линии достоверно превышают его по этому показателю. По длине колоса все селекционные линии занимали промежуточные положения между родительскими формами и уступали стандартному сорту пшеницы – Навруз. Все селекционные линии за исключением №13 имели больше число зерен в главном колосе, по сравнению с Сетте - Церрос - 66 и стандартным сортом Навруз. Наибольшее количество число зерен в главном колосе отмечено у другой родительской формы сорта твердой пшеницы – Шамъ, где оно составило 52 штука (табл. 1).

Таблица 1 - Сравнительная оценка хозяйственно-ценных признаков новых линий пшеницы (2017-2019 гг.)

Вариант	Урожай Зерна с 1м ² /г	Высота растений, см	Длина колоса, см	Число зе- рен в колосе,шт	Масса 1000 зерен,г	Вегетация, дни
Род. форм.						
С-Ц-66 (мягкая пшеница)	360	76,5	11,4	40	34,0	175
Шамъ (твердая пшеница)	450	100,0	7,5	52	45,0	200
Линии						
Л-7	650	90,2	9,3	48	35,0	180
Л-9	640	95,5	8,5	42	32,0	185
Л-13	600	97,4	9,5	38	36,0	180
Стандарт Навруз	460	80	13,0	40	37,7	205

Обычно определяют массу 1000 семян – для сельскохозяйственных культур. Этот показатель является одним из важных селекционных признаков для вида и сорта, т.к. с ним связаны их хлебопекарные посевные и товарные качества [3,4].

По массе 1000 зерен, селекционные линии №№7,9 и 13 занимали промежуточные положения между родительскими формами пшеницы сортом Сетте Церрос 66 и стандартом Навруз.

Сорт Шамъ достоверно превышая все селекционные линии, а также сорта Сетте Церрос 66 и стандарта Навруз, имел массу 1000 зерен – 45 граммов. По вегетационному периоду все селекционные линии занимали промежуточные положения между

родительскими формами сортами Сетте - Церрос - 66 (175 дней) и Шамь (200 дней), где у них этот период составил 183-185 дней, соответственно. Стандартный сорт Навруз обладал сравнительно позднеспелостью (205 дней), по сравнению с новыми селекционными линиями и их родительскими формами.

Такая закономерность обнаружена и по содержанию белка в зерне. Так, содержание белка в зерне селекционных линий находилось на уровне родительской формы Шамь (15,7), где оно составило 15,1-15,7%, что было больше родительской формы Сетте – Церрос - 66 и стандартного сорта Навруз, где этот показатель у них соответственно составил 13,1-13,4% (табл. 2).

Таблица 2 - Сравнительная оценка химико-технологических качеств новых линий пшеницы (2017-2019 гг.)

№	Вариант	Белок, %	Крахмал, %	Клейковина, %	Влажность, %
1	С-Ц-66	13,9	70,5	27,2	9,5
2	Шамь	15,7	67,5	34,2	12,5
3	Л-7	15,6	66,6	37,2	13,5
4	Л-9	15,7	67,4	34,1	13,0
5	Л-13	15,1	67,8	28,3	12,5
6	Навруз	13,1	69,7	29,5	8,5

При оценке содержания крахмала было обнаружено больше накоплений, и оно составило от 66,6 до 70,5%. По крахмалистости, среди селекционных линий, особого различия не обнаружено и содержание крахмала среди них составило 66,6 – 67,8%, и по этому показателю они почти приближаются к сорту твердой пшеницы Шамь (67,5%). Высокое накопление крахмала отмечено у стандартного сорта Навруз и родительской формы Сетте - Церрос - 66 (69,7-70,5%).

По содержанию сырой клейковины, также выделяются селекционные линии №7 и №9. У них этот показатель равен 34,1-37,2%. Однако новая селекционная линия №13 по содержанию клейковины уступает другим селекционным линиям, и этот показатель у нее составил 28,3%. Родительская форма сорт Сетте - Церрос - 66 и стандартный сорт Навруз, по этому показателю уступали селекционным линиям и сорту Шамь. У сорта Шамь, также отмечено высокое накопление сырой клейковины, где оно составило 34,2%.

При определении технологических качеств зерна особое внимание уделяют влажности зерна и коэффициенту их твердости. Влажность зерна у изучаемых форм составила от 8,5 до 13,5%. Среди них по коэффициенту твердозерности выделяются Линия №9 и стандартный сорт Навруз, и они показали 22 индексного коэффициента твердости. Эти данные указывают на мягкозерность этих форм.

На государственной сортоиспытательной станции города Турсунзаде преимущество перспективной линии пшеницы – Линия №9 более существенное. На трех повторностях, с площадью 0,10 га, за 2018-2019 годы оно выразилось в перерасчете прибавки к урожайности Наврузу 2,8 ц/га (табл. 3).

Таблица 3 - Урожайность зерна селекционной линии пшеницы Линии №9 на сортоучастке в г.Турсунзаде (2018-2019г.г.) с площадью 0,10 га

Сортообразцы	Урожай зерна, ц/га		Среднее
	2018 г.	2019 г.	
Линия №9	39,4	37,0	38,2
Навруз	36,0	34,8	35,4

Выводы. Таким образом, полученные данные показывают, что новая селекционная линия пшеницы – Линия №9 имеет ряд ценных признаков и соответственно показывает свою перспективу:

По вегетационному периоду все селекционные линии занимали промежуточные положения между родительскими формами сортами Сетте - Церрос - 66 (175 дней) и Шамь (200 дней), где у них этот период, соответственно, составил 183-185 дней.

По урожайности зерна преимущество перспективной линии пшеницы – Линия №9 более существенное и оно составило 38,2 ц/га

ЛИТЕРАТУРА

1. Лукьяненко П. П. О селекции высокоурожайных сортов сильных пшениц в Краснодарском крае — Вестник с.-х. науки, 1960, № П.
2. Жученко А. Роль адаптивной системы селекции растений // Конарев В. Г. Н.И. Вавилов и современные подходы к изучению генофонда сельскохозяйственных растений // Генофонд сельскохозяйственных растений и его использование в современной селекции (Сборник науч. трудов по прикл. ботан. генет. и селекции Т.100) — Л.: изд. Вир, 1987. — С. 129-140.
3. Ермаков А.И., Арасимович В.В., Ярош Н.П., Переуанский Ю.В., Луковникова Г.А., Иконникова М.И. Методы биохимического исследования растений. Под ред. Ермакова А.И.-3-е изд., перераб. и доп. — Л.: Агропромиздат. Ленингр. отд-ние, 1987. — С. 21-22.
4. Алимуродов А.С. Селекционная ценность образцов гексаплоидных тритикале различного географического происхождения в условиях центрального Таджикистана. Автореф. дис. канд. с.-х. наук / А.С. Алимуродов -Д., 1993. -19 с.

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА ХОЗЯЙСТВЕННО-ЦЕННЫХ ПРИЗНАКОВ НОВЫХ ЛИНИЙ ПШЕНИЦЫ

Результаты исследования показывают, что новые селекционные линии пшеницы имеют ряд ценных признаков и, соответственно, являются перспективными, по вегетационному периоду все селекционные линии занимали промежуточные положения между родительскими формами сортов Сетте - Церрос - 66 (175 дней) и Шамъ (200 дней), где у них этот период, соответственно, составил 183-185 дней. По урожайности зерна преимущество имела перспективная линия пшеницы — Линия №9, и была более существенной и составила 38,2 ц/га.

АННОТАЦИЯ

АРЗЁБИИ ХИСЛАТҲОИ ПУРАРЗИШИ ҲОҶАГИИ ШАҶАРАҲОИ НАВИ ГАНДУМ

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки шаҷараҳои нави гандум аз рӯи давомёбии давраи вегетатсия дар байни шаклҳои волидайнӣ - Сетте - Церрос – 66 (175 рӯз) ва Шамъ (200 рӯз) ҳолати мобайниро ишғол менамояд, ки ин давра дар шаҷараҳои селексионии гандум 183-185 рӯзро ташкил дод. Аз ҷиҳати маҳсулнокии дон шаҷараи серхосили гандум — Линия №9 бартарӣ зоҳир намуда, мавҷудияти маҳсулноки ба 38,2 с/га баробар буд.

Калимаҳои калидӣ: гандум, ҳосилноки, вегетатсия, сафеда, оҳар, ширешаки галла, намноки, сахтдонӣ, шаҷара, аломатҳои ҳоҷагӣ.

ANNOTATION

EVALUATION OF FARM-VALUABLE INDICATION OF NEW WHEAT LINES

The results of the research show that the new wheat breeding lines have a number of valuable indication and accordingly show their perspective in the growing season, all breeding lines occupied intermediate positions between the parental forms of the Sette - Cerros varieties - 66 (175 days) and Sham (200 days) where they have this the period that was respectively of 183-185 days. In terms of grain yield, the promising line of wheat - Line №9 had an advantage and was more significant and amounted to 38.2 c / ha.

Key words: wheat, production, vegetation, protein, starch, gluten, moisture, hardness, line, economic characteristics.

УДК 632: 633.1

УСТОЙЧИВОСТЬ ОЗИМОЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ К ЖЁЛТОЙ РЖАВЧИНЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Давлатова О.С., к.с.-х.н., Научный центр защиты растений ТАСХН,
Джалилов А.У., к.б.н., Институт зоологии и паразитологии им. Е.Н. Павловского АНРТ,
Аъзамов У.О., ассистент ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: пшеница, жёлтая ржавчина, устойчивость, восприимчивость, эпифитотия, тип реакции, селекция.

В настоящее время устойчивость к болезням становится одним из важных показателей конкурентоспособности сортов сельскохозяйственных растений [1].

Для снижения вредоносности болезней пшеницы, в основном к жёлтой и бурой ржавчинам, рекомендуется отбор здоровых семян с более устойчивых сортов к возбудителям болезней.

Важным резервом в увеличении производства зерна является защита посевов от ржавчинных болезней, которые наносят большой вред урожаю и резко ухудшают его качество [2].

Селекция на устойчивость пшеницы к жёлтой ржавчине (возбудитель *Puccinia striiformis* West.), и к буре (возбудитель - *Puccinia recondite* Rob. Ex), ведётся на протяжении многих десятилетий. Несмотря на это, заболевание не теряет своей значимости по настоящее время. При изучении новых сортов в госсортоучастках, одним из важных показателей является фитопатологическая характеристика степени устойчивости или восприимчивости [3].

В благоприятных погодных условиях для возбудителей ржавчинных болезней, они распространяются очень быстро, охватывая площадь до 4-5 млн/га. Химическая защита посевов на такой площади за короткий срок времени (7-10 дней) не всегда возможна. В связи с этим, для ограничения развития болезней с аэрогенной инфекцией, возрастает роль устойчивых сортов [Цитирует М. Койшибаев, 2002] [4].

Использование устойчивых или выносливых к болезням сортов является одним из основных элементов интегрированной защиты растений. Поэтому в наших исследованиях большое внимание уделялось определению поражаемости районированных и перспективных сортов, и линий озимой мягкой пшеницы к ржавчинным болезням.

Учёными Научного центра защиты растений ТАСХН, совместно с селекционерами Института земледелия, разрабатываются технологии возделывания сортов пшеницы, которые основываются на уровне их устойчивости к ржавчинным болезням, что позволяет снизить использование фунгицидов и снизить себестоимость производства пшеницы в Таджикистане.

В течение ряда лет, нами проводились исследования в полевых условиях (размер делянки -1м², с 3-кратной повторностью) 7- лучших сортов местной селекции пшеницы в хозяйстве Л. Муродова Гиссарского района и в джамоате Гулистон Рудакинского района. Каждый сорт обычно высевали между восприимчивым сортом-накопителем инфекции (Марокко). Оценка реакции и степени пораженности сортов пшеницы и других зерновых культур к видам ржавчины проводится по следующей шкале:

0 – заболевание отсутствует;

R – устойчивость (на месте пустул образуются четко выраженные хлорозные пятна, пораженность листьев до 5-10%);

MR – средняя устойчивость (пустулы очень мелкие, окружены хлоротичной зоной, пораженность листьев не более 10-30%);

MS – средняя восприимчивость (пустулы мелкие, пораженность листьев до 40-50%);

S – восприимчивость (пустулы крупные, пораженность листьев до 75-100%) [5].

Определение типа реакции растений (балл) на заражение жёлтой и бурой ржавчиной в полевых условиях производили по шкале Gassner u Hassebrauk [6]; степень поражения растений (%) по шкале Peterson [7]; площадь под кривые развития болезней (ПКРБ) (усл. ед.), которую рассчитывали по формуле Wilcoxson [8].

Зная значения показателя «площади под кривые развития болезни» анализируемого и контрольного по восприимчивости сорта, находили относительные значения индекса устойчивости к болезни (ИУ):

ИУ (индекс устойчивости) = ПКРБ сорта: ПКРБ контроля [9].

Затем сорта классифицировали по методу А.А. Макарова [10].

Для выявления и определения доноров устойчивости к жёлтой и бурой ржавчине в Таджикистане с 2010 по 2017 гг., ежегодно высевали районированные отечественные сорта пшеницы.

Ежегодные колебания погодных условий оказываются решающим фактором,

влияющими на развитие жёлтой ржавчины пшеницы.

В период проведения исследований в 2010 – 2013 гг. выпадение осадков в марте, апреле и мае, в фазы выхода в трубку, колошения, цветения, было неодинаковым. Погодные условия в 2010 и 2013 гг. оказались благоприятными для интенсивного развития жёлтой ржавчины. Это было связано с тем, что в 2010 г. выпало много осадков в вышеуказанный период: 95.1; 58.2 и 79.2 мм, соответственно. В то же самое время, среднемесячная температура воздуха была 12.4; 17.7 и 19.6°C, соответственно.

Колебания погодных условий в 2013 г. отличались от 2010 г., это было связано с тем, что самое высокое выпадение осадков отмечалось в марте и апреле месяцах: 110.8 и 146.5 мм, в этот период среднемесячная температура воздуха колебалась от 11.8°C в марте до 14.9°C в апреле. Сочетание высокой влажности с относительно низкими среднемесячными температурами создали благоприятные условия для раннего и интенсивного развития жёлтой ржавчины. Хотя месяц май характеризовался меньшим выпадением осадков – 32.5 мм, и более высокой температурой воздуха - 20.1°C, накопленной инфекции оказалось достаточной для дальнейшего развития болезни, а необходимая влажность компенсировалась выпадением обильной росы в этот период.

Погодные условия 2011 и 2012 гг. характеризовались низкой влажностью и более высокими показателями температуры воздуха, что повлекло за собой депрессию болезни. В эти годы мы проводили обильные поливы по бороздкам в середине апреля (2-3 полива), через каждые 5 дней, что приводило к резкому повышению влажности и провоцированию развития жёлтой ржавчины пшеницы.

Результаты оценки районированных сортов пшеницы ранжированы по площади под кривые развития болезни за 2010 год. Результаты показывают, что из 7 изучаемых сортов 5 (71.4%) относятся к числу высоко и умеренно устойчивых, с типом реакции 1, 1(2), 2 балла (табл. 1). Слабую восприимчивость имел 1 сорт (14.3%) с типом реакции 2(3) балла. Восприимчивую реакцию с типом реакции 4 балла показал контрольный сорт Марокко. ПКРБ по сортам варьировала от 68.6 у.е. на сорте Шумон до 782.6 у.е. на сорте Навруз.

Снижение массы 1000 зёрен, по сравнению с контролем (неинфицированным и обработанным фунгицидом), варьировало от 5.2% (Шумон) до 25.6% (Навруз).

Марокко имел поражение в 4 балла, при ПКРБ, равной 1386.4 у.е., при этом снижение массы 1000 зёрен было на уровне 39.6%.

В 2011 году, из-за неблагоприятных погодных условий, степень поражения всех сортов была ниже, по сравнению с предыдущим годом. ПКРБ по сортам в этом году варьировала от 42.3 до 384.2.1 у.е. Снижение массы 1000 зёрен на сорте Навруз оказалось на уровне 23.4%, по сравнению с необработанным контролем. На восприимчивом сорте Марокко тип реакции был на уровне 3 - 4 баллов, ПКРБ 834.3 у.е., снижение массы 1000 зерен - 35.8% по сравнению с контролем.

В 2012 году ПКРБ варьировала от 46.4 до 353.7 у.е., снижение массы 1000 зерен от 1.5 до 23.6.5%. Восприимчивый сорт Марокко поражался 3 - 4 балла, ПКРБ составила 1386.4 у.е., при этом снижение массы 1000 зёрен было на уровне 36.8% по отношению к контролю.

Таблица 1-Иммунологическая характеристика сортов озимой пшеницы относительно таджикской популяции возбудителя желтой ржавчины (Гиссарский район, 2010 – 2013 гг.)

№	Сорт	2010			2011			2012			2013			Тип устойчивости
		Тип реакции, балл	ПКРБ*, усл. ед.	Снижение Массы 1000 зёрен, %	Тип реакции, балл	ПКРБ*, усл. ед.	Снижение Массы 1000 зёрен, %	Тип реакции, балл	ПКРБ*, усл. ед.	Снижение Массы 1000 зёрен, %	Тип реакции, балл	ПКРБ*, усл. ед.	Снижение Массы 1000 зёрен, %	
1	Ормон	1	77.6	5.8	1	44.7	1.6	1	62.3	1.5	1	84.7	4.2	pc+vзр
2	Шумон	1	68.6	5.2	1	42.3	1.8	1	46.4	1.7	1	82.3	4.6	pc+vзр
3	Алекс	1 (2)	228.6	10.8	1(2)	122.4	5.2	1(2)	124.6	4.7	1(2)	235.5	11.0	slow rust

4	Садокат	1 (2)	346.5	14.0	1(2)	118.8	9.6	1(2)	126.4	8.4	1(2)	322.4	11.9	slow rust
5	Ориён	1 (2)	726.4	22.8	1(2)	384.2	15.2	1(2)	324.3	12.8	1(2)	738.4	23.2	slow rust
6	Навруз	2	782.6	25.6	2	346.7	23.4	2	353.7	23.6	2(3)	776.4	26.4	slow rust
7	Марокко	4	1386.4	39.6	3(4)	834.3	35.8	3(4)	876.7	36.8	4	1476.7	40.6	
F – фактическое F – критическое														
Ф.А ⁴ 32.06482										1.963456				
Ф.А ⁵ 42.67765										4.628166				
1 - специфическая устойчивость + устойчивость взрослых растений; 2 -замедленный тип развития болезни; 3 -восприимчивость; 4 - фактор А - сорт; 5 - фактор Б - годы исследований														

*ПКРБ – площадь под кривые развития болезни. Сорты ранжированы по показателю «площадь под кривые развития болезни».

Результаты 2013 года показывают, что к числу высоко и умеренно устойчивых сортов, с типом реакции 1, 1 (2), 2 балла относятся 5 сортов (таблица 1). Слабую восприимчивость имел сорт Навруз (14.3%) с типом реакции 2(3) балла. Восприимчивую реакцию в 4 балла показал контрольный сорт Марокко. ПКРБ по сортам варьировала от 82.3 у.е. на сорте Шумон до 776.4 у.е.- на сорте Навруз. Снижение массы 1000 зерен по сравнению с контролем варьировало от 4.2% (Ормон) до 26.4% (Навруз).

Восприимчивый сорт. Марокко был поражен на 4 балла, при ПКРБ равной 1476.7 у.е. и снижением массы 1000 зерен на 40.6%. С учётом показателей ПКРБ, изучаемых сортов был рассчитан индекс устойчивости (табл. 2).

Таблица 2-Индекс устойчивости сортов пшеницы по отношению к желтой ржавчине (2010-2013гг.)

Сорт	Индекс устойчивости (φ)				Средний индекс	Тип устойчивости
	2010	2011	2012	2013		
Ормон	0.06	0.05	0.07	0.06	0.06	РС
Шумон	0.05	0.05	0.05	0.06	0.05	РС
Алекс	0.16	0.15	0.14	0.16	0.15	ВН ¹
Садокат	0.25	0.14	0.14	0.22	0.19	ВН
Ориён	0.52	0.46	0.37	0.50	0.46	СН
Навруз	0.56	0.42	0.40	0.53	0.48	СН
F - фактическое F - критическое						
Ф.А ² 1.084542		1,524322		Ф.Б ³		2.8631042,934618
1–высокая неспецифическая устойчивость; 2-фактор А - сорт; 3-фактор Б - годы исследований						

Сорт	2010	2011	2012	2013	Средний индекс
Ормон (РС)	0.06	0.05	0.07	0.06	0.06
Шумон (РС)	0.05	0.05	0.05	0.06	0.05
Алекс (ВН)	0.16	0.15	0.14	0.16	0.15
Садокат (ВН)	0.25	0.14	0.14	0.22	0.19
Ориён (СН)	0.52	0.46	0.37	0.50	0.46
Навруз (СН)	0.56	0.42	0.40	0.53	0.48

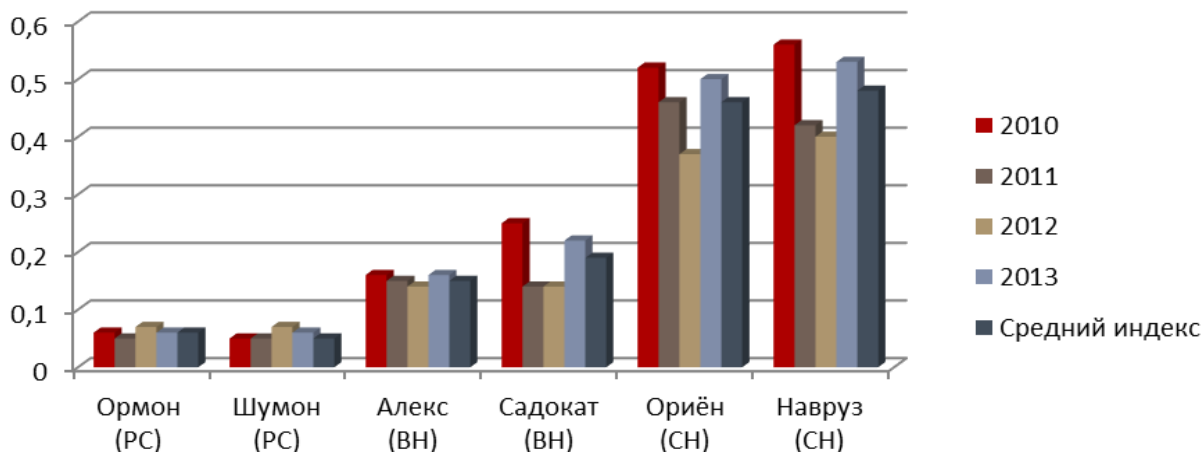

Рис. 1 - Индекс устойчивости сортов пшеницы по отношению к желтой ржавчине (2010-2013 гг.)

В результате проведенной четырёхлетней полевой оценки установлено, что сорта Шумон и Ормон проявили высокий уровень расоспецифической устойчивости, которую сохраняли во все фазы развития (фаза всходов + взрослых растений).

Сорта: Алекс, Садокат, обладали высокой расонеспецифической устойчивостью.

Показатель индекса устойчивости у них составил от 0.15 до 0.19 у.е. Средней расонеспецифической устойчивостью обладали сорта Ориён и Навруз, имевшие показатель индекса устойчивости 0.15 и 0.19 у.е., соответственно. Среднюю расонеспецифическую устойчивость имели сорта Ориён и Навруз, у которых показатель индекса устойчивости составил 0.46 и 0.48 у.е., соответственно.

Наличие расонеспецифической устойчивости показывает, что хотя паразитизм возможен, но суммируются защитные действия разного рода ограничителей инфекционного процесса, что уменьшают риск эпифитотий. Поэтому сорта, характеризующиеся высокой неспецифической устойчивостью к *P. striiformis* West. рекомендуются для сельскохозяйственного производства, а также могут использоваться в селекции, в качестве одного из родительских пар, для создания устойчивых сортов пшеницы в Таджикистане.

Заключение: Выделенные сорта Шумон и Ормон, являются эффективными донорами устойчивости к жёлтой ржавчине пшеницы, сочетающие устойчивость к болезни и высокую продуктивность. Эти сорта могут быть использованы как источники устойчивости для селекции новых сортов пшеницы. В случае возникновения эпифитотий жёлтой ржавчины пшеницы, при культивировании умеренно устойчивых и умеренно восприимчивых сортов и достижения проявления болезни на уровне 20-30% необходимо проводить опрыскивания фунгицидами, для ограничения развития возбудителя болезни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасенко О.С. Генетическая защита растений: проблемы и перспективы / О.С. Афанасенко // М. журнал защита и карантин растений. -2016. - №1. С.-13-16.
2. Арешников Б.А. /Основные проблемы защиты зерновых культур // Б.А. Ареников // М. жур. Защита растений, 1983. - №6. С.-16.
3. Гульятеева Е.И., Садовая А.С. / Селекция мягкой пшеницы на устойчивость к бурой ржавчине в России// Е.И. Гульятеева, А.С.Садовая, М. журнал защита и карантин растений, 2014. - №10. - С.-24-25.
4. Койшибаев М. Болезни зерновых культур. / М.Койшибаев // Алматы, 2002, 367 с.
5. Койшибаев М. Муминджанов Х. Методические указания по мониторингу болезней, вредителей и сорных растений на посевах зерновых культур. / М.Койшибаев. Х. Муминджанов // Анкара, 2016. - 28 с.
6. Gassner G. u Hassebrauk K., 1936. Untersuchungen zur Frage der Getreideros tbekämpfung mit chemischen Mitteln. / G. Gassner, K. Hassebrauk // Phytopath. Ztschr., 9 (4): 427 – 454 (XV).
7. Peterson R.F., Campbell A.B., Hannah A.E. Canad. J. Rev.- 1948.- № 26.- P.495-500.
8. Wilcoxson R.D., Skovmand B., Atif A.H. Evolution of wheat cultivars for ability to retard development of stem rust / R.D. Wilcoxson, B. Skovmahd, A.H. Atif // Ann. Appl. Biol. – 1975. – V.80. – № 3. – P. 359–363.
9. Коваленко Е.Д. Иммуногенетические методы создания болезнеустойчивых сортов зерновых культур. 1. Генетическая структура популяции возбудителя бурой ржавчины пшеницы [Текст]. / Е.Д. Коваленко, А.И. Жемчужина, Н.Н. Кряжева // Агро XXI. – 2000. - №4. – С. 14-15.
10. Макаров А.А. Методы полевой и лабораторной оценки неспецифической устойчивости растений к болезням / А.А. Макаров, Е.Д. Коваленко, Д.А. Соломатин, Н.М. Моторина // Материалы научного семинара «Типы устойчивости растений к болезням». – СПб, 2003. - С. 17-24.

АННОТАЦИЯ

УСТОЙЧИВОСТЬ ОЗИМОЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ К ЖЁЛТОЙ РЖАВЧИНЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье представлена информация по изучению иммунологических особенностей отечественных и перспективных сортов пшеницы, относительно таджикской популяции возбудителя жёлтой ржавчины.

АННОТАЦИЯ

УСТУВОРИИ ГАНДУМҲОИ МУЛОИМДОНАИ ТИРАМОҲӢ БА ЗАНГИ ЗАРД ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар ҳамин мақола омӯзиши хусусиятҳои иммунологии навҳои гандумҳои ноҳиябандишуда ва ояндадоре, ки нисбатан ба популятсияи тоҷикии барангезанидаи

занги зард устуворан маълумот гирд оварда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: гандум, занги зард, устувор, носутувор, зиёдшавии умумӣ, (эпифитотия), шакли таъсир, селекция.

ANNOTATION

RESISTANCE OF WINTER SOFT WHEAT TO THE YELLOW RUST IN TAJIKISTAN

This article provides information on the study of the immunological characteristics of the domestic and promising wheat varieties in relation to the Tajik population of the pathogen of yellow rust.

Key words: wheat, yellow rust, resistance, susceptibility, epiphytoty, type of reaction, selection.

УДК 633.11.631.52

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ

Алимуродов А.С., ведущий специалист, Музафаров Ш.М., магистр- ЦИБМ НАНТ

Ключевые слова: пшеница, сорт, высота, устойчивость, продуктивность.

Производство нуждается в сортах пшеницы с комплексом биологических признаков. В деле повышения урожайности зерна, кроме правильного ведения технологии выращивания культур, особую роль играют сорта, отличающиеся высоким потенциалом урожайности, устойчивостью к основным болезням, а также с лучшими биохимическими качествами. Поэтому основное направление изучения пшеницы в Таджикистане направлено на подбор сортов, устойчивых к болезням, особенно к ржавчине, а также с хорошими биохимическими качествами зерна [1,2].

Целью данной работы явилось изучение биологических свойств перспективных сортов пшеницы отечественной селекции. По результатам исследований были выявлены лучшие сортообразцы, которые рекомендуются фермерами, а также для включения их в научные программы.

Материалы и методы исследования. В качестве материала были выбраны 5 новых сортов мягкой пшеницы, из которых все являются перспективными. Все сорта выведены таджикскими селекционерами, путем скрининга генетических образцов, полученных из международных питомников [3]. Образцы зерна для анализа биохимического состава и биохимического качества отбирались из урожая растений в опытных участках Центра инновационной биологии и медицины.

В 2019-2020 гг. исследовали 5 сортов отечественной селекции. Посев осуществляли на делянках площадью 1 м², с размещением стандарта через 2 сорта, согласно Методике полевого опыта [4]. Годы исследований характеризовались неустойчивой погодой с проявлением засухи 2019 г., в ранневесеннее время года. В 2020г. наблюдались прохладная дождливая погода, что увеличило продолжительность вегетационного периода на 12-15 дней, по сравнению с предшествующим 2019г.

Несмотря на разницу гидротермического режиме в годы исследования, преобладающими в изучаемом наборе сортов были пшеницы среднеспелой группы, равные по созреванию стандарту Юсуфи. Фаза всходы-созревание у них составляла в 2019г - 175 день, и 2020г - 185 дней. На этом фоне группа скороспелых сортов была малочисленной и включала перспективные сорта. Позднеспелые сорта в этой зоне менее перспективны, но они представлены, в основном, короткостебельными формами (90-100 см), что в годы достаточного увлажнения заслуживает внимания. Среди позднеспелых сортов, созревающих на 7-8 дней позднее стандарта, были выделены Гандж и Дурахшон.

Признак устойчивости к полеганию практически не был дифференцирован. В результате засушливых условий 2019г. снизилась высота растений на 10-12 см. У некоторых образцов высота растений в 2019 г. превышала 115 см. В силу низкорослости всех образцов в 2019 и 2020 гг. отсутствовало полегание (9 баллов). Это отечественные

сорта: Мехргон, Гандж и др. остальные, сорта, во все годы изучения были устойчивы к полеганию. Для решения проблемы полегания в Таджикистане необходимы сорта, у которых нерезко (7-9 см) снижается высота растений в контрастные по обеспеченности влагой годы, такие как: Юсуфи, Сарвар.

В зонах, где проявляются различные типы засух, большое значение для формирования урожая имеет крупность зерна. Сортная дифференциация этого признака у изучаемых сортов наиболее четко прослеживалась в 2020 г. Масса 1000 зерен у стандарта составляла (40.0 г), при значениях у изучаемых сортов 41.5-47.0 г. Образцы с очень крупным зерном, как правило, имели меньшее число зерен в колосе (15-17), и продуктивное кущение не более 1-1J2 стеблей. Нас интересовали образцы, которые сочетали крупное зерно (масса 1000 зерен 43.0 г) с достаточно высокой продуктивностью зерна в г/м². По данным 2020 г., в эту группу вошли 3 сорта, лучшие из них Мехргон, Гандж, и Сарвар. Сочетание крупнозерности (масса 1000 зерен 41.5-47.0) и продуктивности отмечено также у них, и составило 600-630 г/м².

Таблица - Биологические особенности перспективных сортов пшеницы

Вегетация, дни	Высота растений, см	Устойчивость к полеганию, балл	Масса 1000 зерен, г	Масса зерна, г/м ²
190	105	9	40.0	600
185	110	9	41.5	650
180	100	9	45.0	630
180	100	9	47.0	600
180	100	9	43.0	620

Таким образом были выделены образцы, которые сочетали крупное зерно (масса 1000 зерен 43.0 г) с достаточно высокой продуктивностью зерна в г/м², лучшие из них Мехргон, Гандж, и Сарвар.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рахматов М.М., Хусенов Б.Ю., Отамбекова М.Г. и др. Некоторые итоги исследований по селекции пшеницы в Таджикистане- Изв. АН РТ. Отд.биол.мед.н.,2010, №3 (172), с. 71-82.
2. Хусенов Б.Ю., Махкамов М.А., Отамбекова М.Г. и др. Оценка хлебопекарного качества зерна новых сортов мягкой пшеницы (*Trilicum aestivum* L.) - Изв. АН РТ. Отд.биол. и мед.н., 2010, №4(173), с. 54-64.
3. Отамбекова М.Г., Солиев Б.Т., Хусенов Б.Ю., Махкамов М.А., Муминджанов Х.А. Хлебопекарные качества новых сортов мягкой пшеницы. Известия академии наук Республики Таджикистан отделение биологических и медицинских наук №2 (190), 2015г.
4. Доспехов, Б.А. Методика опытного дела. - М., 1986.

АННОТАЦИЯ

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСПЕКТИВНЫХ СОРТОВ ПШЕНИЦЫ

В статье автор приводит результаты исследований по изучению биологических особенностей перспективных сортов пшеницы. В результате опытов наилучшие сорта, которые сочетали крупное зерно (масса 1000 зерен 43.0 г) с достаточно высокой продуктивностью зерна в г/м², лучшие из них Мехргон, Гандж, и Сарвар.

АННОТАТСИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ БИОЛОГИИ НАВЪҲОИ ДУРНАМОДОШТАИ ГАНДУМ

Дар мақола натиҷаҳои омӯзиши хусусиятҳои биологии навъҳои умедбахши гандум бо давраҳои афзоиш, баландӣ, устуворӣ ва ҳосилнокии ғалла оварда шудаанд. Дар

натичаи таҷрибаҳо навъҳои беҳтарине, ки донаи калонро (вазни 1000 донааш 43,0 г) бо ҳосилнокии хеле баланди ғалладонаро дар г/м² муттаҳид карданд, беҳтарини онҳо Мехргон, Ганҷ ва Сарвар мебошанд.

Калимаҳои калидӣ: гандум, навъ, баландӣ, истодагарӣ, ҳосилнокӣ.

ANNOTATION

BIOLOGICAL FEATURES OF OPPORTUNITIES VARIETIES

The article presents the results of the study of the biological characteristics of promising varieties of wheat with periods of growth, height, stability and productivity of grain. As a result of experiments, the best varieties that combined large grains (mass of 1000 grains 43.0 g) with a fairly high grain productivity in g/m², the best of them are Mehrgon, Ganj, and Sarwar.

Key words: wheat, sort, height, persistence, productivity.

ТДУ 633.511:631.5

НАШЪУНАМО ВА ҲОСИЛНОКИИ ПАХТА ВОБАСТА БА МУҲЛАТИ КИШТ ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА

Ҳафизов А.А. - н.и.к., ДДД.

Калимаҳои калидӣ: пахта, муҳлати кишт, нашъунамо, ҳосилнокӣ, баромади нах, самаранокӣ иқтисодӣ.

Бо назардошти муҳимтарин самти фаъолияти аҳолии кишвар будани кишоварзӣ таваҷҷӯҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди ҳамаҷонибаи ин соҳа равона гардидааст. Ин таваҷҷӯҳ бо мақсади ба талаботи истеъмоли баробар кардани дараҷаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нигаронида шуда, равиши илмӣ он ба замонҳои муосир баробар кардани раванди истеҳсолот ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли бахшида мешавад.

Пахтапарварӣ муҳимтарин самти растанипарварӣ дар заминҳои обӣ мебошад, ки баланд бардоштани маҳсулнокии он яке аз самтҳои муҳими стратегияи рушди кишоварзӣ дониста шудааст. Равишҳои мухталифи баланд бардоштани маҳсулнокии навъҳои пахта дар илм муайян карда шуда, ки муҳимтарини он ҷорӣ кардани навъ, насли гетерозисии нав, истифодаи тухмии хушсифат ва саривақт амалӣ намудани ҳама намуди агротехникаи баланди парвариш мебошад.

Дар сохтори кишоварзии Тоҷикистон, бо назардошти доим нав шуда истодани навъҳои пахта, аз хориҷи кишвар ворид гардидани навъҳои нав, то ҳаде таъсиррасон будани тағйирёбии глобалии иқлим зарурияти пеш омадааст, ки таъсири муҳлати киштро вобаста ба минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Кишт муҳимтарин омили агротехникӣ дар киштзори пахта аст. Дуруст гузаронидани он асоси ҳосили интизорӣ мебошад. Вазифаи асосии дуруст муайян кардани муҳлати кишти навъҳои пахта ин рӯёндани сарорсари чигит ва гирифтани сабзиши муътадил мебошад.

Солҳои охир дар ноҳияи Данғара ва дигар минтақаҳои пахтапарварии ҷумҳурӣ ба кишти пахта барвақт, баъзе солҳо ҳатто дар даҳрӯзаи охири моҳи феврал оғоз карда мешавад. Андешаи он пайдо гардидааст, ки ҳар чӣ қадаре ба кишти пахта тезтар оғоз кунем ҳамон қадар ҳосили фаровон ба даст меорем. Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчӣ тезтар ба охир расонидани кишт ва иҷро кардани нақшаи кишт маъноӣ онро надорад, ки мо киштро барвақт оғоз намоем. Борҳо шояди он гардидем, ки дар шаҳру ноҳияҳо ҳангоми оғоз намудани кишти барвақтӣ бинобар сабаби боришоти давомнок, ҳавои нисбатан паст ва пӯсиши решаи пахта мардуми деҳқон кишти такрорӣ гузаронидаанд.

Масъалаи таъсири муҳлати кишт ба ҳосил, сабзишу инкишоф, пайдошавии узвҳои ҳосил, аломатҳои морфологӣ, физиологияи анатомӣ, селекционӣ, генетикӣ ва ҳатто аҳамияти иқтисодии он аз тарафи олимони ниҳоят зиёд мавриди омӯзиши илмӣ амалӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла олимони Зайтсев (1927), Автономов (1930), Нагибин (1936), Мухамеджанов (1951), Бабушкин (1953), Страумал (1957), Белоусов, Тагиев (1956), Закиров (1962), Юлдашев (1984), Ҳафизов А. (2007) ва ғайра ин масъаларо дар

солҳои алоҳида, дар минтақаҳои алоҳида бо навъҳои алоҳида мавриди омӯзиш қарор додаанд (Ҳафизов А.А., Набиев Т.Н., 2019).

Таҳқиқгарони масоили муҳлати кишти пахта дар манотиқи алоҳидаи пахтапарварӣ тавсия ва дастурҳои мухталифро рӯи қор овардаанд, ки то имрӯз аҳамияти илмӣ амалии хешро гум накардаанд.

Хулосагирӣ шудааст, ки муҳлати кишти зироатҳои кишоварзӣ вобаста ба биологияи зироат, муносибати он ба ҳарорати ҳаво таъин карда мешаванд. Онҳо дарҷ намудаанд, ки барои кишти пахта муайян кардани ҳарорати миёнаи шабонарӯзии устувор ва гармии қабати шудгоршавандаи хок муҳим мебошад.

Аз ин нигоҳ мо муҳлати кишти пахтаро аз даҳрӯзаи аввали моҳи март оғоз кардем.

Муҳлати кишти пахта зерин таъсири тағйирёбии иқлим тағйир меёбад ва муҳимтарин омили ба он таъсиррасон ҳарорати ҳаво мебошад. Барои муайян кардани муҳлати кишти пахта ба назар гирифтани лозим аст, ки пахта растании гармидӯст буда, аз минтақаи тропикии қураи замин пайдо шудааст ва барои инкишофи муътадили он ҳарорати 20-25 дараҷа гарм лозим аст.

Вобаста ба мақсад чунин вазифаҳои омӯзиш гуруҳбандӣ шуд:

интихоби навъи пахтаи дорои сифатҳои муҳими ҳосилнокӣ ва дар шароити ноҳияи Данғара мувофиқ,

интихоби замин дар минтақаи пахтапарварии ноҳияи Данғар;

омода намудани замин барои кишт;

дар асоси нақша тибқи талаботҳои дар барномаи пешниҳодкардашуда гузаронидани кишти пахта дар муҳлатҳо;

парвариш ва таъмини саривактии агротехника;

гузаронидани мушоҳидаи фенологӣ дар давраи нашъунамои пахта;

баҳо додан ба элементҳои маҳсулнокии пахта зерин таъсири муҳлати кишт;

таҳлили таъсири самаранокии муҳлати кишти пахта;

ҳисоб кардани ҳосилнокӣ ва маҳсулнокии парвариши пахта дар муҳлатҳои мухталифи кишт;

пайдо намудани муҳлати беҳтарини кишти пахта дар шароити заминҳои пахтапарварии ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон.

Таҷрибаҳои саҳроӣ дар асоси дастури Б.А. Доспехов (1985) амалӣ карда шуда, агротехникаи парвариши пахта дар қитъаи таҷрибавӣ дар асоси дастури Вазорати кишоварзии Тоҷикистон (1983, 1984) ба роҳ монда шудааст.

Таҳқиқоти саҳроӣ аз усули мушоҳида оғоз гардид, ки аз қайд намудани аломатҳои миқдорӣ ва сифатӣ навъи Ҳулбук иборат буд. Мушоҳида қисми муҳимтарини таҷрибаи саҳроиро дарбар мегирифт.

Тибқи вазифаҳои гузошташуда бо гузоштани таҷрибаҳои саҳроӣ хусусиятҳои инкишофи навъи Ҳулбук вобаста ба тағйирёбии муҳлати кишт муайян карда шуда, аҳамияти иқтисодии дуруст интихоб кардани муҳлати кишт дар шароити ноҳияи Данғара асоснок карда шуданд. Барои омӯзиш 5 вариант аз рӯи тағйирёбии муҳлати кишт ба нақша гирифта шудааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1 - Мӯҳлати кишти пахта (нақшаи таҷрибаҳои саҳроӣ)

Рақами вариант	Муҳлати кишт	Санаи амалии кишт
I	Даҳрӯзаи 1-уми моҳи март	5 март
II	Даҳрӯзаи 2-юми моҳи март	15 март
III	Даҳрӯзаи 3-юми моҳи март	25 март
IV	Даҳрӯзаи 1-уми моҳи апрел	4 апрел
V	Даҳрӯзаи 2-юми моҳи апрел	14 апрел

Агротехникаи парвариш тибқи талабот ба роҳ монда шуд. Аз ғизои минералӣ барои рӯёндани 45 с/га ҳосили пахта бо меъёри 250 кг нурии нитрогендор, 160 кг нурии фосфордор ва 60 кг нурии калийдор дар 1 га ворид карда шуд. Тамоми агротехникаи парвариш дар сатҳи баланд амалӣ карда шуд.

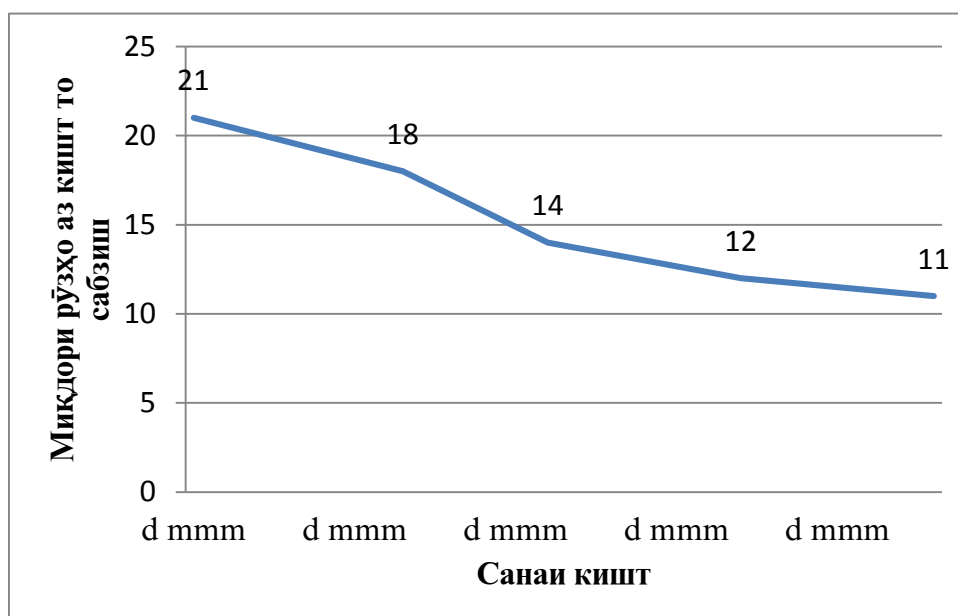
Дар давраи 2 баргагии ҳақиқӣ будани вариантҳои омӯзишӣ майдон ягона карда шуд. Ба ҳисоби миёна дар як метри тулонӣ 5 ниҳол, яъне дар 1 га 83,3 ҳазор растанӣ

гузошта шуд. Ҳамчунин дар давраи пухтарасиши ҳосил зичии ниҳолҳо ҳисоб карда шуд, ки ба 80,0 ҳазор растанӣ дар 1 га баробар буд.

Барои муайян кардани маҳсулноки, ҳосилнокӣ ва минбаъд самарани иқтисодии таъсири муҳлати кишт, дар ҳар як вариант ва такрорёбӣ 25 растанӣ интихоб ва мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Ҳамаи аломатҳои морфологӣ, физиологӣ растании пахта мавриди омӯзиш қарор дода шуда, муҳимтарин аломатҳои зери таъсири муҳлати кишт тағйирёфтaro таҳлил намудем.

Зери таъсири муҳлати кишт давраи нумӯ ва пухтарасии ҳосили пахта зиёд тағйир ёфт. Аз неш задани тухмӣ аллакай тағйирот ба мушоҳида гирифта шуд. Ҳангоми кишти 5-уми март пас аз 21 рӯзикишт баъд миқдори растанӣ аз замин неш зада баромада ба 50-75 % расид. Минбаъд ба қафо афтидани муҳлати кишт боис гардид, ки чигит аз замин тезтар неш зада барояд. Миқдори сарфи рӯзҳо барои аз замин неш зада баромадани чигити навъи Ҳулбук дар варианти 2-юм ба 18 рӯз, дар варианти 3-юм ба 14 рӯз ва ҳангоми дар даҳрӯзаи 1 ва 2-юми моҳи апрел кишт шудан, чигит пас аз 11-12 рӯз аз замин неш зада баромад, расми 1. Мувофиқи талаботи агрономӣ чи қадаре ки чигит аз замин дертар ва ё аз меъёри таъинӣ барвақт барояд ба сифати ҳосил таъсири манфии худро мерасонад.

Расми 1. Таъсири муҳлати кишт ба санаи сабзиши чигит (рӯз)

Мувофиқи нишондоди сарчашмаҳо бояд чигит дар муддати аз 8 то 15 рӯз аз замин неш зада барояд. Дар таҷрибаҳои мо варианти 3, 4 ва 5-уми омӯзишӣ (санаи кишти 25.03; 04.04. ва 14.04.) дар доираи талаботҳои агрономӣ дар муддати 11-14 рӯз баромади чигитро таъмин намуд. Аз ин хулоса карда мешавад, ки муҳлати кишти пахтаро дар ноҳияи Данғара аз санаи 25-уми март то 14-уми апрел кишт кунем, сабзиши муътадили чигитро таъмин карда метавонем. Пеш аз ин кишт кардан боиси аз меъёр дер баромадани чигит мегардад.

Санаҳои 1 ва 2-юми кишт имкон надод, ки бинобар сабаби паст будани ҳарорати ҳаво чигит аз замин дар муҳлати муайян неш зада барояд. Минбаъд муҳлати кишт ба дарозшавии давраҳои инкишоф таъсир расонид. Дар аввали давра инкишофи растанӣҳо суст гузашта, минбаъд якбора калон шудани онҳо таъмин карда шуд. Ҳарорати ҳаво таъсири бебозгашти худро ба давомнокии давраи нумӯи пахтаи навъи Ҳулбук расонид, чадвали 2.

Чадвали 2 - Таъсири муҳлати кишт ба давомнокии давраи нумӯ, рӯз

Вариант и омӯзишӣ	Санаи кишт	Давраҳои нумӯ				
		баромад -2- барги ҳақиқӣ	2-баргҳои ҳақиқӣ - шонабандӣ	шонабандӣ - гулкунӣ	гулкунӣ - ҳосилбандӣ	ҳосилбандӣ- пухтарасиш
I	5 март	14	27	23	39	32
II	15 март	11	29	22	39	30
III	25 март	10	27	22	38	30
IV	4 апрел	8	26	21	37	29
V	14 апрел	7	26	21	36	28

Дар охир ҳамаи давраи инкишоф ҳангоми дар даҳрӯзаи авали моҳи март кишт кардан ба 135 рӯз, дар варианти 2-юм ба 131 рӯз, дар санаи кишти 25-уми март ба 127 рӯз ва минбаъд ҳангоми дар 2 даҳрӯзаи аввали моҳи апрел мутаносибан ба 121 ва 118 рӯз баробар гардид.

Барои муайян кардани ҳосилнокӣ 25 растанӣ дар се чиниш ҷамъоварӣ шуда, вазни онҳо бар кашида шуд. Миқдори кӯракҳои шукуфтаре ҳисоб карда, вазни ҳосили як кӯрак, миқдори кӯраки шукуфтаи як растанӣ ва ниҳоят ҳосили як растаниро пайдо карда, ба миқдори растанӣҳои як гектар зарб зада, ҳосилнокиро муайян намудем.

Ҳосил дар се давра ҷамъоварӣ карда шуд - давраи аввал дар санаи 10-уми сентябр, давраи 2 дар санаи 1-уми октябр ва давраи сеюм пас аз 30 рӯзи гузаронида шуд, чадвали 3. Кӯшиш намудем, ки бо ин давраҳои чиниш таъсири муҳлати киштро ба пухтани ҳосил баҳогузорӣ кунем.

Чадвали 3 - Таъсири муҳлати кишт ба пухтарасӣ ва пайдошавии ҳосил дар се чиниши навъи Ҳулбук

Санаи кишт	Ҳосилнокӣ, с/га			Ҳосили умумӣ, с/га	Ҳосили норасида, с/га
	10.09	1.10	30.10		
5 март	17,3	7,2	2,2	26,7	-
15 март	20,4	8,3	3,1	31,8	-
25 март	26,1	9,4	5,2	40,7	-
4 апрел	22,2	9,8	5,4	37,4	1,8
14 апрел	19,4	10,2	6,2	35,8	2,3

Баланд бардоштани ҳосилнокӣ аз омилҳои зиёд, аз ҷумла муҳлати кишт саҳт вобаста будааст. Ба ҳама намуди агротехникаи амаликардаи мо нигоҳ накарда дар варианти аввал ҳангоми чиниши аввал 17,3 сентнер ҳосил пухта расид, ки аз варианти 3-юм ба миқдори 8-9 с/га камтар буд. Аммо мувофиқи муҳлати кишт бояд дар ин сана қисмати асосии ҳосили навъи Ҳулбук пухта мерасид. Зеро дар ин сана аллакай муҳлати нишондодаи нашъунамои навъи Ҳулбук мувофиқи нишондоди муаллифон қариб ба охир мерасид.

Муайян намудани варианти беҳтарин барои рӯёнидани ҳосили хушсифат, ки тавонад ҳосили баланди киштзорҳоро таъмин намояд, мақсади асосии омӯзиш дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ҳосили баланд ин натиҷаи ниҳой ва интизории ҳар як омӯзиш мебошад. Дар чиниши аввал ҳосили аз ҳама зиёд 26,1 с/га дар варианти 3-юм ба даст омад. Дар вариантҳои оянда мутаносибан камшавии пухтарасии ҳосил дар чиниши якум ба мушоҳида расид.

Ба хотири муайян кардани самаранокии вариантҳои омӯзишӣ тамоми хароҷотҳои таҷрибаҳои саҳроӣ дар мисоли як гектар муайян карда шуд. Бо назардошти ҳама гуна хароҷотҳои истехсолӣ, аз ҷумла нурии маъданӣ ва тухмӣ дар 1 га хароҷотҳои мо ба 12235,0 сомонӣ баробар гардид, аммо сарфи хароҷотҳои мо бинобар сабаби дастӣ иҷро шудани баъзе аз чорабиниҳо камтар шуд. Инчӯ аз қисмати андозаи барои замин таъиншуда, хароҷоти об, музди меҳнат ва кулли хароҷотҳо ба инобат гирифта шуд. Зиёдшавии ҳосили пахта аз истифодаи меъёри нурии маъданӣ, навъу намуд, шароити иқлим, ҳосилхезии хок, муҳлати истифода ва маҷмӯи чорабиниҳои агротехникӣ, обмонӣ ва мисоли инҳо вобастагии зич дорад, чадвали 4.

Чадвали 4 - Таъсири муҳлати кишт ба самаранокии иқтисодии парвариши пахтаи миёнаҳои навъи Хулбук дар шароити ноҳияи Данғара

Варианти омӯзишӣ	Ҳосилнок й, с/га	Баромади наҳ, %	Истехсоли наҳ, с/га	Хароҷоти истехсоли, сомонӣ/га	Даромад аз фуруши маҳсулот, сомонӣ/га	Даромади соф, сомонӣ/га
I	26,7	36,0	961,2	12235	16732,6	4497,6
II	31,8	36,1	1147,98	12235	19713,8	7478,8
III	40,7	36,3	1477,41	12235	24952,8	12717,8
IV	35,2	36,3	1277,76	12235	21756,5	9521,5
V	33,5	36,2	1212,7	12235	20733,5	8498,5

Бо назардошти 12,5 сомонӣ ҳисоб шудани 1 кг наҳ, 2,0 сомонӣ ҳисоб шудани 1 кг чигит ва 1300 сомонӣ ҳисоб шудани ҳамаи арзиши ғузапоия дар саҳро буда, даромад аз фуруши маҳсулот ҳисоб карда шуд. Аз фуруши маҳсулоти умумӣ аз ҳама камтар дар варианти 1-ум 16732,6 сомонӣ ва дар варианти кишти пахта дар санаи 25-уми март ба миқдори 24952,8 сомонӣ маҳсулот бо нархҳои дар бозор роиҷ фурухта шуд, ки дар ин вариант даромади соф ба 12717,8 сомонӣ баробар гардид ва нишондоди аз ҳама беҳтарин ба ҳисоб гирифта шуд.

Хулоса. Бояд чигит дар муддати аз 8 то 15 рӯз аз замин неш зада барояд. Дар таҷрибаҳои мо санаи кишти 25-уми март, 04-уми апрел ва 14-уми апрел дар доираи талаботҳои агрономӣ дар муддати 11-14 рӯз баромадани чигитро таъмин намуд. Аз ин хулоса карда мешавад, ки муҳлати кишти пахтаро дар ноҳияи Данғара аз санаи 25-уми март то 14-уми апрел гузаронем, сабзиши муътадили чигитро таъмин карда метавонем. Пеш аз ин кишт шудан боиси аз меъёр дер баромадани чигит мегардад.

Ҳангоми омӯзиши муҳлати кишти пахтаи миёнаҳои навъи Хулбук дар шароити ноҳияи Данғара ҳосили дилхоҳ (40,7 с/га) дар варианти сеюм (санаи кишт 25 март) ба даст оварда шудааст. Дар муҳлатҳои кишти оянда мутаносибан камшавии пухтарасӣ ва ҳосилнокӣ ба мушоҳида расид.

АДАБИЁТ

1. Автономов А.И. и др. Хлопководство. –М.: Колос, 1983, –334 с.
2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. –М. Агропромиздат, 1985.
3. Рекомендации по выращиванию высоких урожаев хлопка в Таджикистане. Душанбе: Из-во. МСХ Тадж. ССР, 1983. –79 с.
4. Хафизов А.А., Набиев Т.Н. Агротехнические приёмы возделывания новых сортов средневолокнистого хлопчатника в условиях Гиссарской долины. Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 108 с.

АННОТАЦИЯ

НАШЪУНАМО, РУШД ВА ҲОСИЛИ РАСТАНИҲОИ ПАХТА, КИ БА ВАҚТИ КОШТАШАВАНДА ВОБАСТА БА ШАРОИТИ МИНТАҚАИ ДАНГАРА

Ҳангоми омӯзиши муҳлати кишти навъҳои пахтаи миёнаҳои Хулбук дар ноҳияи Данғара, дар варианти сеюм (санаи кишт 25 март) ҳосили баланд (40,7 сентнер / га) ба даст оварда шуд. Дар муҳлатҳои минбаъдаи кишт, нисбатан кам шудани пухта ва ҳосил мушоҳида карда шуд.

АННОТАЦИЯ

РОСТ, РАЗВИТИЕ И УРОЖАЙНОСТЬ ХЛОПЧАТНИКА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ СРОКОВ ПОСЕВА В УСЛОВИЯХ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА

При изучении сроков посева средневолокнистого хлопчатника сорта Хулбук в условиях Дангаринского района, высокий урожай (40,7 ц/га) был получен в третьем варианте (дата посева 25 марта). При последующих сроках посева наблюдалось, соотносительно уменьшение созревания и урожайности.

Ключевые слова: хлопчатник, сроки посева, рост и развитие, урожайность, выход волокна, экономическая эффективность.

ANNOTATION

GROWING, DEVELOPMENTS AND PRODUCTIVITY OF THE COTTON PLANTS DEPENDING ON PERIODS OF THE SOWING IN CONDITION OF DANGARINS DISTRICT

At study of the periods of the sowing cotton plants the sort of Hulbuk in condition Dangarins district the high harvest (40,7 s/ga) was received in the one third variant (date of the sowing on March 25). At the next sowing dats relative decrease in maturation and yield was abserred.

Key words: cotton plant, periods of the sowing, growing and development, productivity, output filament, economic efficiency.

УДК 631.81: 547.29.

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭНДОФИТНЫХ ШТАММОВ *Bacillus Subtilis* K МОБИЛИЗАЦИИ ПОЧВЕННЫХ ФОСФАТОВ

Солиев З.М., к.с.-х.н., **Усмонова Ш.Х.**, к.б.н., **Каримов А.**, преподаватель филиала технологического университета Таджикистана в г. Исфаре (ИФТУТ), **Рахимов Ф.Г.**, стар. науч. сотр. лаборатории биотехнологии Ветеринарного института ТАСХН.

Ключевые слова: штамм *Bacillus Subtilis*, фосфор, мобилизация фосфатов, фосфоритная мука, пшеица.

Введение Фосфор имеет первостепенное значение в функционировании обмена фосфорных соединений. Он связан с обменом веществ в растительных организмах. Являясь самым распространенным элементом, фосфор включается во все стороны обменных процессов. Фосфор принимает активное участие в построении молекул сложных белков, нуклеиновых кислот, фосфатидов, фитина, ферментов, крахмала и других важнейших соединений.

По современным представлениям фосфору отводится необыкновенная роль в энергетике живой клетки благодаря созданию им фосфорорганических объединений, несущих огромные резервы энергии. Энергию невозможно незамедлительно потратить – ее нужно запастись. «Банком энергии» считается аденозинтрифосфорная кислота (А-Р-Р~Р). Это важное вещество производится из аденозина (А) и 3-х кольцевых групп, содержащих фосфор (Р).

Фосфор считается одним из важнейших минеральных составляющих растений, которые готовы усваиваться, лишь в форме неорганических фосфат- анионов, большей частью в облике $H_2PO_4^-$ (Lamberset al., 2008).

Несмотря на большое содержание общего фосфора в основе, его биодоступность, как правило, считается лимитирующим моментом для подъёма, становления и продуктивности растений, собственно, что почти многими авторами характеризуется как «фосфорный парадокс» (Bieleski, 1973; Marschner, 1995; Lambersetal., 2006). Так, сосредоточение недорогого для растений фосфора в почвенном растворе составляет в пределах 1 мМ и изредка достигает 10 мМ (Bieleski, 1973; Lambersetal., 2006). Связыванию фосфора с жесткой фазой земли, в основном, содействуют такие процессы, такие как осаждение и адсорбция, и большинстве случаев их непросто отделить друг от друга (Afifetal., 1993).

В связи с этим, интерес многих исследователей притягивают бактерии, стимулирующие рост растений (plant growth promoting bacteria), увеличивающие доступность трудно растворимых фосфатов, что собственно считается одним из основных факторов употребления перспективных бактерий для производства, так называемых биоудобрений (Thakuriaet al., 2004; Pérez-Garcíaetal., 2011).

Одними из более интенсивных мобилизаторов фосфатов числятся представители родов *Pseudomonas* и *Bacillus* (Rodriguezet al., 1999). Бактерии рода *Bacillus* больше перспективны в качестве компонентов биоудобрений, потому что образуют споры, долговременно сохраняющие жизнеспособность и устойчивые к повреждающим влияниям. С другой стороны, среди представителей данного таксона несколько видов, которые являются патогенными (например, *Bacillusanthracis*, *B. cereus* и некоторых

других). Совместно с тем, нередко для изготовления биоудобрений используют штаммы бактерий, которые способны не только увеличивать доступность для растений элементов питания в основе, но и подавлять развитие фитопатогенных грибов (Selosse et al., 2004; Pérez-García et al., 2011). При этом не исключено, что такие антагонистические бактерии, в особенности эндофитные их штаммы, подавляют также развитие и микоризных грибов, играющих весомую роль в обеспечении растений фосфатами.

В связи с этим, целью работы стало изучение возможности штамма *Bacillus subtilis* к мобилизации фосфатов, а еще их воздействие на микоризацию корней пшеницы.

Bacillus subtilis (Субтилбен), который был применен в наших опытах, был доставлен при сотрудничестве с Ветеринарным институтом ТАСХН. Субтилбен – пробиотический препарат, широкого диапазона воздействия, который имеет комплекс взвеси живых микробных клеток местных штаммов, обладающих выраженными бактерицидными свойствами в отношении большинства штаммов грамположительных и грамотрицательных бактерий. Состав: комплекс взвеси живых микробных клеток районных штаммов *Bacillus subtilis* (Субтилбен) и бентонита-пектиновая смесь. Порошок беловато-серого цвета, срок годности препарата при температуре + 10-25°C, 24 месяца.

1. Объекты, материалы и методы

С целью повышения количества, бактерии культивировали при 37°C на водянистых калорийных средах, таких как: 5% глюкоза и белковая массы на основе пшеничной муки с составом: вода- 200 мл, пшеничная мука 20 г. Нами был поставлен вегетационный опыт в четырёх вариантах, в 4 кратной повторности. Опыт проводили по способу Нейбауэр – Шнейдера. Было принято решение - изучить доступность фосфора фосфорита, способом проростков по Нейбауэру. Мысль способности использования этого способа аналогичных исследовательских работах, была высказана Юдиным Ф. А. Но в отличие от последнего, в наших опытах сопоставление производительности велось по сведениям содержания совместного и минерального фосфора в проростках, без учета его содержания в корнях и совместного выноса фосфора проростками.

Принцип метода основан на извлечении элементов питания из почвы проростками растений за короткий промежуток времени – 14 дней, с большим количеством растений и малым количеством почвы. [1]

Обоснованием этому явилось то, что собственно в исходных этапах роста, т.е. в фазе проростков, растения пшеницы питаются за счёт вспомогательных форм, составляющих питания имеющихся в эндосперме, и численность поступающих элементов питания и за пределами имеет возможность определиться способом тканевой диагностики. При этом, определяются минеральные формы составляющих питания, поступающие из почвы и вносимых удобрений.

В задачу изучения входило еще, исследование поступления фосфора в проростки пшеницы из фосфорита, при замачивании пшеницы особым веществом с штаммом *Bacillus subtilis*.

Для проведения опыта были применены полиэтиленовые стаканы диаметром 13 см и высотой 7.5 см. В каждый стаканчик было отвешено 500 г сероземной почвы с содержанием 29.2 мг/кг подвижного фосфора.

Одинарная норма удобрений приравнивалось 50 мг N, 25 мг P₂O₅ на кг земли, что собственно соответствовало годичный норме 200 кг N. а. и 100кг/га P₂O₅ в расчете внесения удобрений на 1 га пахотного слоя земли (0 – 30см) с большим весом 1.3.

В согласовании с этим, одинарная норма внесения азота в один стаканчик приравнивалось 5 мг азота и 2.5 мг P₂O₅ на 100 г земли. Замачивание семян пшеницы велось лишь только в 3 и 4 вариантах особым веществом с штаммом *Bacillus subtilis*.

В таблице 1 приведена схема опыта и внесенные расчетные нормы удобрений.

Таблица 1 - Схема опыта

№	Варианты опыта	мг на 100 г почвы			
		Удобрения (NH_4NO_3)	N	Удобрения (Фосфоритная мука)	P_2O_5
1	ФОН - N (Контроль)	-	-	-	-
2	ФОН+P100	15	5	31,25	2,5
3	ФОН+Pc 100 +смачивание семян пшеницы в растворе <i>Bacillus subtilis</i>	15	5	31,25	5,0
4	Совместное смачивание ФОН+Pc 100 + семена пшеницы в растворе <i>Bacillus subtilis</i>	15	5	31,25	2,5

ФОН – NH_4NO_3

Рф.м. – фосфоритная мука Исфаринского месторождения

Поглощение фосфора из земли корнями растений представляет собой очень трудный процесс. Он формируется из физических, химических, физико- химических, био и физических явлений, протекающих, в одно и тоже время, и, совокупно, в ходе становления растений. Впрочем, основная масса исследователей, в последнее время пришли к выводу, что поглощение фосфора из земли растениями совершается, в основном, в ходе физико-химической, или же обменной адсорбции. Ионы (катионы, анионы) почвенного всасывающего ансамбля, или же почвенного раствора, при содействии с корешками растений обмениваются на ионы (катионы, анионы), выделяемые клетками. Поступление фосфат – ионов, как – ионов, как и иных ионов, случается с разной интенсивностью и скоростью, у различных растений. Одни растения поглощают большие фосфат – ионов, иные – меньше.

Юдина Ф. Ю. считала, о что внедрение способа Нейбауэра- Шнейдера считается одним из действенных, в исследовании потребности растений в удобрениях.

Для того, чтобы ответить на эти вопросы, нами были установлены вегетационные эксперименты по способу проростков Нейбауэра- Шнейдера, с 4 вариациями в четырёхкратной повторности с посевом пшеницы.

Для проведения опыта, были применены полиэтиленовые стаканы весом 8,7 г, поперечник 13 см, высота 7,5 см. В любой стаканчик посеяли 50 шт. семян пшеницы, авторитет которая составлял $\approx \pm 2,5$ г. В каждый стаканчик отвесили 50 г песка, сначала промытого с соляной кислотой и дистиллированной водой, и высушенного. В середине стаканчика была вставлена стеклянная трубочка для того, чтобы поливать дистиллированной водой. Сухая биомасса пшеницы дана в табл. 2.

Таблица 2 - Рост и вес сухой биомассы пшеницы по вариантам опыта (г)

№	Варианты опыта	Повторности								Средние	
		1		2		3		4			
		Рост (см)	Вес (г)	Рост (см)	Вес (г)	Рост (см)	Вес (г)	Рост (см)	Вес (г)	Рост (см)	Вес (г)
1	ФОН - N (Контроль)	15.5	4.3	16.5	4.6	14.5	3.6	14.5	3.5	15.2	4
2	ФОН+P100	14.5	3.6	17.5	4.5	17.5	5.1	14.5	3.5	16.0	4.2
3	ФОН+P100+смачивание семена пшеницы в растворе <i>Bacillus subtilis</i>	20	5.3	18.5	5.0	18	4.8	18.5	5.1	18.7	5.05
4	Совместное смачивание ФОН+P100 +семена пшеницы в растворе <i>Bacillus subtilis</i>	18.7	5.2	18.5	4.9	17.7	4.8	17.2	4.7	18.0	4.9

Из таблицы 2 видно, что наилучшим вариантом оказался вариант третий, и по росту, и по весу, где было смачивание семян пшеницы в растворе *Bacillus subtilis* +100 кг/га P205 фосфоритной муки, разница по весу сухой биомассы, относительно к первому (контрольному) варианту, составляет по росту - 3.5 см и по весу - 1.05г. Далее проведём в растительных образцах химический анализ.

Исходя из полученных данных, можно сделать следующие выводы:

1. Для увеличения доступности фосфоритной муки растениям, следует перед посевом пшеницы замачивать семена в растворе с штаммом *Bacillus subtilis*.

2. Полученные данные демонстрируют, для отображения поглощения или поступления питательных веществ из земли в растения, лучшим способом является тканевая диагностика.

3. Метод тканевой диагностики считается преобладающим способом при определении подвижного фосфора в растениях.

4. Фосфор, как химическое и питательное вещество, играет очень весомую роль в жизни земли и растений. Его значение невозможно переоценить в земледелии. Вследствие этого, всестороннее исследование фосфора, как основы удобрений, нужно всемирно усиливать и углублять.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гинзбург К.Е. Агрохимические методы исследования почв. – М.: Наука, 1975. – 260с.
2. Адрихин П. Г. Фосфор в почвах и в земледелии центрально - черноземной полосы. Воронеж, Воронежский университет, 1970. - 248с.
3. Войтович Н. В. Фосфориты России и Ближнего Зарубежья. / Войтович Н. В., Сушеница Б. А., Капранов В. Н.- М.: ВНИИА, 2005.- 448с.
4. Джуманкулов Х. Д., Тетерина М. Тканевая диагностика растений. «Руководство Методы определения макро и микроэлементов в растениях, почве и воде», Душанбе, Тараз, 2002. 76 — 86с.
5. Сушеница Б. Мобилизация труднодоступных фосфатов почвы: журнал «Хлопководство», вып. 11, Душанбе, 1982. -20 - 21с.
6. Чумаченко И.Н., Агрохимия фосфора и нетрадиционного минерального сырья./ Чумаченко И.Н., Сушеница Б.А., Алиев Ш.А. – М.: 2001.- 289с.
7. Journal of Siberian Federal University. Biology 2 (2011 4) 172-182
8. Материалы международной конференции «Эффективность применения фосфоритов в земледелии», Душанбе, 2000.- 85с.
9. Минеев В.Г. (2001) Практикум по агрохимии. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ, 689 с.

АННОТАЦИЯ

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭНДОФИТНЫХ ШТАММОВ *Bacillus Subtilis* К МОБИЛИЗАЦИИ ПОЧВЕННЫХ ФОСФАТОВ

Изучены возможности *Bacillus subtilis* к мобилизации труднорастворимых минеральных фосфатов. Были проведены вегетационные опыты с различными вариантами по изучению действия фосфоритов на рост и развитие растения пшеницы. В эксперименте показано, что обработка семян пшеницы эндофитными штаммами бактерий *Bacillus subtilis*, лучше всего мобилизует фосфаты. Также, были изучены различные среды питания для увеличения рода бактерий *Bacillus subtilis*.

АННОТАЦИЯ

ОМУЗИШИ ТАЪСИРИ ШТАММҲОИ ЭНДОФИТИИ *Bacillus Subtilis* БА ФАЪОЛГАРДОНИИ (МОБИЛИЗАТСИЯ) ФОСФАТҲОИ ХОК

Имкониятҳои *Bacillus subtilis* ба фаъолгардонии фосфатҳои минералии суст ҳалшаванда омӯхта шуданд. Таҷрибаҳои нашвӣ бо вариантҳои гуногун оид ба омӯхтани таъсири фосфоритҳо ба афзоиш ва инкишофи растании гандум гузаронида шуданд. Озмоиш нишон дод, ки коркарди тухми гандум бо штаммҳои эндофитии бактерияҳои *Bacillus subtilis* фосфатҳоро аз ҳама беҳтар фаъол мегардонанд. Инчунин муҳитҳои гуногуни ғизоидӣ барои зиёд намудани бактерияи навӣ *Bacillus subtilis* омӯхта шудааст.

Калимаҳои калидӣ: штамми *Bacillus Subtilis*, фосфор, фаъолгардонии фосфат, ордаки фосфорит, гандум

ANNOTATION

STUDY OF THE INFLUENCE OF ENDOPHYTIC BACILLUS SUBTILIS STRAINS TO THE MOBILIZATION OF SOIL PHOSPHATES

The possibilities of *Bacillus subtilis* to mobilize poorly soluble mineral phosphates were studied. Vegetative experiments were carried out with various options to study the effect of phosphorites on the growth and development of a wheat plant. The experiment has shown that treatment of wheat seeds with endophytic strains of bacteria *Bacillus subtilis*, best of all mobilizes phosphates. Various nutritional media have also been studied to increase the genus *Bacillus subtilis*.

Key words: *Bacillus Subtilis* strain, phosphorus, phosphate mobilization, phosphate rock, wheat.

УДК 633.511:631.523

ДЛИНА ВОЛОКНА У ГИБРИДОВ F₃ ПО СРАВНЕНИЮ С ГИБРИДАМИ F₁ И F₂**Сангинов. П.А.**, соискатель, **Сангинов. А.С.**, доцент,
Хатлонского филиала Института земледелия, ТАСХН.**Ключевые слова:** сорт, цветков, кастрации, опыление, скрещивание гибриды, сырец.

Кроме того, диапазон изменчивости у гибрида F₃ уже, чем у F₂. Это является результатом отбора более длинноволокнистых растений из гибридной популяции F₂, и удачного сочетания у гибридов по этому признаку родительских форм наследование длины волокна гибридами F₁ и F₂, в зависимости от места формирования коробочек на материнском растении показало, (табл.1., рис. 1,2,3) что волокно потомства гибридных растений, выращенные из семян коробочек, расположенных на I и II конусе, было короче, чем у потомства гибридных растений, выращенных из семян I I I конуса. Обращает внимание то, что волокно растений из семян коробочек с I по II-го конусов по длине было ближе к показателю материнской формы.

Выход волокна у гибридов F₁ был выше, чем у родителей в тех случаях, когда последние имели одинаковый показатель, или же имели разницу порядка 1-1,5 %, (таблица2, рис 4,5 и 6). В тех случаях, когда родительские формы резко отличались по проценту выхода волокна, этот признак у гибридов F₁ наследовался промежуточно с уклонением в сторону высоко выходного родителя.

Таблица 1 - Наследование гибридами F₁,F₂,F₃ длины волокна

Сорта и гибриды	F ₁			F ₂			F ₃		
	Средняя длина Волокна мм.	Отклонение от		Средн яя длина волокну а мм	Отклонение от		Средн яя длина волокну а мм	Отклонение от	
		Материнско го сорта ±	Отцов ского сорта ±		Матер и- нского сорта ±	Отцо в ского сорта ±		Матер инско- го сорта ±	Отцов ского сорта ±
108-Ф	30,4	-		30,8	-	-	31,0	-	-
11-ВД	34,6	-		34,3	-	-	34,0	-	-
Б-70	35,0	-		34,2	-	-	34,4	-	-
Флора	28,8	-		28,9	-	-	28,7	-	-
Кармен	28,3	-		28,8	-	-	28,5	-	-
Акала-44	31,1	-		31,0	-	-	31,5	-	-
Акала-1517	34,8	-		32,0	-	-	33,3	-	-
Акала-2-42	34,4	-		33,5	-	-	34,0	-	-
108-Ф х Флора	29,3	-1,1	+0,5	29,5	-1,3	+0,6	30,3	-0,7	+1,6
108-Ф х Кармен	29,0	-1,4	+0,7	29,2	-1,6	+0,4	29,9	-1,1	+1,4
108-Ф х Акала-44	31,4	+1,0	+0,3	31,9	+1,1	+0,9	32,4	+1,4	+0,9
108-Ф х Акала-1517	32,0	+1,6	-2,4	33,1	+2,3	+0,1	34,3	+3,3	+1,0
108-Ф х Акала-2-42	33,4	+3,0	-1,0	32,3	+1,5	-2,2	31,2	+0,2	-2,8
11-ВД х Флора	29,2	-4,7	-4,7	31,1	+3,2	+2,2	32,0	+2,0	+3,3
11-ВД х Кармен	29,7	-4,9	-4,9	31,0	+3,3	+2,2	31,3	+2,7	+2,5
11-ВД х Акала-44	31,8	-2,8	+2,8	32,9	+2,1	+0,9	33,6	+1,6	-2,1
11-ВД х Акала-1517	32,0	-2,6	-2,6	33,8	+3,0	+1,8	34,3	+3,7	+1,0
11-ВД х Акала-2-42	33,4	-1,2	-1,2	33,7	+2,9	+0,2	34,6	+3,6	+0,5
Б-70 х Флора	33,6	-1,4	+4,8	32,2	+2,0	+3,3	32,8	+1,6	+4,1
Б-70 х Кармен	32,6	-2,4	+4,3	32,7	+1,5	+3,9	34,0	+0,4	+5,5
Б-70 х Акала-44	34,2	-0,8	+3,1	33,0	+2,2	+2,0	34,6	+0,2	+3,1
Б-70 х Акала -1517	34,3	-0,7	-0,5	34,5	+0,3	+2,5	34,6	+0,2	+1,3
Б-70 х Акала-2-42	34,6	-0,4	-0,2	34,4	+0,2	+0,9	35,6	+1,2	+1,6

Наследование гибридами F1, F2, F3 длина волокна

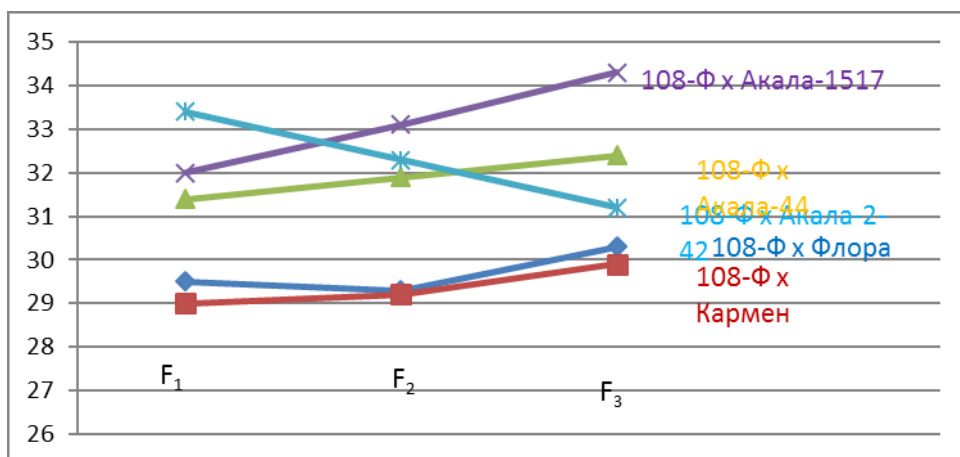

Рис. 1.

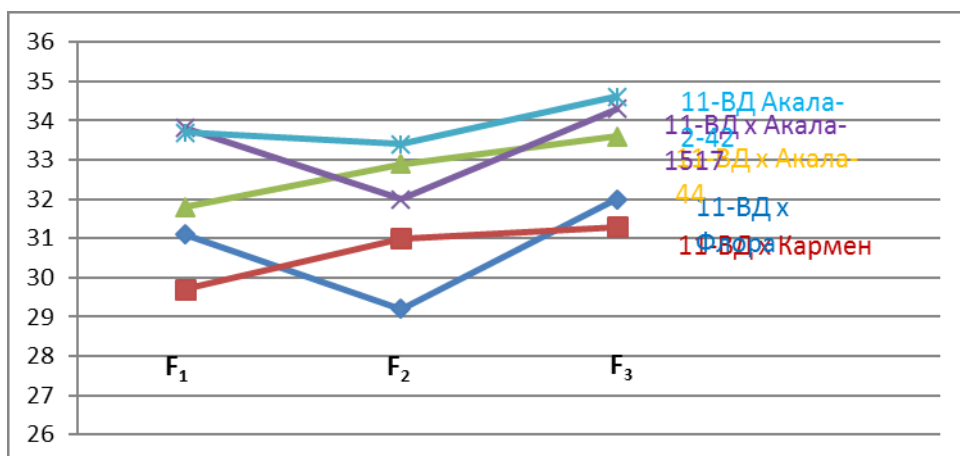

Рис. 2.

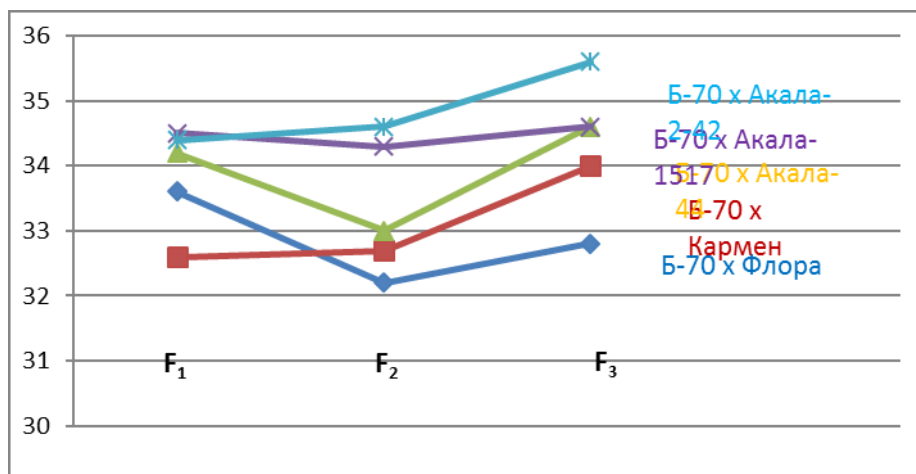

Рис. 3.

Таблица 2 -Выход волокна у гибридов второго (F₂) и третьего (F₃) поколений в сравнении с гибридами первого (F₁) поколения

Сорта и гибриды	F ₁			F ₂			F ₃		
	Средняя длина Волокна мм.	Отклонение от		Средняя длина волокна мм	Отклонение от		Средняя длина Волокна мм	Отклонение от	
		Материнско-го сорта ±	Отцовского сорта ±		Материнского сорта ±	Отцовского сорта ±		Материнского сорта ±	Отцовского сорта ±
108-Ф	33,2	-		33,0	-	-	32,9	-	-
11-ВД	6,8	-		36,5	-	-	36,2	-	-
Б-70	6,6	-		36,3	-	-	38,0	-	-
Флора	39,8	-		39,5	-	-	39,3	-	-
Кармен	39,0	-		38,9	-	-	38,7	-	-
Акала-44	36,6	-		36,2	-	-	36,0	-	-
Акала-1517	35,2	-		35,0	-	-	34,8	-	-
Акала-2-42	36,7	-		36,4	-	-	36,3	-	-
108-Ф х Флора	35,5	+2,3	-4,3	35,0	+2,0	-4,8	34,8	+1,4	-4,5
108-Ф х Кармен	36,1	+2,9	-2,9	35,6	+2,6	-3,4	35,3	+2,4	-3,4
108-Ф х Акала-44	37,0	+3,8	+0,4	36,5	+3,5	-0,1	36,2	+3,3	-0,2
108-Ф х Акала-1517	34,4	+1,2	-0,8	34,0	+1,0	-1,2	34,1	+1,2	-0,1
108-Ф х Акала-2-42	37,7	+4,5	+1,0	37,0	+4,0	+0,3	36,0	+3,1	+0,3
11-ВД х Флора	38,0	+1,2	-1,8	37,7	+1,2	-2,1	37,2	+1,0	-2,6
11-ВД х Кармен	38,8	+2,0	-0,2	37,9	+1,4	-1,1	37,5	+1,3	-1,5
11-ВД х Акала-44	36,6	-0,2	0,0	36,1	-0,4	0,5	36,0	-0,2	-0,6
11-ВД х Акала-1517	38,7	+1,9	+3,5	38,6	+2,1	+3,4	38,3	+2,1	+3,1
11-ВД х Акала-2-42	39,6	+2,8	+2,9	39,2	+2,7	+2,5	39,0	+2,8	+2,3
Б-70 х Флора	39,9	+1,3	+0,1	39,5	+1,2	-0,3	39,8	+1,8	0,0
Б-70 х Кармен	39,0	+0,4	0,0	38,3	0,0	-0,7	38,2	-0,8	-0,8
Б-70 х Акала-44	36,5	-0,1	+1,9	38,0	-0,3	+1,4	37,9	-0,1	+1,3
Б-70 х Акала -1517	38,9	+0,4	+3,7	38,4	-0,1	+3,2	37,5	-0,5	+2,3
Б-70 х Акала-2-42	38,7	+0,1	+2,0	38,3	0,0	+1,6	38,8	-0,8	+2,1

Выход волокна у гибридов F₁,F₂,F₃

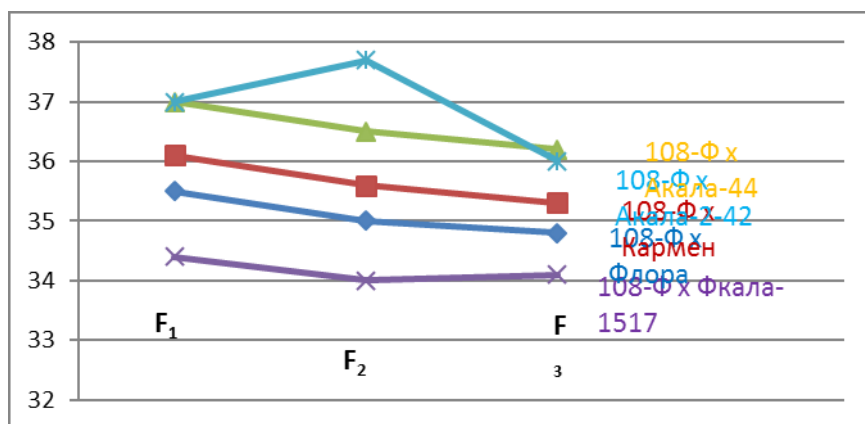

Рис. 4

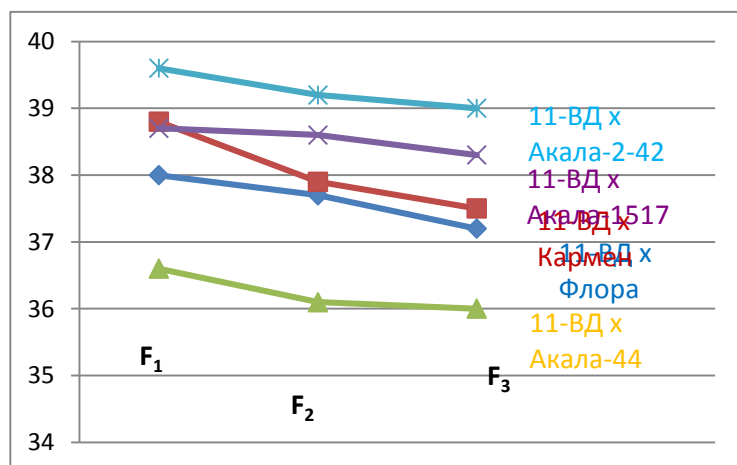

Рис. 5

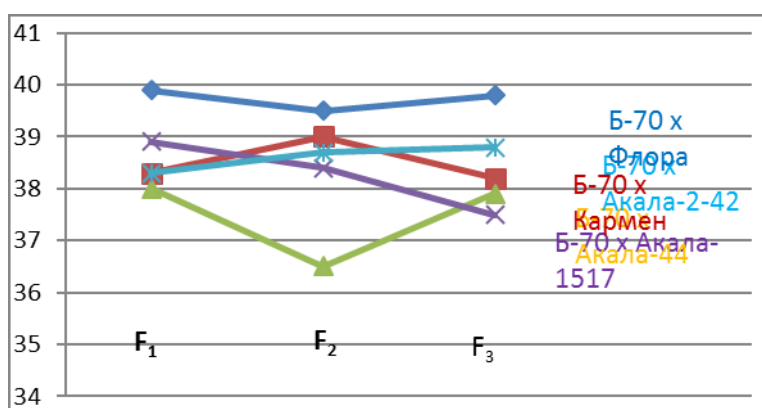

Рис. 6.

Процент выхода волокна у гибридов F₂ и F₃ наследуется примерно также, как и в первом поколении. Однако, у гибридов F₂ и F₃ этот показатель был несколько ниже, чем у гибридов F₁. Уменьшение выхода волокна у гибридов в потомстве объясняется тем, что увеличивается масса семян от первого поколения к последующим.

Из данных таблицы 2 видно, что у гибридов F₂, по сравнению с F₁, больше встречаются растений с высоким выходом волокна, и при отборе последних создается большая возможность выведения новых селекционных форм с более высоким выходом волокна, чем у исходных родительских сортов. В пределах семей гибридов второго поколения (F₂), также отмечается определенное варьирование показателей растений по выходу волокна.

Выводы

1. По массе одной коробочки, у гибридов первого поколения получено больше, чем у родителей, когда скрещиваемые пары по массе коробочки были близки. Когда скрещиваемые сорта имели резкую разницу по крупности коробочки, то гибриды первого поколения (F₁) занимали промежуточное положение с уклоном к более крупнокоробочному родителю.

2. Длина волокна у гибридов F₁ и F₂ всех изучаемых комбинаций скрещивания, оказалась выше, чем у материнского сорта.

3. Наследование по длине волокна гибридами первого F₁ и второго F₂ в зависимости от места формирования коробочек, расположенных на первом и втором конусе, оказалось короче, чем у потомства гибридных растений выращенных из семян третьего конуса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Л.Г. Межвидовая гибридизация в роде *Gossypium* L. В кн. Вопросы генетики, селекции и семеноводства хлопчатника, Ташкент: Союз НИХИ, 1960 б.
2. Арутюнова Л.Г. Краткие итоги и дальнейшие задачи генетических исследований по хлопчатнику, в кн. «Материалы всесоюзного совещания по селекции и семеноводству хлопчатника»- Ташкент, 1960 а.
3. Автономов А.И. Некоторые актуальные вопросы в селекции хлопчатника. М -Л., Сельхозгиз, 1933.
4. Автономов А.И. Селекция хлопчатника со смешанным типом ветвей. Хлопководство, 1967., №7.
5. Коровин Б.П. О скороспелости хлопчатника. Труды Среднеазиатского университета, Ташкент. Издательство САГУ, 1950.
6. Сагдуллоев Ф.С. Наследование типа ветвления у тонковолокнистого хлопчатника и его корреляция с некоторыми хозяйственно ценными признаками. В сборнике Тезисы докладов совещания по генетике хлопчатника» Ташкент, Фан., 1963 а.

АННОТАЦИЯ

ДЛИНА ВОЛОКНА У ГИБРИДОВ F₃ ПО СРАВНЕНИЮ С ГИБРИДАМИ F₁ И F₂

Сравнительное изучение каждого сорта, проводилась кастрация цветков, изолировались пергаментными пакетами: проводилось опыление кастрированных цветков, скрещивание проводили на 2,4,6 симподиальных ветвях, на каждой комбинации кастрировались и опылялись, определяли средний вес сырца одной коробочки, учеты и фенологические наблюдения, наступления 50% всходов, цветения и созревания растений, высота закладки первой плодовой ветви, высота цветения и созревания коробочек, измерение роста в фазы цветения, созревания и в конце вегетации, анализ хлопка- сырца, гибридов, увеличение веса сырца одной коробочки, веса сырца одной коробочки у гибридов F₁ больше, в F₃ наблюдается значительное увеличение веса сырца, длина волокна у гибридов выше, чем у материнского сорта, выход волокна у гибридов F₁ выше.

АННОТАЦИЯ

МУҚОЙСАИ ДОРОЗИИ НАХИ ГИБРИДИ F₃ НИСБАТ БА ГИБРИДИ F₁ ВА F₂

Баробари омуктани ҳар як навъ, ахтакунии гулро гузаронида, бо халтачаҳо қоғози пергаменти маҳкам карда шуда, дар гулҳои ахтакарда шуда, бордоркуни гузаронида шуд, дар шохчаҳои ҳосилдеҳи 2,4,6, дар ҳар як комбинатсия ахта карда, бордор карда шуд, маълум намудани вазни миёнаи ҳосили ҳар як кӯрак, ҳисоб ва санчиши фенологӣ, муҳлати 50%- и баромад, гулкунӣ ва шукуфтан растанӣ, баландии шохчаи аввали ҳосил, ҳисоби гул ва шукуфтан кӯрак, чен кардани қад дар вақти гулкунӣ, шукуфтан ва дар охири вегетатсия, анализи пахтаи дурагаҳо, зиёд намудани вазни пахтаи кӯрак, вазни ҳосили кӯраки дурагаи соли якум (F₁) зиёд, дар дурагаи соли сеюм (F₃) зиёдшавии вазни ҳосил, дарозии нах дар дурагаҳо зиёд, назар ба навъҳои модарӣ, баромади нах зиёд дар дурагаи соли якум (F₁).

Калимаҳои калидӣ: навъ, гул, ахтакунӣ, бордоркунӣ, чуфткунӣ, комбинатсия, ҳосил.

ANNOTATION

FIBER LENGTH IN HYBRIDS F₃ BY COMPARISON WITH HYBRIDS F₁ AND F₂

Comparative study of each variety, carried the castration of flowers isolated by parchment packets was carried out pollination of the cast rats flowers, crossbreeding was performed on 2,4,6 simpodial branches each combination was isolated and pollinated, determined the average weight of a row of one box records and phonological observations, the onset of 50 % germination flowering and ripening of plants, the height of the lying of the first fruiting branch, height of flowing and boll maturation, measurement of growth in the phase of flowering, ripening and at the end of the growing season, anylises of raw cotton hybrids, increasing in weight of the wool in one box weight wool in one boll in F₁ hybrids in greater in F₃ observed a significant increase in the weight of row fiber length in the hybrids is higher than that of the parent varieties, the output fiber hybrids F₁ above.

Key words: variety, castration, flowers, pollination, crossbreeding, combination, raw.

УДК 638.24

ВЛИЯНИЕ ВЫКОРМКИ НА ПРОДУКТИВНОСТЬ ПОРОД «БЕЛИКОКОН -1» И «БЕЛИКОКОН -2» ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА В ДЕХКАНСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ГОРОДА ВАХДАТ

Рахмадов С.С., доцент ТАУ им. Ш. Шохтемур,
Назира Мирзораджабзода, ассистент ТГПУ им. С. Айни

Ключевые слова: породы, белекокон, куколка, гусеница, яйцо, бабочка, шелкопряд, коконы, коконная нить, плотность, длина коконной нити, сухой кокон, оживление грены.

В статье приводятся условия выкормки и их влияние на продуктивность пород «Беликокон-1» и «Беликокон-2» тутового шелкопряда в дехканском хозяйстве города Вахдат.

В результате проведенных научных исследований по изучению этих пород, в условиях дехканского хозяйства города Вахдата, получили высокую урожайность коконов тутового шелкопряда. На основании полученных результатов, авторы предлагают, что эти породы хорошо приспосабливаются к разным агротехникам выкормки.

Исходя из вышеизложенного, были ввезены высокопродуктивные породы «Беликокон-1» и «Беликокон-2» в другие хозяйства города Вахдата. Высокопродуктивные породы пополнили генофонд научно-исследовательского института шелководства, племенных шелководческих станций города Худжанда.

Следует отметить тот факт, что с этими породами не велось достаточно работ, в следствие этого, эти породы не смогли полностью реализовать свои внутренние потенциальные возможности, присущие им.

Исходя из этого, нами были изучены научно-исследовательские работы по изучению влияния природных климатических условий на продуктивные свойства пород тутового шелкопряда «Беликокон-1» и «Беликокон-2», в разных условиях выкормки тутового шелкопряда. Данная статья посвящена проведенным исследованиям, условиям выкормки и их влияния на продуктивность породы «Беликокон-1» и «Беликокон-2» тутового шелкопряда, в дехканском хозяйстве города Вахдата.

Полученные экспериментальные данные статистически обработаны выкормка гусениц тутового шелкопряда проводилась по методике, принятой для выкормки белококонных пород. Биологические данные, такие как: оживление грены, жизнеспособность гусениц, масса коконов и их оболочки, а также урожай коконов и технологические показатели, такие как: масса сухих коконов и их оболочки, длина непрерывно разматываемой коконной нити, общая длина коконной нити, были получены по общепринятой методике.

По каждой породе было выкормлено по 10 семей и по 2000 гусениц, для определения технологических показателей. По завершении выкормок были собраны следующие показатели:

1. Оживление грены и жизнеспособность гусениц в разрезе пород, в %;
2. Масса коконов и их оболочки, %;
3. Шелконосность коконов, %;
4. Сортовой состав коконов, %;
5. Продолжительность гусеничного периода, в сутках;
6. Сортовой состав сухих коконов и калибр коконов;
7. Масса сухих коконов и их шелконосность, в гр. и в %;
8. Линейная плотность коконной нити, текс, метрический номер коконной нити;
9. Выход шелкопродуктов, %;
10. Коэффициент выхода сухих коконов из сырых.

Таблица 1- Повышения температур в инкубационной комнате в период оживления грены породы тутового шелкопряда «Беликокон -1» и «Беликокон-2» на грензаводе города Вахдат

Дни в инкубаторе	Повышение температуры в период оживления грены						
	8 ⁰	9 ⁰	10 ⁰	11 ⁰	12 ⁰	13 ⁰	14 ⁰
Температура в инкубаторе							
1	10	10	11	11	12	13	13
2	12	11	12	12	13	13	13
3	13	12	12	12	13	14	13
3	14	13	13	13	14	14	22
4	15	14	14	14	14	15	22
5	16	15	15	15	15	15	22
6	17	16	16	16	16	17	23
7	18	17	17	17	17	17	23
8	19	18	18	18	18	18	23
9	20	19	19	19	19	19	23
10	21	20	20	21	21	21	24
11	22	21	21	22	22	22	24
12	23	22	22	23	23	23	24
13	24	23	23	24	24	24	24
14	24	24	24	24	25	24	25
15	25	25	25	25	25	24	25
16	25	26	26	26	26	25	25

Таблица 2- Биологические показатели породы тутового шелкопряда «Беликокон -1» и «Беликокон -2» на грензаводе города Вахдат

N	Название пород	Инкубационный период сутк.	Оживление грены %	Гусеничный период, сутк.	Жизнеспособность M±m	Масса коконов гр. M±m
1.	Беликокон -1	10,0	96,0	25,0	99.0±0,42	2,8± 0,01
2.	Беликокон -1	10,0	92,0	25,0	98.0±0.35	2.6±0.02
3.	Беликокон -1	10,0	98,0	25,0	95.0±0.42	2.0±0.04
4.	Беликокон -1	10,0	90,0	25,5	96.0±0.45	1.9±0.03
5.	Беликокон -1	10,0	90,0	25,5	92.0±0.40	1.8±0.04
6.	Беликокон -2	11,0	95,0	26,0	99.0±0.40	2.8±0.02
7.	Беликокон -2	11,0	98,0	26,0	96.0±0.20	2.7±0.04
8.	Беликокон -2	11,0	93,0	26,0	92.0±0.40	2.0±0.01
9.	Беликокон -2	11,0	89,0	26,0	89.0±0.30	1.9±0.03
10.	Беликокон -2	11,0	86,0	26,0	86.0±0.25	1.9±0.05

Анализируя приведенную таблицу 2, можно сделать вывод о том, что показали высокопродуктивные свойства. у породы «Беликокон -1» масса живых коконов достигала 2,8-2,7 граммов, при массе коконной оболочки 0,450-0,550 граммов и высокой жизнеспособности равной 96,0-98,0 %. Причем, оживление грены также имело высокие показатели равные 90,0-95,0 %. Такие же высокие показатели получены и по породе «Беликокон -2». Причем, в семьях были особи, имевшие вес оболочки равной 0,750-0,800 граммов, при очень высокой массе коконов равной 2,6-2,8 граммов.

Следует отметить тот факт, что семьи, имевшие не очень высокие показатели по оживлению грены, в дальнейшем за период выкармлики гусениц, смогли показать высокую жизнеспособность, высокие показатели по массе коконов и коконной оболочки, вследствие этого, высокую урожайность коконов тутового шелкопряда. При расчетном выражении, урожай коконов достигает рубежа 60 - 65 килограммов. Таких биологических показателей у других районированных пород тутового шелкопряда отличаются.

Так по содержанию шелкопродуктов, имели очень высокие показатели, равных 50.86 до 53.62 процентов. Принято считать, что одним из важных показателей в производительности кокономотальных аппаратов кокономотальных предприятий является длина непрерывно разматываемой коконной нити (ДНРН). Так на испытываемых породах этот показатель равнялся 1150-1212 метров. Ещё одним из важных показателей является удельный расход сухих коконов для получения 1 килограмма шелка сырца.

По этому показателю, испытываемые породы показали очень высокие данные. Так, для получения одного килограмма шелка-сырца удельный расход сухих коконов составлял 2,36-2,42 кг. При этом метрический номер коконной нити равнялся 3344 -3571.

Результаты проведенной научно-исследовательской работы позволяют сделать выводы о том, что продуктивные породы «Беликокон-1» и «Беликокон-2» тутового шелкопряда в условиях дехканского хозяйства города Вахдата полностью проявили свои внутренние потенциальные возможности и дали высокую урожайность кокона. Надо отметить, что эти породы самые устойчивые против болезней и вредителей тутового шелкопряда. Можно рекомендовать эти породы тутового шелкопряда по всех долинах Таджикистана, кроме Бадахшанских регионов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Багоудинов Н.Г., Лузин И. Х., Милаев А.П. «Краткое руководство по шелководству». Изд. Гизлекпром, 1946.
- 2.Багоудинов Н.Г., Бутенко Г.В. «Учебная книга шелководы». Изд. «Колос» Москва 1956.
3. Суханов А.А «Инкубация грены тутового шелкопряда» Изд. Гостиздат Узб. ССР Ташкент, 1950.
4. Суханов А.А Технология выкормки тутового шелкопряда. Гостиздат Узб.,1953
5. Тучкова Т.Г. «Влияние сроков выкормки тутового шелкопряда и его продуктивность» Журнал сельского хозяйство – Таджикистана, № 2. - 1981.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ВЫКОРМКИ НА ПРОДУКТИВНОСТЬ ПОРОД «БЕЛИКОКОН -1» И «БЕЛИКОКОН -2» ТУТОВОГО ШЕЛКОПРЯДА В ДЕХКАНСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ГОРОДА ВАХДАТ

В статье приводятся условия выкормки и их влияние на продуктивность пород «Беликокон-1» и «Беликокон-2» тутового шелкопряда в дехканского хозяйства города Вахдат.

В результате проведенных научных исследований по изучению этих пород, в условиях дехканского хозяйства города Вахдата, получили высокую урожайность коконов тутового шелкопряда. На основании полученных результатов, авторы предлагают использовать эти породы Беликокон-1» и «Беликокон-2» во всех регионах Таджикистана, кроме ГБАО.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИҒИЗОНОКӢ БА МАӊСУЛНОКИИ ЗОТӊОИ КИРМАКИ ДАРАХТИ ТУТИ ПИЛЛАСАФЕД -1 ВА ПИЛЛАСАФЕД-2 ДАР ХОӊАГИӊОИ ДЕӊӊОНИИ ШАӊРИ ВАХДАТ

Мақолаи мазкур дар бораи он таҳқиқотҳое, ки муаллифон оид ба омӯзиш ва нигохубини зотҳои кирмаки Пилласафед -1 ва Пилласафед -2 ки дар хоҷагиҳои деҳқонии шаҳри Вахдат нигохубин карда мешаванд, мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Муайян карда шудааст, ки зотҳои кирмаки Пилласафед -1 ва Пилласафед -2 зотҳои сермаҳсул мебошанд. Дар асоси омӯзиш маълум гашт, ки ин зотҳо ба шароити иқлими ҳамаи водихо хуб мутобиқ мешаванд. Ҳангоми хуб ба роҳ мондани шароити нигохубини ин зотҳо мо метавонем ҳосили баланди пилларо ба даст орем.

Калимҳои калидӣ: зотҳо, пилласафед, зоча кирмак, тухм, шапалак, пилла, кирмаки пилла, вазни пилла, пилла, мустаҳкамӣ, дарозии нахи пилла, пиллаи хушк, зиндакунии тухми шапалак.

ANNOTATION

INFLUENCE OF FEEDING ON PRODUCTIVITY OF BREEDS "BELIKOKON-1" AND "BELIKOKON-2" OF TUTA SILKWORK IN THE DEKAN FACTORY OF THE CITY OF VAKHDAT

The article describes the conditions of feeding on the productivity of the breed "Belikokon-1" and "Belikokon-2" silkworm in the dean farm in the city of Vahdat.

As a result of the scientific research of these breeds, silkworm cocoons were obtained with high rates of cocoon mass, cocoon shell, caterpillars with high viability, which, as a result, led to a high yield of cocoons can be obtained from these breeds.

Key words: breeds, belecocoon pupa, caterpillar egg, silkworm butterfly, cocoons, cocoon filament, density, length of cocoon filament, dry cocoon, revival of grena.

УДК 635-918.49-5

ЗЕЛЕННЫЕ ОВОЩНЫЕ РАСТЕНИЯ, ВЫРАЩЕННЫЕ В ГЕОТЕРМАЛЬНЫХ ТЕПЛИЦАХ ПАМИРА

Наврузбекова М. - к.б.н., доцент ХГУ им. М. Назаршоева Памирская опытная сельскохозяйственная станция.

Шомансуров С. - д.б.н., Памирской сельскохозяйственной опытной Станции Таджикской Академии сельскохозяйственных наук,

Ключевые слова: зеленые овощные культуры, ультрафиолетовая радиация (УФ), обыкновенная полиэтиленовая пленка, УФ - отсекающая пленка, средний выход урожая.

В практике овощеводства защищённого грунта часто применяются методы уплотнения посевов возделываемых культур, при которых можно получить более высокую отдачу от выращивания урожая. Одним из таких методов интенсификации тепличного овощеводства является одновременное выращивание нескольких культур – основных и уплотняющих (Каратаева Е.С., Советкина В.Е., 1975).

В начальный период роста развития растения, огурцов и томатов занимают не более 30 – 40% площади теплиц. Поэтому, в этот период времени, вполне возможно выращивание зеленых овощных культур с короткой вегетацией в их междурядьях, в данном случае зеленые овощные культуры высеваются в теплице раньше посева или высадки рассады основных культур, что позволит увеличить выход овощной продукции с единицы площади теплиц.

Согласно литературным данным (Балашев Н.Н., Земан Г.О., 1981; Литвинов С.С., 2014), зеленые овощные культуры в своём составе имеют достаточно большое количество белка, углеводов, органических кислот, витамина С, каротина, эфирных масел и фитонцидов, к которым относится петрушка, кориандр, салат, укроп, базилик, зеленый лук и другие. Выращивание зеленых культур в внесезонное время года, в условиях высокогорья, в теплицах, имеет особую значимость в обеспечении населения витаминами, минеральными солями, микроэлементами и другими веществами, с одной стороны, а с другой, позволяют интенсивно использовать полезные площади теплиц, предназначенные главным образом для возделывания огурцов и томатов.

В наших опытах, в качестве уплотнителей к огурцам и томатам, были использованы такие зеленые овощные культуры, как: укроп, кориандр и лук на перо.

Укроп (*Anethum graveolens* L.) – однолетнее перекрестноопыляющееся растение семейства зонтичных.

Укроп является культурой короткого периода вегетации, имеющей сравнительно небольшую потребность к плодородию почвы и удобрениям. Он хорошо растёт на среднеокультуренных дерново-подзолистых и пойменных землях. Стебель укропа прямостоячий, круглый, гладкий, достигающий 40 – 160 см. Листья имеют перисто-рассеченную форму с шиловидными дольками. Стебель и листья зеленые, с сильно пахнущим ароматом в связи с содержанием в них эфирных масел (Марков В.М., 1974; Матвеев В.П., Рубцова М.Н., 1985). В укропе содержится 2,5 грамма на 100 грамм продукции белка, 0,5 грамма жиров; 4,5 грамма углеводов; 1,0 грамма клетчатки; 0,1 грамм органических кислот. Корень -стержневой, сильноветвящийся, проникающей на глубину 25 – 35 см. Семена укропа прорастают при температуре +3⁰С, через 15-20 дней после всходов укроп можно потреблять как зеленую культуру в питании, а образуют зрелые семена через

80 – 100 дней после появления всходов. Его можно использовать, как в зеленом виде, так и в зрелом, при приготовлении салатов и консервировании овощной продукции, в кулинарии.

В наших опытах, в теплицах посев семян укропа проводили в несколько сроков. Проросшие семена, с целью получения ранних всходов заделывали на глубину 1.5 – 2 см. При сплошном посеве на 1 м² израсходованием 20 – 30 грамм семян.

Обычно укроп сеют в подзимних и весенне–летних оборотах. Однако, из-за того, что в наших условиях тепло геотермальных вод способствует сохранению благоприятных температурных условий даже в суровом зимнем периоде, укроп можно выращивать практически в течение всех сезонов года. В теплицах всходы укропа появились через 5 – 6 дней, после посева семян. Полив по бороздам перед посевом производили обильно, а в дальнейшем, обеспечиваем оптимальную влажность почвы, по мере необходимости. Нашими многолетними опытами установлено, что оптимальной температурой при таких световых условиях является +18...+20⁰С, что обеспечивает нормальный рост и развитие растений. Регулирование температуры воздуха и влажности воздуха достигалось подачей горячей воды через трубы, при необходимости открытием вентиляционных форточек и освежающими поливами. Одновременно изменяли сильно влияющий фактор на рост и развитие растений, такой как УФ – радиацию, чего достигали благодаря применению специальной УФ - отсекающей пленки.

Было установлено, что укроп, как и огурец, является довольно чувствительной культурой к УФ лучам. Тем более, чувствительность растений становится более отчетливой с возрастом (табл.1). При технической спелости высота растений укропа под УФ - отсекающей пленкой было на 16% больше, чем высота растений на варианте с обычной плёнкой. В наших опытах, в отдельности, учитывали рост растений укропа по основным фазам, к уборке урожая приступили через 30 – 40 дней после появления массовых всходов.

Таблица 1 - Средняя высота и количество ложных ветвей растений укропа под разными полиэтиленовыми светофильтрами (см)

Варианты опыта	Показатели	Дата измерений				
		10.12	15.12	20.12	25.12	30.12
+УФ	Средняя высота, см	11,9	14,3	17,2	19,8	21,6
	Количество ложных ветвей (листьев), шт.	6,0	6,0	7,5	8,6	9,7
-УФ	Средняя высота, см	13,0	16,0	20,6	23,8	24,3
	Количество ложных ветвей (листьев), шт.	4,9	6,1	8,0	10,0	13,1

Существенная разница между вариантами наблюдалась по степени облиственности стеблей укропа (табл.1). При отсечении УФ-радиации происходило значительное (до 35%) увеличение число ложных ветвей (листьев) на одно растение, в сравнении между вариантами.

Нашими исследованиями установлена средняя урожайность укропа в уплотнительной культуре к огурцам, которая под обычной плёнкой составила 8,2 кг/м², и под отсекающей плёнкой на – 0,8 кг/м² больше.

Кориандр (*Coriandrum sativum* L.) – однолетнее относительно холодостойкое растение. Кориандр является светолюбивым растением. В фазе розетки и начале образования побегов его листья используют для приготовления салата и приправу к различным блюдам. В листьях кориандра содержится: 10,1-15,3% сухого вещества, 1,2-2,6 мг белков, 46,4-139,2мг% витамина С; 3,1-10,3мг% каротина (провитамин А) (Андреев А.М.,

2003). (Андреев Ю.М., 2003). В теплицах его выращивали на специально отведенном участке. Посев семян осуществляли под зиму, в конце ноября при оптимальной влажности почвы. Всходы кориандра появились на 5 – 7 день после посева семян. Рост побегов начался на 35 – 40 день, а соцветие – зонтик появилось на 45 – 50 день, на верхушке главного стебля, далее на боковых побегах. При недостатке влаги в почве приостанавливается рост, снижается зелёная масса листьев кориандра и растение быстрее образует цветonoсные побеги. Для посева использовали семена местной репродукции, которые обладают хорошей облиственностью, привлекающим видом и хорошим ароматом. При посеве расход семян составил 5-7 г/м². Приёмы подготовки почвы, способ посева, уход за растениями, оптимальный режим температуры и влажности почвы и воздуха, такие как для укропа.

В течение вегетации изучалась динамика образования листьев и роста растений, количества боковых побегов и общая масса наземной части растений. При использовании плёнки отсекающей УФ-радиацию, к моменту уборки урожая зелёной массы, происходило увеличение высоты стебля кориандра на 10%, а количество листьев на 31% (табл.2).

Таблица 2 - Динамика образования листьев (шт.) и высота растений кориандра (см), выращенных под разными светофильтрами, в геотермальных теплицах

Варианты опыта	Пока-затели	Дата измерений					Масса од-ного расте-ния при уборке, грамм
		05.12	10.12	15.12	20.12	25.12	
+УФ	Количество листьев, шт	3,7	4,2	5,1	6,3	7,8	38,0
	Высота растений, см	9,5	12,5	16,5	26,0	30,7	
-УФ	Количество листьев, шт	4,6	5,5	6,4	8,3	10,2	45,0
	Высота растений, см	15,6	21,8	25,6	20,0	32,0	

Уборку кориандра производили через 2 месяца, после всходов, срезая наземную часть растений. Средний выход урожая зелёной массы составил на контрольном варианте (+УФ) 5,4 кг/м², на варианте укрытия растений УФ - отсекающей пленкой формировали – 7,6 кг/м² урожая. В геотермальных теплицах, в течение года, можно получить 3 – 4 урожая зелени кориандра в междурядьях огурцов и помидоров как уплотнительной культуры.

Лук (*Allium sativum* L.) – известно около 400 видов лука, из которых более 200 произрастают в горных районах Средней Азии и Кавказа. Зелёный лук имеет большое значение в жизни человека, его используют при приготовлении горячих блюд, салатов, как приправу к горячей пище, в народной медицине для лечения катара верхних дыхательных путей, атеросклероза, астмы, цинги, расстройства пищеварения, для профилактики гриппа и др. (Казакова А.А., 1970). У острых и сладких сортов лука, содержание сухого вещества колеблется от 9-11 до 16-22%, а эфирного масла -от 10-20 до 20-130 мг%, значительное количество калия, фосфора, кальция, натрия, магния и других веществ. В луке содержатся витамины С; В1; В2; провитамин А (Литвинов С.С., 2014).

Для выращивания зеленого лука, нами использовались мелкие луковицы диаметром 2,5 – 3,5 см, со способностью прорастания, путём прерывания периода покоя для формирования листьев, с соблюдением необходимых влажностных и температурных условий. Высадку луковицы проводили в разные сроки, в период начала декабря по май месяцы. Перед посадкой луковиц в теплицах предварительно землю поливали, с тем, чтобы они скорее проросли. Расход луковиц, в зависимости от их размера, составил 5 – 6 кг/м². Лук

на перо был готов к сбору через 40 – 45 дней после его посадки. Температура в теплице во время роста растений лука была равна +19...+24⁰С. Обычно, к времени сбора длина листьев достигала 30 – 35 см. Согласно агротехническим правилам, перед уборкой лук обильно поливали. Урожайность листьев с луковичками, в теплице, покрытой обыкновенной полиэтиленовой пленкой, была 8 –10 кг/м², а под УФ - отсекающей пленкой -она составила 12 – 14 кг/м².

Опыты показали, что благодаря наличию благоприятных температурных и влажностных режимов, в геотермальных теплицах высокий урожай зеленого лука был получен как при посадке лукович в последней декаде ноября, так и в конце января. В конце весеннего периода эти условия можно вполне использовать для подготовки рассады для открытого грунта в большом количестве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балашев Н.Н., Земан Г.О. Овощеводство- Ташкент, 1981.- С. 339 – 345.
2. Литвинов С.С. Энциклопедия овощеводства- Москва, 2014.- С. 200, 297-299.
3. Казакова А.А. Лук- Ленинград: Колос, 1970.
4. Каратаев Е.С., Советкина В.Е. Овощеводство- Ленинград: Колос, 1975.- 288 с.
5. Марков В.М. Овощеводство- М.: Колос, 1974.-512 с.
6. Матвеев В.П., Рубцова М.Н. Овощеводство- М.: Агропромиздат, 1985.- 431 с.
7. Андреев А.М. Целебные свойства овощей, лука, чеснока- Москва: Изд-во Эксмо, 2003. -297 с.
8. Андреев Ю. М. Овощеводство, учебник- Москва: Академия, 2003.-252 с.

АННОТАЦИЯ

ЗЕЛЕННЫЕ ОВОЩНЫЕ РАСТЕНИЯ, ВЫРАЩЕННЫЕ В ГЕОТЕРМАЛЬНЫХ ТЕПЛИЦАХ ПАМИРА

Полученные результаты показывают, что применение тепла геотермальных источников в сочетании с различными светофильтрами для выращивания зеленых овощных культур, способствуют увеличению роста и продуктивности растений. Средний выход урожая с одного квадратного метра под УФ – отсекающей пленки увеличивается от 2 до 3-х раз в зависимости от выращиваемой культуры. В течение года можно получить 3 – 4 урожая кориандра и укропа как уплотнителей.

АННОТАТСИЯ

САБЗАВОТҲОИ САБЗИ ДАР ГАРМҲОҲАҲОИ ГЕОТЕРМАЛИИ ПОМИР ПАРВАРИШЁҒТА

Натиҷаҳои ба даст овардашуда нишон медиҳанд, ки истифодаи гармӣ аз манбаъҳои геотермалӣ дар якҷоягӣ бо филтрҳои гуногуни рӯшноӣ барои парвариши сабзавоти сабз ба афзоиши растанӣ ва ҳосилнокии онҳо мусоидат мекунад. Ҳосили миёнаи як метри мураббаъ дар зери плёнкаи буридашудаи ультрабунафш вобаста ба зироати парваришшуда аз 2 то 3 маротиба меафзояд. Дар давоми сол шумо метавонед 3 - 4 ҳосили кориандр ва укропро гиред.

Калимаҳои асосӣ: сабзавоти сабз, радиатсияи ультрабунафш (ултрабунафш), плёнкаи оддии пластикӣ, плёнкаи буридаи ультрабунафш, ҳосили миёна.

ANNOTATION

VEGETABLES IN PAMIR GEOTHERMAL GREENHOUSES

Gained results shown that using of the heat of geothermal sources of Energy and different polyethylene filters for the growing of vegetables promote increasing of their growth and productivity. The average productivity of vegetables from the area of 1 m² under the UV – absorbing polyethylene film in dependence with kind of vegetables increased 2 – 3 times in comparison with usual one film. During the year is possible gaining 3 – 4 crops of coriander and dill, as packer.

Key words: *vegetables, ultraviolet (UV) radiation, usual polyethylene film, special polyethylene film, absorbing the UV radiation, average productivity.*

УДК 635.175; 631.13

ВЛИЯНИЕ ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ МОРКОВИ СОРТА ТИЛЛОРАНГ НА УРОЖАЙНОСТЬ И КАЧЕСТВО КОРНЕПЛОДОВ

Зайнутдинов А.А., н. с., Ахмедов Т.А. д. с-х. н., академик, ТАСХН

Ключевые слова: *морковь, сорт, корнеплод, густота стояния, средняя масса корнеплода, урожайность, товарная продукция.*

Столовая морковь входит в перечень основных овощных культур Таджикистана. Корнеплоды моркови населением Таджикистана потребляется в течении круглого года в свежем, варенном и переработанном видах. Морковь ценится за содержание сахаров, витаминов, особенно провитамина А, минеральных солей и микроэлементов. Морковь в республике возделывают в основном в два срока – ранневесеннем (примерно 30%) и летнем (70%).

По данным В.Д. Луговкина (1957), корнеплод моркови, в среднем, содержит азотистых веществ около 1%; жира – 0,2%; без азотистых (сахар, крахмал и др.) – 8,2%; клетчатки – 1,0%; золы – 0,7%. По мнению В.М. Маркова (1974), С.С. Литвинова (2011), корнеплоды моркови содержат 10 – 14 % углеводов, около 1% азотистых веществ, 5 – 20 % провитамина А (каротина); ряд витаминов, около 1 % зольных веществ, минеральных солей и другие. Биохимический состав корнеплода отражает качество корнеплода. Из-за своих биологических особенностей, столовая морковь в летнее время, когда температура воздуха доходит до 37 – 42 °С, в значительной степени не формирует стандартных корнеплодов. В тоже время, урожайность корнеплодов моркови летнего посева по сравнению весенним посевом, в 2 – 3 выше, вследствие формирования большей части товарных крупных корнеплодов с наступлением осени, когда температура воздуха снижается, а относительная его влажность возрастает (Балашев, Земан, 1982).

В.М. Марков (1974), Г.Г. Вендило (1986), утверждают, что избыточное загущение посевов моркови приводит к вытягиванию и образованию нетоварных мелкоплодных корнеплодов. При этом в корнеплодах моркови снижается относительное содержание азота, особенно фосфора, что отрицательно сказывается на их качестве.

Природные условия Северного Таджикистана для летнего срока посева (июль месяц) исключительно благоприятны для выращивания моркови, где в позднее летнее – осеннее время, с наступлением прохладного времени года, формируется высокий урожай различных сортов моркови хорошего качества.

Однако, до настоящего времени, не установлена оптимальная густота стояния растений моркови для весеннего и летнего посевов, при которых обеспечивалась высокая урожайность и хорошее качество выращиваемых корнеплодов.

С целью экономии норм расхода семян и трудовых затрат, настала необходимость определения эффективной густоты стояния растений моркови. Исходя из этого, нами в течение 2015 – 2017гг, на полях филиала Института садоводства и овощеводства ТАСХН в Согдийской области, при летнем (повторном) посеве, проведены исследования для определения оптимальной густоты стояния растений, с сортом моркови Тиллоранг. Посев семян проводился в конце первой декады июля, после уборки урожая основного посева, гребневым способом.

Нами, в процессе вегетации растений моркови, согласно программе и методике исследований, проводились фенологические наблюдения и биометрические измерения, учеты густоты стояния растений, определение продуктивности и урожайности корнеплодов; определение товарных качеств корнеплодов; сроки созревания урожая; биохимические анализы корнеплодов, где определяли содержание сухих веществ, сахаров и провитамина А; математическую обработку полученных экспериментальных данных по урожайности проводили дисперсионным методом.

Полевые опыты были заложены по «Методике государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур» (выпуск 4-й, М., Колос, 1975), «Методике полевого опыта» (Доспехов Б.А., 1985) «Методике полевого опыта в овощеводстве» (Литвинов, 2011).

Агротехника выращивания урожая корнеплодов, кроме густоты стояния растений, соответствовала принятым рекомендациям для возделывания моркови. Густота стояния по варианту опыта устанавливалась путём прореживания растений при образовании 3 – 4 – х настоящих листьев однократно, по вариантам опыта она составляла: 600000 рас/га; 1200000; 1800000 и 2400000 рас/га.

Проведенными исследованиями установлено, что с начала формирования корнеплодов и образования листьев, изученные нами густота стояния растений моркови, между вариантами имели разницу. Растения варианта 600000 рас/га, из-за наличия большей площади питания, имели превосходство в своем росте. На вариантах загущения растений в 2; 3 и особенно 4 раза, в определенной степени, растения образовали меньшую листовую массу.

Согласно данным таблицы 1, загущение растений моркови с одной стороны привело к соответствующему снижению средней массы корнеплода, по сравнению с вариантом густоты 600000 рас/га, по другим вариантам: до 12,1 грамм; 27,9 грамм и на самом загущенном до 40,1 грамма.

Не менее важным показателем является выход товарной продукции. На изреженном варианте несколько меньший выход получен в следствии образования крупных (нестандартных) и растрескавшихся корнеплодов. Несмотря на снижении средней массы корнеплода на варианте 1200000 рас/га, все же выход части урожая, за счёт формирования более однородных корнеплодов, повысился до 95%. Остальные варианты имели тенденцию к снижению товарности.

Таблица 1 – Качество корнеплодов моркови растений сорта Тиллоранг в зависимости от густоты стояния (среднее 2015 – 2017гг)

№	Расчетная густота стояния, шт/га	Общая масса растения, грамм	Из них		Средняя масса товарного корнеплода, грамм.	Выход товарной продукции, %%	Содержание	
			Листья	Корне плоды			Сухих веществ	Витамин а А
1	600 000	164,3	57,1	107,2	122,4	90	10,9	5,86
2	1200 000	149,1	50,7	98,4	113,9	95	9,3	5,16
3	1800 000	103,7	42,8	60,9	70,3	68	8,0	4,67
4	2400 000	81,2	40,7	40,5	58,0	45	7,5	4,01

Биохимическими анализами установлено, что корнеплоды изученных вариантов, за счёт загущения были подвержены снижению содержания сухих веществ и витамина А, в сравнении с вариантом 600000 рас/га (табл. 1).

Изучение процесса формирования листовой массы и массы корнеплода на нашем опыте показало, что по годам исследований при уборке урожая, в целом по вариантам 2 и 3 урожайность была близкой. Наименьшие показатели урожайности получены по изреженному (600000 рас/га) и самому загущенному (2400000 рас/га), она практически была одинаковая, не превышающая наименьшую существенную разницу опыта.

Таблица 2 – Урожайность корнеплодов моркови, т/га (2015 – 2017гг)

№	Схема размещение, см	Годы			Средняя
		2015	2016	2017	
1	600 000	27,6	29,7	33,3	30,2
2	1200 000	44,3	46,7	46,4	45,8
3	1800 000	38,7	41,0	41,2	40,3
4	2400 000	29,5	31,6	34,0	31,7
НСР ₀₅					2,94

Высокая урожайность (табл. 2) корнеплодов моркови получена на вариантах 1800 000 и 1200 000 рас/га. Однако наивысшая урожайность (45,8 т/га) и высокий выход товарных корнеплодов (95%) получены при густоте стояния растений 1200000 рас/га.

Таких показателей можно достичь в будущем при проведении гребневого посева семян моркови, с использованием сеялок точного высева, которая обеспечит экономию посевного материала и затрат ручного труда для прореживания посевов моркови, при выращивании урожая.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балашев Н.Н., Земан Г.О., Овощеводство. Ташкент, 1982г.
2. Белик В.Ф., «Методика физиологических исследований в овощеводстве и бахчеводстве». М., Колос, 1992.
3. Луговкин В. Д. Овощеводство. Москва. 1957. V – VIс.
4. Вендило Г.Г., Минаков Т.А., Петриченко А.Н. Влияние возрастающих доз удобрений на урожайность овощных культур //Химия в сельском хозяйстве. 1986, - №4. – С. 48-53.
5. Доспехов Б.А., «Методика полевого опыта». 1985.
6. Литвинов С.С. «Методика полевого опыта в овощеводстве». 2011.
7. Марков В.М., Овощеводство., / В. М. Марков// Изд. 2-е перераб. М., Колос, 1974 512 с.
8. Методика государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур, выпуск 4-й, М., Колос, 1975.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ МОРКОВИ СОРТА ТИЛЛОРАНГ НА УРОЖАЙНОСТЬ И КАЧЕСТВО КОРНЕПЛОДОВ

В статье представлены результаты изучения густоты стояния, урожайности и качества корнеплодов моркови сорта Тиллоранг в летнем сроке посева, на грубоскелетных серо – бурых почвах Северного Таджикистана.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ЗИЧИИ РАСТАНИИ САБЗИИ НАВЪИ ТИЛОРАНГ БА ҲОСИЛНОКӢ ВА СИФАТИ БЕХМЕВА

Дар мақола натиҷаҳои омӯзиши нақшаи ҷойгиркунӣ ва ҳосилнокии беҳмеваи сабзии навъи Тиллоранг, ки муҳлати кишти тобистона ба заминҳои санглохи ҳокистарранги равшанӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ гузаронида шуда пешниҳод карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: сабзӣ, навъ, беҳмева, зичии растани, вазни миёнаи беҳмева, ҳосилнокӣ, маҳсулоати молӣ.

ANNOTATION

THE EFFECT OF PLANT DENSITY OF TILORANG ON THE YIELD AND QUALITY OF CARROT TUBERS

The article presents the results of a study of the plan for the placement and yield of Tillorang carrot tubers, which was carried out during the summer sowing campaign on light gray rocky soils in Northern Tajikistan.

Key words: carrots, variety, tubers, plant density, average weight of tubers, yield, yield.

УДК582.573.11:631.529:581.54(477.75)

МУШОҲИДАҶОИ РЕПРОДУКТИВӢ ВА ДИНАМИКАИ АФЗОИШИ ГУЛПОЯИ ЮККАИ НАХӢ (YUSSA FILAMENTOSA L.) ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР

Шералиев З.А., ДАТ ба номи Ш. Шохтемур,

Саидов Н.С., Маркази иноватсионии биология ва тиббии АМИ Тоҷикистон,

Калимаҳои калидӣ: мушоҳидаҳои (фенология) репродуктивӣ; динамикаи инкишофи гулпо; гардолудкунии сунӣи муқаррарӣ (автогенія) боги ботаникӣ.

Мукаддима. Намудҳои авлоди юкка (Yussa L.) – дарахту буттаҳои ороишии баландпоя буда, хангоми истифодаи онҳо дар манзараҳои боғу чорбоғҳои Душанбе ва дигар шаҳрҳои ҷумҳурӣ зеби нотақрорро зам менамояд. Новобаста ба он, ки авлоди мазкур ба гурӯҳи дарахту буттаҳо ягон алоқамандӣ надорад, лекин бештари муҳаққиқон [1,2,3,4] онро хангоми тавсиф ва қайдгирии гуногуннамудии манзараҳо, ҳамчун унсури таркибии он дар якҷоягӣ баҳогузорӣ менамоянд. Юкка растании гармидӯст буда, он нисбати ҳосилнокӣ ва камнамии хок ба тараф буда, дар шароити лалмӣ ва ҷангалбоғ аз ҷиҳати ороиш дар сохтори дарахтзор беҳамтост.

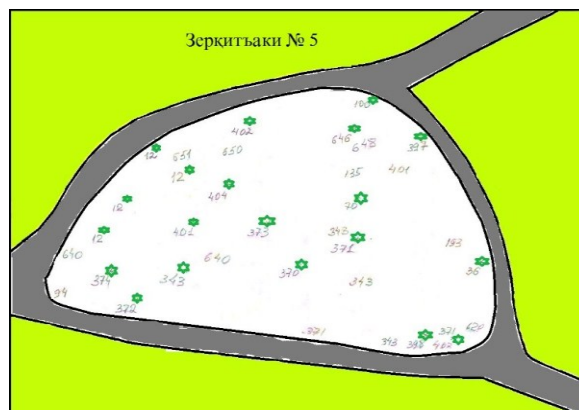
Ба рӯзмарра будани кор шубҳа наменонад, чунки истифодаи бештари намудҳои ин авлод, сифати ороишии дарахтзорхоро баланд менамоянд. Навовари илмӣ дар он аст, ки бори аввал дар шароити Тоҷикистон бо истифода аз тарзи муқаррари бордоркунии сунӣ (автогенія) гардолуд гардида, аз самарай тухмҳои сабзишдошта парвариши мавод барои сабзкорӣ пешкаш мегардад. Ҷиҳати амалии корҳои тадқиқотӣ дар он аст, ки парвариши чунин маводи ояндадор дар ҳаҷми калон ба хоҳири боз ҳам ғанитар гардонидани истифодаи дарахту буттаҳои зебову сифати баландошта, ба роҳ монда мешавад.

Объект ва усулҳои тадқиқот. Ба сифати объекти тадқиқот намудҳои авлоди *Yucca* L., ки аз 10 намуд ва 6 шакли гибриди он: *Yucca pallida* Mckelvey, *Y. filamentosa* L., *Y. glauca*, *Y. Elata* Engelm., *Y. Recurvifolia* Salisb., *Y. glariosa* L., *Y. intermedia* Mckelvey, *Y. rigida* (Engelm) Trel. *Y. aloifolia* L., *Y. Karsruhensis* Graebn. (*Y. filamentosa* X *Y. glauca*), *Y. glauca* X *Y. gloirosa*, *Y. glauca* x *intermedia*, *Y. glauca* X *Y. Gurneyi*, *Y. elata* X *Y. filamentosa*, *Y/filamentosa* L. “Лебедь”, интихоб гардиданд (расми 2). Намуду шаклҳои мазкур солҳои гуногун ба мутобиқшавӣ ҷалб гардидаанд, ки аз ҳамдигар бо шакли зоҳирӣ (морфологӣ) фарқ мекунаанд. Аз намудҳо ва шаклҳои пешкаш гардида, пайдоиши ғӯза баъди гузаронидани гардолудкунии сунӣ танҳо дар як намуд мушоҳида гардид, яъне дар *Y. filamentosa* L., ки дар тадқиқоти ояндаи худ ба он бештар таваҷҷуҳ намудем.

Расми 1. Ғӯзаи юкаи нахӣ

Тарз ё сохти гардолудкунии сунӣ, ки бештар муқарарӣ меноманд, бештар бо

забони илмӣ *автогенія* машҳур мебошад. Дар сохти мазкур гардолудкунии сунӣ аз ҳисоби гарди худӣ ҳамон гул гирифта дар дохили он истифода мегардад.

Самара ё ғӯзаи юкка – мевамонанд, дарозрӯя, танай ҳамвор дошта, устувошакл-силиндрий, ба се қисм ҷудошаванда, он дар навбати худ ба ду қисм ҷудо шудааст-шашлона, бисёртухма, мевапардааш ғафс, ғӯзааш овезон (расми 1) аст.

Расми 2. Ҷойгиршавии авлоди юкка дар зеркитъа

Тухми юкка бо мақсади тадқиқот аз ғӯзаи ташаккулёфтаи намуди нахӣ гирифта шуд. Андозагирӣ ё биометрия бо истифодаи штангенциркул ва вазни он бо тарозуи ВЛК- 500 муайян карда шуд. Андозагирии мазкурро коркард бо усули омӯрӣ (статистикӣ) [5] гузаронидем.

Натиҷагирӣ ва муҳокимаи он. Юкка на танҳо дар Боғи марказии ботаникии Тоҷикистон, балки дар дигар боғу чорбоғҳои шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои кишвар дучор мегардад.

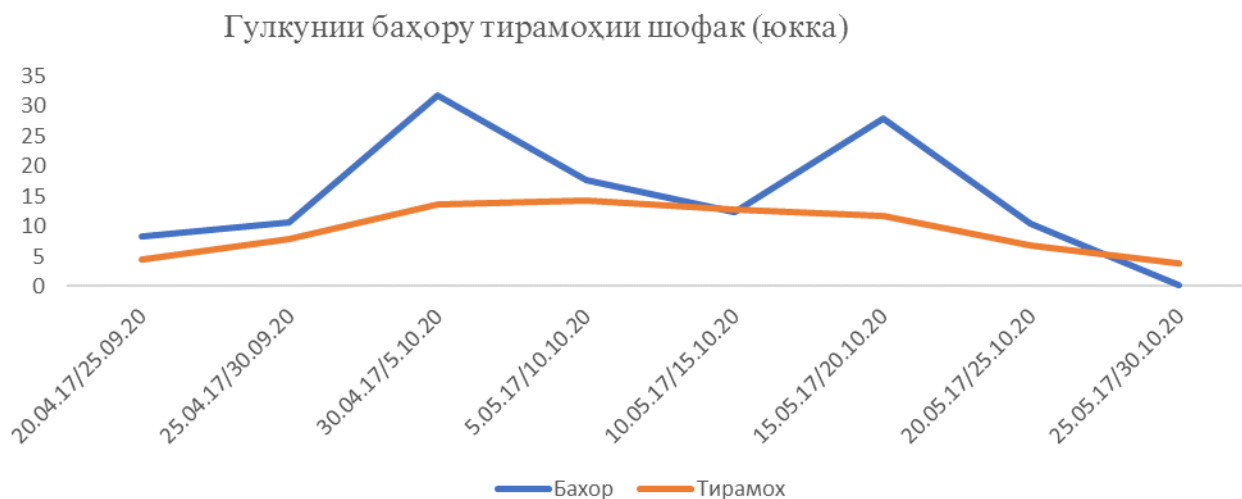
Тадқиқот ва бақайдгирии дарахту буттаҳои ороишӣ, ки аз ҷониби тадқиқотчиён [2] солҳои 1999-2003 дар бештари боғу чорбоғҳои (панҷ боғ)-ҳои ш. Душанбе гузаронида шуд, ягон намуди нави юкка дар ҳудуди онҳо ошкор накард. Аз ин сабаб намудҳои коллексиони Боғи марказии ботаникии Тоҷикистон, ки дар боло қайд намудем, асоси анвои намудҳои дар сабзкорӣ истифода мегардидаро ташкил менамоянд.

Солҳои охир олимони боғи Никитаи Қрим А.П. Максимов, Ю.В. Плугатар ва М.С. Ковалёв дар самти феналогияи репродуктивӣ ва динамикаи афзоиши самарайи юкка дар Қрим интродуксияшуда, инчунин аз ҳамон боғ дар самти тағйироти эндогении андоза ва вазни тухми *Yucca aloifolia* L. Ю.В. Плугатар, А.П. Максимов ва А.Ф. Хромов тадқиқотҳо гузаронида шудаанд. Инчунин баъзе аз маълумоти тадқиқотии гузаронида шуда [6], дар мақолаи худ З.Шералиев ва Ҳ.М. Аҳмадов пешкаш намудаанд.

Тадқиқот оид ба тарзи муқаррарии сунъии гардолудкунӣ дар давраи сабзиши юкка, бо мақсади дастрас намудани тухмӣ, ҳанӯз соли 2011 шурӯъ гардида буданд. Сабаби ба бор наовардани тухмӣ дар он аст, ки гули бештари намудҳои онро куяӣ махсус (*Tegeticula yuccasella* Riley 1872; Lepidoptera: Prodoxidae [3] гардолуд менамояд ва он асосан дар макони худӣ юкка дучор мегардад. Ғайр аз ин дар гармхонаи боғи ботаникӣ намудҳои гармидӯстдори *Yucca aloifolia*, *Y. elephantipes* ва *f. variegata* [4] парвариш меёбанд. Дар мисоли шофаки (юкка) нахӣ чунин маълумотро дастрас намудем, ки он беш аз 80 сол (1936) мебошад, ки дар зеркитъаи 4 қитъаи ботаникию ҷуғрофии Америка арзи вучуд дорад.

Бо мақсади гардолудкунии сунъӣ мо аз аввали моҳи апрел қутичаи қоғазии қулоҳ монанд, мӯйқалам, спирт ва матоъро барои тоза намудани мӯйқалам бо спирт омода намудем. Дар даҳаи аввали моҳи апрел нишонаи пайдошавии муғҷаи гулро мушоҳида намудем. Инкишофи он ба даҳаи дуюм рост омад. Раванди мазкур то 25-уми моҳи май давом намуд. Миқдори шохчаҳои паҳлугиро аз 17 то 35 адад ҳисоб намудем. Баъд аз анҷом ёфтани рушди гулпоя, бо мушоҳидаи пайдоиши гулҳо дар он, ки 5-6 рузро дар бар мегирад, шурӯъ намудем. Маълум гардид, ки гардҳо дар гардон (гарди гулҳои мардона) бештар буда, онро дар ҳолати ниммоёе то соатҳои 7-и субҳ ва бегоҳ баъд аз 18 дастрас кардан мумкин аст.

Дар аввал шохчаи марказии гулпоя инкишоф ёфта, ба 150 см расид, баъдан шохчаҳои паҳлӯгии гулпоя инкишоф ёфтанд. Дар гулпоя оғози гулкунӣ аз аввали гулпоя шурӯъ мегардад ва он то охири моҳи май ва аввали моҳи июн давом мекунад.

Расми 1. Инкишофи гулпояи юкка дар фасли баҳор ва тирамоҳ

Чӣ тавре, ки аз маълумоти расм бар меояд давраи гулкунии юкка дуқуллагиро менамояд, лаппиши аввалии он дар 25 рузи аввали рушди гулпоя ва лаппиши дигари он, ки нисбатан заифтар буда, ба давраи охири рушд ё инкишофи шохчаҳои паҳлӯгии он рост меояд. Ҳамасола мо давраи гулкунии тирамоҳаи юкка низ мушоҳида менамоем, ки он ба фасли тирамоҳ рост меояд. Бештари мутахассисон онро давраи дуюми гулкунӣ менамояд [4], ки он каме ба ҳақиқат рост намеояд. Чунки баъди давраи гулкунӣ наждаи генеративӣ то пайдо шудани муғҷаҳои паҳлӯгӣ як муддат аз рушд менамояд.

Аз ин муғҷаи паҳлӯгӣ дар марҳилаи аввали сабзиш наждаи қадкашӣ инкишоф меёбад, ки дар рушд аз як дигар фарқ менамоянд. Онҳо он қадар андозаи калон

надошта, қисме аз онҳо аз охири соли сабзиш муғчаи гули соли ояндаро тайёр менамоянд. Навдаҳои аз рушд монда ё сабзиши кам дошта, то охири соли сабзиш муғчаи генеративӣ дар онҳо ташакул намеёбад ва аз ин сабаб ҳангоми рушди баҳории худ танҳо дар аввали тобистон он ба марҳилаи наватӣ тайёр мегардад. Бо мувофиқ омадани омилҳои муҳит, яъне дар аввали фасли тирамоҳ он ба инкишофи муғчаи гул шурӯъ намуда, ба ин марҳила мерасад ва ин равандро баъд аз мушоҳида, барои муқоиса бо гулкунӣ баҳор ё асосӣ мо дар расм пешкаш намудем. Раванди мазкур аз гулкунӣ асосӣ бо кулӣ фарқ намуда, суръати инкишофи он нисбатан суст аст, ки бештар ба омилҳои абиотӣ алоқаманд аст. Аз ин сабаб он бештар тӯл кашида, ҳангоми паст фаромадани ҳарорати ҳаво ғайриҷаҳиш унсурҳои алоҳидаи физиологии гулкунӣ, аз он ҷумла ба тайёр гардидани гард дар гардон, ҳатто тағйирёбии ранги гард монё мегардад. Гарчанде, ки давраи гулкунӣ гул дар алоҳидагӣ нисбати баҳор ба ҷои як, якум рӯз то 5 ва ҳатто 7 рӯз тӯл мекашад. Гарчанде, ки қобилияти гардолудшавӣ хело ва хело дар сатҳи паст бошад ҳам, аммо хусусияти ороишии он бештар мегардад. Сабаби кам гардидани ҳашаротҳо нисбат ба баҳор (занбӯр ва мағасҳои алоҳида) низ фикр менамоям дар ҳамин аст.

Қайд намудан зарур аст, ки мақсади ниҳии мо пеш аз ҳама ба даст овардани самарайи юкка буд ва мо ба он баъд аз 50 рӯзи мушоҳида шурӯъ намудем. Бо фаро расидани марҳилаи гулкунӣ новобаста ба андозаи он, ҳангоми тайёр будани гардқабулкунак аз поён ҳар рӯз то 8-10 гулро дар як гулдаста гардолуд менамудем. Баъди анҷоми раванд мо ҳар гулро бо кулоҳчаи худсохт рӯйпӯш менамудем, то ки дигар ҳашаротҳо ҳалал расонида натавонанд. Дар ин давра бештар занбӯрҳо ва гамбусакӣ майи ғайриҷаҳиш буданд. Натиҷаи кори худро аллакай дар давоми охири ҳафта пайхас намудем, ки дар ҷойи гули гардолудгардида бо мурури замон ғўзаҳои майда инкишоф меёфт. Он аллакай дар охири ҳафта андозаи 0,8-1,0 см дошт. Ҳамин тавр бо мурури замон пайдоиши ғўзаҳо дар аввали гулпоя баъдан дар қисми миёнаи он ва нисбатан камтар дар қисми болои инкишоф менамуданд.

Новобаста ба муҳлати гуногунии гардолудкуни сунӣ, андозаи ғўзаҳои қисми марказии гулпоя нисбати дигар қисмҳо ба андоза ва инкишоф бартарӣ доштанд. Чунин маълумотро низ мо дар тадқиқоти олимон [3] дучор гардидем.

Шакли ғўзаҳо дарозрӯяи сабзи қирмизӣ буда, қисми охири он борик гардида, теғранг мебошад. Бо мурури замон дар он қираҳо пайдо мегардад, ки ҳангоми пухта расидан, яъне бо хушкшавии ғўза ранги ҷигарӣ гирифта, тарқиш дар он аён мегардад. Мувофиқи андозагирӣ (биометрия) маълум гардид, ки яке дарозии он аз 7 см бештар буда, 5 маротибаи паҳмиашро ташкил медиҳад (расм 3) ва аз тухми дар Қрим ба даст оварда (6 см ба ҳисоби миёна) [4] бузургтар аст. Аз давраи гардолудкуни то пухта расидани тухмҳо қариб 40 рӯзро ташкил медиҳад. Шакли тухмҳо дилранги нештармонанд буда, варақчаро мемонад (расми 4).

Вобаста ба инкишофи ғўза, яъне андозаи ташаккулёфтаи он, миқдори тухмҳо-баргак(қоғаз) аз 150 то 250 донро ташакул медиҳад. Бештари тухмҳои хуб ташаккулёфта асосан дар қисми марказии ғўза ҷой гирифтаанд. Тухмҳои камташаккулёфта ва нисбатан хурди шакли нодуруст дошта, бештар дар нӯги ғўза ҷой доштанд.

Барои пешкаш намудани андозагирии тухмҳои ба даст оварда онро муқоиса бо кори тадқиқоти олимон [3] муқоиса намуда, дар ҷадвали 1 пешкаш намудем. Гарчанде, ки намудҳои гуногунанд ва муҳлати гузаронидани гардолудкуни низ гуногун аст, аммо сохти гузаронидани раванди мазкур ягона аст, автогенія, яъне гузаронидани гардолудкуни дар

Расми 3. Тухмҳои гули юкка.

дохили як гул мебошад. Хангоме, ки дар дохили як гул ҳам гули нарина (гардон) ва ҳам гули модина (гардгирак) арзи вучуд дорад (гермафродит), сохти гардолудкунии сунъии мазкурро гузаронидан мумкин аст.

Чадвали 2 - Андозагирии баъзе аз нишондодҳои тухми Шофаки ресмонӣ (*Yucca filamentosa* L.) (*Y. aloifolia* L.)

Науд\сохти гардолудкунӣ	Дарозии тухм, мм			Паҳмии тухм, мм			Ғафсии тухм, мм			Вазни тухм, мг		
	$\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$	$C_v, \%$	Lim	$\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$	$C_v, \%$	lim	$\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$	$C_v, \%$	Lim	$\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$	$C_v, \%$	Lim
Y.filamentosa\ автогенія	4,8±0,1	2,1	4,1-5,0	4,2±0,1	2,3	3,9-4,4	1,4±0,2	1,4	0,9-1,5	12,8±0,2	1,56	7,4-13,9
Y.aloifolia\ автогенія	5,7±0,1	9,4	4,2-6,3	5,0±0,1	13,7	4,1-6,2	2,2±0,2	10,5	1,2-4,2	15,2±0,2	10,3	8,5-19,1

Эзоҳ: маълумотҳои намуни дуҷум, яъне *Y. aloifolia* L. адабиёт барои муқоиса гирифта шудааст.

Авлоди юкка низ аз ҷумлаи чунин растаниҳо мебошад, ки дар он ҳар ду ҷинси гул дар дохили як косагул мушоҳида мегардад.

Чи тавре ки аз маълумоти чадвал бар меояд, нишондодҳои биометрии тухми юкка ресмонӣ нисбати нишондодҳои адабиёт фарқкунанда буда, он нисбатан хурдтар аст. Танҳо коэффитсиенти вариатсионии (C_v), оварда шуда, бо сабаби номаълум хело калон пешниҳод гардидааст.

Сабаби нисбатан хурдтар будани тухми юкка ин нагузарондани корҳои нигоҳубинӣ мебошад, чунки солҳои охир қариб ягон хели нигоҳубин дар зерқитъаи мазкур гузаронида намешавад. Ҳол он ки тадқиқотчиён [3] махсус қайд намуданд, ки онҳо барои гузаронидани таҷрибаи худ аз растаниҳои нигоҳубин дошта, бо нашъунамои хуб интихобгардида корро шуруъ намудаанд. Худи тухмӣ низ ба миқдори 100 дона аз қисми миёнаи ғӯза, ки дар он тухмиҳои нисбатан афзоиш намудаи сифатнок ҷой доштанд интихоб намуда, андозагирии худро пешкаш намудаанд.

Чунин интихобро мо пешаи худ накардем ва аз ин ба даст овардаи худ, як хел андозагирӣ намудем. Аз ин сабаб коэффитсиенти вариатсионии мо нисбатан хурд буда, нишонаи нисбии тағйирёбӣ низ паст ё камаҳмият аст. Шояд ин далели сифати хуби сабзиш доштани тухмии ба даст оварда мебошад, ки дар озмоиш он бештар аз 80%-ро ташкил намуд.

Маълумотро таҳлил намуда, чунин хулосабарорӣ менамоем:

Мувофиқи тадқиқоти омузиши гуногуни намудҳои дарахту буттаҳои шаҳри Душанбе, маълум гардид, ки дар манзараҳои чорбоғу боғу сайргаштҳои пойтахт ягон намуни нави юкка дучор намегардад. Асоси анвои дар сабзкорӣ истифодашударо аз авлоди юкка - *Yucca* L. намудҳои дар Боғи марказии ботаникии Тоҷикистон мавҷуд буда, ташкил медиҳад.

Афзоиши гулпои авлоди юкка аз аввали даҳаи якуми апрел шуруъ намуда, то даҳаи сеюм ва ҳатто даҳаи якуми июн давом менамояд, ки беш аз 50 рӯзро ташкил медиҳад.

Гулкунии тирамоҳии юкка, ки бештари мутахассисон онро такрорӣ меноманд, ин тарз набуда, ба дертар афзоиш намудани муғчаҳои паҳлӯгӣ ва мувофиқ омадани омилҳои абиотикӣ, вобаста мебошад. Раванди мазкур нисбатан ором афзоиш дошта, бештар аҳмияти ороишро дар бар мегирад ва ба раванди репродуксия ягон дахл надорад.

Сохти гардолудкунии автогенӣ, ки бештар онро муқаррарӣ меноманд, аз 10 намуд ва 6 шакли озмоиш намуда нисбатан дар намуни юккаи нахӣ-*Yucca filamentosa* L. дар шароити водии Ҳисор натиҷаи хуб дод.

Гардолудкунӣ бо роҳи сунъӣ барои авлоди юкка дар зарурият дастрас буда, барои гузаронидани он бо дигар намудҳо дигар сохти гардолудкунии сунъиро истифода намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Запрягаева В.И., Вилисова В.В., Зеляева З.Р. и др. Растения для декоративного садоводства Таджикистана, “Наука”, 1986. - С.492.
2. Eegasheva G.N., Saidov N.S. and Drauschke W. Dendrological Analysis of the Parks of Dushanbe, Volum 105, №1.2004.p.-83-99.
3. Плугатарь Ю.В., Максимов А.П., Коба В.П., Хромов А.Ф. Эндогенная изменчивость размеров и массы семян юкки алоэлистной (*Yucca aloifolia* L.) в Никитском ботаническом саду в зависимости от типа искусственного опыления. /Бюллетень науки и практики №3, Ялта - 2017. -78-83с.
4. Максимов А.П., Плугатарь Ю.В., Коба В.П. и Ковалёв М.С. Репродуктивная фенология и динамика роста плодов видов юкки (*Yucca* L.), интродуцированных в Крыму. /Бюллетень ГНБС, №117, Ялта, 2015.-7-13с.
5. Доспехов Б.А. В кн. Методика полевого опыта. Коэффициент вариации. Агропромиздат, М: 1985. -162-163с.
6. Шералиев З., Ахмадов Х.М. Тарзи сунъи гардолудкунии шофак ресмонӣ *Yucca filamentosa* дар шароити боғи Ирам. Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи: “Рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ дар шароити умумиҷаҳонӣ тағирёбии иқлим: ҳолати кунунӣ, мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо” ДАТ, Душанбе, 2020.- 126-130с.

АННОТАЦИЯ

МУШОҲИДАҲОИ РЕПРОДУКТИВӢ ВА ДИНАМИКАИ АФЗОИШИ ГУЛПОЯИ ЮККАИ НАҲӢ (*YUCCA FILAMENTOSA* L.) ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР

Бори аввал мушоҳидаҳои 10 солаи фенологии репродуктивӣ ва динамикаи афзоиши гулпои авлоди юкка дар мисоли *наҳӣ* (*Y. filamentosa*) -ро пекаш менамоем. Мушоҳидаҳо то давраи бордоркунӣ бо тарзи муқаррарӣ гузаронидем. Дар ин самт ҷойи хосаро аз 10 намуд шофак (юкка) -шофаки(юкка) наҳӣ, ки баъд аз гардолудкунии сунъии муқаррарӣ дар авлоди мазкур бештар аз ҳама самара ҳосил менамояд, ишғол намуд. Тадқиқоти мазкурро дар растаниҳои мушоҳидавӣ дар зеркитъаи мексикаи китъаи Америкаи Шимолии Боғи марказии ботаникии Тоҷикистон гузаронидем. Хусусиятҳои хоси морфологии инкишофи гулпо ва пайдоиши самара баъд аз гардолудкунии сунъӣ бо тарзи муқаррарӣ натиҷаи мусбӣи худро дод.

АННОТАЦИЯ

РЕПРОДУКТИВНАЯ ФЕНОЛОГИЯ И ДИНАМИКА РОСТА ЦВЕТНОСА (*YUCCA FILAMENTOSA* L.) В УСЛОВИЯХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Впервые приведены многолетние данные за 10-летний период исследований репродуктивной фенологии и динамики роста цветоноса (*YUCCA FILAMENTOSA* L.). Из 10 видов и шести форм юкк, которым проведена искусственная опыление обычным способом (автогения) получены результаты по завязыванию плодов с жизнеспособными семенами только у одного вида- юкки нитчатой. Исследования проведены на территории Центрального ботанического сада Таджикистана. Морфологические особенности роста развития цветоноса юкки и образование плодов после искусственного опыления, дали положительный результат.

Ключевые слова: репродуктивные наблюдения (фенология); динамика развития цветка; традиционное искусственное опыление (аутогенез) ботанического сада.

ANNOTATION

REPRODUCTIVE PHENOLOGY AND DYNAMICS GROWTH OF THE PEDUNCLE (*YUCCA FILAMENTOSA* L.) IN THE CONDITIONS OF THE HISSAR VALLEY

At first time presents the multi-year data for 10-year period of researching on the reproductive phenology and dynamics growth of the peduncle (*YUCCA FILAMENTOSA* L.). from the 10 kinds and six forms of Yucca which conducted artificial pollination by conventional methods (autogeny), the result of fruit cultivation with viable seeds was obtained in only one species - Yucca filamentosa. The study was conducted on the territory of the Central Botanical garden of Tajikistan. Morphological features of growth and development of the Yucca peduncle and fruit formation after artificial pollination has given a positive results.

Key words: reproductive observations (phenology); dynamics of flower development; traditional artificial pollination (autogenesis) of the botanical garden.

УДК 636.082/30.02

ЗАТРАТЫ КОРМОВ И ВОЗРАСТНАЯ ДИНАМИКА ЖИВОЙ МАССЫ МОЛОДНЯКА ОВЕЦ ЦИГАЙСКОЙ ПОРОДЫ И ЕЕ ПОМЕСЕЙ С ЭДИЛЬБАЕВСКОЙ ПОРОДОЙ

Косилов В.И., д. с.-х. н., профессор, ФГБОУ ВО Оренбургский ГАУ

Иргашев Т.А., д. с.-х. н., Институт животноводства ТАСХН

Ребезов М.Б., д. с.-х. н., профессор, ФГБОУ ВО Уральский ГАУ

Клочкова М.А., магистрант, ФГБОУ ВО Оренбургский ГАУ

Ключевые слова: овцеводство, цигайская, эдильбаевская порода, баранчики, валушки, помеси, потребление кормов питательных веществ, живая масса.

Обеспечение населения полноценными продуктами питания в настоящее время является основной задачей агропромышленного комплекса стран СНГ [1-5]. Особое значение при этом имеет увеличение объемов производства мяса разных видов, являющегося источником полноценного белка. Существенным резервом этого вида продукции может стать ускоренное развитие овцеводства, которое является традиционной отраслью во многих регионах нашей страны [6-11]. В этой связи, необходимо разработать и реализовать комплекс мер, направленных на более полную реализацию генетического потенциала мясной продуктивности различных пород овец с учетом природно-климатических и кормовых условий конкретного региона страны [12-19].

Известно, что широкое распространение получили овцы цигайской породы. Это обусловлено комплексом присущих животным этой породы хозяйственно-биологических особенностей. В то же время уровень мясной продуктивности не в полной мере отвечает современным требованиям отрасли овцеводства. Перспективным селекционным приемом, способствующим в короткие сроки улучшить мясные качества молодняка овец, является межпородное скрещивание. В последние годы, с этой целью, в качестве отцовской породы используются животные эдильбаевской породы, характеризующейся исключительно высоким уровнем мясной продуктивности. В то же время, исследований по оценке влияния использования баранов эдильбаевской породы в скрещивании с овцами цигайской породы на продуктивные качества помесей проведено недостаточно, что и определяет актуальность темы исследования, её научную новизну и практическую значимость.

Методология и методы исследований. Целью исследования являлась оценка влияния генотипа молодняка овец на потребление кормов, питательных веществ, энергии и возрастную динамику живой массы.

Для решения поставленной цели из новорожденного молодняка были сформированы две группы баранчиков по 30 животных в каждой: цигайская порода и её помеси с эдильбаями первого поколения: $\frac{1}{2}$ эдильбай х $\frac{1}{2}$ цигайская. В 3-недельном возрасте половину баранчиков обоих генотипов кастрировали открытым способом. Таким образом, под наблюдением до конца выращивания находился молодняк овец следующих групп по 15 голов в каждой: I – цигайская (баранчики), II – $\frac{1}{2}$ эдильбай х $\frac{1}{2}$ цигайская (баранчики), III – цигайская (валушки), IV – $\frac{1}{2}$ эдильбай х $\frac{1}{2}$ цигайская (валушки). До 4- месячного возраста молодняк содержался с матерями на подсосе. После отбивки от матерей в 4 мес. молодняк был сформирован в одну отару. В летний период животные находились на естественных пастбищах, зимой - в облученном помещении с кормлением и поением на выгульно - кормовом дворе. В кормлении молодняка использовали только корма, производимые в хозяйстве.

Для оценки особенностей весового роста молодняка проводили индивидуально взвешивание в основные возрастные периоды. Кроме того, для оценки особенностей потребления питательных веществ и энергии кормов рациона проводили определение поедаемости кормов молодняком подопытных групп.

Результаты исследования. Известно, что основным паратипическим фактором, определяющим степень реализации генетического потенциала продуктивности растущего молодняка, являются условия кормления, полноценность и

сбалансированность рациона по основным питательным веществам и энергии рациона. При проведении нашего исследования молодняку всех подопытных групп были созданы оптимальные условия кормления. При этом отмечалось влияние генотипа и физиологического состояния на уровень потребления отдельных видов кормов рациона, питательных веществ и энергии (табл. 1).

Таблица 1 - Потребление кормов, питательных веществ и энергии молодняком овец подопытных групп за период от рождения до 12 мес (в расчете на одно животное)

стан овле но, что пом есн ый мол одн як отл ича лся бол ьши м	Показатель	Группа			
		I	II	III	IV
	Молоко, кг	85,2	87,0	81,4	83,5
	Концентраты, кг	78,8	81,2	71,8	74,9
	Сено, кг	183,2	185,0	170,8	173,1
	Сенаж, кг	142,3	144,8	140,1	142,0
	Травапастбищная, кг	330,1	334,0	327,4	330,2
	Зеленная масса кукурузы и сеяных трав, кг	123,0	125,4	120,8	122,1
	Силос, кг	155,8	160,1	152,0	157,4
	В рационе содержится:				
	корм. ед.	381,1	389,8	370,4	380,1
	обменной энергии, МДж	3934,2	4023,4	3843,1	3902,4
	ЭКЕ	393,4	402,3	384,3	394,2
	переваримого протеина, кг	38,87	39,75	37,41	38,77
	сухого вещества, кг	440,06	450,54	430,35	436,51
	Приходится переваримого на 1 корм.ед, г	102	102	101	102
	Концентрация ОЭ в 1 кг сухого вещества, МДж	8,94	8,93	8,93	8,94

потреблением кормов. Так помесные баранчики II группы превосходили чистопородных сверстников цигайской породы I группы по потреблению молока на 1,8 кг (2,1%), концентратов – на 2,4 кг (3,0%), сена – на 1,8 кг (1,0%), сенажа – на 2,5 кг (1,8%), травы пастбищной – на 3,9 кг (1,2%), зеленой массы кукурузы и сеяных трав – на 2,4 кг (2,0%), силоса – на 4,3 кг (1,3%).

Аналогичные межгрупповые различия отмечались и по валушкам. Достаточно отметить, что чистопородные валушки цигайской породы III группы уступали помесным валушкам (½ эдильбай х ½ цигайская) IV группы по потреблению молока на 2,1 кг (2,6%), концентратов – на 3,8 кг (5,3%), сена – на 2,3 кг (1,3%), сенажа – на 1,9 кг (1,4%), травы пастбищной – на 2,8 кг (0,9%), зеленой массы кукурузы и сеяных трав – на 1,3 кг (1,1%), силоса – на 5,4 кг (3,6%).

Установлено, что кастрация баранчиков приводила к снижению потребления валушками всех видов кормов. Так чистопородные баранчики цигайской породы I группы превосходили чистопородных валушков III групп по потреблению молока на 3,8 кг (4,7%), концентратов – на 7,0 кг (9,7%), сена – 12,4 кг (7,3%), сенажа – на 2,2 кг (1,6%), травы пастбищной – на 2,7 кг (0,8%), зеленой массы кукурузы и сеяных трав – на 2,2 кг (1,8%), силоса – на 3,8 кг (2,5%).

Аналогичные межгрупповые различия установлены и у помесного молодняка. Так помесные валушки (½ эдильбай х ½ цигайская) IV группы уступали помесным баранчикам этого генотипа II группы по потреблению молока на 3,5 кг (4,2%), концентратов – на 6,3 кг (8,4%), сена – на 1,9 кг (1,0%), сенажа – на 2,8 кг (2,0%), травы пастбищной – на 3,8 кг (1,2%), зеленой массы кукурузы и сеяных трав – на 3,3 кг (2,7%), силоса – на 2,6 кг (1,7%).

Неодинаковое потребление отдельных видов кормов молодняком разных подопытных групп обусловило межгрупповые различия по затратам питательных веществ и энергии. При этом помесный молодняк превосходил чистопородных сверстников. Так баранчики цигайской породы I группы уступали помесным сверстникам II группы по потреблению кормовых единиц на 8,7 кг (2,3%), энергетических кормовых единиц – на 8,9 МДж (2,3%), переваримого протеина – на 0,88 кг (2,3%), сухого вещества – на 10,48 кг (2,4%).

Аналогичные межгрупповые различия отмечались и у валушков. Достаточно отметить, что помесные валушки IV группы превосходили чистопородных сверстников цигайской породы III группы по потреблению кормовых единиц на 9,7 кг (2,6%), энергетических кормовых единиц – на 9,9 МДж (2,5%), переваримого протеина – на 1,36 кг (3,6%), сухого вещества – на 6,16 кг (1,4%).

Кастрация баранчиков вследствие уменьшения потребления всех видов кормов валушками приводила к снижению уровня потребления ими питательных веществ и энергии. Так чистопородные баранчики цигайской породы I группы превосходили валушков того же генотипа III группы по потреблению кормовых единиц на 10,7 кг (2,9%), энергетических кормовых единиц – на 9,1 МДж (2,4%), переваримого протеина – на 1,46 кг (3,9%), сухого вещества – на 10,48 кг (2,4%). Аналогичные межгрупповые различия отмечались и у помесного молодняка. Достаточно отметить, что помесные валушки IV группы уступали помесным баранчикам II группы по потреблению кормовых единиц на 9,7 кг (2,6%), энергетических кормовых единиц – на 8,1 МДж (2,1%), переваренного протеина – на 0,98 кг (2,5%), сухого вещества – на 14,03 кг (3,2%).

Организация полноценного и сбалансированного кормления молодняка подопытных групп способствовала достижению ими достаточно высокого уровня живой массы. При этом анализ полученных данных свидетельствует, что проявился эффект скрещивания по массе тела (табл. 2).

Таблица 2 - Возрастная динамика живой массы молодняка овец подопытных групп, кг

Возраст, мес	Группа							
	I		II		III		IV	
	показатель							
	X±Sx	Cv	X±Sx	Cv	X±Sx	Cv	X±Sx	Cv
Новорожденные	3,79±0,04	3,80	4,12±0,05	4,43	3,80±0,04	3,77	4,13±0,04	4,50
4	26,97±0,50	3,88	30,68±0,52	4,02	25,05±0,90	3,70	28,38±0,50	4,61
8	41,65±1,02	4,12	48,70±0,63	4,38	38,40±0,62	5,12	45,15±0,60	5,02
10	46,30±1,14	4,38	54,10±1,32	4,58	42,61±1,18	5,06	50,08±1,21	5,30
12	50.02±1.38	4.80	59.33±1.51	5.06	46.29±1.48	5.10	54.94±1.62	6.03

При этом баранчики цигайской породы I и III групп уступали помесным сверстникам II и IV групп по массе тела при рождении на 0,32-0,34 кг (8,4-9,0 %, $P<0,05$). Аналогичные межгрупповые различия отмечались и в более поздние возрастные периоды. Так после отъема от матерей в 4- месячном возрасте помесные баранчики II группы и помесные валушки IV группы превосходили чистопородных сверстников цигайской породы I и III групп по живой массе соответственно на 3,71 кг (13,8%, $P<0,01$) и 3,33 кг (13,3%, $P<0,01$), в 8 мес – на 7,05 кг (16,9%, $P<0,001$) и 6,75 кг (17,6%, $P<0,001$), в 10 мес – на 5,80 кг (12,0%, $P<0,001$) и 7,47 кг (17, 5%, $P<0,001$), в конце выращивания в 12 мес – на 9,31 кг (18,6%, $P<0,001$) и 8,65 кг (18,7%, $P<0,001$).

Вывод. Скрещивание овцематок цигайской породы с баранами эдильбаевской породы способствовало повышению у помесей потребление всех видов кормов, питательных веществ и живой массы во все возрастные периоды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Раджабов Ф.М. Актуальные проблемы кормления крупного рогатого скота и овец. – Душанбе, 2007. – 160 с.
2. Иргашев Т.А. Эколого-генетические аспекты продуктивных качеств овец разного направления / Т.А. Иргашев, В.И. Косилов, Ш.Т. Рахимов и др. Душанбе: ЭР-Граф, 2019. – 355 с.
3. Косилов В.И., Шкилев П.Н. Продуктивные качества баранов основных пород, разводимых на Южном Урале // Главный зоотехник. - 2013. - № 3. - С. 33-38.
4. Косилов В.И., Шкилёв П.Н., Газеев И.Р. Мясная продуктивность молодняка овец разных пород на Южном Урале // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2010. - № 3(27). - С. 95-97.
5. Косилов В.И. Особенности формирования убойных качеств молодняка овец разного направления продуктивности / В.И. Косилов, П.Н. Шкилев, Е.А. Никонова [и др.] // Овцы, козы, шерстяное дело. - 2011. - № 1. - С. 19-21.
6. Никонова Е.А., Косилов В.И., Шкилев П.Н. Мясная продуктивность овец цигайской породы в зависимости от полового диморфизма // Овцы, козы, шерстяное дело. - 2008. - № 4. - С. 38-40.

7. Косилов В.И. Особенности формирования убойных качеств молодняка овец разного направления продуктивности / В.И. Косилов, П.Н. Шкилев, Е.А. Никонова [и др.]. // Овцы, козы, шерстяное дело. - 2011. - № 1. - С. 19-21.
8. Косилов, В.И. Особенности весового роста молодняка овец основных пород Южного Урала / В.И. Косилов, П.Н. Шкилев, Е.А. Никонова [и др.] // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2011. - № 1 (29). - С. 93-97.
9. Косилов В.И., Шкилев П.Н., Никонова Е.А. Убойные качества, пищевая ценность, физико-химические и технологические свойства мяса молодняка южноуральской породы // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2011. - № 2(30). - С. 132-135.

АННОТАЦИЯ

ЗАТРАТЫ КОРМОВ И ВОЗРАСТНАЯ ДИНАМИКА ЖИВОЙ МАССЫ МОЛОДНЯКА ОВЕЦ ЦИГАЙСКОЙ ПОРОДЫ И ЕЕ ПОМЕСЕЙ С ЭДИЛЬБАЕВСКОЙ ПОРОДОЙ

Установлено, что помесные баранчики и валушки $\frac{1}{2}$ эдильбай х $\frac{1}{2}$ цигайская II и IV групп по потреблению всех видов кормов за 12 мес. выращивания превосходили чистопородных сверстников I и III групп соответственно на 1,0-3,0% и 0,9-5,3%. При этом валушки уступали баранчикам по потреблению кормов на 1,0-9,7%.

Скрещивание овцематок цигайской породы с баранами эдильбаевской породы приводило к повышению потребления помесными кормовых единиц, обменной энергии и питательных веществ, а кастрация баранчиков – к уменьшению этих показателей.

Установлено, что при интенсивном выращивании баранчики цигайской породы достигли в 12 месячном возрасте живой массы 50,02 кг, помесные баранчики $\frac{1}{2}$ эдильбай х $\frac{1}{2}$ цигайская – 59,33 кг, валушки цигайской породы – 46,29 кг.

АННОТАТСИЯ

АРФИ ХҶҮРОК ВА ДИНАМИКАИ СИННУ СОЛИИ ВАЗНИ ЗИНДАИ БАРРАҶОИ ЗОТИ СИГАЙӢ ВА ДУРАГАҶОИ ОНҶО БО ЗОТИ ЭДИЛБАЙӢ

Муайян гардидааст, ки кӯҷкорчаҳо ва кӯҷкорҳои дурагаи $\frac{1}{2}$ эдилбай х $\frac{1}{2}$ сигайии гурӯҳҳои II ва IV аз рӯйи истифодабарии ҳамаи намудҳои хӯрокҳо дар давоми 12 моҳи парвариш нисбат ба ҳамсолони хунашон тозаи гурӯҳҳои I ва III мутаносибан 1,0-3,0% ва 0,9-5,3% бартарӣ доштанд. Дар ин маврид кӯҷкорчаҳо оид ба истифодабарии хӯрокҳо нисбат ба кӯҷкорҳо 1,0-9,7% вфзалият доштанд.

Ҷуфтӣ намудани мешҳои зоти сигайӣ бо кӯҷкорҳои зоти эдилбайӣ боиси аз чониби дурагаҳо зиёд шудани истеъмоли воҳиди хӯрокӣ, энергияи мубодилавӣ ва моддаҳои ғизоӣ гардид, вале ахтакунии онҳо сабаби кам шудани ин нишондиҳандаҳо шуд.

Аниқ гардидааст, ки ҳангоми ба таври интенсивӣ парвариш кардан дар синни 12 моҳагӣ вазни зиндаи кӯҷкорчаҳои зоти сигайӣ ба 50,02 кг, кӯҷкорчаҳои дурагаи $\frac{1}{2}$ эдилбай х $\frac{1}{2}$ сигайӣ ба 59,33 кг, кӯҷкорҳои зоти сигайӣ ба 46,29 кг расид.

Калимаҳои калидӣ: *гӯсфандпарварӣ, зоти сигайӣ, зоти эдилбоевӣ, кӯҷкорчаҳо, қушқори ахтакардашуда, дурагаҳо, истеъмоли моддаҳои ғизоии хӯрока, вазни зинда.*

ANNOTATION

COST OF FEED AND AGE-RELATED DYNAMICS OF A LIVE WEIGHT OF YOUNG SHEEP TSIGAY BREED AND ITS INSALIVATE WITH EDILBAEVSKOY BREED

It was found that crossbred edilbay is rams and rams $\frac{1}{2}$ x $\frac{1}{2}$ tsigay of groups II and IV the consumption of all types of feed for 12 months and growing the wholefood of purebred peers of I and III groups ratable by 1.0-3.0% and 0.9-5.3 %. Wherein, the rolls have been inferior for rams by terms of feed consumption to 1.0-9.7%.

Interbreed the Tsigay stock ewes and Edilbaev stock rams get into increasing the consumption of feed units, the exchange energy and nutrients, but the castration decrease the indicators.

It has shown that with intensive cultivation of the Tsigay breed sheep 50.02 kg at the age of 12 months, the mixed rams $\frac{1}{2}$ edilbay x $\frac{1}{2}$ tsigay - 59.33 kg, the rollers of the Tsigai breed - 46.29 kg.

Key words: sheep breeding, Tsigai, Edilbaevskaya breed, rams, rolls, crosses, feed intake of nutrients, live weight.

ТДУ 638.1.124.

РОҲҶОИ ИСЛОҲ НАМУДАНИ КАМБУДИҶОИ ЗИМИСТОНГУЗАРОНИИ ОИЛАҶОИ ЗАНБҮРИ АСАЛ

Шарипов А., д.и.к., профессор. Боязитов Ф.А., унвонҷӯи - ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: зимистонгузаронӣ, занбӯрқуттӣ, сарф, хӯрокаи, талаф, нозематоз, насл, ҳарорат, намнокӣ.

Яке аз масъалаҳои асосии ҳалталаби соҳаи занбӯриасалпарварӣ зимистонгузаронии оилаҳои занбӯри асал ба ҳисоб рафта, маҳсулнокии оилаҳои занбӯри асал ба он вобаста мебошад [3]. Бинобар сабаби дар баъзе минтақаҳо барфи зиёд боридан, занбӯрон ба муддати дароз аз лонашон баромада натавониста, пасарфгани худро ҳолӣ карда наметавонанд ё ин ки занбӯрпарвар медонад, ки дар баъзе оилаҳо хӯрок кам аст, аммо бо сабаби анбӯҳ будани оилаи занбӯрон ба оилаи занбӯр дахлат намудан мумкин нест [1,2]. Чунки дар ин вақт занбӯрон кам фаъолият мебошанд ва гармию хунокии оиларо бо душворӣ ба танзим медароранд. Бисёр вақт дар фасли зимистон оилаҳои занбӯри асал аз ҳисоби дар лона зиёд гардидани оби зиёдатӣ, ки аз нафаскашии занбӯрон пайдо мешавад, nobуд мешаванд. Аз ин ҷиҳат олим Маннапов А.Г. [2]. мегӯяд, ки дар ҳақиқат баъзе ҳолатҳо, дар фасли зимистон аз ҳисоби бемориҳо, норасоии хӯрокаи, намнокии зиёд дар дохили занбӯрқуттӣ оилаҳои занбӯрони асал nobуд мегарданд. Дар натиҷа ҳамаи меҳнати занбӯрпарвар барбод меравад ва завқу ҳаваси ӯ нисбат ба соҳа кам мегардад.

Дар аввал занбӯри асал ёбӣ буд, баъдтар одамон оилаи занбӯрони ёбоиро аз сӯроҳии дарахтон гирифта, ҳонагӣ намудаанд ва онҳоро дар занбӯрқуттиҳои худсоз нигоҳубин намудаанд. Албатта дар чунин занбӯрқуттиҳои худсоз, ки барои фаъолияти занбӯр мувофиқ набуд зимистонгузаронӣ хело душвор мегузашт ва ин аз занбӯриасалпарвар маҳорату таҷрибаи калонро талаб менамуд [2,3].

Таҷрибаҳо нишон додаанд, ки ба зимистонгузаронӣ омода намудани оилаҳои занбӯри асал яке аз муҳимтарин вазифаи занбӯриасалпарвар буда, на ҳар кас аз уҳдаи ин кор мебарояд. Чунки нишондоди олимон дар баъзе мавридҳо яқинла набуда, баъзан муқобили ҳамдигар фикрронӣ менамоянд. Мисол дар вақти зимистонгузаронӣ баъзе олимон мегӯянд, ки сӯроҳиҳои болою поёнро кушода мондан зарур аст [3], дигаре мегӯянд, ки сӯроҳии поёнии занбӯрқуттиро маҳкам карда, болоро кушода мондан зарур аст, сеюмин мегӯянд, ки сӯроҳии болоро руст карда, фақат сӯроҳии поёнро кушода мондан лозим аст, ки ҳама вақт ҳавои тоза дохил гардад, расми 1.

Расми 1. Зимистонгузаронии оилаҳои занбӯри ва фаъолияти онҳо дар моҳи август

Чи хеле ки аз расми 1 дида мешавад дар ду ҳолат ҳам сӯрохии занбӯркутӣ дар зимистон ва аввали тирамоҳ кушода мебошад, ки барои зимистонгузаронӣ муфид аст. Сарфи хӯрока бошад дар давраи зимистонгузаронӣ вобаста ба қувваи оилаҳо гуногун аст, чадвали 1.

Чадвали 1 Натиҷаи зимистонгузаронӣ вобаста ба қувваи оилаҳо

Натиҷаи зимистон гузаронӣ	Микдори занбӯрони дар шонбуда, дона		
	4-5	6-7	8-9
Сарфи хӯрокаи зимистонаи занбӯрон дар як шон, кг	1,6	1,2	0,9
Микдори занбӯрони дар зимистон талафёфта, г	260,3	190,4	65,7
Ба касалии нозематоз гирифта гардидан, бо %	13,2	2,1	1,0

Аз нишондоди чадвали 1 дида мешавад, ки ҳангоми зимистонгузаронӣ қувваи оилаи занбӯри асал суст бошад, сарфи хӯрока зиёд гардида танзими микроклими лона душвор мегардад. Ин аст, ки дар гурӯҳи занбӯрони 4-5 шондошта, хӯрока дар як моҳ 1,6 кг сарф шудааст, ки назар ба занбӯрони 6-7 шондошта 133,3% ва 8-9 шондошта 177,7 % зиёд мебошад. Таҷрибаҳо нишон додаанд, ки талафёбии занбӯрон дар зимистон аз ҳисоби сарфи зиёди хӯрока ба вучуд меояд, аз ин ҷиҳат занбӯри 4-5 шон дошта, микдори занбӯри худро то 13,2% гум намуд, ки назар ба занбӯрони дигар вариантҳо 11,9 ва 12,2% зиёд талаф ёфтааст.

Муайян карда шудааст, ки занбӯр алоҳида зиста наметавонад ва ба хунукӣ тобовар нест. Бо ин хосият занбӯри асал аз дигар ҳашаротҳо фарқ менамояд. Ҳолати фаъолнокии онҳо аз ҳарорати беруна вобастагӣ дорад. Аз ҳама ҳарорати хуб барои оилаи занбӯр аз +14°C то +38°C ба ҳисоб меравад. Дар бисёр мавридҳо ҳангоми + аз 12°C кам гардидани ҳарорат, занбӯрон дигар парвоз намеkunанд. Ҳарорати аз +9°C то 6°C занбӯронро заиф менамояд, ки онҳо ба ҳолати нимҳоб мегузаранд, дар ин ҳолат мушакҳои қафаси сина ба кор даромада, ба занбӯр гармӣ медиҳад. Дар вақти аз 6°C кам гардидани ҳарорат агар занбӯрпарвар гармии иловагӣ надихад, занбӯрони алоҳида ба хоби гарон рафта nobуд мешаванд, Олим Еськов Е.К. дар мақолаи худ менависад, ки дар ҳарорати +6°C занбӯрон чунон хоб мераванд, ки пас аз чанд вақт, nobуд мешаванд. Дар ҳарорати -0°C пас аз 48-60 рӯз, ҳарорати -5°C баъди 3-6 соат ва -10°C баъди 0,5-1,2 соат занбӯрон nobуд мешаванд.

Занбӯри асал дар фасли зимистон ҳарорати хунукро беҳтар мепиндорад. Занбӯрони чавон, махсусан онҳое ки дар тирамоҳ тавлид гардидаанд ва дар қисмати шимоли ҷумҳури одат кардаанд зимистонро хуб мегузаронанд.

Агар ҳарорат, намнокии зарурӣ ва хӯрокаи хуб бошад дар зимистон занбӯрон худро камфаъолият нишон дода бе душворӣ зимистонро мегузаронанд. Дар ҳолати хунук гардидани лона, занбӯрон аз мушакҳои қафаси сина, ки ба ларзиш даромада гармӣ ҷудо менамоянд, истифода мекунанд.

Вазифаҳои асосии оилаи занбӯри асал дар фасли зимистон ин нигоҳ доштани ҳарорати қисми болоии анбӯҳашон аст, ки он бояд аз 6°C кам нашавад, чунки аз ин кам гардидани ҳарорат занбӯрро ба фавт оварда мерасонад. Дигар вазифа ин сарфакорона истифода бурдани хӯрока аст. Чунки манбаи энергияи гармӣ ин хӯрока мебошад, аз дигар тараф зиёд истифода бурдани хӯрока ба пуршавии ҳалтачаи пасифан оварда мерасонад, ки асоси пайдоиши касалии нозематоз мегардад.

Ҳамин тавр маркази сарчамӣ гармии асосиро ҷудо менамояд, қабати пӯслук (корка) бошад гармиро ба берун баромадан намегузорад. Агар ҳаво боз хунук гардад аз марказ гармии зиёд баромада сарчамӣ- ро ҳифз менамояд, ва қабати сарчамӣ ғафстар мегардад.

Аз қонуни физика маълум аст, ки чи қадаре ҳаҷми сарчамӣ зиёд бошад (микдори занбӯр) ҳамон қадар гармӣ ҳифз карда мешавад. Аз ин қонун маълум мегардад, ки ҳаҷми сарчамӣ аз микдори ҳар як занбӯр вобаста буда, бо сарфи ками хӯрока ба як занбӯр ва нигоҳ доштани энергияи гармӣ баробар аст. Аз ин ҷой маълум аст, ки оилаи

хурд дар занбӯркуттии деворааш тунук, гарчанде хӯрокаи захиравии зиёд дошта бошад ҳам, зимистонро бо душворӣ ғузаронида наметавонад.

Дар марказӣ сарчаъмии зимистонаи занбӯрон дар ҳавои хеле сард ҳам ҳарорат аз 18°C поён намефарояд. Аммо оилачаи хурд ин ҳароратро бо сарфи зиёди хӯрокаи танзим дароварда метавонад, ки он ба бемории нозематоз гирифта мешаванд. Таҷрибаҳо исбот намудаанд, ки сарфи хӯрокаи ба як занбӯр дар оилаи пурқувват назар ба оилаи кам қувват хело кам мебошад, ки пиршавии организми занбӯрро нигоҳ медорад. Таҷрибаи истеҳсолии ғузаронидаи мо, нишон дод, ки оилаи хурд бо 12- ҳазор занбӯр дар як рӯз 29 г. асал сарф намудааст, аммо оилаи 30 ҳазор занбӯр дошта, дар як рӯз 37 г асал сарф намудааст, ки нисбат ба оилаи хурд ба як занбӯр қариб ду маротиба камтар хӯрокаи сарф шудааст.

Саволе ба миён меояд, ки гармӣ бо кадом воситаҳо аз занбӯркутӣ баромада меравад? Гармӣ аз занбӯркутӣ бо ду роҳ гум мешавад: яке ба қобилияти гармиғузаронии девора (бо девора, бом, тағи занбӯркутӣ) ва дигаре ба таъғирёбии боду ҳавои занбӯркутӣ, ки аз суроҳаи поён ҳавои хунук даромада, аз суроҳаи боло ҳавои гармро ҳаракат дода мебарорад (аз андозаи суроҳаи кушода) вобаста аст.

Асоси гум намудани гармӣ аз ҳисоби девора, бом ва тағи занбӯркутӣ мебошад. Дар ҳолати гарм нигоҳ доштани чунин қисмҳои занбӯркутӣ, оилаи хурд ҳам зимистонро бе душвори меғузаронад. Аз ин лиҳоз олимони пешниҳод менамоянд, ки занбӯркуттиҳоро аз чунин масолеҳ тайёр намоянд.

1. Девораи занбӯркутӣ аз тахтаи ғафсе сохта шавад, ки гармиро нағз ғузаронад ва чӯби он хушк бошад.

2. Девораи занбӯркуттиро ду девора намуда, байни девораҳоро бо аррамайда, ушнаи торф, лоси канаб, лоси зағирпоя пур менамоянд, ки андозаи он то 7 см бояд бошад.

3. Атрофи занбӯркуттиро бо кӯрпаи ҳасин пӯшонидан зарур аст.

4. Атрофии занбӯркуттиро бо лойю поруи чорво якҷоя намуда андова кардан лозим.

Баъзе занбӯрпарварон мегӯянд, ки дар ҳавои зимистон эҳтиёт намудани занбӯркуттиҳо зарурат надорад, чунки занбӯрон худашон ҳароратро ба танзим медароранд. Баъзе оилаҳои занбӯр зимистонро дар занбӯркуттиҳои картонӣ ҳам меғузаронанд. Аммо онҳо фикри сарфи хӯрокаи дар назар намегиранд, зеро дар баҳор тараққиёти оилаҳо дер меғузарад ва онҳо наслро тарбия карда наметавонанд.

Ғузаронидани таҷрибаҳои мо бо корҳои Маннапов А.Г. (2011) [2] қариб якхела натиҷа дод, ки дар занбӯркуттии якдевори ҳолӣ дар як соат 3,60 киллокалория энергияи гармӣ хориҷ мешавад ва дар як моҳ 6,17 кг асал сарф мешавад. Дар ҳамин намуд занбӯркутӣ, ки атрофи онро бо кӯрпачаҳои 9 см саҳт маҳкам карда шудааст хориҷшавии гармӣ дар як соат 1,1 киллокалория энергияи гармӣ ва сарфи хӯрокаи 2,04 кг дида мешавад, ки ин се маротиба аз занбӯркуттии атрофаш маҳкам накарда камтар мебошад.

АДАБИЁТ

1. Жеребкин М.В. Зимовка пчел. /М.В.Жеребкин//.-Москва 1979.-С 128-134
2. Маннапов А.Г. Рост, развитие и качество зимовка пчел различных пород. ФГОУ ВПО «Саратовский ГАУ».-Саратов, 2011.-112с.
3. Шарипов А. Результаты испытания различных пород пчел в условиях Таджикистана. Научные основы повышения племенных и продуктивных качеств сельскохозяйственных животных. / А.Шарипов// Душанбе-1994 С111-119.

АННОТАЦИЯ

РОҲҲОИ ИСЛОҲ НАМУДАНИ КАМБУДИҲОИ ЗИМИСТОНГУЗАРОНИИ ОИЛАҲОИ ЗАНБҮРИ АСАЛ

Таҷрибаҳои илмӣ нишон додаанд, ки барои зимистонгузаронӣ оилаи пурқувват тайёр карда, хӯрокаи босифат захира намуда, муқобили касалиҳо мубориза бурдан ба манфиати кор мебошад. Дар натиҷаи таҳқиқот дар гурӯҳи занбӯрони 4-5 шон дошта, хӯрокаи дар як моҳ 1,6 кг сарф шудааст, ки назар ба занбӯрони 6-7 шондошта 133,3% ва

8-9 шондошта 177,7 % зиёд мебошад. Ба ғайр аз он дар фасли зимистон ҳарорати қисми болоии сарҷаъмӣ бояд аз 6°C кам нашавад, чунки кам гардидани ҳарорат занбӯрро ба ғавт оварда мерасонад. Аз дигар тараф манбаи энергияи гармӣ ин ҳӯроқа мебошад, ки ба пуршавии халтачаи пасафган оварда мерасонад ва асоси пайдоиши касалии нозематоз мегардад.

АННОТАЦИЯ

ПУТИ УСТРАНЕНИЯ НЕДОСТАТКОВ ЗИМОВКИ ПЧЕЛИНЫХ СЕМЕЙ

По результатам исследования можно сделать вывод, что следует подготовить сильную семью к зимнему периоду: качественными продуктами питания, предпринять меры борьбы с болезнями. В результате исследования, пчелы, имевшие 4-5 улочек потребляли 1,6 кг кормов в месяц, что на 133,3% больше, чем у пчел с 6-7 и на 177,7% больше, чем у пчел с 8-9 улочками. Кроме того, зимой температура в верхней части улья пчел должна быть не ниже 6°C, так как понижение температуры может привести к гибели пчел. С другой стороны, источником тепловой энергии являются корма, которые способствуют к наполнению задней кишки пчел, и являются основой развития нозематоза.

Ключевые слова: зимовка, улья, расход, корм, гибель, нозематоз, расплод, температура, влажность.

ANNOTATION

WAYS TO CORRECT THE SHORTCOMINGS OF WINTERING BEE FAMILIES

Based on the results of the study, we can conclude that a strong family should be prepared for the winter period: with high-quality food, and measures to combat diseases should be taken. As a result of the study, bees with 4-5 lanes consumed 1.6 kg of feed per month, which is 133.3% more than bees with 6-7 and 177.7% more than bees with 8-9 streets. In addition, in winter the temperature in the upper part of the bee club should be at least 6 °C, as lower temperatures can lead to the death of bees. On the other hand, the source of heat energy is feed, which helps to fill the hind intestine of bees and is the basis for the development of nosematosis.

Key words: wintering, hives, consumption, feed, perished, nosematosis, brood, temperature, humidity.

УДК 636.22./28. 082

ДИНАМИКА ЖИВОЙ МАССЫ И УБОЙНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЫЧКОВ РАЗНОГО ГЕНОТИПА В УСЛОВИЯХ ГОРНОЙ ЗОНЫ ТАДЖИКИСТАНА

Иргашев Т.А., д.с.х.н. - Институт животноводства ТАСХ, **Косилов В.И.**, д.с.х.н, профессор - ФГБОУ ВО «Оренбургский государственный аграрный университет»,

Изатуллоев С., ст. науч. сотр. - Институт животноводства ТАСХН

Ключевые слова: крупный рогатый скот, порода, бычки, абердин-ангусская, казахской белоголовая, калмыцкая, живая масса, среднесуточный прирост, убойный выход.

Процесс роста и развития и формирования мясной продуктивности крупного рогатого скота обусловлен наследственными и ненаследственными факторами. Причем оба этих фактора действуют в тесной связи и в неразрывном единстве. В мясном скотоводстве, в качестве основного селекционного показателя, принято считать живую массу. Трудность отбора по этому показателю по мнениям Б.А. Багрий, Э.Н. Доротюка (1979) заключается в том, что мясная продуктивность включает целый ряд признаков и свойств, характеризующих ее качественную и количественную сторону [1-4].

В исследованиях таких ученых, как: А.Б. Каракулова, Ф.Г. Каюмова, В.И. Косилова, Т.А. Иргашева, отмечена роль скотоводства в производстве высококачественной говядины и тяжелого кожевенного сырья на основе разведения крупного рогатого скота мясных пород. При этом, ими отмечается, что скот мясных пород вынослив, неприхотлив и хорошо акклиматизируются в различных природно-климатических условиях, устойчив к заболеваниям, обладает высокой скороспелостью,

быстро нагуливается и откармливается, хорошо оплачивает корм приростом, дает максимальное количество высококачественной продукции при минимальных затратах средств и труда [5-7].

Важным резервом увеличения мясных ресурсов следует считать развитие специализированного мясного скотоводства. Развитие отрасли должно осуществляться созданием помесных стад на основе промышленного скрещивания коров молочных и молочно-мясных пород с производителями мясных пород [8-12].

В мясном скотоводстве скороспелость является важным фактором, и селекционная работа должна быть направлена на увеличение скорости роста животных для получения большего производства говядины с менее продолжительным сроком выращивания. В этом случае, как метод селекции, целесообразно использовать оценку быков-производителей по собственной продуктивности и в первую очередь по интенсивности роста после отъема от матерей (Н.А. Кравченко, П.Л. Погребняк, 1974; А.В. Черкаев, 1975).

Поэтому изучение роста, развития и мясной продуктивности бычков абердин-ангусской, казахской белоголовой и калмыцкой пород в условиях горной зоны Таджикистана является актуальным вопросом.

Экспериментальная часть исследований проведена в производственных условиях племенного хозяйства им. С. Сафарова Балжуанского района Хатлонской области.

Для проведения исследований были сформированы 4 группы бычков по 15 животных в каждой: I группа – местный улучшенный скот, II – абердин-ангусская порода, III – казахская белоголовая порода, IV группа – калмыцкая порода.

Рационы кормления для всех бычков были одинаковыми, а различия в количестве потребленных кормов определялись их поедаемостью. В структуре кормов, потребленных бычками различных групп за весь период выращивания, молоко составляло 5,7-6,7; сенаж – 20,7-23,6; силос – 13,3-13,9; зеленая масса – 12,7-16,0; шелуха хлопчатниковая – 2,9-3,2; кормовая патока – 5,0-5,5; концентраты – 34,2-37,9%.

Для изучения мясной продуктивности подопытных животных в возрасте 17, 20,5 и 24 мес. были проведены контрольные убои трех бычков из каждой группы по методике ВАСХНИЛ, ВИЖ, ВНИИМП [1977].

Полученный цифровой материал обработан методом вариационной статистики [Н.А. Плохинский, 1972, 1996;] с определением степени достоверности по Стьюденту, с помощью пакета прикладных программ на персональном компьютере с использованием программ Microsoft Excel и Microsoft Word.

Животные изучаемых генотипов при одинаковых условиях внешней среды реагировали на ее изменения неодинаково, о чем свидетельствуют данные табл. 1.

Таблица 1 - Динамика живой массы бычков, кг

Возраст мес.	Группа							
	I		II		III		IV	
	Показатель							
	X±S _x	C _v	X±S _x	C _v	X±S _x	C _v	X±S _x	C _v
Новорожд.	18,0±0,47	9,65	18,7±0,53	11,2	24,0±0,69	10,8	23,9±0,67	10,11
8	143,3±1,06	2,77	178,0±3,71	7,80	183,9±2,80	5,69	178,6±4,18	8,44
12	222,0±3,84	6,46	275,5±4,12	5,59	276,4±1,97	2,67	271,2±4,42	5,41
15	279,3±3,59	4,81	351,4±4,44	4,72	352,4±3,53	3,75	347,2±3,61	3,45
17	324,5±3,36	3,88	396,1±3,92	3,68	404,8±3,46	3,20	403,9±5,91	4,56
18	342,4±3,30	3,19	415,6±4,12	3,29	423,2±3,37	2,61	429,4±5,21	3,45
20,5	332,5±4,09	3,55	462,4±4,40	3,16	481,0±2,37	1,64	491,2±2,78	7,37
24	422,7±3,56	2,38	505,6±4,22	2,36	532,4±2,81	1,49	542,8±4,94	2,04

Установлено, что среди новорожденных бычков более высокой живой массой отличались животные III и IV групп. Их преимущество по изучаемому показателю над сверстниками I и II групп составляло 5,2-6,0 кг (27,8-33,3%) ($P>0,95$), а у местных сверстников на 34,8 и 35,3 кг (24,3 и 24,6%), ($P>0,99$) соответственно ниже, чем у аналогов абердин-ангусской и калмыцкой пород. Затем до 17-месячного возраста живая масса животных II, III и IV групп была практически одинаковой. В более поздние возрастные периоды, вследствие значительного снижения интенсивности роста бычки II

группы уступали по живой массе сверстникам III и IV, хотя превосходили животных I группы. Так, в 20,5 мес живая масса бычков III и IV групп была выше, чем во II группе на 19,2 кг (4,2%, $P>0,95$) и 28,8 кг (6,2%, $P>0,95$), а в 24 мес. – на 26,8 кг (5,3%, $P>0,95$) и 37,2 кг (7,4%, $P>0,95$) соответственно. Сверстники местного улучшенного скота уступали абердин-ангуссам по живой массе в 20,5 мес. на 79,9 кг (20,9%, $P>0,999$) и в 24 мес. на 82,9 кг (19,6%, $P>0,99$). Это еще раз подтверждает данные многих исследований с более высокой скороспелости животных абердин-ангусской породы и свидетельствует о том, что для калмыцкого и казахского белоголового скота характерна относительная позднеспелость и долгорослость.

Важным показателем, характеризующим прижизненный уровень мясной продуктивности, является среднесуточный прирост живой массы животных (табл. 2).

Таблица 2 - Среднесуточный прирост живой массы бычков по возрастным периодам, г ($\bar{x} \pm S_x$)

Возрастной период, мес	Группа			
	I	II	III	IV
0-8	522±13,2	644±15,7	667±13,1	645±16,8
6-12	655±12,9	312±25,4	770±22,4	772±13,7
12-15	637±37,4	843±33,3	844±13,7	844±25,3
15-17	752±22,9	778±42,9	873±55,0	946±76,4
17-20,5	572±43,3	609±29,7	731±30,6	831±45,1
20,5-24	367±21,3	383±16,1	460±21,8	831±13,4
8-17	671±10,9	615±15,8	818±12,1	831±22,3
8-20,5	637±9,0	767±15,0	796±9,7	820±17,8
8-24	580±9,5	679±17,5	722±11,8	740±15,3
8-17	601±6,3	744±8,0	747±7,0	734±13,9
0-20,5	593±6,9	721±7,4	744±4,7	760±7,6
0-24	562±5,3	676±6,3	706±4,6	720±7,7

Этот показатель у бычков изучаемых генотипов в подсосный период был относительно низкий, составляя всего лишь 522-667 г.

Это обусловлено тем, что данный возрастной период совпал у них с пастбищным сезоном. Несмотря на обилие пастбищной травы, животные часто подвергались длительным перегонам на сильно пересеченной местности и водоисточникам из-за их отдаленности.

Повышенная солнечная радиация и постоянно действующая гипотеза, частный перегон скота к водоисточникам обусловили снижение молочности коров, что в свою очередь, оказало отрицательное влияние на интенсивность роста молодняка.

В период от 8 до 12 мес. наибольший среднесуточный прирост живой массы отмечали у абердин-ангуссов. После 15-месячного возраста у них отмечалось его снижение, тогда как у животных других групп в период с 15 до 17 мес. прирост был наибольшим. В более поздние возрастные периоды наблюдалось снижение среднесуточного прироста живой массы бычков всех групп. Так, после 20,5-месячного возраста у бычков I группы этот показатель снизился на 35,8%, II и III групп – на 37,1 и IV группы – на 33,3%. Это значит, что дальнейшее выращивание животных нерационально, так как возрастающий расход кормов сопровождается резким снижением прироста живой массы.

Наибольшим показателем среднесуточного прироста живой массы, за весь период выращивания, отличались бычки калмыцкой породы, а наименьшим – сверстники местной популяции. Можно предположить, что более высокие показатели прироста у бычков калмыцкой породы объясняется хорошей приспособленностью их к неблагоприятным условиям внешней среды. Так, в период с 15 до 20,5 мес., для которого характерны наиболее неблагоприятные погодные условия, их суточный прирост был больше на 244 г, 197 и 88 г, чем у животных I, II, III групп.

Различия в показателях прироста, по периодам выращивания между животных разных групп, объясняется тем, что у местного скота генетический потенциал по этому показателю значительно ниже, чем у бычков специализированных мясных пород. Абердин-ангусский скот характеризуется скороспелостью, а разница по приросту между

животными казахской белоголовой и калмыцкой пород статистически недостоверна.

Следовательно, бычки абердин-ангусской, казахской белоголовой и калмыцкой пород характеризовались большей величиной живой массы и среднесуточного прироста, которые определяют выраженность мясных качеств животных, по которым, в определенной мере, можно судить о мясной продуктивности.

Установлено, что величина живой массы у животных различных групп явилась определяющей в основных показателях убоя, во все возрастные периоды (табл. 3).

Так, масса парной туши 24-мес. бычков, по сравнению с 17-мес., повысилась у бычков I группы на 60,3 кг (37%), II – на 67 кг (31,2%), III – на 86,7 кг (41,9%) и IV – на 96,7 кг (47,8%), а убойный выход, соответственно на 2,4, 2,4, 5,2 и 3,8%.

По показателям убоя животного, выявлены межпородные различия.

Так, при убое в 17 мес. бычки II группы отличались наибольшей массой туши, по величине которой они превосходили сверстников I группы на 52,0 кг (31,9%), $P > 0,999$, III – на 8,0 кг (6,9%) $P < 0,95$ и IV группы – на 15 кг (7,5%) $P > 0,95$. В возрасте 20,5 мес. более массивные туши получены от бычков IV и III групп. У животных I и II групп масса туши, по сравнению с соответствующим показателем IV группы, была на 9,4 и 60,7 кг (3,9 и 31,3%) ($P < 0,95$ $P > 0,99$) ниже.

Аналогичная закономерность сохранилась при убое бычков в 24 мес. Аббердин-ангуссы по выходу туши, массе внутреннего жира-сырца и убойному выходу сохраняли преимущество во все возрастные периоды.

Характерно, что с 17 до 20,5 мес., прирост массы парной туши бычков I группы составил 19,0% у сверстников II – 13,2, III – 22,0 и IV – 27,3, а прирост внутреннего жира-сырца, соответственно 31,1, 114,9, 20,7 и 34,1%. В последующий возрастной период с 20,5 до 24 мес., прирост туши у бычков всех групп был практически одинаковым (15,1-16,1%), а прирост внутреннего жира у бычков I группы составил 21,5%, II – 13,0, III – 98,4, IV – 56,8%. Приведенные материалы свидетельствуют о том, что процесс формирования тканей в тушах аббердин-ангуссов проходил до 17 мес. интенсивнее, чем у сверстников других групп. Для бычков казахской белоголовой и калмыцкой пород характерна относительная позднеспелость.

Таблица 3 - Результаты убоя бычков

Возраст, мес.	Группа	Показатель						
		съемная масса, кг	предубойная масса, кг	масса парной туши, кг	выход туши, %	масса внутреннего жира-сырца, кг	убойная масса, кг	убойный выход, %
17	I	332,7±10,3	307,0±7,99	163,0±5,11	53,1±0,47	10,3±1,02	173,3±6,08	56,5±0,72
	II	396,7±7,58	377,0±7,99	215,0±3,75	57,0±0,34	13,4±1,82	228,4±5,45	60,6±0,54
	III	407,3±14,68	386,0±15,34	207,0±5,35	53,6±0,76	10,6±1,44	217,6±3,93	56,4±2,33
	IV	390,0±21,27	370,0±21,27	200,0±10,45	54,1±0,64	12,6±0,18	212,6±0,4	57,5±0,75
20,5	I	377,7±1,64	355,3±1,79	194,0±1,23	54,6±0,59	13,5±0,39	207,5±1,56	58,4±0,31
	II	453,7±7,00	425,3±1,79	243,0±1,08	57,2±0,05	23,8±0,92	267,1±0,75	62,8±0,25
	III	474,0±6,06	450,3±2,57	252,7±2,69	56,2±0,32	12,8±0,65	265,5±2,96	59,0±0,44
	IV	484,3±7,15	457,3±6,44	254,7±3,50	56,7±0,21	16,9±0,55	271,6±3,82	59,4±0,32
24	I	429,7±4,56	407,0±4,64	223,3±1,73	54,9±0,18	16,4±1,39	239,7±2,89	58,9±0,19
	II	512,7±4,32	490,3±2,94	282,0±2,55	57,5±0,18	26,9±1,47	308,9±1,59	63,0±0,19
	III	538,7±1,08	518,0±1,41	293,7±0,41	56,7±0,25	25,4±2,37	319,1±2,07	61,6±0,25
	IV	550,3±5,67	525,6±7,43	295,7±4,97	56,2±0,16	26,5±1,13	322,2±4,65	61,3±0,19

Последние отличались большей растянутостью туловища. Поэтому уже в 17-мес. возрасте бычки IV группы по длине туши превосходили сверстников местной популяции на 4,7 см (2,2%), аббердин-ангусской и казахской белоголовой пород – на 3,7 и 1,7 см (1,7 и 0,8%).

С возрастом эта закономерность сохранялась. При этом преимущество бычков IV групп составило 11,7, 11,0, 2,0 см, 5,0, 4,7, 0,8%, соответственно.

Полномышность туши и выполненность бедра у животных всех групп с возрастом повысилась, хотя эти показатели во все возрастные периоды были в пользу аббердин-ангуссов.

Следовательно, по выходу туши, убойному выходу, полномышности туш бычки аббердин-ангусской породы уже в 17 мес. имели преимущество над сверстниками других

групп, что свидетельствует об их относительной скороспелости. Наиболее низкими показателями убоя во все возрастные периоды характеризовались животные скота местной популяции.

Таким образом, условия внешней среды для реализации животными генетического потенциала мясной продуктивности были весьма сложными. Тем не менее, реакция организма молодняка различных генотипов оказалась неодинаковой, что и оказало существенное влияние на рост, развитие и мясные качества бычков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горлов И.Ф. Эффективность промышленного скрещивания / И.Ф. Горлов, А.А. Кайдуллина, Ю.Н. Нелепов, Е.В. Карпенко // Известия Нижневолжского агроуниверситетского комплекса: Наука и высшее профессиональное образование, 2013. Т. 1. - №2-1 (30). - С. 97-101.
2. Изатуллоев С. Продуктивные качества чистопородного и гибридного молодняка крупного рогатого скота мясных пород в условиях горной зоны/ Изатуллоев С., Иргашев Т.А., Хусейнов М., Никонова Е.А. /Научный вестник ГОУ ЛНР «Луганский национальный аграрный университет». – Луганск: ГОУ ЛНР ЛНАУ/ По материалам Международной научно-практической конференции «Интеграция науки и практики как условие продовольственной безопасности», (16-20 сентября 2019 г.), 2019. – № 7 (1). – С. 465-472.
3. Иргашев Т.А. Влияние пробиотической кормовой добавки Биодарин на формирование мясных качеств телок симментальской породы / Т.А.Иргашев, В.И.Косилов, С.С. Жаймышева, С.Т. Кубатбеков, Б.С.Нуржанов //Доклады ТАСХН №2 (56) – Душанбе, 2018. –С. 33-38.
4. Иргашев Т.А. Динамика живой массы бычков абердин-ангусской породы и их гибридов с зебу индубразил в условиях горной зоны Таджикистана/ Иргашев Т.А. Каракулов А.Б., Отаева М.// Доклады Таджикской Академии сельскохозяйственных наук - Душанбе, 2013. - №3 (37). - С. 38-41.
5. Иргашев Т.А. Интенсивность роста бычков калмыцкой породы и их гибридов в условиях горной зоны Таджикистана/ Т.А.Иргашев, В.И.Косилов, М. Хусайнов// Доклады ТАСХН №1 (55), Душанбе. 2018. – С. 41-46.
6. Иргашев Т.А. Использование генетических ресурсов крупного рогатого скота и зебу для увеличения производства говядины. Иргашев Т.А., Косилов В.И. / Монография, Душанбе: “Донишварон”, 2017. - 296 с.
7. Иргашев Т.А. Мясная продуктивность бычков калмыцкой породы и их гибридов в условиях горной зоны Таджикистана /Иргашев Т.А., Раджабов Ф.М. //Материалы I совместной с институтом животноводства Таджикской академии сельскохозяйственных наук международной научно-практической конференции: «Состояние и перспективы увеличения производства высококачественной продукции сельского хозяйства» (23-25 ноября 2017 г.). – Уфа: ФГБОУ ВО «Башкирский ГАУ», 2017. - С. 128-133.
8. Каракулов А.Б. Ресурсное обеспечение производства говядины в Таджикистане. Душанбе: Ирфон, 1996. - 360 с.
9. Каюмов Ф.Г. Мясное скотоводство и перспективы развития / Ф.Г. Каюмов, С.Д. Тюлебаев, Т.М. Сидихов // Вестник Башкирского государственного аграрного университета, 2013. - №2 (26).- С. 43-45.
10. Каюмов Ф.Г. Мясное скотоводство: отечественные породы и типы, племенная работа, организация воспроизводства стада / Ф.Г. Каюмов / Монография: М.: Вестник РАСХН, 2014. - 216 с.
11. Косилов В.И. Использование генетических ресурсов крупного рогатого скота разного направления продуктивности для увеличения производства говядины на Южном Урале/ В.И. Косилов, С.И. Мироненко, Е.А. Никонова, Д.А. Андриенко, Т.С. Кубатбеков Оренбург: Издат. центр ОГАУ, 2016. - 316 с.
12. Саттаров Д.К. Интерьер местного зебувидного и поместного казахского белоголового скота (с зебувидным) /Темат. сборник науч. трудов. Тадж.НИИ животноводства, 1993. - №6. - С.63-66.

АННОТАЦИЯ

ДИНАМИКА ЖИВОЙ МАССЫ И УБОЙНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЫЧКОВ РАЗНОГО ГЕНОТИПА В УСЛОВИЯХ ГОРНОЙ ЗОНЫ ТАДЖИКИСТАНА

В статье приводятся данные по изучению, роста и развитие бычков разного генотипа в условиях горной зоны Таджикистана. Установлено, что молодняк абердин-ангусской, казахской белоголовой и калмыцкой пород характеризовались большей величиной живой массы и среднесуточного прироста, которые определяют выраженность мясных качеств животных, по которым в определенной мере можно судить о мясной продуктивности.

По выходу туши, убойному выходу, полномясности туш бычки абердин-ангусской породы уже в 17 мес. имели преимущество над сверстниками других групп, что свидетельствует об их относительной скороспелости. Наиболее низкими показателями убоя во все возрастные периоды характеризовались животные местной популяции.

ANNOTATION

DYNAMICS OF LIVING MASS AND MILITARY INDICATORS OF GABLES OF DIFFERENT GENOTYPE IN THE CONDITIONS OF THE MOUNTAIN AREA OF TAJIKISTAN

The article is given the study, of growth and development of bull-calf of different genotypes in the conditions of the mountain area of Tajikistan. It was established that young Aberdeen-Angus, Kazakh white-headed and Kalmyk breeds were characterized by the larger alive weight mass and daily average growth, which determine the severity of meat qualities of animals, by which to a certain extent it is possible to judge meat productivity.

According to the carcass exit, slaughter exit, and the carcass fullness of the Aberdeen-Angus bull calf already at 17 months, had an advantage over peers of other groups, which indicate their relative precocity. The lowest rates of slaughter in all age periods were characterized by livestock animals of the local population.

Key words: cattle breed, bull-calf, Aberdeen-Angus, Kazakh white-headed, Kalmyk, alive weight, average daily gain, slaughter yield.

УДК 636.082.474

АНТИСЕПТИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ИНКУБАЦИОННЫХ ЯИЦ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПТИЦЫ

Ежова О.Ю., к.б.н., доцент, Кузнецов Д.А., Кузнецов С.А., магистранты, ФГБОУ ВО Оренбургский ГАУ, Эргашев Д.Д., д. с.-х. н., Институт животноводства Таджикской академии сельскохозяйственных наук

Ключевые слова: птицеводство, инкубационные яйца, препарат «Глютекс», выводимость, кондиционный молодняк.

Эффективность отрасли птицеводства во многом обусловлена репродуктивными свойствами родительского стада. Известно, что свежеснесенное оплодотворенное яйцо уникально организовано. Его многоуровневая дублирующая система способна выдерживать многочисленные атаки на эмбрион из внешней среды. При формировании яйцо практически свободно от микробов и приобретает их в процессе снесения. Степень поражения зависит от загрязненности воздуха в птичнике, подстилки, гнезда, тары [1-8].

Уязвимым местом на птицефабриках является инкубаторий, так как микроорганизмы способны переживать весь период инкубации и, проникая через скорлупу яиц, являться источником заражения эмбрионов, снижая выводимость яиц и вызывая смертность молодняка в первые дни выращивания.

В связи с этим санитарно-гигиенические мероприятия и применение экологически безопасных химических средств и физических факторов воздействия являются неотъемлемой частью технологического процесса в птицеводстве.

Средства дезинфекции должны быть безопасными для человека, надежно уничтожать микрофлору, загрязняющую поверхность скорлупы яиц, не оказывать отрицательного влияния на развивающийся эмбрион.

Препараты формальдегида, йода, средства облучения и озонирования, традиционно используемые в птицеводстве, обладают жестким, но непродолжительным биоцидным действием, из-за чего нередко возникает необходимость в повторных обработках.

Поэтому поиск новых, эффективных и экологически безопасных дезинфицирующих препаратов, обладающих пролонгированным действием и способствующих повышению эмбриональной жизнеспособности птицы, является актуальным и экономически оправданным [9-14].

Особый интерес вызывают антисептики нового поколения отечественного производства, успешно зарекомендовавшие себя в медицинской практике и применяемые в птицеводстве. К таким препаратам можно отнести «Глютекс».

В связи с этим **целью работы** явилось изучение эффективности использования бактерицидного средства «Глютекс» для обработки инкубационных яиц уток на выводимость и жизнеспособность утят.

Материал и методы исследований. Инкубационное яйцо уток кросса «Благоварский», используемое в опыте полностью соответствовало предъявленным требованиям.

В первой группе яиц, которая служила контролем, дезинфекцию осуществляли парами формальдегида по общепринятой методике – на 1 м³ объема специальной камеры 35 мл 37% раствора формалина + 20 мл водопроводной воды + 20г марганцово-кислого калия.

Вторая группа яиц обрабатывалась перед инкубацией раствором «Глютекса». При дезинфекции яиц орошением требуется 1 литр 0,5% раствора Глютекс на каждые 75 м² поверхности (при аэрозольной обработке – 1 литр 0,5% раствора Глютекс на 300 м³).

Результаты исследования. Антисептическая обработка препаратом «Глютекс» положительно повлияла на результаты инкубации. Результаты овоскопирования представлены в таблице 1.

Таблица 1. - Результаты овоскопирования утиных яиц

Группа	Заложено на инкубацию, шт.	Неоплодотворённые яйца		Кровяное кольцо		Замершие		Задохлики	
		%	шт.	%	шт.	%	шт.	%	шт.
Контрольная	240	6,25	15	4,2	10	3,75	9	4,58	11
Опытная	240	5,83	14	2,5	6	1,25	3	0,83	2

Как видно, из таблицы количество неоплодотворённых яиц в обеих группах было почти одинаковым, это мы связываем с воспроизводительной способностью родительского стада, а не с антисептической обработкой инкубационных яиц.

Антисептическая обработка препаратом «Глютекс» положительно повлияла на результаты инкубации. Так, «кровяного кольца» в контрольной группе было на 1,7%, «замерших» - на 2,5%, «задохликов» - на 3,75% больше, чем в опытной группе. Это мы связываем с тем, что микробы, которые находились на поверхности скорлупы яиц, проникали внутрь яйца через поры и «убивали» зародыш. Препарат «Глютекс» оказался активен против грамположительных, грамотрицательных бактерий, микобактерий, вирусов, грибов, которые воздействовали на зародыш в меньшей степени.

Эмбриональная смертность особенно высока в периоды, получившие название «критические». Это обычно 3-5, 9-11 и 19-20 сутки инкубации.

Из контрольных инкубационных лотков яйца переносят в контрольные выводные лотки, по которым ведут учет до конца инкубации.

О качестве инкубации можно судить по срокам наклёва и вывода молодняка. Слишком ранний наклёв и вывод чаще всего связаны с перегревом яиц во время инкубации, поздний – недогревом или неполноценными яйцами.

Количество выведенного молодняка представлено в таблице 2.

Таблица 2. – Показатели выводимости яиц и вывода молодняка

Группа	Вывод молодняка		Выводимость яиц, %
	шт.	%	
Контрольная	174	72,7	77,3
Опытная	185	77,3	81,8

Биологический контроль после инкубации позволил установить, что в опытной группе вывод молодняка был больше на 11 штук, чем в контрольной. Выводимость в опытной группе составила 81,8%, что на 4,5% больше, чем в контроле.

Возраст молодняка при оценке качества – не менее 12 часов после вылупления. Более ранняя оценка может привести к выбраковке жизнеспособного, но еще непросиженного молодняка, так как здоровый, но недавно вылупившийся молодняк имеет некондиционный внешний вид: неустойчив на ногах; живот увеличен, отвислый; пух плохо обсохший, нераспушившийся (таблица 3).

Таблица 3. – Оценка выведенного молодняка

Группа	Кондиционный молодняк, шт.	Некондиционный молодняк (слабые), шт.	Калеки, шт.
Контрольная	150	20	4
Опытная	170	13	2

Полученные результаты свидетельствуют о том, что использование препарата «Глютекса» в антисептической обработке инкубационных яиц оказало влияние на качество выведенного молодняка. По полученным результатам видно, что кондиционного молодняка в опытной группе было получено на 20 голов больше, чем в контрольной. При контроле качества молодняка слабых и калек в контрольных группах оказалось на 7 и 2 головы больше, чем в опытных.

Дополнением к биологическому контролю является оценка молодняка в период выращивания. Наблюдение за молодняком ведется в течение первых 10 дней жизни. При учете сохранности молодняка и прироста его живой массы за период 48 часов после вылупления установлено, что изучаемые показатели в опытной группе были больше, чем в контрольной на 3,05% и 1,5 г соответственно.

В связи с этим, мы предлагаем использование дезинфектанта «Глютекс» в антисептической обработке инкубационных яиц, так как он оказывает большое влияние на обеззараживание поверхности яиц.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бикташев Х.Х. Качество яиц гусынь при добавлении им в рацион ферментных препаратов / Х.Х. Бикташев, О.Ю. Ежова, В.А. Корнилова, М.Г. Маслов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2007. - №1(13). - С. 147-149.
2. Ежова О. Пробиотики и пребиотики в бройлерном производстве / О. Ежова, А. Сенько, Ю. Габзалилова // Комбикорма - 2009. - №5. - С. 67-68.
3. Куликов Е.В. Химический состав костей скелета цесарок / Е.В. Куликов, Е.Д. Сотникова, В.И. Косилов [и др.] // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2016. - №1(57). - С. 205 – 208.
4. Ежова О.Ю. Эффективность антисептического препарата «Монклавит-1» в инкубации яиц / О.Ю. Ежова, В.И. Косилов, Д.С. Вильвер [и др.]. // Актуальные вопросы биотехнологии и ветеринарной медицины: матер.национал. науч. конф. Института ветеринарной медицины. Челябинск: ФГБОУ ВО Южно-Уральский ГАУ, 2018. - С. 90-96.
5. Сизова Е.А. Сравнительные испытания ультрадисперсного сплава солей Cu и Zn как источников микроэлементов в кормлении цыплят-бройлеров / Е.А. Сизова, С.А. Мирошников, С.В. Лебедев [и др.] // Сельскохозяйственная биология. - 2018. - Т.33. - №2. - С. 393-403.
6. Галина Ч.Р., Гадиев Р.Р., Косилов В.И. Результаты гибридизации в гусеводстве // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. 2018. № 5 (73). С. 265 – 268.
7. Ежова О. Эффективность антисептического препарата Монклавит-1 в инкубации яиц/ О. Ежова, В. Косилов, Д. Вильвер [и др.] // Ветеринария сельскохозяйственных животных. 2018

АННОТАЦИЯ

АНТИСЕПТИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ИНКУБАЦИОННЫХ ЯИЦ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПТИЦЫ

Основной целью проведенных исследований является изучение влияния обработки инкубационных яиц уток бактерицидным средством «Глютекс». Полученные результаты свидетельствуют о том, что использование препарата «Глютекса» в антисептической обработке инкубационных яиц оказало влияние на качество выведенного молодняка. Кондиционного молодняка в опытной группе было получено на 20 голов больше, чем в контрольной. При контроле качества молодняка слабых и калек в контрольной группе оказалось на 7 и 2 головы больше, чем в опытной.

АННОТАТСИЯ

КОРКАДИ АНТИСЕПТИКИИ ТУХМҲОИ ИНСУКАТСИОНИИ ПАРАНДАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Мақсади асосии таҳқиқоти гузаронидашуда аз омӯхтани таъсири коркарди тухмҳои инкубатсионии мурғобиҳо бо маҳлули бактериявии «Глютекс» иборат мебошад. Натиҷаҳои ба даст омада аз он ғувоҳӣ медиҳанд, ки истифодабарии препарати «Глютекс» барои коркарди антисептики тухмҳои инкубатсионӣ ба сифати ҷӯҷаҳои аз тухм баромада таъсири мусбӣ мерасонад. Дар ғурӯҳи таҷрибавӣ нисбат ба ғурӯҳи назоратӣ 20 сар зиёд ҷӯҷаҳои ба талабот ҷавобгӯ гирифташудааст. Ҳангоми

назоратнамудани сифати чўчаҳо маълум шуд, ки дар гурӯҳи назоратӣ шумораи чўчаҳои сустинкишоффта ва маслук, нисбат ба гурӯҳи таҷрибавӣ 7 ва 2 сар зиёд мебошад.

ANNOTATION ANTISEPTIC TREATMENT OF INCUBATION EGGS OF AGRICULTURAL POULTRY

The Main objective of the research is to study the influence of processing of hatching eggs of duck's bactericide "Glutex". The results indicate that the use of the drug "Glutexo" in the antiseptic treatment of hatching eggs had an impact on the quality of the extracted young. Condition of calves in the experimental group received 20 more goals than in the control. When quality control is weak and crippled youngsters in the control group was 7 and 2 heads more than experienced.

Key words: poultry breeding, incubation eggs, preparation "Glutex," hatchability, conditioned young.

УДК 636.082.1

МОЛОЧНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ РАЗНОЙ КРОВНОСТИ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВ ИМ. Б.МАХСУД Б.ГАФУРОВСКОГО РАЙОНА

Рузиев Т.Б.-профессор, Риева Н.Г.-соискатель,
Рахматов Х.Г.-к.с.-х. н., ТАУ им Ш. Шотемур

Ключевые слова: продуктивность, кровность, молоко, жирность, таджикская черно-пестрая порода, сухое вещество, молочный сахар, селекция, коэффициент корреляции.

В молочном скотоводстве основные хозяйственные показатели по которым ведется селекционная работа-это кратность доения, жирность и скорость молокоотдачи.

В зарубежной и отечественной литературе отмечается, что использование голштинских быков на коровах черно-пестрого скота повышает продуктивные качества скота. В некоторых исследованиях [1,2] отмечают, что продуктивность помесей зависит от их кровности, также отмечается, что с увеличением кровности повышается молочная продуктивность.

Для определения лучших генотипов таджикского типа черно-пестрой породы, в производственно - кооперативном хозяйстве «Дехканское хозяйство Бободжон Махсут» Б.Гафуровского района коров распределили на 3 группы. Коровы находились в одинаковых условиях кормления и содержания. Подопытные коровы были примерно одинакового возраста. Разница по удою между группами составила 3 месяца, также учитывалась живая масса и физиологические особенности животных.

В связи с тем, что хозяйство с 2000 года занимается выращиванием скота таджикского типа черно-пестрой породы и более 30 лет использует быков голштинской породы, мы поставили задачу изучить молочную продуктивность у высококровных коров (1/2,3/4,7/8) по голштинской породе.

Молочную продуктивность коров определяли путём проведения контрольной дойки (табл. 1).

Таблица 1 - Показатели молочной продуктивности коров разного происхождения

Показатель	Группы					
	I		II		III	
	Удой,кг	CV, %	Удой,кг	CV, %	Удой,кг	CV, %
Продолжительность лактации, день	296±4,1	4,3	291±3,7	4,0	298±3,9	4,7
Удой за лактацию, кг	3620±67	17,2	3850±83	14,9	3648±73	16,8
Среднесуточный удой, кг	12,2±0,66	14,6	13,2±0,73	13,8	12,2±0,54	14,7
Жирность, %	4,11±0,04	4,9	4,12±0,03	5,0	4,08±0,02	4,7
Молочный жир, кг	148,7±21,4	2,7	158,6±17,6	2,0	148,8±20,4	3,2
Молоко базисное, кг	4132 ±87	9,8	4299 ±69	10,2	4134±82	11,6
Белок, %	3,19±0,01	2,1	3,13±0,01	1,9	3,05±0,02	2,3
Молочный белок, кг	115,4±7,6	3,0	120,5±6,8	2,6	111,2±5,9	1,8

СОМО, %	8,55±0,05	3,8	8,60±0,03	4,2	8,30±0,02	3,5
Сухое вещество, %	13,00±0,04	4,9	13,02±0,03	4,5	12,38±0,06	5,3
Молочный сахар, %	4,61±0,04	2,5	4,56±0,04	3,0	4,52±0,04	3,2
Калорийность молока, кал.	684,2±12,4	12,2	680,8±21,5	9,8	672,5±18,7	10,4

Как видно по таблице, группы между собой отличаются по продуктивности. Высокая молочная продуктивность намечается у коров II-ой группы. Они по этому показателю превосходили коров I-ой группы на 230 кг ($P>0,999$) и III-ей группы на 202 кг ($P>0,999$).

По среднесуточному удою, также подопытные коровы II-ой группы, по сравнению с коровами I-ой и III-ей группы, на 1 кг были лучше. Все полученные удои за день, декаду, месяц и за лактацию можно показать по лактационной кривой (рис. 1).

Состав молока, определяет биологическое качество и калорийность молока, и влияет на технологический процесс и готовую продукцию. Исследования показывают, что в среднем за лактацию между группами, сухое вещество, жир, лактоза, минеральные вещества в опытных группах на высоком уровне (табл. 2).

Молоко коров хозяйства имеет высокий уровень жирности. Это связано, с тем что с 1995 года на коровах черно-пестрой породы использовали быков голландской породы. Коровы таджикского типа черно-пестрой породы унаследовали высокий показатель жирности в молоке от быков голландской породы.

Таблица 2. – Химический состав молока коров разной кровности

Показатели	Группы		
	I	II	III
Сухое вещество, %	12,66 ±0,115	12,66 ±0,83	12,45±0,86
СОМО, %	8,55±0,72	8,60±0,63	8,30±0,70
Жир, %	4,11±0,102	4,12±0,64	4,08±0,58
Общий белок, %	3,19±0,33	3,13±0,29	3,05±0,32
Лактоза, %	4,65±0,41	4,72±0,33	4,69±0,45
Зола, %	0,71±0,06	0,69±0,08	0,63±0,07
Плотность, (°А)	28,8±0,23	28,6±0,27	28,7±0,31
Кислотность (Т°)	16,4±0,07	16,3±0,13	16,9±0,11
Активная кислотность, (рН)	6,66±0,02	6,68±0,02	6,65±0,01

Кроме этого всё поголовье черно-пестрого скота Согдийской области было перекрыто быками зебу.

По жирности молока, между группами наблюдаются различия. Коровы II группы показали самый высокий результат среди подопытных групп. Они по этому показателю превосходили коров I-ой группы на 0,1 % и III-ей группы на 0,04% ($P>0,99$). Здесь также видно, что у высококровных животных жирность молока снижается. Молочный жир по группам составил: 148,7; 158,6 и 148,8 кг. Здесь также коровы II-ой группы были лучшими, по сравнению с I-ой группой, на 9,9 кг ($P>0,99$) и по сравнению с III-ей группой - на 9,8 кг ($P>0,999$) (рис. 2).

При переводе на базисную жирность явно видно преимущество коров II-ой группы. Они по этому показателю превосходили коров I-ой группы на 167 кг ($P>0,999$) и коров III-ей группы - на 165 кг ($P>0,999$).

В составе молока у коров I-ой и II-ой группы по содержанию СОМО, сухого вещества и молочного сахара наблюдаются различия. Все эти показатели в III-ей группе ниже по сравнению с I-ой и II-ой группами. По составу СОМО коровы I-ой группы - 0,25 %, II-ой группы - 0,30 % ($P>0,99$), сухое вещество и молочный сахар, соответственно 0,78 и 0,84 % ($P>0,99$); 0,09 и 0,04 % имели преимущество.

Наравне с селекционными показателями, белковость также является важным показателем. В опытных группах этот показатель также неустойчив. От 3,05 % в III-ей группе до 3,19 в I-ой группе. Этот показатель был лучше у животных I-ой группы. Они, превосходили коров II-ой группы на 0,6 % и III-ей группы на 0,14 %. По молочному белку

первое место занимали коровы II -ой группы - 120,5 кг. Они по сравнению с коровами I-ой группы (5,1 кг) ($P>0,99$) и III-ей (9,3 кг) ($P>0,999$), были лучшими (рис. 3).

Корреляционная связь между показателями молочной продуктивности коров, при создании стада, типов и пород необходима.

Многие исследователи считают, что связь между молочной продуктивностью и жирностью отрицательная. Они [3,4] считают, что только при ведении селекционной работы можно отстранить эти недостатки.

По мнению некоторых исследователей, [5,6], в стадах, которые завезли с Германии в СССР корреляционная связь полностью отсутствовала. В литературах конкретных сведений о взаимосвязи состава молока, жира и белка не приводятся. Некоторые ученые считают, что лучше будет, в будущем, вести селекцию по увеличению белка в молоке.

По нашим данным, взаимосвязь между удоем и жирностью молока в зависимости от кровности, составляет от -0,187 до -0,394, между удоем и белком от -0,128 до -0,287, между жиром и белком от -0,123 до -0,288 (табл.3).

Таблица 3 – Коэффициент корреляции между показателями молочной продуктивности коров разной кровности

Группы	Количество	Удой, кг	В молоке содержится		Коэффициент корреляция		
			жир, %	белок, %	удой-жир	удой – белок	жир- белок
I	12	3620	4,11	3,19	- 0,187	- 0,165	- 0,199
II	12	3850	4,12	3,13	- 0,256	- 0,128	- 0,123
III	12	3648	4,08	3,05	- 0,394	- 0,287	- 0,288

Мы также определяли коэффициент постоянства удоя, который по группам имел различия. Данный показатель по группам составил, соответственно 82,7; 82,1 и 82,8. Самый высокий показатель был у коров II-ой группы. Они по сравнению с коровами I-ой группы -20,2 кг ($P>0,99$) и коров III-ей группы-24,3 кг ($P>0,99$), были больше (табл.4).

Таблица 4 Коэффициент постоянства удоя и коэффициент молочности у коров разной кровности

Группы	Коэффициент постоянства удоя, %	Коэффициент молочности, кг
I	82,7±4,23	790,3±23,8
II	82,1±3,12	810,5±26,8
III	82,8±3,65	786,2±31,5

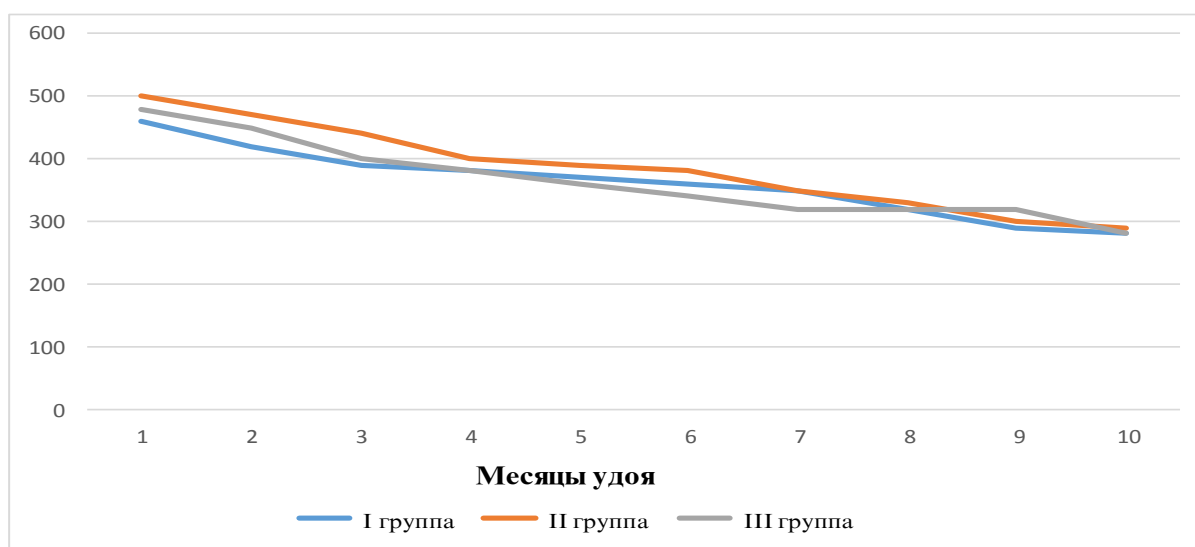

Рис.1. Лактационная кривая коров разной кровности

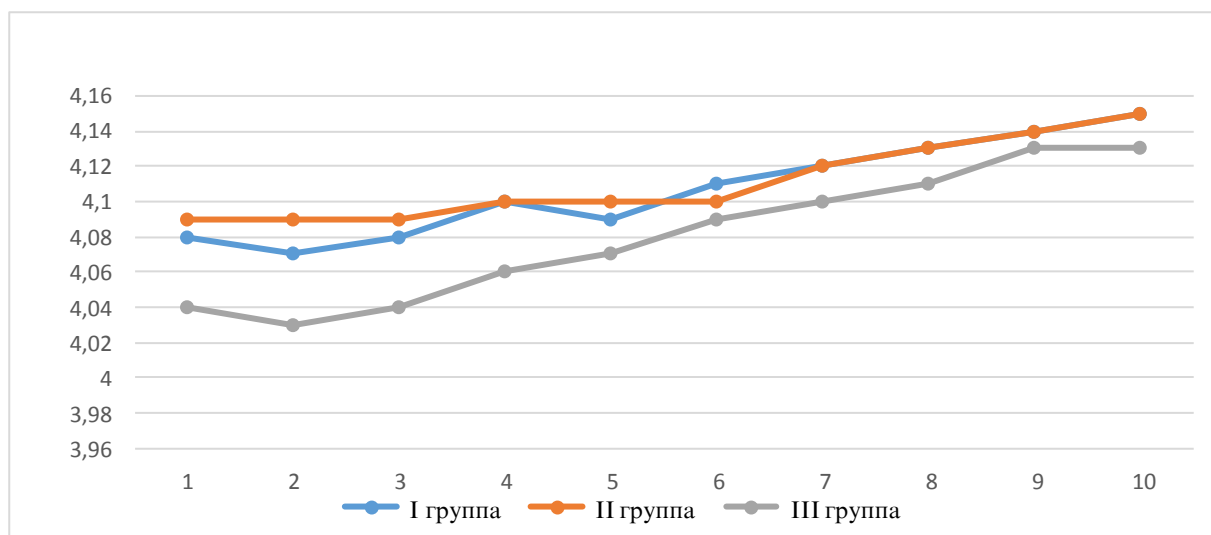

Рис. 2. Жирность молока коров разной кровности

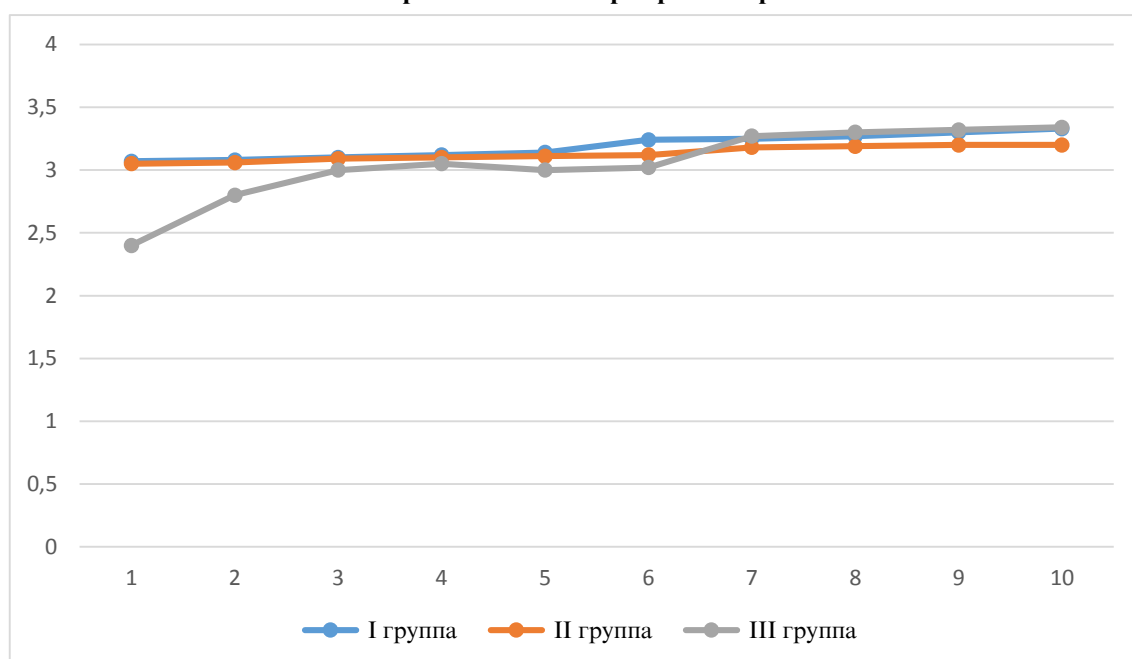

Рис. 3. Белковость молока коров разной кровности

ЛИТЕРАТУРА

1. Басонов О.А. Молочная продуктивность голштинизированного черно-пестрого скота / О.А.Басонов, Н.В.Воробьева, М.Е.Тайгунов, С.С.Басонова // Зоотехния. - №7. -2010. –С.15-17.
2. Шишкин А.В. Рост, развитие и реализация племенного молодняка в племзаводе «Пушкинское» / А.В.Шишкин, Н.П.Шкилев, Л.Л.Коваль, Т.П.Логинова // Зоотехния. - №7. -2010. –С.20-23.
3. Карнаухов Ю.А. Влияния генотипа коров на молочную продуктивность / Ю.А.Карнаухов // Зоотехния. -№ 11. –«011. – С. 2-3.
- 4.Новиков В.М. Сравнительная оценка животных вазузского типа сычевской породы по экстерьерным и продуктивным качествам / В.М.Новиков, В.И.Листратенков, В.М.Тюриков //Зоотехния. - №11. – 2011. С. 3-4.
- 5.Лященко В.В. Молочная продуктивность и качество молока голштинских коров-первотелок разной селекции/ В.В.Лященко, И.В.Ситников // Зоотехния. -№9. – 2013. – С.18-19.
6. Морозова Н.И. Молочная продуктивность голштинских коров в условиях мегафермы и реконструированного молочного комплекса / Н.И. Морозова, Ф.А.Мусаев, С.Р.Подоль, М.А.Улькина // Зоотехния. -№ 9. – 2013. –С.20-21.

АННОТАЦИЯ
МОЛОЧНАЯ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ РАЗНОЙ КРОВНОСТИ
ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВ
ИМ. Б.МАХСУД Б.ГАФУРОВСКОГО РАЙОНА

В статье представлены результаты исследований молочной продуктивности коров таджикского типа черно-пестрой породы разной кровности. Установлено, что в дехканском хозяйстве им. Б. Махсуд, коровы $\frac{3}{4}$ -кровности имеют большую молочную продуктивность. Они, по сравнению с коровами $\frac{1}{2}$ -кровности, на 230 кг и с коровами $\frac{7}{8}$ кровности на 202 кг молока имели превосходство.

АННОТАЦИЯ
МАҲСУЛНОКИИ ШИРИИ МОДОГОВҲОИ ХУННОКИАШОН ГУНОГУН ДАР
ШАРОИТИ ХОҶАГИИ Б.МАХСУД НОҶИЯИ Б.ГАФУРОВ

Дар мақола суҳан дар бораи маҳсулнокии шири говҳои типии тоҷикии зоти ситёҳалон хуннокиашон гуногун меравад. Муайян карда шудааст, ки дар хоҷагии дехқонии ба номи Б. Махсуд модаговҳое, ки хуннокии $\frac{3}{4}$ -и голштинӣ доранд, маҳсулнокиашон баланд аст. Онҳо нисбати модаговҳои $\frac{1}{2}$ -хундошта 230 кг ва нисбати $\frac{7}{8}$ -хундошта 202 кг зиёд шир додаанд.

Калимаҳои калидӣ: маҳсулноки, хунноки, шир, рағзаноки, зоти тоҷикии сиё-ало, модаи хушк, қанди шир, селекция, коэффисиент коррелятсия.

ANNOTATION
MILK PRODUCTIVITY OF BLACK-AND-WHITE TAJIK TYPE COWS OF
DIFFERENT BLOODS IN THE FARM CONDITIONS OF THE NAMED AFTER B.
MAHSUD B. OF GAFUROV DISTRICT

The article deals with the milk productivity of Tajik type cows of black and white breed of different blood. It was found that in the dekhkan farm named after B. Mahsud, $\frac{3}{4}$ -blood cows have a high milk yield. They were superior in comparison with cows of $\frac{1}{2}$ -blood, the blood at 230 kg and with cows of $\frac{7}{8}$ blood at 202 kg of milk.

Key words: productivity, bloodiness, milk, fat content, Tajik black-and-white breed, dry matter, milk sugar, selection, correlation coefficient.

УДК 636.

ВЛИЯНИЕ СТРУКТУРЫ КОРМОВЫХ РАЦИОНОВ НА МОЛОЧНУЮ
ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ

Байгенов Ф.Н., к.сх.н., Шомуродова З.М., к.сх.н., Институт животноводства ТАСХН,
Садиров М.З., ст. препод. ИТМИ г. Куляб

Ключевые слова: коровы, таджикский тип черно-пестрой породы, силос, мочеви́на, молочная продуктивность.

Введение. Одной из главных задач науки о кормлении сельскохозяйственных животных является разработка типовых, сбалансированных по энергии, питательности и витаминно-минеральным веществам рационов. При разработке типовых рационов необходимо учитывать современные достижения науки, и прежде всего, детализированные нормы кормления животных Калашников А.П., 1998; Мысик А.Т., 2007. В условиях республики основой кормовых рационов молочного скота в зимний период являются сено, силос, свекла и концентраты. Известно, что перечень кормов, включаемых в состав рациона, а также их соотношение, в основном, зависит от природно-климатических условий разных зон и регионов. Конкретные условия отдельных зон требуют разработать разные типы кормления и типовых рационов для животных (А.П. Калашников, 1998, 2007; А.П. Калашников и др., 1999, 2000, 2003; А.Т. Мысик, 2007). Полноценное и эффективное кормление возможно при разработке адаптивной системы кормления, которая учитывает местные условия кормопроизводства (А.И. Евстратов и др., 2003; В.В. Лимонов и др., 2010; И.О. Кирнос и др., 2011; А.В. Якимов и др., 2011).

Цель. Целью исследования, являлось изучение различных по структуре кормов рационов на показатели: молочной продуктивности, переваримость питательных и усвояемость минеральных веществ корма, и показатели крови.

Материал и методы исследований Научно- хозяйственные исследования проведены в условиях кооперативного племенного хозяйства им. Латифа Муродова, Гиссарского района Республики Таджикистан в зимний период.

При проведении исследований соблюдая принцип аналогов, с учетом возраста в лактациях, состояния здоровья, уровня молочной продуктивности, жирности молока, живой массы, даты отела, и физиологического состояния были сформированы 3 группы коров таджикского типа черно-пестрой породы по 10 голов в каждой. Для подопытных коров рационы составлены в зависимости от живой массы, упитанности, молочной продуктивности, возраста и физиологического состояния организма.

Количество поедаемых кормов подопытными коровами определялось каждый месяц, в течение двух смежных дней путём взвешивания заданных кормов и их остатков, определяли фактическое потребление кормов, а в период балансового опыта, который проводили на трёх животных с каждой группы в период третьего месяца лактации согласно общепринятой методике – ежедневно.

На основе химического анализа расчётным путём устанавливали питательную ценность изучаемых кормов по общепринятым методикам зоотехнического анализа в комплексной аналитической лаборатории Национального ветеринарного диагностического центра (НВДЦ) г. Душанбе.

Молочную продуктивность определяли ежедневным учётом молока, еженедельными контрольными дойками - характер лактационной кривой, один раз в месяц содержание жира - с помощью прибора «Лактомер».

Разница в кормление между группами состояла в том, что в рационах коров согласно схеме, было разное соотношение кормов таблица-1.

В течение всего опыта велся индивидуальный ежедневный учёт скармливаемых кормов и их остатков, ежедневный учет надоя молока еженедельное определение содержания жира в молоке.

Опыт продолжался 100 дней зимнего периода.

Таблица 1 - Схема опытов

Группа	Соотношение кормов в % питательности				
	концентраты	грубые	Сочные всего	в том числе	
				силос	свекла
I	20	-	80	60	20
II	20	10	70	60	10
III	20	20	60	50	10

Результаты исследований. За период проведение опыта животные были скормлены следующее количества кормов таблице 2.

Таблица 2 - Затраты кормов подопытных животных

Группы	Кормовых единиц всего	В том числе в % по питательности			
		Концен траты	сено	силос	свекла
I	1950	21,0	-	56,5	22,5
II	1870	21,0	8,5	58,0	12,5
III	1920	21,5	16,0	50,0	12,5

Как видно, предусмотренная планом схема опыта была выдержана.

Животные всех групп потребляли примерно одинаковое количество питательных веществ.

Отмеченная разница в потреблении питательных веществ между группами объясняется неполным поеданием грубых кормов животными второй и третьей группы.

Показатели молочной продуктивности коров за опытный период представлены в таблице 3.

Таблица 3 - Характеристика молочной продуктивности

Показатели	Группы		
	I	II	III
Удой молока натуральной жирности, кг	2690,1	2807,1	2768,0
Среднесуточный удой молока фактической жирности, кг	26,90±0,81	28,07±0,84	27,68±0,71
Содержание жира в молоке, %	3,75±0,05	3,72±0,02	3,73,01
Удой молока в пересчете на 4 %-ную жирность, кг	2521,2	2611,7	2551,1
Среднесуточный удой молока в пересчете на 4 %-ную жирность, кг	25,21±0,78	26,12±0,81	25,51±0,73

Как приведенных из данных, животные всех подопытных групп имели весьма близкие показатели молочной продуктивности.

Разница в валовом надое молока в пределах групп составляет всего 2-4% а при, расчётах на молоко с содержанием 4% жира практически отсутствует.

За опытный период жирность молока у животных I опытной группы не изменился, II группы увеличилась на 0,11%, III группа на 0,06%.

Затраты корма на 1л молока с содержанием 4% жира составило в I группе 0,77, во II группе-0,75, в третьей-0,74 кормовых единиц.

По затратам кормов на единицу продукции молока разница в пределах групп была незначительна. Отмечено небольшое преимущество по этому показателю у животных получавших грубые корма.

Опыт по переваримости питательных веществ рационов, обмена азота, кальция и фосфора был проведен на животных I и III группы.

В период проведение опыта по переваримости, животные I группы получали концентраты, силос и сахарную свеклу, III группы те же корма и дополнительно сено естественное.

Таблица 4 - Коэффициенты переваримости

Группы	протеин	жир	клетчатка	БЭВ
I	65,50	74,60	56,94	76,60
II	63,02	62,39	55,44	69,37

Как видно, животные I группы, получавшие рационы без включения грубых кормов, но с большим количеством сахарной свеклы переваривали лучше жир и без азотистые вещества рационов и имели некоторое преимущество по переваримости протеина и клетчатки.

Использование протеина кормов для отложения в теле и на производства молока у животных обеих групп было практически одинаковым (32,1% 30, 57%).

Из использованных количеств протеина животные I группы на производства молока расходовали 52,8%, III группы 56,0%.

В подготовительный и учётный периоды у животных всех групп изучались морфологические и биохимические показатели крови.

Таблица 5 - Изменение показателей крови подопытных животных

Группы	Гемоглобин ед. САЛИ	Эритроциты, млн.	Лейко- циты	Са, мг %	Р, мг %	Резерв ще- лоч. мг %	Каротин, мг %
Декабрь							
I	54,5	4,877	8,91	11,40	4,33	434	0,41
II	49,8	6,060	10,55	11,88	6,33	418	0,56
III	57,5	5,686	11,35	11,57	5,47	439	0,62
Февраль							
I	41,3	5,031	11,07	11,88	4,84	397	--
II	45,7	5,031	9,48	12,80	4,81	405	0,29
III	46,4	5,663	7,95	11,00	4,04	407	0,29
Март							
I	50	5,246	8,97	12,50	5,27	371	0,29
II	47	4,820	10,99	12,03	5,93	363	0,36
III	48	5,210	10,04	13,20	5,76	357	0,39

Из таблицы видно, что показатели крови подопытных животных были в пределах физиологической нормы.

Содержание гемоглобина и резервной щелочности крови в летний период выше, чем в зимний период.

Характерной закономерности в изменении показателей крови в пределах подопытных групп животных не отмечено. В период опытов животные всех групп с февраля по апрель получали кукурузный силос, обогащенный мочевиной в количестве 3,5 кг на 1 тонну сырца.

При включении силоса с мочевиной резко повысилась его поедаемость, и снизились остатки, по сравнению с периодом, когда животные получали силос, не обогащенный мочевиной. Несмотря на то, что в период скормливание силоса с мочевины животные находились на 6-7 месяцах лактации, суточный надой молока у них повысился в среднем на 3-6% по сравнению с периодом, когда они потребляли обычный кукурузный силос и были на 4-5 месяцах лактации.

Обобщая результаты опыта по влиянию различных по составу рационов на изменение молочной продуктивности и оплату у коров черно-пестрой пород можно прийти к заключению что:

Выводы. а) испытанные в опыте типы кормления с включением 20% концентратов, 10-20% грубых и 60-80% сочных кормов оказали практически одинаковые действие на показатели надоев молока и затрат кормов на 1 кг молока.

У всех животных отмечены удовлетворительные показатели по затратам кормов на единицу молочной продукции составляющие 1,0-1,07кормовых единиц на 1 кг молока с содержанием 4% жира.

б) Силособогащенный мочевиной поедается животными в большем количестве, остатки силоса при скормливании значительно сокращаются.

Молочная продуктивность коров при этом выше, чем при скормливании обычного силоса.

в) содержание каротина в крови подопытных животных всех групп в зимний период ниже физиологической нормы. Для улучшения витаминного питания коров требуется включение витаминных препаратов или витаминной травяной муки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев А.А. Молочная продуктивность и качество молока коров при использовании в рационах силоса из суданской травы / А.А. Андреев, А.А. Расстригин // Зоотехния. – 2007. - № 2. – С. 23-24.
2. Аникин А.С. Принципы нормирования потребностей в протеине для дойных коров / А.С. Аникин, Р.В. Некрасов, Н.Г. Первов, А.Т. Мысик // Зоотехния. – 2012. - № 9. – С. 5-7.
3. Баканов В.Н. Кормление сельскохозяйственных животных / В.Н. Баканов, В.К. Менькин – М.: Агропромиздат, 1989. – 511 с.
4. Барабанщиков Н.В. Молочное дело / Н.В. Барабанщиков. – М.: Колос, 1983. – С. 114-123.
5. Батуева Т.И. К вопросу о влиянии разного уровня протеинового питания на состав и технологические свойства молока коров черно-пестрой породы / Т.И. Батуева, В.И. Лобанцева // Труды Уральского НИИ сельского хозяйства. – Том 11. – 1972. – С. 267-271.
6. Беднягин Ф.И. Нормирование терморегуляционных процессов в организме сельскохозяйственных животных в целях повышения их продуктивности / Ф.И. Беднягин // Регуляция обмена тепла и других функций у сельскохозяйственных животных в условиях высоких температур: Сборник научных трудов Краснодарского СХИ. – Краснодар, 1960. – С. 35-38.
7. Бобков А.А. Влияние зерна малоалкалоидного люпина на физиологическое состояние и молочную продуктивность коров / А.А. Бобков, А.А. Менькова, Г.Н. Бобкова // Зоотехния. – 2007. - № 5. – С. 12-13.
8. Богданов Г.А. Кормление сельскохозяйственных животных / Г.А. Богданов. – М.: Агропромиздат, 1990. – 624 с.
9. Бойко А.А. Консервирование кормов / А.А. Бойко. – М.: Россельхозиздат, 1960. – С. 59-60.
10. Боярский Л.Г. Эффективность использования ячменно-горохового зерносенажа при дорацивании и откорме бычков / Л.Г. Боярский, А.Е. Бадан // Зоотехния, 2000. - № 12. – С. 14-15.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ СТРУКТУРЫ КОРМОВЫХ РАЦИОНОВ НА МОЛОЧНУЮ ПРОДУКТИВНОСТЬ КОРОВ

Испытанные в опыте типы кормления с включением 20% концентратов, 10-20% грубых и 60-80% сочных кормов оказали практически одинаковые действие на показатели надоев молока и затрат кормов на 1 кг молока.

Калимаҳои калидӣ: говҳои типӣ тоҷикии зоти сиёҳ-ало, силос, мочевина, маҳсулнокии ширӣ.

Key words: cows, *Tajik type of black-motley breed*, silo, urea, milk productivity.

**ЗИМИСТОНГУЗАРНИИ ЗАНБҶҮРНИ АСАЛ ВА САРФИ ХҶУРОКА, ДАР
ШАРОИТИ НОХИЯИ КЎШОНИЁНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.**

Љўрабоева Ҳ.Н. - унвонҷўйи Институти ҷорводорї ва ҷорогоҳи АИКТ

Калимаҳои калидӣ: зимистонгузаронӣ, шахд, гарди гул, афзоишиёбӣ, модарзанбӯр, экология, гардгизо, ҳарорат, равғаннокӣ, кирмина.

Занбӯриасалпарварӣ яке аз соҳаҳои кишоварзӣ ба ҳисоб рафта барои гардолудкунии растаниҳои энтомофилия хизмат менамояд. Иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз растаниҳо ва гулу гиёҳҳои гуногун бой мебошад, барои парвариш ва пешрафти минбаъдаи соҳаи занбӯриасалпарварӣ тамоми шароитҳоро доро мебошад. Растаниҳои шахддихандаи табиати мо, ки ҳаёти занбӯрон аз онҳо вобаста аст, хеле зиёд ва гуногун буда, қобилияти бо шахд ва гард таъмин намудани оилаҳои сершумори занбӯрони асалро доранд. Бинобар ин аз ин имконияту шароитҳои мавҷуда бо истифода аз дастовардҳои илмӣ занбӯриасалпарварӣ пешрафту таракқиёти минбаъдаи соҳаро таъмин намоянд [2].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки тараққиёти соҳаи занбӯриасалпарварӣ аз якчанд омилҳо вобастагӣ дорад. Махсусан таъсири омилҳои экологӣ ба биологиро ба афзоишбӣ ва маҳсулнокии оилаҳои занбӯрони асал бояд дар мадди назар гирифт. Асоси нигоҳ доштани оилаҳои занбӯрони асал ба даст овардани асал, мум, гарди гул, ширеш, шири модарзанбӯр ва ғайра мебошад, ки онҳо хусусияти шифобахшӣ дошта, ҳамчун маводи доруворӣ ва ғизоӣ мавриди ниёзи мардум қарор доранд.

Мақсади асосии таҷрибаҳои гузаронидаи мо вобаста ба таъсири омилҳои экологӣ-биологӣ ба хусусиятҳои тухмгузории модарзанбӯр, зимистонгузаронии оилаҳои занбӯрони асал, афзоишёбии оилаҳо ва хусусиятҳои физиологии занбӯрон дар шароити ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон маълумотҳои дақиқро нишон доданд.

Таҳқиқотҳои илмӣ дар хоҷагии занбӯриасалпарварии ба номи «Файзали Саидов» ва хоҷагии фермерии «Бекмуродов М». - и ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон дар солҳои 2017 - 2019 гузаронида шудаанд.

Кори илмӣ мувофиқи усулҳои коркарда барои Академияи илмҳои кишоварзии ба номи Тимирязев Федератсияи Россия гузаронида шуд. Бо ин мақсад 3 ғурӯҳи оилаи занбӯронро, ки ҳар ғурӯҳ аз 10 оилаи занбӯр иборат буд, мавриди омӯзиш қарор додем. Ҳамаи ғурӯҳҳои таҳқиқотӣ ва назоратӣ дар вақти ташкил намудан аз 2 кг занбӯр, 5 кг хӯрокаи модарзанбӯрони яксола, насли пӯшида дар як шон, насли кушода дар 0,5 шон иборат буданд. Оилаи занбӯрон дар кандуи хобидаи 16- ҷаҳорҷубагӣ нигоҳ дошта мешудаанд.

Маҳсулноки ва таракқиёти занбӯри асал ба шароити зимистонгузаронӣ вобастагии калон дорад. Тайёр кардани оилаҳо ба фасли зимистон аз занбӯрпарвар заҳмату диққати ҷидди ро талаб мекунад. [1].

Нигоҳдории занбӯри асал дар фасли зимистон аз намуди хӯрокаи иваз намудани он бо хӯрокаи хушсифат вобаста мебошад. Дигар намуди пешгирии занбӯрон аз талафёби таъмин намудани оила бо роҳи истифодаи таъмини об дар дохили занбӯрқуттӣ, ки занбӯр пас аз истифодаи асали шакаракдор бояд об истеъмол наояд. [3].

Натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ гузаронидаи мо оид ба зимистонгузаронӣ нишон медиҳанд, ки оилаи пурқудрат нисбати оилаи камқудрат зимистонро беҳтар мегузаронад. Масалан, дар оилаи занбӯре, ки вазни 0,5 кг ё 5000 дона занбӯр дорад, сарфи хӯрокаи назар ба оилаи занбӯри 1 кг ё 10 ҳазор дона буда, то 86,7% зиёдтар аст. Аз ин лиҳоз, дар занбӯрҷой нигоҳ доштани оилаи пурқудрат ба манфиати кор мебошад.

Бояд қайд намоем, ки барои зимистонгузаронӣ ҳавои хунок танҳо ба қисми болоии анбӯҳи занбӯрон таъсир расонида ба маркази анбӯҳ ворид намегардад, чунки дар ин ҷой ҳарорат аз 12°C баланд буда, бисёр вақт аз 25 то 30 C° мерасад. Занбӯрон бошанд дар ин вақт барои гарм намудан ва гирифтани хӯрокаи тақрибан ҷойи худро иваз намуда меистанд.

Барои муайян намудани таъсири ҳарорати ҳаво аз оилаҳои занбӯрони асал дар моҳҳои октябр то моҳи апрел мо то 120 дона занбӯрро ҳамчун намуна гирифта, вазни хушк ва тари занбӯр, миқдори нитрогени умумӣ, рағван ва ферментҳоро муайян намудем. Нишондодҳои зимистонгузаронии оилаҳои занбӯри асал дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1 - Зимистонгузаронии оилаҳои занбӯрони асал

Ғурӯҳ	Фасли сол, оила		Зинда монд бо %	Миқдори хӯрокаи, кг		сарфи хӯрокаи %
	тирамоҳ	баҳор		дар зимистон гузошта шуд	сарф карда шуд	
Назоратӣ	10,0	9,0	90,0	10,2	4,6	45,0
Таҳқиқотии 1	10,0	10,0	100,0	10,1	4,3	42,5
Таҳқиқотии 2	10,0	9,5	95,0	10,3	4,5	43,7

Дар шароити ноҳияи Кӯшониёни вилояти Хатлон зимистон аз моҳи ноябр то охири моҳи феврал идома меёбад, аммо нисфи моҳи ноябр ва нисфи моҳи феврал ҳаво гарм шуда, растаниҳои гарддиҳанда гард ва шахддиҳанда шахд медиҳанд, ки дар оилаҳои занбӯрон баъзан солҳо то 2 шон насли рӯйпӯшро дидан мумкин аст.

Аз нишондоди ҷадвали 1 дида мешавад, ки занбӯрони назоратӣ 90,0 %, таҳқиқотии ғурӯҳи якум 100 % ва таҳқиқотии ғурӯҳи дуюм бошад 95,0 % зимистонро аз сар гузарониданд, ки ин нишондоди хуб мебошад.

Сарфи хӯрокаи вобаста ба моҳҳои муайяншуда дар ҷадвали 2, оварда шудааст.

Чадвали 2 - Сарфи хӯрокаи вобаста ба моҳҳо

Гурӯҳҳо	Сарфи хӯрокаи кг				Ҳамагӣ	Нисбат ба назоратӣ
	Ноябр	Декабр	Январ	Феврал	Кг	%
Назоратӣ	1,3±0,17	1,1±0,11	1,0±0,14	1,3±0,12	4,7±0,19	100,0
Таҳқиқоти 1	1,4±0,2	1,0±0,15	0,950±0,07	1,5±0,23	4,8±0,22	102,1
Таҳқиқоти 2	1,2±0,27	1,1±0,13	0,980±0,09	1,3±0,25	4,6±0,31	97,9

Чӣ тавре ки аз нишондодҳои чадвали 2 маълум мешавад, моҳи ноябр ва феврал сарфи хӯрокаи занбӯрони таҳқиқотии гурӯҳи якум зиёд буда, аз 1,4 то 1,5 кг-ро ташкил додааст, аммо дар моҳи декабру январ бошад, миқдори истифодаи хӯрокаи то ба 1,0 ва 0,950 кг расид, ки назар ба занбӯрони таҳқиқотии гурӯҳҳои якум, дуюм ва назоратӣ аз 50,0 то 60,0 г кам мебошад. Бояд қайд намоем, ки сарфи ками хӯрокаи боиси дарозумрии занбӯрон мегардад ва тараққиёти баҳории онҳоро шиддат бахшида, инчунин аз чунин оилаҳо шумораи оилаҳои занбӯронро зиёд намуда, маҳсулоти зиёд ба даст овардан мумкин аст.

Равғани аъзои бадани занбӯр ба монанди пӯсти тунук дар маркази ҳучайра, ки аз моддаҳои захиравӣ рағған, гликоген, ва сафедаҳо иборатанд, ҷойгир шудааст. Кирминаи наватлидшуда дар бадани худ як миқдори ҳучайраҳои рағғанӣ хурд дорад, ки дар бадани кирминаҳо дар аввал 0,04 мг дар рӯзидуюм бошад то 6 мг ва дар охири кирминагӣ то 17%-ро аз вазни хушк ташкил медиҳад. Аз ҳама зиёд рағған дар бадани занбӯри қорӣ дар натиҷаи истифодаи хӯрокаи гардғизо ба вучуд меояд, ки он ба саршавии фасли зимистон рост меояд ва назар ба тобистон 2,0-2,5 маротиба зиёд мебошад.

Равғаннокии таркиби аъзои бадани занбӯр аз шумораи занбӯри дар лона мавҷудбуда ва ҳарорати беруна дохилии канду вобаста аст. Чӣ қадаре ки занбӯр барои муътадил нигоҳ доштани иқлими хурди лона аз гармию сардии зиёд вақтро сарфа намояд, ҳамоно қадар рағғаннокии бадани ӯ маҳфуз нигоҳ дошта мешавад.

Нишондоди чадвали 3, далели он аст, ки дар сардии моҳҳои январ ва феврал миқдори рағғаннокӣ дар организми занбӯр кам гардида, пас аз пайдо гардидани гарди гул дар табиат рағғаннокии таркиби организми занбӯрон рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

Чадвали 3 - Миқдори рағған дар бадани занбӯри асал, дар ҳолати ҳарорати гуногун бо %

Моҳҳо	Занбӯрони назоратӣ			Занбӯрони таҳқиқотии 1, бо%			Занбӯрони таҳқиқотии 2, бо %		
	бо%			таҳқиқотии 1, бо%			%		
	6°C	8°C	10°C	6°C	8°C	10°C	6°C	8°C	10°C
Декабр	10,	9,6	9,7	10,2	9,7	8,8	10,1	10,3	10,0
Январ	8,9	8,5	8,4	9,1	8,6	8,9	9,2	9,4	9,1
Феврал	7,4	7,3	7,3	7,6	7,4	7,2	7,5	7,6	7,3
Март	9,1	9,0	8,8	9,2	8,8	9,2	9,1	9,3	8,9
Апрел	10,4	10,5	10,5	10,7	10,5	10,6	10,5	10,7	10,6

Дар ҳолати муқоиса намудани рағғаннокӣ дар ду моҳи зимистон, яъне моҳҳои декабр ва январ, рағғаннокии бадани занбӯрон назар ба моҳи феврал, дар ҳарорати 6°C будан қариб 34,2 ва 19,7% зиёд мебошад. Дар 8°C бошад 31,1 ва 16,2%, дар 10°C бошад 22,2 ва 23,6% мебошад. Нишондоди минималии рағған дар моҳи феврал, пеш аз фаъл гардидани занбӯрон дида мешавад, ки вобаста ба ҳарорат аз 7,2 то 7,6% мебошад. Чӣ қадаре фоизи рағғаннокӣ дар таркиби организми занбӯрон кам бошад, ҳамоно қадар тараққиёти баҳории занбӯрон суст ба назар мерасад. Дар ҳолати аз табиат ба лона ворид гаштани гарди гул ва додани хӯрокҳои серғизо, рағғаннокии бадани занбӯр боз афзун мегардад. Аз ин лиҳоз, дар моҳи март рағғаннокӣ назар ба моҳи феврал ба миқдори 21,0-21,9% зиёд мешавад.

Ҳамин тавр, таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки яке аз омилҳои асосии зимистонгузаронии оилаҳои занбӯрони асал рағваннокӣ таркиби организми занбӯрон ба ҳисоб меравад ва тараққиёти баҳории онҳо низ аз чунин моддаҳо вобаста мебошад.

АДАБИЁТ

1. Чупахин, В.И. Стимовит – белково-витаминная, биологически активная подкормка / В.И. Чупахин, Д.Н. Кустря // Пчеловодство. – 2003. – № 1. – С. 31.
2. Шарипов А. Моҳияти биологӣ ва физикии зимистонгузаронӣ.-/А.Шарипов//. Зимистонгузаронии занбӯри асал.-Душанбе.2009.-С.6-20.
3. Шарипов А. Занбуриасалпарварӣ дар Тоҷикистон./А.Шарипов//.-Душанбе.2013.-241-247.

АННОТАЦИЯ

ЗИМИСТОНГУЗАРОНИИ ЗАНБҶҶРОНИ АСАЛ ВА САРФИ ХҶҶРОКА, ДАР ШАРОИТИ НОҶИИ КҶШОНИЁНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.

Дар ҳолати зимистонгузаронии оилаҳои занбӯрони сарфи ками хӯрокаи ба он оварда мерасонад, ки умри занбӯрон дароз гардида, тараққиёти баҳории онҳо пуравч мегардад, ки аз чунин оилаҳо шумораи оилаи занбӯронро зиёд намуда, маҳсулоти зиёдати ба даст овардан мумкин аст. Яке аз омилҳои асосии зимистонгузаронии оилаҳои занбӯрони асал рағваннокӣ бадани занбӯрон ба ҳисоб рафта, тараққиёти баҳории он аз ҳолати занбӯр вобаста мебошад. Дар ҳолати муқоиса намудани рағваннокӣ дар ду моҳи зимистон, яъне моҳҳои декабр ва январ, рағваннокӣ бадани занбӯрон назар ба моҳи феврал, қариб 34,2 ва 19,7% зиёд мебошад. Бе ёрии гарду шаҳди растани тараққиёти оилаҳои занбӯрони асалро ба роҳ мондан ғайриимкон аст, чунки барои насли занбӯр хӯрокаи сафедадор ба монанди гарди гул барои тарбияи насли то 3-рӯза нақши муҳимро мебозад.

АННОТАЦИЯ

ЗИМОВКА ПЧЕЛИНЫХ СЕМЕЙ И РАСХОДЫ КОРМОВ В УСЛОВИЯХ КУШОНИЙСКОГО РАЙОНА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В случае перезимовки пчелиных семей низкое потребление корма продлевает жизнь пчел и усиливает их весеннее развитие, что может увеличить количество пчелиных семей и произвести излишки продуктов. Одним из основных факторов зимовки пчелиных семей является жировой слой пчел, и его весеннее развитие зависит от состояния пчел. Если мы сравним содержание жира в двух зимних месяцах, то есть в декабре и январе, телесный жир пчел примерно на 34,2% и на 19,7% выше, чем в феврале. Без помощи пыльцы растений невозможно развитие пчелиных семей, поскольку белковая пища, такая как пыльца, играет важную роль в развитии личинок 3 дневной срока.

Ключевые слова: зимовка, нектар, пыльца, активность, матка, экология, перга, температура, жирность, личинка.

ANNOTATION

WINTERING OF BEE COLONIES AND FEED CONSUMPTION IN HE KAUSHONION DISTRICT HE KHATLON REGION

In the case of overwintering bee colonies, low feed intake prolongs of the life of bees and increasing their spring development, which can increase the number of bee colonies and produce surplus products. One of the main factors for wintering bee colonies is the fat layer of bees, and its spring development depends on the state of the bees. If we compare the fat content in the two winter months, are December and January, the body fat of bees is about 34.2% and 19.7% higher than in February. Without the help of plant pollen, the development of bee colonies is impossible, since protein foods, such as pollen, have been play an important role in the development of 3 day old larvae.

Key words: wintering, nectar, pollen, activity, uterus, ecology, bee bread, temperature, fat content, larva.

ТДУ 636.32/38.082

УСУЛҲОИ ДОҲЛИЗОТИИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МАҲСУЛНОКИИ ГЌСФАНДОНИ ЗОТИ ТОЧИКӢ

Абдурахимов Х.Ч., аспиранти АИКТ

Калимаҳои калидӣ: *гўсфанд, зот, авлод, гўшт, равған, пашм, дохилизотӣ, чуфтикунонӣ, чарогоҳ, вазни зинда, ранг, пайдоиш, ҷинс, хостагирӣ, навозод, сину-сол, настриг.*

Тараққиёти гўсфандпарварӣ дар Тоҷикистон ба рельеф, хусусиятҳои табию иқлимӣ ва экологию ҷуғрофӣ вобастагӣ дорад, зеро зиёда аз 93% ҳудудҳои онро кўҳҳо ташкил менамоянд ва онҳо дорои мавзеҳои бузургу табиӣ чарогоҳҳои алпӣ ва наздиалпӣ бо амудияти (вертикалность) гуногуни минтақавӣ мебошанд. Ин чарогоҳҳо метавонанд бо таври мақсаднок ва самаранок барои парвариши гўсфандон мавриди истифода қарор гиранд, беҳсозии сифатнокии гўсфандпарварӣ бошад, дар навбати худ барои баландбардории маҳсулноки ва ғойдаоварии он аҳамияти беандоза дорад.

Бояд қайд намуд, ки низоми қабулгардидаи парвариш ва нигоҳубини солони чарогоҳии гўсфандон дар мамлакат бо назардошти алафзори марғзори ҳосилнокиаш нисбатан баланд имкон медиҳад, ки аз онҳо маҳсулоти нисбатан арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад ба даст оварда шавад.

Аммо ҳолати кунонии гўсфандпарварӣ, махсусан дар шароити ҳозираи гузариши иқтисодиёт ба муносибатҳои бозоргонӣ ҷустуҷў ва дарёфти тарзҳо ва усулҳои нави прогрессивиро, ки имкон медиҳанд, зотҳои мавҷударо ҳифз намуда, дар солҳои наздик ба таври умедбахш ва намоён саршумори он зиёд карда шуда, сифатҳои зотӣ ва маҳсулноки мукамал гардонидани, инчунин истеҳсоли гўшти гўсфанд афзоиш дода шавад, тақозо менамояд.

Қорҳои мазкур дар давраи солҳои 200-2015 дар байни саршумори гўсфандони зоти тоҷикии заводи зотпарварии ба номи Шерназаров ва Парваришгоҳи гўсфандони зоти тоҷикии ноҳияи Хуросон иҷро гардида мақсади асосии он баланд бардоштани маҳсулнокии гўсфандони зоти тоҷикӣ бо роҳи амалӣ сохтани селексияи дохилизотӣ маҳсуб меёбад.

Маълум аст, ки то соли 1991 дар сохтори зоти гўсфандони тоҷикӣ 10 авлод мавҷуд дошт. Аммо дар солҳои охир бо сабаби ихтисоршавии миқдори саршумор ва дар натиҷаи суст гардидани қорҳои селекционӣ сохтори генеалогии ин зот хеле тағйир ёфт (1,2,3,4,5).

Вобаста ба натиҷаҳои таҳқиқотҳои гузаронидашудаи комиссияи маълум гашт, ки дар замони ҳозира дар сохтори селекционии рамаи гўсфандон 5 авлод ҳифз ёфтааст.

Таҳлилҳо оид ба омўхтани маҳсули вазнафзункунӣ, серпашмӣ, сифатнокии пашм ва ғайраҳо нишон дод, ки ҳоло дар баробари нигоҳ доштани оилаҳои мавҷуда вақти он расидааст, ки бо мақсади сермахсул гардонидани баъзе авлодҳо, ки камбудиро дақиқ намоён аст, ба монанди авлоди I – кампашм, IV – қадпаст, VIII – дунбаи хурд истифода бо усули чуфтикунонии байниавлоди бартараф намуда маҳсулнокии онҳо баъдан бардошта шавад.

Бо ин мақсад аз тарафи мо истифодаи чуфтикунонии байни авлодҳо (авлоди X бо VIII ва I бо IV) гузаронида шудааст.

Дар ҷадвали 1 маълумотҳо оид ба вазни зиндаи авлоди гўсфандон вобаста аз давраҳои синнусолӣ оварда шудааст.

Чадвали 1 - Вазни зиндаи барраҳои навзод вобаста аз чинс, пайдоиш ва ранги пашм

Чуфтикунонии авлодҳо	Чинс	Навзод		4,5 моҳа	
Хочагии зотпарварии ба номи С.Шерназаров					
Сафед (авлоди X - VIII)	♂	34	5,0	50	38,5
	♀	28	4,6	50	34,5
Сурхча (I-IV)	♂	29	5,0	50	38,2
	♀	31	4,7	50	34,4
Парваришгоҳи ғусфандони зоти тоҷикӣ					
Сафед (авлоди X - VIII)	♂	25	4,0	36	39,0
	♀	25	3,4	14	34,0
Сурхча (I-IV)	♂	43	3,9	40	39,0
	♀	57	3,3	17	36,0

Чӣ тавре, ки аз нишондиҳандаҳои чадвали 1 дида мешавад, кўчқорбарраҳо навзоди авлодҳои муқоисашаванда баробар ва барраҳои модина бошад афзалият дар авлоди I-IV мушоҳида карда мешавад. Дар ҳангоми аз модар ҷудо намудани барраҳо дар синни 4,5-5,0 моҳагӣ дар ҳоҷагии зотпарварии ба номи С.Шерназаров афзалият кўчқорчаҳо ва бараҳои модинаи авлоди якум ва даҳум – 38,5-34,5 кг ва дар парваришгоҳ бошад вазни зиндаи кўчқорбараҳо яхела буда, барраҳои модинаи нисбат ба ҳамсолони авлоди X – VIII ба 5,88% зиёд мебошад.

Дар чадвали 2 натиҷаи баҳодиҳии ибтидоӣ ба барраҳои навзод, ки дар натиҷаи чуфтикунонии авлодҳои гуногун гирифта шудааст, акси худро ёфтааст.

Натиҷаҳои тароши пашми ғусфандон дар гурӯҳҳои селекционӣ дар чадвали 2 акс ёфтааст.

Чадвали 2 - Ҷамъбасти пашмтарошии ғусфандони зоти тоҷикӣ вобаста аз чинс, синну сол ва пайдоиш

Чинс, пайдоиш ва ранги пашм	Тароши пашм, кг		
	саршумор	миқдори пашм аз як сар	фарқият
Хочагии зотпарварии ба номи С.Шерназаров			
Кўчқорҳои сафеди наслдеҳ (авлоди X ва VIII)	10	2,8	2,4-3,2
Кўчқорбарраҳои сафеди 1 сола (авлоди X ва VIII)	9	1,9	1,8- 2,0
Мешҳои сафед (авлоди X ва VIII)	50	2,1	1,8- 2,3
Модабарраҳои сафеди 1 сола (авлоди X ва VIII)	10	1,9	1,8- 2,0
Кўчқорҳои сурхчаи наслдеҳ (авлоди I ва IV)	44	2,7	2,5-3,0
Кўчқорбарраҳои 1 сола (авлоди I ва IV)	9	1,9	1,8-2,0
Мешҳои сурхча (авлоди I ва IV)	200	2,2	2,1-2,4
Модабарраҳои 1 солаи сурх (авлоди I ва IV)	40	2,1	1,9-2,3
Парваришгоҳи ғусфандони зоти тоҷикӣ			
Кўчқорҳои сафеди наслдеҳ (авлоди X ва VIII)	10	2,6	1,8-2,8
Кўчқорбарраҳои сафеди 1 сола (авлоди X ва VIII)	22	1,6	0,8-1,6
Мешҳои сафед (авлоди X ва VIII)	20	1,8	0,8-1,5
Модабарраҳои сафеди 1 сола (авлоди X ва VIII)	15	1,6	1,0-1,6
Кўчқорҳои сурхчаи наслдеҳ (авлоди I ва IV)	15	2,7	0,8-1,5
Кўчқорбарраҳои 1 сола (авлоди I ва IV)	17	1,6	1,1-1,7
Мешҳои сурхча (авлоди I ва IV)	35	1,9	1,2-3,0
Модабарраҳои 1 солаи сурх (авлоди I ва IV)	35	1,7	1,2-3,2

Чӣ тавре, ки аз таҳлили нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 бармеояд, аз ҷиҳати тароши пашми баҳорӣ байни қўҷқорҳои наслдеҳ ва мешҳои калонсол фарқияти кам ба назар мерасад. Дар байни саршумори хоҷагиҳо аз ҷиҳати тароши пашм баъзе фарқиятҳо дида мешавад, яъне саршумори парваришгоҳ нисбат ба хоҷагии зотпарварии ба номи С. Шерназаров кам аст.

Хулоса. Ҳамин тариқ ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар ҳолати саршумораи нисбатан ками ғўсфандон ҷуфтиқунонии байниавлоди яке аз усулҳои беҳтар гардонидани маҳсулнокии он мегардад.

АДАБИЁТ

1. Алиев Г.А. Таджикская мясо-сально-шерстная порода овец. Душанбе, Ирфон - 1967.
2. Макшанова П.М., Макшанов С.Я., Файзуллаев К. Вопросы повышения продуктивности овец в Таджикистане. Сб. научных трудов ТНИИЖ, Душанбе, 1982. - С. 73-77.
3. Макшанова П.М., Макшанов С.Я., Атаханов Я.А. Скороспелость ягнят разного срока рождения. Научные основы селекции и технологии овцеводства Таджикистана. Сб. науч. тр. ТНИИЖ, Душанбе, 1984. -С. 49-55.
4. Склад А.Д. Эффективность скрещивания помесных грубошерстных овец с баранами таджикской породы. Авт. канд. дисс., Душанбе, 1977. - 23 с.
5. Сафаров Х. Эффективность раннего отъема и интенсивного выращивания баранчиков таджикской породы. Авт. канд. дисс. Алма-Ата, 1988. - 24 с.
6. Институт животноводства и пастбищ ТАСХН

АННОТАЦИЯ

МУКАММАЛГАРДОНИИ МАҲСУЛНОКИИ ҒЌСФАНДОНИ ЗОТИ ТОҶИҚИ ИСТИФОДА БО УСУЛИ ДОХИЛИЗОТӢ

Дар мақола натиҷаи корҳои илмӣ оид ба баланд бардоштани маҳсулнокии ғўсфандони серғўшту-серпашми зоти тоҷиқӣ истифода бо усули интиҳоб ва хоствагирии авлодхое, ки дар дохили зот мавҷуд аст оварда шудааст.

АННОТАЦИЯ

ВНУТРИПОРОДНЫЕ МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОДУКТИВНОСТИ ОВЕЦ ТАДЖИКСКОЙ ПОРОДЫ

В статье приводятся результаты исследований направленные на повышение продуктивности таджикской мясо-сально-шерстной породы овец путем осуществления внутрипородного отбора и подбора родительских пар по линиям.

Ключевые слова: овцы, порода, мясо, сало, шерсть, внутрипороды, скрещивание, пастбища, живая масса, цвет, происхождения, пол, отбор, при рождении, возраст, настриг.

ANNOTATION

INBREEDIC METHODS FOR IMPROVING THE PRODUCTIVITY OF SHEEP OF THE TAJIK BREED

The article presents the results of studies aimed at increasing the productivity of the Tajik meat-fat-wool breed of sheep through the implementation of intra-breed selection and selection of parental pairs along the lines.

Key words: sheep, breed, meat, tallow, wool, within breeds, crossing, pastures, live weight, color, origin, sex, selection, at birth, age, sheared.

УДК 619:616.993

ИЗУЧЕНИЕ АКАРИЦИДНОГО ДЕЙСТВИЯ ЦИФЛУНИТ ФЛОКА

Сахимов М.Р. - д.в.н., профессор, **Турдиев Ш.А.** - д.б.н., профессор,
Рахимов Ф.Ф. - к.в.н., доцент, **Искандаров Э.Х.** - соискатель,
Джумазода М.М. - магистр, ТАУ им. Ш. Шотемур

***Ключевые слова:** овцы, иксодовые клещи, аргасовые клещи, цифлунит флок.*

Цифлунит флок – инсектицидный препарат, выпускается ООО «Нита-Фарм» Российской Федерации. Представляет собой маслянистую прозрачную жидкость от светло-желтого до желто-коричневого цвета. В состав 1 мл препарата содержится 1,13 мг цифлутрин. Препарат относится к группе синтетических пиретроидов, обладающий контактным инсектицидным действием.

Цифлунит флок относится к малоопасным веществам (4 класс опасности по ГОСТ-у 12.1.007-76). В рекомендуемых дозах хорошо переносится животными, не оказывает местно-раздражающего, эмбриотоксического, тератогенного, мутагенного и сенсibilизирующего действия.

Преимуществом цифлунит флока является: готовый препарат в форме спрея; длительная защита животных от эктопаразитов до 4 недель; удобное применение в любое время года; не обладает токсическое действие на животных, отсутствие ограничений по употреблению мяса и молока животных.

Нами изучено акарицидное действие цифлунит флока на иксодовых и аргасовых клещей овец.

Материал и методы. Исследования проведены в 2018-2019 гг. в хозяйствах частного сектора Кубодиёнского и Шахринавского районов Республики Таджикистан.

При учете, регистрации и определении вида иксодовых и аргасовых клещей пользовались методиками Б.И. Померанцева, Н.А. Филипповой, О.А. Старкова [1, 2, 3].

Под опытом находились 70 голов овец гиссарской породы в возрасте двух лет, средней живой массой 34,8 кг (n=12), которые были разделены на опытные и контрольные. Овцы опытной и контрольной групп содержались изолированно от остального поголовья и находились на стойле. Пораженность животных клещами проводили ежедневно путем их индивидуального осмотра в области шеи, туловища, под хвостом, вокруг ануса, внутренней поверхности плеча и бедра. Опытным группам животных применяли цифлунит флок, а контрольным группам - эктосан-пудра, мухомор и пропоксур 1%.

Цифлунит флок наносили раздвинув шерсть, на кожу спины животного вдоль позвоночника от холки до крестца овец в дозе 5-10 мл двухкратно с интервалом 20 дней.

Результаты исследования. Цифлунит флок первоначально испытан против клещей *Rhipicephalus turanicus*. Под опытом находились 10 голов овец, которые были разделены на опытные и контрольные. На теле опытных и контрольных групп обнаружено от 4 до 21 клещей. Нами установлено, что в опытной группе овец цифлунит флок полностью уничтожает имагинальную стадию клещей *Rhipicephalus turanicus*. На теле контрольных животных обнаружены живые клещи. Затем был продолжен испытание препарата против иксодовых и аргасовых клещей.

Опыт 1. Под опытом находились 10 голов овец, которые были разделены на опытные и контрольные по 5 голов. На теле опытных и контрольных групп обнаружено от 5 до 19 личинок, нимф и имаго клещей *Hyalomma anatolicum*. Цифлунит флок применяли в дозе 5-10 мл двухкратно с интервалом 20 дней. Результаты опыта показали, что цифлунит флок губительно действует на личинок и нимф клещей *H.anatolicum*

опытной группы овец. Под действием препарата происходило оцепенение имагинальной стадии этого вида клеща, т.е. акарицидная эффективность составила 82%. Токсическое действие препарата на животных не обнаружено.

Контрольных животных обрабатывали эктосаном-пудрой в дозе 20-50 г на голову двукратно с интервалом 10 дней, при этом акарицидная эффективность составила 53.5%.

Опыт 2. Под опытом находились 10 голов овец, которые были разделены на опытные и контрольные по 5 голов. На теле опытных и контрольных групп обнаружено от 6 до 24 половозрелых форм клещей *Rhipicephalus turanicus*. Цифлунит флок применяли в дозе 5-10 мл двукратно с интервалом 20 дней. Результаты опыта показали, что цифлунит флок губительно действует на имаго клещей *Rh.turanicus* опытной группы овец. Токсическое действие препарата на животных не обнаружено.

Контрольных животных обрабатывали мухо-мором в дозе 10-20 г на голову двукратно с интервалом 7 дней, при этом акарицидная эффективность была сравнительно низкая (40.5%).

Опыт 3. Под опытом находились 20 голов овец, которые были разделены на опытные и контрольные по 10 голов. На теле опытных и контрольных групп обнаружено от 12 до 28 личинок и нимф кошарных клещей *Alveonassus lahorensis*. Цифлунит флок применяли в дозе 5-10 мл двукратно с интервалом 20 дней. Результаты опыта показали, что цифлунит флок губительно действует на личинок и нимф клещей *A.lahorensis* опытной группы овец. Токсическое действие препарата на животных не обнаружено.

Контрольных животных обрабатывали эктосаном-пудрой в дозе 20-50 г на голову двукратно с интервалом 10 дней и его акарицидная эффективность составила 48.4%.

Опыт 4. Под опытом находились 20 голов овец, которые были разделены на опытные и контрольные по 10 голов. На теле опытных и контрольных групп обнаружено от 15 до 26 половозрелых кошарных клещей *Alveonassus lahorensis*. Цифлунит флок применяли в дозе 5-10 мл двукратно с интервалом 20 дней. Результаты опыта показали, что цифлунит флок губительно действует на имаго клещей *A.lahorensis* опытной группы овец. Токсическое действие препарата на животных не обнаружено.

Контрольных животных обрабатывали пропоксуром 1% в дозе 30-40 г на голову двукратно с интервалом 7 дней, при этом оказывал сравнительно низкую акарицидную эффективность (45.2%).

Результаты опытов представлены в таблице.

Таблица - Эффективность цифлунит флога против иксодовых и аргасовых клещей овец

Номер опыта	Группы животных	Количество обработанных животных, голов	Количество обнаруженных клещей, экз.	Из них уничтожено	
				экз.	%
I	Опытная	5	78	64	82.0
	Контрольная	5	71	38	53.5
II	Опытная	5	67	67	100.0
	Контрольная	5	74	30	40.5
III	Опытная	10	149	149	100
	Контрольная	10	157	76	48.4
IV	Опытная	10	128	128	100
	Контрольная	10	135	61	45.2

Таким образом, цифлунит флок обладает губительное действие на эктопаразитов - иксодовых и аргасовых клещей овец, за исключением имагинальной стадии *Hyalomma anatolicum*. Препарат при нанесении на кожу в области спины здоровым овцам хорошо переносится животными, проявляет длительное защитное действие от клещей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Померанцев Б.И. Фауна СССР. Паукообразные. Иксодовые клещи (Ixodidea) /Померанцев Б.И. – М.-Л.: АН СССР. - 1950.- 223 с.
2. Филиппова Н.А. Фауна СССР. Паукообразные. Аргасовые клещи. (Argasidae) /Филиппова Н.А. – М.-Л.: Наука.- 1966.- 248 с.
3. Старков О.А. Пироплазмидозы крупного рогатого скота и их переносчики в Таджикистане /Старков О.А. – Душанбе, 1971.- С.49-80.

АННОТАЦИЯ

СИФЛУНИТ ФЛОК БА МУҚОБИЛИ КАНАҲОИ ИКСОДӢ ВА АРГАСӢ

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки сифлунит флок дорои ҳосияти акарисидӣ мебошад. Истифодаи маводи мазкур бо меъёри 5-10 мл ду маротиба бо фосилаи 20 рӯз бар зидди канаҳои иксодӣ ва аргасии гӯсфанд таъсири марговар мерасонад. Самаранокии акарицидии сифлунит флок аз 82 то 100%-ро ташкил медиҳад.

Калимаҳои калидӣ: *гӯсфанд, канаҳои иксодӣ, канаҳои аргасӣ, сифлунит флок.*

АННОТАЦИЯ

ИЗУЧЕНИЕ АКАРИЦИДНОГО ДЕЙСТВИЯ ЦИФЛУНИТ ФЛОКА

Установлено акарицидное свойство флока циклунита. Препарат в дозе 5-10 мл дважды с интервалом в 20 дней оказывает смертельное действие на иксодовых и аргасовых клещей овец. Акарицидная эффективность хлопьев циклунита варьировала от 82 до 100%.

Ключевые слова: *овцы, иксодовые клещи, аргасовые клещи, цифлунит флок.*

ANNOTATION

THE STUDY OF THE ACARICIDAL ACTION NIFLUMIC FLOCK

The acaricidal property of cyflunite floc has been established. The drug in a dose of 5-10 ml twice with an interval of 20 days has a fatal effect on ixodic and argas ticks of sheep. Acaricidal efficacy of cyflunite floc ranged from 82 to 100%.

Key words: *sheep, ixodid ticks, argas ticks, cyflunite flock.*

УДК 619:618-002/636.22/28

ЭТИОЛОГИЯ ПОСЛЕРОДОВОГО ЭНДОМЕТРИТА (ЛАБОРАТОРНАЯ ДИАГНОСТИКА).

Давлатмуродов Т.М., к.в.н, дотсент, Мирзоахмедов Ш.Р., д.в.н., профессор – ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: *эндометрит, молочное скотоводство, микрофлора, ассоциация, корова, субинволюция матки, бесплодие.*

Воспроизводство крупного рогатого скота одна из тех проблем, которая становится все более актуальной. Однако высокой уровень воспроизводства стада может быть достигнуто при творческом и своевременном выполнении всего комплекса организационно-хозяйственных, агрономических и зооветеринарных мероприятий, широком применении современных достижений науки и передового опыта.

Одним из важнейших резервов увеличения производства продуктов животноводства является коренное улучшение воспроизводства стада, путем использования биологических возможностей маточного поголовья, получения от каждой коровы и телки старше 2-лет, по одному теленку в год.

В условиях жаркого климата нашей республики, повышение продуктивности молочного стада должно сопровождаться повышением плодовитости, а это может быть достигнуто путем создания здоровых стад и обеспечением их соответствующими жизненными условиями.

В решение этой трудной задачи, наряду с улучшением условий кормления и содержания, особую важность приобретает своевременная диагностика болезней половых органов.

Животноводческие хозяйства, от снижения уровня воспроизводства, ежегодно теряют примерно 30-35 телят от 100 коров, а также до 25-30% годового удоя от каждой бесплодной коровы. Во многих случаях причинами бесплодия и снижающихся темпов воспроизводства животных, становятся осложнения в послеродовой период.

В настоящее время, все послеродовые заболевания коров рассматриваются как типичная инфекционная патология, основной причиной которой является увеличение условно-патогенной микрофлоры при ослаблении естественной резистентности организма животных.

Своевременную диагностику болезней половых органов коров рассматривать как систему ветеринарных мероприятий, направленных на сохранение воспроизводительной способностей и продуктивности животных. Для диагностики скрытого эндометрита, с учетом отсутствия клинических признаков, необходимо проведение бактериологических и физико-химических исследований.

Нами, для выяснения причин болезней половых органов, проведены клинико-гинекологические исследования с учетом данных анамнеза на молочно-товарной ферме племенного хозяйства ООО «Саодат» района Хуросон Хатлонской области. Исследованию подвергнуто 30 голов коров, из них: 10 голов через 30 дней, 10 голов через 40 дней и 10 голов через 50 дней после родов.

После анализа полученных анамнестических данных, приступили к проведению клинического исследования.

При осмотре наружных половых органов обращали внимание, на конфигурацию крупа, состояния тазовых связок, вульвы, наличие и характер выделения из половой щели, при вагинальном исследовании - на цвет, наличие слизи или экссудата, кровоизлияний, эрозии и при ректальном исследовании - на месторасположение, размер, форму, консистенцию и тонус шейки, тела и рогов матки, на форму и эластичность яичников.

Из 30 голов, обследованных, обнаружено: атония матки - у 4 голов, субинволюция матки - у 7 голов, цервициты - у 1 головы, а эндометриты - у 11 голов, у 7 голов - субклинические эндометриты.

Для уточнения диагноза и характера воспалительного процесса использовали методы лабораторного исследования. Для определения микробного обсеменения матки и постановки пробы с цервикальной слизи у 30 голов заболевших животных, брали по 2мл слизи. Отбор проб осуществляли по методике В.И. Слободяника, Н.Т. Климова и В.В.Подберезного (2009).

Пробы помещали в контейнер со льдом и в течение 1-2 ч доставляли в Национальный центр ветеринарной диагностики Комитета продовольственной безопасности При Правительстве Республики Таджикистан.

Из отобранных проб проводили посевы на питательные среды, на МПБ с 7,5%-м раствором натрия хлорида и на МПА с 1,0%-м раствором глюкозы.

Для осуществления культивирования бактерий на чашках Петри, с посевами поставили в термостат при 38°C и их свойства определяли по характеру роста на питательных средах, и по внешнему виду колоний (форма, цвет, размер, прозрачность).

Тест-системы использовали для определения вида бактерий, а морфологическую принадлежность определяли согласно рекомендациям Н.Н. Михайлова.

Из 30 исследуемых проб, в 14 (42 %) микроорганизмы представлены монокультурами стафилококков, а иногда -э шерихия коли.

Микроорганизмы в ассоциациях были выделены у 16 (58%): в ассоциациях - *St. aureus* + *E. coli* + *K. pneumonia* – 34,2%, *E.coli* + *P. mirabilis* -20,4%, *E.coli* + *P. aeruginosa* + *A. Flavus* -18,5%, *S. aureus* + *E. coli* – 15,6%, *S. desinteriae* + *S. Flexneri*-7,2 %, *E.coli* + *K. pneumonia* -4,1%.

Таким образом, на основании полученных результатов можно сделать вывод, что послеродовые эндометриты, в большинстве случаев, возникают при обсеменении матки ассоциированными микроорганизмами. Полученные результаты необходимо использовать при подборе лекарственных средств и разработке схем лечения.

АННОТАЦИЯ ЭТИОЛОГИЯ ПОСЛЕРОДОВОГО ЭНДОМЕТРИТА (ЛАБОРАТОРНАЯ ДИАГНОСТИКА)

В статье приведены данные о причине возникновения послеродового эндометрита, а также видовой состав микрофлоры, выделенной из матки.

Результаты лабораторных исследований показывают, что причинами возникновения послеродового эндометрита, являются обсеменение матки ассоциированными микроорганизмами, в 42 % микроорганизмы представлены монокультурами стафилококков и эшериха коли, а в ассоциации выделены у 58 %: *St. aureus* + *E. coli*, *A. Flavus* + *E.coli*, *P. mirabilis* + *E.coli*.

АННОТАЦИЯ САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ ИЛТИҲОБИ ЛУОБПАРДАИ БАЧАДОН (ТАШХИСИ ОЗМОИШГОҲӢ)

Дар мақола оид ба сабабҳои пайдоиши илтиҳоби луобпардаи бачадон маълумот оварда шудааст.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки сабабҳои пайдоиши эндометрити баъди зоиш мавҷудияти ассотсиатсияи микрофлораҳо (42 % монокултураҳои стафилококкҳо бо эшериха ва 58 % бо ассотсиатсияи: *St. aureus* + *E. coli*, *A. Flavus* + *E.coli*, *P. mirabilis* + *E.coli*) мебошанд.

Калимаҳои калидӣ: эндометрит, чорвои ширӣ, микрофлора, ассотсиатсия, модагов, субинволютсияи бачадон, бенаслӣ.

ANNOTATION CAUSES OF INFLAMMATION OF THE MUCOUS MEMBRANES OF THE UTERUS (LABORATORY DIAGNOSIS)

The article describes the causes of inflammation of the mucous membranes of the uterus on the dairy farm Limited Joint Stock Company "Saodat" in Khuroson district of Khatlon region.

It was determined that the causes of postpartum endometritis are the presence of microflora associations (42% of staphylococcal monocultures and 58%: *St. aureus* + *E. coli*, *A. Flavus* + *E. coli*, *P. mirabilis* + *E. coli*).

Key words: endometritis, dairy cattle, microflora, associations, cows, uterine subinvolution, infertility.

УДК 636.22/28.237 575.3

ТАРКИБ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФИЗИКАВИЮ-ХИМИЯВИИ ФАЛЛАИ МОДАГОВҲОИ ТИПИ ТОҶИКИИ ЗОТИ СИЁҲАЛО ДАР ШАРОИТИ ХОҶАГИИ ДЕҲҚОНИИ БА НОМИ Б.МАҚСУДИ НОҲИЯИ Б.ҒАҒУРОВ

Раҳматов Х.Г.-н.и.к., АИКТ, Рузиев Т.Б.-профессор, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур,
Салимҷонов С. н.и.к., АИКТ филиали вилояти Суғд,
Аюбов Б.М.- н.и.к. омӯзгори калони ДАТ

Калимаҳои калидӣ: маҳсулнокии ширӣ, типҳои тоҷикии зоти сиёҳало, фалла, равған, хуннокӣ, сафеда, моддаҳои хушк.

Шире, ки дар 5-7 рӯзибаъди таваллуд меҷӯшанд, фалла номида мешавад. Пас аз 1,0-1,5 соати таваллуд, бо пайдо шудани рефлексии макидан ба гӯсола фалла меҷӯронанд. Дар таркиби фалла ҳамаи он чизе, ки организми нававаллуд талаб менамояд аз қабили: сафеда, карбогидратҳо, равған, моддаҳои минералӣ, витамин ва об мавҷуд аст. Ин маводҳо барои организми нававаллуд манбаи асосии рушду инкишоф ва ҳимояи организм аз омилҳои беруна мебошанд.

Дар таркиби фалла одатан микдори сафеда, махсусан албумин ва глобулин зиёд аст. Дар ширдӯшии аввал микдори онҳо нисбати ширӣ асли то ба 15-20 маротиба зиёд аст. Намакҳои минералӣ бошанд то 1,5 маротиба зиёданд. Дар натиҷаи дар таркиби

фалла мавҷуд будани сафеда ва моддаҳои минералӣ онҳо зичии баланд доранд ва кислотанокӣ онҳо то ба 50⁰T мерасад.

Дар хоҷагии деҳқонии ба номи Б.Махсуди ноҳияи Б.Ғафуров модаговҳои типҳои тоҷикии зоти сиёҳалоро аз рӯи хуннокиашон ба 3 гурӯҳ ҷудо намудем. Дар гурӯҳи 1 модаговҳои хуннокиашон 1/2, гурӯҳи 11-хуннокии 3/4 ва гурӯҳи 111-хуннокии 7/8 буданд. Ҳамаи модаговҳо аз рӯзи аввали таваллуд, таркиб ва хусусиятҳои физикӣ-химиявии фаллашон муайян карда шуданд (ҷад. 1).

Ҷадвали 1 Таркиб ва хусусиятҳои химиявии фалла дар рӯзҳои аввали таваллуд

Нишондодҳо	Хуннокии типҳои тоҷикии зоти сиёҳало					
	1/2		3/4		7/8	
	1-ум рӯз	7-ум рӯз	1-ум рӯз	7-ум рӯз	1-ум рӯз	7-ум рӯз
Зичӣ °А	41,65	32,02	47,35	28,56	44,67	31,34
Туршӣ °Т	36,43	23,45	33,78	22,67	35,78	23,10
Равған, %	6,30	4,40	6,32	4,51	6,31	4,49
Сафеда, %	10,12	3,79	14,56	3,80	10,49	3,78
Моддаи хушк, %	21,45	13,76	25,51	13,40	19,98	13,76
Лактоза, %	3,59	5,00	3,61	5,04	3,52	4,92
Витамин-А, мг/кг	3,58	0,389	4,12	0,421	3,78	0,400
Хокистар, %	0,934	0,747	1,001	0,771	0,980	0,782
Калтсий, %	0,199	0,156	0,202	0,165	0,182	0,157
Фосфор, %	0,170	0,129	0,177	0,155	0,169	0,138

Микдори ҳамаи нишондиҳандаҳои таркиби фалла дар рӯзҳои аввали баъди таваллуд баланд буданд, ба ғайр аз лактоза, ки ҳатто аз нишондоди шир ҳам кам буд. Дар рӯзҳои минбаъда нишондиҳандаҳои таркиби фалла тез паст шуданд ва дар 7-ум рӯз таркиби фалла ба таркиби шири асли баробар шуд, лекин баъзе нишондодҳо дар ин давра низ баланд буданд (туршӣ, сафеда ва моддаҳои минералӣ).

Микдори лактоза дар рӯзҳои аввали баъди таваллуд охиста-охиста баланд шуда, дар 6-7-ум рӯз ба меъёр баробар шуд. Бояд гуфт, ки дар ҳар як гурӯҳ таркиби фалла аз хусусиятҳои индивидуалии онҳо вобастагӣ дошт.

Модаговҳое, ки хуни 3/4 доранд аз рӯи тамоми нишондиҳандаҳои таркиби фалла ба ғайр аз туршӣ нисбати дигар гурӯҳҳо фарқ мекарданд. Онҳо аз рӯи зичӣ дар рӯзҳои аввали баъд аз таваллуд нисбати гурӯҳи 1- 5,7, нисбати гурӯҳи 111- 2,68 °А, равшан – 0,2-0,1 %, сафеда – 4,44 и 4,07 %, моддаи хушк – 4,06 и 5,53 %, лактоза – 0,2 и 0,9 % ва моддаҳои минералӣ беҳтар буданд.

Туршии фалла дар тамоми гурӯҳҳо дар давраи фаллагӣ кам-кам паст меравад, лекин дар 6-7-ум рӯз ба туршии шири асли баробар нест.

Аз ҳама туршии баланд дар се ширдӯшии фаллаи аввал ба қайд гирифта шудааст 40-43⁰T (бо фарқияти аз 33 то 60⁰T).

Аз рӯи зичии фалла низ фарқияти калон дар модаговҳои алоҳида муайян карда шуд, баъди модаговҳои гурӯҳҳо аз рӯи хуннокиашон бошад фарқият он қадар ҷашмрас нест. Зичии фалла дар рӯзҳои аввал баланд буд ва танҳо дар ҳафтум рӯзидӯшии таркиби он ба шири асли баробар шуд.

Дар байни гурӯҳҳо аз ҳама баланд микдори сафеда дар фаллаи модаговҳои гурӯҳи 11 (3/4) ба қайд гирифта шудааст. Дар фаллаи модаговҳои ин гурӯҳ фоизи баланди равшан низ мушоҳида карда мешавад.

Аз модаговҳои ҳамаи гурӯҳҳо фаллаи хуб ва аз ҷиҳати таркиб ва хусусият баландсифат гирифта шудааст, ки пурра талаботи ғӯсолаи навтаваллудро бо моддаҳои зарурӣ қонеъ менамояд.

Фалла аз шири асли бо намуди берунааш фарқ мекунад. Вай консис-тенсияи ғализ ва часпак дошта, бўи фаркунанда, ранги зардҷатоб ва маззаи шӯр дорад. Таркиби химиявии фалла дар 10 рӯзиаввал дар гурӯҳҳо, байни модаговҳо фарқ мекунад. Мо кӯшиш кардем таркиби химиявии фаллаи модаговҳои таҷрибавиро муайян намоем (ҷад. 2).

Чадвали 2 Таркиби химиявии фаллаи модаговҳои таҷрибавӣ дар 10 рӯзиаввал

Рӯзҳои дӯшиш	Таркиб (%)							Турш й (°Т)	Зичч й (°А)
	равған	Сафеда			қанди шир	хоки стар	моддаи хушк		
		ҳамагӣ	казеи н	албумин+глобулин					
1-ум	2,7	15,1	4,2	10,9	2,9	1,1	21,5	39,9	49,7
2-юм	3,6	10,8	3,6	7,2	3,6	0,9	18,7	34,0	40,3
3-юм	3,9	6,1	3,2	2,9	3,8	0,9	15,8	28,4	34,1
4-ум	4,1	4,3	2,9	1,4	4,0	0,8	14,1	23,8	32,1
5-ум	4,1	3,8	2,8	1,0	4,1	0,7	13,0	21,8	31,3
6-ум	4,0	3,6	2,7	0,9	4,2	0,8	13,1	20,6	31,5
7-ум	4,0	3,6	2,7	0,9	4,2	0,8	12,9	19,6	30,9
8-ум	4,1	3,4	2,7	0,7	4,4	0,8	13,0	20,0	30,7
9-ум	4,0	3,3	2,6	0,7	4,5	0,8	12,4	19,6	30,0
10-ум	4,0	3,3	2,6	0,7	4,5	0,8	12,5	17,4	30,2

Аз чадвал дида мешавад, ки ба ғайр аз равған ва қанди шир, дигар нишондодҳои таркиби фалла аз рӯзи 1-ум ба 10-ум паст мешаванд. Равғани фалла рӯзи 10-ум нисбати рӯзи 1-ум 48,1%, қанди шир бошад 55,1 % зиёд шудааст. Микдори сафеда дар рӯзиякум ба 15,1% баробар буд ва дар рӯзи 10-ум то 20,8 % кам гардид. Микдори моддаи хушк, туршӣ ва зиччӣ низ чунин аст.

Ҳамин тариқ, хусусияти физиологии фалла дар организми ғӯсола хело калон аст. Баъди таваллуд ғӯсолаи навзод ба як муҳити дигаре меафтад, ки барои вай хӯрокаи зарур аст. Махсусан фалла, ки дар таркибаш ҳама нишондодҳои барои зиндагии ғӯсола мавҷуд аст, ин хӯрокаро иваз карда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Ахмадалиев Н.А. Пути совершенствования черно-пестрого скота/ Н.А. Ахмадалиев, Л.В. Жамерко // Проблемы научного обеспечения животноводства в Таджикистане (сборник научных трудов). Душанбе «Дониш», 1992.
2. Рузиев Т.Б. Продуктивные и биологические свойства черно-пестрого скота разного генотипа в условиях Таджикистана/ Т.Б.Рузиев // Дис.на соиск.уч. степени канд. с-х. наук. Санкт-Петербург, 1991.

АННОТАЦИЯ

ТАРКИБ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ФИЗИКАВИЮ-ХИМИЯВИИ ФАЛЛАИ МОДАГОВҲОИ ТИПИ ТОҶИКИИ ЗОТИ СИЁҲАЛО ДАР ШАРОИТИ ХОҶАГИИ ДЕҲҚОНИИ БА НОМИ Б.МАҚСУДИ НОҶИЯИ Б.ҒАФУРОВ

Дар мақола маводҳо оид ба омӯзиши таркиб ва ҳолати фаллаи модагов ва таъсири он ба саломатии ғӯсолаи навзод дар шароити хоҷагии ба номи Б.Махсудӣ ноҷияи Б.Ғафуров оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки усули аз ҳама хуби ҳӯронидани фалла ин макидани ғӯсола синаи модарашро мебошад. Дар байни модаговҳо аз рӯи сифати фалла аз ҳама беҳтарин модаговҳое, ки хуннокии $\frac{3}{4}$ доранд ба қайд гирифта шудааст.

АННОТАЦИЯ

СОСТАВ И ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОЛОЗИВА ТАДЖИКСКИХ ЧЕРНЫХ КОРОВ В УСЛОВИЯХ ДЕХКАНСКОГО ХОЗЯЙСТВА Б. МАКСУД Б. ГАФУРОВСКОГО РАЙОНА

В статье приводятся материалы по изучению состава и свойства молозива коров и ее влияние на здоровье новорожденных телят в условиях хозяйства им. Б.Махсуд Б. Гафуровского района. Установлено, что самым лучшим методом выпойки телят, это когда телята всасывает соски матери. Среди коров по качеству молозива самым лучшим оказалась коровы с $\frac{3}{4}$ -кровности.

Ключевые слова: удой, таджикский тип черной пестрой породы, масло сливочное, пахта, белок, сухое вещество.

ANNOTATION
COMPOSITION AND PHYSICO-CHEMICAL CHARACTERISTICS OF THE
COLOSTRUM OF TAJIK BLACK COWS AT THE CONDITIONS OF B. MAKSUD
DEHKAN FARM OF B. GAFUROV DISTRICT

In this article are the materials of the study of the composition and properties of cow colostrum and its effect to the health of newborn calves in the conditions of the farm named by B. Mahsud B. Gafurov district. It has been found that the best method for feeding calves is when the calves suck the mother's teats. Among cows in terms of colostrum quality, cows with 3/4 bloodlines were the best.

Among the cows by the quality of colostrum, the best one as cows with 3/4 bloodlines

Key words; milk yield, Tajik type black, variegated breed, butter, buttermilk, protein, dry stugg.

УДК 542,91 + 547, 466, 1 + 547,963

ПОЛУЧЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ АНТИТЕЛ ПРОТИВ ФУНКЦИОНАЛЬНО
АКТИВНЫХ ДЕТЕРМИНАНТ ВИРУСА ГРИППА А (H₂ N₂)

Валиев Р.- доцент, ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: антиген, антитела, вирус, грипп, гексапептид.

Нами было сообщено о «Синтезировании функционально – активных детерминант на примере гемагглютиниана вируса гриппа А (H₂ N₂) и получение его конъюгатов» [1].

Как оказалось, эти конъюгаты после трехкратного введения мышам, индуцировали образование специфических антител в достаточном высоком титре, которые взаимодействовали не только гексапептидом, но и с гемагглютинином и вирусом гриппа А (H₂ N₂). Эти антитела, по-видимому, обладали выраженной типовой специфичностью, так как не взаимодействовали перекрестно с вирусом гриппа свиньи H₁ (табл.1). Анализ тонкой специфичности антигексапептидных антител выявил их гетероклеточные свойства. Об этом свидетельствуют данные, представленные в таб.2. В реакции кокурентного ингибирования гексапептид практически полностью подавлял взаимодействие антител с идентичным антигеном, но не с гемагглютинином и вирусом гриппа. В тоже время, молекула гемагглютиниана и вирусные частицы полностью ингибировали взаимодействие антител с собственными антигенами и гексапептидом. Вероятно, антигексапептидные антитела действительно гетероклеточные, т.е. обладают более высокой авидностью к участку молекулы гемагглютиниана, включающему, возможно, последовательность, аналогичную гексапептиду, чем к антигенному детерминанту, индуцировавшей их образование. Следует отметить, что характер иммунного ответа зависел от белка – носителя. Если им был тироглобулин, то у подопытных животных определялся высокий уровень антител к гексапептиду, которые перекрестно взаимодействовали с гемагглютинином и вирусом. Когда же, в качестве носителя применяли гемоцианин, уровень антител к гексапептиду был низок, хотя и эта сыворотка в довольно высоком титре реагировала и с гемагглютинином, и вирусом гриппа (табл. 1).

Таблица 1 - Титр взаимодействия иммунных сывороток различного происхождения с соответствующими антигенами в реакции ELISA (log₂)

Препарат для получения антисывороток	Антигены, иммобилизованные на полистироловых платах			
	Гексапептид	Гемагглютинин вируса гриппа А (H ₂ N ₂)	Вирус гриппа А (H ₂ N ₂)	Вирус гриппа свиньи H ₁
Гексапептид - тироглобулин	11,10 10,5 – 11,20	10,30 9,5 – 10,50	8,70 8,6 – 9,50	0
Гексапептид - гемоцианин	4,0 3,80 – 4,2	6,40 6,20 – 6,5	7,30 7,0 – 7,50	0
Вирус гриппа А (H ₂ N ₂)	0	8,50	8,50	Не определено
Бычий сывороточный альбумин	0	0	0	0

Таблица 2 -Конкурентное ингибирование (в %) взаимодействия мышинных антител против конъюгатов гексапептид – тиреоглобулин различными антигенами, а реакции ELISA ($\log_2$)

Антигены, иммобилизованные на полистироловых платах	Антигены, используемые для ингибирования, 250 мкг/ мл					
	Гексапептид	Гемагглютинин	Вирус гриппа А (H_3N_2)	Тиреоглобулин	Гемоцианин	Столбнячный анатоксин
Гексапептид	95	95	95	15	10	10
Гемагглютинин	0	95	95	Не определено -----\ -----		
Вирус гриппа А (H_3N_2)	0	95	95			

Мы принимали в расчет и то, что при использовании полного адьюванта Фрейнда и белков – носителей в иммунной сыворотке, наряду с антителами против гексапептида, могли содержаться антитела и против эпитопов носителя и компонентов полного адьюванта Фрейда. Поэтому, чтобы исключить возможность перекрестного взаимодействия последних с гексапептидом или молекулой гемагглютинина, были проведены соответствующие контрольные эксперименты. Так, было обнаружено, что введение одного полного адьюванта Фрейнда контрольным мышам, практически не вызвало образование антител, перекрестно реагирующих с гексапептидом. Антитела, индуцированные с помощью тиреоглобулина или гемоцианина, взаимодействовали с этими антигенами в высоком титре (9 - 10, $\log_2$), но очень слабо реагировали с гексапептидом, гемагглютинином и вирусом гриппа (1- 1,5 $\log_2$). Аналогичные результаты в отношении этих носителей были получены и в работе [2]. С другой стороны, и антитела против гексапептида очень слабо взаимодействовали с тиреоглобулином и гемоцианином (1,5 - 2,0, $\log_2$). Отсутствие выраженной перекрестной реактивности было четко показано в эксперименте с конкурентным ингибированием. Для этого в тест – систему, состоящую из антигена (гексапептида, иммобилизованного на полистироле) и антител (иммунная сыворотка, содержащая антитела против гексапептида), вводили препараты тиреоглобулина и гемоцианина, а в качестве контроля – столбнячный анатоксин. Как следует из табл. 2, ингибирование взаимодействия антигексапептидных антител с гексапептидом при этом не превышало 10 – 15%. В том случае, когда, а систему вводили адекватное количество гексапептида, происходило практически полное ингибирование реакции антител – антиген. Следовательно, антитела против гексапептида были индуцированы гексапептидной детерминантой, а не носителем. Таким образом, полученные нами результаты могут указать на то, что подобное конструирование функционально – активных детерминант на базе очень коротких пептидных фрагментов может быть достаточно перспективным.

Экспериментальная часть. В работе использованы тиреоглобулин (Calbichem, США), гемоцианин улитки, бычий сывороточный альбумин, пероксидаза хрена (Sigma, США), столбнячный анатоксин, адьювант Фрейнда (Difco, США), вирус гриппа А (H_3N_2), вирус гриппа свиней H_1 , кроличьи антитела против вируса гриппа А (H_3N_2), мыши самцы линии СВА массой 20 – 25 г.

Иммунизация мышей конъюгатам гексапептида с тиреоглобулином и гемоцианином. Полученные конъюгаты использовались для иммунизации мышей. Первые два введения конъюгатов использовали в дозе 150 мкг на инъекцию под кожу холки и корень хвост, в полном адьюванте Фрейнда, с 3 – недельным интервалом. Разрешающую дозу вводили через 4 недели внутривенно, без адьюванта в дозе 100 мкг/ мышь, вместе с клетками карциномы Эрлиха $2 \cdot 10^6$. На 5-6 сутки извлекли перитональный экссудат и центрифугировали клеточные элементы. Недостаточную

жидкость использовали в качестве источника антител для исследования. Контрольным животным вводили полный адъювант Фрейнда без антигена или белков – носителей. Эти препараты вводили в той же дозе и по той же схеме, что и изучаемые конъюгаты.

Определение титров антител против гексапептида, индуцированных его конъюгатами с тиреоглобулином и гемоцианином иммуноферментным методом. В стандартные плоскодонные 96 – луночные полистирольные планшеты вносили по 100 мкл препаратов (10 мкл/мл); гексапептид, геммаглютинин вирус гриппа А (H₃ N₂), вирус гриппа А (H₃ N₂), вирус гриппа свиньи Н₁, тиреоглобулин быка), гемоцианин улитки или столбнячный анатоксин в забуференный фосфатами растворе с рН 7,5 (ЗФР). Инкубировали 1 сут. при 4⁰С. Планшеты отмывали 3 раза водой, с заключительным промыванием 0,05 % водным раствором твина – 20 в течение 3 мин. Не связавшиеся с антигеном участки полистирола блокировали 0,5 % раствором бычьего сывороточного альбумина, приготовленного на ЗФР, в течение 40 мин при 37⁰С и отмывали по вышеуказанной схеме. Затем в лунки вносили по 100 мкл раствора ЗФР и проводили титрование путем последовательного 2 – кратного разведения мышинных антисывороток. Планшеты выдерживали 45 мин при 37⁰ С. После промывания в лунки вносили по 100 мкл кроличьей антисыворотки против IgG мыши, инкубировали 45 мин при 37⁰ С и промывали. После этого прибавляли по 100 мкл ослиной иммунной сыворотки против IgG кролика, меченной пероксидазой хрена, выдерживали 45 мин при 37⁰ С, собирали конъюгат и повторяли промывание. Готовили свежий раствор хромогена (5 мл фосфатно – цитратного буфера, рН 5, с 2 мг о – фенилендиамина и 20 мкл 3 % Н₂ О₂) и добавляли в полистирольные лунки. Спустя 30 мин экспозиции ферментативную реакцию останавливали 2 н. Н₂SO₄, после чего проводили фотометрическое измерение при 492 нм. За титр антител принимали последнее разведение сыворотки, при котором величина экстинкции отличалась в 2 раза от контроля. Результаты даны в Iog.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валиев Р. // Журн Кишоварз, 2019. - №2(82) . – С.20 – 24
2. Green N., Alexander H., Olson A., Alexander S., Shinnick T. M., Sutcliffe I.G., Lerner R.A. // Ceell. 1982. V. 28. № 3. P. -477- 487

АННОТАЦИЯ

ПОЛУЧЕНИЕ СПЕЦИФИЧЕСКИХ АНТИТЕЛ ПРОТИВ ФУНКЦИОНАЛЬНО АКТИВНЫХ ДЕТАРМИНАНТ ВИРУСА ГРИППА А (H₃ N₂)

В составе конъюгата с тиреоглобулином или гемоцианином гексапептид индуцировал у мышей СВА специфические антитела, взаимодействующие не только с гомологичным антигеном, но также с геммаглютинином и вирусом гриппа А (H₃ N₂).

АННОТАЦИЯ

ҲОСИЛКУНИИ АНТИТЕЛАҲОИ МАҲСУС МУҚОБИЛИ ДЕТЕРМИНАНТҲОИ ФУНКЦИОНАЛИИ ҶАЪОЛИ ВИРУСИ ЗУКОМ А (H₃ N₂)

Гексапептид дар таркиби коъюгат бо тиреоглобулин ё гемотсианин дар мушҳои СВА анителаҳои маҳсус ҳосил мекунад, ки на танҳо бо антигени гомологӣ, ҳамчунин бо гемагглютинин ва вируси зуком А (H₃ N₂) таъсир мекунад.

Калимаҳои калидӣ: антиген, антитела, вирус, зуком, гексапептид.

ANNOTATION

THE OBTAINING SPECIFIC ANTIBODIES AGAINST THE FUNCTIONALLY ACTIVE DETERMINANTS OF THE INFLUENZA VIRUS A (H₃ N₂)

Conjugat with thyreoglobulin and hemocianine, but also the hexapeptide induced formation of highly specific antibodies with the heterolitic properties of the CBA mice. Anti-hexapeptide antibodies interact not only with homologous antigene but also with hemagglutinin and influenza virus.

Key words: antigen, antibody, virus, flu, hexapeptide.

ТДУ 636.32/38.082

МУАЙЯН НАМУДАНИ ВАЗНИ МУҲРАҲО ВА МУШАКҲОИ СКЕЛЕТИ ТИРИИ ГЌСФАНДОНИ ЗОТИ ТОЧИКЌ

Назаров Ш.Ҳ. – дотсенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: вазн, муҳраҳо, мушакҳо, қисм, тарозу, моҳ, сол, зот, тоҷикӣ, тирӣ.

Тараққиёти имрӯзаи кишварҳои мутараққӣ аз рӯи дараҷаи истифодаи технологияи пешқадам, кашфиётҳои рақобатпазири илмию-иттилоотӣ муайян мегардад.

Бояд қайд намуд, ки дар солҳои охир оиди скелет ва мушакҳои тирӣ, муайнкунии вазни онҳо тадқиқотҳо бениҳоят кам гузаронида шудаанд, аз ин рӯ мо тасмим гирифт, ки скелет ва мушакҳои тирии гўсфандони зоти тоҷикиро мавриди тадқиқот қарор диҳем.

Мақсади корҳои илмӣ-тадқиқотӣ омўхтани тағйиротҳои синну солӣ, муайян намудани муҳраҳои алоҳидаи гардан, тана ва думғоза ва вазни ҳоси онҳо мкбошад. Мўҳраҳои сина ва миёро васеъгиашонро аз қисми миёнаи мўҳра муайян намудем, дар думғоза бошад ғайр аз дарозӣ боз васеъгии қанот дар тарафи камарбанд ва васеъгии қисми охирин ба инobat гирифта шудааст аллалхусус дар баррачаҳои зоти тоҷикӣ омўхта шуд. Барои ба даст овардани мақсад ва вазифаҳои тадқиқоти илмӣ кормандони кафедра ба гулгашти гўштфурўшони шари Душанбе, дар хоҷагии «Латиф Муродов»-и ноҳияи Ҳисор, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (танҳо 3 хоҷагии фермерӣ бо 2350 сар ва 2 хоҷагии Ассотсиатсионии коллективӣ бо 985 сар) имконияти пайдо намуда, тадқиқоти амалӣ гузаронида шуд. Маълум гардид, ки дарозӣ ва паҳноии скелети гўсфандони зоти тоҷикӣ гуногун аст.

Вазни онҳо вобаста ба синну сол зиёд мегардад. Муайян намудани дарозии ҳар як қисми мўҳраҳо ва мушакҳои тана, ки мо асосан бо воситаи штангенсеркул аз қисми саршавӣ то охири ҳар як мушак ва мўҳра гузаронидем, ба сохти узвҳои тирӣ хеле хос буда, ҳар як мўҳра ва мушакҳо талаботи маҳсус дошт ва вобаста ба он мо ба қисми санчиши штангенсеркул сўзан мустаҳкам намудем, ченаки штангенсеркул ҳаҷман калон ва ба як хел пастӣ, сўроҳӣ, баландиҷа, қаноти мўҳраҳои гардан ва васеъгии мўҳраҳои 6 ва 7-уми гардан, думғоза ва ғайра истифодабарӣ имконпазир буд. Мо дар 17 ҷанин ва 46 баррачаи аз 1 то 10 моҳа ва 16 сар гўсфандони аз 1 то 8 соларо санчиш гузаронидем.

Вазнкашии муҳраҳо бо воситаи тарозуи аналитикӣ гузаронида шуд ва натиҷаи он дар ҷадвали 1 ва 2-юм оварда шудааст.

Маълумот ба ҳисоби миёна оварда шудааст. Баробари ин вазни муҳраҳои алоҳида ва якҷоя низ муайян карда шуд.

Ҷадвали 1 - Вазни муҳраҳои тирии скелет

Синну сол	Саршумор	Ҷинс		Атлант	Эпистроф	Муҳраи 3-юми қифаси сина	Муҳраи 3-юми миён	Думғоза (чорбанд)	Муҳраи 3-юми дум
		нарина	модина						
1 моҳа	2	1	1	3,7	4,1	3,1	3,7	9,1	1,1
2 моҳа	4	2	2	4,4	4,3	4,2	3,9	9,3	1,6
3 моҳа	3	1	2	4,7	4,6	4,1	4,0	9,2	1,5
5 моҳа	9	4	5	5,3	4,9	4,2	4,1	9,2	1,5
8 моҳа	15	5	10	5,9	4,9	4,2	4,2	9,3	1,4
3 сола	3	4	2	8,7	9,3	5,2	6,2	12,5	2,4
4 сола	5	3	2	11,2	10,4	5,7	6,0	12,7	3,6
5 сола	4	2	2	11,2	10,8	5,6	6,1	12,6	3,3
6 сола	4	2	2	11,4	10,9	5,7	6,2	12,6	3,3
7 сола	4	2	2	11,3	10,8	5,7	6,2	12,7	3,4

Ғайр аз ин сабаби набудани хоҷагии маҳсусгардонидашудаи парвариши гўсфандони зоти тоҷикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (танҳо 3 хоҷагии фермерӣ бо 2350

сар ва 2 хоҷагии ассотсиатсионии коллективӣ бо 985 сар) имконияти пайдо намудани кабурғаи баррачаҳо санчида шудааст.

Новобаста ба ин миён ба хулоса омадаем, ки вазни:

Дарозӣ ва васеъгии мутлақи муҳраҳои гардан дар давраи эмбрионӣ 2,35 маротиба зиёд шуда, дар 130-140 рӯзагӣ андозаи максималиро мегирад ва вазнаш зиёд мегардад.

Тараққиёбии дарозӣ ва васеъгии муҳраҳои сина, ки дар 110-120 рӯзагӣ хеле баланд буда, дар дигар давраи тараққиёбӣ суст мегардад.

Дарозии устухони сина дар 110-120 рӯзагӣ хуб буда, баъд суст мешавад ва пас аз афзоиш боз афзоиш меёбад.

Муҳраҳои миён дар аввали тараққиёбии насл, яъне то 90-рӯзагӣ хеле тез буда, дар 110-120 рӯзагӣ суст мешавад ва боз пеш аз зоиш ва пас аз он зиёд мешавад.

Мӯҳраҳои чорбанд ва дум бошад дар вақти эмбриони суст тараққӣ ёфта баъд аз он дароз ва васеъ мешавад.

Барои пурра омӯхтани скелети тирӣ ва мушакҳои он вақти зиёд лозим аст, ки маҳсули санчиш хеле зиёд аст.

Дар баробари ин мушакҳои (ростии тирии) сутунмӯҳра (аз сар то думғоза) то ҳол оғози худро наёфта буд, аз 10 сар гӯсфанди модина ва 3 сар наринаи ахтакардаи мушакхоро гирифта, барои дар оянда омӯхтан омодагӣ дида, қисман санчида шуданд.

Ҷадвали 2 – Вазни мушакҳои тирии сутунмӯҳра

№ т/р	Номгӯи мушакҳо	Вазни умумии мушакҳо	Мушакҳои қафаси сина (см)			Мушакҳои миён		
			дарозӣ	ғафсӣ	баландӣ	дарозӣ	ғафсӣ	баландӣ
1	Мушакҳои пайвандакдор	2,230	21,16	4,2	3,01	18,6	4,2	2,06
2	Мушакҳои кӯндаланг	4,260	11,3	1,2	0,7	9,02	1,01	0,4
3	Мушакҳои дароз-таная миён	5,69	31,02	5,12	4,7	22,4	5,6	3,06

Вобаста ба маълумоти гирифташуда хулоса баровардан хеле мушкул, чунки ҳоло дар ҳайвонҳои синну соли калон дошта, сохти скелет ва мушакҳо дар насл (ҷанин) санчида нашудааст.

Омӯхтани хусусияти синну соли скелет ва мушакҳои тирии гӯсфандони зоти тоҷикӣ давом дода мешавад.

Вазнкашии мӯҳраҳо бо воситаи тарозуи аналитикӣ нишон дод, ки ҳангоми омӯхтани хусусияти синну соли скелет ва мушакҳои тирии гӯсфандони зоти тоҷикӣ вазни онҳо аз якдигар фарқ доранд.

АДАБИЁТ

1. Paul H.Sitte A.Wessel R./2.3 – 1.3.4 thiabiazalo /3.2 pyridine- 6 dus 2 acetodceful diminoidaro. /2.3/-b/ 1.3.4. thiabiazalon Arch. Parm 1981 – Vol 314-4 P 359-364
2. Pfzdrf 2132200 Великобритания МКИ, CO7d513/04, Заявл 16,12,183 - № 8333535. Casbodanido – dezivatives of 5 H- 1.34- thiadiazalo/3.2-a/ purinidies and process for their preparation/ Gianfederio D. Cario P.D. ДЖ хим. 1985 –Ч2 – 40164.

АННОТАТСИЯ

МУАЙЯН НАМУДАНИ ВАЗНИ МУҲРАҲО ВА МУШАКҲОИ СКЕЛЕТИ ТИРИИ ГӢСФАНДОНИ ЗОТИ ТОҶИКӢ

Муаллифон дар мақолаи худ пешниҳод менамоянд, ки баъди муайян намудани вазни муҳраҳо ва мушакҳои скелети тирии гӯсфандони зоти тоҷикӣ ҳаҷми муҳраҳо ҳангоми парвариш калон мегарданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вазнкашии мӯҳраҳо ба воситаи тарозуи аналитикӣ дар вақти омӯхтани хусусияти синну соли скелет ва мушакҳои тирии гӯсфандони зоти тоҷикӣ вазни онҳо низ аз якдигар фарқ доранд.

АННОТАЦИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ВЕСА ПОЗВОНКОВ И МЫШЦ ОСЕВОГО СКЕЛЕТА ТАДЖИКСКОЙ ПОРОДЫ ОВЕЦ

В своей статье авторы рассказывают об определении веса позвонков и мышц осевого скелета Таджикской породы овец, изменение объёма позвонков при выращивании Таджикской породы овец.

Таким образом, обобщённый анализ данных проведенных исследований на животных показали, что, синтез аналогов вес позвонков и мышц осевого скелета овец таджикской породы имеют различные показатели, в зависимости от возраста и породы.

Ключевые слова: вес, позвонки, мышцы, части, месяц, порода, осевой скелет таджикской овцы.

ANNOTATION DETERMINATION OF THE WEIGHT OF VERTEBRATES AND MUSCLES OF THE AXIAL SKELETONS OF TAJIK BREED SHEEP.

The study is shown that the vertebrates and the muscles of the axial skeletons of Tajik breed sheep have different indicator depending of their ages.

The study is shown that the vertebrates and the muscles of the axial skeletons of Tajik breed ship have different indicator depending of their ages.

Key words: weight, vertebrates, muscles, types, month, breed, axial s skeleton, Tajik – sheep.

ТДУ 591.186.821

МУАЙЯН КАРДАНИ ХОСИЯТҲОИ КУМУЛЯТИВИИ ПАЙВАСТАГИҲОИ ҒАЙРИОРГАНИКӢ БО БАҲИСОБИРИИ ТАЪСИРОТ

Фаридуни К., ассисенти ДМТ.

Калимаҳои калидӣ: каламуши сафед, воя, массаи ҷисм, захролудшавӣ, сульфати натрий, нитрати натрий.

Дар натиҷаи рушди саноат ва афзоиш ёфтани захру позарҳои соҳаи кишоварзӣ проблемаи ифлосшавии муҳити зист баръало мушоҳида мегардад. Дар байни захру позарҳои кимӣёвӣ бештар пайвастагиҳои ғайриорганикӣ таъсири баланд доранд, ки онҳо метавонанд бо сабабҳои гуногун ба ифлосшавии муҳити зист таъсири манфии худро гузоранд ва оқибатҳои ҷиддии экологӣ ва биологиро ба бор оранд [1,2,3].

Аз ин рӯ, шарт ва зарур аст, ки моҳият ва ҷи гунагии таъсири моддаҳои захролудро барои организми ҳайвонот таҳқиқу муайян кунем.

Дар таҷриба 10 каламуши сафед истифода бурдем ва то марги ҳайвони охирин, ҳар рӯз ба бадани онҳо маҳлули маҷмӯи пайвастаҳои ғайриорганикиро бо вояҳои аз 0,1 вояи миёнаи марговар (ВММ50) сар карда, баъди ҳар 4 рӯз ин вояро 1,5 маротиба зиёд намудем.

Таҷрибаҳо гузаронидашуда бо каламушҳои сафеди массаи ҷисмашон 220-240 грамм бармеояд, ки дар муддати чор шабонарӯзи аввали дохил кардани дору танҳо каме дар онҳо беҳолӣ эҳсос мешуд. Дар шабонарӯзи 5-8-уми таҷриба нишонаҳои клинӣи захролудшавӣ бо маҷмӯи пайвастаҳои ғайриорганикӣ зиёд шуданд. Ранги ҳайвонот хира шуда, пашмашон пахмоқ, нафаскашиашон тез, атаксия, вайроншавии ҳаракат мушоҳида карда шуд. Аз лаҳзаи ба онҳо доруро ҳамроҳ кардан, то рӯзи ҳаштуми татқиқот сетои онҳо ғавғид. Аз оғози ба бадани онҳо доруро дохил кардан то марги онҳо табларзаи мушакҳо, фалаҷшавӣ мушоҳида карда шуд.

Бо ворид намудани миқдори умумии вояи сульфати натрий ва нитрати натрий аз 9 то 12 шабонарӯз бо миқдори 1574; 1958; 239 ва 1493 мг / кг барои ҳар як модда, мувофиқан марги панҷ каламуш сар шуд. Аз панҷ каламуши мурда, дутои он дар рӯзи нӯҳум, яктояш дар рӯзи даҳум ва дутои боқимонда дар рӯзи дувоздаҳум мурданд. Марги ҳамаи ҳайвонот дар шабонарӯзи 15-ум ҳангоми вояҳои сульфати натрий ва нитрати натрий бо миқдори 3838 ва 4,772 мг / кг мувофиқан барои ҳар як модда расидан, сар шуд. Аломатҳои клинӣи захролудшавии ҳайвонот аз рӯзи 9-ум то 15-ум ба нишонаҳои захролудшавӣ аз 5 то 8 шабонарӯз шабех буданд, аммо онҳо зудҷараёнгиранда ва ошкор буданд.

Тибқи ҳисобҳо, маълум карда шуд, ки вояи миёнаи марговар аз сулфати натрий ва нитрати натрий дар ҳамтаъсирирооти комплексӣ ҳангоми таъсири бисёрқаратаи вояҳои касрӣ 1820 ва 2264 мг / кг мувофиқан барои ҳар як модда ташкил меод. Натиҷаи таҷрибаҳо дар ҷадвали 1 ва 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1 - Вояи миёнаи марговар (ВММ50) марговари сулфати натрий, нитрати натрий, барои каламушҳо ҳангоми таъсири якҷояи онҳо

Вояи воридсозӣ, мг/кг	Рӯзҳои таҷриба			
	1—4	5—8	9—12	13—16
Вояи ҳаррӯзаи воридсозӣ дар қисмҳои якҷаратӣ ВМ50	0.1	0.15	0.23	0.36
Сулфати натрий ВММ50 = 1280 мг/кг				
Вояи ҳаррӯза, мг/кг	128	192	294	461
Вояи суммавӣ дар 4 рӯз, мг/кг	512	768	1176	1843
Вояи суммавӣ аз рӯйи давраҳо, мг/кг	512	1280	2456	4299
Нитрати натрий ВММ50 = 1590 мг/кг				
Вояи ҳаррӯза, мг/кг	159	239	366	572
Вояи суммавӣ дар 4 рӯз, мг/кг	636	956	1464	2288
Вояи суммавӣ аз рӯйи давраҳо, мг/кг	636	1592	3056	5344

Ҷадвали 2 -Заҳронокӣ музмини ҳисобшуда дар комплекси пайвасагҳои ғайриорганикии каламушҳо

Воя, мг/кг	Микдори ҳайвонот		z	d	zd
	умумӣ	чинс			
сулфати натрий					
3838	10	10	-	-	-
2162	10	9	9,5	1676	15922
1868	10	7	8	294	2352
1574	10	3	5	294	1470
1280	10	0	1,5	294	441
нитрати натрий					
4772	10	10	-	-	-
2690	10	9	9,5	1208	19779
2324	10	7	8	366	2928
1958	10	3	5	366	1830
1592	10	0	1,5	366	549

ВММ50 барои сулфати натрий = 1820 мг / кг, нитрати натрий = 2264 мг / кг аст.

Дар асоси натиҷаҳои маълум гардида дар бораи заҳролудшавии шадид ва музмин, коэффитсиенти кумулятсия муайян карда шуд. Ҳамин тавр, К-кум барои каламушҳо 1,85-ро ташкил кард. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки фарқ байни коэффитсиентҳои ҳайвоноти таҷрибавии ва ҳайвоноти назорати он қадар зиёд нест ва ифодаи кумулятсияро нишон медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Каримов А.И. Влияние нитрата аммония на концентрацию метгемоглобина в крови белых крыс. Вестн. Тадж.нац. ун-та. – Естеств. науки. -Душанбе, 2013, -С.193-195.
2. Луковинкова Л.В., Дьякова Л.И., Черных Л.В. Современные проблемы профилактической токсикологии. -М., 1991, -С.85-97
3. Малинин К.Х. Проблема нитратов в животноводстве и ветеринарии. –Киев 1990, - С.70

АННОТАЦИЯ МУАЙЯН КАРДАНИ ХОСИЯТҲОИ КУМУЛЯТИВИИ ПАЙВАСТАГИҲОИ ҒАЙРИОРГАНИКӢ БО БА ҲИСОБИРИИ ТАЪСИРОТ

Дар мақолаи мазур оид ба таъсири захрҳои химиявӣ ба саломатии одамон маълумот дода аст. Дар натиҷаи рушди саноат ва афзоиш ёфтани захру позахрҳои соҳаи кишоварзӣ проблемаи ифлосшавии муҳити зист баръало мушоҳида мегардад. Дар байни захру позахрҳои кимиёвӣ бештар пайвастагиҳои ғайриорганикӣ таъсири баланд доранд, ки онҳо метавонанд бо сабабҳои гуногун ба ифлосшавии муҳити зист таъсири манфии худро гузоранд ва оқибатҳои ҷиддии экологӣ ва биологиро ба бор меоранд, ки ба саломатии одамон зарари ҷидди мерасонанд.

АННОТАЦИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЕ КУМУЛЯТИВНЫХ СВОЙСТВ НЕОРГАНИЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ ПРИ СОЧЕТАНИИ ВОЗДЕЙСТВИИ

В этой статье представлена информация о влиянии химических ядов на здоровье человека. В результате развития промышленности и увеличения количества ядовитых веществ в сельскохозяйственном секторе проблема загрязнения окружающей среды становится очевидной. Среди химических ядов наибольшее влияние оказывают неорганические соединения, которые по разным причинам могут оказывать негативное влияние на загрязнение окружающей среды и иметь серьезные экологические и биологические последствия, которые могут нанести серьезный ущерб здоровью человека.

Ключевые слова: белых крыс, натрия сульфата, натрия азотнокислого, доза, воздействия.

ANNOTATION DETERMINATION OF THE CUMULATIVE PROPERTIES OF INORGANIC COMPOUNDS UNDER A COMBINATION OF EXPOSURE

This article provides information on the effects of chemical poisons on human health. As a result of industrial development and an increase in the amount of toxic substances in the agricultural sector, the problem of environmental pollution is becoming evident. Among chemical poisons, inorganic compounds have the greatest influence, which, for various reasons, can have a negative impact on environmental pollution and have serious environmental and biological consequences that can seriously damage human health.

Key words: white rats, sodium sulfate, sodium nitric acid, do.

ТДУ 615.89+577

ХУСУСИЯТИ МУҲОФИЗАТИИ ЭКСТРАКТИ ХУШКИ ҚАТРОНИ КАМОЛИ ТОҶИКОН (FERULA TADSHIKORUM M. PIMEN) БА ФАЪОЛИЯТИ ЦИГАР ВА ҒАДУДИ ЗЕРИ МЕЪДА ҲАНГОМИ ЗАҲРОЛУДКУНИИ ШАДИД БО ПАЙВАСТАГИИ ЧОР ХЛОРИДИ КАРБОН (CCl₄)

Хочаев Ҷ.Ф., докторанти PhD, Шамсуддинов Ш.Н., Зубайдова Т.М.-н.и.б., дотсент,
АИТ ва ҲИҶТ, Ҳафизов Д.Ш. ассистент, ДДОТ ба номи С. Айни,

Калимаҳои калидӣ: экстракти хушк, захролудкунии шадид, фаъолнокии ферментҳо, аланин аминотрансфераза, албумин, аспартаттрансфераза, фосфатазаи ишқорӣ, холестерин.

Камоли тоҷикон (*Ferula Tadshikorum* M. Pimen) растании бисёрсолаи якбаҳра (монокарпикӣ) буда, наздак гулкунандааш то 1м баландӣ дорад. Бӯи нофорами сирпиёро (махсусан дар решаи мава ва тухмаш) дорад. Камоли тоҷикон растании хоси баландкӯҳҳои Тоҷикистон буда сикли инкишофи кӯтоҳ дорад. Ин растанӣ аввали баҳор ҳангоми вучуд доштани намии дилҳоҳ бо суръати баланд сабзиш мекунад, ки ба ақидаи баъзе муаллифон дар як шабонарӯз то 12-17см қад мекашад. Намудҳои авлоди *Ferula* L.

растаниҳои якбаҳра (монокарпикӣ) ва бисёрбаҳраи (поликарпикӣ) бисёрсолаи решамавадори турбмонанд мебошанд [2, с.10-214].

Решаи ин растани ба ҳисоби миёна дар чуқурии 50-60см ҷойгир мебошад. Камоли тоҷикон навдаҳои ҷудогона дошта, андозаашон 5-9см бе барг рангашон гулобӣ мебошад. Ин растани дар баландии 600-1500 (1600) м аз сатҳи баҳр месабад [4, с. 3-7].

Хусусияти ҳоси камоли тоҷикон аз он иборат аст, ки дар тамоми давраи шароити мусоид модаҳои органикӣ, ки дар раванди фотосинтез ҳосил мегарданд, дар решаи худ захира мекунад. Ин модаҳои захиравиро камоли тоҷикон ҳангоми шароити номусоид барои фаъолияти ҳаётиаш истифода мебарад. Дар таркиби ин шира бо миқдори зиёд модаҳои органикӣ ва ғайриорганикӣ ҷойгир шудаанд. Аз сабаби он ки шираи камол дорой як қатор модаҳои фаъоли биологӣ мебошад, одамон онро аз давраҳои қадим то инҷониб ҳамчун маводи табобатӣ ва ғизоӣ истифода мебаранд. Аввалин маълумот оид ба истифодаи шираи камоли тоҷикон аз давраҳои қадим манша мегард.

Камоли тоҷикон дар заминҳои шағалзор, ҷарогоҳҳои бекорхобида, арчазорҳо, pistaзорҳо ва ғайраҳо месабад. Ин растани нисбати рӯшноии нури офтоб хело серталаб мебошад. Дар баъзе маҳалҳои ҷумҳури камоли тоҷиконро ҳамчун маводи ғизоӣ истифода менамоянд. Дар солҳои охир аҳолии ҷумҳури шираи камоли тоҷиконро бо миқдори зиёд ба таври қочоқ ҷамъоварӣ намуда, ба давлатҳои хориҷӣ интиқол медиҳанд. Аз сабаби он ки дар адабиётҳои мавҷуда оиди экстракти хушке, ки аз шираи камоли тоҷикон тайёр карда шудааст, маълумоти зарурӣ вуҷуд надорад, мо мақсад гузоштем, ки баъзе хусусиятҳои фармакологии ин маводи доругиро зерин санҷиши худ қарор диҳем [5, с.100].

Мақсади ин таҳқиқот омӯختани хусусияти муҳофизатӣ доштани экстракти хушк аз қатрони камоли тоҷикон тайёр карда шуда нисбати ҳуҷайраҳои ҷигар ҳангоми захролудкунии шадид тавассути ба меъдаи каламушҳои сафед ворид намудани CCL₄ бо миқдори 2мл/кг вазн мебошад.

Ба сифати модели таҷрибавӣ захролудкунии шадиди ҷигар пайва стагии чор хлориди карбон (CCL₄), интиҳоб карда шуд. Ин модда аз тарафи муаллифони зиёд ҳамчун захри пурқуввати ба ҷигар осебрасон шуморида мешавад [3, с.306-321].

Таҷрибаро дар 40 калламуши таҷрибавии безурёти ҷинсашон омехта вазни миёнашон 190-200г гузаронида ва ҳамаи ҳайвонҳои таҷрибавиро ба ҷунин гурӯҳҳо ҷудо намудем.

Ҳайвонҳои солим+оби муқатар 2мл/кг қабул менамуданд.

Ҳайвонҳои назоратӣ (контрол), ки ба дохили меъдаашон CCL₄-ро бо миқдори 2мл/кг+оби муқатар баъди ҳар як шабонарӯзидар давоми 15 рӯз қабул менамуданд.

Гурӯҳи калламушҳое, ки дар баробари CCL₄ ҳар рӯз дар давоми 15 рӯз ба дохили меъдаашон экстракти хушк аз қатрони камоли тоҷикон тайёр карда шударо бо миқдори 20мг/кг (ЭҚХКТ) қабул намуданд.

Гурӯҳи калламушҳое, ки дар баробари CCL₄ ҳар рӯз дар давоми 15 рӯз ба дохили меъдаашон экстракти хушк аз қатрони камоли тоҷикон тайёр карда шударо бо миқдори 50мг/кг қабул намуданд.

Калламушҳои муқоисавӣ, ки дар баробари CCL₄ бо миқдори 50мг/кг маводи доругии “Карсил”-ро қабул намуданд. Экстракти хушкро аз қатрони камоли тоҷикон аз рӯи нишондодҳои Фармакопеяи СССР X тайёр намудем.

Тавре ки аз натиҷаҳои аз ҷадвали 1 дарҷ гардида бармеояд ҳайвонҳои таҷрибавӣ захролудкунии шадидро бо душворӣ гузарониданд. Дар натиҷаи захролудкунии шадид CCL₄ дар давоми 15 рӯз 50% ҳайвонҳои назоратӣ ба фавт дучор гардиданд. Аз 10 ҳайвон ҳамагӣ 5 калламуши сафед боқӣ монд (ҷадв. 1) [1, с. 39-59].

Чадвали 1- Таъсири экстракти хушки қатрони камоли тоҷикон фоизи зиндамони калламушҳо ҳангоми захролдкунии шадид бо CCL₄ дар давоми 15 рӯз

Гурӯҳи ҳайвонҳо ва миқдори моддаи омӯхташаванда бо мг/кг вазн	Миқдори калламушҳо дар гурӯҳ 100%	Аз он зинда монд		Фавтид	
		Миқдор	бо %	Миқдор	бо %
1. Ҳайвонҳои солим+оби муқаттар 2мл/кг	10	10	100	-	-
2. Ҳайвонҳои назоратӣ (контрол) CCL ₄ 2мл/кг+оби муқаттар 2 мл/кг вазн	10	5	50	5	50
3. CCL ₄ 2мл/кг аз рӯи нақша +ЭҚХКТ 20мг/кг	0	7	70	3	30
4. CCL ₄ 2мл/кг аз рӯи нақша +ЭҚХКТ 50мг/кг	10	7	70	3	30
5. CCL ₄ 2мл/кг аз рӯи нақша+“Карсил” 50мг/кг	10	7	70	3	30

Дар гурӯҳи ҳайвонҳои 3-юм ва 4-ум, ки дар заминаи захролд кунӣ шадид бо CCL₄ экстракти хушкӣ аз шираи камоли тоҷикон тайёр кардашударо бо миқдори 20 ва 50 мг/кг қабул менамуданд, ҳамагӣ 30%-и ҳайвонҳо ба фавт дучор гардида, 70% он боқӣ монд.

Ҳамин гуна натиҷаро мо дар ҳайвонҳои гурӯҳи 5-ум, ки аз рӯи нақша “Карсил”-ро бо миқдори 50мг/кг қабул менамуданд, мушоҳида намудем.

Дар чадвали 2 динамикаи таъғирёбии вазни ҳайвонҳои таҷрибавӣ дар гурӯҳҳо дарҷ гардидааст. Дар давоми 15 рӯз вазни ҳайвонҳои солим то 18,5гр зиёд гардидааст, вазни миёна ва коэффитсенти чигар дар ин ҳайвонҳо $7,9 \pm 0,09$ гр–ро ташкил намуд.

Дар гурӯҳи ҳайвонҳои назоратӣ баъди 15 рӯз вазни баданашон 10,3гр зиёд гардид, ки нисбати ҳайвонҳои солим 8,2гр камтар буд. Дар гурӯҳи ҳайвонҳое, ки экстракти хушки камоли тоҷиконро бо миқдори 20 ва 50 мг/кг ро қабул менамуданд, вазни баданашон дар давоми 15 рӯз ба ҳисоби миёна 12,8 то 16,6гр зиёд гардид. Ҳамин гуна натиҷахоро дар ҳайвонҳои гурӯҳи 5-ум низ мушоҳида намудем.

Чадвали 2 - Зиёдшавии вазн дар калламушҳои сафед ҳангоми захролдкунии шадид бо CCL₄ ва табобат бо экстракти хушки қатрони камоли тоҷикон тайёркарда шуда ба ҳисоби миёна 10 каламуш дар гурӯҳҳо

Гурӯҳи ҳайвонҳо ва миқдори моддаи омӯхташаванда бо кг вазн	Тағйирёбии вазн	бо грам	Вазни миёна ва коэффитсенти чигар дар ҳайвонҳо
		бо фоиз	
	Вазни ибтидоӣ 100%	дар рӯзи 15 уми таҷриба	
Ҳайвонҳои солим + 2мл/кг оби муқаттар	$186,1 \pm 0,8^*$ 100%	$220,6 \pm 0,3^*$ 18,5	$6,7 \pm 0,05^{**}$ 3,0
Ҳайвонҳои назоратӣ + 2мл/кг CCL ₄ ба дохили меъда баъди як рӯз (15 рӯз) 2-мл оби муқаттар	$200,0 \pm 0,8$ 100%	$210,0 \pm 0,8$ 5,0	$5,0 \pm 0,6$ 2,3
CCL ₄ 2 мл/кг + қатрони камоли тоҷикон 20мг/кг	$190,0 \pm 0,4$ 100%	$214,5 \pm 0,5$ 12,8	$7,1 \pm 0,01$ 3,3
CCL ₄ 2 мл/кг ЭҚХКТ 50мг/кг	$185,0 \pm 0,8$ 100%	$215,8 \pm 0,9$ 16,6	$7,9 \pm 0,09$ 3,6
CCL ₄ 2мл/кг+Карсил 50мг/кг	$181,7 \pm 0,8$ 100%	$211,4 \pm 0,8$ 16,3	$7,2 \pm 0,07$ 3,4

Карбон хлорид 4 яке аз моддаҳои пуркуvvати захрноке мебошад, ки хангоми ба организм ворид шудан интихобан ба хучайраҳои чигар таъсир расонида вайроншавии онҳоро ба амал меорад. Бинобар ин моддаро ҳамчун модели таҷрибавӣ барои ҳосил кардани гепатити шадиди токсикӣ истифода мебаранд. Дар ҷадвали 3 миқдори билирубин ва фаъолнокии ферментҳои таркиби плазмаи хун дарҷ гардидаанд. Дар ҳайвонҳои солим миқдори билирубин $16,0 \pm 0,5$ мкм/л, аспартатаминотрансфераза (АсАт) $50,0 \pm 0,5$ в/л, аланинаминотрансфераза (АлАт) $60,0 \pm 0,3$ в/л фосфотазаи ишқорӣ (фи) $250,0 \pm 0,1$ в/л-ро ташкил намуд. Дар гуруҳи ҳайвонҳои назоратӣ, ки дар давоми 15 рӯз қариб 7-маротиба CCL₄-ро бо миқдори 2мл/кг вазн қабул намуданд миқдори билирубин $20,0 \pm 0,6$, (АсАт) $230,0 \pm 0,9$ в/л, (АлАт) $280,0 \pm 0,9$ в/л, - (фи) $540,0 \pm 0,2$ в/л ташкил намуд, ки нисбат ба ҳайвонҳои солим аз 360 то 366% фаъолнокии ферментҳо зиёд гардидааст, ки ин нишонаи пуршиддат мурдани хучайраҳои чигар ва ба плазмаи хун гузаштани ферментҳои аминотрансфераза мебошад.

Ҷадвали 3 - Таъсири экстракти хушкӣ қатрони камоли тоҷикон тайёркардашуда ба фаъолнокии ферментҳо дар калламушони сафед хангоми захролудгардонии шадид бо CCL₄ дар ҳар як гуруҳ 7 калламуш

Гуруҳи ҳайвонот ва миқдори марғи омехташаванда бо мг/кг вазн	Нишондодҳо			
	Билирубини умумӣ	Ас АТ в/л	Ал АТ в/л	Фосфатазаи Ишқорӣ?в/л
Ҳайвоноти солим +оби муқаттар 2 мл/кг	$16,0 \pm 0,5$ 100%*	$50,0 \pm 0,5$ 100%	$60,0 \pm 0,3$ 100%	$250,0 \pm 0,1$ 100%
Ҳайвоноти назоратӣ CCL ₄ –2мл/кг дохили меъда, баъди як шабонаруз +2мл/кг оби муқаттар	$20,0 \pm 0,6$ 25,0*	$230,0 \pm 0,9$ 360,0	$280,0 \pm 0,9$ 366,6	$540,0 \pm 0,2$ 116,0
CCL ₄ 2мл/кг вазн аз рӯи нақша +ЭХҚКТ 20 мг/кг	$15,0 \pm 0,4$ -25,0**	$110,0 \pm 0,8$ -52,1	$126,0 \pm 0,9$ -55,0	$420,0 \pm 0,2$ -22,2
CCL ₄ 2мл/кг вазн аз рӯи нақша +ЭХ ҚКТ 50мг/кг	$14,0 \pm 0,3$ -30,0	$90,0 \pm 0,7$ -60,8	$113,0 \pm 0,8$ -59,6	$380,0 \pm 0,2$ -29,6
CCL ₄ 2мл/кг вазн аз рӯи нақша+“Карсил” 50 мг/кг	$14,6 \pm 0,4$ -27,0	$98,0 \pm 0,8$ -57,3	$115,0 \pm 0,7$ -58,9	$400,0 \pm 0,2$ -25,9

Эзоҳ: $M \pm m$

$P < 0,05-0,01^*$ - Моҳияти P^* барои ҳайвоноти назоратӣ нисбати ҳайвоноти солим дода шудааст ва P^{**} - ҳайвоноти табобатиро нисбати ҳайвоноти назоратӣ муқоиса намудем.

Дар гуруҳи ҳайвоноти 3-юм ва 4-ум, ки экстракти хушкӣ аз қатрони камоли тоҷикон тайёркардашударо бо миқдори 20 ва 50 мг/кг вазн қабул менамуданд фаъолнокии ферменти АсАт – 52,1-60,8% АлАт аз 55-то 59,6% пасттар гардидаанд (ҷадв. 3). Дар зери таъсири карсил ҳам бо миқдори 50 мл/кг ҳам бо таври боварибахш фаъолнокии ферментҳои АсАт ва АлАт паст гардидааст.

Дар ҷадвали 4 нишондодҳои биохимиявии хун дарҷ гардидааст. Дар ҳайвоноти назоратӣ баъди захролудгардонии шадид дар давоми 15 рӯз миқдори сафедаи умумиро 6,6%, албуминро ба 21,0% паст намуд миқдори холестерин бошад 20,0% зиёд гардидааст. Дар гуруҳи ҳайвоноти 3-юм ва 4-ум, ки экстракти хушкӣ камоли тоҷиконро қабул менамуданд, миқдори сафедаҳои умумӣ на он қадар ба тағйироти зиёд дучор гардиданд. Вале сафедаи албумин бошад аз 16,6 то 21,6% нисбати ҳайвоноти назоратӣ зиёдтар гардидааст. Амилаза, ин яке аз ферментҳои асосии ғадуди зери меъда ба ҳисоб меравад, хангоми захролудгардонии шадид бо CCL₄ фаъолнокии фермент $300,0 \pm 0,2$ в/л-ро ташкил намуд, ки нисбати ҳайвонҳои солим 2,3 маротиб фаъолнокии зиёдтар дошт. Дар гуруҳи ҳайвонҳои табобатӣ, ки экстракти хушкӣ камоли тоҷиконро қабул менамуданд, фаъолнокии ин фермент аз 40 то 50% нисбати ҳайвонҳои назоратӣ пасттар

буд. Дар гуруҳи ҳайвонҳои 5-ум, ки карсилро бо миқдори 50мг/кг қабул менамуданд, фаъолнокии ин фермент 43,3% нисбати ҳайвонҳои назоратӣ пастар буда, нисбати экстракти хушки камоли тоҷикон каме сустар мебошад.

Ҷадвали 4 - Таъсири экстракти хушки қатрони камоли тоҷикон тайёркардашуда ба нишондодҳои биохимиявии хун дар калламушҳои сафед ҳангоми захролудгардонии шадид бо CCL₄ дар ҳар як гуруҳ ба ҳисоби миёна 10 калламуш

Гуруҳи ҳайвонот ва доза бо мг/кг вазн	Нишондиҳандаҳои биохимиявии хун			
	Сафедаи умумӣ г/%	Албумин г/л	Амилаза в/л	Холестерин ммол/л
1. Ҳайвоноти солим +оби муқаттар 2 мл/кг	$75,0 \pm 0,3$ 100%*	$38,0 \pm 0,2$ 100%	$128,0 \pm 0,6$ 100%	$2,5 \pm 0,3$ 100%
Ҳайвоноти назоратӣ CCL ₄ –2мл/кг дохили меъда, баъди як шабонаруз+2мл/кг оби муқаттар	$70,0 \pm 0,2$ -6,6*	$30,0 \pm 0,2$ -21,0	$300,0 \pm 0,2$ 134,3	$3,0 \pm 0,3$ 20,0
CCL ₄ 2мл/кг вазн аз рӯи нақша +ЭХҚКТ 20 мг/кг	$73,0 \pm 0,3$ 4,28**	$35,0 \pm 0,3$ 16,6	$180,0 \pm 0,3$ -40,0	$2,7 \pm 0,3$ -10,0
CCL ₄ 2мл/кг вазн аз рӯи нақша +ЭХ ҚКТ 50мг/кг	$74,0 \pm 0,3$ 5,71	$36,5 \pm 0,4$ -21,6	$150,0 \pm 0,2$ -50,0	$2,8 \pm 0,3$ -6,6
CCL ₄ 2мл/кг вазн аз рӯи нақша+“Карсил” 50 мг/кг	$73,5 \pm 0,5$ 5,0	$36,0 \pm 0,2$ -20,0	$170,0 \pm 0,2$ -43,3	$2,9 \pm 0,3$ -3,3

Эзоҳ: $M \pm m$

$P < 0,05-0,01^*$ - Моҳияти P^* барои ҳайвонҳои назоратӣ нисбат ба ҳайвонҳои солим дода шудааст. P^{**} -ҳайвонҳои табобатиро нисбат ба ҳайвонҳои назоратӣ муқоиса намудем.

Ҳангоми захролудгардонии шадид бо CCL₄ дар таркиби плазмаи ҳайвонҳои назоратӣ миқдори холестерин то 20,0% зиёд гардида дар гуруҳи ҳайвонҳои табобатие, ки экстракти хушки камоли тоҷикон ва карсилро қабул менамуданд, ин нишондод ба таври боварибахш зиёд гардид.

Ҳамин тариқ, аз таҷрибаҳои гузаронидашуда маълум гардид, ки экстракти хушки аз қатрони камоли тоҷикон тайёр карда шуда ҳангоми захролудкунии шадид бо CCL₄ хусусияти баланди муҳофизатӣ дошта, ки мо онро дар он мебинем, ки дар ҳайвонҳои табобатӣ муриши ҳайвонҳо ҳамагӣ 30%ро ташкил намуд, ки нисбати ҳайвонҳои назоратӣ 20% пасттар мебошад. Ҳамин гуна натиҷахоро мо дар фаъолнокии ферментҳои аланинаминотрансфераза, аспартаттрансфераза, фосфатазаи ишқорӣ ва амилаза мушоҳида намудем. Ба ақидаи мо хусусияти баланди муҳофизатии экстракти хушки камоли тоҷикон нисбати ҷигар аз он иборат аст, ки дар таркиби ин маводи дорӯй як қатор маводи фаъоли биологӣ ба монанди полифенолҳо тезобаҳои чарбуи ва дигар моддаҳо вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Арчаков А.И., Карузина Н.Н. Молекулярные механизмы взаимодействия четыреххлористого углерода с мембранами эндоплазматического ретикулаума печени. Успехи в гепатологии. Вып.4. – Рига: Знание, 1973. – С.39-59
- 2.Коровин Е.П.Пименов В.Н. Кинзикаева Г.К. флора Таджикистан (сем. Umbelliferae) Т.7. -Л: Наука. 1984.-С.10-214
- 3.Пименов М.Г., Раҳимов С. Китоби Сурхи Чумхурии Тоҷикистон Авлоди камол.-Душанбе. 2015.-С.306-321
- 4.С.Раҳимов Хусусиятҳои биологӣ, морфологӣ ва фитосенологии камоли тоҷикон (Ferula tadshikorum М. Pimen). -Душанбе: Дониш, 2018.-152 с.
- 5.Сафина Л.К., Пименов М.Г. ферула Казахстана. - Алматы: Наука Казахской ССР. 1984.-100
- 6.Хабриев Р.У. «Руководство по экспериментальному (доклиническому) изучению новых фармакологических веществ». Москва - 2005. - 50 с.

АННОТАЦИЯ
ХУСУСИЯТИ МУҲОФИЗАТИИ ЭКСТРАКТИ ХУШКИ АЗ ҚАТРОНИ КАМОЛИ
ТОЧИКОН ТАЁРКАРДАШУДА БА ФАЪОЛИЯТИ ЧИГАР ҲАНГОМИ
ЗАҲРОЛУДКУНИИ ШАДИД БО CCL₄

Экстракти хушки аз қатрони камоли тоҷикон тайёр карда шуда ҳангоми заҳролудкунии шадид бо CCL₄ дар давоми 15-руз ҳайвонҳои таъбабиро то 70% аз марг наҷот дод. Дар зери таъсири ин моддаи шифобахш вазни ҳайвонҳои таҷрибавӣ дар давраи заҳролудкунии нисбати ҳайвонҳои назорати 8-10 гр зиёдтар гардида, фаъолнокии ферментҳои аланинаминотрансфераза, аспартаттрансфераза, фосфатазаи ишқорӣ ва амилаза ба таври боварибахш паст гардидаанд. Дар зери таъсири экстракти қатрони камоли тоҷикон миқдори сафедаи албумин аз 16 то 21,6% нисбати ҳайвонҳои назоратӣ зиёдтар гардидааст.

АННОТАЦИЯ
ЗАЩИТНЫЙ ХАРАКТЕР СУХИХ ЭКСТРАКТОВ КОРЫ ТАДЖИКОВ,
ПОДВЕРГНУТЫХ РАБОТЕ ПЕЧЕНИ ПРИ СИЛЬНОМ ОТРАВЛЕНИИ CCL₄

Извлечение сухих кормов из сухого корма, который встречается также в Таджикистане, во время острого отравления CCL₄ в течение 15 дней спасло терапевтическое животное до 70% от смерти. Под воздействием этой статьи лекарственного веса экспериментальных животных в период отравления у 8-10гр животных значительно снизилась активность аланинаминотрансферазы, аспартаттрансферазы, и амилаза. Под влиянием экстракта казни камола количество белка альбумина увеличилось с 16 до 21,6% в отношении контролируемых животных.

Ключевые слова: сухая экстракция, высокая токсичность, активность ферментов, аланин аминотрансферазы, албумин, аспартаттрансферазы, фосфазы ишқора, холестерина.

ANNOTATION
PROTECTIVE CHARACTER OF DRY EXTRACTS OF TAJIK BARK EXPOSED TO THE LIVER DURING
SEVERE POISONING WITH CCL₄

Extracting dry food dry food during acute CCl₄ poisoning within 15 days saved the therapeutic animal up to 70% from death. Under the influence of this article, the drug weight of experimental animals during the period of poisoning in 8-10gr animals significantly decreased the activity of alanine aminotransferase, asper transferase, ish-acase and amylase. Under the influence of the extract from the Kamol, the amount of albumin protein increased from 16 to 21,6% for controlled animals.

Key words: dry extraction, high toxicity, enzyme activity, alanine aminotransferase, albumin, asper transferase, ishkori phosphases, cholesterol.

УДК 669.16.631.20

**ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ МАШИН НА КАЧЕСТВО РАБОТЫ И
ЭКОНОМИЧНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ**

Ахунов Т.И – профессор, **Амиров Н.Р** – к.т.н., **Эргашев Ш.А**- ассистент,
ТАУ им. Ш. Шотемур

***Ключевые слова:** техническое состояние машин, машинно-тракторные агрегаты, мощность двигателя, расход топлива, тяговое сопротивление рабочих органов, производительность агрегатов.*

В современных условиях функционирования аграрного производства, основной задачей которого является обеспечение продовольственной безопасности населения республики, в основном зависит от технической оснащенности отрасли и качества их использования.

Одним из главных факторов повышения эффективности использования сельскохозяйственной техники отражающего на росте урожайности растений и снижении себестоимости продукции является повышение качества и экономичность работы применяемой сельскохозяйственной техники.

Известно, что весь комплекс факторов и условий, влияющих на качество использования сельскохозяйственной техники можно объединить в следующие три группы (1);

1. Факторы характеризующие техническое состояние машин, рабочих органов и организации технического обслуживания агрегатов;
2. Факторы отражающие профессиональную подготовку механизаторов;
3. Факторы характеризующие почвенно – климатические условия (характеристики почв и полей, загрязненность окружающей среды, температура воздуха и др.).

Рассмотрим влияние первой и третьей группы факторов на техническое состояние машин и экономичность сельскохозяйственных агрегатов, считая их основными.

По мере использования машин, их техническое состояние в той, или иной степени ухудшается, изменяются их эксплуатационные показатели и свойства. Применительно к полевым машинно– тракторным агрегатам, это прежде всего мощность двигателя и расход топлива, скорость движения и производительность агрегата, качество их работы. Естественно, что при значительном ухудшении технического состояния, хотя бы лишь отдельных узлов, машины могут оказаться неработоспособными, возможны отказы и даже поломки, а значит, и простой из-за технических неисправностей.

Проанализируем влияние некоторых факторов, ухудшающих техническое состояние машин, как, например, износ отдельных сопряжений или деталей, нагарообразование и механические отложения в системах смазки, и охлаждения двигателей, усталостные явления в деталях.

Например, если брать обратный клапан топливного насоса – увеличение зазора у разгрузочного пояска клапана до 33-43 микрон, вследствие износа, вызывает резкое возрастание часового расхода топлива на 31,0%.

В результате увеличивается цикловая подача топлива, продолжительность и запаздывание впрыскивания, что приводит к нарушению нормального процесса сгорания топливной смеси в цилиндрах, двигатель работает жестко, с дымным выхлопом, детали перегреваются, насос усиливается.

Подкачивающий насос двигателя не может обеспечить нормальную работу топливного насоса, если зазор в сопряжении поршень – отверстие корпуса увеличится на 0,2 миллиметра. Снижение жесткости пружины поршня всего на 10 % ведет к

падению развиваемого насосом давления и к уменьшению его производительности на 6-7 килограммов в час при номинальной частоте вращения двигателя. (2)

Очень важно ограничить поступление абразивных частиц к трущимся поверхностям сопряжений. Известно, что запыленность воздуха вблизи основных узлов почвообрабатывающих, посевных и уборочных машин достигает 20-23 граммов на м³. Так, уже после вспашки 100 га пашни смазка в подшипниках колёс плугов содержит более 30 % механических примесей, а после 200 га-содержание примесей увеличивается до 50-80 %.

Если, при эксплуатации в чистом масле, износ подшипников трансмиссии трактора практически отсутствует, то концентрация пыли в масле порядка 0,25 % приводит к выходу подшипников из строя за 1000 часов, тогда как их расчетная долговечность составляет 10 000 часов.

Пыль, поступая в цилиндры вместе с воздухом, оказывает наибольшее влияние на износ цилиндра – поршневой группы двигателя. Достаточно лишь поступления 1 % нефiltroванного воздуха, чтобы скорость изнашивания верхних поршневых колец увеличилась в четыре раза: за небрежного и несвоевременного ухода за воздухоочистителями, их сопротивление может возрасти в 2 – 2,5 раза. Это влечет за собой унос загрязненного пылью масла из поддона и кассет воздухоочистителя, далее в цилиндры попадает абразивная паста, способная быстро вывести из строя любой двигатель.

Ухудшение технического состояния сельскохозяйственных орудий, в частности, износ лезвий ножей, лап или лемехов, сказывается на росте тягового сопротивления рабочих машин, на увеличении потребной мощности на привод их рабочих органов, а также на качестве обработки почвы, подрезании сорняков, измельчении зеленой массы, срезании растений и т.д. Достаточно, к примеру, толщине лезвия лемеха увеличиться с 1 до 2 миллиметров, чтобы сопротивление плуга возросло на 15-24 %. Это равнозначно присоединению к 5 – корпусному плугу дополнительного корпуса. При толщине лезвия в 3,5 миллиметра тяговое сопротивление плуга возрастет на 40-60 %.

Ко второй группе факторов относятся всевозможные нарушения регулировки. Так, уменьшение угла опережения впрыска топлива у двигателя СМД – 14 всего на 2 градуса, снижает его мощность на 3 л.с и повышает удельный расход топлива на 10%.

Снижение частоты вращения коленчатого вала двигателя на 150-200 оборотов в минуту, вызывает падение его максимальной мощности на 7 – 10 % и соответствующее снижение топливной экономичности. Нарушение регулировки зазоров в клапанах двигателей тоже вызывает снижение мощности на 1,5 – 3 л.с и увеличение удельного расхода топлива.

Постепенное изнашивание и раз регулирование деталей, и сопряжений, по мере нарастания наработки машин, при увеличении размеров и зазоров за пределы допустимых, приводят к нарушению работоспособности узлов и агрегатов, т.е. к отказам. Установлено, что увеличение наработки тракторов ДТ-75М и МТЗ-50/52 от 600 до 1800 га, вызывает её уменьшение вдвое. Это означает, что тракторы из – за технические неисправности будут останавливаться в два раза чаще. В результате, будет падать и сменная производительность машинно-тракторных агрегатов.

При недостаточном уходе, при поддержании тракторов в технически исправном состоянии, появляется много небольших недостатков, ведущих к непроизводительным потерям и расходу мощности двигателя, а, в итоге, это приводит к снижению выработки машинно-тракторных агрегатов, к ухудшению качества выполнения ими технологических процессов.

Известно, что из-за некачественной подготовки сельскохозяйственных машин к работе, только 50-60 % сошников зерновых сеялок заделывают семена на заданную глубину, а некоторые секции «выбрасывают» семена почти на поверхность поля. То же было отмечено и при работе культиваторов: лишь 50 % их рабочих органов обрабатывают почву на заданную глубину. Плохая подготовка поверхности поля, в частности, повышенная гребнистость, отрицательно сказывается на выполнении

последующих операций, особенно если работа ведется скоростными машинно-тракторными агрегатами.

В тех условиях, где заботятся о подъеме культуры земледелия, о росте урожайности полей, непременно построены специальные площадки с твердым покрытием для предварительной регулировки и подготовки машин к работе.

Оборудование таких площадок предусмотрено типовыми проектами на строительство машинных дворов и стационарных пунктов технического обслуживания тракторов, и сельскохозяйственных машин.

Из отмеченного следует, что техническое состояние машин является важным показателем эффективности использования сельскохозяйственных агрегатов в аграрном секторе. Это показатель существенно влияет на качество работы тракторов и сельскохозяйственных агрегатов в виде увеличения расхода топлива и снижения мощности двигателя и их производительности, качества выполняемых технологических процессов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузьмин М.В. Использование сельскохозяйственной техники – М.: Россельхозиздат, 1983 – 200с
2. Шахмаев М.В. Экономическая эффективность применения сельскохозяйственной техники - М.: Россельхозиздат, 1983 – 207с

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ МАШИН НА КАЧЕСТВО РАБОТЫ И ЭКОНОМИЧНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ

В статье рассматриваются вопросы влияния технического состояния машин на эксплуатационные показатели агрегатов; влияние факторов, вызывающих ухудшение технического состояния машин и тягового сопротивления рабочих органов, связанных с ростом потребляемой мощности, на привод рабочих органов.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ҲОЛАТИ ТЕХНИКИ МОШИН БА СИФАТИ КОРҶО ВА САРҶАКОРИИ АГРЕГАТҲОИ ХОҶАГИИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур таъсири ҳолати техникии мошин ба ҳосиятҳои нишондодҳои агрегат, таъсири омилҳо, ки ба бад гаштани ҳолати техникаи ва муқовимати кашиши олотҳои корӣ, алоқа бо тавоноии истифодашаванда ба ҳаракатоварии олотҳои кории агрегат алоқаи зич дорад.

Калимаҳои калидӣ: ҳолати техникаи мошин, агрегати мошину тракторӣ, тавоноии муҳаррик, сарфи сӯзишворӣ, муқовимати кашиши олотҳои корӣ, маҳсулнокии олотҳо.

ANNOTATION

INFLUENCE OF THE TECHNICAL MACHINES CONDITIONS AT THE WORK QUALITY AND ECONOMIC AGRICULTURAL PROPERTIES

The article is given the influence of the technical condition of machines on their properties and aggregates performance indicators, the influence of the factors that cause deterioration of the technical condition in machines and the traction resistance of working bodies associated with increasing in power consumption for the lease of working bodies of aggregates.

Key words: technical condition of machines, machine-tractor units, engine power, fuel consumption, traction resistance of working bodies, productivity of bodies.

ТДУ 631.354.2.076

РОҶҲОИ БАЛАНД БАРОШТАНИ МАҲСУЛНОКИИ КОМБАЙНҲОИ ГАЛЛАДАРАВИ МУОСИР

Исоев У.П., н.и.т., дотсент, Ризоев А.Б., н.и.т., профессор,
ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: комбайни галладарав, зироатҳои галлагӣ, зерғундор, гарам, усули чамъоварӣ.

Тадқиқотҳои бисёри илмӣ дар соҳаи чамъоварии галладонагиҳо ҳалли мураккаби мушкилотҳои сарбории технологияи комбайнҳои галладаравро нишон медиҳад, аз он ки

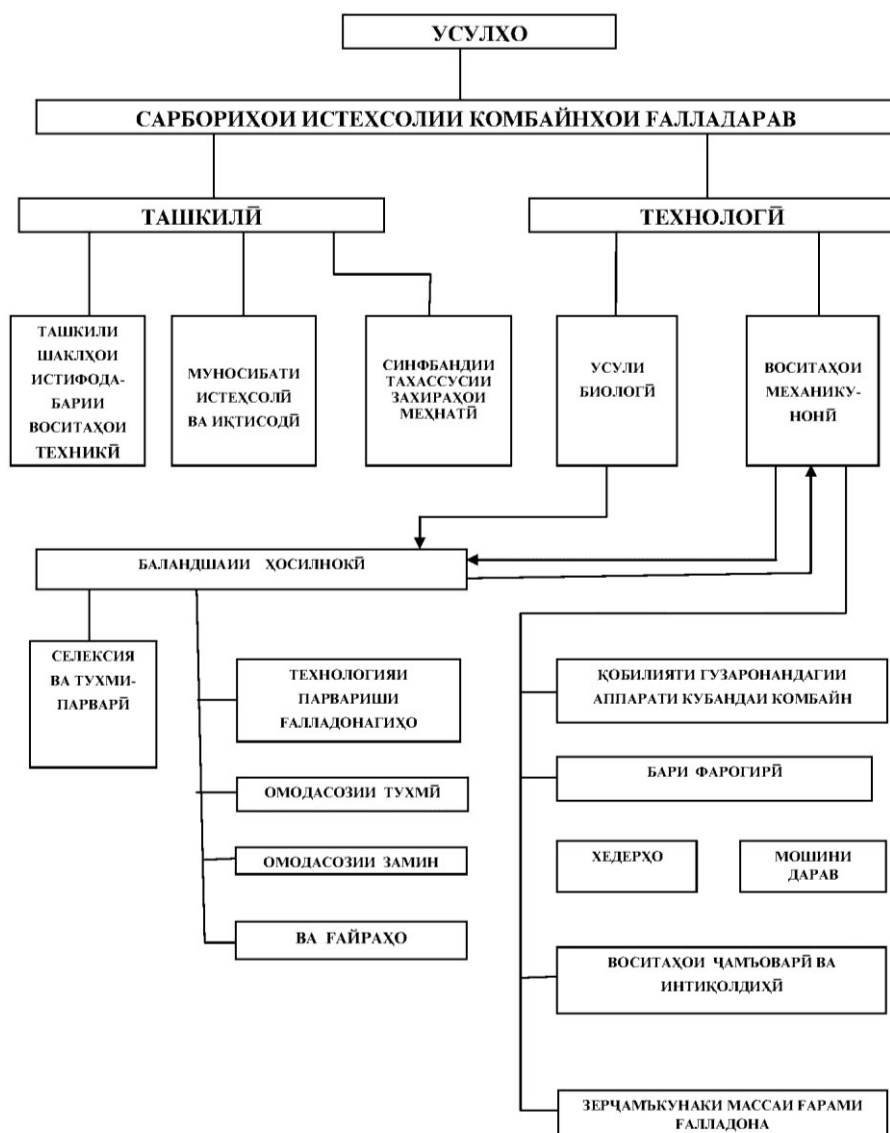
зироатҳои кишоварзи ҳамчун объекти ҷамъоварии механикунонӣ аз рӯи хосиятҳои физику механикӣ гуногун мебошанд [2, 3, 4, 5].

Фарқиятҳо дар тавсифҳои морфологӣ зироатҳои ғалладонагӣ ҳосилнокии ғалларо қабатнок ҷойгиршавии хушаҳо, баландӣ, зич будан ва ҳамшавии гандумпоя ва растанӣ, устуворӣ ба рехтани ғалла муайян мекунанд,

Ҳамин тавр гуногунии муайянкунии тавсифи зироат дар вобастагӣ бо шароити боду ҳаво дар давраи мавсими ҷамъоварӣ мушкилотҳоро ҳангоми интиҳоби ҷамъоварии технологияи оптималии маҷмааи мошинҳо ба вучуд меояд [4].

Сарбории истеҳсолии комбайнҳои ғаллағундор ҳангоми ҷамъоварии зироати ғаллагӣ ба ду самт ҳал карда мешавад – усулҳои технологӣ ва ташкилӣ (расм.). Сарбории технологияи комбайнҳо бо роҳи истифодабарии методҳои биологӣ, таъминоти баландшавии ҳосили ғалла аз ҳисоби ҷори намудан дар истеҳсолот навҳои нав (селексия) иҷро карда мешавад ва риояи қатъии ҳамаи усулҳои агротехникии парвариши ғалладонагӣ то ҷамъоварӣ иҷро карда мешавад [2, 4].

Ҳангоми ҷамъоварии зироати ғалладонагӣ сарбории технологияи комбайнҳо бо роҳи истифодабарии воситаҳои механикунонӣ ҳал карда мешавад (расм.). Дар ин ҳангом сарбории технологияи комбайнҳо аз ҳисоби истифодабарии мошинҳои дарави бари фарогирӣ гуногун ва аз ҳисоби интиҳоби қобилияти гузаронандагии аппарати кубандаи комбайнҳо, оптималӣ барои шароити муайяни ҷамъоварии зироатҳои ғалладонагӣ (ҳосилнокиаш муайян), инчунин истифодабарии зерғундорҳои ғарами массаи ғалладонагӣ иҷро карда мешаванд [2, 4].

Расм. Усулҳои сарбории истеҳсолии комбайнҳои ғалладарав.

Дар ҷумҳуриамон ва дар дигар давлатҳои ҷаҳон асосан ду усули ҷамъоварии зироатҳои ғалладонагиро истифода мебаранд. Ин ҷамъоварии комбайнии якбора ва алоҳида – алоҳида мебошад [3, 4].

Ҷамъоварии якбораи комбайнии зироатҳои ғалладонагӣ барои кам кардани талабот ба техникаи ғундоранда, механизаторҳо ва сарфаи харҷи сӯзишвориро имкон медиҳад.

Ҷамъоварии якбораи комбайнии фақат ҳангоми пурра пухта расидани ғалла ғолидаовар мебошад.

Ҳангоми якбора даравидани пояҳои зироатҳои ғалладона ба шнеки қисми дарав ва баъд ба аппарати кубандаи комбайн бетартибона мегузаранд, ки ин ба афзудани миқдори зарари механикӣ ва майда шудани он ва аз ин рӯ, ба паст шудани сифати ғалладона оварда мерасонад.

Ҳангоми ҳосили пасти зироатҳои ғалладона (то 10 сент/га) коҳиш ёфтани талафи ғалладона ва афзоиши сифатҳои бозоргонӣ ва кишти он тавассути воситаҳои техникии усули алоҳидаи дарав таъмин карда мешавад, ки асоси агротехникии он қонунҳои объективи ташаққули ғалладона дар растанӣҳо ва тағирёбии намии ғалладона ва паҳол дар ғарамҳо мебошад. Муқаррар карда шудааст, ки ҷамъоварии алоҳидаи зироатҳои ғалладона бештар ба марҳилаи муайяни рушди растанӣҳо мувофиқ аст [4].

Дар айни замон, дар ИДМ ҳиссаи майдонҳои, ки бо усули алоҳида – алоҳида ҷамъоварӣ карда мешаванд, тақрибан 60% -ро ташкил медиҳад. Дар Канада, тақрибан 20-25% майдон бо ёрии мошинҳои дарав, дар ИМА ва Австралия бошад – 5% ҷамъоварӣ карда мешавад [3].

Усули алоҳида – алоҳида ҷамъоварии зироатҳои ғалладона амалиёти иловагиро талаб мекунад – ба як қатор гузоштан, ки боиси афзоиши хароҷоти пулӣ ва маблағҳо барои воҳиди ҳосили ҷамъоваришуда мегардад, аммо, аз тарафи дигар, 5-10 рӯз пеш оғоз кардан мумкин аст ва бо ин талафоти ғалладона аз руқди ғалладона ва рехтани ғалла ба замин 25 - 30% кам шавад.

Ҳангоми дарави алоҳида – алоҳидаи ғалладонаҳо то 80% ғаллаи шартӣ ба даст оварда мешавад, ки хушккунӣ ва тозакунии иловагиро талаб намекунад, ки ин хароҷоти меҳнатиро барои коркарди ғалладонаи пас аз ҷамъоварӣ хеле кам мекунад. Дар айни замон, шиддатнокии умумии кор паст шуда, маҳсулнокии комбайнҳо дар интиҳоби ғарамҳо 20-25% баланд бардошта мешавад. Ғайр аз ин, усули алоҳида – алоҳидаи ҷамъоварии ғалладона афзоиши шишагини онҳоро 45%, вазни мутлақро - 6.0% ва табиати ғалладонаро - 1.0% таъмин менамояд [4, 5].

Тавонии ғарамҳоро ҳосили зироати ҷамъоваришуда, зичии поя ва ҳосилнокии комбайне, ки барои ҷамъоварӣ ва қуфтани ғарамҳо истифода мешавад, муайян мекунад. Барои таъмин намудани ин усули боркунии технологияи комбайнҳо дар давраи ҷамъоварии ғалладона аз ҷониби саноати кишварҳои ИДМ ва илми кишоварзӣ навҳои гуногуни мошинҳои дарав таҳия ва истихсол карда шуданд, ки онҳо инчунин дар ҳолатҳои деҳқонӣ барои ҷамъоварии массаи ҳосил аз ҷониби зерчинакҳои комбайнҳо истифода мешаванд [4].

Ҳамин тариқ, яке аз роҳҳои баланд бардоштани маҳсулнокии комбайнҳо ғалладарав дар ҷумҳурии мо истифодаи усули дарави якбора мебошад.

АДАБИЁТ

1. Багрецов Д.Н., Воронин Б.А., Ковин В.Ф. Мировая продовольственная безопасность: состояние, проблемы // Аграрный вестник Урала, 2012. - № 12 (104). - С. 48–53.
2. Косилов Н.И. Состояние и тенденции совершенствования зерноуборочных машин. Челябинск, 1983. - 98 с.
3. Купетов Б. П. [и др.]. Результаты исследования производительности и качества работы зерноуборочных комбайнов в условиях Челябинской области // ЧИМЭСХ. Вып. 164. Челябинск, 1979.
4. Ловчиков А.П. Повышение качества зерна и эффективности использования комбайнов в условиях Южного Урала: монография. Челябинск, 2002. - 144 с.
5. Улицкий Е.Я. О «щадящих» технологиях уборки зерновых культур // Механизация и электрификация сельского хозяйства, 1985. - № 9. - С. 27.

АННОТАЦИЯ РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАҲСУЛНОКИИ КОМБАЙНҲОИ ҒАЛЛАДАРАВИ МУОСИР

Дар мақола роҳҳои баланд бардоштани маҳсулнокии комбайнҳои ғалладарави муосир оварда шудааст.

Ҳангоми ҷамъоварии якбораи комбайнии зироатҳои ғалладонагӣ барои кам кардани талабот ба техникаи ғундоранда, механизаторҳо ва сарфаи харчи сӯзишвориро имкон медиҳад, аммо ҳангоми алоҳида – алоҳида ҷамъоварии зироатҳои ғалладона амалиёти иловагиро талаб мекунад – ба як қатор гузоштан, ки боиси афзоиши хароҷоти пулӣ ва маблағҳо барои воҳиди ҳосили ҷамъоваришуда мегардад.

АННОТАЦИЯ ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ЗЕРНОУБОРОЧНЫХ КОМБАЙНОВ

В статье рассматриваются пути повышения производительности современных зерноуборочных комбайнов.

При прямом комбайнировании зерновых культур способствует сокращению потребности в уборочной технике, механизаторах и уменьшению расхода топлива, а при раздельном способе уборки зерновых культур требуется проведение дополнительной операции – валко-образования, что приводит к увеличению денежных затрат и средств на единицу убранной площади.

Недостатки и преимущества основных способов уборки зерновых приведен в данной статье.

Ключевые слова: зерноуборочный комбайн, способ уборки, зерновые культуры, подборщик, валок.

ANNOTATION THE WAYS TO IMPROVE PRODUCTIVITY OF MODERN HARVESTER-THRESHER

In this article is given the ways to improving productivity of modern harvester – thresher.

The main combination of grain crops helps to reduce the need for harvesting equipment machine operators and reduce the fuel consumption and by the swath harvesting of grain crops needs the overwork operation – of roll formed which leads to the increasing of cash costs and funds for unit harvested area.

Disadvantages and advantages of the main method of the harvesting is given in this article.

Key words: harvester – thresher, method of harvesting, cereals, pickup, roll.

ТДУ 614-8; 62-782

БАҲОДИҲӢ БА САТҲӢ ХАВФИ ҶОИЗ (ИМКОНПАЗИР)

Ризоев И.Б., дотсенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: хавф, баҳодиҳӣ, хавфи фардӣ, хавфи ҷоиз, хавфи имконпазир, хавфи иҷтимоӣ, хавфи техникӣ.

Эҳтимолияти таъсири селаро ба одамон бо хатарҳои захмикунанда бо бузургҳои хавфи маҷбуран аз даст додани ҳаёт баҳогузори карда мешаванд. Чунин ҳолат дар он маврид рӯй медиҳад, ки селарои масса ва/ё энергияҳо аз манбаи таъсири манфӣ дар фазои ҳаётӣ бо тундутаъӣ зиёд мегарданд ва ба бузургҳои фавқуллодаи хатарнок мерасанд (масалан, мавриди садамаҳо). Эҳтимолияти чунин таъсири манфӣ одатан бо пайдоиши ҳолатҳои (рӯйдодҳои) фавқуллодаи табиӣ ё хусусияти техногенидошта вобаста мебошанд. Барои баҳодиҳии он мафҳуми хавфро истифода мебаранд.

Хавф - эҳтимолияти амалишавии таъсири манфӣ дар давраи муайяни вақт (масалан, дар давоми сол) мебошад.

Хавфро дар асоси маълумоти омори ё тадқиқоти назариявӣ баҳо медиҳанд. Дар мавриди истифода бурдани маълумоти омори бузургии хавфро бо формула муайян мекунанд

$$R = N_{x\phi} / N_o,$$

дар ин ҷо: R - хавф; $N_{x\phi}$ – миқдори ҳолатҳои фавқулодда дар давоми як сол; N_o – миқдори умумии ҳодисаҳо дар давоми як сол.

Барои баҳодиҳии эҳтимолияти амалишавии таъсирҳои манфии фавқулодда хатарнок ба одамон намудҳои зерини хавфро ба эътибор мегиранд:

-*хавфи фардӣ* (R_ϕ), ҳангоме ки объекти ҳимоя одам мебошад;

-*хавфи иҷтимоӣ* (R_u), ҳангоме, ки иншооти ҳимоя гурӯҳи одамон мебошанд.

Сабабгори *хавфи фардӣ* ин дар ҳолатҳои муайян эҳтимолияти амалӣ шудани таъсиррасонии хатарнок ба одам мебошад.

Онро бо формула муайян мекунанд

$$R_u = T/C,$$

дар ин ҷо: T – миқдори фавтидагон (осебдидагон) дар давоми сол аз омили муайян ё аз таъсири муштаракӣ онҳо, масалан, мавриди шахтёрикунӣ, санҷанда шуда қор қардан ва ғайра вобаста мебошанд. C - миқдори одамон, ки дар давоми сол гирифтори таъсири ин омилҳо гардидаанд.

Сабабҳои пайдоиши хавфи фардӣ сершумор ва мухталиф мебошанд.

Як миқдор нишондиҳандаҳои хавфи фардӣ дар ҷадвали 1 оварда шудаанд, ки дар онҳо бузургии хавф ба давраи вақти баробари як сол нисбат дода шудааст.

Ҷадвали 1 - Нишондиҳандаҳои хоси хавфнокии фардии фавти одамон аз омилҳои табиӣ ва хусусияти техногенӣ

Сабаби пайдоиши хатарнокӣ	R_ϕ , 1 одам/сол	Баҳодиҳии ҷамъиятӣ ба хатарнокӣ
Садамаҳо дар иншооти радиатсионӣ бо партови моддаҳо ба атмосфера	$0^0 - 10^{-1}$	Минтақаи хавфнокии номақбул, $R_\phi \geq 10^{-3}$
Авиатсияи ҳарбӣ	$1,2 \times 10^{-2}$	
Бемориҳои рағу дил	$3,4 \times 10^{-3}$	
Бемориҳои саратон	$1,6 \times 10^{-3}$	
Садамаҳои нақлиётӣ	10^{-3}	
Пойгаи автомобилронӣ	$7,5 \times 10^{-4}$	Минтақаи гузариш, $10^{-6} \leq R_\phi \leq 10^{-3}$
Тамокукашӣ	$2,8 \times 10^{-4}$	
Худкушӣ	$2,2 \times 10^{-4}$	
Ҳодисаҳои нохуш дар истеҳсолот	2×10^{-4}	
Сӯхторҳо ва таркишҳо	$4,0 \times 10^{-5}$	
Садамаҳо дар нақлиёти ҳавоӣ, обӣ ва роҳи оҳан; сӯхторҳо ва таркишҳо	10^{-5}	Минтақаи хавфи ҷоиз, $R_\phi \leq 10^{-6}$
Зиндагӣ қардан дар назди стансияҳои гармидиҳандаю электрикӣ (мавриди речаи қори муътадили онҳо)	10^{-6}	
Ҳамаи зуҳуротҳои хатарнок, нешзании ҳашарот, зиндагӣ қардан дар назди стансияҳои атомӣ (мавриди речаи қори муътадили онҳо)	10^{-7}	

Тақсимшавии хавфи фардӣ R_ϕ дар фазо дар назди манбаъ чун қоида нобаробар мебошад. Дар минтақае, ки ба манбаи хатар бевосита ҳамшафат мебошад он ба бузургии хавфи техногенӣ R_m манбаъ баробар аст, баъд аз он бо дуршавӣ аз манбаи хатар кам мешавад.

Хавфи иҷтимоӣ таъсири манфии хатарҳои фавқулоддaro ба гурӯҳҳои одамон тавсиф медиҳад.

Одатан онро бо формула баҳогузорӣ менамоянд

$$R_c = \frac{\Delta P}{p}$$

дар ин чо: ΔP – миқдори фавтидагон аз як намуди ҳолати фавқулодда дар давоми сол; P – миқдори миёнаи одамон, ки дар ҳудуди ҳолати фавқулодда зиндагӣ ё кор мекунанд.

Қайд мекунем, ки мувофиқи таснифи ҳолатҳои фавқулодда (бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 1 августи соли 2006 № 367 тасдиқ шудааст) дар мавриде, ки миқдори одамони зарардида аз 10 нафар зиёд набошад ҳудуди ҳолати фавқулодда *маҳдуд* дониста мешавад.

Ба манбаъ ва омилҳои хавфи иҷтимоӣ пеш аз ҳама инҳо тааллуқ доранд:

- иншооти махсусан хатарнок, воситаҳои техникӣ, ки ба пайдоиши садамаҳо майл доранд;

- минтақаҳои шаҳригардида бо вазияти ноустувор;

- эпидемияҳо;

- зухуроти табиӣ.

Барои баҳодиҳии ҳодисаҳои фавқулодда ба табиат мафҳуми *хавфи экологиро* (R_3) низ истифода мебаранд. Онро ҳамчун таносуби иншооти вайроншудаи табиат ба миқдори умумии иншоот дар ҳудуде, ки дар давоми сол баҳо дода мешавад, баҳогузорӣ мекунанд.

Хавфи экологӣ бо формула муайян карда мешавад

$$R_3 = \frac{\Delta O}{O},$$

дар ин чо: ΔO – миқдори иншооти вайроншуда дар табиат аз миқдори умумии иншоот O дар фосилаи ҳудуде, ки баҳо дода мешавад.

Манбаъ ва омилҳои хавфи экологӣ асосан инҳо мебошанд:

- таъсири техногенӣ ба муҳити фарогирандаи табиат;

- зухуроти хатарнок - селравӣ, заминларза, хушксолиҳо ва ғайра.

Ғояи хавфи ҷоиз. Ба муҳокима баровардани мафҳум оид ба ҳадди имконпазири (ҷоиз) хавф нуктаи назари муосирро ба баҳодиҳии андозаи хатари захмдоршавӣ инъикос менамояд. Ҷамъият аз ғояи «бехатарии мутлақ» даст кашид ва ба ғояи ба одам ҷоиз «хавфи имконпазир» омада расид.

Барои амалӣ намудани ин ғоя масъалаи муҳимтарин муқаррар намудани ҳудуди болоии хавфи имконпазир мебошад. Дар амал онро дар асоси маълумотҳои омӯрӣ ёфтаи кори оқилона мебошад.

Мавриди муқаррар намудани хавфи имконпазир аҳамияти калидино бузургие бозидааст, ки бо таҳқиқотчиҳои британи Ф. Р. Фармер соли 1967 пешниҳод гардидааст. Мазмуни пешниҳоди он дар муқаррар намудани хавфи имконпазир мебошад, ки ба хавфи ба атмосфера ворид гаштани ихроҷи радиоактивӣ аз реактори ядрои дар давоми сол баробар аст.

Тасаввуроти муосир оид ба сатҳи хавфи ҷоизи фардӣ аз ин далолат медиҳад:

- минтақаи поёниро, ки дар он эҳтимолияти фавт дар фосилаи аз 10^{-6} пасттар ҷойгир шудааст, ҳодисаҳои аз эҳтимол дур ифода менамоянд. Ин минтақаро *минтақаи хавфи ҷоиз* меноманд. Мувофиқи нуктаи назари муосир бузургии хавфи ҷоизи фардии барои аҳолии имконпазир дар тамоми намудҳои фаъолият на бояд аз бузургии 10^{-6} фавт барои як одам дар як сол гузарад. Бузургии номбурда дар аксари вақт мавриди зухуроти табиӣ номуташаккилона амалӣ мегардад, ки аз онҳо мо раҳо ёфта наметавонем ва маҷбур ҳастем, ки онҳоро ҳамчун шартӣ ҳастии худ дар Замин қабул кунем. Дар як вақт маълумотҳои омӯрӣ нишон медиҳад, ки хавфи фардӣ бо натиҷаи фавт мавриди истифодабарии бисёри низомҳои техникӣ дар сатҳи 10^{-7} инчунин мавҷуд мебошанд;

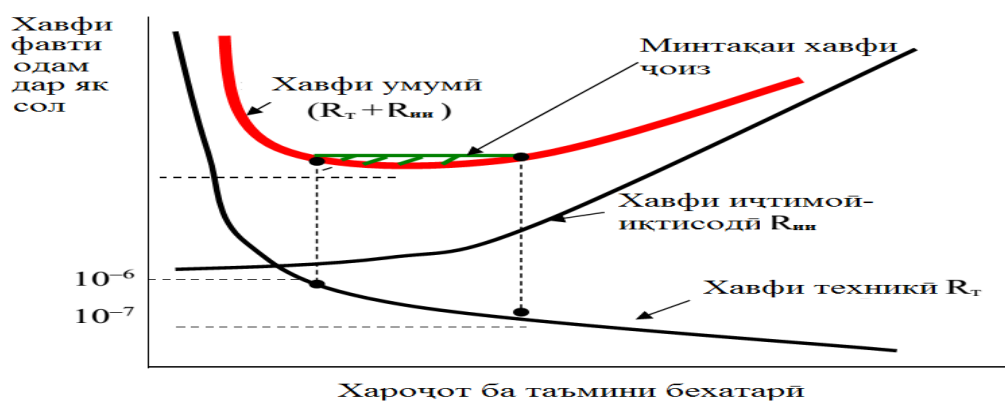
- дар минтақаи болоӣ мавриди эҳтимолияти аз 10^{-3} зиёд сабабҳои табиӣ аз ҳама эҳтимолиятдошта ғун гаштаанд, ки аз рӯи онҳо аксарияти одамон мефавтанд. Бо ҳамин сабаб ба ҳаёти мо ворид гардидани хавфҳои омилҳои техногенӣ ва антропогенӣ бо эҳтимолияти аз 10^{-3} зиёд эҳтимолияти фавти одамонро аз сабабҳои беруна хеле зиёд

менамояд. Минтақаи номбурда бо ҷамъият ҳамчун *минтақаи хавфнокӣ* номақбул ҳисоб карда мешавад;

- ба минтақаи хавфи фардии фавти одам аз 10^{-3} то 10^{-6} намудҳои хеле сершумор ва паҳнгардидаи фаъолият ва ҳодисаҳо дахл доранд. Онро минтақаи гузариш аз хавфи номақбул ($> 10^{-3}$) ба минтақаи хавфи ҷоиз ($< 10^{-6}$) меноманд.

Хавфи ҷоиз дар худ ҷанбаҳои техникӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсиро пайваست менамояд ва байни сатҳи бехатарӣ ва имкониятҳои ба он расидан як миқдор гузаштро ифода менамояд. Пеш аз ҳама бояд дар назар дошт, ки имкониятҳои боло бардоштани бехатарии низомҳои техникӣ бехудуд нестанд. Барои зиёд намудани бехатарӣ маблағҳои аз ҳад зиёд харҷ карда, мо метавонем ба соҳаи иҷтимоӣ зарар расонем, масалан ёрии тиббиро гандатар кунем. Дар тарҳ мисоли одии муайян намудани хавфи ҷоизро (роҳдодашавандаро) тасвир мекунем (расм.).

Мавриди зиёд намудани хароҷотҳо хавфи техникӣ паст мегардад, вале хавфи иҷтимоӣ зиёд мегардад. Мавриди таносуби муайяни маблағгузорӣ байни соҳаҳои техникӣ ва иҷтимоӣ хавфи умумӣ дорои миқдори камтарин мебошад. Мавриди интиҳоби хавф, ки бо он ҳоло ҷамъият маҷбур ҳаст таҳаммул кунад, ин ҳолатро мо бояд ба назар гирем.

Расм. Тарҳи муайянкунии хавфи ҷоиз

Дар солҳои охир дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ғояи хавфи ҷоиз аз пеш истифодаи васеъ пайдо карда истодааст. Кӯшишҳои назариявӣ оид ба баҳодиҳии миқдории хавфи ҷоиз дар Фаронса, Дания, Нидерландия, Русия ва дигар давлатҳо иқдом дода шудааст. Дар Британияи Кабир хавфи ҷоиз (имконпазир) барои садамаҳои вазнин баробари 10^{-4} одам/сол қабул шудааст, дар Нидерландия хавфи фавти ҷоизи фардӣ ба шакли қонун дароварда шудааст ва баробари 10^{-6} одам/сол мебошад. Безътино кам хавфи фавти ҷоизи фардии 10^{-8} одам/сол ҳисобида мешавад. Барои низомҳои экологӣ хавфи ҷоизи калонтарин он ҳисобида мешавад, ки мавриди он ҳамагӣ 5% намудҳои биогетсеноз метавонан зарар бинад.

Дар Нидерландия, масалан, харитаҳои хавф вучуд доранд, ки онҳоро аллакай дар марҳалаи лоиҳасозии сохтмони корхона истифода мебаранд ва дар он хавфи ниҳии таъсири манфӣ ба одам ва муҳити табиат муайян карда мешавад, дар ин маврид хавфи дар ин ҳудуд мавҷудбуда ба назар гирифта мешавад.

Дар мавриди зиёд гардидани сатҳи хавфи имконпазир лоиҳа баргардонида мешавад, вале барои аз эътидол гузаштани сатҳи хавфи имконпазир метавонад ба аҳоли инчунин пардохтҳои ҷубронӣ дода шавад.

Бо назардошти дар боло гуфташуда масъалаи асосии назария ва амалияи бехатарӣ пайдо мешавад. Чӣ тавр сатҳи бехатариро метавонем боло бардорем?

Аён аст, ки бо ин мақсад мо метавонем маблағҳоро дар се самт харҷ кунем:

- мукамалгардони низомҳои техникӣ ва иншоот;
- тайёр намудани ҳайат;

- рафъи ҳолатҳои ғавқулдда.

Берун аз таҷриба муайян намудани таносуби маблағгузорӣ ба ҳар як самт мушкил мебошад. Барои ин таҳлили махсус бо истифодабарии маълумотҳои аниқ ва шароити муайян лозим мебошад. Дар ин маврид хулосаҳо метавонанд хеле ногаҳонӣ шаванд.

Гузариш ба хавф дар боло бардоштани бехатарии техносфера имкониятҳои мӯътақидан навро мекушояд. Ба усулҳои техникӣ, ташкилӣ ва маъмурии идоракунии хавф усулҳои иқтисодӣ илова мешаванд. *Ба усудҳои иқтисодӣ инҳо тааллуқ доранд:*

- суғуртакунии;
- чуброни пулии зарар;
- пардохт барои хавф ва ғайра.

Мутахассисон ба тариқи қонунгузорӣ қорӣ намудани андозаи хавфро ба мақсад мувофиқ ҳисоб мекунанд.

Барои ҳисоб кардани хавф маълумотҳои асоснок кардашуда лозиманд. Эҳтиёҷи зиёд ба маълумотҳо дар тамоми ҷаҳон дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ тасдиқ карда шудааст.

Дар асоси идоракунии хавф методикаи муқоисаи хароҷотҳо ва манфиати ба даст овардашаванда аз кам кардани хавф гузошта шудааст.

Хулоса. Нуктаи назари хавфи ҷоиз дар кишвари мо дар айни ҳол талаб карданашуда мондааст. Ғайр аз он, баъзе мутахассисон онро зери танкид мегузоранд, зеро ки дар он нисбат ба биниши ин масъала муносибати ғайриинсонӣ мебинанд. Дар асли ҳол, хавфҳои ҷоиз 2-3 маротиба аз ҳақиқӣ “сахттар” мебошад. Бинобар ин, қорӣ намудани хавфҳои ҷоиз амале мебошад, ки бевосита ба ҳифзи одам равона карда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Белов С.В. **Ноксология**: учебник для бакалавров / С.В. Белов, Е.Н. Симакова; под общ. ред. С.В. Белова. - М.: Издательство Юрайт, 2013. - 429 с. - Серия: Бакалавр. Базовый курс. - Библиогр.: с. 428-429. - 18ВМ 978-5- 9916-1717-8; 10 экз.
2. **Безопасность жизнедеятельности**: учебник для вузов / С.В. Белов, В.А. Девисилов, А.В. Ильницкая и др.; Под ред. С.В. Белова. - 5-е изд., испр. и доп. - М.: Высшая школа, 2005. — 606 с.
3. **Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды** (техносферная безопасность): учебник / С.В. Белов. — М.: Юрайт, 2010. — 671 с.
4. Власова О.С. **Ноксология**: учебное пособие для обучающихся по направлению подготовки Техносферная безопасность всех форм обучения. [Электронный ресурс]. - Электрон, дан. - Волгоград: Волгоградский архитектурно-строительный университет, 2015. - 76 с.
5. Шарипова М. Н. **Практикум по ноксологии**: учебное пособие/ Оренбургский гос. ун-т. - Оренбург: ОГУ, 2014. - 202 с.
6. Тимофеева С.С., Е.А. **Ноксология**. Практикум – Иркутск - Изд-во рГТУ–2013 -175 с.

АННОТАЦИЯ

БАҲОДИҲӢ БА САТҲӢ ХАВФИ ҶОИЗ (ИМКОНПАЗИР)

Техникаи бехатарии анъанавӣ ба қоидаи ҳатмӣ – таъмин намудани бехатарӣ, бечуну чаро роҳ надодан ба садамаҳо асос ёфтааст. Чи хеле ки таҷриба нишон медиҳад, чунин нуктаи назар ба қонунҳои техносфера мувофиқат намекунад. Талабот ба бехатарии мутлақ бо самимияти дилнишини одамдӯстии худ ҷалбкунанда мебошад, вале метавонад барои одамон бо фалокат анҷом ёбад, бинобар ин таъмин намудани хавфи ба сифр баробар дар низомҳои амалкунанда ғайриимкон мебошад.

Ҷаҳони муосир аз ақидаи бехатарии мутлақ даст кашид ва ба ақидаи бехатарии фаъолияти ҳаётӣ, ки ба расидан ба хавфи ҷоиз (имконпазир) асос ёфтааст омада расид.

***Калимаҳои калидӣ:** хавф, баҳодихӣ, хавфи фардӣ, хавфи ҷоиз, хавфи имконпазир, хавфи иҷтимоӣ, хавфи техникӣ.*

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА ПРИЕМЛЕМОГО (ДОПУСТИМОГО) УРОВНЯ РИСКА

Традиционная техника безопасности базируется на безусловном правиле - обеспечить безопасность, не допустить никаких аварий. Как показывает практика, такая концепция неадекватна законам техно-сферы. Требование абсолютной безопасности, подкупающее

своей гуманностью, может обернуться трагедией для людей, потому что обеспечить нулевой риск в действующих системах невозможно.

Современный мир отверг концепцию абсолютной безопасности и пришел к концепции безопасности жизнедеятельности, которая базируется на достижении приемлемого (допустимого) риска.

Ключевые слова: *риск, оценка, индивидуальный риск, приемлемый риск, допускаемый риск, социальный риск, технический риск.*

ANNOTATION

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF THE DANGEROUS RATE

Traditional safety technique is based on the absolute rule- to ensure safety, to prevent any accidents. As practice shows this concept is inadequate to the laws of the techno sphere. The requirement for absolute safety, which lends itself the humanity, can be turn into a tragedy for people, since there is no way to ensure zero risk in existing systems.

The world of today has rejected the concept of absolute safety and has moved towards a concept of life safety that is based on achieving acceptable risk.

Key words: *risk, assessment, individual risk, acceptable risk, social risk, technical risk.*

ТДУ 634.8

ТАКМИЛИ КОНСТРУКСИЯИ НИҲОЛШИНОНАК ВА ТЕХНОЛОГИЯИ БУНЁДИ БОҒУ ТОКЗОРҲО ДАР ЗАМИНҲОИ САНГЛОҲИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ

Буходуров Ш.Б., д.и.т., профессор, **Дӯсталиев С.Т.,** унвонҷӯ- Донишқадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон(ш.Бӯстон)

Калимаҳои калидӣ: *таҷҳизоти агрегатӣ, технологияи инноватсионӣ, механиконики раванди ниҳолшинонӣ, шароити санглох, қонеъ гардонидани талабот.*

Мувофиқи барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба тараққиёти соҳаҳои боғу тоқпарварӣ дар оянда зиёда аз 50 ҳазор гектар барои бунёди боғу тоқзорҳои нав ба нақша гирифта шудааст. Аз ин лиҳоз барои иҷрои ин вазифа тақмили конструксияҳои ниҳолшинонаки вучуддошта нақши асосиро мебозад, ки оид ба ин масъала ва технологияи он истода мегузарем.

Дар натиҷаи ҷамъбаст намудани таҷрибаи бисёрсолаи истифодабарии истехсолии мошинҳо системаи шартии талаботҳо нисбати сифати кори онҳо ташаққул ёфтааст.

Талаботҳо доир ба мошинҳо барои шинонидани ниҳолҳои мевагӣ ва тоқ бояд чунин бошанд:

- ниҳолшинониро аз рӯи нақшаи ҷойгиршавии дарахтон дар боғ таъмин намоянд;
- дур рафтан аз ҷойи геометрии ниҳолшинонӣ дар қаторҳо барои ниҳолҳои мевагӣ на зиёда аз 15 см ва барои дарахтони ҷангалӣ 20 см шавад;
- ниҳолшинониро дар ҷуқурии аз 20 то 40 см ва шиббакунии системаи решаи ниҳолро бе ғазоҳои ҳолӣ таъмин намояд;
- нишебии сарҳадии растаниҳои алоҳида на зиёда аз 30°;
- васегии ҷӯяки ниҳолшинонӣ гузоштани ниҳолҳои системаи решаашон калон аст – 45 см, таъмин намояд;

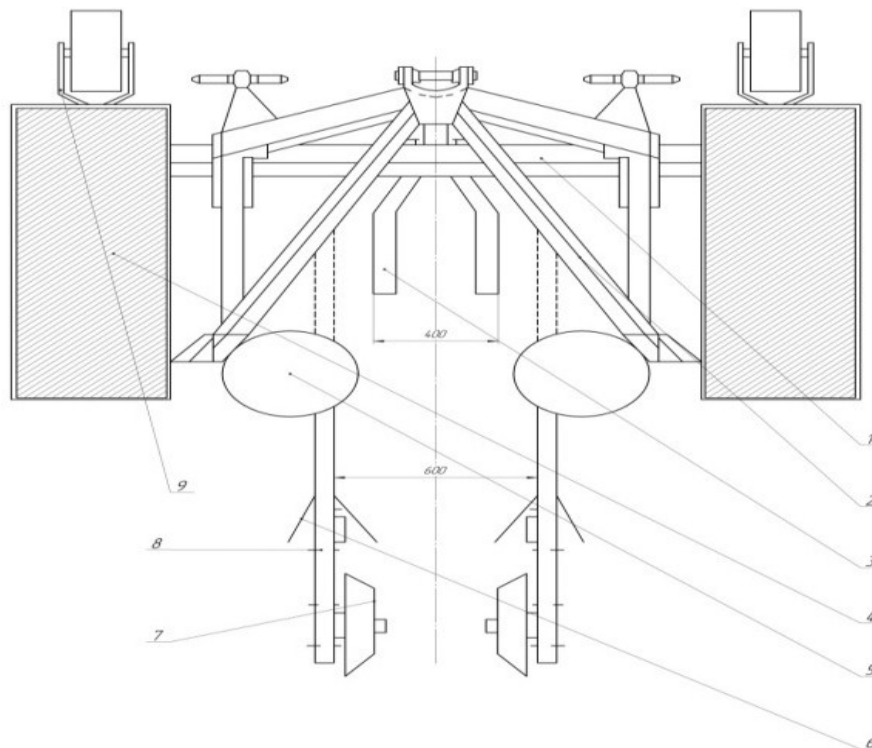
- маҳсулнокии ниҳолшинонӣ дар як соати корӣ вобаста ба ҳаракати ниҳолшинонӣ на кам аз 200-500 ниҳолҳои мевагӣ ва тоқ ва 400-1000 ниҳолҳои ҷангалӣ шавад.

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқотҳои илмӣ маълум гардид, ки асосан ба талаботҳои дар боло зикршуда конструксияи тақмилдодашудаи ниҳолшинонак, ки дар расми 1 оварда шуда ҷавобгӯ мебошад.

Аз расм дида мешавад, ки ба узвҳои кории асосии таҷҳизот дохил намудан мумкин аст: сипор, ҷархи тақягоҳӣ, шиббакунаки ғелони конусӣ ва ҷӯйкашакҳо барои обёрии боғ аст. Ба ёрирасон-рама, системаи овезанда, механизми танзимӣ, маркерҳо, қуттӣ барои ниҳол, курсии ниҳолшинонанда, ҷузъҳои сигналдиҳанда дохил мешаванд.

Бо мақсади баҳодихии таққосӣ ба узвҳои кории марказӣ(сипорҳо) аз таҷҳизоти ниҳолшинонаки тамғаи НЮ-19 ва таҷрибавӣ дида баромада шуд, ки аввало сипор 3 аз олоти НЮ-19 ба рамаи асосии КЗУ-0,3 – 1 гузошта шудааст ва раванди ниҳолшинонӣ чунин мегузарад.

Дар вақти ҳаракати таҷҳизоти агрегатии ниҳолшинонак органи кории марказӣ (сипор) бо қанотакҳои амудӣ хокро ба ду паҳлуи қанотакҳо зиёда аз 50-60%-ро мепартояд. Аз ин лиҳоз барои пурра пӯшидани реша бо хок органи кории иловагӣ хокталадиҳақҳо гузошта мешаванд. Баъди гузаштани узви кории марказӣ (сипор) деворҳои амудӣ хок озодона, яъне бо роҳи худфарой то 30 фоиз решаро хокпӯш мекунад ва боқимонда зиёда аз 60 фоизашро хокталадиҳақ ба болои реша равона мекунад.

Расм. Нақшаи таҷҳизоти ниҳолшинонак. 1– рамаи асосии КЗУ-0,3; 2– кашака; 3– узви кории марказӣ (сипор); 4– қуттӣ барои ниҳол; 5– курсӣ; 6– оқучник (ҷўяккашак); 7– хокишиббакунаки гелони конусӣ; 8– рамаи ёридиҳанда; 9– ҷархи тақягоҳӣ;

Барои ҳаво нақшидани реша, баъди хокталадиҳақҳо хокишиббакунақҳои гелони конусии 7 гузошта шудааст, ки хоки болоии решаро шибба мекунад. Бо мақсади обёри намудани ду тарафи ниҳоли шинонидашуда ҷўяккашакҳои (оқучникҳо) 6 гузошта шудааст. Аз натиҷати мушоҳидаҳо таҳқиқотҳо доир ба узви кории марказӣ (сипор) аз таҷҳизоти ниҳолшинонаки тамғайи НЮ-19 маълум гардид, ки якчанд камбудии ҷиддӣ ҷойдоштанд:

-хоки назди девораҳои қанотакҳои амудии органи кории марказӣ (сошник) аз назди қатор ба масофаи дур партофта мешаванд, ки дараҷаи хокпӯшшавии решаҳо хеле паст мегардад;

-таҷҳизоти ниҳолшинонак органи кории иловагӣ хокталадиҳақҳоро талаб менамояд, ки сохти онро мураккаб менамояд;

-аз сабаби беҳад кам будани ҳаҷми хокпӯшкунии решаҳо сифати шиббакунии хок паст мегардад, ки барои сабзиши ниҳоли ҷавон таъсири манфӣ мерасонад.

Ин ҳолатҳоро ба назар гирифта узви кории такмилдодаи таҷрибавӣ ба вуҷуд оварда шуд, ки технологияи механикони шинонидани ниҳолҳои ҷавон пешниҳод карда шуд. Конструксияи органи кории марказӣ (сипор) шакли конусиро дорад, ки дар расми 1 оварда шудааст. Аз ин расми 1 дида мешавад, ки қанотакҳои он бо шакли конусӣ (намуд аз қафо) мебошанд.

Баъди озодона гузоштани решаҳои ниҳоли ҷавон ба мобайни қанотакҳои конусӣ ва гузаштани узви кории марказӣ (сипор) хок болои решаро мепӯшонад, ки айни муддао мебошад. Бо шарофати доштани қанотакҳои конусӣ хокро сиқа (фишурда) ба боло бардошта мешавад (яъне баръакс аз қатори ниҳолҳо хокро дур наметарояд) ва

баъд гузаштани органи корӣ хоки зиёда аз 70-80 % ба болои реша озодона мефарояд, ки сабаби пурра хокпӯшшавии решаҳо мегардад.

Ба ғайр аз ин окучникҳои баъди узви кории марказӣ гузошта шуда боқимондаи хокро ба болои реша бо қанотакҳояш пурра решаҳо хокпӯш менамояд. Ҳаҷми пурраи хоки пӯшидаи реша бо шиббакунакҳои ғелони конусӣ девораҳои тарафи рости чапи ҷӯякҳои ба вучудовардаи окучникҳоро сифатнок шибба мекунад. Ин технологияи пешниҳод шуда имконият медиҳад, ки сатҳи болоии реша пурра маҳкам карда шуда барои даромадани ҳаво ба реша мамониат мерасонад. Аз тарафи дигар дар вақти обёри намудан аз обшӯшавии ҷӯякҳо нигоҳ медорад.

Дар натиҷаи пешниҳоди узви кории марказии (сипор) конусӣ ва технологияи механиконики шинонидани ниҳоли ҷавони мевагӣю ток имконияти тамоми камбудихое, ки дар узви кории марказии таҷҳизоти тамғаи НҶО-19 ва технологияи ниҳолшинонӣ зоҳир шударо ислоҳ менамояд. Инчунин ин роҳи ниҳолшинонӣ нисбат ба дигар роҳҳо сермаҳсул буда тамоми технологияи шинониши ниҳолҳои ҷавони мевагӣю ток механизасия кунонида мешавад.

АДАБИЁТ

- 1.Орсик Л.С. О состоянии и дальнейшем развитии средств механизации садоводства и виноградарства /Орсик Л.С.// Всероссийский селекционно- технологический институт садоводства и питомниководства - М.: 2003
- 2.Аниферов Ф.Е. Машины для садоводства. 2-е изд. перераб. и доп. /Аниферов Ф.Е.: Агропромиздат, 1990. - 304 с
- 3.Заленская Е. Д., Шепелская А. Г. Основы питания и удобрения плодовых деревьев. Киев, «Урожай», 1973.
4. Гулов С.М. «Мевапарварӣ» - Д. – 2007
- 5.В. В. Носников, М.К. Асмоловский «машины и механизмы садово-паркового хозяйства» Минск, 2013
- 6.Orsik L.S. About the state and further development of mechanization tools for gardening and viticulture / Orsik L.S. // All-Russian Selection and Technological Institute of Gardening and Nursery - Moscow: 2003
7. Aniferov F.E. Gardening machines. 2nd ed. reslave. and add. / Aniferov F.E. : Agropromizdat, 1990. - 304 p.
8. Zalenskaya E.D., Shepelskaya A.G. Fundamentals of nutrition and fertilizer of fruit trees. Kiev, "Harvest", 1973
9. Gulov S.M. "Mevaparvari" - D. - 2007
- 10.V.V. Nosnikov, M.K. Asmolovsky "machines and mechanisms of landscape gardening" Minsk, 2013

АННОТАЦИЯ

ТАКМИЛИ КОНСТРУКСИЯИ НИҲОЛШИНОНАК ВА ТЕХНОЛОГИЯИ БУНЁДИ БОҒУ ТОКЗОРҲО ДАР ЗАМИНҲОИ САНГЛОҲИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ

Усулҳои шинонидани ниҳолҳои мевагӣ ва ток бо истифодаи таҷҳизоти маҳсулнокиаш баланд. Инчунин баланд бардоштани раванди механиконики ниҳолшинонӣ бо мақсади таъмин намудани талаботи соҳа.

АННОТАЦИЯ

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНСТРУКЦИИ МЕХАНИЗМА ДЛЯ ПОСАДКИ САЖЕНЦЕВ И ТЕХНОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ САДОВ И ВИНОВАРДНИКОВ НА КАМЕНИСТЫХ ПОЧВАХ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Методы посадки плодовых саженцев и винограда с использованием оборудования высокой производительности. А также повышение процесса механизации посадки саженцев с целью обеспечения требований отрасли.

Ключевые слова: агрегатное оборудование, инновационные технологии, механизация процесса посадки, каменистые почвы, удовлетворение потребностей.

ANNOTATION

IMPROVING THE DESIGN OF THE MECHANISM FOR PLANTING ROOTS AND THE TECHNOLOGY OF CREATING ORCHARDS AND VINEYARDS ON STONY SOILS OF NORTHERN TAJIKISTAN

Planting methods of fruit roots and vineyards using high-performance equipment. As well as increasing the process of mechanization of planting roots in order to meet the requirements of the industry.

Key words: aggregate equipped, innovative technologies, mechanization of the planting process, stone conditions, satisfaction of needs.

ТДУ 626.81. (575.3)

ҲОЛАТИ СИФАТИИ ОБҲОИ ТАНЗИМШУДАИ ТОҶИКИСТОН**Бобиев Д.Ф.** н.и.г, дотсент, **Расулов Ф.Н, Ҳақёров Д.М.** - ассистентҳо,**Абитов Н.Б.** магистр, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур*Калимаҳои калидӣ: обанборҳо, сифати об, минтақаҳои баланд.*

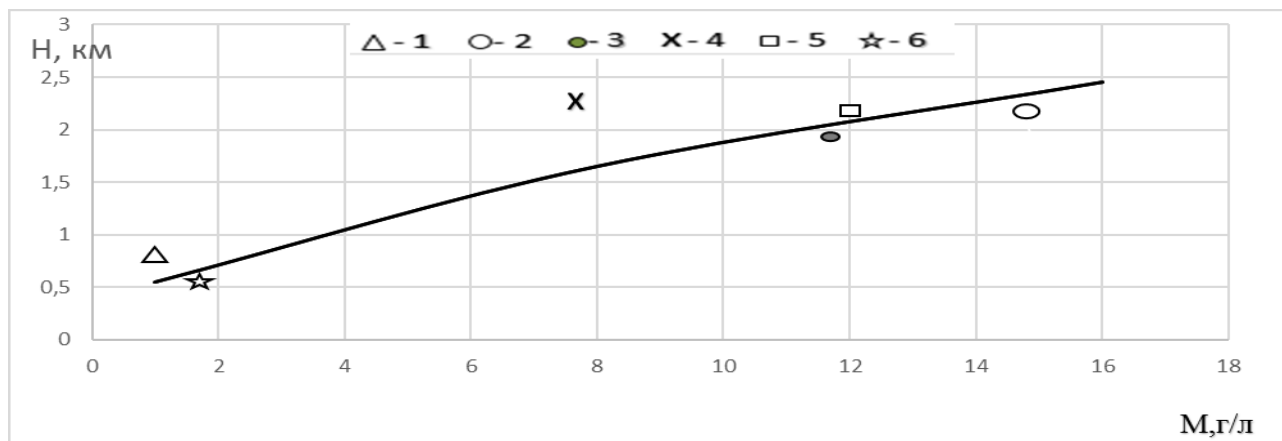
Истифодабарии дарозмуддати обанбор ба тағйирёбии тавсифи сифати обҳои танзимкунандаи онҳо оварда мерасонад (1,2).

То охири соли 2013 сифати обҳои танзимшуда чун пештара бе тағйир монда, аммо дар обанборҳои Муминобод ва Селбур ба камшавии биогенҳо аз сабаби таназзули соҳаи кишоварзӣ дар мамлакат оварда расонида аст. Натиҷаҳои таҳлили химиявии об дар соли 2013 аз он шаҳодат медиҳанд, ки обанборҳои хурд (Селбур, Муминобод) дар худ обҳои мавсимҳои гуногунро омехта намуда, дорои хосияти обивазкунии сусти мебошанд. Дар натиҷа ба заминҳои кишт аз дохили обанборҳо обҳои дорои маъданнокӣ нисбат ба оби дарё зиёд ворид мешаванд аз он ҷумла карбонатҳо 18-26 маротиба, сульфатҳо 22-44 маротиба, натрий 18-22 маротиба зиёд нисбати оби дарё ворид шудаанд. Дар муқоиса аз соли 1987 то 2000- - ум реаксияи рН дар сатҳи пешина қарор дорад, вале миқдори оксигени дар об ҳалшуда якҷанд маротиба зиёд шудааст (ба 0,8 – 1,1 мг/л).

Умуман барои обанборҳои Тоҷикистон, ки дар силсилаи обанборҳо ва ё алоҳида ҷойгир шудаанд чунин вазъият устувор мебошад.

Қараёни инкишофи дараҷаи маъданнокӣ умумию миёнаи бисёрсолаи обҳои танзимшуда ба қонуни минтақавии географӣ иттилоат мекунад, ки дар қори (1) тасдиқи ҳудро ёфтааст.

Бо пастшавии баландии обҷамъшавии обанбор ва зиёд шудани андозаҳои он маъданнокӣ миёнаи бисёрсолаи обанбор, ки аз ҷониби мо дар давраи аз соли 2010 то 2013 сол муайян карда шудааст (аз 1,5 то 1,2 г/л) ба самти ҷанубу шимол зиёд мешавад (ба ғайр аз обанбори Муминобод) – (расми 1).

Расми 1. Вобастагии тағйирёбии умумии миёнабисёрсолаи маъданнокӣ (М) оби обанборҳои Тоҷикистон аз рӯи баландии обгундорӣ (Н):

1 – Қайроққум, 2 – Даҳанасой, 3 – Каттасой,
4 – Муминобод, 5 – Селбур, 6 – Фарход.

Дар ҳамин самт оби дарёҳо синфи гидрохимиявии ҳудро тағйир медиҳанд: яъне аз гидрокарбонат ба сулфату хлоридӣ мегузарад.

Маводҳои гидрохимиявӣ дар давоми солҳои 1990, 1999 - 2000, 2003, 2010 -2013 ҷамъоварӣ шуда, инчунин бо назардошти маълумот дар қори (1), оварда шуда имконият медиҳад, ки хусусиятҳои асосию хоси химиявӣ географии паҳншавии оби обанборҳоро аз рӯи методикаи дар адабиёти (5) оварда шуда, баҳогузорӣ карда шаванд.

Маводҳои таҳлилшуда имконият доданд, ки ду форматсияи гидрохимиявии оби обанбор ҷудо карда шаванд: гидрокарбонатӣ ва сульфатӣ, ки дар навбати худ ба 3

фатсияи гидрохимиявӣ (чадвал.) дар ҳудуди ду минтақаи асосии химиявию географӣ чудо мешаванд: минтақаи пасткӯҳ дар ҳудуди ташаккулёбии чараёни гидрокарбонатӣ калсигӣ ва магнийи об ва минтақаи ҳудуди ҳамвори парешоншавии чараёни об, ки дорои форматсияи сулфату гидрохимиявӣ мебошад.

Чадвал - Фатсияи гидрохимиявии обанборҳои Тоҷикистон

Минтақаи табию географӣ/ баландӣ, М, нисбӣ	Форматсия	Фатсия	Маъданҳои максималӣ, г/л	Обанборҳо
Пасткӯҳҳо 900-1600 м	Гидрокарбонатӣ	$\text{HCO}_3 - \text{Ca}^{2+} - \text{Mg}^{2+}$	3.5 – 2.6	Муминобод Каттасой, Даҳанасой
Ҳамворӣ 300-600 м	Сулфатӣ	$\text{SO}_4^{2-} - \text{Ca}^{2+}$	3.22 – 2.87	Селбур, Сарбанд
--- = ---	--- = ---	$\text{SO}_4^{2-} - \text{Ca}^{2+}$	0.34 – 0.1	Қайроқум, Фарход

Эъзох: минтақаи уфуқӣ аз рӯи адабиёти (6) дода шудааст.

Минтақаи аввал обанбори баландии мутлақӣ аз 1063 то 1221,5 м ҷойгиршударо дар бар гирифта, дораи як фатсияи гидрохимиявии ионҳои $\text{HCO}_3 - \text{Ca}^{2+} - \text{Mg}^{2+}$ мебошад. Дар ин фатсия ионҳои гидрокарбонат бартари дошта, таркиби он 26 – 36 % - ро аз маъданҳои умумӣ об ташкил медиҳад.

Ҳангоми зиёдшавии маъданҳои бештар аз 1 г/л трансформатсияи обҳои гидрокарбонатӣ калсӣ магний дар обҳои гидрокарбонатӣ сулфатӣ мушоҳида мешаванд (обанбори Даҳанасой), ки оқибати он шароити ҳокию растанигии обғундорӣ ва обивазшавии на онқадар зиёди беруна, инчунин натиҷаи протсессҳои дохили обанборӣ мебошанд.

Бо зиёдшавии маъданҳои роли сулфатҳо меафзояд, аммо ионҳои Ca^{2+} аз рӯи таносуби миқдорӣ ба ионҳои Mg магний иваз мешаванд.

Минтақаи дуюм (ҳамворӣ), ки бо қимати баланди обивазшавии беруна ва фосилаи калони маъданҳои аз 0,1 то 3,22 г/л ифода меёбад. Маъданҳои обанбор дар ин минтақаи нисбат ба минтақаи аввал каме зиёд буда, аз рӯи ду фатсия гидрохимиявӣ ифода меёбад: $\text{SO}_4 - \text{Ca}^{2+}$ ҳангоми маъданҳои 3,22 – 2,87 г/л ва $\text{SO}_4 - \text{Ca}$ ҳангоми маъданҳои 0,34 – 1,0 г/л будан. Зиёдшавии маъданҳои боиси тағйирёбии таносуби қисмати воридот ва содироти мувозинати обӣ, пастшавии зарби обивазшавии беруна гашта, боиси ивазшавии форматсияи гидрохимиявӣ аз гидрокарбонатӣ ба сулфатӣ мегардад, ки дар мисоли обанбори Селбур баръло айён аст.

Чунончӣ дида мешавад маъданҳои оби обанбор, ки ба форматсияи якуми (гидрокарбонатӣ ва сулфатӣ) дохил мешаванд 47% баландтар дар муқоиса бо форматсияи дуюм (сулфатӣ) мебошад. Ин натиҷаи хело хурд будани андозаҳои обанбор, обивазшавии сулфат ва воридшавии гидрокарбонатҳо тақшиншавии онҳо мебошад.

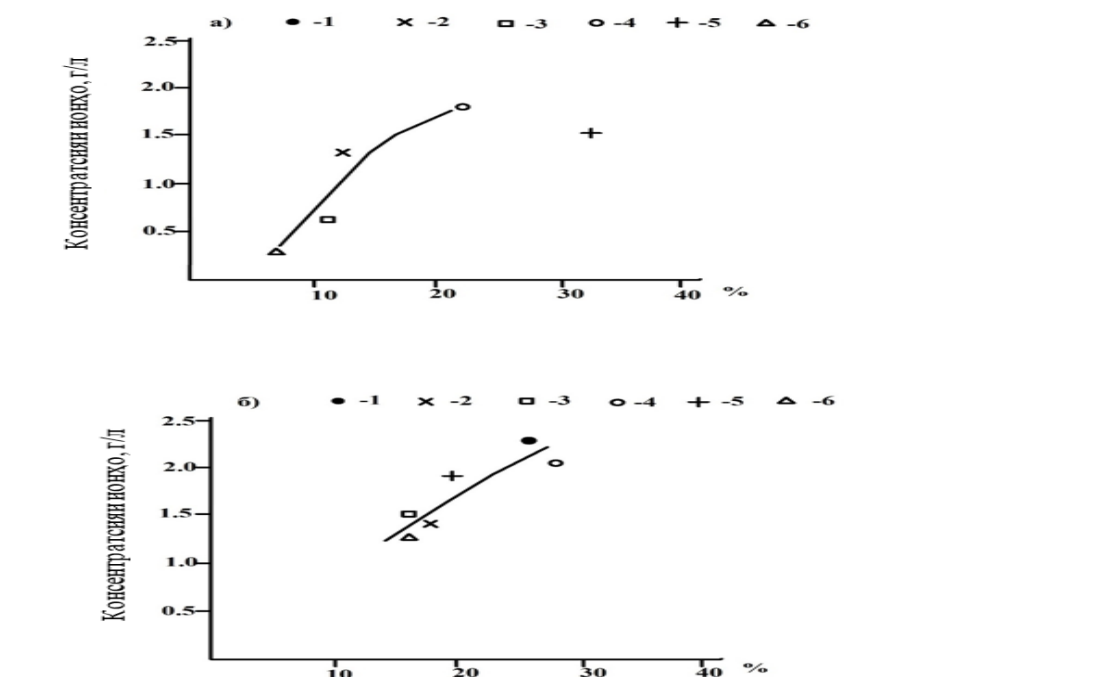
Ин протсесс обовардҳои чараёни обро аз заминҳои обёришаванда ду чанд намуда, доимо ба миқдори анионҳо ва катионҳои бо оби дарё воридшаванда баробар аст.

Концентратсияи максималии элементҳои биогенӣ (ба ғайр аз фосфор) дар аввали моҳи март ва охири моҳи апрел мушоҳида мешавад, ба ғайр аз ин вақте, ки шусташавии шиддатноки онҳо аз сатҳи болои ҳудуди ишғол кардаи (территория) онҳо ба амал меояд, дар фасли тобистон он аз ҳисоби истеъмоли фитопланктонҳо кам мешавад.

Концентратсияи фосфор дар обанборҳо зиёд нест, аммо дар фасли замистон ва оғози фасли баҳор нисбат ба фасли тобистону тирамоҳ каме зиёд аст. Қайд кардан зарур аст, ки чунин ҳосиятҳои ҳоси табиӣ ионҳои чараёни об дар ҳар як обанбори ҷумҳурӣ ба таври гуногун пайдо мешавад, ки он ба эҳтимолияти ҳиссаи иштироки параметрҳои морфометрӣ ва обҷамъкунӣ ба ташаккулёбии сифати оби обанбор вобаста аст. Ҷаҳанна, ки баландии обҷамъкунӣ ва андозаҳои он зиёд бошанд, ҳамон қадар концентратсияи ионҳо зиёд мешавад, ҳамчун қоида бузургии евтрофикатсия бо дараҷаи маъданҳои ва реаксияи муҳит ифода меёбад.

Бо ивазшавии таносуби қисмати табиӣ воридот ва хароҷоти мувозинати об тағйирёбии таркиби ионҳои оби обанбор мушоҳида мешаванд, ки аз ҷиҳати генетикӣ монандии синфи сулфатӣ ба синфи карбонатиро ифода мекунанд (дар ҳавзаи Сирдарё)

дар обанборҳои Катасой, Даҳанасой ва Қайроқум ба ивази синфи гидрокарбонатӣ синфи сулфатӣ меояд (расми 2), аммо барои обанборҳои ҳавзаи дарёи Панҷ (обанборҳои Селбур ва Муминобод) – синфи сулфати ба синфи карбонатӣ иваз мешаванд.

Хулоса. Тавсифномаи сифати обҳои танзимшудаи Тоҷикистон вобаста аз муҳлати истифодабарии обанбор, генезиси онҳо (мачроӣ ва берун аз мачроӣ) баландии ҷойгиршавӣ, параметрҳои морфометрӣ ва андозаҳои обғундорӣ тартиб дода шудааст.

Дар обанборҳои хурде, ки дар пастхамии берун аз мачроӣ обрав ҷойгирифта сохта шудаанд маъданнокии об 18 – 44 маротиба аз маъданнокии оби дарё баланд аст, аммо дар обанборҳои мачроӣ ин нишондиҳанда як тартиб кам мебошад. Маъданнокии максималии об аз минтақаи ҳамворӣ ба минтақаи наздикӯҳи баланд мешавад. Дар обанборҳои минтақаи ҳамворӣ ионҳои сулфату хлоридӣ, аммо дар обанборҳои минтақаи пасткуҳ карбонатҳо, калсӣ ва магний бартарӣ доранд.

Бо пастшавии баландии обғундории обанбор ва зиёдшавии андозаҳои он маъданнокии миёнаи бисёрсолаи об аз самти ҷануб ба самти шимол (ба ғайр аз обанбори Муминобод) кам мегардад.

АДАБИЁТ

1. Муртазоев У.И. Водохранилища Таджикистана и их влияние на прилегающие ландшафты. - Душанбе: изд. "Ирфон", 2005. - 304с.
2. Хаитов А. Зоопланктонные организмы-индикаторы загрязнения водных источников Таджикистана // Матер. Научно-практич. конфер. "Итоги экологического мониторинга в деятельности природоохранных организаций и их сотрудничество с другими правительственными и неправительственными организациями в стратегии сокращения бедности". Душанбе, 2005. - С.55-57.
3. Алекин О.А. Химический анализ вод суши. Л., Гидрометеиздат, 1954. - 199с.
4. Браславский А.Н. Расчёт минерализации воды в водохранилищах. М., Наука, 1978. - 120с.
5. Максимович Г.А. Химическая география вод суши. М., Географиздат, 1995. - 328с.
6. Муҳаббатова Х.М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов (на примере Таджикистана). М., изд. "Граница", 1999. - 286с.

АННОТАЦИЯ

ҲОЛАТИ СИФАТИИ ОБҲОИ ТАНЗИМШУДАИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур тавсифномаи сифати обҳои танзимшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда, дар бораи хусусиятҳои асосии хоси пахншавии таркиби химиявии онҳо вобаста ба минтақаҳои географӣ маълумот дода шудааст.

АННОТАЦИЯ КАЧЕСТВЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЗАРЕГУЛИРОВАННЫХ ВОД ТАДЖИКИСТАНА

Описаны качественные характеристики зарегулированных вод Таджикистана и оценены основные особенности их химического и– географического распространения.

Ключевые слова: водохранилища, качество вод, высокогорные зоны.

ANNOTATION REGULATED WATER QUALITY CONDITION OF TAJIKISTAN

Described the regulated water quality of Tajikistan and avoluted the main characteristics of chemical-geographic distribution.

Key words: reservoirs, water quality, high – altitude areas.

УДК 621.4.087.8:631

ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ α , Δ И ПАРАМЕТРОВ ШЕРОХОВАТОСТИ ПРИ МОДИФИКАЦИИ МОТОРНОГО МАСЛА ТРИБОТЕХНИЧЕСКИМ МЕТЕРИАЛОМ ЭРС

Джамилзода М.К., к.т.н., ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: геомодификаторы трения, подшипники скольжения, фактическая площадь контакта.

В процессе эксплуатации деталей машин, как отмечают многие исследователи, данные исследуемые параметры поверхностей претерпевает значительные изменения и эту изменению вызывает трения, вследствие постепенно начинается процессов пластического отеснения, усталостного разрушения и, в некоторых случаях, микрорезания. Если эту изменению привести в положительном направлении, то можно контролировать все процессы, протекающие в области контакта взаимодействующих тел [1].

Цель исследования. Определение изменение значений α , Δ и кривой опорной поверхности, при смешении в моторном масле 15W-30, триботехнического материала ЭРС.

С целью выяснение изменение выдвинутых параметров, были проведены экспериментальные исследование. Исследование осуществлялось на машине трения СМТ Ивановского завода испытательных приборов по схеме «колодка (элемент втулки) – ролик (элемент вала)» а скорости скольжения в паре трения составляла 4 м/сек. В процессе экспериментальных исследований измерялись следующие параметры.

Момент трения, температуры в зоне трения, площадь фактического контакта в сопряжении и параметры шероховатости.

Результаты исследования. Рассмотрим параметр деформация составляющая коэффициента трения, представленный на рисунке 1.

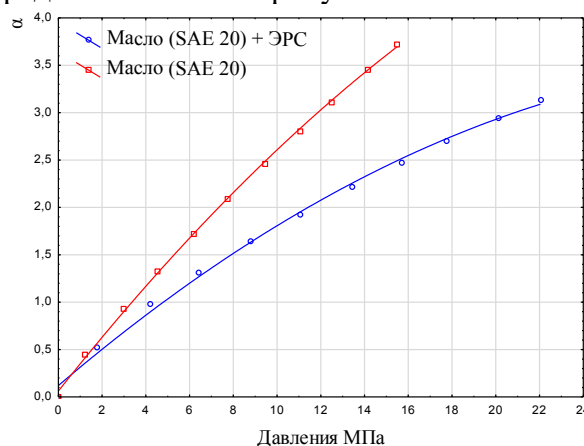

Рис. 1. Изменение α в зависимости от давления в паре трения «Сталь 40X – сплав АСМ», при работе на масле без добавки и с добавкой

Результаты, представленные в виде кривых на рис.1, были подвергнуты статистической обработке, в результате которой установлено, что для обоих исследованных условий трения степенная зависимость подтверждается с коэффициентом корреляции, близким к единице. Однако, как видно из рис. 1, зависимости $\alpha(p)$ остаются степенными лишь до тех пор, пока сближение поверхностей меньше некоторого предельного значения.

Итак, сопротивление смазочного материала при сближении поверхностей возрастает и зависимости при работе на масле без добавки ЭРС начинают расходиться по сравнению с работой на масле с добавкой ЭРС при значении контурного давления 2 МПа, хотя по величине сближения обе линии одинаков растут до величины значения α - 2 мкм. Если продолжить наблюдения, то линия, указывающая значения α при работе на масле без добавки, начинает отставать на 0,35 мкм от линии, указывающей значения α при работе на масле с добавкой ЭРС.

Дополнительно было проведено аналитическое исследование влияния значения давления на величину площади фактического контакта. Для этого анализа было вычислено значение площади фактического контакта.

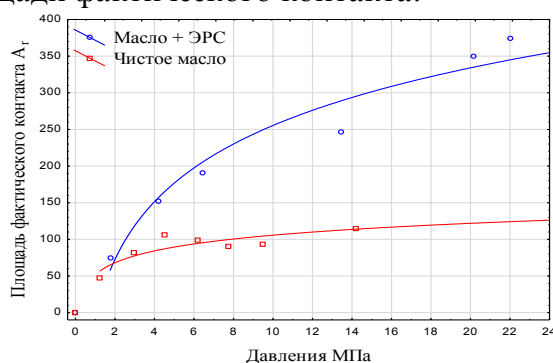

Рис. 2. Зависимость величины площади фактического контакта от давления в паре трения «Сталь 40Х – сплав АСМ», при работе на масле без добавки и с добавкой ЭРС

Как видно из рис. 2, величина площади фактического контакта пропорциональна приложенной нагрузке, с ростом которой ее значение увеличивается. В частности, при увеличении значения контурного давления разница между величинами, при работе на масле без добавки и при работе на масле с добавкой, становится более выражена, т. е. отличие достигает в среднем 58,9%.

Другим характерным параметром, отражающим свое влияние на оценку качества поверхности и определение коэффициента трения, является безразмерный комплекс шероховатости Δ .

С помощью полученных результатов были построены графики зависимости безразмерного комплекса Δ , от относительного соотношения R_c/HV для трения на масле без добавки и с добавкой (рис - 3).

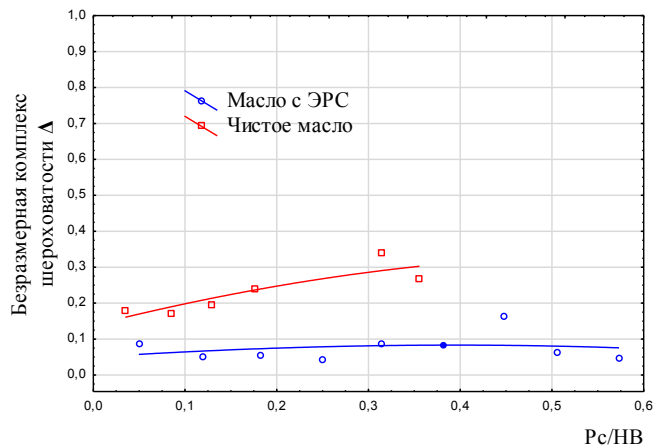

Рис. 3. Зависимость величины безразмерного комплекса шероховатости, от соотношения контурного давления к модулю упругости в паре трения «Сталь 40Х – сплав АСМ», при работе на масле без добавки и с добавкой ЭРС

При насыщенном упругом контакте при работе на масле без добавки параметр Δ более чувствителен к характеру изменения P_c/HV , и более интенсивно изменяется, чем при работе на масле с добавкой ЭРС. При работе на масле с добавкой ЭРС значение данного параметра остается практически неизменным.

Как видно из рис.3, для $0 \leq \Delta \leq 0,3$ мкм опытные точки располагаются по обе стороны от прямой $\Delta(P_c/HV)$, т. е. все зафиксированные отклонения носят случайный характер естественного разброса результатов измерения и не превышают погрешности опыта.

Далее рассматривается параметр кривая опорной поверхности, характеризующая три участка, в пределах которых указывает объем распределение материала в шероховатом слое.

Внизу представлены кривые несущей поверхности при работе на масле без добавки и с добавкой ЭРС.

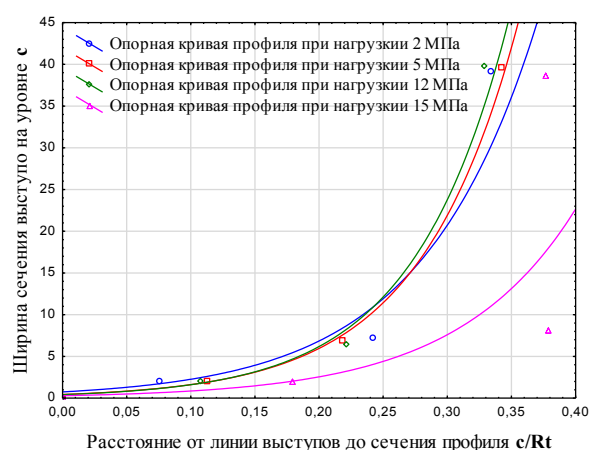

Рис. 4. Изменение «с» в зависимости от c/Rt при работе на масле без добавки

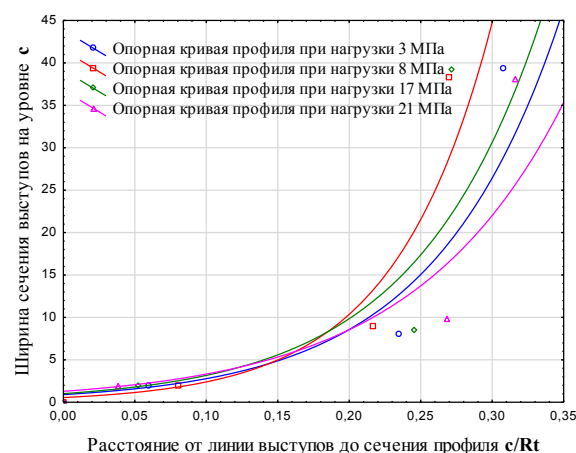

Рис. 5. Изменение «с» в зависимости от c/Rt при работе на масле с добавкой ЭРС

Анализируя представленные кривые опорной поверхности, можно отметить, что на каждой кривой указанного участка, в пределах которых суммарная площадь касаний (с) различна, при разных величинах давления (рис. 4). С ростом давления суммарная площадь касания пропорционально давлению возрастает. После достижения нагрузки 15 МПа, суммарная площадь касания уменьшается. Такой характер изменения наблюдается и при работе на масле (рис.5.), в то время как при работе на масле с добавкой ЭРС суммарная площадь касаний увеличивается более заметно, и предельная нагрузка достигает 21 МПа, что на 6 МПа больше относительно первого варианта (рис.4).

Выводы. По результатам проведенных исследований, можно сделать следующие выводы:

При добавлении в моторное масло антифрикционной добавки сближение контактирующих поверхностей уменьшается на 32,4%, относительно режима работы на масле без добавки.

При добавлении в моторное масло антифрикционной добавки увеличивается площадь фактического контакта и, соответственно, снижается давление.

Введение в моторное масло антифрикционной добавки увеличивает несущую способность пар трения, что уменьшает изнашивание материалов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чичинадзе А. В. Теоретические основы. // – М.: Машиностроение, 1989. С 106 – 140
2. Дрозд М.С. Инженерные упругопластической контактной деформации. / М.М. Матлин, Ю.И. Сдякин // – М.: Машиностроение, 1986. – 224 с.
3. Пенкин Н. С. Основы трибологии и триботехники: учеб. пособие / Пенкин А. Н., Сербин В. М. // – М: Машиностроение, 2008. – 206с.
4. Трение, изнашивание и смазки: Справочник. / В 2-х кн. Кн. 2. Под ред. // И.В. Крагельский, В. В. Алисина. – М.: Машиностроение, 1979. – 358 с

АННОТАЦИЯ

ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЗНАЧЕНИЙ A_r , α И ПАРАМЕТРОВ ШЕРОХОВАТОСТИ ПРИ МОДИФИКАЦИИ МОТОРНОГО МАСЛА ТРИБОТЕХНИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ ЭРС

В статье рассмотрен возможность изменение выдвинутых параметров поверхностного рабочего слоя пар трения узлы подвергавшихся ремонту путём смешения составов на основе минеральных геомодификаторами ЭРС в моторном масле.

АННОТАЦИЯ

ОМУЗИШИ ТАҒЙИРЁБИИ ИШОРАҶОИ A_r , α ВА БУЗУРГИҶОИ ШАХШУЛӢ ҲАНГОМИ ИСТИФОДАИ МАҲЛУЛИ ЭРС ДАР РАВҒАНИ МОЛИДАНИ

Дар мақолаи зерин, имкони тағйир додани бузургӣҳои шахшулӣи ҷуфтҳои соиши таъмиршуда тавассути омезиши маҳлули минералии ЭРС дар равғани мотори баррасӣ карда шудааст.

Дар ин қатор таҳқиқоти назариявӣ доир ба таъсири маҳлул ЭРС дар масоҳати расиши ҷуфтҳои соиш овардашудааст.

Калимаҳои калидӣ: геомодификаторҳои соиш, милдонҳои лағжиш, масоҳати сатҳи расиш, ноҳамвории сатҳ.

ANNOTATION

STUDY OF CHANGE IN VALUES A_r , α AND ROUGHNESS PARAMETERS DURING MODIFICATION OF MOTOR OIL WITH TRIBOTECHNICAL ERS MATERIALS OF

In the article is given the description the of main parameters that describe the action performed during the drawing process, and the rough microgeometric tp learns the level of the curve tp that describes three sections, as well as the nonlinear coarse aggregation.

Here is also a theoretical study on the effect of the ERS on the dissolution of the pair.

Key words: geomodifier training, bearings intersection, factual contact, contacts strength.

ТДУ 631.84

МОНИТОРИНГ ВА ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МЕЛИОРАТИВИИ ЗАМИНҶОИ ОБИИ НОҲИЯИ ҲАМАДОНӢ

Сайдумаров С.С., Толибов К.Б. – унвонҷӯёни МД ТоҷикНИИГиМ,
Иброҳимов Н.Ш.- н.и.к., дотсент, ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: обёрии замин, заминҳои обӣ, обҳои зеризаминӣ, хокҳои шӯр, таҳлилҳо.

Дар замони соҳибистиклолии кишвар ҳолати беҳдошти заминҳои қорами оби вилояти Хатлон рӯ ба пасти ниҳодаанд ва имрӯз гузаронидани ҷорабиниҳои агротехникӣ, мелиоративӣ, ирригатсиониро талаб менамоянд.

Ноҳияи Ҳамадонӣ дар ҷанубу шарқии вилояти Хатлон ҷойгир шудааст. Масоҳати умумии заминҳои қорами оби ноҳия ба 16430 га баробаранд, ки аз онҳо заминҳои шӯршуда 128 га-ро ташкил медиҳанд.

Дар ноҳия заминҳои қорами оби шӯршуда асосан дар ҷамоатҳои деҳоти Қаҳрамон, Меҳнатобод ва Дашти Гуло ба қайд гирифта шудаанд.

Масоҳати заминҳои қорами оби бо заҳкашҳо таъминшуда дар ноҳия ба 14668 га баробаранд, ки аз онҳо дар ҳолати хуби қорӣ 50 % заҳкашҳо қарор доранд [1].

Қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар заминҳои оби ноҳияи Ҳамадонӣ дар давоми солҳои 2018-2019 гузаронида шуданд.

Дар ҷамоати деҳоти Қаҳрамон ҷамъи умумии заминҳои қорами обӣ 3118 га-ро ташкил медиҳанд. Ҳолати қорӣ заҳбурҳои қушода дар заминҳои ҷамоат ғайриқаноатбахш аст.

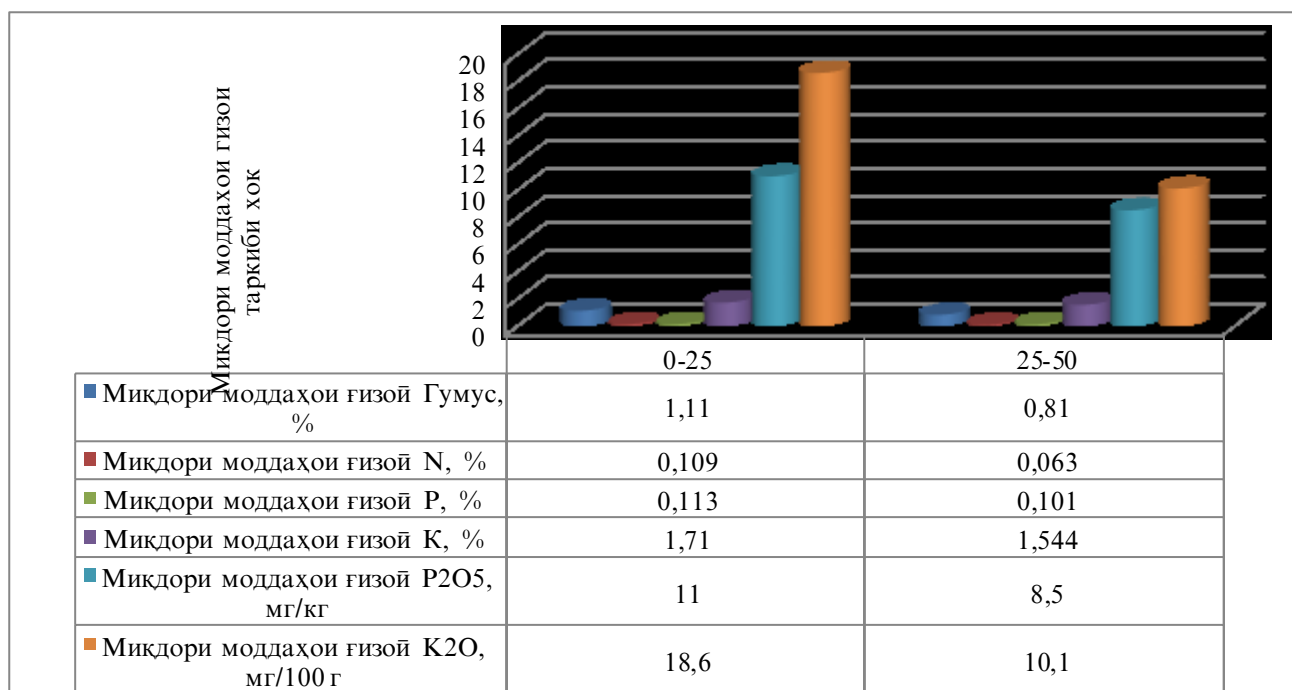
Мониторинг ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир нисбат ба солҳои гузашта ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзии ноҳия каме беҳтар гардидаанд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1 - Ҳолати мелеративии заминҳои кишоварзӣ, га

Номгӯи ҷамоатҳо	Солҳо	Ҳолати мелеративии заминҳои кишоварзӣ, га				
		хуб	қаноат бахш	ғайри қаноат бахш	аз он ҷумла	
					ҷуқрии хатарноки СОЗ	шӯрнокии хок
Қаҳрамон	2016	2192	851	75	-	75
	2017	2210	835	73	-	73
	2018	2214	831	73	-	73
Меҳнатобод	2016	1508	1493	155	110	45
	2017	1549	1454	153	110	45
	2018	1576	1430	150	110	45
Дашти Гуло	2016	1701	991	54	20	10
	2017	1719	990	37	20	10
	2018	1728	988	30	20	10
Пнҷруд	2016	1243	599	-	-	-
	2017	1287	555	-	-	-
	2018	1309	533	-	-	-
Турдиев	2016	1256	790	2	20	-
	2017	1276	770	2	20	-2048
	2018	1280	766	2	20	-
Чубек	2016	1638	-	-	-	-
	2017	1638	-	-	-	-
	2018	1638	-	-	-	-
Панҷоб	2016	1840			-	-
	2017	1840			-	-
	2018	1840	-	-	-	-
Заминҳои гуногун		55	-	-	-	-

Ҷамоати деҳоти Меҳнатобод дар ихтиёраш 3156 га заминҳои қорами обӣ дорад. Ҳолати мелеративии қорӣи заҳқашу заҳбураҳо дар ҷамоати деҳот ғайриқаноатбахш аст ва масоҳати зиёда аз 50 % заҳбураҳо солҳои зиёд шудааст, ки тоза қарда нашудаанд. Бинобар сабаби ба қоидаҳои мелеративӣ ҷавобгӯ набудани хати заҳбуру заҳқашҳо дар фасли тобистон бухоршавӣи оби зеризаминӣи зиёд шуда, ба ҳодисаи шӯршавӣи заминҳо оварда расонидааст. Дар хоҷагӣҳои деҳқонӣи Нуралишо, Шаҳбоз ва Наботов Н. майдони умумӣи заминҳои обӣ 45 га-ро ташиқ мекунанд, аз ин миқдор 11 га заминҳои шӯрноқиашон баланд ва сатҳи ҷойгиршавӣи обҳои зеризаминиашон хатарнок 0- 1,0 м мебошанд. Дар майдони 2,5 га зироати гандум кишт қарда шудааст, шӯрнокии замин дар дараҷаи миёна қарор дорад. Ҷоҳҳои назоратӣ барои муайян намудани сатҳи обҳои зеризаминӣ (СОЗ) вуҷуд надоранд. Солҳои зиёд аст, ки обшӯйкунии заминҳои шӯршуда гузаронида нашудааст [2].

Натиҷаи таҳлиқҳои агроқимӣи намунаҳои хокҳои қитъаи тадқиқотӣи ҷамоати Меҳнатободи ноҳияи Ҳамадонӣ дар диаграммаи 1 оварда шудаанд.

Диаграммаи 1. Микдори моддаҳои ғизоии таркиби хокҳои қитъаи тадқиқотӣ

Дар ҳоҷагии деҳқонии Деҳнури ҷамоати Меҳнатободи ноҳияи Ҳамадонӣ микдори моддаҳои органикии таркиби хок (гумус) дар қабати зери шудгор (25-50 см) ба 0,81 % баробар аст. Микдори элементҳои ғизоии нитрогенӣ дар қабати шудгори замин (0-25 см) 0,109 %-ро ташкил менамоянд.

Микдори фосфори фаъол дар қабати шудгори замин аз 1,113 ва дар қабати зери шудгор 1,101 %, калийи ивазшаванда 18,6 ва 10,1 % баробаранд.

Натиҷаҳои таҳлилҳои озмоишгоҳии намунаҳои хокҳои дар моҳи апрел аз қитъаҳои таҷрибавӣ гирифташуда нишон медиҳанд, ки хокҳо дар дараҷаҳои паст ва миёнаи шӯрноқӣ қарор доранд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2 -Микдори умумии намакҳо дар қитъаи таҷрибавӣ

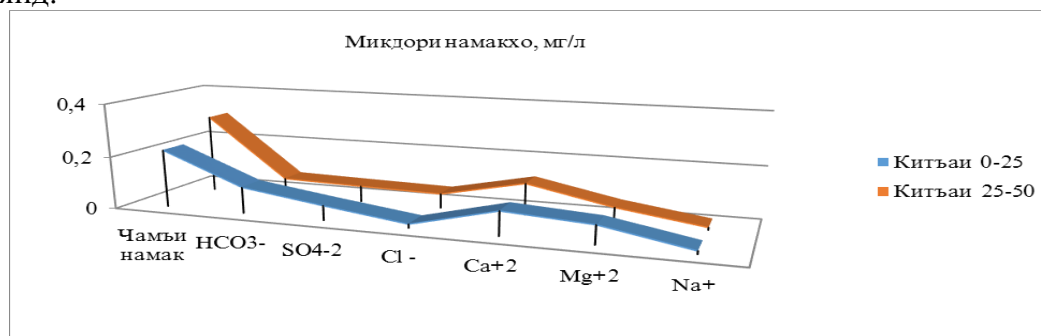
Чуқури, см	Ҷамъи намакҳо, %	HCO ₃ ⁻	SO ₄ ⁻²	Cl ⁻	Ca ⁺²	Mg ⁺²	Na ⁺
ноҳияи Ҳамадонӣ, ҷамоати деҳоти Меҳнатобод							
0-25	0,275	0,088	0,057	0,024	0,081	0,07	0,014
25-50	0,389	0,117	0,045	0,07	0,125	0,098	0,009

Таҳлили хокҳои қитъаи таҷрибавии ҳоҷагии деҳқонии Деҳнури ҷамоати Меҳнатободи ноҳияи Ҳамадонӣ дар аввали фасли баҳор нишон медиҳанд, ки дар чуқурии 0-25 см хок микдори ҷамъи намакҳои умумӣ ба 0,275 % ва дар чуқурии 25-50 см хок ба 0,389 % мерасанд.

Микдори намакҳои гидрокарбонат аз 0,088 ба 0,117 г/л, анионҳои сульфат аз 0,057 ба 0,045 г/л, анионҳои хлор аз 0,024 ба 0,07 г/л баробаранд. Таҳлили катионҳо нишон медиҳанд, ки микдори намакҳои калсий дар чуқурии 0-25 см ба 0,081 ва дар чуқурии 25-50 см ба 0,125 г/л мерасанд. Намакҳои магний 0,07 ба 0,098 г/л, намакҳои натрий 0,014 г/л-ро ташкил менамоянд.

Дар давраи фасли тобистон корҳои илмӣ-тадқиқоти давом дода шуда, аз қитъаҳои таҷрибавӣ намунаҳои хок, оби обёрӣ, оби захбурҳо барои гузаронидани таҳлил ва таҳхис гирифта шуданд. Натиҷаи таҳлилҳои озмоишгоҳӣ нишон медиҳанд, ки дар фасли тобистон микдори намакҳо дар намунаҳои хокҳои гирифташуда дар қабатҳои болоии хок микдоран каме зиёд гардидаанд. Микдори ҷамъи умумии намакҳо дар хокҳои қитъаи таҷрибавӣ дар чуқурии 0-25 см ба 0,22 ва дар чуқурии 25-50 см ба 0,301 % баробаранд (график 2). Аз рӯи таҳлилҳо дар фасли тобистон гузаронидашуда, микдори намакҳои умумӣ дар хокҳои қитъа зиёд шудаанд. Микдори намакҳои

гидрокарбонат дар чуқурии 0-25 см 0,099 ва дар чуқурии 25-50 см 0,068 мг/л -ро ташкил менамоянд.

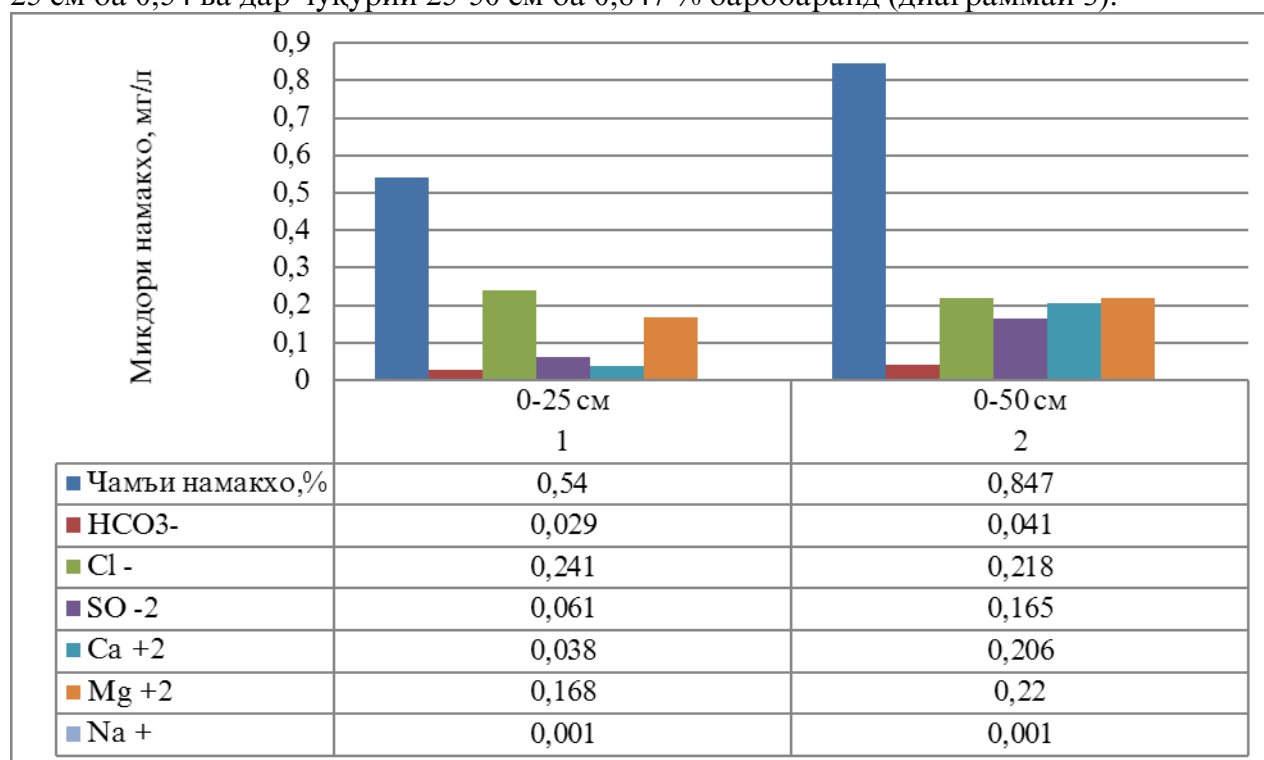

Графики 2. Таҳлили намунаҳои хоки қитъаҳои тадқиқотӣ, фасли тобистон

Дар хокҳои қитъаи таҷрибавӣ микдори намакҳои хлорӣ аз 0,014 то 0,055 мг/л мерасанд.

Дар хокҳои қитъаи таҷрибавӣ микдори катионҳои калсий ба 0,09 -0,12, катионҳои магний ба 0,07-0,055 ва катионҳои натрий ба 0,011 то 0,009 мг/л баробаранд.

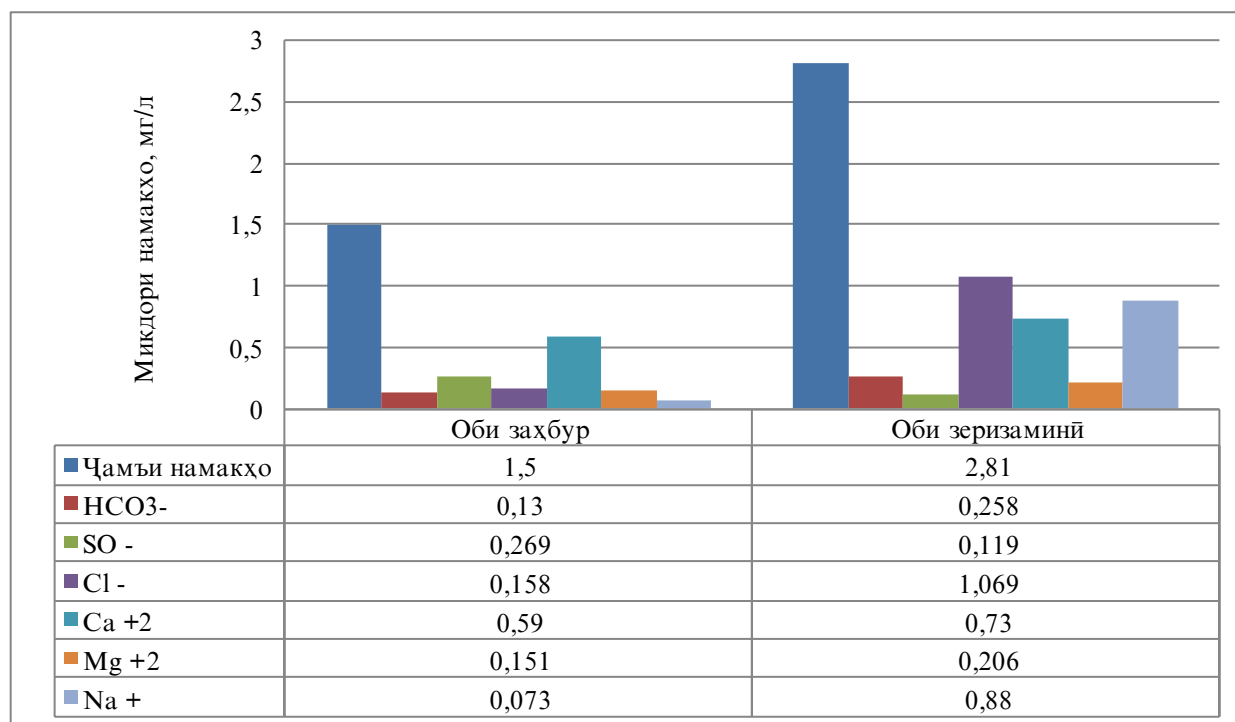
Дар давраи фасли тирамоҳ аз қитъаҳои таҷрибавӣ намунаҳои хок, оби обёрӣ, оби захбурҳо барои гузаронидани таҳлил ва таҳхис гирифта шуданд. Натиҷаи таҳлилҳои озмоишгоҳ нишон медиҳанд, ки дар фасли тирамоҳ микдори намакҳо дар намунаҳои хокҳои гирифташуда зиёд гардидаанд. Микдори ҷамъи умумии намакҳо дар чуқурии 0-25 см ба 0,54 ва дар чуқурии 25-50 см ба 0,847 % баробаранд (диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. Таҳлили намунаҳои хокҳои қитъаҳои тадқиқотӣ, дар фасли тирамоҳ

Микдори намакҳои гидрокарбонат дар фасли тирамоҳ нисбат ба тобистон паст гардида дар чуқурии 0-25 см 0,029 ва дар чуқурии 25-50 см 0,041 мг/л -ро ташкил менамоянд. Дар хокҳои қитъаи таҷрибавӣ микдори намакҳои хлорӣ зиёд шуда, аз 0,241 то 0,218 мг/л мерасанд. Микдори катионҳои калсий аз 0,038 то 0,206, катионҳои магний аз 0,168 то 0,220 ва катионҳои натрий аз 0,001 то 0,001 мг/л баробаранд.

Дар ҷамоати деҳоти Меҳнатободи ноҳияи Ҳамадонӣ таҳлили оби захбурҳо нишон доданд, ки микдори ҷамъи намакҳо 1,50 г/л -ро ташкил медиҳанд ва дар оби зеризамини ин нишондиҳанда ба 2,810 г/л баробар аст. Микдори намакҳои гидрокарбонат ба 0,130 г/л, сульфат ба 0,269 г/л ва намакҳои хлорӣ ба 0,158 г/л баробаранд. Дар обҳои зеризамини микдори ҷамъи намакҳо ба 2,81 г/л мерасад.

Диаграммаи 4. Таҳлили намунаҳои оби захкашҳо, оби зеризаминӣ

Инчунин натиҷаи таҳлили оби обёрӣ нишон дод, ки миқдори умумии намакҳо 0,876 мг/л -ро ташкил медиҳанд. Миқдори боқимондаи намакҳои гидрокарбонат -0,066 мг/л, хлор -0,074 мг/л ва сулфат ба -0,326 мг/л баробаранд. Катионҳои калсий -0,244 мг/л, магний -0,208 мг/л ва натрий -0,005 мг/л дар об вучуд доранд.

Хулосаҳо. Тадқиқотҳои илмӣ таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки дар ноҳияи Ҳамадонӣ, ҷамоати деҳоти Меҳнатобод солҳои охир масъалаи ҳолати мелиоративии заминҳои обӣ хуб нест. Аз ҷумла натиҷаи таҳлилҳои хокҳо, обҳои захбуру захкашҳо, обҳои зеризаминӣ ва обҳои обёрӣ нишон доданд, ки миқдори умумии намакҳо, анион ва катионҳо вобаста ба фасли сол баланду паст мешаванд. Хусусан дар фасли тобистону тирамоҳ ин нишондиҳандаҳо зиёд мешаванд. Барои пешгири намудани зиёдшавии намакҳо ҳамасола дар заминҳои обӣ корҳои агротехникӣ ва агромелиоративӣ гузаронидан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Кадастри мелиоративӣ. //Баланд бардоштани сатҳи техникии шабакаҳои обёрӣ ва ҳолати мелиоративии заминҳои обии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1.01.2020 с. Душанбе, 2019. –С. 16.
2. Ҳисоботи солонаи шӯъбаи мелиоратсия. //Кор карда баромадани асоснокии ҳокӣ-мелиоративии истифодаи самаранокии хокҳои шӯри обёришудаи Ҷануби Шарқи Тоҷикистон, Душанбе, 2019. -С. 35.
3. Иброхимов Н.Ш. Водно физические и агрохимические свойства староорошаемых сероземных почв Каралангского массива Вахшской долины //Н.Ш. Иброхимов, Ш.И. Ходжаев/ Вестник Таджикского национального Университета (научный журнал), №1/1(156), г. Душанбе: «Сино», 2015. -С. 157-160.
4. Антипов-Каратаев. Система мелиоративных мероприятий по освоению засоленных и заболоченных земель и предупреждению вторичного засоления орошаемых почв в Таджикистане /И.А. Антипов-Каратаев, П.А. Керзум/ В кн. Проблема засоления почв и водных источников. Изд. АН СССР, М.: 1960. –С. 72с.
5. Ваксман Э.Г. Способ промывки содовых солончаков в два этапа //Э.Г. Ваксман, Н.Н. Терновенко/ Аннотация по основным законченным работам Таджикского НИИ почвоведения, Душанбе, 1970.-С. 88.

АННОТАЦИЯ МОНИТОРИНГ ВА ТАҲЛИЛИ БЕҲДОШТИ ЗАМИНҲОИ ОБИИ НОҲИЯИ ҲАМАДОНӢ

Корҳои илмӣ-тадқиқотӣ солҳои 2018-2019 дар ҳоҷагии деҳқонии Деҳнурӣ ҷамоати деҳоти Меҳнатободи ноҳияи Ҳамадонии вилояти Хатлон гузаронида шудаанд. Дар мақолаи мазкур натиҷаҳои корҳои илмӣ оид ба мониторинг, таҳлили хок, обҳои

зеризаминӣ, оби обёрӣ дар қитъаҳои тадқиқотӣ дар давоми солҳо гузаронидашуда, оварда шудаанд. Натиҷаи мониторинг ва таҳлилҳо ношон доданд, ки дар давраи тобистон-тирамоҳ миқдори намакҳо дар хок ва обҳои зеризаминии қитъаҳои тадқиқотӣ зиёд мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: обёрии замин, заминҳои обӣ, обҳои зеризаминӣ, хокҳои шӯр, таҳлилҳо.

АННОТАЦИЯ МОНИТОРИНГ И МЕЛИОРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЕЛЬ РАЙОНА ХАМАДОНИ

Научные исследования были проведены в 2018-2019 годах в дехканском хозяйстве Дехнур, джамоата Мехнатобад района Хамадони Хатлонской области. В данной статье приведены результаты мониторинга, анализов почв, грунтовых и орошаемых вод опытных участков в течение этих годов. Результаты мониторинга и анализов показывают, что в период лето-осень увеличиваются количество солей в почвах и грунтовых водах орошаемых земель.

Ключевые слова: мелиорация земель, орошаемые земли, грунтовые воды, засоленные почвы, анализы.

ANNOTATION MONITORING AND MELIORATIVE ANALYSIS OF IRRIGATED LANDS OF THE HAMADONI DISTRICT

Scientific work was carried out in 2018-2019 in the dekhkan farm of Dehnur, Jamoat Mehnatobod of Hamadoni district Chatlon. This article presents the results of monitoring, analyzes of soils, ground and irrigated waters of the experimental plots during the year. The results monitoring and analyzes show that during the summer-autumn period, the amount of salts in soils and groundwater of irrigated lands increases.

Key words: land reclamation, irrigated land, groundwater, saline soil, analyzes.

УДК 536.221

ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ ПИЩЕВЫХ МАСЕЛ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ И МАССОВОЙ КОНЦЕНТРАЦИИ ДИБУТИЛФТАЛАТА И ПЛОТНОСТИ

Шукрихудоев Х.Дж. – ТГПУ им. С.Айни.,
Маджидов Х.М.–д.т.н., профессор, ТГУК.

Ключевые слова: обработка, удельная теплоемкость, плотность, пищевые масла, массовой концентрации дибутилфталата, температура, измерения, монотонного разогрева.

Пищевое масло — это вид пищевого жира и используется человеком, при выпечке, жарке и других видах приготовления пищи. Пищевое масло может быть растительного, синтетического или животного происхождения, и в природе чаще всего используют животные и растительные масла. Они чаще используются в приготовлении пищи где не нужна высокая температура, такой как: приправы к салату. Растительные масла используются также в технике, медицине и других отраслях. В технике масло используется для снижения силы трения. В медицине используется для приготовления различных таблеток и в медицинских приборах [1].

При использовании масел при приготовлении пищи, нужно знать их теплофизические свойства. Как нам известно из химии, пищевые масла при комнатной температуре обычно представляют собой жидкости, хотя некоторые масла, которые содержат насыщенные жиры, такие как кокосовое масло, пальмовое масло и пальмоядровое масло, являются твердыми. Самым распространённым и полезным видом пищевого масла является растительное. В организме человека присутствуют такие продукты, без которых, пожалуй, нельзя обойтись. Жиры входят в ежедневный рацион человека. Некоторые из них незаменимы и должны присутствовать в пище. Жиры необходимы для поддержания нормальной жизнедеятельности организма человека [2].

Основной функцией этих жиров является обеспечение организма энергией. 1 г жира высвобождает 9,5 ккал, что в 2,5 раза больше, чем 1 г белка или углевода. В составе жирах содержатся необходимые организму компоненты: жирорастворимые витамины, стерины, фосфолипиды, полиненасыщенные жирные кислоты [1,2].

Пищевые масла в закрытой заводской упаковке можно хранить длительное время. Неправильное их хранение приводит к потере полезных свойств и к быстрой порче. Выгодно хранить масло в темном прохладном месте, спрятанном от прямых солнечных лучей в стеклянной таре. Температура должна составлять не более 25 градусов Цельсия. Если бутылку с маслом ставить близко к плите, или батарее, то оно быстро окислится, и все витамины, содержащиеся в масле, полностью разрушатся [3].

Твердые животные жиры нужно хранить в холодильнике в среднем интервале температуры. Сливочное масло – в непрозрачной упаковке или масленке небольшими брикетами. Хранение твердых животных масел в морозильнике обеспечит более длительный срок, до двух лет.

Для обобщения и обработки экспериментальных данных по теплопроводности растительных масел и их растворов, в зависимости от температуры, применили закон соответствующего состояния, в виде следующей функциональной зависимости [4].

$$\frac{\lambda}{\lambda_1} = f\left(\frac{T}{T_1}\right), \quad (1)$$

где λ - теплопроводность исследуемых образцов при температуре T ;
 λ_1 - теплопроводность образцов при $T_1=373\text{K}$;

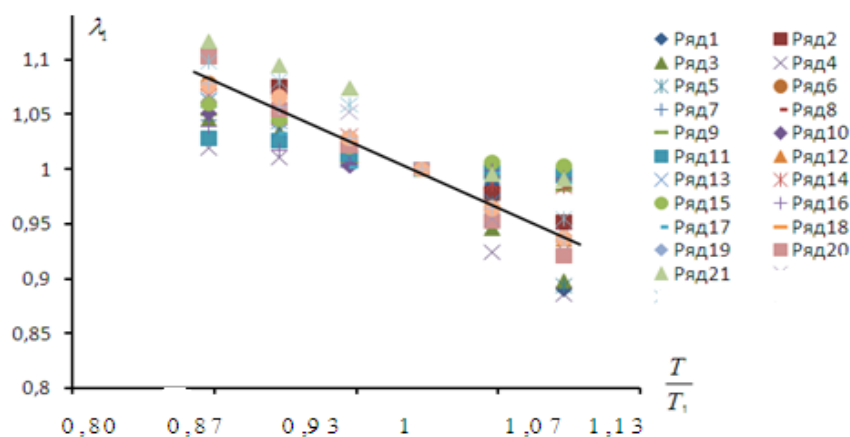

Рис. 1. Зависимость $\frac{\lambda}{\lambda_1}$ от $\frac{T}{T_1}$ пищевых масел для различной массовой концентрации дибутилфталата: дибутилфталат-1; подсолнечное масло- (2-6); льняное масло-(7-11); облепиховое масло-(12-16); хлопковое масло- (17-21).

Для исследованных пищевых масел, выполнимость растворов показана на рисунке 1. для различных массовых концентраций дибутилфталата.

Как следует из рисунка 1, экспериментальные данные по теплопроводности этих объектов хорошо укладываются вдоль общей линии, которая описывается уравнением:

$$\lambda = \left[0,436 \left(\frac{T}{T_1} \right) + 1,433 \right] \cdot \lambda_1, \frac{Bm}{m \cdot K}, \quad (2)$$

Температурная зависимость теплопроводности пищевых масел описывается уравнением (2) [5].

С помощью этого уравнения, можно вычислить теплопроводность исследованных пищевых масел, в зависимости от температуры при известном значении λ_1 .

Обобщение и анализ показал, что для исследуемых объектов, λ_1 является функцией массовой концентрации дибутилфталата n в растворах пищевых масел.

Зависимость λ_1 от массовой концентрации дибутилфталата n для хлопкового масла показана на рисунке 2.

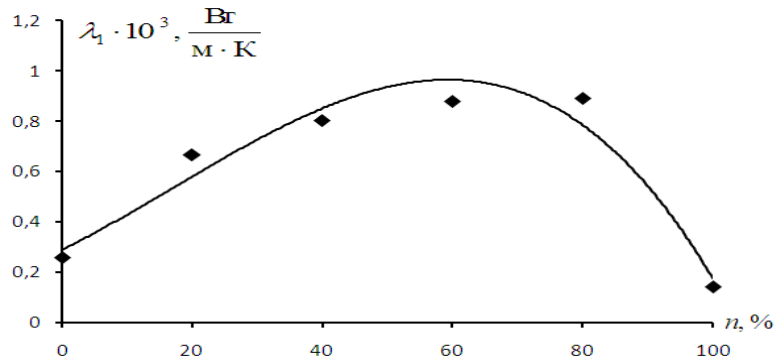

Рис 2. Зависимость λ_1 от массовой концентрации дибутилфталата n для хлопкового масла

Все экспериментальные данные ложатся вдоль общей кривой, и эта зависимость видна из рисунка 2.

Кривая, на рис. 2 описывается уравнением:

$$\lambda_1 = -3 \cdot 10^{-6} n^3 + 0,0001 n^2 + 0,012 n + 0,288, \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (3)$$

Уравнение (3) устанавливает зависимость λ_1 от массовой концентрации хлопкового масла [1].

Аналогично уравнению (3), зависимость значения λ_1 от массовой концентрации дибутилфталата соответственно для льняных, подсолнечных и облепиховых масел описываются уравнениями (рис. 2):

$$\lambda_1 = -5 \cdot 10^{-5} n^2 + 0,0035 n + 0,3854, \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (4)$$

$$\lambda_1 = -0,0001 n^2 + 0,0071 n + 0,6102, \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (5)$$

$$\lambda_1 = -0,0001 n^2 + 0,0062 n + 0,6549, \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (6)$$

Учитывая уравнения (2), с учётом уравнений (3-6), для расчёта теплопроводности пищевых масел в зависимости от температуры и массовой концентрации дибутилфталата, можно получить:

для льняного масла

$$\lambda = (-5 \cdot 10^{-5} n^2 + 0,0035 n + 0,3854) \left[-0,436 \left(\frac{T}{T_1} \right) + 1,433 \right], \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (7)$$

для хлопкового масла

$$\lambda = (-3 \cdot 10^{-6} n^3 + 0,0001 n^2 + 0,012 n + 0,288) \left[-0,436 \left(\frac{T}{T_1} \right) + 1,433 \right], \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (8)$$

для подсолнечного масла

$$\lambda = (-0,0001 n^2 + 0,0071 n + 0,6102) \left[-0,436 \left(\frac{T}{T_1} \right) + 1,433 \right], \frac{Вт}{м \cdot К} \quad (9)$$

для облепихового масла

$$\lambda = (-0,0001n^2 + 0,0062n + 0,6549) \left[-0,436 \left(\frac{T}{T_1} \right) + 1,433 \right] \frac{Bm}{m \cdot K} \quad (10)$$

Уравнения (7)-(10) с погрешностью 4-5%, описывают теплопроводность пищевых масел в зависимости от температуры и концентрации дибутилфталата [6].

С помощью уравнений (7)-(10) можно вычислить теплопроводность для разных значений массовой концентрации дибутилфталата в пищевых (хлопковых, льняных, подсолнечных и облепиховых) маслах в зависимости от температуры для инженерных расчётов, и студентов при написании дипломных работ, и на лабораторных занятиях [7].

Расчётные значения теплопроводности пищевых масел и их растворов по уравнениям (7) – (10), с погрешностью 4-5%, совпадают с экспериментальными данными.

Анализ и обобщение экспериментальных данных показал, что λ_1 для исследуемых объектов является функцией их плотности [8].

На рис. 3 показана зависимость λ_1 от их плотности для пищевых масел.

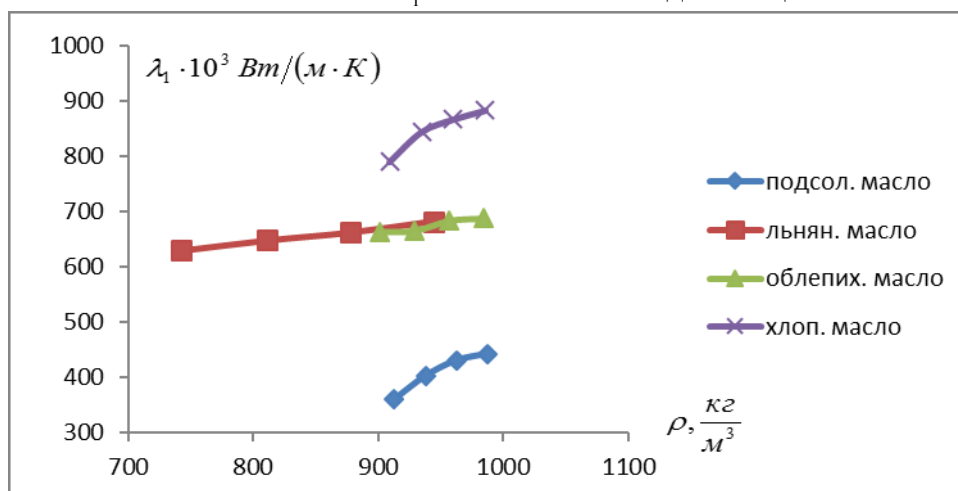

Рис. 3. Зависимость λ_1 от ρ для пищевых масел и их растворов.

Линия на рис. 3 описывается уравнением:

$$\lambda_1 = A\rho + B \quad (11)$$

Таблица уравнения (11) для пищевых масел имеет следующий вид:

	A	B
Подсол. масло	1,113	-648,7
Льнян. масло	0,252	442,3
Облепих. масло	0,326	368
Хлопков. масло	1,189	-279,5

Из уравнения (2) с учетом выражения (12) получим:

$$\lambda = \left[0,436 \left(\frac{T}{T_1} \right) + 1,433 \right] (A\rho + B) \frac{Bm}{m \cdot K} \quad (12)$$

Уравнение (12) устанавливает взаимосвязь теплопроводности исследуемых объектов от температуры и их плотности. Значения коэффициентов А и В приведены в таблице.

Из уравнения (12), при известном значении плотности, можно вычислить их теплопроводности в зависимости от температуры [9].

С помощью уравнения (12), также можно вычислить теплопроводность исследуемых пищевых масел, в зависимости от температуры с погрешностью не превышающих (4-5)%.

Вычисление теплопроводности исследуемых объектов, в зависимости от температуры и их плотности очень удобно для инженерных расчетов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беззубов Л.П. *Химия жиров*. М., Пищевая промышленность, 1975.
2. Евстигнеева Р.П., Звонкова Е.Н. *Химия липидов*. М., Химия, 1983.
3. Платунов Е.С. Теплофизические измерения в монотонном режиме-М. Энергия, 1973. - 142с.
4. Маджидов Х. Теплофизические измерения -Инженерно- физический журнал.1996, т.69.- №2. -С.291-300.
5. Маджидов Х., Мухаббатова Х.К. - Доклады АН Республики Таджикистан, 2006. -т.49. - №2. - С.143-147.
6. Маджидов Х., Сафаров М.М., Гайдей Т.П. -Материалы У11Всесоюзной конференции по теплофизическим свойствам веществ. Ташкент; Фан,1982. - С.296.
7. Маджидов Х., Зубайдов С -Доклады АН Тадж. ССР, 1984. - т.27. - №8. - С.465-471.
8. Маджидов Х., Сафаров М.М.Инженерно-физический журнал-1986, т.50. - №3. - С.465-471.
9. Маджидов Х., Сафаров М.М. -Теплофизика высоких температур, 1986. -т.24. - №6. - С.103.

АННОТАЦИЯ

ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ ПИЩЕВЫХ МАСЕЛ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ И МАССОВОЙ КОНЦЕНТРАЦИИ ДИБУТИЛФТАЛАТА И ПЛОТНОСТИ

Пищевое масло - это вид пищевого жира и используется человеком, при выпечке, жарке и других видах приготовления пищи. Пищевое масло может быть растительного, синтетического или животного происхождения, и в природе чаще всего используют животные и растительные масла. Они чаще используются в приготовлении пищи где не нужна высокая температура, такой как: приправы к салату. Растительные масла используются также в технике, медицине и других отраслях. В технике масло используется для снижения силы трения. В медицине используется для приготовления различных таблеток и в медицинских приборах.

АННОТАЦИЯ

ГАРМОГУЗАРОНИИ РАВҒАНҲОИ ХҶҶОКА ВОБАСТА БА ҲАРОРАТ ВА МАССАИ КОНСЕНТРАТСИОНИИ ДИБУТИЛФТАЛАТ ВА ЗИЧӢ

Равғани растанӣ як навъи равған барои хӯрдан аст, ки онро одамон дар пухтани хӯрок ва навъҳои гуногуни нонпазӣ истифода мебаранд. Равғани растанӣ метавонад: ба равғани хӯрока, ҳайвонот ё синтетикӣ ҷудо шавад ва дар табиат бештар равғани растанӣ ва ҳайвонот истифода бурда мешавад; онро бештар дар пухтупаз ва хӯришҳои истифода мебаранд, ки гармии зиёдро талаб намекунад, масалан, ҳамчун хӯриш. Равғанҳои растанӣ инчунин дар мошинсозӣ, тиб ва дигар соҳаҳои истифодаи васеъ дорад. Дар технология, онҳо барои коҳиши соиш истифода мешаванд. Дар тиб, онро барои тайёр кардани дастгоҳҳои гуногун ва таҷҳизоти тиббӣ истифода мебаранд.

Калимаҳои калидӣ: коркард, гармигунҷоши, зичӣ, концентратсияи омехтаи дибутилфталат, ҳарорат, андозагирӣ, гармидиҳии монотонӣ.

ANNOTATION

THERMAL CONDUCTIVITY OF EDIBLE OILS DEPENDING ON TEMPERATURE AND MASS CONCENTRATION OF DIBUTYL PHTHALATE AND DENSITY

Edible oil is a type of edible fat and is used by humans, it is used in frying, baking and other types of cooking. Edible oil can be of vegetable, animal or synthetic origin and in nature, vegetable and animal oil are most often used. It is more commonly used in cooking and seasonings that do not require high temperatures, such as salad dressings. Vegetable oils are also used in engineering, medicine, and other industries. The technique is used to reduce the friction force. In medicine, it is used for the preparation of various tablets and medical equipment.

Key words: processing, specific heat, density, edible oils, mass concentration of dibutylphthalate, temperature, measurement, monotonous heating.

ИҚТИСОДИЁТ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ЭКОНОМИКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ECONOMICS IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

ТДУ 636.082(575,3)

БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ГӢШТИВУ ШИРИИ ТОҶИКИСТОНИ

МАРКАЗӢ:ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАМОЮЛҲОИ РУШД

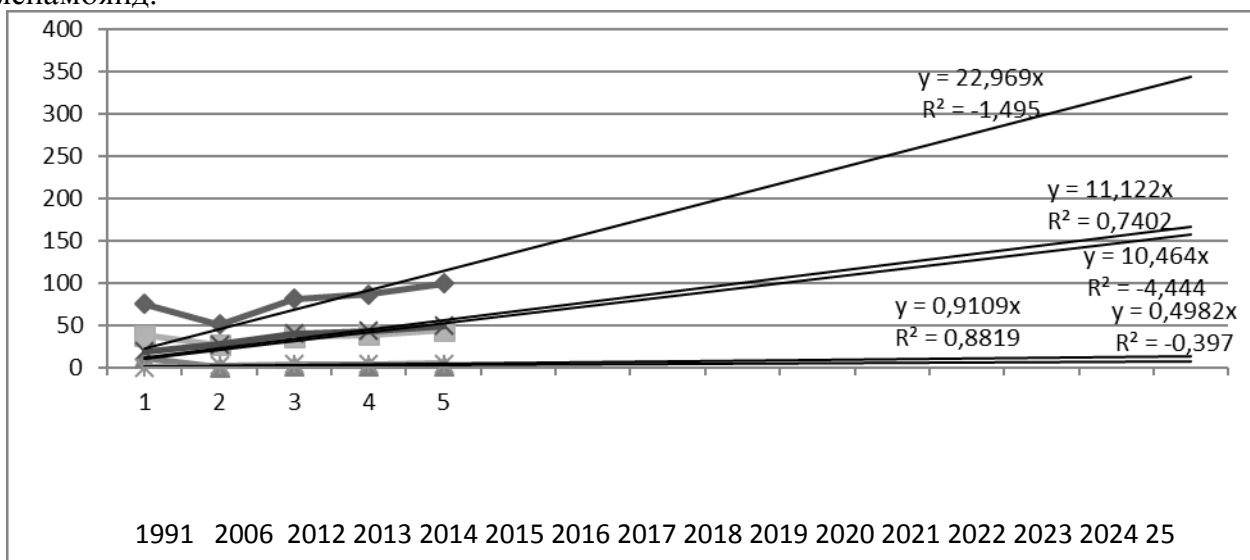
Шарифов З.Р.- д.и.и., профессор, ДАТ ба номи Ш.Шотемур

Олимов Д.А. - ассистенти ДДМТИ.

Калимаҳои калидӣ: гӯшт, шир, рушд, бозор, баҳодихӣ, истеҳсол, хароҷот.

Вазъи иқтисодӣ ва рушди бозори минтақавии маҳсулоти гӯштиву ширӣ дар Тоҷикистон дар аксар ҳолатҳо аз маҷмӯи шароитҳои дар лаҳзаи муайяни вақт ба вуқӯъ пайваста, ки ба онҳо таносуби байни дархост ва пешниҳодот дар бозор ва ғунҷоиши бозор мансубанд, вобаста мебошанд. Аҳамияти хеле бузургро андозаи захираҳои молӣ ва шароитҳои тичоратии фурӯши мол доро мебошанд. Дар шароитҳои афзоиши рақобат ва тақвияти савдои байниминтақавӣ таносуби нархҳо ба молҳои рақобаткунанда ва инчунин дараҷаи рушди иқтисодии минтақа ва ғ. таъсири назаррас мерасонанд.

Ба назар гирифтани зарур аст, ки маҳсулоти бозори гӯштиву ширӣ нисбат ба нақл намудан тобоварии маҳдуд дорад, онро наметавон ба муҳлати тӯлонӣ нигоҳ дошт, вайро мебояд зуд аз нав коркард намуд. Ҳамаи инҳо ба он оварда мерасонанд, ки ҳаҷмҳои захираи маҳсулот мустақиман аз зерсохтори мавҷудаи бозор вобастагӣ пайдо менамоянд.

Расми . 1. Дурнамои рушди истеҳсоли гӯшт то соли 2025.

-гӯшт бо вазни чорвои кушта, ҳаз.т, аз онҳо:

-гӯшти гов ва гӯсола

-гӯшти парранда

-гӯшти гӯсфанд ва буз

-гӯшти дигар чорвоҳо

Хаттӣ (Гӯшт дар шакли кушташуда, ҳаз. т, аз онҳо))

Дар оянда, ба ақидаи мо, аз берун овардани гӯшти парранда коҳиш хоҳад ёфт, зеро дар натиҷаи тадбирҳои давлат андешида оид ба дастгирии паррандапарварӣ, истеҳсоли ватании ин бахши бозор равандаи арзандаро соҳиб хоҳад шуд. Таҳлили субъектҳои хоҷагидор оид ба истеҳсоли гӯшту шир нишон медиҳад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хонаводагӣ дар он ҷои намоёнро ишғол менамоянд.

Динамикаи соҳаро таҳлил намуда (рақамҳои ҷадв.2), тавассути барномаи компютерӣ метавон трендҳои афзоиши истеҳсоли гӯшту шир то соли 2024 зоҳир намуд.

Дар ҳолати баробар ҳисобидани шароитҳои ғайр, истеҳсоли гӯшт дар соли 2024 тақрибан 344,5 ҳаз. тоннаро ташкил хоҳад дод, ки бо дарназардошти афзоиши демографӣ, ба ҳар сари аҳолии нисбат ба меъёрҳои қабул кардашуда хеле кам рост меояд.

Ҷадвали 1. Рақамҳои дурнамои истеҳсоли маҳсулоти гӯшти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳа Нишондиҳандаҳо		Формулаҳо барои ҳисоб	2018	2020	2021	2024
Гӯшт бо вазни чорвои кушта, ҳамагӣ		$y=22,969x$	206,7	252,6	275,6	344,5
Аз онҳо:	- гӯшти гов ва гӯсола	$y=10,464x$	94,2	115,1	125,6	156,9
	- гӯшти паранда	$y=0,4982x$	4,5	5,48	5,9	7,5
	- гӯшти гӯсфанд ва буз	$y=11,122x$	100,0	122,3	133,4	166,8
	- гӯшти чорвои ғайр	$y=0,9109x$	8,2	10,01	10,9	13,7

Ҳисобҳои муаллиф. Тавре аз рақамҳои ҷадвали 2 бар меояд, барои бехтарнамоии таъмини аҳолии бо гӯшт то ба дараҷаи 60 кг ба ҳар сари аҳолии дар давраи таҳлилшаванда, бо назардошти афзоиши табиӣ шаҳрвандони кишвар, боз ҳам бештар тезонидани суръати афзоиш зарур мебошад. Дар шароити муосир чунин тезонидан масъалаи душворҳалшаванда мебошад.

Хароҷоти нисбатан баланди истеҳсоли шир ва нархҳои пасти маҳсулоти шириро ба назар гирифта, аз истеҳсолкунандагон ва сохторҳои салоҳиятдори бахши аграрӣ коркарди барномаҳо оид ба паст намудани арзиши аслии истеҳсоли шир талаб карда мешавад. Барои ин омӯзиши пурраи сохтори технологияи истеҳсоли ин маҳсулот зарур мебошад, ки дар кам кардани хароҷотҳо самарайи микӯс метавонад нақши муҳим бозад [2саҳ.189-194].

Дар натиҷаи баррасии масъала зарур аст, ки ба чунин саволҳо посух дод – оё метавон дар ин соҳа аз ҳисоби самарайи микӯс ба сарфа ноил гашт, бо ибораи дигар, оё метавон аз ҳисоби афзоиши истеҳсол арзиши аслии маҳсулоти истеҳсол кардашавандаро коҳиш дод? Ҳассосияти нархҳои дархост ба захираҳои истеҳсолот ва имконияти бо дигар захираҳо иваз намудани онҳо чӣ гуна аст? Оё натиҷаҳои дар раванди омезиши масъала ба даст овардашуда метавонанд аз тарафи таҳиягарони барномаҳо ва истеҳсолкунандагон қабул намудани қарорҳои амалкунанда оид ба баландбардории самаранокии ҳамин соҳа мусоидат намоянд?

Агар сохтори истеҳсолии соҳа, ки дар он корхонаҳои ҳахмашон ё сатҳи истеҳсолоташон якхела дорои хароҷоти камтарин ба як воҳиди маҳсулот бошанд ва корхонаҳои иқтидорашон нисбат ба гурӯҳи якум камтар ё зиёдтар ба як воҳиди маҳсулот бештар харҷ карда бошанд, ба назар гирифта шавад, он гоҳ ин соҳа, қачхаттаи U-шакли хароҷоти миёнаи дарозмӯҳлатро хоҳад дошт. Мавҷудияти қачхаттаи чунин шакл маънои онро дорад, ки корхонаҳои гуруҳи дуюм, иқтидор ва ё микӯси истеҳсолотро тағйир дода ва онро бо гурӯҳи якум ба мутобиқат оварда, метавонанд хароҷоти истеҳсолотро ба як воҳиди маҳсулот коҳиш диҳанд ва рақобатпазирии худро дар бозор баланд бардоранд.

Барои муайян намудани сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ то ҳоло дар кишвар ва дар хориҷа таҳқиқотҳои гуногун гузаронида шуда буданд. Дар раванди таҳқиқи ин масъала аз тарафи мо таҷрибаи як қатор олимоне омӯхта шуд, ки функсияи транслогарифмии хароҷот ва омили бурриши кӯндалангро бо усули муодилаи тақроршавандаи зоҳиран новобаста (ISUR – IterativeSeeminglyUnrelatedRegression) арзёбишуда дар чунин соҳаҳо, ба монанди шоліпарварӣ, моҳіпарварӣ ва занбӯрпарварӣ, истифода мекарданд [3.саҳ.224]. Дар ҳамаи мисолҳои баррасишуда бо тағйирёбии нархҳо ба захираҳо имконияти маҳдуди ҳойивазнамоии технологӣ дар байни захираҳо мавҷуд аст. Хароҷоти истеҳсолот зимни зиёдшавии андозаи майдонҳои хоҷагии қишлоқ коҳиш меёбад, даромаднокии бошад, аз ҳисоби микӯс меафзояд.

Барои зохир намудани сохтори истеҳсолии чорводорӣ ширӣ дар ҳамин таҳқиқот

назарияи дугонагӣ (Dualitytheorem - Теорема двойственности) мавриди истифода қарор гирифтааст. Назарияи мазкур нишон медиҳад, ки сохтори истеҳсолии соҳаи алоҳида метавонад аз мавқеи ҳам функсияи истеҳсолӣ, ва ҳам функсияи хароҷот, омехта шавад. Аз ин хо, функсияи хароҷот тамоми иттилооти техникий аз ҷиҳати иқтисодӣ муҳимро дар худ дорад ва метавонад барои арзёбии параметрҳои функсияи истеҳсолӣ ҳамчун асос хизмат намояд.

Истифодаи функсияи хароҷот нисбат ба функсияи истеҳсолӣ як қатор бартариҳо дорад, зеро, куллан, функсияҳои хароҷот дорои шакли чандиртари функционалӣ буда, метавонанд бидуни маҳдудият оид ба нишондиҳандаҳои истеҳсолию технологӣ нишон дода шаванд [4.саҳ.102]. Бо вуҷуди ин, баҳодиҳии параметрҳо зимни истифодаи усули функсияи хароҷот содатар аст, зеро ин функсия аз нархи омилҳои истеҳсолӣ оид ба сатҳи муайяни маҳсулот вобастаанд, на аз қимати миқдории онҳо. Аз ин хо, барои соҳаи алоҳида бештар эҳтимол дорад, ки нархи захираҳо хусусияти бештар беруний (экзогенӣ) хоҳанд дошт. Бартарии дигар он аст, ки муодилаи дархости шартии захираҳо ба осонӣ аз ҳосилаи функсияи бавоситаи (ғайримустақими) дахлдори хароҷотҳо дастрас мегардад[5.].

Бо назардошти дар боло гуфташуда, истеҳсоли ғештро дар сатҳи минтақаҳо метавон чунин шарҳ дод:

- бозори маҳсулоти гӯштӣ аксулалоқаҳои мусбиро бо рушди иқтисодӣ куллан, маҳсусан бо КАС, доро мебошад;
- дар мамлакат зина ба зина саршумори чорво зиёд мегардад, аммо, майдонҳои кишти зироатҳои хӯроки чорво – баръакс, кам шуда истодаанд;
- баҳши мазкур талаботи сокинони кишварро ба маҳсулоти гӯштӣ наметавонад таъмин намояд, бинобар ин ҳиссаи муайяни воридот нигоҳ дошта мешавад;
- сатҳи кунунии истеъмоли маҳсулоти гӯштӣ аз меъёрҳои қабул кардашудаи вояи хӯрок ба таври назаррас оқиб мондаанд, ба ғайр аз ин, оид ба намудҳои маҳсулоти истеъмолшаванда пастравии назаррас мушоҳида карда мешавад;
- бо афзоиши даромадҳои сокинони кишвар дархости истеъмоли ба масулоти мазкур меафзояд;
- вазъияти қафомонии назарраси ҳаҷми истеҳсоли ғешт аз суръати болоравии талаботи шаҳрвандон, норасоии ашёи хоми коршоям, самаранок набудани истеҳсоли гӯшт, умуман, ҳоси аксар минтақаҳои ҷумҳурӣ мебошад;
- соҳаи кишоварзӣ ва аз Ҷумла – чорводорӣ мубталои таъсири омилҳои табииву биологӣ, мавҷудияти захираҳои хӯрока, махсусияти хӯрду хероки миллӣ, технологияҳои нав, усулҳои муносири ташкили истеҳсолот мебошад.

Истеҳсолоти соҳаи чорводорӣ, бидуни, истеҳсоли шир, алҳол зараровар мебошад. Суръати болоравии нархҳо ба маҳсулоти ин соҳа, инчунин суръати афзоиши буҷаи давлатӣ ва даромадҳои аҳоли аз суръати афзоиши хароҷоти истеҳсолӣ қафо мемонанд. Тамоюлҳои коҳишёбии саршумори чорво ва паранда, ба афзоиши он дар хоҷагҳои аҳоли зимни нигоҳдории сатҳи пасти маҳсулнокии нигоҳ накарда, нигоҳ дошта мешаванд. Коҳишёбии истеҳсоли гӯшту шир боиси афзоиши босуръати воридоти маҳсулоти мазкур, ҳам аз дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва ҳам аз хориҷа, мегардад.

Тасаввур кардани тартиботи зерини ташкили бозорҳои гӯшту шир мувофиқи мақсад мебошад.

Бозори маҳсулоти гӯштӣ. Минтақаи марказӣ дорои ду намуди бозори яклухт фурушӣ мебошад – бозори ҳуди маҳсулоти гӯштӣ ва бозори хариду фуруши чорвои зинда. Ба ақидаи мо, дар лаҳзаҳои аввал, иқтидорҳои комбинатҳои мавҷудаи гӯшт дар сатҳи ноҳияҳо барои ташаккули бозорҳои яклухти маҳсулоти гӯштӣ кифоя мебошанд, зиёда аз ин, ки барои ин таҷҳизотҳои мавҷудаи кӯҳнагардида комилан коршоям мебошанд. Дар чунин ноҳияҳо ва бозорҳои байниноҳиявии яклухтфурушӣ хариду фуруши чорвои зинда баргузор хоҳад шуд. Чорвои зотӣ бошад, мусаллам аст, ки барои онярмаркаҳо ва музоядаҳо дар сатҳи минтаға ташкил карда шаванд.

Бозори маҳсулоти ширӣ. Ба фуруши маҳсулоти ширии ҳолиси заводҳои минтақавии шир машғуланд, ки пурра дар асоси шартномаҳо соҳомӣ карда шуда

буданд. Аммо барои пурра ба ғайриинҳисорӣ гардонидани бозори маҳсулоти ширӣ лозим аст, ки бастаҳои назоратии сахмияҳои ин заводҳо мустақиман ба молистеҳсолкунандагон дода шаванд.

Ќузъи назарраси абзори (механизми) фурӯши маҳсулоти молу ашёи озуқаворӣ мебошад, то ки нархи объективии бозорӣ ба ин маҳсулот дар сатҳи минтақа таъмин карда шавад. Тибқи маълумотҳо, дар аввали соли 2016 дар Минтақаи марказӣ биржаи фондӣ ташкил карда нашудааст. Ин зимни он аст, ки тавре аз таҷрибаи хориҷӣ дида мешавад, маҳсулоти чорводорӣ дар он бомуваффақият фурӯхта мешавад. Барои мисол, дар ИМА биржаи молу ашё ба ҳайси бозори фючерсии паранда ва чорво амал менамояд.

Дар фарқият аз шартномаҳои фючерсӣ, намуди хосаи хариду фурӯш бо мукофот дар биржахое, ки камтар мубталои хавфҳо мебошанд, вучуд дорад. Дорандаи опсион ҳуқуқ дорад, ки моли қаблан муайян кардашударо бо нархҳои дар давраҳо муқаррар кардашуда (дар асосҳои шартномавӣ) фурӯшад ё харидорӣ намояд, инчунин метавонад тамоман хариду фурӯшро рад намояд. Фурӯшанда ба ивази ин аз харидор маблағи муқаррар кардашуда ё мукофот мегирад.

Ба намудҳои ояндадори хариду фурӯши биржа метавон инчунин қарордодҳои форвардиро мансуб донист, ки маънои бастанӣ қарордодҳо дар байни тарафҳо оид ба таҳвили минбаъдаи маҳсулотро доранд. Зимни бастанӣ қарордодҳо мавқеъҳои асосӣ оид ба нархҳо, миқдор ва сифати маҳсулот, шартҳо ва муҳлатҳои таҳвили минбаъдаи маҳсулот ба мувофиқа оварда мешаванд. Ҳам таҳвил ва ҳам аксулҳисобкуниҳо дар байни тарафҳои қарордод дар оянда анҷом дода мешаванд, зимнан қарордодро наметавонад пеш аз муҳлат яке аз тарафҳои он бекор намояд.

Инкишофи биржаҳои минтақавии молӣ ва ашёи хомӣ инҳоро таҳти назар дорад:

ба ҳайати кории корхонаҳои маҳсулоти гӯштиву ширӣқоидаҳои биржа ва нозуқиҳои фаъолияти маркетингиро дар комплекси агросаноатӣ омӯзонидан;

таъмин намудани шароитҳои кори савдои фючерсӣ;

бунёд намудани хадамоти минтақавии иттилоотӣ барои ҷамъоварӣ, коркард, инчунин паҳн намудани маълумот оид ба мол, ҳаҷми захираҳо, нархи онҳо ва пешбинӣ намудани вазъи бозор.

Давраи ислоҳоти хоҷагии қишлоқ, инчунин маънои ба дараҷаи муайян аз байн рафтани ҳамгироии молистеҳсолкунандагон, корхонаҳои аз нав коркардкунанда, инчунин куллан савдори дошт. Бинобар ин аксар корхонаҳои комплекси гӯштиву ширӣ барои дар муддати тӯлонӣ нигоҳдории ашёи хом заминаи модди надошта, онро ба дигарон, асосан, ба корхонаҳои маҳсулоттайёркунӣ, бо нархҳои хеле арзон мефурӯшанд. Истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии минтақаи марказӣ маҳсулоти чорводориро (чорво бо вазни зинда, шир ва ғ.) бо нархҳои аз тарафи коркардкунандагони ашёи хом эълоншуда дар атрофи 25-30% аз арзиши маҳсулоти ниҳой мефурӯшанд. Ҳамин тавр, ғоидаи аз нав коркардкунандагон ва дигар миёнаравон аз фурӯши маҳсулоти чорводорӣ нисбат ба ғоидаи истеҳсолкунандагони мустақими онҳо ба маротиб баланд мебошад.

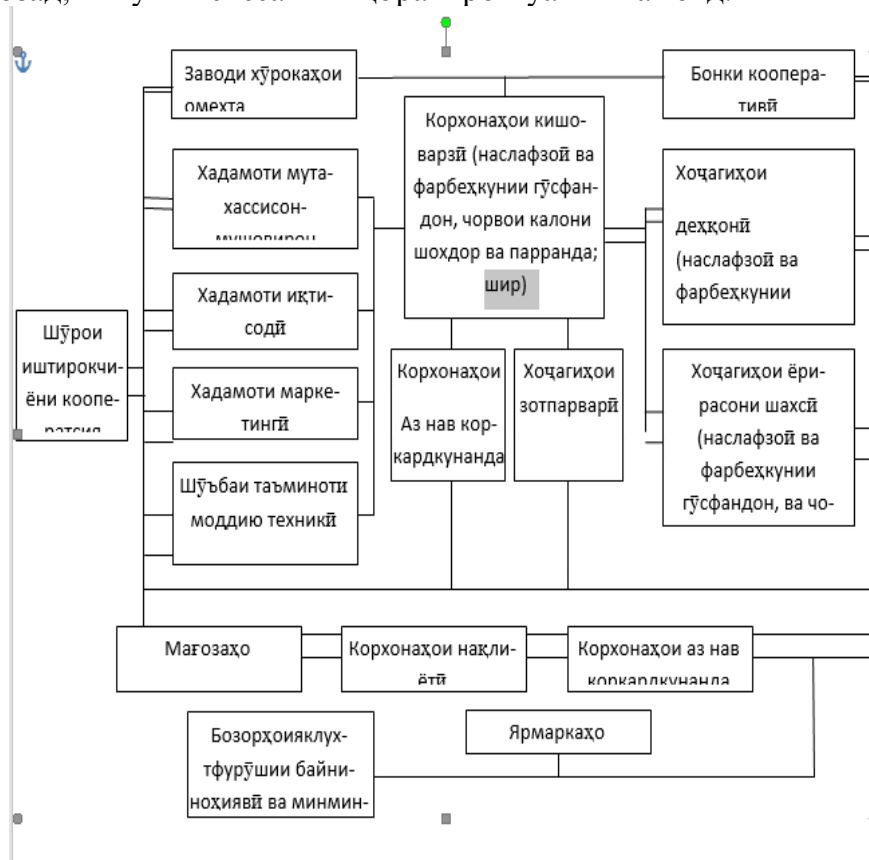
Мебояд таҷрибаи мамолики хориҷиро ҷорӣ намуд, ки дар онҳо таҳвилгарони бузургтарини маҳсулоти кишоварзӣ – ин кооперативҳо ва корхонаҳои кооперативӣ мебошанд. Чунончи, дар ИМА ба ҳиссаи корхонаҳои кооперативӣ 87% фурӯши ширӣ хом, 64% -равғани маска, 47% -панирҳои сузмагӣ (творогӣ) рост меоянд, дар Фаронса бошад, ба ҳиссаи ҷунин заводҳо зиёда аз ¾ қисми тамоми маҳсулоти фурӯхташуда, аз ҷумла 22% -гӯшти гов ва 45% -гушти паранда рост меояд.

Дар саромати ин, ташаккули комплекси истеҳсол, азнавкоркард, фурӯши маҳсулоти чорводорӣ бояд дар заминаи корхонаҳои кооперативӣ ба вучуд оварда шавад. Принципи кооператсия маънои шартҳои баробар барои ҳамаи иштирокчиёни ин раванд, ҷараёнӣ ва интиҳои даври истеҳсолиро дорад. Кооператсияи корхонаҳои ноҳиявии гӯштиву ширӣ ва азнавкоркардкунандаро мо дар расми 2 овардаем.

Дар ноҳияҳои минтақаи марказӣ хадамоти зоотехникӣ ва ветеринарӣ мавҷуданд, ки онҳоро барои таъмини татбиқи дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ дар раванди

истеҳсоли мебоџад ба ширкатҳои мушаваравӣ табдил дод.

Инчунин дар заминаи шӯъбаҳои оморӣ ва хизматрасониҳои иқтисодӣ мебоџад хадамоти маркетинги оид ба омӯзиши дархости истеъмолӣ, пешниҳоди бозорӣ, динамикаи калавишҳои нархҳо, дарки иттилоот оид ба бозор бунёд намуд. Хадамоти маркетингӣ бояд рушди минбаъдаи зеркомплекси ғуштиву шириро ба нақша гирад ва дурнамо созад, инчунин сиёсати тичоратиро муайян намояд.

Расми. 2. Кооператсияи корхонаҳои зеркомплекси ғуштиву ширӣ дар сатҳи ноҳия.

Ба функсияҳои хадамоти мазкур метавон инчунин тавсеаи ҳаҷми фурӯши молҳоро бо роҳи пешниҳоди таҳфифҳо ва баландбардории нишондиҳандаҳои сифатӣ мансуб донист. Хадамоти моддию техникаӣ корхонаҳои соҳаро бо захираҳои лозима таъмин менамояд ва харидҳои ялғуфурӯши захираҳои моддию техникаиро дар асосҳои қарордодӣ бо корхонаҳо - таҳвилгарони онҳо ба анҷом мерасонад.

Зинаи муҳими низоми кооператсияи корхонаҳои кишоварзии ноҳияҳои минтақаи марказӣ – ин корхонаҳои оид ба истеҳсоли ҳӯрокаи омехта, ки аз сифат ва таркиби он самаранокии чорводорӣ вобастагӣ дорад. Ҳоло заводҳои ҳӯроқаҳои омехта, бо сабаби воситаҳои озод доштанишон, унсuri пешбари кооператсияи корхонаҳои зерсохтори ғуштиву ширӣ мебошанд.

Аз нав коркардкунандагони маҳсулоти чорводорӣ муттаҳид гардида, тибқи қоидаҳои ба таври умумӣ эътирофшуда амал менамоянд, аз ҷумла, харочотро барои азнавкоркард дар пояи меъёрҳои асоснок кардашуда ҳисоб менамоянд. Маҳсулоти истеҳсолшударо ё тавассути нуқтаҳои савдо, ё баръакс, ба худӣ супорандагони ашёи хом, мефурӯшанд. Дар нуқтаҳои савдо фурӯш тибқи нархҳои чакана, ки аз тарафи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ гузошта мешаванд, сурат мегирад. Даромадро аз фурӯш ба даст оварда, молистеҳсолкунандагон ҳаққи хизматрасониҳоро оид ба азнавкоркард ва савдо пардохт менамоянд.

Аксуламал дар байни иштирокчиёни кооператсия ҳам бо ёрии нархҳо ва ҳам тавассути тақсими пешинаи даромадҳои аз ғайрияти ҳарифонаи дар охири сол ба даст овардашуда ба анҷом расонида мешавад.

Ташаккули гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ (ГМС) муҳим мебошад, ки онҳо ҳолати муътадил ва даромаднокии истеҳсоли маҳсулоти ғуштиву шириро таъмин менамоянд,

зеро сармояҳои истеҳсол ва молиявиро муттаҳид сохта, дар шакли ҷамъиятҳои саҳомии шакли кушода амал менамоянд. Бунёди ГМС дар зеркомплекси ғуштиву ширӣ имкон медиҳад иштирокчиёни кооператсия ба таври кафолатнок ва мунтазам бо хӯроқа, ашёи хом таъмин карда шавад, интизоми пардохт баланд бардошта шавад, хавфҳои ба сармоягузори таҳдидкунанда коҳиш дода шаванд ва ҳолати молиявиро иқтисодӣ дар соҳа устувор гардонида шавад.

Такмилдиҳии муносибатҳои иқтисодӣ дар байни зинаҳои зеркомплекси ғуштиву ширӣ дар доираи КАС барои иштирокчиён, зимни ба натиҷаҳои мақсадноки пешбурди хоҷагӣ ноил гаштан, манфиатҳои баробарро ба вучуд меорад. Дар минбаъда, агар камтар аз 10% маҳсулоти чорводориро тавассути биржа фурӯхтан муяссар гардад, он гоҳ метавон нархҳоро дар бозори маҳсулоти ғуштиву ширӣ зоҳир намуд. Агар ҳиссаи бозорҳои яклуктфурӯшӣ дар фурӯши маҳсулоти мазкур 20-30% -ро ташкил диҳад, он гоҳ маҳсулоти боқимондари истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ тавассути нуқтаҳои савдо ё шабакаи мағозаҳои худӣ хоҳанд фурӯхт, ки ин тақрибан 60-70% -и ҳаҷми умумии маҳсулотро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, миқдори миёнаравонро зимни фурӯши маҳсулоти ниҳой кам намуда, метавон ба паст кардани нархи он ноил шуд, ки боиси болоравии дархости истеъмолӣ ба маҳсулоти ғуштиву ширӣ мегардад. Аз дигар тараф, молистеҳсолкунандагон, ҳиссаи худашонро дар савдо зиёд намуда, метавонанд ба истеҳсолот тавсеа бахшанд ва талаботи бозорро бо маҳсулоти ғуштиву ширӣ пурра кунанд.

Бо ин мақсадҳо, барои он корхонаҳо, фабрикаҳои парандапарварӣ, комплексҳои чорводорӣ, ки ба низоми ҳамгироӣ ворид нестанд, мебошад шабакаи худии фурӯш, анборҳои нигоҳдорӣ, корхонаҳои азнавкоркардкунандаи маҳсулоти ғуштиву ширӣ бунёд карда шаванд. Аммо, куллан, барои таъмини нишондиҳандаҳои баланди ҳосилнокии меҳнат ва даромаднокӣ ва барои ҷоринамоии дастовардҳои ПИТ дар ҳаҷмҳои калон истеҳсол кардани маҳсулоти мазкур зарур мебошад.

Бинобар ин хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), корхонаҳои хурду миёнаи кишоварзӣ, ки корхонаҳои худии азнавкоркардкунандаи маҳсулоти ғуштиву ширӣ надоранд, шартномаҳо бо корхонаҳои маҳсулоттайёркуни ва азнавкоркардкунанда маҷбуран мавриди истифода қарор медиҳанд.

Ҳамин тавр, арзёбии ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушди бозори маҳсулоти ғуштиву ширӣ дар Минтақаи марказии Тоҷикистон асоснокнамоии самтҳои асосии рушд ва абзорҳои ҳавасмандгардонии бозори маҳсулоти ғуштиву ширӣ дар назар дорад.

АДАБИЁТ

- 1.Раҳимов О.А. Тамоюлҳои рушди бозори ғуштии Минтақаи марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон //Аҳбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серияи илмҳои иқтисодӣ. - Душанбе: «СИНО», 2014. - №2/10 (157). - С.31-40.
- 2.Ковалев А.А. Кластерные технологии в управлении молочной отраслью/А.А. Ковалев, И.В. Ковалева//Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2016. – № 11(145). – С.189-194.
- 3.Пашина Л.Л. Агропродовольственная система: тенденции, инновации и перспективы развития// Монография. М-во сел. хоз-ва РФ., Дальневост. гос. аграр. ун-т. – Благовещенск, 2011. – 224 с.
- 4.Гераскин М.И., Математическая экономика: теория производства и потребительского выбора/ Самар. гос. аэрокосм. ун-т.- Самара, 2004. - 102 с.
- 5.Казакова М.В. Анализ свойств производственных функций, используемых при декомпозиции экономического роста. – х[Электронный ресурс].-режим доступа: <ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/rnp/wpaper/31.pdf>

АННОТАТСИЯ

БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ҒУШТИВУ ШИРИИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ:ҲОЛАТИ МУОСИР ВА ТАМОӢЛҲОИ РУШД

Дар мақолаи илмӣ ба омӯзиш ва таҳлили масъалаҳои маҳсули таҳлили вазъи имрӯзаи бозори ғушт ва шир, нақши он дар таъмини амнияти озуқаворӣ ва ветеринар, сиемаи кооператсияи корхонаҳои зеркомплекси ғушту шир дар сатҳи ноҳия ва ғайра диқат дода шудааст. Истифодаи таклифу тавсия дар мақола истифода карда шуда, барои

таъмини самаранокии истеъмоли гӯшту шир механизми фурӯши инҳо мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ РЫНОК МЯСОМОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ТАДЖИКИСТАНА: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена изучению и анализу конкретных вопросов при анализе текущей ситуации на рынке мяса и молока, его роли в обеспечении продовольственной и ветеринарной безопасности, схемы взаимодействия мясомолочных предприятий на районном уровне и др. Использование предложений и рекомендаций в статье поможет убедиться в эффективности потребления мяса и молока и механизма их реализации.

Ключевые слова: мясо, молоко, развитие, рынок, оценка, производство, стоимость.

ANNOTATION MEAT AND MILK PRODUCTION MARKET OF CENTRAL OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS

The article is devoted to the research and analysis of specific issues in the analysis of the current situation on the meat and milk market, its role in ensuring food and veterinary safety, the scheme of interaction of meat and dairy enterprises at the district level, etc. The use of suggestions and recommendations in the article will help to ensure the effectiveness of meat and milk consumptions and the mechanism of their implementation.

Key words: meat, milk, development, market, evaluation, production, cost.

ТДУ 637

АСОСҶОИ ИЛМИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ҶОРВОИ ШИРДЕҶ

Носиров Р.О. д.и.и., профессор,

Олимзода А.С. –докторант PhD, ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: самаранокии иқтисодӣ, ҷорвои ширдеҳ, омилҳои дохилӣ ва берунӣ, таснифот, марҳилаҳои рушд, маҳсулотҳои ширӣ.

Соҳаи ҷорводорӣ, хусусан ҷорвои ширдеҳ, дар низоми комплекси агросаноатии кишвар мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Нақши ин соҳа дар таъмини аҳоли бо маҳсулоти ширӣ назаррас аст. Илова аз ин рушди ин соҳа ва ҳаҷми маҳсулоти он дар таркиби маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзӣ тамоюли афзояндаро дорад.

Вазъияти ҳозираи ба вучудодадаи соҳаи ҷорвои калони шохдор, хусусан самти ҷорвои ширдеҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмин намудани талаботи аҳоли ва бозори истеъмоли бо маҳсулоти гуногуни ширӣ мавқеи хосро дорад. Аз ин лиҳоз оид ба ҳалли ин масъала аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозоргонӣ диққати махсус дода мешавад, чунки болоравии нархҳои захираҳои моддӣ, ба арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда таъсири манфӣ мерасонад. Дигар омилҳои, ки ба коҳишҳои соҳаи мазкур таъсир мерасонад, ин ақибмонии техника-технологии комплекси аграрӣ, коҳиш ёфтани ҳайат ва микдори зарурии мутахассисони баландихтисос, пурзур гаштани сатҳи рақобат, алалхусус аз тарафи молтаъминкунандагони ҳориҷӣ мебошад, ки истеҳсоли шир дар соҳаи мазкур мутобиқи талаботи бозори дохилии ҷумҳуриро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин карда наметавонад ва он ба рушди соҳа таъсири манфӣи худро расонида истодааст.

Аз ин лиҳоз, ташкили илмӣ соҳаи ҷорвои ширдеҳ ва баланд бардоштани самаранокии он шартҳои муҳим ба эътидол овардани иқтисодиёт ва амнияти соҳаи озуқаворӣ мамлакат аст.

Бо назардошти таҳқиқотҳои масъалаҳои рушди соҳаи ҷорвои ширдеҳ самаранокии он фарқият дорад, ки он хусусиятҳои ба дигари соҳаҳои хоҷагии халқ хос мебошад ва онҳоро баназар гирифтани лозим аст; ин хусусиятҳои ҷунин пешниҳод кардан мумкин аст:

- шир, ҳамчун маҳсулоти асосии ҷорвои самти ширдеҳ, ки аз ҷиҳати иқтимоӣ-экологӣ тоза ва барои ташаккули ҳаёти инсон муҳим мебошад;

- чорвои ширдеҳ ҳамчун воситаи асосӣ ба ҳисоб рафта дар равандҳои истеҳсоли маҳсулот бевосита иштирок менамояд ва ҳамчун манбаи асосии гирифтани маҳсулоти ниҳой шир ба ҳисоб меравад;
- истеҳсол ва фурӯши шир дар давоми сол мунтазам амалӣ мешавад ва ба истеҳсолкунандагони худ даромади доимиро таъмин менамояд;
- камбудиҳо ва норасоӣҳое, ки ҳангоми тартиб додани нақша ва баланси ҳӯрокаи роҳ дода мешавад, таъсири манфии худро ба маҳсулнокии чорво ва сифати шир мерасонад, ки он мутаассифона дар оянда ҷуброн карда намешаванд;
- ҳислати ҳоси соҳаи мазкур бо тарзи ташаккули хароҷотҳо низ фарқият дорад; хароҷотҳои доимӣ, ки дараҷаи онҳо вобаста аз ҳаҷми истеҳсолот (нигоҳдории биноҳои чорво ва дигар воситаҳои асосӣ, пардохти суғурта, иҷора ва ғайра) тайғир намеёбанд. Хароҷоти тағирёбанда, ки аз ҳаҷми истеҳсолот вобастагӣ доранд (хароҷоти ҳӯрокаи чорво, музди меҳнати коргарони асосӣ ва ҷалбкардашуда ва дигар хароҷоти бевосита) хусусияти ҳосро доро мебошанд;
- гардиши сармоя, ки давраи тӯлони истеҳсолиро талаб менамояд, аз нуқтаи назари маблағгузорӣ наҷандон диққатҷалбкунанда аст;
- дар баъзе ҳолатҳо маҳсулоти истеҳсолшуда то як андоза дар гардиши дохилихоҷагӣ истифода бурда мешавад;
- соҳаи мазкур аз ҷузъи соҳаи растанипарварӣ вобастагӣ дорад (истеҳсоли ҳӯрокаи), ки он хатарҳои иловагиро дар рушди соҳа пеш меорад, чунки дар арзиши аслии маҳсулот – шир вазни қиёси хароҷоти ҳӯрокаи то 70% ва аз ин ҳам зиёд шуда метавонад;
- чорводорӣ ҳамчун омил ба дараҷа ва ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии аҳолии деҳот, тарзи зиндагии онҳо ва вазъи демографии минтақа таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Дар замони муосир муҳимтарин масъалаҳои рушди соҳаи чорвои ширдеҳ дар ҷумҳурии ин идора ва танзим намудани афзоиши саршумори чорво, беҳ намудани зоти чорво ва маҳсулнокии он ба ҳисоб меравад, ки ба ҳаҷми истеҳсоли шир таъсири худро мерасонад. Ҳолати ҳозираи соҳаи чорводорӣ, ки саршумори онҳо нисбат ба солҳои пешин хело афзудаанд аксарияти онҳо дар дасти аҳолии мебошад, вале хоҷагиҳои мазкур хусусан чорвои калони ширдеҳ, бузӯ гусфанд такрористеҳсолкунии сифатан хубро пурра таъмин карда наметавонанд.

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Соли 2018 нисбат ба соли 1991
	1991	2015	2016	2017	2018	
Саршумори чорвои калони шохдор, ҳазор сар,	1390,7	2209,2	2278,1	2317,3	2327,5	167,4
	875,7	2049,1	2117,1	2154,8	2163,0	247,0
аз он ҷумла модагов	585,9	1131,9	1168,4	1196,3	1207,2	206,0
	448,0	1088,0	1124,2	1150,5	1160,8	259,1
Маҳсулнокии ¹ насли гирифташуда аз 100 сар, модгов., сар.	42,1	51,2	51,3	51,6	51,9	123,3
	51,2	53,1	53,1	53,4	53,7	104,9
Чорво, модагов дар корхонаҳо ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	75	63	64	70	64	85,3
душидани шир аз як модагов, кг	2404	1680	1676	1793	1785	74,2
Ҳамагӣ истеҳсоли шир, ҳазор тонн	587,2	888,9	918,0	949,9	983,0	167,4
	306,6	840,1	867,8	897,3	929,2	303,1
аз он ҷумла ба 1-нафар аҳоли, кг	104,9	105,2	106,2	107,5	108,9	103,8
Таъминот мувофиқи меъёри тавсияшуда ² , бо %	91,0	91,2	92,1	93,2	94,4	103,7

Саршумор ва маҳсулнокии чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2018

¹Сарчашма маҷмуаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 с.225, 227, 230, 274, 276, 292, 302, бе назардошти маълумотҳои аҳоли

²Мувофиқи меъёрҳои тавсияшудаи вазоратҳои тандурусти ва рушди иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истеъмоли шир ва маҳсулотҳои шири ба ҳар як сари аҳоли 115,3кг дар як сол қарори №451 аз 31.08.2018 рост меояд

Ба ғайри он вазни қиёсии чорвое, ки дар дасти аҳоли вучуд дошт соли 1991 63%-ро ташкил дода бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 93% расидааст.

Чуноне, ки аз рақамҳои дар ҷадвал овардашуда бармеояд саршумори чорвои калони шохдор сол аз сол рӯ ба афзоиш аст, дар давраи таҳқиқшаванда миқдори умумии саршумор 67,4% зиёд гашта аст, аз он ҷумла дар аҳолии он қариб 2,5 маротиба афзудааст.

Афзоиши саршумори модаговҳо (ширдех) мутаносибан 2,6 ва 2,9 маротиба мебошад. Агар истеҳсоли шир ҳамаги 1,7 маротиба афзуда бошад, миқдори модаговҳо 2,6 маротибаанд, яъне дар ин ҳолат такрористеҳсолкунии экстенсиви ҷой дорад, ки дар навбати худ қазияҳо, мушкилотҳои дигари истеҳсоли ба монанди нигоҳубин, ҳуронидан, базаи таъмини хуроқаро (ҷароғоҳ) ба миён меорад.

Маҳсулнокии чорво душидани шир аз як модагов ва гирифтани насл ҳам ба дараҷаи соли 1991 нарасидааст. Ноқофии маҳсулнокии чорво ба истеҳсолот таъсири манфӣ мерасонад, ки натиҷаи он таъмини аҳолии бо шир ва маҳсулоти шири низ бе таъсир намеронад. Нишондиҳандаи мазкур то ҳол ба меъёри тавсияшудаи вазоратҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат намекунад, вале ҳукумат кушиш ба ҳарч додо истодааст, ки ин соҳа сол аз сол ру ба беҳбудӣ оварад.

Дар сохтори пода вазни қиёси модаговҳо сол ба сол афзоиш ёфта истодааст. Агар соли 1991 аз 100 сар чорвои калони шохдор 42% модаговҳо ташкил диҳанд, пас соли 2018 ин таносуб ба 52% расидааст. Илми зоотехнияи ҷузъӣ тавсия медиҳад, ки хоҷагиҳои маҳсусгардонидашудаи самти ширдех миқдори модаговҳои ҷушои дар сохтори пода набояд аз 60-65% кам бошанд, вале мутаассифона ҳоло дар ҷумҳурӣ миқдори ин гуна хоҷагиҳо ангуштшуморанд.

Дар соҳаи чорводорӣ такрористеҳсолкунии васеъро асосан дар натиҷаи зиёд намудани саршумори чорвои ширдех, беҳтар намудани сохтори пода, корҳои зотпарварӣ, аз ҷиҳати илми тартибодани нақша ва баланси ҳӯроқа, риоя намудани технологияҳои нигоҳубини чорво, самаранок истифода бурдани ҳамаи захираҳои меҳнатӣ ва молӣ таъмин намудан мумкин аст. Дар натиҷа кам гаштани арзиши аслии маҳсулот ва баландшавии сифати шир, боиси зиёд гаштани ғоида мегардад.

Гуфтаҳои боло ба як шакли тавсияи илмӣ мувофиқ ва дар асоси таҳқиқотиҳои гузаронидашуда ба чунин омилҳо метавонад таъсир расонад: таносуби нархҳои байни маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва саноат; сохтори пода ва дар он вазни қиёси модаговҳо бояд на камтар аз 60-65%-ро ташкил диҳад;

миқдори зиёди саршумори чорвои калони шохдори ширдех дар (аҳолии) моликияти хусусӣ;-

аз ҷиҳати илмӣ асоснок будани миқдор ва сифати ҳӯроқаи чорво;

дастгирии сусти давлат, қоғиз ёфтани майдонҳои ҷароғоҳ ва базаи ҳӯроқа;

мавқеи монополистии корхонаҳои коркарди шир дар муаян намудани нархи хариди шир аз истеҳсолкунанда (аҳолии);

мушкилоти хоҷагиҳои деҳқонӣ суст будани базаи модди-техники, нигоҳдорӣ ва парвариши чорвои ширдех, тартиб надодани нақша ва баланси ҳӯроқа, риоя накардани талаботҳои технологӣ (нигоҳубин ва ҳуронидан, сатҳи пасти маърифати техникӣ, тахассусии кормандон ва мутахассисон);

паст будани зоти чорво, иҷро накардани чорабиниҳои зооветеринарӣ; қобилияти пасти сармоягузориҳои соҳаи мазкур.

Қайд кардан зарур аст, ки барои натиҷаи дилхоҳ ба даст даровардан бояд мазмун ва моҳият иқтисодиётро дарк намуда, самарабахшии чорвои ширдехро аз ҷиҳати илмӣ иқтисодӣ омукта таҳлил намудан лозим аст. Пеш аз ҳама муносибати ҳампайвастагии категорияҳои монанди “рушди иқтисодӣ” ва “самаранокӣ иқтисодӣ”-ро бояд муайян намудан лозим аст. Аз ин лиҳоз мо ақидаи Э.Рейхлинро дар бораи моҳияти рушди иқтисодиёт, ин амалӣ намудани такрористеҳсолкунии васеи ҳамаи он маҳсулот, молҳо ва хизматрасониҳое, ки бо назардошти истифодаи технологияи тайғирнопазир амали мегардад тарафдорӣ менамоем.

Аз ин лиҳоз омили асосие, ки ба рушди ин ё он соҳа таъсири худро мерасонад, ин афзоиши иқтисодӣ ва самаранокии истеҳсоли он мебошад. Яъне дар зери мафҳуми самаранокии истеҳсолот истифодаи самаранокии анъанавӣ фаҳмида мешавад.

Дар ҳақиқат, дар ҳамаи марҳилаҳои рушди таърихӣ ҷамъият, соҳа, истеҳсолот, диққати ҷомеаро саволи дар натиҷаи истифодаи кадом захираҳо самаранокии бештар ба даст меояд, ҷалб мекард.

Сарфи назар аз равишҳои гуногун оид ба мафҳуми самаранокии истеҳсолот, фикри аксар муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ бо ҳам монанданд, яъне категорияи мазкур ҳампайвастагии самараноки таносуб ва натиҷаи хуби истеҳсолот “харочот-истеҳсолот” ё аз таъсири захираҳо муайян мешавад (сарфшуда ё ин ки истифодашуда).

Яъне омӯзиши ҷанбаҳои назариявии самаранокӣ, дар адабиёти муосири хориҷӣ, нишон медиҳад, ки дараҷаи (категорияи) додашуда асосан чунин маънидод карда мешаванд. Ҳамин тавр, Макконел К.Р. ва Брю С.Н. самаранокиро ҳамчун асоси умумӣ, банди асосии иқтисодиёт дида мебароянд ва ба ақидаи онҳо илми иқтисодӣ илмест, ки самаранокиро аз нигоҳи ҳамаи паҳлуҳои он таҳлил менамояд, меомӯзем ва истифода мебаранд барои менамояд. Олимони мазкур сатҳ ва ҷанбаҳои гуногуни дигар усулҳоро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ намуда (функционалӣ, соҳавӣ, минтақавӣ, дохили хоҷагидорӣ) ба ҳулосае омадаанд, ки он ҳамчун элементи умумии масъалаҳои глобалии иҷтимоӣ ва иқтисодии тарақиёти онҳо барои менамоянд ва чунин ақидае доранд, ки ҷомеа кӯшиш бахарҷ медиҳад, ки захираҳои маҳдуд ва камшудаистодаи худро самаранок истифода барад, яъне ҷомеа меҳодад, ки миқдори моли истеҳсолшуда ва хизматрасониҳоро аз захираҳои маҳдуд бозгардонад ва натиҷаи дилхоҳ ба даст орад.

Олим Хайман Д.Н. низ чунин исбот намудааст, ки самаранокӣ дар он сурат ба даст меояд, агар захираҳои корхона батавре тақсим шуда бошанд, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо имкони гирифтани даромади соф амалӣ гардад.

Яъне боз як ҳолати ба даст овардани самаранокӣ ин амали намудани ниҳии имконпазирро аз истифодаи ин захираҳо мебинанд.

Ин ақидаро Добринин дастгирӣ намуда чунин ибраз менамояд, ки самаранокӣ ин таъсири ниҳии муфидест, ки аз натиҷаи истифодаи воситаҳои истеҳсолот меҳнати гузашта ва меҳнати зинда, сармоягузори муштарак ба вучуд меояд.

Чунин ақидаҳо ва ба онҳо наздикро оиди муайян намудани самараноки олимони зерин Пиндайк Р. ва Рубинфельд, Эклунд К, Витун Е.Р. ва дигарон низ дар асарҳои худ муаррифӣ намудаанд.

Оиди ин масъалаҳо фикру ақидаҳои худро олимони ватанӣ низ дар асарҳои илмиашон мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҳампайвастагии талабот ва пешниҳоди нархҳо, ки яке аз нишондиҳандаҳои ташаккули самаранокии иқтисодӣ, то он вақт бузургии талабот ва пешниҳод баробар мегарданд ва нарх муайян мешавад.

Академик Н.К. Қаюмов бозорҳоро муаррифи намуда нақши нархро (самараноки) чунин қайд менамояд “бозор ахборро асосан ба шакли нарх хабар медиҳад. Агар мол ё омили истеҳсолӣ коҳиш ёбад, нархи он меафзояд. Афзуншавии нарх ба истеъмолкунандагон хабар медиҳад, ки ин маҳсулотро бояд сарфа намуд, аммо истеҳсолгарон бошанд ҳаракат менамоянд, ки намуди ин маҳсулотро зиёд гардонанд”. Ба фикри мо ин ақида ҳамчун нишондиҳандаи таъмини самаранокии истеҳсолот барои менамояд.

Чуноне, ки Маликов И.А. навиштааст “соҳаи чорводори нисбат ба соҳаи зироаткорӣ ҷандирии бештарро оид ба дигар намудани ҳаҷми истеҳсолот дорост. Ин хусусияти соҳа имконияти самаранок истифода бурдани захираҳои мавҷударо дар асоси ёфтани ҳаҷми оптималии истеҳсолот, ки даромаднокии зиёдро таъмин менамояд, мусоидат менамояд”. Оиди самаранокии соҳаи чорводори, маҳсулоти он дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ақидаҳои худро ибраз кардааст.

Поиров Ҷ.С. оиди масъалаҳои инфрасохторҳои хизматрасони, ки соҳаи кишоварзиро ба воситаҳои истеҳсолот таъмин менамоянд ва хариду фуруши маҳсулоти истеҳсолшударо амали мегардонанд, ки дар натиҷа сифати маҳсулот баланд гашта талафотҳои онҳо коҳиш меёбад. Хусусан дар соҳаи чорводорӣ аз он ҷумла самти ширдеҳ, ки ба самаранокии ниҳии он таъсир мерасонад, фикру ақидаи худро иброз намудааст.

Нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва меъёрҳои онҳоро олим Шарифов З.Р. чунин пешниҳод намудааст. “Критерияи самаранокии истеҳсолоти ҷамъияти ин афзоишёбии маҳсулнокии меҳнати ҷамъият, ҳамчун таносуби нисбати даромади милли (даромади умумӣ) ба захираҳои истифодашуда мебошад.

Носиров Р.О. ҳамчун нишондиҳандаи умумӣ самаранокии комплекси агросаноати соҳа истеҳсоли мушахаси зироат, маҳсулот дар асоси индекси истифодабарии ҳамаи захираҳо бо намуди формулаи мушахас пешниҳод намудааст, ки гирифтани истеҳсоли маҳсулоти умумӣ, даромад, ғоида аз як воҳиди замини истифодашуда, ба як одам соат, хароҷоти истеҳсолӣ ва ғоизҳои асосӣ дар назар дорад.

Ҳамин тавр таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки оид ба муайян намудани самаранокӣ дар илм якҷанд самтҳо, равишҳо вучуд доранд, ки якдигарро инкор наменамоянду баракс мутаносибан якдигарро пурра ва ғани мегардонанд, ки онро аз маълумотҳои ҷадвал дидан мумкин аст.

Равишҳои ҷенкунӣ ва баҳогузори самаранокӣ

Равишҳо	Асосҳо	Критерияҳои баҳодиҳии самаранокӣ
Аз натиҷаҳои ниҳой	Мақтаби идоракунии илмӣ	Мувофиқи таносуби «хароҷот- истеҳсол»
Бо раванҷҳои дохилӣ	Мақтаби муноси-батҳои инсонӣ	Муҳтавои муносибатҳои иҷтимоӣ дар ташкилот
Бо захираҳои низомӣ	Назари умумии низомҳо	Таъмин намудан бо захираҳои беруна ва натиҷаҳои истифодаи онҳо
Бо назардошти манфиатҳои гурӯҳҳои беруна ва дохилӣ	Консепсияи мувозинати ҳавасмандӣ	Бо мақсади таъмин намудани манфиати гурӯҳҳои ҳавасманд (берунӣ ва дохилӣ)

Таҳияи муаллиф.

Ҳаминтавр дар зери мафҳуми самаранокӣ ва сарфакорӣ мо бояд онҳоро ҳамчун синониме, ки натиҷабардориро дар асоси истифода бурдани ҳамаи захираҳои маҳдуди ба мо дастрас бо воситаҳои истеҳсолот, ки ғоидаи зиёдро ба даст меорем, муаррифи менамоем. Дар натиҷа нишондиҳанда барои ифода намудани самаранокии истеҳсолот дар шакли умумӣ, ҳамчун ҳосили ниҳии истеҳсолот, нисбати хароҷотҳо ва ё захираҳои истифодашуда дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти КАС аз он ҷумла чорвои ширдеҳ пешниҳод намудан мумкин аст.

Ба таври мушаххас дар сатҳи субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ (корхона ва ташкилотҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аҳоли молистеҳсолкунандагони дигар), пеш аз ҳама истифодаи самарабахши захираҳои алоҳидаро (замини, меҳнатӣ, моддӣ, молиявӣ) дар хоҷагиҳои истеҳсоли ва корхонаҳои коркарди шир, (агар он маҳсус гардонида шуда бошад) (фермаҳои ширию молӣ) як қисми истеҳсолшудаи ширро, ҳамчун маҳсулоти молӣ арзёби кардан мумкин аст.

Барои баҳо додан ба самаранокии ниҳии истеҳсоли аз чунин нишондиҳандаҳо истифода бурдан мумкин аст: дӯшидани шир аз як сар модагов, истеҳсоли шир ба 100 гектари замини киштзор хоҷаги ба сари ҳар як нафар коргар ва ё (як воҳиди вақти кори) ва инчунин истеҳсоли маҳсулоти асосӣ ва ғоидаи бадаст омада ва ғайраҳо, истифода бурдан зарур аст.

Аммо хусусиятҳои амал кардани субъектҳои иқтисодӣ дар шароити бозоргонӣ натавонанд истеҳсолоти самарабахш, балки фаъолияти беҳтарини тичоратиро барои бадаст овардани даромад талаб менамояд. Нишондодҳои сунъии самаранокии истеҳсоли ширро ҳамчун соҳаи даромаднок муаррифи менамояд, ки ғоидаро аз

таносуби гирифтани даромад аз фурӯши маҳсулот ва харочот барои истехсоли он инъикос менамояд.

Ғайр аз ин, хангоми баҳодиҳии раванди такрористехсолкунӣ истехсолот дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ аксар нишондодҳои идоракунии соҳа, ки баҳодиҳии номуствакми истифодаи шаклҳои захираҳои алоҳида ва комёб шудан ба рушди мақсадҳои дар пеш гузошта, ки бо нишондиҳандаҳои миқдори ва сифати ифода ёфтааст, истифода карда мешаванд. Истехсолот хангоми баҳо додан ба натиҷаҳои ниҳии худ бояд нишондиҳандаҳои самаранокиро истифода барад. Инъикос намудани андозаҳои рушди баҳодиҳи воқеи аз андозаҳои ба нақшагирифташуда ба таври муносиб инъикоси натиҷаи сифати қарорҳои идоракунии қабулшуда ва системаи идоракунии меҳнатро ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ нишон медиҳад. Дар асоси нишондиҳандаҳое, ки самаранокиро муаррифи менамоянд, тахмин намуда омилҳои ба он таъсир кунандаро муайян ва роҳҳои беҳтар намудани онҳоро тавсия намуда дар он дигари омилҳо ҷой дошта метавонад. Дар маҷмӯъ таъсири бавоситаи худро дар оянда натавонад ба соҳаи мазкур, балки ба дигар соҳаҳо низ расонида метавонад.

Дар охир, қайд намудан мумкин аст, ки моҳияти рушди самаранокӣ аз он ҷумла соҳаи ҷорҳои ширдеҳ на танҳо дар истехсолот ва марҳилаҳои дигари равандҳои такрористехсолшуда ба даст омадааст, балки то ҷӣ андоза нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва харочотҳои ҷойдошта самаранокии истехсолотро таъмин менамоянд, таҳлил ва натиҷабардорӣ шудааст.

Таъсири самара ҳам дар шакли арзӣ ва ҳам дар шакли натуравӣ бо намуди сарфаи захираҳо ё нишондиҳандаҳои натиҷаи иҷтимоӣ ба даст оварда мешавад. Аммо онҳо дар бораи куллан ғоидаоварии истифодаи захираҳо маълумот дода наметавонанд, чуноне ки технологияҳои гуногун метавонанд натиҷаҳои фарқкунанда диҳанд ё баръакс, харочотҳои гуногун метавонанд ҳамон як натиҷаро диҳанд. Аз ин рӯ самаранокии ба даст овардашударо бояд дар асоси муқоиса намудани захираҳои заррӯй, ки барои истехсоли он заруранд амалӣ намудан ҳатмист. Хангоми муайян намудани самаранокии рушди соҳаҳо аз он ҷумла ҷорҳои ширдеҳ ба ғайр аз натиҷаҳои мутаносибан чен намудани харочот инчунин бояд тағйиротҳои амалигаштаро дар шароити иҷтимоии коргарони хоҷагиҳои ҷорводорӣ ва ҳам дар аҳоли, инчунин нигоҳ доштани ҳолати экологии муҳитро ба назар гирифтани зарур аст. Дар асоси он баланд бардоштани самаранокии рушди соҳа ва инчунин ҷорҳои ширдеҳ ба зиёд шудани даромадҳо, беҳгаштани шароити меҳнати коргарон сатҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии онҳо, ҳифзи муҳити зист мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Райхлин Э.Н. Основы экономической теории. Экономический рост и развитие / Э. Райхлин. - Москва: Наука, 2001. - 319 с.
2. Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и применение: в 2-х т. Т. 2: Пер. с англ. / Д.Н. Хайман. - Москва: Финансы и статистика, 1992. - 384 с.
3. Хейне П. Экономический образ мышления: Пер. с англ. 2-е изд. / П. Хейне. - Москва: Изд-во «Дело», 1993. - 704 с.
4. Эклунд К. Эффективная экономика - шведская модель: Пер. со швед / К. Эклунд. - Москва: Экономика, 1991. - 349 с. (сах, 217)
5. Маликов И.А. Рынок живодноводческой продукции в Республике Таджикистан. Душанбе "Ирфон" 2016. - 273с
6. Каюмов Н.К. Глобализация мировой экономики в обеспечении продовольственной безопасности Таджикистана // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 2000г. №2 Душанбе- 26-30 стр.
7. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы Таджикистана // Экономика Таджикистана, стратегия развития. 2000г. №3 Душанбе, 70-71 стр.
8. Пириев Дж. С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования Душанбе – 2002, 19-22 стр.
9. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК.- Душанбе: «Ирфон» 2008г.- 444 стр.
10. Носиров Р. Рынок сельскохозяйственной техники депрессивного региона: развитие, регулирование, оценка эффективности. Душанбе: «Эр-граф» 2000 г. -232стр.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА

В настоящей статье рассмотрены основные аспекты экономической эффективности молочного скотоводства, доказано, что сложившаяся ситуация с производством молока и обеспечением рынка молочными продуктами требуют особого внимания к решению данной проблемы как со стороны товаропроизводительной так и государства. Предложено, что при исследовании проблемы развития молочного скотоводства необходимо учитывать некоторые его отличия от других подотролей сельского хозяйства и конкретно показаны эти особенности по значимости продукта, технологические, формированию затрат, финансовые вложения и инвестирование, риски. Приведены причины, влияющие на снижение объёмов производства и низкой экономической эффективности молочного скотоводства.

Рассмотрены различные подходы учёных к содержанию понятия эффективности, а также подходы к измерению и к оценке эффективности.

Рассматривая понятия, факторы влияющие на производстве продукции молочного скотоводства предложения, а их классификация по признакам.

В заключении отмечено, что сущность эффективного развития молочного скотоводства заключается не только в эффекте, полученном на производственной и других стадиях воспроизводственного процесса, но и в том, насколько этот эффект оправдан затратами на его получение.

Ключевые слова: экономическая эффективность, молочное скотоводство, внутренние и внешние факторы, классификация, этап разработки, молочные продукты.

ANNOTATION

THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMICAL EFFICIENCY OF DAIRY CATTLE BREEDING

This article discusses the main aspects of environmental efficiency and dairy cattle breeding, it is demonstrates, that the current situation with milk production and providing the market with dairy products requires special attention to the solution of this problem so commodity of produce by the state. It is proposed that in studying the problem of the development of dairy cattle breeding, it is necessary to conceal some of its differences from other sub-sectors of agriculture, and these features are specifically shown in terms of the importance of the product, financial investment in the formation technological are given, costs, investment, risks, reasons for the decline in penetration and low economic efficiency. The differences in the approaches of scientists to efficiency, as well as measurement approaches to assessing effectiveness, are examined. The content of the concept considering the concepts of factors affecting the production of dairy products, their proposals are classified by appropriate signs. The conclusion noted, that the dryness of the effective development of dairy cattle breeding consists not only in the effect obtained at the production and other stages of the reproduction process, but also in how much this effect is ustified by the costs of its production.

Key words: economic efficiency, dairy cattle breeding, internal and external factors, classification, development stage, milk products.

ТДУ 657.6 (075)

ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ АУДИТИ МУАССИСАҲОИ СОҲАИ МАОРИФ

Шарифов З.Р., профессор, **Саидов Р.Н.**, н.и.и.- ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: аудит, методика, методология, истифодаи мақсаднок, дедуктсия, фарсоиш, мониторинг, сифати санҷиш, аккредитатсияи давлатӣ, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, имтиёзҳои андоз, даромаднокӣ, ҳисоботи муҳосибӣ.

Усули аудити фаъолияти муассисаҳои соҳаи маориф бояд барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой, яъне санҷиши истифодаи мақсадноку самарабахши маблағҳои бучетӣ ва мувофиқати баҳисобирии муҳосибию ҳисоботи молиявӣ амалкунанда бо

муқаррароти мавҷудаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ хидмат мусоидат намояд. Вобаста ба ин, методологияи аудити муассисаҳои таълимӣ маҷмӯи қоидаҳои назоратие мебошанд, ки ба самти омӯзиш ва баҳодиҳии истифодаи мақсадноки воситаҳои буҷетӣ нигаронида шудааст.

Дар шароити кунунӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии аудити бахши давлатӣ тартиботи ягонаи аудити муассисаҳои таълимиро дар бар намегиранд. Аммо дар маҷмӯ, усули аудити соҳаи маориф ба санҷишу баҳодиҳии истифодаи мақсадноку самарабахши маблағҳои буҷетӣ ва дурустии нишондиҳандаҳои низоми ҳисобдорӣ ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст.

Бо назардошти хусусияти соҳаи маориф методикаи аудити муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз усули дедуктивӣ (аз маҷмӯъ ба мушаххас) ба роҳ монда шавад. Аудити муассисаҳои соҳаи маориф, ки аз ҷониби Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, бинобар ин, методологияи он бояд унсурҳои аудити самаранокӣ ва аудити молиявиро дар бар гирад.

Тавре ки таҳлили санадҳои қонунгузории ватанӣ ва таҷрибаи аудити бахши давлатии мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, методологияи аудити муассисаҳои таълимӣ бояд санҷиши як қатор ҷанбаҳоро дар бар гирад, аз ҷумла риояи шакли ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои муассисаи таълимӣ бо талаботи қонунгузорӣ; доштани иҷозатнома барои фаъолияти таълимӣ ва шаҳодатномаҳои аккредитатсияи давлатӣ; мавҷудияти шартномаҳо барои расонидани хизматҳои таълимӣ ва мувофиқати онҳо ба талаботи муқарраршуда; низоми ҳисобдорӣ маблағгузориҳои мақсаднок; чараёни ташаккули даромад ва хароҷот дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозӣ; фарсоиши воситаҳои асосӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ; ҳисоб кардани андозҳо ва истифодаи имтиёзҳои андоз; баҳисобгирии адабиёти таълимӣ; бақайдгирии варақаҳои дипломӣ ва ғ.

Аз нигоҳи мо методикаи аудити муассисаҳои таълимӣ натиҷаҳои дилхоҳ ба бор меорад, агар он чор марҳилаи ба ҳам алоқамандро дар бар гирад: а) банақшагирӣ; б) гузаронидани санҷиш; в) ҷамъбаст ва хулосабарориҳо аз натиҷаҳои санҷиш; г) иҷрои тавсияҳои дар чараёни аудит пешниҳодшуда.

Марҳилаи зикршуда иҷрои як қатор чорабиниҳоро талаб менамоянд, ҷумла ҷамъоварии маълумот, санҷиши пуррагии он, баҳодиҳии эътимоднокии он; таҳлили далелҳои ҷамъовардашуда аз нуқтаи назари баҳодиҳии мувофиқати фаъолияти объекти аудитшаванда ба меъёрҳои амалкунанда; ҷамъоварии маълумоти иловагӣ дар сурати нокифоя будани далелҳо ва ғ.

Методикаи санҷиш бояд тавре татбиқ карда шавад, ки имконияти бадастории далелҳои устувор ба даст оварда шавад. Аз диди мо далелҳо бояд дорои хусусиятҳои зерин бошанд: а) кифоянок, яъне ҳаҷм ва мундариҷаи онҳо қобилияти эътимоднокӣ ва дурустии хулосаҳои баровардашударо таъмин карда тавонанд; б) мувофиқ, яъне онҳо аз манбаъҳои мӯътамад ва боэътимод гирифта шуда бошанд; в) муносиб, агар онҳо мустақиман ба хулосаҳои баровардашуда ва мантиқан бо онҳо алоқаманд бошанд.

Натиҷаи омӯзиш ва таҳлили масъалаи таҳқиқшаванда нишон дод, ки шакли ҷамъоварии маълумоти воқеии аудити муассисаҳои таълимӣ метавонад ғуногун бошад, масалан, маълумоте, ки дар натиҷаи санҷиши мустақим ё мушоҳида ҷамъ оварда шудааст; қайди мусоҳибаҳо (мусоҳибаҳо, пурсишҳо), ки то ҳадди имкон бояд бо истифодаи дигар далелҳо асоснок карда шаванд; нусхаи ҳуҷҷатҳои асли; маълумоти оморӣ, муқоисаҳо, натиҷаҳои таҳлил, асоснокӣ ва дигар мавод.

Чараёни мураккаби аудит дар соҳаи маориф ин рафти ҷамъоварии далелҳо мебошад. Аудиторҳо далелҳои аслан бо иҷрои тартиботи зерин ба даст меоранд: а) санҷиш, яъне санҷиши сабтҳо, ҳуҷҷатҳо ё дороиҳои моддӣ; б) мушоҳида, яъне мониторинги раванд ё расмиёти дигар ашхос; в) дархост, яъне ҷустуҷӯи маълумот аз шахсони маълумотдор дар дохили объекти санҷидашаванда ё берун аз он; тасдиқкунӣ бо роҳи посух ба дархост ва тасдиқи бақияи сабтҳои баҳисобгирии муҳосибӣ; г)

расмиёти таҳлилий бо роҳи таҳлил ва баҳодихи иттилооте, ки аудиторҳо ба даст овардаанд, омӯзиши нишондиҳандаҳои муҳими молиявӣю хоҷагидорӣю объекти аудитшаванда.

Методикаи аудит дар муассисаҳои соҳаи маориф бояд чараёни чамъоварии далелҳоро тавре таъмин намояд, ки хулосаҳои аз аудит ба дастовардашуда ба ҳама гуна таҳлилҳои интиқодӣ тобовар бошанд.

Аз нуктаи назари мо дар чараёни аудити фаъолияти муассисаҳои таълимӣ таҳлили воқеии далелҳои чамъовардашуда бояд дар асоси меъёрҳои тасдиқшудаи баҳодихӣ гузаронида шавад. Дар асоси натиҷаҳое, ки аз муқоисаи маълумоти воқеӣ бо меъёрҳои баҳогузориӣ самаранок ба даст оварда мешаванд, муайян мегардад, ки то чӣ андоза фаъолияти муассиса ба муқаррароти амалкунанда мувофиқат менамояд.

Дар асоси муқоисаи маълумоте, ки дар натиҷаи аудити фаъолияти муассисаҳои таълимӣ бо меъёрҳои тасдиқшуда ба даст омадаанд, ҳолатҳоеро муайян кардан мумкин аст, ки онҳо аз истифодаи нодурусти маблағҳои давлатӣ дар муассисаҳои соҳаи маориф дар мувофиқа бо меъёрҳои амалкунанда шаҳодат медиҳанд.

Методикаи аудит дар соҳаи маориф муқаммал ҳисобида мешавад, агар он ҳолатҳои ошкоршударо бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ баҳо дода тавонад.

Натиҷаҳои дар рафти аудит ошкоршуда бояд бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, аз ҷумла бо сомони хароҷоти зиёд, фоидани кам; бо фоиз сатҳи пасти даромаднокӣ, истифодаи қобилият, талафи вақти корӣ; бо ифодаи дона, метри мураббаъ ва дигар нишондиҳандаҳо ифода карда шавад.

Баҳодихии сифатии объекти аудитшаванда – ин баҳодихӣ ба набудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар объектҳои санҷидашаванда; сатҳи пасти назорат; қабули қарорҳои нодуруст ва ғайра.

Таҳлили муқоисавӣ ва омода кардани хулосаҳо оид ба натиҷаҳои он танҳо аз далелҳои гирифташуда ва чамъшуда бар меояд. Дар асоси хулосаҳои баровардашуда бояд ҳар як сабаб, ки ба натиҷаҳои бесамари объекти санҷиш оварда мерасонанд, муайян карда шавад.

Аслан хулосаҳо мутобикати натиҷаҳои воқеии объекти санҷишшавандаро бо меъёрҳои тасдиқшуда бояд тавсиф диҳанд, дараҷа, хусусият ва аҳамияти дуршавиҳои ошкоршударо аз меъёрҳои тасдиқшуда нишон диҳанд, сабабҳои мушкilot ва оқибатҳои онҳоро муайян кунанд ва шахсони мансабдореро, ки салоҳияти онҳо мушкilotи муайяншударо дар бар мегирад, нишон диҳанд.

Эътимоднокии хулосаҳо аз далелҳо ва хулосаҳои эътимоднок ва инчунин аз таҳияи онҳо вобастагӣ дорад. Дар сурати муайян ва ошкор шудани муаммoe, ки аз нуктаи назари меъёрҳои истифодашаванда баҳо додани онҳо ғайриимкон аст, омӯзиши иловагии ин масъала ташкил карда мешавад. Дар асоси таҳлили маводи иловагии чамъшуда хусусият, аҳамият ва сабабҳои мушкilot муайян карда мешаванд ва онҳо дар хулосаҳои аудити муассисаҳои таълимӣ ҳатман инъикос карда мешаванд.

Хулосаҳое, ки барои баҳодихӣ ба фаъолияти муассисаи таълимии санҷидашуда назаррас нестанд, ба роҳбарият алоҳида дар шакли хаттӣ ҳисобот дода мешаванд ва ба ҳисоботи аудитӣ дохил карда намешаванд.

Агар дар натиҷаи аудити муассисаҳои таълимӣ камбудихо ошкор шуда, далелҳо имконияти беҳтар кардани сифат ва натиҷаҳои санҷишро нашошта бошанд, барои бартараф кардани ин камбудихо тавсияҳои дахлдор омода карда мешаванд.

Тавсияҳо бояд мушаххас бошанд ва ҷузъиёти нолозимро истисно кунанд. Мундариҷаи онҳо аз мақсад ва натиҷаҳои аудити муассисаҳои таълимӣ вобаста аст. Тавсияҳо нишон медиҳанд, ки барои ҳалли мушкilotи мавҷуда ва рафъи камбудихо ошкоршуда чӣ қор кардан лозим аст ё барои баланд бардоштани самаранокӣю объектҳои санҷидашуда чораҳои мушаххасро пешниҳод мекунанд.

Натиҷаҳо ва тавсияҳои омодашуда аз рафти аудити фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, инчунин чораҳои рафъи камбудихо ошкоршуда ва ҳалли мушкilotи мавҷуда

ба роҳбарони муассисаҳои таълимии санҷидашаванда баҳри шиносӣ ва гузоштани имзо пешниҳод карда мешаванд.

Бо ин мақсад, хулоса ва тавсияҳои гурӯҳи аудиторон ба роҳбарияти объекти аудитшаванда фиристода мешаванд ва пешниҳод карда мешавад, ки ба ҳар яки онҳо шинос шавад. Хулоса ва тавсияҳои гуруҳи аудиторон уҳдадориҳо оиди таҳия ва андешидани чораҳои зарурӣ мутобики тавсияҳои пешниҳодшуда; сабабҳои норозигӣ бо хулоса ё тавсияҳо; сабабҳои имконнопазирии андешидани чораҳои дахлдор оид ба тавсияҳо.

Чавоби роҳбарияти объекти санҷидашуда воқеӣ арзёбӣ карда мешаванд дар сурате, ки фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳодоти онҳо асоснок бошанд. Ҳангоми таҳияи хулосаву тавсияҳо аз натиҷаи аудити муассисаҳои таълимӣ аудитор набояд мустақилияти худро аз даст диҳад.

Агар дар байни аудиторон ва роҳбари муассисаи санҷидашуда оид ба хулоса ва тавсияҳои пешниҳодшуда ихтилофот вучуд дошта бошад, роҳбари муассисаи таълимӣ дар шакли хаттӣ оид ба натиҷаҳои аудити гузаронидашудаи муассисаи таълимӣ сабаби норозигӣ ва имзо нагузоштани худро ба таври хаттӣ қайд менамояд.

Мо чунин мешуморем, ки методикаи аудити муассисаҳои соҳаи маориф мукамал ҳисобида мешавад, агар он як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро намояд, аз ҷумла: санҷиши фаъолияти ташкилоти назоратшаванда ва муайян намудани сабабҳои ғайрисамаранок истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ аз тарафи гирандагони онҳо; ҷустуҷӯи таҳлилӣ ва муайян намудани алоқамандии сабабу натиҷаҳои қори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва хулосаҳои он; муайян намудани тавсияҳо барои беҳтар кардани самаранокӣ фаъолияти ташкилотҳои санҷидашаванда; ба мақомоти қонунгузор додани имконияти баҳодиҳӣ ба натиҷанокии қабули қарорҳо оид ба танзими раванди буҷетӣ; таъмини мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо маълумот ва тавсияҳо оиди баланд бардоштани самаранокӣ истифодабарии захираҳо ва ғ.

Бо мақсади бартараф намудани камбудҳои ҷойдошта дар фаъолияти субъекти аудитшаванда дар баробари пешниҳоди натиҷаҳои санҷиш ва тавсияҳои аудиторони бахши давлатӣ нақшаи чорабиниҳоро оид ба иҷрои тавсияҳо ва рафъи камбудҳои ошкоршуда тартиб медиҳад. Нақша-чорабини тартибдодашаванда дорои маълумоти иловагӣ дар бораи аҳамият, ғоида ва самаранокӣ аудити муассисаҳои таълимӣ, инчунин манфиати иҷрои тавсияҳои аз ҷониби аудиторон додашуда мебошад.

Ба ақидаи мо аудити муассисаҳои соҳаи маориф барои дуруст идоракунии низоми молиявии давлатӣ мусоидат менамояд, агар ҳолатҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- аудити самаранокӣ муассисаҳои соҳаи маориф бояд дар заминаи меъёрҳои амалкунандаи Қонуни Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои аудитории Палатаи ҳисоб ба роҳ монда шавад;

- чорабиниҳои санҷишӣ устувор гардонидани низоми назорати молияи давлатиро барои даврҳои дарозмуддат таъмин намояд;

- таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта дар ташкил ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ мавриди васеъ истифода гардад;

- дар шароити афзоиши ҳиссаи воситаҳои давлатӣ дар муассисаҳои давлатию буҷетӣ қоркард ва мукамал намудани методологияи аудит;

- таъмини мувофиқати натиҷаҳо аз рафти санҷишҳои ҷорӣ ба натиҷаҳои ниҳони ба дастмада.

Ҳамин тариқ, усули ба таври оқилона ташкилшудаи аудити муассисаҳои соҳаи маориф имкон медиҳад, ки истифодаи мақсаднок ва самарабахши маблағҳои буҷетӣ ва маблағҳои ғайрибуҷетӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ таъмин карда шавад, инчунин дурустии баҳисобгирӣ ва тартиб додани ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) -и муассисаҳои таълимӣ омӯхта шавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Тоҷикистон дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон.- ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 749., <http://www.mmk.tj>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», № 993 аз 22.07. 2013 сол. <http://www.mmk.tj>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ. 21 июли соли 2010, № 626., <http://www.mmk.tj>
4. Маслова Т.С. Контроль и ревизия в бюджетных учреждениях: Учебное пособие // Под ред. проф. Е.А. Мизиковского. - М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. - 336 с.: 60х90 1/16. (переплет) ISBN 978-5-9776-0187-0.
5. Терехов Ф.Ф., Терехов М.А. Контроль и аудит: Основные методологические приемы и технология. М. Финансы и статистика. 2008.-312 с.

АННОТАЦИЯ ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ АУДИТИ МУАССИСАҲОИ СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақолаи илмӣ хусусиятҳои ҳоси аудити муассисаҳои соҳаи маориф, асосҳои ташкил ва баргузориҳои аудити муассисаҳои таълимӣ ва чор марҳилаи муҳими ба ҳам алоқаманд дар соҳаи аудити соҳаи маориф, аз ҷумла: а) банақшагири; б) гузаронидани санҷиш; в) ҷамъбаст ва ҳулосабарориҳо аз натиҷаҳои санҷиш; г) иҷрои тавсияҳои ҷараёни аудит мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шудааст. Таклифу пешниҳодҳои дар мақолаи илмӣ овардашуда барои такмили усулҳои аудити муассисаҳои соҳаи маориф мусоидат менамоянд.

АННОТАЦИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АУДИТА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В научной статье описывается специфика аудита образовательных учреждений, основы организации и проведения аудитов образовательных учреждений, а также изучены и исследованы четыре взаимосвязанных важных этапа в области аудита образования, включая: а) планирование; б) проведение аудита; в) обобщение и выводы по результатам проверки; г) выполнение рекомендаций аудиторского процесса. Предложения, внесенные в научную статью, способствуют совершенствованию методов аудита образовательных учреждений.

Ключевые слова: аудит, методика, методология, целевое использование, дедукция, амортизация, мониторинг, качество проверки, государственная аккредитация, количественные и качественные показатели, налоговые льготы, рентабельность, бухгалтерский отчетность.

ANNOTATION IMPROVEMENT OF THE AUDIT METHODS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The scientific article describes the specifics of the audit of educational institutions, the basics of organizing and conducting audits of educational institutions, as well as studied and investigated four interrelated important stages in the field of education audit, including: а) planning; б) conducting an audit; в) summary and conclusions from the audit results; д) implementation of the recommendations of the audit process. The suggestions made in the scientific article contribute to the improvement of audit methods of educational institutions.

Key words: audit, methodology, methodology, targeted use, deduction, depreciation, monitoring, quality of inspection, state accreditation, quantitative and qualitative indicators, tax incentives, profitability, accounting statements.

ТДУ 336.717.32

АМОНАТ ҲАМЧУН ШАРОИТИ МУБАДДАЛГАРДИИ ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ БА НИЗОМИ САРМОЯГУЗОРӢ

Олимов А.Х. – н.и.и., **Шарипов Х.П.**, - ассистент ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

***Калимаҳои калидӣ:** амонат, ташкилотҳои молиявии хурд, захираҳои донорӣ, баҳши молиявӣ-бонкӣ, пасандоз, захираҳои молиявӣ, шахсони ҳуқуқию воқеӣ.*

Амонат яке аз воситаҳои мусоидкунанда ба раванди таъмини устувории соҳаи кишоварзӣ ва ҳалли барномаи озукавории мамлакат ба ҳисоб меравад. То солҳои охир хусусияти хоси ташкилотҳои молиявии хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат буд, ки фаъолияти онҳо бештар аз ташкилоҳои донорӣ вобаста буд. Захираҳои донорӣ, грантҳо, кӯмаки техникӣ ва ғайра имрӯз ҳам барои шумораи зиёди ташкилотҳои молиявии хурд – яке аз сарчашмаҳои воқеии маблағгузорӣ мебошад.

Маълум аст, ки дар шароити тағйирёбии вазъи иқтисодӣ самаранок амалнамоии баҳши молиявии хурд бе сарчашмаҳои мунтазами дастрасии маблағгузорӣ, ки дар айни замон асосан аз сарчашмаҳои берунӣ ташаккул меёбад номумкин аст, зеро сарчашмаҳои дохилӣ қариб, ки истифода намегарданд. Яке аз сарчашмаҳои асосии дохилии захираҳои молиявӣ амонати аҳоли ба ҳисоб меравад.

Муаммои ҷалби амонатҳо аз аҳоли барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калидиро доро мебошад, чунки дар доираи муносибатҳои амонатӣ муносибатҳои зерин ба амал меоянд:

такрористехсоли, ба сифати ҷузъи асосии такрористехсолии васеъ ба амал меояд;

пулӣ-молиявӣ, ки бо гардиши амонати аҳоли ва дар ин асно рушди баҳши молиявӣ-бонкии иқтисоди миллӣ, ба миён меояд, ки ин ба болоравии сатҳи рӯзгузаронӣ ва соҳибкории хурд таъсири мусбӣ мерасонад.

хурдашавӣ, ҳамчун манбаи такрористехсолии сармоя дар мавриди таъсисдиҳии пасандозҳои дарозмуддати молиявӣ дар натиҷаи ташкилнамоии дороиҳои аҳоли дар баҳши бонкии иқтисодиёт, дар бозори қоғазҳои қимматнок ва бозори суғурта ва дигар фондҳо.

Барои баҳши молиявии хурд ҷалби пасандозҳо аҳамияти муҳим дорад, зеро дар шароити бӯҳрони молиявӣ-иқтисодӣ талабот аз рӯи захираҳои молиявӣ шиддат ёфт ва муассисаҳои зиёди молиявӣ-қарзӣ таҳти хатар қарор гирифт.

Чуноне, ки дар боло қайд гардид, солҳои охир аз тарафи ташкилотҳои маблағгузори хурд ҷалби амонати шахсони ҳуқуқию воқеӣ вусъати тоза гирифта истодааст. Дар соли 2018 бақияи амонати шахсони воқеӣ дар ташкилоти маблағгузори хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 682663 ҳазор сомонири ташкил дод, ки нисбати соли 2012 6,8 маротиба зиёд аст (диаграммаи 1).

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи Бюллетени омили бонкӣ соли 2018, № 12

Диаграммаи 1. Бақияи ҳаҷми амонатҳо дар ташкилотҳои маблағгузори хурд, сомонӣ

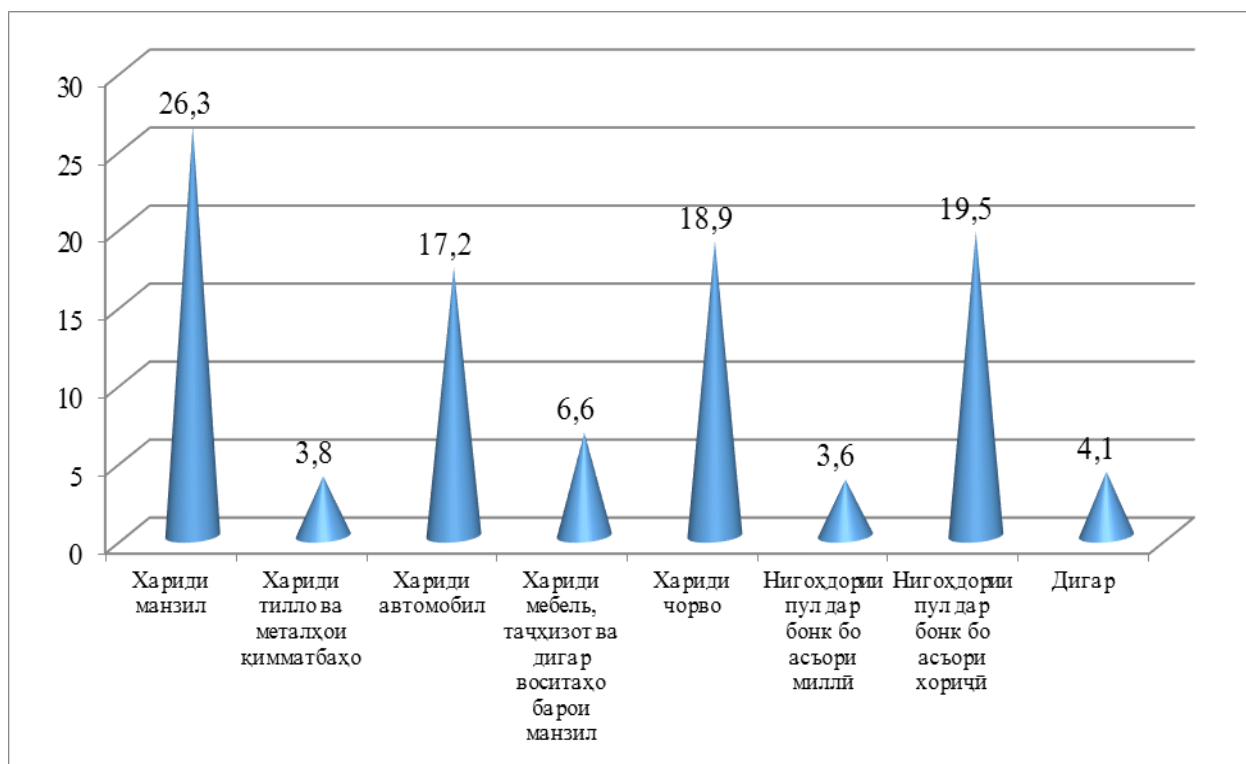
Тибқи ақидаи мо зиёд шудани ҳаҷми амонатҳо бо ду сабаб ба амал омадааст:

- 1) Зиёд шудани ҳаҷми даромадҳои шахсони воқеӣ;
- 2) Боло рафтани сатҳи асъори хориҷӣ нисбат ба асъори миллӣ.

Барои рушди бомуваффақи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни замон зарур аст, ки то сатҳи сармоягузориҳоро афзоиш бидиҳем. Пасандозҳои аҳоли яке аз сарчашмаҳои афзалиятнок ва назарраси дохилии захираҳои молиявӣ барои таҷдиди самаранок ва солимгардии иқтисодиёти ватанӣ ба ҳисоб мераванд. Имрӯз зарур аст, ки сатҳи ғоизи амонатҳои аҳоли аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ боло бурда шавад.

Дар шароити муносири рақобатпазири рушди иқтисодиёт ташкили ғаъолияти сармоягузорӣ дар асоси истиғодабарии пасандозҳои аҳоли наҷандон самаранок истиғода карда мешавад. Талабот оид ба муайянсозии аниқи пасандозҳо дар мамлакат ва коркарди роҳҳои имконпазири ҷалби онҳо ба баҳши молиявӣ-қарзии мамлакат ба миён меояд. Омӯзиши пасандозҳои аҳоли дар умум аз ҷиҳати назариявӣ шавқовар ва аз ҷиҳати амалӣ мақсаднок мебошад, ҷунки имкон фароҳам меорад, то самаранокҳои ҷараёнҳои сармоягузорӣ баланд бардошта шаванд. Муҳим аст, то ҷараёни ташкилнамоии пасандозҳоро таҳлил намуда, бузургии умумии онҳоро муайян сохта, гурӯҳи хонаводаро дар вобастагӣ аз майл ба пасандозҳо ҷудо намуда, инҷунин нақш ва мавқеи ниҳодҳои сармоягузориҳо дар бозори пасандозҳои аҳоли таҳлил намоем.

Ҳангоми мубаддалгардии пасандозҳо ба сармоягузориҳо, аҳоли бо хавфҳои рӯ ба рӯ мегардад, ки бо муғлисшавии ташкилотҳои молиявии хурд, банкҳо алоқаманд мебошанд, зеро вай сармоягузориҳои пасандозҳоро ташкил намуда, иҷронамоии ўҳдадориҳои худро дар назди сармоягузориҳои иҷро намекунад.

Диаграммаи 2. Усулҳои нисбатан боэътимоди нигоҳдории /ҳиссагузориҳои пулӣ

Мо бо андешаи дигар таҳлилгарон роziем, ки ба ҳайси механизми коҳишдиҳии категорияи ишорагардидаи хавфҳо метавонад низоми суғуртакунӣ истиғода карда шавад.

Таҷқиқотҳои аз ҷониби мо анҷомдодашуда дар Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (НТҶ) ва шаҳри Душанбе дар соли 2018 ошкор сохт, ки усулҳои боэътимоди нигоҳдории маблағ инҳо мебошанд: хариди (постройка) амвол, хариди тилло ва сангҳои қимматбаҳо, хариди ҷорво ва инҷунин хариди автомобил (диаграммаи 2).

Аз маълумотҳои бармеояд, ки нигоҳдории пул бо асёри миллий дар банк танҳо 3,6% пурсидашудагон ҷавоб доданд, ки аз камэътимодии шаҳрвандон ба низоми пулӣ шаҳодат медиҳад. Сабаби асосии ин пеш аз ҳама дар солҳои охир муғлис шудани ду

бонк ва ба ҳолати душвори молиявӣ дучор шудани ду бонки калонтарини кишвар ҚСҚ «Тоҷиксодиротбонк» ва ҚСҚ «Агроинвестбонк» ба шумор меравад.

Новобаста аз мушкилиҳои мавҷуда бо ҷорисозии хизматрасониҳои пасандозии хурди ташкилотҳои молиявии хурд, дар умум дар мамлакат шароитҳои муайяне вучуд доранд, ки имкон фароҳам меоранд, то хизматрасониҳои мазкур амалӣ карда шаванд. Аз дигар ҷониб, аз ташкилотҳои молиявии хурд, дар айни замон аз ташкилотҳои қарзии хурди пасандозӣ, фаъолгардони фаъолияти онҳо оид ба ҷорисозии хизматрасониҳои қарзии хурд дар ҳолияти маҳсулотҳои худ, ки бе ягон шарт ба афзоишдиҳии ҳаҷми умумии пасандозҳои ҷалбгардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

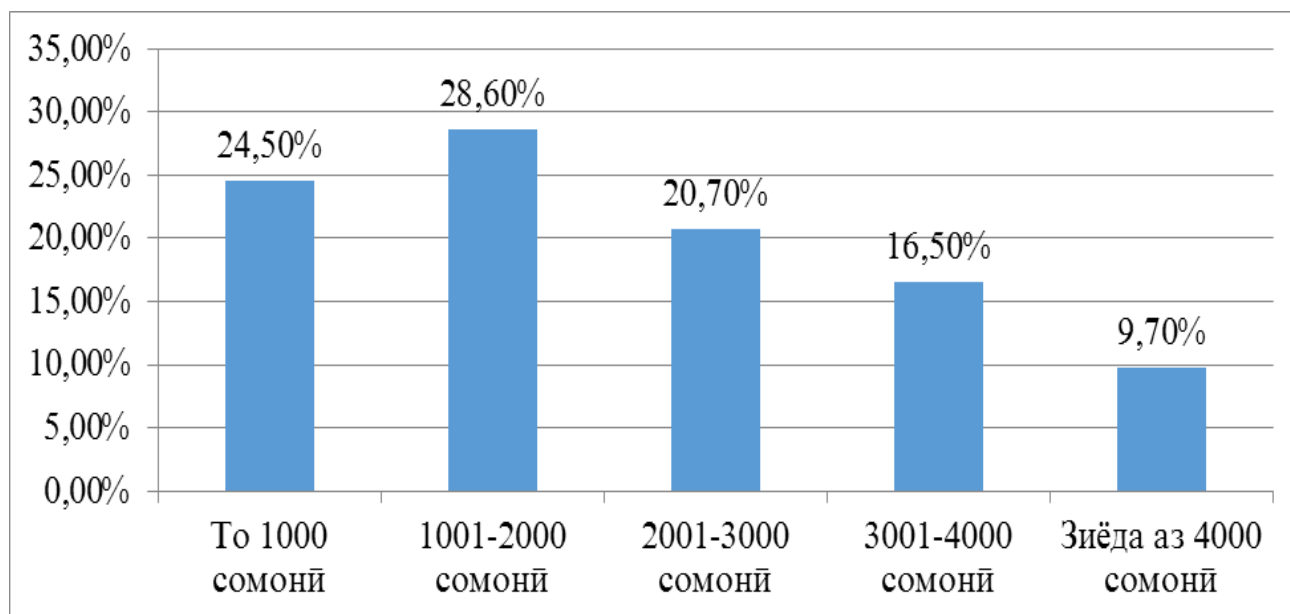
Тибқи маълумотҳои Агентии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон даромади оилаҳо дар ҷумҳурӣ сол то сол тамоили афзоишро дорад.

Ҷадвали 1. -Даромади хонаводаҳо ва истифодабарии он ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳоли дар солҳои 2012-2018, сомонӣ

Нишондиҳанда	Солҳо						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Даромади хонавода	255,8	289,8	308,5	280,6	343,7	361,6	388,4
Хароҷоти оилаҳо	251,6	282,0	290,6	265,8	321,4	329,7	340,6
Бақия	4,2	7,8	17,9	14,8	22,3	31,9	47,8

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии тадқиқоти буҷети хонаводаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон., соли 2018, саҳ. 59

Дар пурсиш 3000 ҳазор оила иштирок намудананд. Шумораи аъзоёни оилаҳои пурсишшуда 18123 нафарро ташкил дод. Таҳлили маълумҳо натиҷаҳои зеринро ба бор овард.

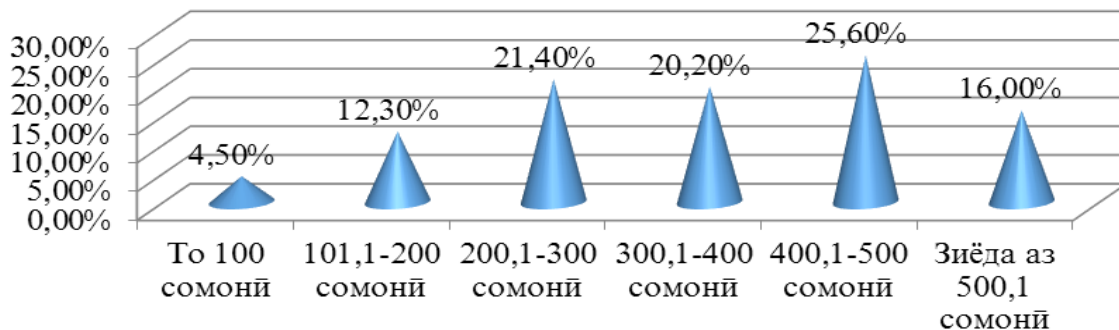
Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи пурсишҳои гузаронидашуда, соли 2018

Диаграммаи 3. Даромади хонаводаҳо дар 1 моҳ, сомонӣ

Натиҷаҳои, ки аз ҷониби мо дар рафти тадқиқоти гузаронида шудаанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки пурсидашудагоне, ки ба гурӯҳҳои ворид мешаванд, даромади моҳона то 1000 ва 2000 сомонӣ ташкил медиҳад, 53,1% ташкил медиҳад, ки ба гуруҳи камбизоат дохил мешаванд. Танҳо 9,7% пурсидашудагон аз 4000 сомонӣ зиёд даромад доранд, ки сатҳи зиндагиашон нисбатан хуб аст.

Барои боло бурдани эътимоднокии аҳоли ба низоми бонкӣ ва ҷалби бештари амонатҳо зарур мешуморем, ки пеш аз ҳама даромадҳои аҳоли тавассути ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ, дастгирии давлати фаъолияти соҳибкорӣ, боло бурдани ғоизи амонатҳо ва балағд эътимоднокии низоми бонкӣ ба роҳ монда шавад.

Ҳамунин дар рафти тадқиқот барзиёдати моҳонаи воситаҳои пулӣ, ки дар оила баъди пардохти ҳамаи хароҷотҳо мемонад ошкор гардид (диаграммаи 4).

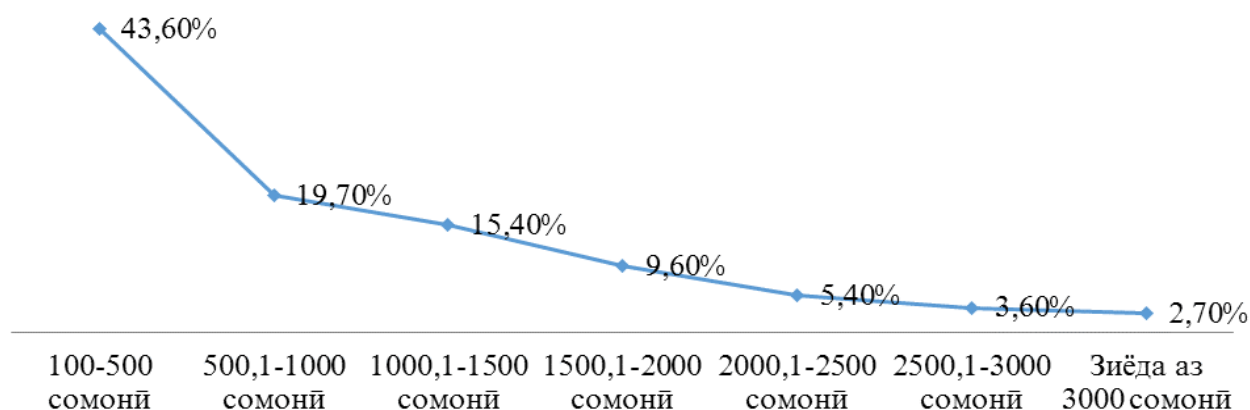

Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯи пурсишҳои гузаронидашуда

Диаграммаи 4. Бақияи моҳонаи воситаҳои пулӣ (сомонӣ), %

Тафовутҳои наҷандон калон дар гурӯҳҳои 101-300 сомонӣ ҳангоми мувофиқасозии тадқиқотҳо ошкор гардиданд. Гурӯҳи пурсидашудагони зиёда аз 500,1 сомонӣ 16% ташкил дод. Ба андешаи мо оилаҳои пурсидашуда қисмати даромадҳои худро пинҳон доштанд.

Дар рафти тадқиқот баъзе лаҳзаҳои ошкор гардиданд, ки аҳамияти калонро ҳангоми аз тарафи ташкилотҳои молиявии хурд ҷорисозии маҳсулотҳои пасандозӣ соҳиб мебошанд. Пеш аз ҳама, маълумотҳои ноқофӣ нисбат ба пасандозҳо, намудҳои амалкунанда ва шароитҳо аз рӯи нигоҳдории онҳо дар бонкҳо мебошанд. Ба ғайр аз ин, ошкор гардид, ки бисёрии пурсидашудагон, ки омодаанд, то суратҳисобҳои пасандозиро боз намоёнд, меҳостанд, ки пасандозҳои худро бо асъори хориҷӣ дошта бошанд. Ҳангоми пурсиш маблағҳои ошкор гардиданд, ки аҳолии омодааст ба сифати амонатҳо ҳармоҳа гузорад.

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи пурсишнома

Диаграммаи 5. Омодагии аҳолии барои гузоштани амонатҳо

Натиҷаҳои бадастовардашуда мавҷудияти талаботро аз рӯи маҳсулотҳои амонати ташкилоти молиявии хурд тасдиқ месозанд, вале дар айни замон, новобаста аз талаботи мавҷуда, ташкилотҳои молиявии хурд ҳақд намеkunанд, то хизматрасониҳои амонатиро ворид созанд. Аз 31 ташкилотҳои қарзии хурди амонатӣ ҳамагӣ 6 тоаш хизматрасонии амонатиро ҷорӣ кардаанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки танҳо 11,7% пурсидашудагон хоҳиши аз 2000 сомонӣ зиёдтар гузоштани маблағро ҳамчун амонат ба ташкилотҳои қарзӣ доранд. Аз ин чунин хулоса баровардан мушкили аст, ки боварии аҳолии ба ташкилотҳои қарздар солҳои охир дар ҷумҳурии мо хоҳиш ёфтааст. Бо роҳи баланд бардоштани сатҳи фоизи амонатҳо ва ташкили дурусти хизматрасонӣ дар низомии бонкӣ метавон боварии аҳолиро ба низомии бонкӣ боло бурд.

Ҷорисозии хизматрасониҳои пасандозӣ аз қафои худ хавфҳои муайяно барои ташкилотҳои молиявии хурд эҷод месозад, ки инҳо дохили ва берунӣ ҳама мешаванд: Ба хавфҳои дохилӣ мо хавфҳои зеринро марбут донистем:

1.Хавфҳое, ки бо сифати оmodасозии ҳайати корӣ ва топ-менеджмент алоқаманд мебошанд.

2.Соҳтори ғайрисамараноки ташкили назорат ва идоракунии ташкилотҳои молиявии хурд.

3.Дикқати нокофӣ аз ҷониби менеджменти ташкилоти молиявии хурд ба зарурияти коркард ва ҷорисозии низоми идоракунии хавфҳо.

Ба хавфҳои берунӣ чунин ҳолатҳоро метавон дохил кард:

Нобовариҳои мизочони нерӯманд. Новобаста аз он, ки ташкилотҳои молиявии хурд аллакай бисёр сол дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ фаъолият менамоянд, мизочони нерӯманд ниҳоят кам ҷалб карда мешаванд.

Тағйирёбии вазъият дар бозор. Чунин хатар барои ташкилотҳои молиявии хурд дар он ифода меёбад, ки чунин тағйиротҳо дар вазъияти бозорӣ метавонанд ба он оварда расонанд, ки ташкилотҳои маблағгузории хурд наметавонанд маҳсулоти худро аз рӯи нархи банақшагирифташудааш фурӯшанд, ва албатта талафотҳоро ба миён меоянд ва чунин вазъият ба дефолт оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, дар рафти омӯзиши масъалаи ҷорисозии хизматрасониҳои пасандозии хурди ташкилотҳои молиявии хурд, мо ба чунин ҳулосаҳо омадем:

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ва иқтисодии муайян барои аз ҷониби ташкилотҳои молиявии хурд ҷорисозии хизматрасониҳои амонатӣ (маҳсулотҳо) вучуд дорад.

Мавҷудияти сарчашмаҳои берунаи тичоратӣ барои ташкилотҳои молиявии хурд дар айни замон имкон наметавонад, ки амонати аҳолиро ба таври ҷиддӣ, ҳамчун сарчашмаи асосӣ барои маблағгузорӣ ҷалб намоянд.

Маҳдудиятҳо оид ба амалисозии амалиётҳои амонатӣ барои ташкилотҳои қарзии хурд ва фондҳои қарзии хурд ба рушди хизматрасониҳои мазкур дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат наменамояд.

АДАБИЁТ

1. Ашуров И.С., Мансуров Ш.Дж. Особенности кредитной политики в условиях переходного периода. Душанбе: Ирфон, 2006. 80 с.
2. Банковское кредитование. Учебник / Под ред. А.М. Тавасиева. М.: ИНФРА-М, 2010. 656 с.
3. Хикматов У.С. Микрофинансовый сектор и развитие малого предпринимательства в Республике Таджикистан. Душанбе: Ирфон, 2010. 185 с.
4. Хикматов У.С. Теоретические основы формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан. Душанбе: Ирфон, 2006. 95 с.

АННОТАТСИЯ

АМОНАТ ҲАМЧУН ШАРОИТИ МУБАДДАЛГАРДИИ ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ БА НИЗОМИ САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур вазъи ҷалби амонатҳо дар ташкилотҳои молиявӣ қарзии хурд мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар мақолаи қайд гардидааст, ки дар шароити тағйирёбии вазъи иқтисодӣ самаранок амалнамоии бахши молиявии хурд бе сарчашмаҳои мунтазами дастрасии маблағгузорӣ, ки дар айни замон асосан аз сарчашмаҳои берунӣ ташаккул меёбад номумкин аст, зеро сарчашмаҳои дохилӣ қариб, ки истифода намегарданд. Яке аз сарчашмаҳои асосии дохилии захираҳои молиявӣ амонатҳои аҳоли ба ҳисоб меравад. Инчунин дар мақола хавфҳои ҷалби амонатҳо таҳлил гардидаанд.

АННОТАЦИЯ

ДЕПОЗИТ КАК УСЛОВИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЕ СБРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ В ИНВЕСТИЦИИ

В данной статье анализируется ситуация с привлечением депозитов в микрофинансовые организации. В статье отмечается, что в контексте меняющихся экономических условий, эффективного функционирования микрофинансового сектора без регулярных источников финансирования невозможно, потому что внутренние источники почти не используются. Одним из основных внутренних источников финансовых ресурсов являются вклады населения. В статье также анализируются риски привлечения депозитов.

Ключевые слова: депозит, микрофинансовые организации, донорские ресурсы, финансово-банковский сектор, сбережения, финансовые ресурсы, юридические и физические лица.

ANNOTATION THE DEPOSIT ASA CONDITION FOR CONVERTING HOUSEHOLD SAVINGS INTO INVESTMENT

In this article is showing analyzes about the situation with involving the deposits to micro-financial organizations. Also this article notes, that in the context of changing economic conditions, effective functioning of the micro-financial sector is impossible without regular sources of financing, because domestic sources are almost not used. One of the main internal sources of financial resources is the deposits of the population. The article also analyzes the risks of involving deposits.

Key words: deposit, micro financial organizations, donor reserve, financial and banking sector, financial reserve, legal and physical persons.

ТДУ 338.430

САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛ ВА ФУРӯШИ МАҲСУЛОТИ САБЗАВОТӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ЧОР ФАСЛИ СОЛ ДАР ЗАМИНИ ОБИИ ДЕҲОТ

Шукуров И.Ш., дотсенти ДАТ ба номи Ш. Шохтемур,

Арзикулов Ш.Д.-унвонҷӯи ДДД,

Бобоазиззода Ш.А., н.и.и. - ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: сабзавот, замини обӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, озуқаворӣ, арзиши асли, гармхонаҳо ва гайраҳо.

Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018. № 451 дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар сари аҳоли танҳо аз қабилӣ сабзавот ва полетиҳо дар ҳаҷми 455 грамм (дар як рӯз), 13,7 кг (дар як моҳ) ва 166,1 кг (дар як сол) зарур мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ба ҳар сари аҳолии кишвар бинобар сабаби маҳдуд будани гармхонаҳо имрӯз мардум аз маҳсулоти сабзавот ва полетиҳо таъмин нестанд.

Таҳлилҳои омӯришӣ нишон медиҳад, ки гарчанде дар ҷумҳурӣ гармхонаҳо бошанд ҳам, аммо воридоти сабзавот ва полетиҳо аз берун бақайд гирифта шудааст, ки он ба талаботи мардум нишондиҳандаи калон аст.

Аз рӯи таҳлилҳои иқтисодӣ ҷумҳурии мо яке аз кишварҳои бо нуфузи аграрӣ баҳисоб меравад. Аммо солҳои охир бинобар сабаби норасоии об дар баъзе деҳот мардум сабзавот ва полетиҳоро аз бозорҳо бо нархҳои баланд харидорӣ менамоянд.

Татбиқи бомуваффақияти ин таҳқиқот ҷойҳои иловагӣ, фурӯши маҳсулотро дар нархҳои пастӣ арзон ва ҳалли муҳимтарини мушкилот таъмин мекунад.

Барои расидан ба ин ҳадаф сохтмони масоҳати гармхона 165 X 61 метр дар ҳар як деҳа талаб мекунад.

Аз ин лиҳоз, таҳқиқот барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сабзавотӣ ва истифодаи он дар чор фасли сол дар замини обии деҳот дар ҳамаи ҷамоату деҳаҳои кишвар бо маҳсулоти болозир ва роҳҳои паст намудани арзиши аслии маҳсулот бо нархҳои нисбатан паст ба фурӯш баровардани маҳсулот мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҳама деҳаҳо бунёди ин гармхонаҳои болозир амалӣ шавад ин ба қишлоқҳои сатҳи камбизоатӣ дар деҳот ва яке аз шохҳои амалишавии ҳадафи таъмини амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад.

Аҳолии кишвар то 73 %-аш дар деҳот зиндагӣ мекунад. Бо бовари қишлоқ ба марид аст, ки дар солҳои минбаъда мардуми деҳот бо маҳсулоти худӣ таъмин мегарданд.

Хусусияти ҳосии ин таҳқиқот дар он аст, ки ба ҳар як деҳа 25-30 бо ҷойи қишлоқ доимӣ таъмин мешаванд.

Нақшаи корӣ барои минтақа - 1 гектар заминҳои обёришаванда омода карда шудааст. Бо ҷойи кор таъмин карда мешавад. Ҳамаи онҳо дар ҳамаи Ҷамоат ва деҳаҳои кишвар таҷрибаи коркарди зироатҳои сабзавотӣ дар тамоми сол доранд.

Ҳоло ҳамаи сокинон ба парвариши сабзавот ва ползихо машғуланд. Баъзе оилаҳо дар як сол 2-3 ҳосил мегиранд, вале маҳалли ҷойгиршавии ҳамаи Ҷамоат ва деҳаҳои кишвар ва замини он имкон медиҳад, ки дар як сол 3-4 ҳосили ҷамъоваришаванда имконпазир мегардад.

Бо вучуди ин, бо сабаби норасоии захираҳои молиявӣ, коргарон танҳо дар фасли тобистон кишт мекунанд ва дар фасли зимистон аз моҳи ноябр то моҳи март замин истифода намешавад. Бинобар ин, дар ин шароит имкони эҳтимолии истифодаи ҳарсолаи замин вучуд дорад. Аз ин лиҳоз, хати асосии тичорат - даромади баланди истифодаи он дар давоми сол мебошад.

Истеҳсоли сабзавот ва таъмини аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маҳсулоти нави тоза ва экологӣ самти асосии таҳқиқоти гузаронидашуда мебошад. Татбиқи бомуваффақияти ин лоиҳа ҷойҳои иловагӣ, фуруши маҳсулотро дар нархҳои пасти арзон ва ҳалли муҳимтарини мушкилот таъмин мекунад.

Дар натиҷаи ин лоиҳа, сатҳи зиндагии аҳолии табақаи осебпазири аҳоли, инчунин кӯмак намудан ва омӯзонидани одамон барои сокинони маҳал барои дигар солҳо имконпазир аст.

Барои расидан ба ин ҳадаф сохтмони масоҳати гармхона 165 X 61 метр (1 гектар) талаб мекунад.

Маҳсулоти натиҷа - сабзавот - муҳити атрофи он мебошад, ки дар байни аҳолии маҳаллӣ ва шаҳрвандон талаботҳои зиёдро истифода хоҳанд бурд. Маҳсулот дар маҷмӯъ дар бозорҳои сабзавоти кишвар фурухта мешаванд. Қариб 220 000 ҳазор сомонӣ даромад аз як гектар дастрас аст, ҳол он ки дар шароити кунунӣ аз як гектар беш аз 20-30 ҳазор сомонӣ гирифта мешавад.

Талабот ба маҳсулот, ки ҳар рӯза дар ҳаёти одам лозим мебошад, ба маҳсулоти лозима ва парҳезӣ ба ҳисоб меравад, аз ин лиҳоз соҳибкор мақсади асосии худро, ки зиёд намудани ҳаҷми кор медонад ва ҳиссаи худро барои иҷро намудани Барномаи озукаворӣ дар амал иҷро менамояд. Чи тавре маълум аст, аҳоли ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва хушсифат ниёзи калон дорад ва маҳсулоти истеҳсол шавандаи соҳибкор дар бозори истеъмолкунандагон ҷойи худро дорад. Аз нишондодҳои омӯрӣ бармеояд, ки истеҳсоли ин намуд маҳсулот ҳамасола зиёд мегардад ва ҳамзамон соҳибкор тасмим бояд гирад, ки барои таъмини саривақтии аҳоли бо маҳсулоти хушсифати истеҳсолшавандаи худ пешкаш намояд.

Бо назардошти чунин нишондодҳо харҷбарории лоиҳа 1 солро ташкил медиҳад.

Воситаҳои фуруши маҳсулот:

Шабакаҳои савдо;

Бозорҳои озука ва ярмаркаҳо;

Харидорони яклухт;

Мағозаҳои озукаворӣ ва гӯшаҳои деҳқон.

Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки банақшагирии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ– нарх, сифат ва дастрас будан ба аҳоли аҳамияти калон дорад.

Талабот ба маҳсулоти истеҳсолии ба нақша гирифташуда хеле баланд мебошад. Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ба нақша гирифташуда бо сифати баланд ва бо нархҳои нисбатан дастрас маҳсулоти рақобатпазир мегардад ва дар бозору нуқтаҳои савдо ва дигар воситаҳои фуруш тез ба фуруш меравад.

Аз ин лиҳоз, кушодани нуқтаҳои савдо, инчунин бастанӣ шартномаҳо бо бозору шабакаҳои савдо, инчунин ошхонаву тарабхонаҳо дар назар аст.

Иқтисодӣ стратегӣ ва тактикий корхона бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ истеҳсолии худ алоқаманд аст. Бинобар ин, нақшаи солими истеҳсолшаванда ва тақмилдодашуда барои фаъолияти бомуваффақияти корхона асос мебошад.

Сохтори ташкилии асосии корхона - сохтори соддатарини ба корхонаҳои хурд, ки бо як тичорат машғуланд, нигаронида шудааст. Дар сохтори мазкур ҳамаи вазифаҳои зарурии идоракунии танҳо аз ҷониби роҳбари асосӣ иҷро карда мешавад.

Сохтори ташкилӣ сохтори диаграммавии корхона мебошад, ки дар он воҳидҳои зербахшҳо ва тамоми низоми тобей қайд карда шудаанд. Он ба тичорат - равандҳо равона карда шудааст ва ҳадафро тасвирот мекунад. Сохтор барои идоракунии тичорат-равандҳо равона карда шудааст, дастаҳои корӣ таъсис дода шудаанд, ки бо ҳамаи мутахассисони зарурӣ таъмин буда, барои тамоми раванд масъуланд, на барои қисматҳои алоҳидаи он вобаста ба ихтисосҳои техникаи онҳо.

Ҳосили зироатҳои сабзавот, махсусан сабз, хеле баланд аст. Маҳсулот ба мардуми деҳа маводи доруворӣ ва маҳсулоти экологӣ расонида мешавад.

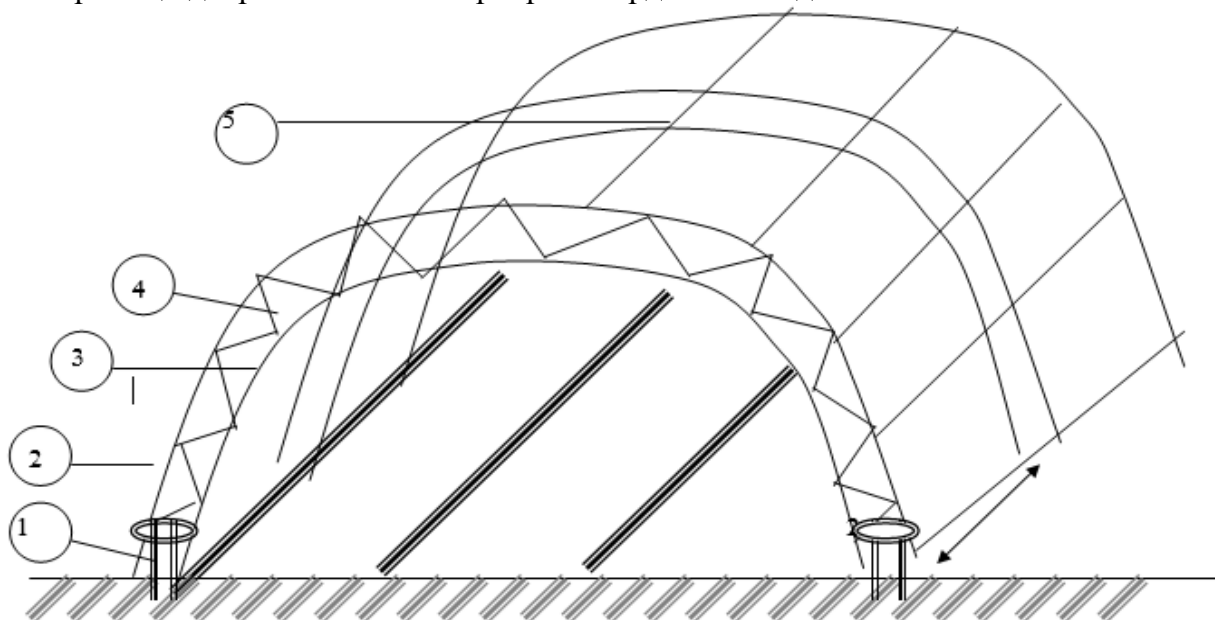
Дар майдони пешниҳодшудаи зироат, номҳои зироатҳои сабзавот парвариш карда мешаванд. Ин навъҳои сабзавот дар ҳамаи заминҳои хоҷагиҳои кишвар парвариш карда мешаванд.

Мо хусусиятҳои техникаӣ ва истеҳсолии ин зироатҳо пешниҳод мекунем:

Навъҳои, ки истифода бурда мешавад аллакай дар ҳама шаҳру ноҳияҳои кишвар таҷриба гузаронида шуда, самарайи хуб ба даст овардааст.

Баъзе аз ин зироатҳо танҳо як помидор (помидор), ду зироат (картошка, бодиринг, қарам, сабзӣ) ва ғайра мебошанд.

Тирамоҳ - давраи зимистон парвариш карда мешавад.

Расм. -Арзиши сохтмони ин гармхона

тартиби ҳисобкардани арзиши сохтмони гармхона чунин аст:

- 1 – қубури рост $\approx (40 \text{ мм}) \quad 2 \text{ м} \times 25 = 50 \text{ м} \times 30 \text{ сом} = 1500 \text{ сомонӣ}$
- 2- қубурҳои беруни $D \approx (20 \text{ мм}) \quad 8 \text{ м} \times 25 = 200 \text{ м} \times 10 = 2000 \text{ сомонӣ}$
- 3- қарқаси дохилӣ қарматур $D \approx (18 \text{ мм}) \quad 8 \text{ м} \times 25 = 200 \text{ м} \times 6 = 1200 \text{ сомонӣ}$
- 4- қарматур барои бастабанди $D \approx (18 \text{ мм}) \quad 4 \text{ м} \times 25 = 100 \text{ м} \times 6 = 600 \text{ сом}$
- 5- ноқили зангногир $D \approx (3 \text{ мм}) \quad 50 \text{ м} \times 5 \text{ қатор} = 250 \text{ м} \times 2 = 500 \text{ сомонӣ}$
- 6- қубури обгузаронӣ $200 \text{ м} \times 8 = 1600 \text{ сомонӣ}$
- 7- қраники 16 адад $\times 20 = 320 \text{ сомонӣ}$

Барои фаъолияти истеҳсоли, қорқарони дорони тахассуси муайян заруранд ва бинобар ин, рушди нақшаи ташкилӣ масъалаи муҳимтарин мебошад.

Аз ин рӯ, ҳангоми ташкили қор, бояд як гурӯҳ таъсис дода шавад: менечер, мутахассисон, қорқарон ва мутахассисони асосӣ (бозорҳо ва молрасонҳо) дар онҳо малақаҳои техникаӣ, идоракунии, тичоратӣ ва тичоратӣ, таҳсилоти онҳо, таҷрибаи қорӣ ва дастовардҳои мавҷуда мебошад.

**Ҷадвали 1 - Нақшаи коргарони пуртаҷриба ҳангоми
бароҳмондани ғайриҷиғ**

Дараҷаи коргарон	Шумора	Музди маоши моҳона	Музди маоши солона
Рохбар	1	2000	24 000
Муҳосиб	1	1500	18 000
Агроном- зироаткор	1	800	9600
Агроном –энтомолог	1	800	9600
Коркуни идораи таъминот	1	700	8400
Фурушанда	5	700*5	42000
Ронанда (кашонидани бор)	1	800	9600
Ҳамагӣ:	11	10100	121 200

Эзоҳ: Агроном – зироткор ва агроном- энтомолог: маркетолог, коркуни идораи таъминот, фурушанда - уҳдадорихоро бо 50% музди иловагӣ мутобик менамоянд.

Қисми асосии лоиҳа нақшаи молиявӣ мебошад, ки баҳодихии миқдорӣ дар тамоми корҳои анҷомдодашуда медиҳад.

Аввал, мо истинодҳои махсусро дар нақшаи молиявии лоиҳаи тиҷоратии худ истифода мекунем.

Усули ҳисобкунӣ муҳлати вақт барои андозаи он нишондиҳандаҳо дар нақшаи молиявӣ ба нақша гирифта шудааст.

Қадами ҳисобкунӣ муҳлати вақтест, ки тавассути нишондиҳандаҳои нақшаи молиявӣ ҳисоб карда мешавад. Аксар вақт, дар соли аввали нақшавӣ дар лоиҳаи тиҷорӣ семоҳа ё давра ҳисоб карда мешавад.

Хусусияти асосии гузаронидани чорабиниҳои молиявӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири омилҳои вақтро дорад, зеро қобилияти харидории пули миллӣ зуд дар шароити болоравии таваррум фарқ мекунад. Илова бар ин, равандҳои таваррумӣ дар як ё як тариқ дар асрҳои ҳамаи давлатҳо ба даст меоянд.

Бо дарназардошти он, ки сатҳи таваррум хеле баланд аст, тавсия дода мешавад, ки барои ҳар як нишондиҳанда муайян карда шавад: нархи фурӯш, музди меҳнат, молу амволи ғайриманқул, энергия ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки кадом андозҳо дар маҳал ва конунгузории андоз амал мекунанд.

Ҷадвали 2- Андозҳои, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амал менамояд

Намудҳои андоз	миқдор, сомонӣ	Замини андозбандишаванда	Пардохта андоз
1. Андозии ягона	150,00	Масоҳат, га	Ҳар семоҳа
2. Андозии даромад	(то 58 сом андоз ситонида намешавад) 8 ва 13% андоз	Даромади шахрвандон	Ҳармоҳа
3. Андозии иҷтимоӣ	25+1	Фонди музди меҳнат ва маоши кормандон	Ҳармоҳа
4. Андоз ба амволи ғайриманқул	3 фоиз аз 58 сомон. Барои ҳар як кв. м.	Масоҳати замини ишғолкардашуда 100метри кв.	Ҳарсола.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Пас аз муайян кардани андозҳо, нишон додани нишондиҳандаҳои хароҷот барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, яъне муайян намудани арзиши истеҳсолот зарур аст. Он метавонад яке аз се усули асосӣ муайян карда шавад: маҷмӯи хароҷот барои ҳисоб кардани хароҷоти хароҷот, хароҷоти хароҷот барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ё бо формулаи ҳисобкардашуда, далелҳои, ки бояд ба таври муфассал ва рангуборӣ шарҳ дода шаванд.

Ҷадвали 3-Арзиши аслии маҳсулот

Харочот	Вобаста аз парвариши кишт
Музди маош бо пардохташавӣ	121 200
Пору	5000
Доруҳои захира	3000
Харочоти нақлиётӣ- захира	5000
Харочоти моддӣ	125500
Харочоти истеҳсоли (гузаронидани сӯрохҳои обгирӣ)	2000
Андозҳо	15500+150+6000
Ҷамъбасти арзиши аслии истеҳсолоти	283 350

Пас аз таҳлили ҳамаҷониба бо зарурати маблағҳои қарзӣ муайян карда мешавад.

Натиҷаи ниҳой вазъи молиявии ширкатро нишон медиҳад, ки он самаранокии он ва маблағи ғоидаро нишон медиҳад.

Ҷадвали 4 -Баҳисобгирии даромад ва харочот аз рӯи нақшаи пешбинигардида

Нишондод	Соли аввал	Соли дуюм ва минбаъда
Даромад аз фуруш (ба ҳисоби миёна дар 1 га), сом	220 000	220 000
Харочот	283 350	21650
Ҳамагии даромад	- 63350	198 350

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф.

Навҳои аз ҷониби мо истифодашуда дар ҳудуди Русия, Ўзбекистон ва Тоҷикистон аз санҷиш гузаштанд ва баҳои аъло гирифтанд. Ин асосан навҳо, меъёрҳои ҳарҷот ва арзиши тухм.

Ҷадвали 5- Муайян намудани навҳои маҳсулот

Номи маҳсулот	Навҳо	Меъёри ҳарҷот дар 1 га
1. Шибит	Деликат, Дипл	10 кг
2. Гашнич	Янтарь, Бухорогӣ	28 кг
3. Чаъфарӣ	Листовая, Плайн, Силдирей	6 кг
4. Пиёз	Блонд, Алиса, Испанский	25-50 кг
5. Редис	Красный, Дулганский, Рубин	10 кг
6. Шавель	Баргғавс	5 кг
7.Карам	Казачок, Июнский, Гермес, Дюма	1 кг
8.Гулкарाम	Атос, Малимба, Осенний гигант	600 гр
9. Бодиринг	Самарканд, Ангел, Борис,Денек	6 кг
10. Помидор	Розовый, ТМК Ташкенский, Волгоград	1 кг
11. Боклажон	Алмаз, Альбатрос, Принц	1 кг
12. Замчабил	Богатырь, Золотое чудо, Венти	600 гр

Ҷадвали 6- Навҳои асосии қорҳои агротехникӣ

Намуди қор	Меъёр барои як қолиб
1. Даровардани поруи органикӣ– пору	600 кг
2. Даровардани поруҳои фосфорӣ ва калий (суперфосфат ё аммофос)	20 кг-фосфат 5-6 кг калий
3. даровардани поруи азотӣ (дар се охури)	20-30 кг
4. Пошидани доруҳои захира зидди ҳашаротҳо (3-4 раза)	80-100 гр
5. Пошидан бо дастгоҳи бастагӣ зидди алафи бегона	20 -30 гр
6. Пошидан ва дурупошӣ зидди бемориҳои киштҳои сабзавотӣ	100-150 гр
7. Чуфткунӣ ба воситаи дастӣ	20-25 см дар ду рӯзи қорӣ
8. Лоихасозӣ ба воситаи дастӣ	Як рӯзи қорӣ
9. Буриши қаторҳои ҷуякӣ	Як рӯзи қорӣ
10. Коштани тухм ва шинонидани ниҳолҳо	Як рӯзи қорӣ
11. Об додан ба ҳар як ҳосил	6-9 бор
12. Пойгачои калангӣ байни ду қатор	Як рӯзи қорӣ
13 Қорҳои гуногун (ягона, шинонидан, хишова)	Як рӯзи қорӣ
14. Ҷамъовариҳои ҳосил дар як қолиб	2-3 рӯзҳои қорӣ
15. Интиқоли ҳосили тайёр	2-3 рӯзҳои қорӣ

Ҳамин тариқ, истифодаи ҳарсолаи замин имкон медиҳад, ки солона 200-220 ҳазор сомониро гирад, ки 190-200 ҳазор сомони ғоидаи софро ташкил медиҳад.

SWOT таҳлили лоиҳаи истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сабзавотӣ ва истифодаи он дар чор фасли сол барои муайян намудани тарафҳои қавӣ ва заифи лоиҳаи «Истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сабзавотӣ ва истифодаи он дар чор фасли сол» SWOT таҳлилро истифода мебарем.

Дар SWOT таҳлили гузаронидашуда, тарафҳои қавӣ, заиф ва имконияту таҳдидҳои лоиҳа нишон дода шудааст. Ба тарафҳои қавӣ ва заифи чунин тавсифҳо шомил мебошанд.

Расми 2-Таҳлили вазъияти умумӣ (SWOT)

<u>Тарафҳои қавӣ</u>	<u>Тарафҳои заиф</u>
Мавҷуд будани захираҳои табиӣ Мавҷуд будани талабот ба маҳсулоти зикргардида; Мавҷуд будани захираҳои меҳнатии озод дар деҳот; Маркетинги дурандешона.	Норасогии маблағ барои татбиқи таҳқиқоти мазкур; Заминаи сусти моддию-техникии соҳа; Набудани ҷойҳои корӣ
<u>Имкониятҳо</u>	<u>Хатарҳо</u>
Дар асоси шартнома фурӯши маҳсулот; Таъсис додани нуктаҳои савдо барои фурӯши маҳсулот; Мавҷуд будани лоиҳаи мазкур; Рушди тиҷорати хурду миёна ва ташкили ҷойҳои кории нав; Аз рӯи ғайриқонунии гузаштани саҳми соҳибкор ба иқтисодиёт ва рушди кишвар;	Офатҳои табиӣ (обҳезӣ, хушксолӣ, тарма, ярч ва ғайра); Талафоти табиӣ Болорагии таваррум;

Хулоса, таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ мекунад, ки тақсими захираҳо ва маҳсулот маҳдуд метавонад бо се роҳ самаранок амалӣ карда шавад.

- дар бораи худтанзимкунии бозор.
- системаи механизми банақшагирии муносиб.
- бо истифодаи якхелаи бозор ва оғози нақшавӣ.

Бо мақсади татбиқи таҳқиқоти муайяншуда дар ҳар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои тавсеаи маркетинги дохилӣ бомуваффақият амалӣ карда шуданд ва нақшаи илман асоснок карда шуда барои баланд бардоштани сатҳи даромаднокии 50-60 фоиз имкон дод.

Умуман, мақсадҳои гузашташуда имкон медиҳад, ки базаи моддӣ-техникӣ мустаҳкам гардад, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, дар бозор пайдо шудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза бо нархҳои нисбатан арзон ва ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардад.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2018. № 451 «Дар бораи тасдиқ намудани меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озукаворӣ ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон»
2. Маликов И. А. Проблемы формирования рынка мяса в Республике Таджикистан/Душанбе, 2007. - С.87.
3. Шаропов У. Многоконтинентное сельское хозяйство-приоритетное направление аграрной политики Республики Таджикистан// Международный сельскохозяйственный журнал, 2010. - №5 -С.35-39.

АННОТАЦИЯ

САМАРАНОКИИ ИСТЕҲСОЛ ВА ФУРӯШИ МАҲСУЛОТИ САБЗАВОТӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ЧОР ФАСЛИ СОЛ ДАР ЗАМИНИ ОБИИ ДЕҲОТ

Дар навишти мақолаи мазкур оид ба истеҳсоли сабзавот ва таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти нави тоза ва экологӣ дорои сифати баланд барои аҳоли пайдо гардад. Барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сабзавотӣ ва истифодаи он дар чор фасли сол дар замини обии деҳот дар ҳамаи ҷамоату деҳаҳои кишвар бо маҳсулоти кишоварзӣ ва роҳҳои паст намудани арзиши аслии маҳсулот бо нархҳои нисбатан паст ба фурӯш баровардани маҳсулот мебошад.

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА И ПРОДАЖИ ОВОЩНЫХ ПРОДУКТОВ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЧЕТЫРЕХ СЕЗОНАХ НА СЕЛЬСКОЙ ОРОШЕННОЙ ЗЕМЛЕ

При написании данной статьи о производстве овощей и обеспечении населения страны новыми и экологически чистыми продуктами высокого качества для населения. Для производства и реализации овощных продуктов и их использования в течение четырех сезонов года на орошаемых сельских землях во всех джамоатах и деревнях страны с сельскохозяйственной продукцией и способы снижения себестоимости продукции при относительно низких ценах.

Ключевые слова: овощи, орошаемые земли, сельскохозяйственная продукция, продукты питания, стоимость, теплицы и т.д..

ANNOTATION

EFFICIENCY OF PRODUCTION AND SALE OF VEGETABLE PRODUCTS AND ITS USE IN FOUR SEASONS ON RURAL IRRIGATED LAND

When writing this article about the production of vegetables and providing the country's population with new clean and environmentally friendly high-quality products for the population. For the production and sale of vegetable products and their use for four seasons on irrigated rural lands in all jamoats and villages of the country with agricultural products and ways to reduce production costs at relatively low prices.

Key words: vegetables, irrigated land, agricultural products, food, value, greenhouses, etc.

УДК 330.332.54

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Бобоев А.А., к.э.н., доцент, ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: показатели, эффективность, инвестиции, сельское хозяйство, методы оценки.

В нынешних условиях существуют множество различных критериальных показателей эффективности инвестиций. Определение значений показателей эффективности инвестиций позволяет оценить рассматриваемый инвестиционный объект с позиций приемлемости для дальнейшего анализа. Оценка эффективности инвестиций в сельском хозяйстве, на наш взгляд, является наиболее ответственным этапом принятия инвестиционного решения. От результатов оценки эффективности инвестиций, во многом, зависит степень реализации цели инвестирования.

Многие ученые считают, что вложения инвестиции в экономические объекты оправданы только тогда, когда они приносят прибыль. По мнению профессора Н. Попова, эффективность инвестиций определяется соотношением приростов показателей за определенный период. Общую (абсолютную) эффективность составляет прирост продукта в расчете на суммарные инвестиции за то же время (или прирост дохода в расчете на производственные инвестиции) [8, с.314].

Задача повышения экономической эффективности инвестиций может быть поставлена двояким образом. Если размер инвестиционных вложений для реализации инвестиционного проекта определен, то следует стремиться получить максимальный социально-экономический эффект от суммы инвестиций, от каждой единицы инвестиционного ресурса. Если необходимый результат должен быть достигнут за счет инвестиций, то необходимо искать способы снижения расхода инвестиционных ресурсов, которые позволят достичь поставленной цели.

Оценивая эффективность инвестиционных вложений, необходимо соотносить между собой и сравнивать результаты, полученные от инвестирования в экономику в целом и величину самих вложений.

При оценке экономической эффективности инвестиций используются методики, показатели зависимости, формулы, позволяющие оценить результативность и эффективность вложений.

Авторы книги «Курс экономики» [6] называют систему показателей абсолютным экономическим эффектом и относительным экономическим эффектом. По их мнению, абсолютный эффект является функцией времени, вначале он отрицателен, так как на вложенный капитал еще не получен доход, а затем, по мере отдачи капитала, постепенно увеличивается и становится положительным, когда доход от вложений капитала превышает сами вложения.

Абсолютный экономический эффект $\mathcal{E}$ от вложения капитала K определяется в виде разности между доходом D , полученным за счет вложений, и величиной самих вложений, т.е.

$$\mathcal{E} = D - K \quad (1)$$

Относительный экономический эффект инвестиций определяется в виде отношения дохода, прибыли от инвестиций к величине вложенного капитала. Эффективность $\mathcal{E}$ инвестиций в масштабе хозяйства страны определяется по формуле

$$\mathcal{E} = \frac{ВВП}{K}, \quad (2)$$

где **ВВП** – валовой внутренний продукт страны;

K – инвестиции, обусловившие создание ВВП, годовой объем инвестиций в экономику страны в денежном исчислении [6, с.221-222].

Также таджикские исследователи [5, с.31-33] в своих работах использовали следующий комплекс показателей для оценки эффективности инвестиций.

1. Дополнительный выход продукции на 1 сомони инвестиций

$$\mathcal{E} = \frac{(ВП_1 - ВП_0)}{И},$$

где $\mathcal{E}$ – эффективность инвестиций,

$ВП_0, ВП_1$ – валовая продукция при исходных и дополнительных инвестициях,

$И$ – сумма дополнительных инвестиций.

2. Снижение себестоимости продукции в расчете на 1 сомони инвестиций

$$\mathcal{E} = \frac{Q_1(C_0 - C_1)}{И},$$

где Q_1 – годовой объем производства продукции в натуральном выражении после дополнительных инвестиций,

C_0, C_1 – себестоимость единицы продукции соответственно при исходных и дополнительных инвестициях.

3. Сокращение затрат труда на производство продукции, в расчете на 1 сомони инвестиций

$$\mathcal{E} = \frac{Q_1(T_0 - T_1)}{И},$$

где T_0 и T_1 – соответственно затраты труда на производство единицы продукции до и после дополнительных инвестиций.

4. Увеличение прибыли в расчете на 1 сомони инвестиций

$$\mathcal{E} = \frac{Q_1(\Pi_0 - \Pi_1)}{И},$$

где Π_0 и Π_1 – соответственно прибыль на единицы продукции до и после дополнительных инвестиций.

5. Срок окупаемости инвестиций

$$t = \frac{И}{Q_1(\Pi_1 - \Pi_0)} \quad \text{или} \quad t = \frac{И}{Q_1(C_0 - C_1)}.$$

Все перечисленные показатели используются для комплексной оценки эффективности инвестирования, как в целом, так и по отдельным объектам.

Сельскохозяйственным предприятиям часто появляется необходимость сравнивать затраты и доходы, полученные в разное время. Естественно, инвестиционные затраты со временем увеличиваются, и возврат дохода обычно начинается после того, как все расходы были завершены. Поэтому при анализе инвестиций необходимо учитывать такое понятие, как стоимость денег во времени, другими словами, ранее полученные сомони дороже, чем сомони, полученные через некоторое время.

Следует отметить, что инвестирование - это долгосрочный процесс, поэтому при осуществлении инвестиционной деятельности следует сравнивать текущую стоимость инвестиций с будущей стоимостью. На наш взгляд, *будущая стоимость инвестиций* - это стоимость, которая будет формироваться в течение определенного периода времени, а *текущая стоимость* - это начальное значение суммы, инвестированной для получения будущего дохода. Поэтому в экономическом анализе метод дисконтирования используется для измерения текущей и будущей стоимости инвестиций в одном масштабе.

Дисконтирование – это метод или способ преобразования будущей стоимости инвестиции в ее приведенную стоимость или передачи потоков доходов и затрат друг другу на основе ставки дисконта с целью получения текущей стоимости инвестиций из будущих инвестиционных доходов и затрат.

Обратный процесс дисконтирования - это *начисление сложных процентов*, иначе он называется *экстраполированием*. Экономические источники предлагают формулы, которые используются при определении будущей и текущей стоимости инвестиций [7, с.337].

Для расчета будущей стоимости инвестиций используется следующая формула, в которой будущая стоимость получается путем умножения текущей стоимости на процент, накопленный за данный период:

$$FV = PV \times (1 + r)^n, \quad (3)$$

где *FV* – будущая стоимость инвестиций;

PV – текущая стоимость инвестиций;

r – ставка процента;

n – число лет.

При дисконтировании, наоборот, находят текущую стоимость инвестиций, и делается расчет:

$$PV = FV \frac{1}{(1 + r)^n} \quad (4)$$

Ученые-экономисты предлагают одинаковые критериальные показатели для оценки эффективности инвестиций. К таким показателям относятся *чистый дисконтированный доход*, *индекс доходности*, *срок окупаемости* и *внутренняя норма доходности*. Но в формулах этих показателей они используют различные алгоритмы расчета. А также эти критерии в различных экономических источниках приводятся под различными названиями.

Игонина Л.Л. пишет: «Чистый дисконтированный доход – это превышение интегральных результатов над интегральными затратами, или иначе, разность между суммой денежных поступлений в результате реализации проекта (дисконтированных и текущей стоимости) и суммой дисконтированных текущих стоимостей всех инвестиционных вложений» [4, с.337]. Горбылева З. считает, что это показатель «оценивается специалистами как самый надежный» [3, с.238].

Чистый дисконтированный доход (NPV) определяется «как разница между приведенными к настоящей стоимости суммой чистого денежного потока за период эксплуатации инвестиционного проекта и суммой инвестиционных затрат на его реализацию» [7, с.214], или «как сумму текущих эффектов за весь расчетный период, приведенную к начальному периоду» [4, с.337]. При допущении, что норма дисконта

является постоянной в течение всего расчетного периода, т.е. в течение всего расчетного периода не происходят инфляционные изменения, расчет осуществляется в базовых ценах.

Попов Н.А. предлагает следующую формулу определения чистого дисконтированного дохода:

$$NPV = \sum_{t=0}^T (R_t - Z_t) / (1 + E)^t, \quad (5)$$

где R_t – результаты (доходы), достигнутые на шаге t ;

Z_t – затраты на том же шаге t ;

T – горизонт расчета (период прогноза);

E – ставка дисконта [8, с.328].

В том случае, если больше значения NPV , то инвестиции эффективны при данной норме дисконта. Его отрицательное значение говорит о том, что инвестиции не принесли должного эффекта, т.е. не окупались.

Индекс доходности представляет собой «не разницу доходов и затрат на проект» [9, с.45-46], а отношение суммы текущей стоимости доходов к величине вложений. Этот показатель рассчитывается по формуле

$$PI = \sum_{t=0}^T (1 + r)^t / (R_t - Z_t) / I_o, \quad (6)$$

где PI – индекс доходности;

I_o – единица инвестиций.

Здесь важно отметить, что индекс доходности, как относительный показатель, тесно связан с чистым дисконтированным доходом, который является абсолютным показателем. Поэтому индекс доходности достаточно удобен при выборе проекта из ряда альтернативных, имеющих примерно одинаковое значение NPV . В целом, если индекс доходности выше единицы, то инвестиции эффективны и наоборот.

Одним из наиболее распространенных, в тоже время один из самых простых показателей оценки эффективности инвестиций, который широко используется на практике, является *срок окупаемости*. Это период, необходимый для полного возмещения первоначальной стоимости, т.е. это период, с которого первоначальные вложения покрываются общими результатами внедрения или превышают их стоимость. Для расчета срока окупаемости Мокий М.С. и другие [7, с.215] предлагают следующую формулу:

$$CO = ИЗ / ЧДП_{ср}, \quad (7)$$

где $ИЗ$ – сумма инвестиционных затрат, необходимых для реализации проекта;

$ЧДП_{ср}$ – среднегодовая сумма чистого денежного потока за период эксплуатации проекта (в случае осуществления краткосрочных инвестиций этот показатель определяется как среднемесячный).

Срок окупаемости, являясь наиболее распространенным показателем оценки эффективности инвестиций, и он не лишен недостатков. Основным недостатком данного показателя как показателя эффективности является то, что срок окупаемости не учитывает весь период инвестиционной деятельности и, следовательно, не влияет на все доходы, находящиеся за пределами срока окупаемости. То есть этот показатель не учитывает чистые денежные потоки, формирующихся после периода окупаемости инвестиций.

Другим наиболее сложным показателем оценки эффективности инвестиций является внутренняя норма доходности (IRR), который «характеризует уровень доходности определенного инвестиционного объекта, выражаемый нормой дисконта, при которой будущая стоимость денежного потока от инвестиций равна текущей стоимости инвестируемых средств» [4, с.338]. При этом используется следующий алгоритм расчета:

$$\sum_{t=0}^T (R_t - 3_t) / (1+r)^t = \sum_{t=0}^T I_o / (1+r)^t \quad (8)$$

Она представляет собой ту ставки дисконта, при которой величина чистого дисконтированного дохода равна нулю. Пользуясь принятыми ранее обозначениями, можно определить, что **IRR** – это значение **E** в формуле (5).

Если расчет чистого дисконтированного дохода показывает, является ли вложение в объект инвестирования эффективным с определенной ставкой дисконтирования, то внутренняя норма доходности определяется во время расчета и затем сравнивается с требуемой нормой прибыли.

Изучая показатели эффективности из экономических источников, можно сделать вывод, что на сегодняшний день не установлены ни общепринятые названия стандартов, ни их единые алгоритмы расчета. Поэтому мы выбрали названия критериев, которые рекомендуют использовать многие ученые. Следовательно, все вышеперечисленные показатели инвестиционной активности взаимосвязаны, но принципиально различаются только два критерия: чистый дисконтированный доход и внутренняя норма доходности.

Здесь можно привести основное преимущество чистого дисконтированного дохода, а также недостатка критерия внутренней нормы доходности. Основное преимущество критерия чистого дисконтированного дохода состоит в том, что он является абсолютным показателем и дает предсказуемую оценку прибыли, т.е. самый общий характер инвестиционного результата напрямую отражая цель вложения. Однако в экономической литературе по инвестиционному анализу часто отмечается, что сложность выбора подходящей ставки дисконтирования является недостатком этого показателя. Также следует отметить, что при использовании внутренней нормы доходности отсутствует предварительного определения индивидуальной ставки дисконтирования, что является преимуществом этого показателя. На наш взгляд, это не так. В то же время, по сути, существует проблема определения ставки дисконтирования при использовании внутренней нормы доходности. Как уже отмечалось, в процессе сравнительной оценки инвестиций внутренний уровень дохода сравнивается с требуемой нормой доходности. Однако требуемая норма прибыли не превышает ставки дисконтирования, поэтому при использовании внутренней нормы прибыли ставку дисконтирования следует определять заранее в качестве сравнительной основы.

На наш взгляд, недостатком показателя внутренней нормы доходности является то, что это относительный показатель, на основании которого невозможно сделать правильные выводы о возможном вкладе в рост капитала предприятия. Он показывает только максимальный уровень затрат, который может быть связан с предполагаемым проектом, и не подходит для анализа неординарных проектов, когда затраты и денежные потоки взаимозаменяемы.

Следовательно, чистый дисконтированный доход, как основной показатель среди рассматриваемых показателей эффективности инвестиций, занимает особое место, в то время целесообразно использовать другие критерии совместно с данным показателем.

Таким образом, расчет показателей эффективности инвестиций основан на темпах роста макроэкономических показателей за определенный период времени. Общий показатель эффективности определяется как отношение роста чистого продукта к инвестициям за тот же период. В условиях перехода к рыночной экономике при высоком уровне инфляции этот показатель не дает четкого представления об эффективности инвестиций. В этой связи целесообразно сравнить динамику инвестиций в сельское хозяйство и размер валового дохода по годам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексанов Д.С., Кошелов В.М. Экономическая оценка инвестиций. – М.: Колос-пресс, 2002. – 382 с.
2. Глазунов В.Н. Оценка инвестиций // Финансы, 2002. - №12. – С. 33-35.
3. Горбылева З.М. Экономика туризма. – Минск, БГЭУ, 2004. – 478 с.
4. Игонина Л.Л. Инвестиции. Учебное пособие. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.

5. Исмоилов А.А. Анализ эффективности инвестиционной деятельности в предприятиях АПК //Актуальные проблемы АПК Республики Таджикистан. (Материалы научно-практической конференции)// Душанбе, 2004. – С. 31-33.
6. Курс экономики. Учебник. Под ред. проф. Б. Райзберга. М.: Инфра, 2004. – С. 207
7. Мокий М., Скамай Л., Трубочкина М. Экономика предприятия. - М.: ИНФРА-М, 2002.
8. Попов Н.А. Экономика отраслей АПК - М.: ЭКМОС, 2002.– 368 с.
9. Рахимов З. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка – Душанбе: Ирфон, 2002. – 124 с.

АННОТАЦИЯ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В этой статье рассматриваются проблемы использования методов и приемов для определения эффективности инвестиций в сельском хозяйстве. Представлены мнения об общепринятых методах оценки инвестиций и их применении в сельском хозяйстве.

АННОТАЦИЯ УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ САМАРАНОКИИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои истифодаи усулу роҳҳои муайянкунии самаранокӣ сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ баррасӣ шудаанд. Ақидаҳо оид ба усулҳои маъмули баҳодихии сармоягузорӣ ва истифодаи онҳо дар соҳаи кишоварзӣ дарҷ гардидаанд.

Калимаҳои калидӣ: нишондиҳандаҳо, самаранокӣ, сармоягузорӣ, соҳаи кишоварзӣ, усулҳои баҳодихӣ.

ANNOTATION METHODS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF INVESTMENTS IN AGRICULTURE

This article examines the problems of using methods and techniques to determine the effectiveness of investments in agriculture. The opinions on generally accepted investment appraisal methods and their application in agriculture are presented.

Key words: indicators, efficiency, investments, agriculture, assessment methods.

ТДУ 658.5.10.12: 632.15

ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

Ахмедов Д.Ҳ. – н.и.и., дотсент, ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: диверсификатсия, иқтисоди бозоргонӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, модел, нарх, технологияҳои иноватсионӣ, замин, самаранокӣ.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ, яке аз механизми рушди асосии маҳсулоти кишоварзӣ ин диверсификатсияи соҳа мебошад. Бо мақсади расидани ба ҳадафҳои умумимиллӣ ва умумихалқии кишвар ва бо маводҳои ғизои таъмин намудани аҳолии ҷумҳурӣ ва инчунин рушди босуботи соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ “Барномаи амнияти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Консепсияи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ва як қатор санаду меъёрҳои ҳуқуқӣ қабул гардидааст. Маҳз ҳамин барномаҳо буданд, ки дар ҷумҳурӣ соли 2019 ҳаҷми истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ба маблағи 25,6 млрд сомони ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018, 7% зиёд мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки таъмин намудани аҳолии ҷумҳурӣ ба талаботи физиологии организми инсон бо моддаҳои ғизоӣ ва энергияҳо дар як вақт вазифаи пешгирикунанда ва табобати мутахассисони соҳа ҳисобида мешавад. Ҳамаи асоси ин ғамхорӣ маҳсус ба табақаҳои осепазири ҷомеа, аз ҷумла кудакон, маъҷубон, шахсони пиронсол ва ғайраҳо мебошад.

Диверсификатсияи маҳсулоти кишоварзӣ – ин иваз ё гардиши зироатҳои анъанавии кишоварзӣ (пахта, гандум, чуворимакка, биринҷ ва ғайраҳо) мебошад, ки дар заминҳои шурнокии баланд парвариш кардан душвор мебошад. Яъне, агар замини киштшаванда шурнокии баланд дошта бошад, метавонем аз зироатҳои ки ба ин намуд ҳок тобоваранд кишт намоем. Мисол, зироатҳои чаварӣ ва арзан.

Истилоҳи диверсификатсия аз калимаи латинӣ *diversus* – гуногуншаклӣ, гуногунрунӣ мебошад. Аз нуқтаи назари олимони соҳаи кишоварзӣ бошад, дигаргунсозии шаклҳои хоҷагидорӣ ва ҷори намудани технологияҳои иноватсионӣ, захирасарфакунии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзиро инъикос менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои як метри мураба ба роҳ мондани парвариши картошка, гандум ва чуворимакка мувофиқ буда, ду маротиба зиёдтар сафед истеҳсол кардан мумкин аст, ки барои организми инсон хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад.

Шароити иқтисоди бозоргони тақозо менамояд, ки барои таъмини бозори дохилии кишвар бо маҳсулоти худӣ дар чор фасли сол, яке аз вазифаҳои асосии ҳар як сокини кишвар мебошад. Аз ин лиҳоз, моро зарур аст, ки рушди босуботи иқтисодиёт ва иҷтимоӣ Тоҷикистонро вобаста ба таъмини амнияти озукаворӣ, яке аз ҳадафҳои стратегии асосии худ қарор диҳем.

Шароити таъбию иқлимии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар кишоварзи натавонанд пахтакорӣ балки соҳаҳои дигари растанипарварӣ, аз ҷумла сабзавоткорӣ, боғу-тоқпарварӣ, лимупарварӣ, тамоқпарварӣ ва ғайраҳо низ тарақи ёбад. Метавонем қайд кард, ки дар чорводорӣ бошад, соҳаҳои кутоспарварӣ, моҳидорӣ, парандапарварӣ, асппарварӣ, гусфандпарварӣ ва ғайраҳо рушд карданашон хеле қулай ва мувофиқ мебошад.

Дар шароити муосир барои рушди истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳури мушкilotҳои доимӣ барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ пеш меояд. Бо мақсади кам кардани хароҷоти истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва дастрасии мардум бо нархи дастрас ба озукаворӣ, мутахассисони соҳаи кишоварзиро зарур аст, ки имкониятҳои навро ҷустуҷу намоянд. Ҷустуҷуи доимии модели оқилона истифодабарӣ ва рушди минбаъдаи корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ истеъмолкунандагони бозори кишоварзиро лозим меояд, ки истифодаи диверсификатсияи истеҳсолотро ба роҳ монда, монеъи хароҷоти нисбатан баланди истеҳсолоти кишоварзӣ шуда тавонад.

Диверсификатсияи фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ имкон медиҳад, ки ҳафҳои хароҷоти беасос кам карда шуда ва ба сохтори тағирёбандаи талабот ҷавобгу бошад, ки иқтисодии корхонаҳои кишоварзиро нигоҳ дорад. Хусусияти диверсификатсияи соҳаи кишоварзӣ ин мутобикшавӣ ба шароити тағирёбандаи бозори кишоварзӣ мебошад, ва инчунин дар шароити иқтисоди бозогонӣ сабаби паст шудани нархи маҳсулотҳои кишоварзӣ шуда метавонад.

Диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ имконият медиҳад, ки технологияҳои иноватсионӣ, сарфҳои захираҳо, истифодаи ҳамачонибаи захираҳои замин, иқтисодии хоҷагҳои кишоварзӣ рушд ёбад. Бояд қайд кард, ки ҳангоми муайян кардани диверсификатсияи истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ хусусиятҳои захираҳои замин, ҳосилнокии ҳок, шароити табиӣ ва иқлимӣ, мавқеи ҷойгиршавӣ, фаъолияти истеъмолкунандагон, категорияҳои нархҳои маҳсулоти хуруқдорӣ ба назар гирифта шавад.

Такмил додани механизми идоракунӣ бо дарназардошти истифодаи имконпазири технологияҳои сарфазахиракунии яке аз усулҳои баланд намои самаранокии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ҳисобида мешавад.

Барои ноил шудан ба самаранокии баланд аз ҳисоби истифодаи технологияҳои сарфазахиракунанда, бояд ҳамаи марҳилаҳои истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ ва

занчири технологии истехсолот ва коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ ба роҳ монда шавад.

Бояд ёдовар шуд, ки сарфаи захираҳо дар якҷоягӣ бо ҷори намудани усулҳои ҷараёни инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ хеле муҳим мебошад.

Сарфазахиракунанда ҳамчун мафҳуми мқайян буда, яъне маҷмуи унсурҳо ва захираҳо, ки афзалиятҳоро барои таъмини хароҷоти молиявии корхона, захираҳои инсонӣ ва маданӣ дар асоси имкониятҳо, дастовардҳои пешрафтаи илмӣ ва техникӣ барои ба даст овардани маҳсулоти рақобатпазир ва кам кардани хароҷоти маҳсулот дар шакли молли ва пулӣ мебошад.

Бо истифода аз усулҳои ананавии истехсолот қисми зиёди ғоида ба хароҷоти истехсолот мансуб аст. Дар айни замон ҳамаи корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ аз тағирёбии шароити иқлимӣ ва табиӣ вобастагӣ дорад. Дар ҳолати истифодаи технологияҳои захирасарфакунанда тақрибан 20 ғоизи ҳиссаи эҳтимолии таъсири омилҳо мусбӣ кам мегардад, ки инҳам бошад ба самаранокии корхонаҳои кишоварзӣ ғоидаовар мегардад.

Дар широкӣ иқтисоди бозоргонӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчи зудтар кушиш менамояд, ки таъмини амнияти озукавории кишварро бо маҳсулотҳои истехсолшавандаи ватанӣ ба роҳ монад. Истехсоли маҳсулотҳои кишоварзии ҷумҳури сол аз сол рушд намуд истодааст, ки ин ҳам барои таъмини бозори диҳили бо маҳсулоти худӣ мусоидат менамояд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1 - Истехсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015-2019

№	Номгӯ	Воҳид ченак	Солҳо					Соли 2019 нисба-ти соли 2015 бо %
			2015	2016	2017	2018	2019	
1	Ғалла ва лубиёғиҳо	ҳаз.тон	1392,5	1435,8	1447,6	1296,1	1414,6	101,5
2	Пахта	ҳаз.тон	270,0	284,7	386,5	300,3	403,0	149,2
3	Картошка	ҳаз.тон	887,4	898,1	782,8	964,6	994,4	112,0
4	Сабзавот	ҳаз.тон	1666,5	1748,2	1859,0	2119,3	2182,5	130,9
5	Мева ва бутамева	ҳаз.тон	299,2	364,0	405,0	447,9	473,7	158,0
6	Анғур	ҳаз.тон	203,8	214,7	228,3	241,9	247,1	121,2
7	Гандум	ҳаз.тон	898,3	917,0	899,6	778,9	836,8	93,1
8	Тухм	млн.дон	357241	337153	341400	450284	725284	203,0
9	Гушт	ҳаз.тон	217,7	233,3	248,7	261,9	272,5	125,1
10	Зағир	ҳаз.тон	90,3	91,2	92,6	118,3	111,1	123,0
11	Шоли	ҳаз.тон	85,8	96,4	97,7	90,4	106,4	124,0
12	Шир	ҳаз.тон	888,9	917,9	949,9	983,0	1000,0	112,4

Сарчашма: маҷмуи омили кишоварзии Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1, дида мешавад, ки соли 2019 пахта 49,2; сабзавот 30,9; мева ва бутамева 58 ғоиз ва тухм 2 – маротиба бештарро нисбат ба соли 2015 истехсол гардидааст, ки ин ҳам бошад аз истифодаи самарабахши мутахассисони соҳа ва шароитҳои иқлимӣ, агротехникию инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар баробари зиёд истехсол гурдидани баъзе намуди маҳсулотҳои кишоварзӣ, гандум соли 2019 нисбат ба соли 2015 7 ғоиз кам истехсол гардидааст. Аммо гандум яке аз маҳсулоти асосии озукавории аҳолии ҷумҳури ба ҳисоб рафта, масъулинро зарур аст, ки барои аҳолии ҷумҳуриро бо ин намуди маҳсулот таъмин намудан бо маҳсулоти худӣ чораҳои зарури андешанд.

Аз гуфтаҳои боло мушоҳида кардан мумкин аст, ки вазъи кунунии соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ бо чунин сифатҳо тасниф кардан мумкин аст:

сатҳи пасти маҳсулнокии меҳнат дар муқоиса ба дигар кишварҳои пасошуравӣ;

гайриганоатбахш будани нархи маҳсулоти сузишворию воридшаванда ба хоҷагиҳои кишоварзии ҷумҳурӣ;
техника ва технологияҳои фарсудашуда дар корхонаҳои кишоварзӣ;
надоштани парки технологияи корхонаҳои кишоварзӣ;
норасиҳои системаҳои иттилоотӣ дар хоҷагиҳои кишоварзӣ;
таъмин набудани мутахассисони соҳа бо техника ва технологияҳо муосир.

Айни замон, дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ, аз истифодаи техникаҳои ананавӣ вобастагӣ дорад. Бояд қайд кард, ки истифодаи техникаҳои инвентсионӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ кишоварзӣ ҷумҳурӣ ба мо имкон медиҳад ки бо сарфаи вақти кам, маҳсулоти хушсифати бештар истеҳсол намоем.

Дар робита ба ин диверсификатсия ва истифодаи технологияҳои инвентсионӣ, модернизатсияи соҳаи кишоварзӣ, тақмили ихтисосҳои соҳа, рушди инфрасохтори бозорҳои кишоварзӣ, самаранок истифода бурдани захираҳо, баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат, паст кардани арзиши аслии маҳсулот ва афзоиши фуруши маҳсулотҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Дар умум, ҷори намудани технологияҳои ананавии сарфазахиракунӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ имкон медиҳад, ки диверсификатсияи заминро ба сифати баланд гузаронида ва инчунин масрафи энергияро кам намоем.

Хулоса, ба ақидаи мо барои истифодаи оқилонаи захираҳо ва кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ, фаъолияти иқтисодии хоҷагиҳои кишоварзӣ, татбиқи тадбирҳои техникӣ, технологӣ ва ташкилӣ муҳим мебошад. Ҳамзамон, барои рушди диверсификатсияи маҳсулотҳои кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ чунин имкониятҳо истифода бурдан, лозим мебошад:

- парвариши гусфандон дар заминҳои барои алафдаравӣ нигаронида шуда;
- парвариши чорвои ширдеҳ ва тайёр кардани хуроки чорво дар заминҳои ғалла;
- руёндани зироатҳои зимистона ва хошоктайёркуни;
- парвариши чорвои гуштӣ ва ширӣ дар минтақаҳои маҳсусгурдонидашуда.

АДАБИЁТ

1. Рауфӣ А., Шарифов З.Р. Пуркунии бозори истеъмоли бо молҳои озукаворӣ. Душанбе - Кишоварз//2020. - 1(86). – С. 136-140.
2. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК. Душанбе - Ирфон-2008. –С.30.
3. Далисова Н.А., Степанова Э.В. Диверсификация сельскохозяйственного производства на основе ресурсосбережения // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 6. – С. 58-68.
4. Маҷмуаи Омори кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020.

АННОТАЦИЯ

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ

Дар мақолаи мазкур, механизми асосии истеҳсолоти кишоварзӣ ва диверсификатсияи он дар шароити иқтисоди бозоргонӣ нишон дода шудааст. Инчунин таъмин намудани аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулоти истеҳсоли худӣ инъикос гардидаст.

АННОТАЦИЯ

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

В данной статье показаны основные механизмы сельскохозяйственного производства и его диверсификации в условиях рыночной экономики Республики Таджикистан. А также, обеспечение населения республики собственной продукцией.

Ключевые слова: диверсификация, рыночной экономики, сельскохозяйственного производства, модель, ценна, инновационной технологии, земля, эффективность.

ANNOTATION

DIVERSIFICATION OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN A MARKET ECONOMY

This article shows the main mechanisms of agricultural production and its diversification in the market economy of the Republic of Tajikistan. And also, providing the population of the republic with its own products.

Key words: *diversification, market economy, agricultural production, model, price, innovative technology, land, efficiency.*

УДК 330.143

НАУКА И ПРИБАВОЧНАЯ СТОИМОСТЬ

Сидиков Н., к.э.н., доцент ГМИТ,

Мирзоев Б., к.э.н., доцент, ТАУ им. Ш. Шотемур

Туев Ш.Ш., к.п.н., Разыков А.Ё., соискатель, ГМИТ

Ключевые слова: *наука, новая техника, внедрение, товар, производство, потребительская стоимость, прибавочная стоимость, общественная полезность, окружающий мир, исследование, изучение, оценка результатов, население, уровень жизни, эффективность.*

Потребность человека в изучении окружающего мира, познании законов, логики и правил существования природы появилась в самый ранний период появления человека на Земле. В то же время инстинкт самосохранения и выживания породил у человека любопытство и любознательность, перераставшие, в дальнейшем, в определенную систему понятий, связанных с внутренней последовательностью и логикой развития предмета, которую называли одним словом - «наука».

Наука и экономика (особенно сфера производства) находятся в диалектическом единстве, то есть всякая наука нужна для экономики и обязательно должна служить ей. А экономика без науки не может сдвинуться с места, и поэтому экономика должна вкладывать деньги (большие деньги) в науку. По некоторым оценкам, одна денежная единица, вложенная в науку, экономикой, возвращается к ней в четырёхкратном размере (то есть как четыре единицы).

Понятия «наука» в научной литературе трактуется по-разному. Приведем два из них, на наш взгляд, наиболее привлекательных:

1. Наука - сложная система по производству новых научных знаний с учетом интересов общества в использовании этих знаний для совершенствования производства, экономических и социальных отношений, а также для обеспечения обороноспособности страны [1, с. 15].

2. Наука – сфера деятельности по получению и систематизации объективных знаний о действительности, система знаний о закономерностях развития природы, общества и мышления и деятельность по получению новых знаний в этих человеческих сферах [2, с. 276].

В первой трактовке, нам представляется интересным утверждение о том, что «новые знания используются для совершенствования производства, экономических и социальных отношений». Во втором – «система знаний о закономерностях развития природы, общества и мышления».

Какой бы сложной не представлялась «наука» простому смертному, по большому счету человек, занимаясь наукой, ничего нового для природы не открывает. Он открывает новые для себя, но уже существующие в природе факты, и, в дальнейшем, осуществляет определенные мероприятия для использования их в удовлетворении определенных потребностей человечества.

Как известно, полный жизненный цикл формирования систем и объектов (ПЖЦСО) по созданию конечной научно-технической продукции (называемой по-другому: инновационный научно-технический продукт; новая техника и технология; новшество; новизна) включает в себя следующие последовательные этапы [6, с.60]:

- I. Фундаментальные исследования.
- II. Теоретико-прикладные исследования.
- III. Практические разработки.
- IV. Создание.
- V. Эксплуатация.

Каждый из этих этапов имеет свою «науку», предусматривающую свойственные именно этому этапу специфические научные исследования и разработки (НИР), которые изучаются отдельной отраслью науки, называемой «Наука о науке», «Наукометрия», «Управление научными исследованиями и опытно-конструкторскими работами (НИОКР)» и т.п.

Проблемы классификации наук, упомянуты еще Ф.Энгельсом в его работе «Анти-Дюринг» [4, с. 152-153], где приводятся четыре большие группы науки («отделы» по Ф.Энгельсу. – Прим. автора), которые определены с позиции оппонента философии Евгения Дюринга:

1. *Науки о неживой природе*, в большей или меньшей степени доступные математической обработке (математика, астрономия, физика, химия), некоторые результаты которых представляют собой вечные истины, окончательные истины в последней инстанции, почему эти науки и были названы *точными*.

2. *Науки о живых организмах*, в которых царит такое многообразие взаимоотношений и причинных связей, что не только каждый решенный вопрос поднимает огромное множество новых вопросов, но и каждый отдельный вопрос может решаться в большинстве случаев только по частям, путем ряда исследований, которые часто требуют целых столетий; при этом потребность в систематизации изучаемых связей постоянно вынуждает нас к тому, чтобы окружать окончательные истины в последней инстанции густым лесом гипотез.

3. Но еще хуже обстоит дело с вечными истинами в третьей, исторической, *группой наук, изучающих, в их исторической преемственности и современном состоянии, условия жизни людей, общественные отношения, правовые и государственные формы с их идеальной надстройкой* в виде философии, религии, искусства и т.д. Примечательно, однако, что именно в этой области чаще всего мы наталкиваемся на так называемые вечные истины, на окончательные истины в последней инстанции и т.д., утверждаемые отдельными людьми – другом человечества, который при первой же возможности заявит, что все прежние фабриканты вечных истин были в большей или меньшей степени ослами и шарлатанами, что все они находились во власти заблуждений и что все истинное и правильное имеется только у него – у новоявленного пророка, имеется в руках в совершенно готовом виде окончательная истина в последней инстанции, вечная мораль, вечная справедливость. Все это уже бывало сотни и тысячи раз, так что приходится только удивляться, как еще встречаются люди достаточно легковверные, чтобы этому верить, когда дело идет не о других, - нет, когда дело идет о них самих.

4. *Науки, исследующие законы человеческого мышления*, то есть логика, диалектика и т.п., где окончательные истины в последней инстанции рассыпаны гораздо более редко.

С точки зрения степени полезности общественного производства, нами выделена следующая классификация наук (см.: рис.1):

1. *Наука «земная» - естественно-природная.*
 - 1.1. Наука о космосе – глобальная наука.
 - 1.2. Наука о природе.
2. *Наука «человеческая».*
 - 2.1. Наука об орудиях труда.
 - 2.2. Наука о человеке и о человеческих (общественных) отношениях.

Науки, которые изучают окружающие нас космические тела, их влияние на жизнь на планете Земля (науки о космосе), и об окружающей нас природе, обеспечивающие жизнедеятельность человека и других живых существ (науки о природе), мы объединили в одну науку и назвали *наука «земная»* (см. рис.1).

Как известно, окружающее нас космическое пространство является бесконечным, следовательно, наука о познании законов (правил) космических тел и объектов также является бесконечной.

Научными результатами «науки о космосе» являются:

- познание законов движения и расположения космических объектов, их влияния на Землю и Солнечную систему;
- изучение законов поведения объектов Солнечной системы (включая само Солнце) и их влияния на Землю;
- исследование систем «Солнце-Земля» и «Земля-Луна»;
- раскрытие влияния расположения космических объектов (прежде всего планет и объектов Солнечной системы, включая Луну) на характер и качество жизни на Земле.

Естественно, что человек при всем желании не может изменить место расположения или траекторию движения естественных космических объектов. Поэтому главной целью науки о космосе является изучение законов движения и поведения космических тел и, по возможности, использование этих знаний для достижения определенной цели. При этом глобальная цель человечества – как можно дольше обеспечить жизнь на планете Земля и улучшить качество жизни самого человека.

Наиболее важной для человека является «наука о природе», поскольку человек не может существовать без природы, более того, без природы, пригодной для человека. Эта наука обо всем, что вокруг нас, и человечество правдой и неправдой использует (эксплуатирует) имеющееся исключительно ради своего же блага. Это наука о Земле, о суше, о море, об атмосфере, о природных ресурсах (подземных, наземных, наводных и подводных) и т.д.

Общеизвестно, что взаимоотношения человека с окружающим миром осуществляются с помощью человеческого труда. «Труд – прежде всего процесс, совершающийся между человеком и природой. ... Для того чтобы присвоить вещество природы в форме, пригодной для его собственной жизни, он приводит в движение принадлежащие его телу естественные силы: руки и ноги, голову и пальцы. Воздействуя посредством этого движения на внешнюю природу и **изменяя ее**, он в то же время **изменяет свою собственную природу**» [3, с. 188].

Явным примером сказанному является тот факт, что, несмотря на то, что камни на Земле были, есть и будут, в определенный период жизни человека «каменный век» для него окончился ввиду того, что, изменяя своим трудом окружающую среду, совершенствовался сам человек. В результате, орудия труда из камней были заменены на другие, более совершенные предметы.

Науку, которая имеет отношение непосредственно к самому человеку, как к единственному разумному существу на Земле (с точки зрения самого человека), мы назвали наукой «человеческой», которую в свою очередь рассматриваем с двух позиций:

- 1) наука об орудиях труда;
- 2) наука о самом человеке и об общественных отношениях (см.рис.1).

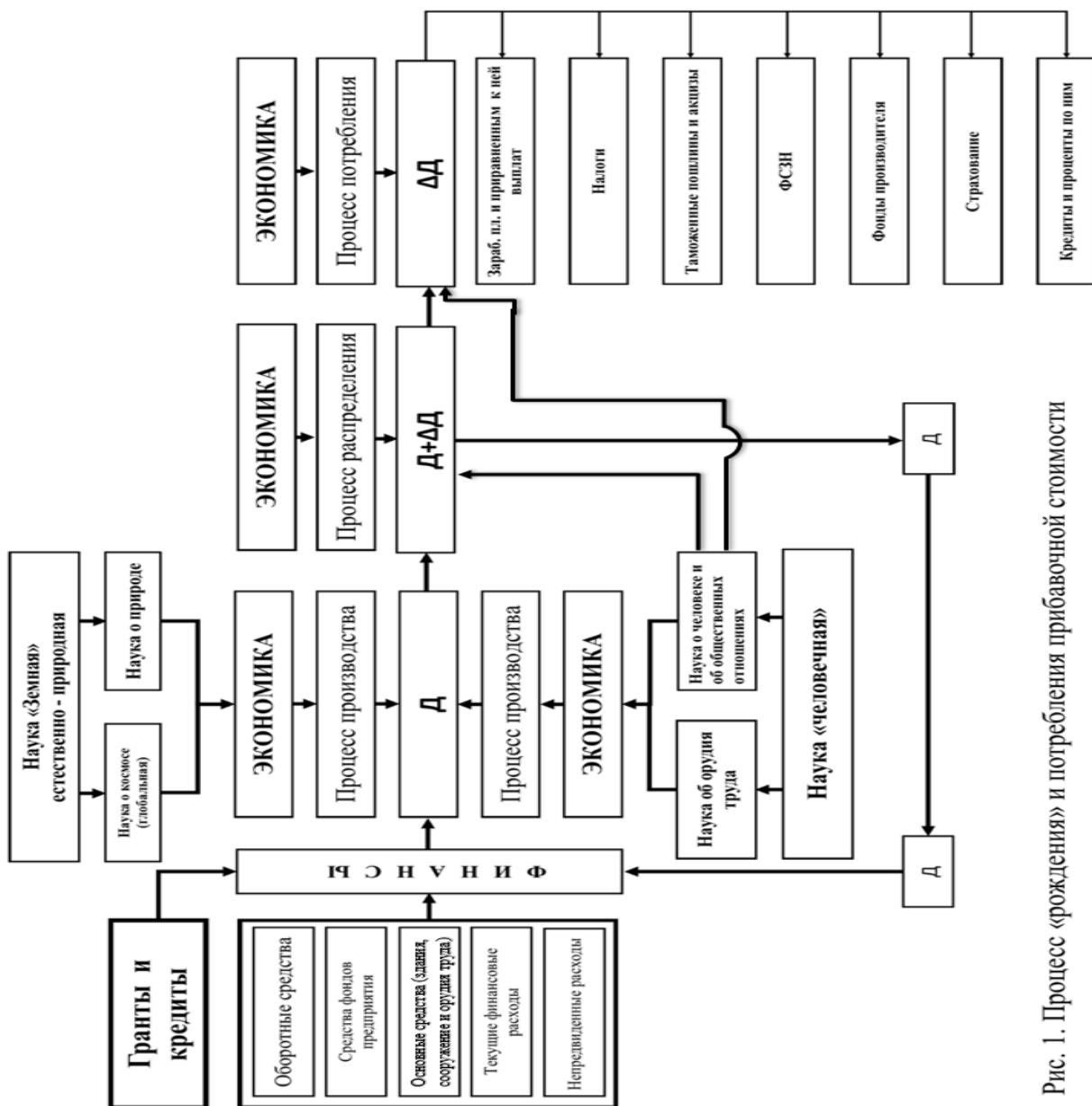

Рис. 1. Процесс «рождения» и потребления прибавочной стоимости

Во все исторические эпохи существования человечества, в процессе организации им производства материальных благ, повышении его эффективности и роста прибавочной стоимости, определяющую роль играли орудия труда. Техно-экономические показатели орудий труда всегда указывали на уровень «образованности» человека и на мощь человеческого разума. Наука об орудиях труда является наиболее близкой к человеку, поскольку орудия труда создает сам человек (это человеческое творение), и наиболее понятной, осознаваемой им, поскольку понимание проблем, постановку задач и их решение может осуществлять только человек.

Таким образом, наука и результат ее применения – техника являются сферами человеческой деятельности, в которых наглядно проявляются могущество человеческого разума, его огромные возможности и способности в познании окружающего мира и его преобразовании для собственного блага.

Благодаря этой науке, простые каменные орудия труда (из каменного века) ныне усовершенствовались до атомных двигателей. Но имеется и обратная сторона медали. С усовершенствованием орудий труда человек как бы упрощает для себя степень взаимоотношений с природой, но при этом ускоряет процесс её «поедания» (а возможно - и уничтожения).

По некоторым оценкам, человек существует на Земле более 1,8 млрд лет, и, по большому счету, за этот достаточно длительный исторический срок человек очень мало узнал себя и окружающий мир, то есть, к великому сожалению, человеческий мозг (и результат деятельности мозга – наука) развиваются слишком медленно.

Данное утверждение прямым образом относится к науке «о человеке и об общественных отношениях» (см. рис.1). Нынешняя наука почти ничего не знает о самом человеке. Известно, что человек, произошедший то ли от обезьяны, то ли неизвестно еще от чего (или от кого), мол, - единственное разумное существо в мире. В отличие от многих животных, он ходит на двух ногах и считает себя хозяином не только Земли со всеми ее богатствами и ресурсами, но и всей Вселенной. Ему дозволено все, что он хочет, а человек хочет качать нефть и газ еще и на Луне и на Марсе, и заодно раздобыть там еще и другие ресурсы.

Науке очень мало известно о биологии и генетике человеческого организма, и уж тем более – о его мозге. Следствием этого является то, что человеческие, или общественные отношения являются самой сложной, непредсказуемой и трудно управляемой сферой человеческой деятельности. К великому сожалению, большинство направлений общественных наук: истории, философии, психологии, педагогики, этики, эстетики и тому подобных - являются легко поддающимися государственной политике. Поэтому их влияние и отражение в мозгу человека и в общественном сознании не поддаются здравой логике.

Все перечисленные направления науки, отраженные на рис.1, в конечном счете должны способствовать эффективной организации процесса производства материальных благ (товаров, работ и услуг) и служить этой цели, иначе такая наука не нужна человечеству. Среди этих четырёх направлений науки, как мы уже постарались доказать, самой сложной выступает наука о человеке и о человеческих отношениях. В то время как в науке о космосе объектом исследования являются космические объекты, в науке о природе – окружающая природа, в науке об орудиях труда – постоянно совершенствуемые технические приспособления (то есть, в этих трёх направлениях естественных наук четко поставлен объект исследования и многие научные проблемы решаются с использованием определенного математического аппарата), в отрасли науки о человеке и об общественных отношениях (множество гуманитарных наук) объект исследования представляется в виде расплывчатого множества (вертикальные (представитель власти↔простые люди) и горизонтальные отношения (между людьми)), и в большинстве случаев их динамика не поддается здравой человеческой логике. Именно в этом направлении науки у человечества появляются «временные пророки», безоговорочно утверждающие, что вечные истины находятся только в их руках.

Одновременно, уместно отметить, что об исследовании экономических форм К.Маркс в предисловии к первому изданию «Капитала» написал: «... при анализе экономических форм нельзя пользоваться ни микроскопом, ни химическими активами. То и другое должна заменить сила абстракции» [3, с. 6]. Эта мысль вполне уместна почти для всех общественно-гуманитарных наук, включая науку о человеке и об общественных отношениях. Более того, научные результаты последней как оптимизирующие межчеловеческие отношения, используются не только в процессе производства, но и в сфере распределения и потребления (см.: рис. 1), то есть результаты данной науки используются во всех сферах человеческой деятельности и являются безусловным катализатором интенсификации экономики любой страны.

С другой стороны, процесс производства товаров, работ и услуг, их распределения и потребления осуществляется обязательно с участием человека и, естественно, между людьми формируются отношения (общественные отношения). При этом, существенно важным для каждого члена общества (независимо от того, участвует ли он в производственном процессе или нет) является действующий механизм распределения прибавочной стоимости в стране, а наиболее более важным – для человека, непосредственно участвующего в производстве материальных благ. То есть, человек трудится с большей отдачей (обеспечивающей большую прибавочную стоимость), если

он будет уверен, что от результатов его труда он получит столько, сколько необходимо для собственного благополучия и обеспечения членов его семьи. Этим обусловлена необходимость в построении и внедрении в экономическую систему страны научно обоснованного распределительного механизма.

По большому счету, неоспоримым является утверждение, что прибавочная стоимость (имеется в виду ее количественная характеристика) как конечный результат любого производственного процесса (в рис. 1 - **ΔД**) является основным источником (прежде всего финансовым) для всех других процессов в обществе.

Здесь хочется отметить, что в учебных программах экономических вузов и экономических специальностей в Таджикистане (а возможно, и во многих других странах мира) основное внимание уделяется управлению уже «рожденными» в экономическом пространстве финансами (то есть, процессу потребления финансов). Для этого изучаются такие предметы, как «Бюджетное управление», «Финансы и кредит», «Финансовый менеджмент», «Финансовый мониторинг», «Финансовый анализ», «Финансовая разведка» и многие другие подобные предметы. Ради справедливости надо отметить, что в отдельных разделах предметов «Финансовый анализ» и «Финансовый мониторинг» (хотя это почти одно и то же) предусматривается изучение методов функционально-стоимостного анализа, как одного из способов уменьшения себестоимости производимой продукции, и следовательно, увеличения прибыли, которые имеют непосредственное отношение к прибавочной стоимости (то есть, к процессу «рождения» финансов в экономическом пространстве).

Но, к великому сожалению, специальный учебный предмет (или предметы), касающийся управления процессом «рождения» этих финансов, в учебных программах вузов не встречается вовсе. Возможно, это связано с тем, что управление процессом потребления «уже рожденными» финансовыми средствами намного проще и приятнее (у «победы» всегда объявляется много хозяев), чем управление самим процессом их «рождения». Ведь главнейший вопрос состоит именно в «технологии появления» на экономический свет финансовой массы (то есть её количества), в её структуре (то есть, какова в ней доля прибавочной стоимости, т.е. уровень рентабельности). Никто не должен и не имеет права сомневаться в том, что камнем преткновения в экономике любой страны является именно «ПРИБАВОЧНАЯ СТОИМОСТЬ» - источник благополучия и всех общественных благ.

Одно из лучших определений прибавочной стоимости приведено в «Капитале» К. Маркса: «Порожденная авансированным капиталом в процессе производства прибавочная стоимость, или прирост авансированной капитальной стоимости, выступает, прежде всего, как избыток стоимости продукта над суммой стоимости элементов его производства» [3, с. 223].

«Он (капиталист – собственник. - Прим. автора) хочет произвести товар, стоимость которого больше суммы стоимости товаров, необходимых для его производства, больше суммы стоимости средств производства и рабочей силы, на которые авансировал на товарном рынке свои наличные деньги. Он хочет произвести не только потребительную стоимость, но и товар (продукцию, предназначенную для рынка, обладающую полезными свойствами для человека; по Марксу – «внешний предмет». – прим. автора), не только потребительную стоимость, но и стоимость (т.е. на эти полезные для человека свойства потрачен определенный исчисляемый труд, который в совокупности определяет рыночную цену – прим. автора), и не только стоимость, но и прибавочную стоимость (т.е. в результате продажная цена товара не только должна покрывать стоимость потраченного труда, но и сверху должен быть получен определенный доход - прибавочная стоимость, иначе все усилия человека по производству товара не имеют смысла. – прим. автора), реализуемую цену» [3, с. 197].

В общем случае сумма **Д** (см.: рис.1) всегда полностью возвращается, поскольку и в дальнейшем необходимо продолжить производственный процесс – простой воспроизводственный процесс, при этом, естественно, все материальные и нематериальные ресурсы, необходимые для воспроизводственного процесса, имеют

денежное (финансовое) выражение. На рисунке 1 эти ресурсы перечислены как: оборотные средства (сырьё, материалы и т.п.); средства фондов предприятия в количестве, требуемом для воспроизводственного процесса; основные средства (здания, сооружения и орудия труда), стоимость которых постепенно переходит в себестоимость производимой продукции (амортизационные отчисления); текущие финансовые расходы, необходимые для поддержания орудий труда в рабочем состоянии (например, мелкий ремонт и замена запчастей), и непредвиденные расходы при организации воспроизводственного процесса.

С развитием производственных отношений и с накоплением достаточных средств для первоначального капитала капиталист осознавал погубные последствия постоянного присвоения себе большей части ΔD (см.: рис.1). То есть, капиталист-собственник понимал, что это может привести к увеличению бедности среди большей части населения страны (особенно участвующей в общественном процессе), недовольство которой в дальнейшем может перерасти в народные волнения, перевороты или революции. Именно поэтому собственник был вынужден делиться своей «добычей» - ΔD - с людьми, которые своим трудом создают этот ΔD . Такой «урок» К. Маркса в конечном счете обеспечил нынешнее состояние развитой экономики стран с доминирующей долей частной собственности и ее следствия – частного капитала.

К. Маркс изучал прибавочную стоимость как средство эксплуатации рабочего класса, поскольку капиталист-собственник присваивал большую часть ΔD . По всей видимости, на ранних стадиях развития капиталистического общества такая мера была вынужденной с точки зрения острой необходимости и обязательности (все большего увеличения и укрепления собственности) накопления первоначального капитала. Заметим, что почти во всех странах постсоветского пространства (включая Таджикистан) происходит именно этот процесс – процесс первоначального накопления капитала, процесс достаточно жестокий (в частности, будет происходить затаптывание общечеловеческих и национальных ценностей только ради сохранения, укрепления и приумножения собственности), разгул коррупции, обход и нарушение существующих законов, аккумуляция (или присвоение) любыми законными и незаконными средствами (правдами и неправдами) финансовых и имущественных средств в отдельных руках. Как это ни парадоксально звучит, именно владельцы этих «рук» (а возможно, их наследники) в ближайшей перспективе (20-30 лет) в нашей стране плавно преобразуются в настоящих капиталистов (состоятельных олигархов) – людей, во все времена и везде определявших судьбу страны.

Таким образом, любые результаты деятельности направлений науки, приведенных на рис.1 (как известно, в науке отрицательный результат тоже является научным результатом), должны в конечном счете послужить конкретной цели – увеличению прибавочной стоимости. При этом необходимо отметить, что в большинстве случаев научные результаты фундаментальных исследований сразу не находят применения в производстве, для этого требуется порой несколько десятилетий. В конечном счете именно прибавочная стоимость как финансовый источник процесса создания дополнительного богатства общества (богатство общества выступает как «огромное скопление товаров» [3, с.43]) является главной общественно-экономической предпосылкой для достижения конечной цели любого государства: неуклонного роста благосостояния народа. Для достижения последнего других возможностей и другого пути не существует.

Самым «слабым» звеном, с точки зрения научной обоснованности принимаемых решений и эффективности их применения (а точнее, их справедливости), является механизм распределения экономической системы страны. Фактом является то, что процесс и механизм распределения был, есть и будет самым проблематичным, и никогда ни в одной стране он не может быть справедливым, прежде всего с позиции производителя материальных благ. Поэтому все общественные противоречия, разногласия, противостояние членов общества и другие социальные проблемы (порой

перестающие в перевороты, революции и гражданские столкновения) рождаются именно как результат неудовлетворенности и несогласия части населения механизмом распределения. Новоявленные национальные лидеры или отдельные группы лиц (партии), объявляющие себя наиболее просвещенной частью общества, используют данный факт для достижения своей цели по захвату власти законными или незаконными путями.

ВЫВОДЫ. *В основе статьи лежит очень простая, жизненная, всем известная идея, а именно - идея о прибавочной стоимости. То есть, любой предприниматель, земледelec или хозяйственник знает, что в своем деле он, потратив одну денежную единицу, должен получить сумму больше затраченной, иначе его деятельность не имеет никакого экономического и морального смысла. И это количество финансовых средств, полученных сверх вложенной в дело денежной единицы называют прибавочной стоимостью.*

Прибавочная стоимость рождается (создается) только в сфере производства. В сфере обмена и распределения происходит всего лишь переход стоимости товаров от участников этого процесса (денег), из одного кармана в другой. Более того, только по мере создания достаточной прибавочной стоимости, речь может идти о распределении (справедливом или несправедливом) и о потреблении (стимулирующем или замедляющем прогресс общества).

Человек изучает окружающую среду, все глубже познает мир, увеличивает свои знания (то есть создает науку), главным образом ради того, чтобы повысить полезность или эффективность своей деятельности по отношению к использованию возможностей и ресурсов природы, прежде всего для своего блага. Естественно, такая полезность имеет количественное измерение и эквивалентна прибавочной стоимости, как результат хозяйственной, трудовой деятельности человека.

Полезность науки устанавливается созданием новой техники и технологий, новых методов управления (с дальнейшим их применением), использованием результатов этой науки, и только после этого можно будет судить о ее общественной полезности. Но для этого порой требуется несколько десятилетий, а в отдельных случаях - столетия. Поэтому самым слабым звеном в процессе управления наукой считается внедрение достижений науки в производство. Кроме того, нельзя однозначно утверждать, что состояние техники зависит от науки. В гораздо большей степени наука зависит от состояния и потребностей техники. «Если у общества появляется техническая потребность, – отмечает Ф.Энгельс по этому поводу, - то это продвигает науку вперед больше, чем десяток университетов» [5, с.174].

Вместе с тем очевидны и относительная самостоятельность и преемственность науки и техники. В свое время Ф.Энгельс отмечал, что «наука движется вперед пропорционально массе знаний, унаследованных ею от предшествующего поколения», и отдельные «этажи знания» наука подчас возводит «прежде, чем его фундамент» [4, с.6].

Утверждение о том, что «вся мировая наука, культура и искусство крутится вокруг капитала», в конечном счете, сводится именно к кругообороту вокруг прибавочной стоимости, как первоисточника всякого капитала. И этот процесс (взаимоотношения науки и прибавочной стоимости) всегда находится в диалектическом единстве. При этом наука, наравне с некоторыми другими экономическими категориями, выступает как общественная производительная сила.

Общезвестно, что главной задачей науки и техники является не только повсеместное уменьшение себестоимости товаров, влияющее в дальнейшем на размер прибавочной стоимости, но и освоение новых видов товаров, работ и услуг, с целью удовлетворения все более растущих потребностей человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балаян Г.Г., Жарикова Г.Г., Комков Н.И. Информационно-логические модели научных исследований – М.: Наука, 1978. – 344 с.
2. Инновационная экономика. Энциклопедический словарь - справочник / Комков Н.И., Селин В.С., Цукурман В.А. Науч. рук. Ивантер В.В., Суслов В.И.; ИМП РАН – М.: МАКС Пресс, 2012. – 544 с.

3. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. I. Книга 1: Процесс производства капитала – М.: Политиздат, 1983. – 905 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В.И. о науке и технике. Том 1. Общие проблемы и закономерности развития науки и техники – М.: Наука, 1985. – 520 с.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.39. – М.: Изд-во политической литературы, 1983. – 632 с.
6. Сидиков Н. Некоторые организационно-экономические проблемы управления научно-техническим развитием // Теоретический и научно-практический журнал Таджикского аграрного университета «Кишоварз». - Душанбе, 2017. - № 4 (76). – С.59-62.

АННОТАЦИЯ НАУКА И ПРИБАВОЧНАЯ СТОИМОСТЬ

До внедрения результатов научных исследований и разработок в производство, или в общественные отношения, они в обязательном порядке проходят полный жизненный цикл систем и объектов по созданию конечной научно-технической продукции, включающий шесть обязательных логически последовательных этапов: фундаментальные исследования; теоретико-прикладные исследования; практические разработки; создание опытных образцов; испытания инновационного продукта и производственная (промышленная) эксплуатация (внедрения). Конечной целью использования результатов «науки» является достижения необходимой нормы прибавочной стоимости (как единственного источника), обеспечивающей достижения самоцели всякого государства – неуклонного роста благосостояния своих граждан.

АННОТАТСИЯ ИЛМ ВА АРЗИШИ ИЗОФА

То истифодаи натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва коркардиро дар истеҳсолот ё дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ин ҷараён шаш марҳилаи хатмӣ пайдарпайии мантиқии дар сикли пурраи системаҳо ва объектҳои офариниши маҳсулотҳои илмӣ-техникии ниҳоии мавҷударо бояд гузаранд. Шаш марҳилаи сикли пурра инҳоянд: таҳқиқотҳои фундаменталӣ, таҳқиқотҳои назариявӣ амалӣ; коркардҳои амалӣ; сохтани намудҳои озмоишӣ; озмоиши навоарӣ ва истифодаи навоарии инноватсионӣ дар истеҳсолот. Мақсади ниҳоии истифодаи навгониҳои илмӣ - ин ҳам бошад ба даст овардани меъёри лозимаи арзиши изофае (ҳамчун манбаи ягона), ки ҳар гуна давлатдориро ба расидани мақсади асосӣ, яъне афзоиши некуаҳолии мардуми худ мерасонад.

Калимаҳои калидӣ: илм, техникаи нав, татбиқ, мол, истеҳсолот, арзиши истъмоли, арзиши иловагӣ, судмандии ҷамъиятӣ, муҳити атроф, тадқиқот, омухтан, баҳодеҳии натиҷаҳо, аҳоли, сатҳи зиндагӣ, ғоиданокӣ.

ANNOTATION SCIENCE AND ADDITIONAL VALUE

Before the results of scientific research and development are introduced into production or in public relations, they must go through the full life cycle of systems and objects for the creation of the final scientific and technical product, including six obligatory logically sequential stages: fundamental research; theoretical and applied research; practical development; creation of prototypes; testing of an innovative product and production (industrial) operation (implementation). The ultimate goal of using the results of "science" is to achieve the necessary rate of surplus value (as the only source), ensuring the achievement of an end in itself for any state - a steady growth in the welfare of its citizens.

Key words: science, new technology, implementations, goods, production, consumer value, surplus value, social utility, the world around, research, study, evaluation of results, population, standard of living, efficiency.

ТДУ 616.36-008.87

САЙЁҲИИ ДЕҲОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАМОҶУЛҲО ВА ДУРНАМОИ РУШД

Сафаров Б.Г. –н.и.и., дотсент, Абдулов Б.Н., докторанти ДДМИТ

Калимаҳои калидӣ: агросайёҳи, рақобатпазирии қаламрав, соҳибкории деҳот, стратегияи рушд, сайёҳи, ҷойҳои тамошобоб, хизматрасониҳои сайёҳӣ.

Мувофиқи Стратегияи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳадаф, вазифа ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи сайёҳии кишвар барои давраи то соли 2030 муайян шуда, омили ташаккули нақшаҳо ва роҳнамои ташаббусҳои соҳибкории шаҳрвандон дар соҳаи сайёҳии кишвар ба ҳисоб меравад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда сол аз сол ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ зиёд гардида истодааст. Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки захираҳои сайёҳии ҷумҳурӣ ба таври зарурӣ ва мувофиқ ба меъёрҳои муосири байналмилалӣ сайёҳӣ истифода нагардида, шароити мусоид барои сайёҳон ба таври кофӣ муҳайё карда нашудааст. Аз ин рӯ, мақсад аз он иборат аст, ки ислохот дар ин соҳа идома ёфта, сахми соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар ба таври назаррас баланд бардошта шавад. [1]

Кишвари мо дорои мавзёҳои зиёди табиӣ ва таърихӣ фарҳангии диққатҷалбкунанда аст, ки ин имкониятҳо ифодагари симои ҷолиби Тоҷикистон дар хориҷа мебошанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастрасии хусусиятҳои маҷмуии сатҳи муосири рушди сайёҳӣ бо баҳисобгирии нишондиҳандаҳои фаъолияти давлат доир ба ин соҳа барои баррасии ҳолат ва тамоҷули рушди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, тайёр намудани кадрҳо, базаи оморӣ, пешравӣ дар бозори сайёҳии дохилӣ ва байналмилалӣ дорад.

Дар бисёр минтақаҳо бо доираи васеи мавзёҳои сайёҳӣ ва маҷмааҳои эҳтимолан ҷолиб, ки бо сайёҳони дохили ва хориҷӣ хеле маъмуланд, намояндагӣ мекунад. Мавҷудияти захираҳои гуногуни сайёҳӣ ва фароғатии кишвар имкон медиҳад, ки қариб ҳамаи намудҳои сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии фароғатӣ (соҳилӣ), фарҳангӣ, маърифатӣ, тичоратӣ, сайёҳии фаъол, тандурустӣ ва экологӣ, инчунин сайёҳии деҳот ва ғ. рушди бемайлони кунад ва сайёҳони зиёд ҷалб гардида, дар рушди иқтисоди минтақаҳои кӯҳи саҳмгузор бошад.

Дар Тоҷикистон 73 дарсади аҳоли дар деҳот зиндагӣ менамоянд, ки рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ дар деҳоти кишвар барои таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани иқтисодиёти деҳот ва дар маҷмӯъ иқтисоди кишвар сахми назаррас мебозад.

Таҳлили имкониятҳои амалишуда ва потенциали соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад ҳулоса барорем, ки иқтисодии мавҷудаи сайёҳии кишвар ҳанӯз пурра истифода нашудааст. Дар соли 2019 беш аз 1,2 миллион нафар сайёҳони хориҷи ташириф овардаанд, ки ин омор дар муқоиса ба соли 2018 219,7 ҳазор нафар ё 21,5 фоиз зиёд мебошад. [2] Аммо тибқи имкониятҳои мавҷудаи Тоҷикистон имруз, аз лиҳози иқтисодии экологӣ чунин омори таширифи сайёҳон қонеъкунанда набуда, зарурати дуруст ба роҳ мондани маркетинг дар аввал ва инчунин, ба стандартҳои байналмилалӣ баробар кардани хизматрасониҳои сайёҳӣ махсусан дар деҳоти кишвар мебошад. Бистгонаи кишварҳое, ки шаҳрвандонашон ба ҳайси сайёҳ ба Тоҷикистон ташириф овардаанд, давлатҳои Ўзбекистон, Россия, Беларус, Қирғизистон, Қазоқистон, Туркманистон, Туркия, Чин, Афғонистон, Молдова, Канада, Корея, Япония, Италия, Франция, Германия, Британияи Кабир, Ҳиндустон, Амрико ва Корея шомил мебошанд. [2]

Бо назардошти иқтисодӣ ва захираҳои бойи сайёҳӣ, ки дар Тоҷикистон мавҷуданд, сайёҳони хориҷӣ бештар ба намудҳои сайёҳати экологӣ-кӯҳнавардӣ ва таърихӣ фарҳангӣ майл доранд. Чунин намудҳои сайёҳӣ низ асосан дар деҳоти кишвар рушд

карда, ва таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ҷалб менамояд. Бо мақсади зиёд кардани таваҷҷуҳ ва ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба минтақаҳои кишвар зарур аст, ки ҷалби сармоягузорию зиёд намуда, инфрасохтори замонавӣ дар деҳот ва хизматрасониҳои сариҷа бунёд намоем. Тибқи омор, ки Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ нашр кард, танҳо зарфи ҳашт моҳи соли 2020 талафот ба соҳаи сайёҳӣ ба 730 млрд. доллари амрикоӣ баробар гардида, қариб 100 млн. ҷойҳои кори мустақими сайёҳӣ зери хатари барҳамхӯрӣ қарор дошта, паёмадҳои ин падидаи ғайриҷашмдошт то ҳанӯз идома доранд. Бурҳони КОВИД-19 таъсири худро дар рушди сайёҳии кишвар низ гузошт, яъне тибқи маълумотҳо аз моҳи январ то сентябри соли 2020 зиёда аз 355 ҳазор хориҷиён аз Тоҷикистон боздид намуданд. Ин нишондиҳанда — 590,9 ҳазор нафар ё 62,4% камтар аз ҳамин давраи соли гузашта мебошад [2].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ имкониятҳои зиёд мавҷуданд. Аммо, мутаассифона, рушд на ба таври мунтазам ва хеле суст ҷараён дорад. Яке аз афзалиятҳои рушди сайёҳӣ, ба андешаи муаллиф, намудҳои сайёҳӣ, ки бояд дар раванди рушди ин соҳа ва ҷалби сайёҳони иловагӣ (аз ҷумла сайёҳони хориҷӣ) таъя карда шаванд, сайёҳии деҳотӣ (агротуризм) мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин самт метавонад яке аз сарчашмаҳои муҳими даромади деҳот ва ҷойҳои бозор барои бисёре аз соҳибкорони деҳот гардад.

Сайёҳии деҳот як соҳаи нисбатан нав ва ояндадорест, ки ба сайёҳон имкон медиҳад, ки ба тарзи ҳаёти анъанавии сокинони деҳот бипайванданд. Моҳияти ин намуди сайёҳӣ, истироҳат дар деҳот мебошад, ки дар он тамоми имкониятҳои ҷойгирони сайёҳон (аз ҷумла хӯрок, истироҳат, хизматрасонӣ ва ғ.) аз ҷониби оилаи мизбон ба зимма гирифта мешавад. Ба ин васила ба сайёҳон фарҳангӣ мардуми кишвар низ муаррифи мегардад. Инчунин, ин намуди сайёҳӣ дар рушди иқтисоди хонаводагӣ дар деҳот таъсири калони мусбӣ мерасонад. Сайёҳии деҳот барои онҳое имконият фароҳам меорад, ки бо ягон сабаб дигар намудҳои сайёҳиро интихоб карда наметавонанд. Хусусиятҳои ҷолиби сайёҳии деҳот ин ҳавои тоза, фазои хонагӣ, табиати дастнорас, маҳсулоти табиӣ, ҳомӯшӣ ва зиндагии осуда мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки барои Тоҷикистон сайёҳии деҳот ҳам аз нигоҳи ҷомеа ва ҳам аз нигоҳи иқтисод манфиатовар аст. Дар навбати худ, бояд дар назар гирифт, ки рушди ин бахш пурра метавонад дар асоси барномаи вижа роҳандозӣ гардад. Бо назардошти ин, таҳия ва роҳандозии “Барномаи рушди сайёҳии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025” муҳим мебошад. [3]

Бунёди меҳмонсароҳои хонагӣ (homestay) ва дигар нуктаҳои қабули сайёҳонро намешавад ҳамчун охири кор арзёбӣ кард. Дар ин самт донишҷӯи асосҳои қабули сайёҳон ва маркетинг зарур аст. Аз ин рӯ, Кумитаи рушди сайёҳиро зарур аст дар асоси барномаи махсус бо ҷалби мутахассисон миёни кормандони ин бахш дар деҳот давраҳои омузишӣ созмон дода, ба онҳо роҳи тавсеаи тичорат ва пайдо кардани манбаъҳои маблағгузорӣ ва ғайраро нишон бидиҳад.

Барои мисол, дар Олмон ва Кипр барномаи махсуси рушди сайёҳии деҳот амал мекунад, ки дар асоси он сокинони деҳот роҳҳои таъмир ва ороиши меҳмонсароҳои хонагиро бо истифодаи махсусиятҳои миллии меомӯзанд, барои хоҳишмандон бошад, қарзҳо бо фоизҳои дастрас пешниҳод мегардад [4].

Дар асоси натиҷаҳои таҳлилҳои гузаронидашудаи соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти асосӣ, омилҳои боздорандаи рушди соҳа, сабабҳои рақобатпазир набудани бахши сайёҳии мамлакат муайян карда шуданд.

Соли 2015 дар тамоми ҷаҳон қариб 1 миллиард сафарҳои байналмилалӣ сайёҳӣ анҷом дода шудаанд ва мувофиқи пешбинии мутахассисон ин нишондиҳанда то соли 2022 ба 1,6 миллиард ва то соли 2030 ба 2 миллиард сафарҳои сайёҳӣ мерасад. Дар ин радиф, суръати солонаи рушди иқтисодии мамлакатҳои тараққикарда 2,2% ва дар мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ ду маротиба зиёд, яъне 4,4%-ро ташкил медиҳад. Ин

нишондиҳандаҳо бори дигар аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки то соли 2020 шумораи сайёҳони мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ нисбат ба мамлакатҳои тараққикарда афзоиш меёбад. [5]

Ин нишондод, гувоҳи он аст, ки рушди сайёҳӣ дар деҳоти Тоҷикистон бо бунёди инфрасохтори зарурӣ ва дуруст ба роҳ мондани маркетинг, омода кардани кадрҳо дар самти минтакашиносӣ ба зинаи нав бромада, дар рушди иқтисоди кишвар ва муътадил нигоҳ доштани пули миллӣ мусоидат менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2007 аъзои Комилҳукуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ мебошад ва намоёндогони бахши сайёҳии мамлакат дар чорабиниҳои ин Созмон иштирок менамоянд. Дар ин раванд, бо таваҷҷуҳ ба захираҳои бойи таърихӣ фарҳангии кишвар, ЮНЕСКО ва Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ Тоҷикистонро ба рӯйхати «Тарғиби мероси таърихӣ давлатҳои Шохроҳи Абрешим» шомил намуданд. Иштирок дар ин барнома имкон медиҳад, ки иншоотҳои таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳамчун мавзеҳои сайёҳӣ муаррифӣ карда шаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки амалигардонии босамари «Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017», паҳн намудани маводи тарғиботӣ миёни дӯстдорони сайру саёҳат ҷалби таваҷҷуҳ ва ташрифи сайёҳони хориҷӣ гашта, қонеъ гардонидани талаботи шаҳрвандони хориҷӣ ба иттилоот аз мавзеҳои сайёҳӣ гардидааст. Ҳамзамон таъсиси сомонаҳои интеретии сайёҳӣ дар аксари шаҳру ноҳияҳои кишвар ғайрарасид, ки барои шиносои ва ҷалби сайёҳон ба деҳоти кишвар замина мегузорад.

Ҷанбаҳои заифии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон:

Ба талаботи замон ҷавобгӯ набудани инфрасохтори сайёҳии мамлакат бинобар сабаби фарсудашавӣ ва таҷдиди нокифояи он, норасоии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ дар фурудгоҳҳо, гузаргоҳҳои сарҳадӣ дар самти бақайдгирӣ, омор ва маълумот аз омилҳои асосии боздорандаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Сарфи назар аз он, ки айни замон зиёда аз 10 муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсуси кишвар ба омода намудани мутахассисон дар соҳаи сайёҳӣ машғуланд, аксари хатмкунандагони ин муассисаҳо, бинобар сабаби сатҳи нокифояи донишҳои касбӣ ва забонӣ, дар бозори меҳнат мавқеи худро ишғол карда наметавонанд. Камодаи мутахассисони соҳибихтисоси соҳаи сайёҳӣ барои расонидани хизматрасонии муносиб ба шумораи афзоишбандаи сайёҳони хориҷӣ имкон намедиҳад. Новобаста аз мавҷудияти шумораи зиёди иншооти кумакрасони сайёҳӣ, сатҳ ва сифати хизматрасонӣ танҳо дар 20 ғоизи онҳо ба талаботи сайёҳони хориҷӣ ҷавобгӯ мебошад.

Ҷанбаҳои қавии соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон аз инҳо иборат аст:

Тартиби нави додани раводидҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ яке аз тадбирҳои қалбӣ барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ арзёбӣ мегардад.

Рӯйхати мамлакатҳое, ки шаҳрвандонашон раводидро бо расмиёти соддакардашуда дар се фурудгоҳҳои байналмилалӣ Тоҷикистон метавонанд гиранд, аз 68 ба 78 адад боло рафт. Ҳамзамон, бо 15 давлати дунё тартиби бераводид амал мекунад. Аз моҳи июни соли 2016 тартиби нави электронии раводид бо мақсади таъмини ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба мамлакат оғоз гардид. Ҷуғрофияи ташрифоти сайёҳони хориҷӣ ба ҷумҳурӣ васеъ гашта, аз 59 давлат дар соли 2015 ба 109 давлат дар соли 2016 расид.

Тибқи арзёбиҳои қарбносони байналмилалӣ, дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда ҷиҳати рушди инфрасохтори сайёҳӣ ва дар баробари ин афзоиши шумораи сайёҳон Тоҷикистон солҳои наздик ба яке аз кишварҳои пешрафтаи сайёҳӣ табдил хоҳад ёфт. Бояд тазаққур дод, ки имрӯзҳо дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати мамлакат ташрифи сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон рӯз аз рӯз зиёд гардида, дар нух моҳи соли равон ба ҷумҳурӣ қариб як миллион сайёҳон аз зиёда аз 140 кишвари олам ташриф оварданд. Тамоюли афзоиши ташрифи сайёҳон назаррас буда, қарбносон иброз доштанд, ки кишвари моро дар ин давра бештар шаҳрвандони кишварҳои узви ИДМ, Аврупо ва Амрико ба ҳайси сайёҳ тамошо намуданд.

Сарфи назар аз таъсири бухрони молиявии ҷаҳонӣ, ташрифоти шаҳрвандонии хориҷӣ ҳамчун сайёҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд гашта истодааст.[5]

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, дар деҳот дар баробари рушди соҳаи кишоварзӣ, соҳаҳои шуғли ғайрикишоварзии аҳоли, алахусус, сайёҳии деҳот, манбаи даромади иловагӣ мегарданд. Аз соли 1972 инҷониб агротуризм ба як соҳаи алоҳидаи иқтисод табдил ёфтааст. Дар Аврупои Ғарбӣ сайёҳии деҳот бо рушди устувор аз ибтидои солҳои 1960 хос буд. Дар айни замон, ин падида дар ҳама ҷо паҳн шудааст, гарчанде ки моделҳои минтақавии фаъолияти ин намуди таъинот ба таври назаррас фарқ мекунад [6].

Имрӯзҳо, сайёҳии деҳот бо суръати хеле баланд рушд карда истодааст ва дар баъзе кишварҳо таваҷҷуҳи зиёди сайёҳони хориҷӣ ба ин соҳа ҷалб карда мешаванд. Ба монанди Италия, Ирландия, Фаронса, Швейтсария, кишварҳои Скандинавия, Испания дохил мешаванд - ин кишварҳо пешсафони сайёҳии деҳот дар Аврупо мебошанд, ки ғолидаи он садҳо миллион долларро ташкил медиҳад [7].

Таърихан, сайёҳии деҳот дар Аврупо солҳои 1950-1960 босуръат рушд карда буд, ҳамчун восита барои зиёд рафтани сокинони деҳот ба шаҳрҳо. Дар ин робита, бахши аграрӣ раванди коҳиши якбораи шумораи шуғлдорон ва дар натиҷаи бад шудани сатҳи зиндагӣ дар деҳот мушоҳида гардид. Агротуризм ҳамчун як соҳаи имтиёзнок барои соҳибкорон дар деҳот пазируфта шуд, ки дар деҳот намуди алтернативии шуғл ва соҳибкорию ба вучуд орад ва манбаи даромади хонаводаҳои деҳот гардад.

Бояд қайд кард, ки солҳои охир ин намуди сайёҳӣ дар Тоҷикистон, яъне минтақаи Бадахшон, минтақаҳои Балҷувон, Ромит ва Варзоб ба таври фаъол рушд мекунад. Мутахассисони соҳаи сайёҳӣ ҳеҷ гоҳ аз пешгӯии микёси бесобиқаи сайёҳии деҳот хаста намешаванд, ки барои он Тоҷикистон захираҳои бениҳоят калон дорад.

Барои сохтани стратегияи ҳамаҷонибаи рушди сайёҳии деҳот дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо механизми мушаххаси татбиқи он, сатҳи ҳолат ва дурнамои рушди ин сегменти бозори сайёҳиро бозғитимод муайян кардан лозим аст. Бо ин мақсад, дар доираи ин тадқиқот, таҳлили SWOT сегменти сайёҳии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шуд.

Ҷадвали 1.

Паҳлӯҳои қавӣ	Паҳлӯҳои заиф
- суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; - таъриху фарҳанги пурғановати қадима; - мавҷудияти миқдори зиёди захираҳои рушди самтҳои гуногуни сайёҳӣ: экологӣ, таърихӣ фарҳангӣ, табобатӣ солимгардонӣ, кӯҳнавардӣ, шикор, варзишӣ, саргузаштӣ; - ҷойгиршавии стратегияи ҷумҳурӣ, аз ҷумла “Шоҳроҳи абрешим”; - мавҷудияти инфрасохтори рушдёфтаи хӯрокворӣ дар марказҳои калони маъмурӣ.	- начандон мутобиқ будани хизматрасониҳои сайёҳӣ ба талаботи стандартҳои ҷаҳонӣ; - надохтани бренди машҳури муаррифкуанда; - нокифоягии инфрасохтори сариҳои.
Имкониятҳо	Таҳдидҳо
- таҳкими робитаҳои байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ; - имконият барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ; - баланд бардоштани ҷолибнокии кишвар дар арсаи байналмилалӣ; - ҷалби миқдори зиёди сайёҳон аз тамоми кишварҳои ҷаҳон; - рушди инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла аз ҳисоби ҷалби сармоя; - афзоиши иқтисодӣ аз ҳисоби рушди бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ.	- то андозае номукамал будани санадҳои меъриии ҳуқуқии танзимкундаи соҳа; - арзиши баланди хизматрасониҳои нақлиётӣ; - мавҷуд набудани барномаҳои махсуси датгирӣ ширкатҳои сайёҳӣ.

Таҳлили пешниҳодшудаи SWOT нишон дод, ки албатта, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди сайёҳии деҳот захираи бойи табиӣ ва фароғатӣ дорад. Аммо, маълум аст,

ки дар рушди ин намуди сайёҳӣ мушкилоти мураккабе мавҷуданд, ки шадид ва системавӣ мебошанд. Мушкилоти мавҷуда нисбат ба заминаҳои пешрафти рушди ин соҳаи бозори сайёҳии Тоҷикистон хеле бештаранд. Барои ҳалли онҳо муносибати нав ва усули мақсадноки барнома барои баланд бардоштани рақобатпазирии деҳот, қонеъ кардани талаботи афзоянда ба ҳадамоти босифати сайёҳӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди устувори сайёҳӣ дар деҳот зарур аст.

Барои татбиқи имкониятҳои мавҷудаи кишвар дар сегменти сайёҳии деҳот бояд шароити зарурӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ фароҳам оварда шавад, аз ҷумла:

- фароҳам овардани заминаи ҳукуки танзими бозори сайёҳии деҳот;
- ташаккули симои Тоҷикистон ҳамчун қаламрави барои сайёҳии дохилӣ ва дохилии деҳот ҷолиб;
- пешниҳоди маблағгузори мақсаднок ва дастгирии давлатӣ барои соҳибкорони хурд, ки ба рушди сайёҳии деҳот манфиатдоранд;
- дастгирии ҳифзи ёдгориҳои табиӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ дар доираи барномаҳои мақсадноки минтақавӣ;
- рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар шаҳрҳо;
- ҳавасмандгардонии рушди тичорати хурд барои расонидани хидматҳои марбут ба сайёҳи;
- таъияи барномаҳои таълимӣ барои тайёр кардани кадрҳо барои сайёҳии деҳот ва соҳаҳои марбути он;
- дастгирии пешбурди маҳсулоти сайёҳии минтақавӣ дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ сайёҳӣ;
- пешбурди сиёсати фарқкунандаи бозори сайёҳии дохилӣ нисбат ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ;
- ҳавасмандгардонии сармоягузори ба рушди сайёҳии дохилии деҳот.

Кишвари мо барои рушди сайёҳии деҳот захираҳои азим дорад. Ҳангоми муносибати дуруст ба ташкил ва пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ дар деҳот, Тоҷикистон метавонад ба манфиатҳои назарраси иҷтимоӣ иқтисодӣ умед бандад. Сайёҳии деҳот метавонад як системаи худтанзимкунӣ гардад, ки қодир ба ҳалли мушкилоти асосии иҷтимоӣ иқтисодӣ деҳа бошад.

Дар маҷмӯъ, сегменти рушди сайёҳии деҳот ба рақобатпазирии деҳот таъсири мусбат расонида, ба:

- таъмини шуғли аҳолии деҳот (пеш аз ҳама барои ҷавонон);
- баланд бардоштани сатҳи даромади аҳолии деҳот;
- рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва муҳандисии деҳот;
- диверсификасияи иқтисодиёти деҳот;
- фурӯши маҳсулоти хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ;
- боздоштани муҳоҷирати аҳолии деҳот ба шаҳрҳо;
- кам кардани сарбории антропогенӣ ба муҳити зист (дар минтақаҳои соҳилӣ, бо роҳи гузариш ба сайёҳон аз соҳил ба деҳот)

Ҳулоса. Ҳамин тариқ, барои рушди сайёҳии деҳот дар мамлакати мо бояд якҷанд корҳои муҳимро дар мадди аввал ҷиҳати оммавигардонии ин намуди сайёҳӣ ба роҳ монд. Аввалан ҷалби сармоягузориҳои хориҷиро барои рушди инфрасохтори сайёҳии деҳот ба роҳ мондан зарур аст. Инчунин, сармоягузориҳои хусусӣ ва ашхоси алоҳида, ки мехоҳанд фаъолияти худро ба қабули истироҳаткунандаҳо равона кунанд, аҳолии шаҳр дар ҳудуди ҷамоатҳои муайяни деҳот, инчунин барои пурзӯр кардани низоми рушди соҳа кадрҳои кордонро дар мақомоти маҳалли таъмин намуда, дастгирии ҳамаҷонибаи ин соҳа аз ҷониби мақомоти маҳал мебошад.

Яке аз пешниҳодҳо барои такмил додани ин соҳа метавонад пешниҳоди қарзҳои бо шартҳои имтиёзнок аз ҷониби ташкилотҳои қарздиҳӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Стратегияи рушди сайёҳӣ” аз 1 августи соли 2018, № 372
2. АМИТ ХОВАР Февраль 7, 2020 16:12, Октябрь 20, 2020 11:40
3. <https://cabar.asia/tg/charo-to-ikiston-ba-rushdi-sajyo-ii-de-ot-niyoz-dorad>
4. Здоров А.Б. Комплексное развитие туризма в сельской местности. «Проблемы прогнозирования». – С.149-153. <https://cyberleninka.ru>
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020” аз 1 марти соли 2018, №80
6. Мозгунов Н.А. Сельский туризм как фактор развития территории (на примере Орловской области) // Региональные исследования. – 2010. – № 2. – С. 69.
7. Горчаков Я.В. Агротуризм в Европе и США: опыт фермеров // Вестник овощевода. – 2009. – № 3. – С. 39.

АННОТАЦИЯ

САЙЁҲИИ ДЕҲОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАМОҶУЛҲО ВА ДУРНАМОИ РУШД

Сайёҳӣ ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии деҳот таъсири назаррас мерасонад, аз ин рӯ, рушди соҳаи сайёҳӣ ба вазифаи афзалиятноки иқтисодии шаҳрҳо табдил меёбад. Дар ин кор таҳлили SWOT гузаронида шудааст, ки потенциали соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар сегменти агросайёҳӣ муайян мекунад. Проблемаҳои асосии соҳа муайян карда шуда, роҳҳои ҳалли онҳо оварда шудаанд.

АННОТАЦИЯ

СЕЛЬСКИЙ ТУРИЗМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Туризм оказывает положительный эффект на социальное и экономическое развитие сельской территории, поэтому развитие инфраструктуры туризма становится приоритетной экономической задачей муниципальных образований. В настоящей работе проведен SWOT- анализ, определяющий потенциал индустрии туризма Республики Таджикистан в сегменте агротуризма. Выявлены основные проблемы отрасли и намечены пути их решения.

Ключевые слова: агротуризм, конкурентоспособность территории, сельское предпринимательство, стратегия развития туризма, достопримечательность, туристские услуги.

ANNOTATION

THE RURAL TOURISM IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN: TRENDS AND THE PROSPECTS

Tourism has a significant effect on the economic and social development of rural areas, so the development of the tourism industry is a priority economic objective of municipalities. The paper presents a SWOT-analysis of the tourism industry potential in the Russian Federation in the segment of agro tourism. The basic problems of the industry and the ways to solve them are determined.

Key words: agro tourism, competitiveness of the area, rural entrepreneurship, development strategy, tourism, recreation, showplace, tourism service.

ТДУ 631

АСОСҲОИ НАЗАРИЯИ ТАШАККУЛИ РАВАНДИ МЕҲНАТ ВА ПАРДОХТИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Абдурахимов А.А.-н.и., дотсенти МТД «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров»,

Ҷонмахмадов К.Ш.-омузгори калони ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: кувваи корӣ, самаранокӣ, меҳнат, музди меҳнат, музди меҳнати кироӣ, шаклҳои пардохти музди меҳнат, меҳнати ҷамъиятӣ, вақти корӣ, андозаи музди меҳнат, захираҳои меҳнатӣ ва хароҷоти меҳнат.

Омузиши адабиёти баҳисобгирии муҳосибӣ молиявӣ нишон медиҳад, ки то ҳол дар байни иқтисодчиён оид ба суоли муайяни мафҳуми музди меҳнат нуктаи ягона

мавҷуд нест. Ҷустуҷӯ накардани навигарӣ дар истилоҳ чандон муҳим нест, балки муайян кардани моҳият ва хусусияти дараҷаи иқтисодии «музди меҳнат» дар шароити тағйирёбанда аниқтар аст. Муайян кардани музди меҳнат ҳамчун ҳиссаи маҳсулоти ҷамъияти (маҳсулоти умумии ҷамъиятӣ, даромади миллий ва ғайра), аз рӯи меҳнат байни кормандони алоҳида тақсим шудааст, ба бозор муқобил аст.

Камишанов П.И. «Дар ин ҷо чунин меҳисобад, ки танҳо манбаи музди меҳнат муайян карда мешавад. Ба ғайр аз ин – музди меҳнат на танҳо аз рӯи миқдор ва сифати меҳнат тақсим карда мешавад, балки андозаи он аз ҳиссаи ҳақиқии меҳнати коргар, аз натиҷаи ниҳоии ғайрифаъолияти хоҷагии корхона вобаста аст»¹.

Албаров Р.А., чунин ибраз медорад «Муайян кардани музди меҳнат, ҳамчун қисми меҳнати умумии ҷамъиятӣ, даромади миллий, ки дар сатҳи ҷамъият ташкил карда мешавад, алокаи музди меҳнатро бо маънои бевоситаи ташкили он, бо натиҷаҳои умумии кори коллективи меҳнатӣ номаълум нишон медиҳанд»².

Карпова Т.П. чунин меҳисобад, ки дараҷаи баҳодихиро ба таври зерин муайян кардан мумкин аст. «Музди меҳнат – ин қисми асосии маблағ, ки ба истёмоли равона карда шудааст, ҳиссаи даромадро ифода мекунад, ки аз натиҷаи ниҳоии кори ҷомеа вобаста аст ва байни кормандон дар асоси миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда, ҳиссаи ҳақиқии меҳнати ҳар як нафар ва андозаи сармояи пасандозшуда тақсим мешавад»³.

Дар назарияи иқтисодӣ чунин ғояҳои асосии муайян кардани хусусияти музди меҳнат вучуд дорад:

- музди меҳнат- ин нархи меҳнат аст. Бузургии динамикаи он дар зерин таъсири омилҳои бозор, дар навбати аввал, талабот ва пешниҳод ташкил меёбад;

- музди меҳнат- ин ифодаи пулии арзиши моли «қувваи корӣ» ё «шакли табдилёфтаи арзиши моли қувваи корӣ» мебошад. Бузургии он бо шароити истеҳсолот ва омилҳои бозор талабот ва пешниҳод муайян карда мешавад, ки дар зерин таъсири онҳо дуршавии музди меҳнат аз арзиши қувваи корӣ ба амал меояд.

Асосҳои назариявии ғояҳои музди меҳнат ҳамчун нархи меҳнат аз тарафи А.Смит ва Д.Рикардо дида баромада шудааст. А.Смит чунин меҳисобад, ки меҳнатро ба сифати мол кор фармуда мешавад ва нархи ҳақиқӣ дорад, яъне «музди меҳнати ҳақиқӣ» ин бо ҳароҷоти истеҳсолот муайян карда мешавад. А.Смит фарқи байни меҳнат ва «қувваи кори»-ро нагузаронидааст ва бинобар ин зерин мафҳуми «музди меҳнати ҳақиқӣ» арзиши қувваи кориро мефаҳмид. Бузургии музди меҳнатро ӯ бо минимуми қисми маишии воситаҳои мавҷудияти коргар муайян кардааст. Ба ғайр аз ин, музди меҳнат элементҳои таърихӣ ва маданияро дар бар мегирад⁴.

Муҳақиқони рус Савин А.А., Поляк Г.Б. ва Бакаев А.С. бар он ақидаанд, ки «Ғояҳои музди меҳнатро ҳамчун ифодаи пули арзиши моли «қувваи корӣ» К.Маркс таҳия намудааст. Асоси онро қоида дар бораи ҳудудгузори мафҳуми «меҳнат» ва «қувваи корӣ» шуморида асоснок намуд, ки меҳнат мол нест ва арзиш надорад. Мол қувваи корист, ки дорои қобилият ба меҳнат мебошад, музди меҳнат ба сифати нархи ин мол дар шакли ифодаи пулии арзиш қувваи корӣ баромад мекунад. Коргар муздро на ба тамоми меҳнат, балки танҳо барои меҳнати зарурӣ мегирад. Хусусияти иқтисодии музди меҳнат аз ин иборат аст, ки аз ҳисоби ин даромад талаботи моддӣ ва маънавии коргар қонеъ гардонида шуда ҷараёни такрористеҳсолкунии қувваи кориро таъмин менамояд. К.Маркс муқаррар намуд, ки бузургии музди меҳнат ба минимуми физиологии воситаи мавҷудият вобаста нест, вай аз дараҷаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳагии рушди ҷомъият, инчунин аз дараҷаи ҳосилнокӣ ва сермаҳсулии меҳнат, мураккабии он ва аз вазъи бозор вобаста аст»⁵.

¹Камышанов П.И. Бухгалтерский финансовый учет. - М.: Феникс.-2007.- с.125

²Албаров Р.А. Учет расчетов по ЕСН // Экономика сельскохозяйственных предприятий.-2005.-№1.- с.49

³Карпова Т.П. Управленческий учет. Учебник. - М. ЮНИТИ, 2006.- с.290

⁴Бухгалтерский учет: Учебник для вузов / В.И. Подольский, Г.Б. Поляк, А.А. Савин и др.; Под ред. проф. В.И. Подольского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-Дана, 2006.- с.125

⁵Бакаев А. С., Безруких П. С., Врублевский Н. Д. и др. Бухгалтерский учет, М.: Бухгалтерский учет.-2006 г.- с.221

Арзиши қувваи корӣ чиҳатҳои миқдорӣ ва сифатиро дорост. Хусусияти сифатии арзиши қувваи корӣ аз он иборат аст, ки он муносибати муайяни истеҳсолӣ аз он ҷумла фурӯши қувваи кори худ ба коргарон ва харидаи он бо мақсади зиёд намудани ғоидаро ифода мекунад. Аз чиҳати миқдор арзиши қувваи корӣ бо арзиши воситаҳои ҳаётӣ, ки барои иҷро кардан, инкишоф додан, нигоҳ доштан ва мустаҳкам кардани қувваи корӣ зарур аст, муайян карда мешавад.

Дар бозори қувваи корӣ фурӯшандагон - коргарони ихтисоси муайян дошта, харидорон бошад ин корхонаҳо, ташкилотҳо ва ширкатҳо ба ҳисоб мераванд. Арзиши қувваи корӣ музди меънати асосии кафолат дода шуда, дар шакли маош, моёна, тариф, шаклҳои пардохти корбайъ ва вақтбайъ ба шумор меравад. Талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ аз рӯйи тайёрии касбии он бо назардошти талабот аз тарафи харидорони махсус ва пешниҳод аз тарафи соҳибони он фарқкунанда мешавад, яъне низоми (системаи) бозор аз рӯйи намудҳои алоҳида ташкил карда мешавад⁶.

Хариду фурӯши қувваи корӣ аз рӯйи шартномаи меҳнатӣ суръат мегирад, ки ҳуҷҷати асосӣ ба ҳисоб рафта, муносибати меҳнатии байни корфармо ва коргари киро ба танзим дароварда мешаванд. Иқтисодиёти бозорӣ аз системаи фароии тақсимот, ки дар вайроншавии функцияи истеҳсолот ва тақсимот (корхона боигарии миллиро ба вучуд меорад, давлат онро тақсим мекунад). Функцияи тақсимкунии бевосита ба истеҳсолкунанда ё соҳиби корхонаҳои хусусӣ мегузарад. Танҳо соҳибмӯлк ҳуқуқи мустақилона ба воситаи истеҳсолот ва натиҷаҳои меҳнат ҳуқумронӣ карданро дорад. Қабули қонун дар бораи моликият, дар бораи соҳибкорӣ ва дигарҳо тақдирӣ механизмҳои пештараи мутамарказ муайян кардашудаи ташкили музди меҳнатро ниҳоят муайян намуд. Дар шароити нав шакли ғайримарказонидашудаи муносибатҳои тақсимкунанда ба нишондиҳандаҳои арзишӣ, рақобат дар бозор мувофиқ карда мешавад ва вазъи молиявӣ – бозории корхонаро ифода мекунад⁷.

Дар муносибатҳои бевосита музди меҳнат ба вучуд омадани шаклҳои ташкилии бозори меҳнат нақши асосиро мебозад⁸. Бузургии музди меҳнат дар асоси хароҷот ба тақриристеҳсолкунии қувваи корӣ бо назардошти талабот ба он, арзиш ва нарх дар бозори меҳнат муайян карда мешавад.

Ҳамаи масъалаҳои пардохти музди меҳнат дар сатҳи корхона ҳал карда мешавад. Давлат танҳо дараҷаи камтарини пардохтро муқаррар мекунад. Бо гузариш ба шакли моли қувваи корӣ барқарор карда шуда, ҳамаи функцияҳои пардохти музди меҳнат ҳеле васеъ карда мешавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ музди меҳнат ҷузъи асосии тақриристеҳсолкунии қувваи корӣ мегардад ва барои соҳибкор қувваи кори киро функцияи иҷтимоии қувваи корӣ дар қатори функцияи ҳавасмандкунанда нақши бештари баробарҳуқуқро мебозад.

Бучети коргар бояд на танҳо хароҷоти либос, маводи озуқаворӣ, харидаи хона, ҳуҷра ва пардохти хизматрасонии маиширо таъмин намояд. Ду дараҷаи таъмини муайянкунии иҷтимоии музди меҳнат вучуд дорад. Дараҷаи якумро давлат идора мекунад ва таъсири бевоситаи он ба дараҷаи музди меҳнат дар шакли муайян кардашуда дараҷаи камтарини кафолат додашудаи пардохти музди меҳнат ифода меёбад. Таъсири мустақим бо индексатсияи хусусиятҳои арзиши сатҳи зиндагӣ аз афзоиши нарх ва таваррум вобаста мебошад⁹. Илова бар ин давлат даромади меҳнати кормандро дар ҳолатҳои алоҳида ба иқтисоди бозори хос тамоюлҳои сарфа бо хароҷоти қувваи корӣ ҳимоя мекунад. Дараҷаи дууми асосии иҷрои функцияи иҷтимоии музди меҳнат бевосита дар корхонаҳо ба роҳ монда мешавад. Агар музди меҳнат аз нуқтаи назари даромад, ки барои таъмини тақриристеҳсолкунии муътадилӣ танҳо ҳуди коргар талаб карда мешавад баҳо дода мешавад. Дар ин ҳолат тақсим

⁶ Албаров Р.А. Учет расчетов по ЕСН // Экономика сельскохозяйственных предприятий.-2005.-№1.- с.70

⁷ Баканов М. И. Теория экономического анализа: Учебник. М.: Финансы и статистика, 2005.- с.40

⁸ Белокопытов А. Уровень интенсивности аграрного труда и факторы его нормализации // АПК: экономика, управление.-2006.-№5.- с.29

⁹ Бакаев А. С. Бухгалтерские термины и определения, Библиотека журнала Бухгалтерский учет, 2007 г.- с. 49

кардани кормандон ба гурӯҳҳо аз рӯи шакл ва бузургии хароҷоти ҷамъиятӣ ба тақрористеҳсолкунии қувваи кори онҳо бештар паҳн мегардад. Дар ҳолати умумӣ пардохти музди меҳнат бояд аз рӯи мураккабии меҳнат ва ихтисоси коргарон фарқунанада шавад. Агар музди меҳнат ҳамчун даромаде, ки барои таъмини тақрористеҳсолкунии муътадилӣ на танҳо меҳнаташон, балки оилаи он низ зарурӣ баҳо дода шаванд, он гоҳ механизми музди меҳнат аллакай бо назардошти дараҷаи истеъмоли дар оилаи корманд, ташкил карда мешаванд.

Аз системаи батанзимдарории давлатӣ танҳо як ташкилдиханда ба танзимдарории музди меҳнати ҳадди ақал боқӣ мондааст. Вале он аз камтарин маблағ барои рӯзгузаронӣ кам муайян карда шудааст. Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки қувваи корӣ сӯи моли махсус аз арзиши табиӣ худ бештар дур карда мешаванд.

Дар вақти паст будани нархи қувваи кор имконияти иқтисодии ивазшавии таҷҳизоти қимматбаҳо бо қувваи корӣ арзонбаҳо ба миён меояд. Омили инкишофи самаранокии истеҳсолот бартараф карда мешавад. Музди меҳнати паст ин таназзули низоми пайдоиши мавҷуда мебошад, зеро гум кардани ин қадар вақт ва восита ба он, ки барои гирифтани ихтисоси баланд маъно надорад, истифода ё гирифтани музди меҳнати камтарин дар баробари коргарони меҳнатӣ ҷой надорад. Ҳамин тавр, музди меҳнат функцияи иҷтимоии аз байн рафтаи худро эҳё мекунад, илова бар ин вай танҳо яке аз элементҳои пурра кардани арзиши моли «қувваи корӣ» мегардад. Дар ҷамъи умумии даромад дар шароити нави иқтисоди бозоргонӣ ҳама гуна пардохтҳо, иловаҳои сершумори болорафтаи соҳибкорон ба коргарон бо мақсадҳои иҷтимоӣ нақши муҳимро мебозад. Фонди рушди иҷтимоӣ дар бештар намудани шароити моддӣ ҳаёти кормандон, бинобар зарурати тақрористеҳсолкунии бештар васеи доимии қувваи корӣ чун омили баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат нақши калон мебозад¹⁰.

Функцияи ҳавасмандкунӣ ва бештар асоснокнамоии даромадҳои меҳнати кормандон қисми асосӣ ба шумор меравад. Маҳз ҳамин қисми механизми музди меҳнат ва омилҳои иҷтимоӣ дар истифодаи сермаҳсули меҳнати зинда нақши асосиро мебозад, ки он ба иҷрои мақсади идоракунии равона карда мешавад. Механизми мақсаднокӣ бевоситаи музди меҳнат аҳамияти муайянкунанда аз он ҷумла, дар иҷрои стратегияи ояндаро дорад. Дар як вақт, ин аҳамият на танҳо ҳиссаи кори музди меҳнат бо даромади умумии корманд вобаста карда шудааст¹¹. Дар шуури коргар одатан, музди меҳнат аз ҷиҳати руҳӣ бо эътирофи обрӯи вай дар корхона муттаҳид карда мешавад, мавқеи иҷтимоии онро ғайримустақиман ифода мекунад. Ба воситаи музди меҳнат корманд, муваффақияти худро дар кор нисбат ба дигарон ғайримустақим баҳо медиҳад.

Дар як вақт, баҳодиҳии корманд бо муқарраркунии минбаъдаи андозаи музди меҳнат барои коргарон нисбат ба баҳодиҳии ғайримустақим афзалтар ҳисоб меёбад (дар пайдарҳамӣ: музди меҳнат - хизмати корманд)¹². Бинобар ин ташкили музди меҳнат бо баҳодиҳии хизмат нақши калони мақсаднок, назар ба пардохти беарзишро мебозад. Ба монанди ҳамин ҷо хеле ки ҷараёни эътирофи хизмати коргар дар давоми ҳаёти меҳнати ӯ мегузарад, дар бораи раванди комилан мувофиқ яққояшавии он бо истеҳсолот (корхона, хоҷагӣ, ширкат) гуфтан мумкин аст, агар эътироф нагардад, он гоҳ муносибат мувофиқи қонун асоснок ба корхона аз тарафи коргар ба ҳосилнокӣ ва натиҷаи баланд рӯй оварда намешавад. Ҳамин тавр, ба асосноккунии дурусти аз ҷиҳати иҷтимоӣ асоснокии ташкили музди меҳнат шароити ҳалкунандаи ноилшавии мақсад бо идоракунии меҳнат, мақсаднокии корманд ба ҳосилнокии меҳнат вучуд дорад.

Дар як вақт дараҷаи ташкили имрӯзаи музди меҳнат ва ҳулоса кардан дар бораи андаке муваффақияти зиёде дар хусусияти мақсаднок истифодаи он барои иҷрои сиёсати асоснок имконият намедиҳад. Барои он, ки музди меҳнат бо мақсади стратегияи идоракунии мувофиқ ояд:

-инкишофи ҳиссиёти ҷамъият дар кормандон;

¹⁰ Васильева М. Оплата труда / М.Васильева, Е. Карсетская // Экономико – правовой бюллетень .-2005.-№3.- с.150

¹¹ Волкова О.И. Экономика предприятия / Волкова О.И., Скляренко В.К.-М.: ИНФРА-М.-2006.- с.80

¹² Дружи К. Введение в управленческий и производственный учет. М.: - Аудит, ЮНИТИ, 2007. – с.87

- тарбияи онҳо дар рӯҳи ҳамкорӣ;
- вобастагии дурусти манфиати шахси аз ҷамъиятӣ;
- механизми асоснок карда шудаи он талаб карда мешавад¹³.

Музди меҳнат, ба таври руҳӣ ва сипас аз ҷиҳати иқтисоди коргарро ба фаҳмиши дақиқи онҳо дар алоқаи дутарафа байни талаботи корхона, ширкат ва пасандози вай ба натиҷаи ниҳой ва ниҳоят андозаи музди меҳнат ба кор андохта мешавад.

Нақши ҳавасмандкунандаи музди меҳнат зиёд аст, дар ҳоле ки қисми тарифӣ дар пардохти музди меҳнат нақши асосиро бозад. Ҳоло нақши тариф паст мешавад, истифодаи пардохти музди меҳнати вақтбайъ бештар мушоҳида карда мешавад. Инчунин пастшавии бузургӣ дар пардохти музди меҳнати ҳам соҳа ва ҳам дохили онҳо дар гурӯҳҳои аз ҷиҳати касбӣ – тахассусии кормандон мушоҳида карда мешавад. Тафрикаи калони музди меҳнат дар байни кормандони корхона ва роҳбарони онҳо гарчанде, охири даромадҳои худро бо ҳар роҳ пинҳон мекунанд ба миён омад¹⁴.

Тафрикаи (дифференциация) калони музди меҳнат эҳтимолияти калони вайронкуниро дорад: муҳолифат дар раванди истеҳсолот байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар дохили ҷомеаи истеҳсолӣ меафзояд. Ҳамаи ин оқибатҳои манфӣ аз он сабаб пурзӯр мешавад, ки чунин тафрика ба фарқият дар самаранокии меҳнат ва истеҳсолот муносибати бевосита надорад¹⁵.

Аз гуфтаҳои муҳаққиқон ва иқтисодчиёни дар боло овардашударо хулоса намуда бояд гуфт, ки барои он, ки музди меҳнат функцияи ҳавасманкунандаи худро иҷро намояд, бояд байни дараҷаи он ва тахассуснокии кормандон (квалификацией работника) мураккаби кори иҷрошаванда, дараҷаи масъулият алоқаи бевосита вучуд дошта бошанд.

Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки ҳамаи қонунҳои меъёри ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрӣ, қонунҳои амалкунанда ва кодексу фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тартиб дароварда шуда амалӣ мегарданд.

Ба тартиб даровардани пардохти музди меҳнат ва муносибатҳои дучонибаи иҷтимоӣ – меҳнатӣ байни корфармо ва корманд дар сатҳи ҷудогона гирифташуда, дар асоси ҳуҷжатҳои меъёри дохилии қабулшудаи он, шартнома дар бораи меҳнат, ки онро роҳбари хоҷагӣ бо иштироки намояндаи ҷомеаи меҳнатӣ тахия мекунанд, ба роҳ монда мешавад.

АДАБИЁТ

- 1.Вахрушина М.А. Управленческий учет. Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2006.- с.110
- 2.Грибов А.И. Экономика предприятия - М.: Финансы и статистика.-2006.- с.140
- 3.Карпова Т.П. Управленческий учет. Учебник. - М. ЮНИТИ, 2006.- с.70
- 4.Васильева М. Оплата труда / М.Васильева, Е. Карсетская // Экономико – правовой бюллетень .-2005.- №3.- с.150
- 5.Волкова О.И. Экономика предприятия / Волкова О.И., Скляренко В.К.-М.: ИНФРА-М.-2006.- с.80
- 6.Друри К. Введение в управленческий и производственный учет. М.: - Аудит, ЮНИТИ, 2007. – с.87
- 7.Бакаев А. С. Бухгалтерские термины и определения, Библиотека журнала Бухгалтерский учет, 2007 г.- с. 49
- 8.Баканов М. И. Теория экономического анализа: Учебник. М.: Финансы и статистика, 2005.- с.40
- 9.Белокопытов А. Уровень интенсивности аграрного труда и факторы его нормализации // АПК: экономика, управление.-2006.-№5.- с.29

¹³Грибов А.И. Экономика предприятия - М.: Финансы и статистика.-2006.- с.140

¹⁴ Карпова Т.П. Управленческий учет. Учебник. - М. ЮНИТИ, 2006.- с.70

¹⁵Вахрушина М.А. Управленческий учет. Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2006.- с.110

АННОТАЦИЯ

АСОСҲОИ НАЗАРИЯИ ТАШАККУЛИ РАВАНДИ МЕҲНАТ ВА ПАРДОХТИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии пардохти музди меҳнат қувваҳои истеҳсолии меҳнат ва ин фаъолияти мақсадноки инсонро, ки бо предметҳои табиат таъсир расонида, шаклашро дигар карда, барои қоньгардонидани талаботи худ истифода мебарад, фаҳмида мешавад. Меҳнат сарчашмаи боигарии ҷамъият ва омили асосии истеҳсолоти неъматҳои моддӣ ва руҳӣ барои инсоният мебошад.

Меҳнат категорияи иқтисодӣ буда, характери он муносибатҳои истеҳсолиро муайян менамояд. Ҷояҳои асосии муайян кардани хусусияти музди меҳнат вучуд дорад:

- музди меҳнат ин нархи меҳнат аст. Бузургии динамикаи он дар зери таъсири омилҳои бозор, дар навбати аввал, талабот ва пешниҳод ташкил меёбад;

- музди меҳнат – нифодаи пулии арзиши моли «қувваи қорӣ» ё шакли табдилёфтаи арзиши моли қувваи қорӣ мебошад. Бузургии он бо шароити истеҳсолот ва омилҳои бозор талабот ва пешниҳод муайян карда мешавад, ки дар зери таъсири онҳо дуршавии музди меҳнат аз арзиши қувваи қорӣ ба амал меояд.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОЦЕССА ТРУДА И ЕГО ОПЛАТЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящается: Исследования в экономических и бухгалтерских литературах подчёркнуто, что до настоящего время вопрос о оплате труда этот термин неопределенно. Определение оплаты труда один из частей общественной продукта распределено среди работников предприятия. Теоретические основы оплаты труда как цена оплаты труда подчёркнуто в трудах А. Смит и Д. Рикардо.

Труд человека, является главным условием жизни и развития общества. Собственно он может создать материальные и духовные блага, преобразует жизнь человека и обогащает его. В процессе труда всегда участвуют три основных элемента как сам труд, средства труда и предмет труда. Экономической сущностью рационализации трудовых процессов является экономия рабочего времени, снижение затрат труда и средств на единицу продукции. Недостаточные темпы совершенствования организации труда и производства приводят к тому, что общество не может полностью использовать эффект, который приносит технический прогресс.

Ключевые слова: рабочая сила, эффективности труда, оплаты труда по найму, формы оплаты труда, общественный труд рабочей времени, документы по учету труда, должностных окладов, расценки тарификация и охраны труда.

ANNOTATION

THEORETICAL BASIS OF FORMATION OF THE LABOR PROCESS AND ITS PAYMENT IN MODERN CONDITIONS

The article is devoted to: Research in economics and accounting literature, it is emphasized that up to the present time the question of remuneration for this term is uncertain. Determination of wages is one of the parts of the social product distributed among the employees of the enterprise. The theoretical foundations of wages as the price of wages are highlighted in the works of A. Smith and D. Ricardo.

Human labor is the main condition for the life and development of society. Actually, he can create material and spiritual benefits, transforms a person's life and enriches him. In the process of labor, three main elements are always involved: labor itself, the means of labor and the object of labor. The economic essence of the rationalization of labor processes is saving working time, reducing labor costs and funds per unit of production. Insufficient rates of improvement in the organization of labor and production lead to the fact that society cannot fully use the effect that technological progress brings.

Key words: labor force, labor efficiency, remuneration for hire, forms of remuneration, social labor of working time, documents on labor accounting, official salaries, tariff rates and labor protection.

ТДУ 338.436.3(575.3)

**РУШДИ ҲАМГИРОИҲОИ СОҲАҲОИ САНОАТУ КИШОВАРЗӢ ВА САВДО:
ТАМОЮЛҲО МУШКИЛОТ ВА САРМОЯГУЗОРӢ**

Тағоев Ҷ.Ҳ.- н.и.и., Мачидов Ф.Б.- ассистенти ДМТ.

Калимаҳои калидӣ: саноати бофандагӣ, саноати дӯзандагӣ, кластери насосҷӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, сармоягузорӣ, ҳамгироии агросаноатӣ.

Дар марҳилаи кунунии тараққиёти иқтисодиёти ҷумҳуриёе аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии минтақавӣ ин нигоҳ доштан ва тараққи додани базаи мавҷудаи корхонаҳои агросаноатӣ, нигоҳдории нерӯи кадрӣ ва дар ин замина мусоидат намудан ба барқароршавии рақобатпазирии иштирокчиёни бозори молу маҳсулотҳои ватанӣ ба шумор меравад. Қобили қайд аст, ки дар ин раванд яке аз самтҳои ояндадори сиёсати иқтисодии давлат ташаккул ва рушди муносибатҳои ҳамгироӣ маҳсуб меёбад. Ҳамгироии соҳаҳои саноату кишоварзӣ дар вилояти Хатлон ҳанӯз аз замони давлати шӯравӣ оғоз ёфта, имрӯз низ рушди ин муносибатҳо бо назардошти қонуниятҳо ва талаботҳои иқтисоди бозорӣ идома доранд.

Дар миёни соҳаҳои саноати вилояти Хатлон соҳаи насосҷӣ нақши муҳимро мебозад. Соҳаи насосҷии минтақа як қатор хусусиятҳои худро доро мебошад, ки онро миёни дигар соҳаҳо ба майдони муҳим барои оғози рушди босуръати босуботи иқтисодӣ табдил дода метавонад. Ҷолибияти соҳа бо пойгоҳи устувори ашёи хом, сифати баланди нахи пахта, нархҳои дастраси захираҳои энергетикӣ, захираҳои арзони меҳнати таҳассусӣ, дастгирӣ ва шароитҳои мусоид, ки аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳури фароҳам оварда шудаанд, арзёбӣ мегардад.

Мавриди зикр аст, ки дар даврони соҳибистиклолии кишвар фаъолияти соҳибкорӣ рушд карда, сектори хусусӣ тараққӣ карда истодааст. Дар вилояти Хатлон бахши бартаридошта аз рӯи шумораи корхонаҳои амалкунанда ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот бахши ғайридавлатӣ ба шумор меравад, ки ҳиссаи он дар солҳои охир дар маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ 61-63,3%-ро ташкил медиҳад. Дар давоми солҳои охир ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ пайваста тағйир меёбад. Нишондиҳандаҳои асосии соҳаҳои саноат дар вилояти Хатлон дар ҷадвал нишон дода шудаанд.

**Ҷадвал -Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи шаклҳои моликият
дар вилояти Хатлон (ҳаз. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Соли 2018 нисбати соли 2012 (+,-)
	2012	2015	2016	2017	2018	
Ҳаҷми маҳсулоти саноати дар вилояти Хатлон, (бо %)	3072070,8 100%	4621160,4 100%	6601279,2 100%	6753127,0 100%	7294000,0 100%	+4221929,2 +2,4 мар-ба
аз он ҷумла:	2426191,8	2510763,4	2423039,4	2563780,1	2706074,0	+279882,2
-дар сектори давлатӣ, (бо %)	79,0%	54,3%	36,7%	38,0%	37,1%	+1,1 мар-ба
- дар сектори хусусӣ, (бо %)	645879,0 21,0%	2111397 45,7%	4178239,8 63,3%	4189346,9 62,0%	4587926,0 62,9%	+3942047 +7,1 мар-ба

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси омили солони вилояти Хатлон дар солҳои 2012-2019.
/Маҷмӯи оморӣ– ш.Бохтар: Сарраёсати агентии омили назди ПЧТ дар вилояти Хатлон.
–С. 71. ва ҳисобҳои муаллиф тартиб ва таҳия гардидааст.

Таҳлили ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар давраи аз соли 2012 то соли 2018 истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ аз 3072070,8 ҳаз. сомони дар соли 2012 то 6753127,0 ҳаз. сомони дар соли 2018 зиёд гардид, ки ин зиёдшавӣ 2,2 маротибаро ташкил медиҳад. Ҳиссаи бахши давлатӣ дар соли 2018 – 37,1%-ро ташкил намуд, дар ҳоле, ки соли 2012 ин нишондиҳанда ба зиёда аз 79,0% баробар буд. Зиёдшавии истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ дар бахши ғайридавлатӣ ба назар мерасад, масалан дар соли 2018 ин

нишондиҳанда 62,9%-ро ташкил намуд, ки дар қиёс бо соли 2012 қариб аз 7,1 маротиба зиёдтар мебошад.

Қобили қайд аст, ки дар сохтори маҳсулоти соҳаи саноати вилояти Хатлон вазни қиёсии соҳаҳои саноати коркард (53,4%) ва соҳаҳои истеҳсоли тақсими қувваи барқ, газ ва об (42%) бартарӣ дорад.

Саноати истихроҷ ҳамагӣ 4,6%-и маҳсулоти саноати вилояти Хатлонро ташкил кардааст. Хиссаи саноати нассочӣ ва дузандагӣ 6,5% маҳсулоти соҳаи саноати вилоят ва ё 12,3% маҳсулоти соҳаи саноати коркардро ташкил медиҳад.

Дар вилоят 192 корхонаи пахтадозакунӣ, 93 фабрикаи дӯзандагӣ ва 8 фабрикаи ресандагӣ фаъолият доранд. Аммо дар шароити кунунӣ ҷумҳурӣ механизми амалкунандаи инкишофи саноати нассочӣ, корхонаҳо оид ба ташкил ва рушди коркарди комплекси нахи пахта, зиёд намудани арзиши иловашуда ва маҳсулоти ниҳой ба таври кофӣ ҳавасмандӣ надоранд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки соҳа метавонад самаранок рақобатпазир бошад ва дар ҳолати ҳамгирии амудӣ «панҷ ҳудуд» дорад: пахта(ҳамчун ашёи хом) – нахи пахта – ришта – матоъ – маҳсулоти тайёри дӯхташуда.

Мушкилоти умумии қисми зиёди корхонаҳои соҳаи саноати сабук дар вилояти Хатлон сатҳи пасти рақобатпазирӣ маҳсулоти онҳо бо сабаби истифода намудани таҷҳизоти аз лиҳози маънавӣ фарсудашудаи технологӣ мебошад. Дар баробари ин, барои ба таври ҷавобгӯи талабот навунонии дастгоҳҳои истеҳсолии корхонаҳои вилояти Хатлон на маблағи ҳуди ба қадри кофӣ мавҷуд аст, на имконияти истифода бурдани маблағҳои қарзӣ, бо сабаби арзиши баланд доштани онҳо.

Илова бар ин, талабот ба молҳои истеъмоли он омили иловагиро дар шакли аз бозори истеъмоли берун овардани молҳои хориҷӣ дар натиҷаи муборизаи рақобатӣ, ки дар зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати сабуки ватанӣ нақши назаррасро мебозад, надорад. Ин ҳолат дар соҳаи саноати сабуки дигар мамолики собиқ шӯравӣ ба назар мерасад. Масалан, олимони рус Островских Т.И., Арсланова О. О., Зубова Н. А., қайд мекунанд, ки бешубҳа, истифода намудани таҷҳизоти фарсудашуда ва аз ҷиҳати маънавӣ кӯҳнашуда ҳоло яке аз мушкилоти асосии саноати сабук дар соҳаи коркарди ашёи хом ва истеҳсоли маҳсулоти тайёр мебошад, 60% таҷҳизоти истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёда аз 15 сол мавриди истифода қарор дода мешаванд [7, с.118-119]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони ватанӣ Пиризода Ҷ.С., Қ.Қ. Давлатзода ва М.Қурбонов, Н.Қабиров дар таҳқиқотҳои худ оид ба ин мавзӯ дараҷаи кӯҳнашавии истеҳсолоти агросаноатии ватаниро дар ҳамин фосилаи вақт ҳамчунон арзёбӣ намудаанд [11,12,13,14]. Маҳз аз ин лиҳоз, васеъ намудани чораҳои азнавтаҷҳизонии техникии корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ вазифаи калидӣ ба шумор меравад.

Соҳаи саноати сабуки вилояти Хатлон дар баробари ҳамаи мушкилоти мавҷудбуда, ки дар айни замон паси сар менамояд, аз имконияти баромадан аз бӯҳрон ва имконияти рақобати бомуваффақ бо рақибони хориҷии худ дар бозори дохилӣ маҳрум намебошад. Барои таъсис додани бозори маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ, ки ба воқеияти муосири геополитикӣ ва муносиботи бозоргонӣ мутобиқ мебошад, сохтмони модели нави ҳамгирии корхонаҳои ин бахш зарур аст. Таҳияи чунин модел дар сатҳи талаботи муосир бидуни ҷалб намудани дастгоҳи таҳлили комплексӣ ва технологияҳои нави иттилоотӣ ғайриимкон мебошад.

Бо назардошти мақсадҳои тадқиқот, ба ақидаи аксари муҳаққиқон дар низомии чунин моделҳо бояд ҳамгирии зернизомиҳо ва нуктаҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- мақомоти давлатии идоракунӣ бо ҷудо намудани мақомоти идоракунӣ дар соҳаи саноати сабук;

- кумитаҳои давлатии мамлакатҳои ИДМ, ки барои таъсис додани бозори умумии маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ ҳавасманд мебошанд, ки сиёсати дахлдорро

дар соҳаи ба танзим даровардани бозори худӣ ва интихоби стратегия оид ба ҳамгирой дар бозори умумиро амалӣ намоянд;

- низоми дастгирии дигар соҳаҳои иқтисодиёт ва комплексҳои хоҷагидорӣ дар шакли омехта, ки барои ташаккули раванги вазъи зарурии макроиқтисодӣ лозим мебошанд;

- ташкили маҷмӯи зернизоми мустақил оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти тайёр бо мақсади инкишофи минбаъдаи комплекси насосӣ;

- даромади аҳоли, ки молҳои бозори насосӣ ва дӯзандагиро харидорӣ менамоянд ва қувваи меҳнатиро ба фурӯш мегузоранд;

- низоми муносибатҳои иқтисодӣ хориҷӣ оид ба харидории ашёи хому таҷҳизот ва фурӯши маҳсулоти тайёр[4,с.156-169].

Ҳамин тариқ, дар мавриди баланд намудани самаранокии фаъолияти корхонаҳои соҳаи саноати насосӣ ва дӯзандагӣ, нуқтаи назари коршиносони соҳавӣ ин дастгирии таъсиси маҷмааҳои агросаноатӣ ва савдо мебошад. Бо ин сабаб, омӯзиши равандҳои ҳамгирой дар соҳаҳои истеҳсолоти маҳсулоти насосӣ ва дӯзандагӣ, фурӯши онҳо ва ташаккули марказҳои логистикӣ манфиатовар аст.

Равандҳои ҳамгирой дар инкишофи саноати насосӣ ва дӯзандагӣ ба таъсис додани бозори умумии савдо ва низоми умумии идоракунӣ оварда мерасонанд. Ҳамгирой дар доираи низоми мазкур аз ҷониби мо ҳамчун низоми мураккаби ҳамгироии иқтисодӣ, ки яқоя намудани амвол, меҳнат ва сармояхоро таъмин менамояд, фаҳмида мешавад.

Ҳамгирой ҳамчун раванди азнавташкилдихии сохтори идоракунӣ хорикаи муҳими идоравӣ ба шумор меравад. Омӯзиши низомҳои ҳамгироии идоракунӣ имкон медиҳад, ки рафтори иқтисодиро таҳрир намоем ва ихтилофоти ташкилӣ-иқтисодии субъектҳои дохили комплексҳои хоҷагидориро ҳал намоем.

Дар доираи мавзӯи таҳиянамудаи мо ҳамгирой диққати моро дар доираи имкониятҳои тадқиқот, ҳамкориҳои истеҳсолии саноати насосӣ ва дӯзандагӣ ва савдо дар ҳудуди вилояти Хатлон ҷалб менамояд. Дар ин раванд вазифаи калидӣ ҷамоҳангсозии манфиатҳои иштирокчиёни асосии он мебошад.

Ҳамчунин дар ин қарина, васеъ намудани номгӯи (ассортименти) маҳсулот, маҷмӯи хусусиятҳои истеъмоли, баланд намудани сатҳи рақобатпазирӣ дар заминаи ҷустуҷӯ ва амалӣ намудани қарорҳои инноватсионии идоракунӣ дар назар дошта шудааст. Иштирокчиёни асосии раванди мазкур корхонаҳои бузурги дорои зарфияти калони солонии истеҳсоли барориши матоъи тайёр мебошанд, ки яке аз хусусияти соҳаи насосӣ ба шумор меравад.

Омӯзиши равандҳои ҳамгирой ҳангоми ташаккули комплекси агросаноатӣ ва савдо оид ба истеҳсол ва савдои маҳсулоти насосӣ ва дӯзандагӣ дар раванди тадқиқоти мо нишон доданд, ки мағзи мушкилотро ҷудо намоем, ки ҳалли онҳо таъминоти зиёд намудани маҳсулоти насосӣ ва маснуоти дӯзандагиро дошта бошад. Мутобиқ ба таҳлили ҳолати иқтисодии гузаронидаи мо дар минтақаи Хатлон суръатбахши раванди инкишофи тамоми комплекси мазкур ҳамгироии истеҳсолоти насосӣ ва дӯзандагӣ ва савдои онҳо мебошад. Дар соҳа ҳолате ба миён омадаст, ки бо бӯҳрони истеҳсоли аз ҳад зиёди матоъҳои пахтагин барои рӯйпуши рахти хоб алоқаманд мебошад, ки сиёсати демпингии мамолики рушдкарда ва воридоти ғайримаксаднок онро боз ҳам мураккаб мегардонад.

Дар натиҷаи ин корхонаҳои саноатӣ, ки маҳсулоти якхелаи саноатӣ истеҳсол менамоянд, маҷбур мешаванд, ки ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти худро маҳдуд намуда, кормандони худро бидуни пардохт ва нигоҳ доштани музди кор ба рухсатии меҳнатӣ равона созанд. Яъне дар шароити дар бозор мавҷуд будани маҳсулоти воридотии бо арзиши нисбати маҳсулоти насосӣ ва дӯзандагии дар минтақа истеҳсолшаванда арзон мушкилоти фурӯши маҳсулоти ватанӣ ба миён меояд. Ҳардуи ин мушкилоти номбаршуда ба сатҳи зиндагии сокинони минтақа таъсири манфӣ мегузоранд.

Хулосаи мантикии гуфтаҳои боло ин аст, ки истеҳсолоти ватании маҳсулоти насосҷӣ эҳтиёҷоти бозори дохилоро бо матоъҳои пахтагин қонеъ мегардонад, вале дар баробари ин тамоюли зиёдшавии воридот дар натиҷаи сиёсати ғасбкунандаи Хитой, Туркия ва Покистон оид ба пешбурди маҳсулоти ҳудашон дар бозорҳои хориҷӣ боқӣ мемонад. Чунин ҳолат ба коҳиш ёфтани мавқеи содироти маҳсулот дар соҳаи саноати насосҷии ватанӣ, аз ҷумла минтақаи мавриди таҳлил ба амал меояд, ки ин коҳиш азнавтаҷҳизонидан ва модернизатсияи истеҳсолоти мавҷударо боз ҳам мушкилтар менамояд.

Равандҳои ҳамгироӣ дар истеҳсолоти маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ, имкон медиҳад, ки муносиботи чандиртарро нисбат ба қонеъ намудани талаботи харидорони серталаб ба даст овард. Ворид шудани харидорон аз вилоятҳои дорои даромади баландтар имкон медиҳад, ки номгӯи (ассортименти) маҳсулоти истеҳсолшавандаро аз ҳисоби коркарди матоъҳои воридотӣ боз ҳам васеъ намуд ва ин ба васеъ намудани номгӯи (ассортименти) маҳсулот, ки дар комплексҳои савдо ва логистика пешниҳод мешаванд, мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо, амалӣ намудани раванди ҳамгироӣ дар комплекси насосҷӣ-дӯзандагии вилояти Хатлон бидуни таҳияи низоми нишондодҳо, имкон намедиҳад, ки самаранокии фаъолияти ҷӣ қитъаҳои алоҳида ва ҷӣ тамоми комплексро дар маҷмӯъ мусбӣ арзёбӣ намуд. Коршиносони соҳавӣ қайд намуданд, ки нишондиҳандаҳои асосии самаранокии амалкарди комплекси соҳаҳои агросаноатӣ ва савдори дар доираи ҳамгироии номбурда чунин арзёбӣ намудан мумкин аст. Чунин арзёбӣ аз ҷониби мутахассисон-иқтисодчиёни хориҷию ватанӣ қобили қабул шуморида шудааст:

- Зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти инноватсиониро дар ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ;
- Баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ;
- Зиёд гардидани ҳиссаи таҷдиди қитъаҳои занҷираи истеҳсоли ва мувофиқату мутобиқати ҳаҷми маҳсулоти тайёр ба талаботҳои сифатӣ;
- Истифода намудани технологияҳои нав дар раванди истеҳсоли маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ;
- Сатҳи истифодаи таҷҳизоти мавҷудбудаи барои истеҳсолот ва савдо зарурӣ [8, с.36-40].

Нуктаҳои зерин ба ҳайси пешниҳодоти инҷониб пешниҳод мегарданд:

- Тарғиби сифату арзиши маҳсулоти саноатӣ насосҷӣ ва дӯзандагӣ тавассути ВАО.
- Ташкили ярмаркаҳои фурӯши маҳсулоти саноатӣ насосҷӣ ва дӯзандагии ватанӣ.
- Ташкили дӯконҳои сайёри фурӯши маҳсулоти саноатӣ насосҷӣ ва дӯзандагии ватанӣ дар маҳали деҳоти кишвар.
- Ташкили мағозаҳои шабонарӯзии фурӯши маҳсулоти саноатӣ насосҷӣ ва дӯзандагии ватанӣ дар шаҳру шаҳракҳо ва деҳоти ҷумҳурӣ.
- Ҷустуҷӯи роҳҳои ва каналҳои нави фурӯши маҳсулоти саноатӣ насосҷӣ ва дӯзандагии ватанӣ ва минтақаи мазкур ба мақсади афзоиши ҳаҷми фурӯши маҳсулоти соҳаи номбурда.

Ҳамин тариқ, дар инкишофи саноати насосҷии вилояти Хатлон дар айни замон ду тамоюли ба ҳам зид нигоҳ дошта мешавад – мусбӣ ва манфӣ. Тамоюли манфӣ ба нуктаҳои зеринро дахл дорад: 1) коҳиш ёфтани истеҳсолоти матоъҳои табиӣ, паст шудани сатҳи истеҳсолоти маҳсулоти тайёр, паст гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ҷармӣ, истеҳсолоти пойафзол; 2) коҳиш ёфтани шумораи кормандон дар соҳаи истеҳсолоти маҳсулот ҷармӣ ва дар соҳаи истеҳсолоти либоси тайёр аз маҳсулоти насосҷӣ; 3) сатҳи пасти пардохти музди меҳнат, шароити вазнини меҳнатӣ, ки ба хусусияти соҳаи насосҷӣ алоқаманд буда, барои ба кор омадани ҷавонон монеъа мебошанд; 4) кӯҳнашавии муд ва ассортименти маҳсулоти истеҳсолкарда корхонаҳои

саноати насосҷӣ ва дӯзандагии ватанӣ; 5) сатҳи нисбатан пасти сифати маҳсулоти соҳаи саноати дӯзандагии ватанӣ ва минтақаи таҳлилшуда; 6) Тайёр накардани мутахассисон дӯзандагон ва таррохони касбӣ дар корхонаҳои дӯзандагии ватанӣ ва минтақа; 7) роҳбарону мутахассисони корхонаҳои саноати насосҷӣ ва дӯзандагии ватанӣ ба масъалаи ҷустуҷӯи роҳҳои паст кардани арзиши аслии маҳсулоти ватанӣ диққати ҷиддӣ намедиханд.

Чунин ҳолат ба аксари корхонаҳои мамолики собиқ шӯравӣ низ хос мебошад. Масалан, Н. В. Яковенко дар мақолаи худ «Текстильная промышленность депрессивного региона: социально-экономические тенденции» дар мисоли корхонаҳои соҳаи саноати насосҷии вилояти Ивановски кишвараш мушкилоти онҳоро чунин арзёбӣ намудааст: - таҷҳизоти корхонаҳои саноати насосҷӣ фарсуда шудаанд (то 70 %); - сатҳи миёнаи истифода бурдани зарфиятҳои истеҳсолӣ ҳангоми истеҳсол намудани матоъҳои пашмин ва зағирпоя то сатҳи 20-25 % коҳиш ёфтааст; - сатҳи пасти ғаёлнокии сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноати насосҷӣ; - рақобати имконнопазир бо маҳсулоти арзони аз хориҷи кишвар воридшаванда. [10, с.44-50];

Таҷрибаи пешқадами мамолики дорои соҳаи саноати насосҷии рушдкарда нишон медиҳад, ки пешравиҳои мусбӣ дар соҳаро метавонем интизор шуд, агар чораҳои ташкилию иқтисодиро дар самтҳои зерин амалӣ намоем: 1) ҷалб намудани шумораи ҳарчӣ зиёдтари сармоягузoron дар рушди соҳаҳои анъанавии кишоварзӣ, ки ҳамчун асоси истеҳсолоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ баромад меkunанд; 2) таъсис додани донишқада ё марказҳои омӯзишию касбомӯзии кормандони соҳаҳои саноати насосҷӣ ва сабук барои омода намудани кадрҳои баландихтисос; 3) барои баланд намудани самаранокӣ, ғаёлноки ва ба ҳам овардани ғаёлнокии инноватсионӣ зарур аст, ки маркази мустиқли муттаҳидаи илмӣ-озмоишии саноати насосҷӣ ва дӯзандагиро бо маблағгузорӣ аз фонди соҳавии ғайрибуҷавӣ таъсис дод; 4) рушди савдои маҳсулоти насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар вилояти Хатлон, аз он ҷумла таъсис додани маҷмааҳои савдою-логистикӣ сатҳи минтақавӣ ба рушду инкишофи соҳибкорӣ хурду миёна дар миқёси минтақа мусоидат хоҳад намуд; 5) мавҷуд будани талабот ба маҳсулоти арзони дӯзандагии таъиноти маишӣ, зарурияти ташкили истеҳсолоти хурди дӯзандагиро (бо шумораи коргарони аз 5 то 10 нафар) ба вуҷуд меорад; 6) дуруст ба роҳ мондани истеҳсоли ашёи хоми ватанӣ (пахтаи хом) барои соҳаи саноати насосҷӣ; 7) ташкили ғуруши ҳавасмандkunандаи хоҷагӣҳои калону хурди пахтакор.

Ҳамгироии соҳаҳои насосҷӣ ва дӯзандагӣ бо соҳаи савдо барои рушди минбаъдаи комплекси савдою-саноатӣ тақони ҷиддӣ хоҳад дод. Ба сифати роҳҳои паси сар намудани тамоюли манфӣ дар соҳаҳои насосҷӣ ва дӯзандагӣ ва роҳҳои баромадан аз бӯҳрон зарфиятҳои соҳаи насосҷиро бо роҳи таъсис додани кластерҳои насосҷӣ инкишоф додан лозим аст. Таъсиси чунин кластерҳо амалигардонии лоиҳаҳои инноватсионӣ таҷдиди саноати насосҷӣ ва дӯзандагии ватаниро тақозо дорад. Яке аз самтҳои он ташаккул додани кластерҳои насосҷӣ-саноатӣ вилояти Хатлон мебошад, ки бояд аз рӯи самтҳои зерин амалӣ карда шавад: 1) ташаккул додани талаботи истеъмоли ба маҳсулоти саноатӣ насосҷию дӯзандагии миллӣ (минтақавӣ); 2) инкишоф додани маълумот ва малакаи касбӣ дар доираи тайёркунии коркунони корхонаҳои насосҷию дӯзандагии ватанӣ; 3) ғимояи ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ; 4) амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузориҳои реалӣ ва инфрасохторӣ; 5) фароҳам овардани шароитҳо ва ғазои мусоид барои сармоягузoronи хориҷӣ дар бахшҳои номбурдаи соҳаи саноати сабуки минтақа.

Ба фикри инҷониб, баъд аз амалӣ намудани чорабиниҳои пешниҳодшуда вилояти Хатлон метавонад соҳаи амалан нави саноатиро ба даст орад, яъне соҳаи аз лиҳози технологӣ рушдкарда бо арзиши иловашудаи зиёдтари маҳсулот ва маоши баландтар барои коргарон. Албатта, ин имконияти хуб аст барои диверсификатсияи соҳаи саноати насосҷӣ ва рушду равнақи иқтисодӣ минтақаи номбурда.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон барои солҳои 2016-2020 /Маҷмӯаи оморӣ - ш. Қўргонтеппа, 2015. – С.75.
2. Некрасова И.В. К вопросу об интеграционных процессах в текстильной и швейной промышленности // Экономика и бизнес.- 2012. - №12. – С. 156-169.
3. Островских Т.И., Арсланова О. О., Зубова Н. А. Развитие рынка товаров легкой промышленности. // Евразийский союз ученых, 2015- №4(13). –С. 118-119.
4. Скаржинский М.И., Чекмарев В.В. Особенности методологии эволюционной экономической теории. Научное издание - Кострома: КГУ, 2006. -С. 36-40. (362 с.)
5. Тоҷикистон: 25 - соли истиқлолияти давлатӣ /Маҷмӯаи оморӣ - Душанбе: Агентии оморӣ назди ПҚТ, 2016. – 520с.
6. Яковенко Н. В. Текстильная промышленность депрессивного региона: социально-экономические тенденции (Ивановская область) //ВЕСТНИК ВГУ- Воронеж, 2016.- № 1. –С. 44-50.
7. Пириев Ҷ.С., Тағоев Ҷ.Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ - Душанбе, ДМТ,2006. - С. 166-174(272 сах).
8. Давлатов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК РТ: монография – Воронеж: Истоки, 2008. – С. 54-69 (218 сах).
9. Курбонов М.Р. Интеграционные процессы в хлопковом подкомплексе РТ: вопросы теории и практики .- Душанбе, 2014. – С. 76-96 (176 сах).
10. Кабиров Н. Совершенствование механизма функционирования интегрированных структур в АПК: организационно-экономический и инвестиционные аспекты// Вестник нац. ун-та – Душанбе: « Сино», 2014.-№2/10 (152).- С.28-33.

АННОТАЦИЯ

РУШДИ ҲАМГИРОИҲОИ СОҲАҲОИ САНОАТУ КИШОВАРЗӢ ВА САВДО: ТАМОҶУЛҲО МУШКИЛОТ ВА САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақола масоили рушди ҳамгироиҳои соҳаҳои саноату кишоварзӣ ва савдо, аз ҷумла тамоҷулоҳои пешрафт, мушкилоти ҷойдошта ва масоили сармоягузориҳои корхонаву ташкилотҳои соҳаҳои нассочии минтақаи Хатлони ҷумхури мавриди таҳқику баррасӣ қарор дода шудаанд. Муаллифон масоили мазкурро дар доираи корхонаҳо ва ташкилотҳои қобили ҳамгироӣ дар минтақаи номбурда натиҷагирӣ намуда, ҳамзамон оид ба ҳар кадоми онҳо бо далелу бурҳонҳои воқеӣ фикру пешниҳодоти худро ибраз доштаанд.

АННОТАЦИЯ

РАЗВИТИЕ ИНТЕГРАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ, СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ТОРГОВЛИ: ПРОБЛЕМНЫЕ И ТЕНДЕНЦИЯ ИНВЕСТИЦИИ

В статье рассматриваются вопросы развития интеграции промышленности, сельского хозяйства и торговли, в том числе тенденции их развития, проблемы и вопросы инвестирования предприятий и организаций в текстильных отраслях Хатлонской области. Рассматривая интеграционные возможности предприятий и организаций в данном регионе, авторы на основе статистического анализа приводят свои выводы, и предложения по поводу улучшения упомянутых интеграционных отношений.

Ключевые слова: текстильная промышленность, швейная промышленность, текстильный кластер, предприятия АПК, инвестиции, агропромышленная интеграция.

ANNOTATION

DEVELOPMENT OF THE INTEGRATION OF INDUSTRY, AGRICULTURE AND TRADE: DISTRESSED AND INVESTMENT TREND

The article discusses the development of integration of industry, agriculture and trade, including their development trends, problems and issues of investment of enterprises and organizations in these sectors of the Khatlon region. The authors, considering the integration capabilities of enterprises and organizations in this region, based on statistical analysis, give their conclusions and suggestions.

Key words: textile industry, clothing industry, textile cluster, agricultural enterprises, investments, agro-industrial integration.

ТДУ 334 (575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТИҶОРАТӢ**Аюбов Д. М., Восиева Ф.К., Амаков И.Б. Ниёзов И.Ш. - Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номаи С.Айнӣ***Калимаҳои калидӣ: асосҳои назариявӣ ва методологӣ, соҳибкорӣ, навоарӣ, менеҷмент, фурӯши маҳсулот, иқтисодиёт, рақобатпазирӣ, иҷтимоӣ, корхона, ғоида, сармоя.*

Тиҷорат падидаи мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ мебошад. Дар асри ХХ ба истилоҳи таърихӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии тиҷоратӣ бисёр муаррихон ва ҷомеашиносон назарияҳои худро баён кардаанд, ки дар байни онҳо аз ҳама намоён М. Вебер [3, с. 29] ва В. Зомбарт [5, с. 42] мебошанд ва ба ин истилоҳ таваҷҷуҳ бештар зоҳир кардаанд. Дар асари худ «Ахлоқи пролетарӣ ва рӯҳияи капитализм» М. Вебер менависад, ки «тиҷоратчиёни хусусӣ аз ҳисоби хариди воситаҳои истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот ғоида ба даст меоранд», аз ин рӯ ҳоҷагиро аз «корхонаҳои капиталистӣ» иборатанд. Чунин ҳоҷагиро на танҳо барои таърихи иқтисодии замони муосир истисно нестанд, балки онҳо пас аз танаффуҳои доимо таҷдидшаванда аз нав ба вучуд меоянд, ки ба сабаби ҳамлаи торафт кавитар ба соҳаи ҳоҷагидорӣ «рӯҳияи капиталистӣ» пайдо мешаванд [3, с. 178]. Вай фаъолияти тиҷоратиро ҳамчун таҷассумгари оқилона муаррифӣ мекунад, ки чунин мафҳумҳо ба монанди самаранокӣ, боздеҳи пурраи маблағгузорӣ, интиҳоби роҳи беҳтарини ҳадафи гузашташударо дар бар мегирад.

Ба ақидаи В. Зомбарт, тиҷоратгариро аз рӯи муваффақияти ба даст овардаш арзёбӣ кардан мумкин аст, яъне маънои аз дигарон пеш гузаштан, нишон додани бартариҳои худро нисбат ба дигаронро дорад. В. Зомбарт дар асари худ «Буржуаз» қайд мекунад, ки ба сифати рӯҳияи тиҷоратӣ мо метавонем маҷмӯи ҳамаи сифатҳои рӯҳиявиеро номем, ки барои иҷрои бомуваффақияти корхона заруранд. Аз як тараф, онҳо гуногунанд, зеро аз ҷониби тиҷоратӣ бояд вазифаҳои хеле гуногун амалӣ карда шаванд. Аз тарафи дигар, микдоран фарқ мекунанд, зеро вазифаҳои, ки тиҷоратӣ бояд вобаста ба андоза ва мушкilotи корхона иҷро кунад, аз ҷиҳати иқтидор аз ҳамдигар бениҳоят фарқ мекунанд. Агар тиҷоратӣ хоҳад муваффақ шавад, вай бояд истеъдодҳои зеринро: ғолиб – ташкилотӣ – савдогариро дошта бошад. [5, с. 222-223]. Ба ақидаи мо ҳама тиҷоратгарон дорои як хусусияти умумӣ мебошанд, яъне мақсади онҳо зарурати татбиқ намудани рӯҳияи тиҷоратӣ бо истифода аз фаъолияти инноватсионӣ ва ворид намудани тағиротҳои нав, инчунин техникаю технологияи муосири худ, ки ба раванди фаъолияти тиҷоратӣ, бозор ва рушди иқтисодиёт таъсир расонанд, мебошад.

Барои рушди тиҷоратгарӣ ҳавасмандии марбут ба орзуҳои дохилӣ ва ҳавасмандии шахс ва таваккали пулии он инчунин расидан ба ҳадафҳои муайян: иқтисодӣ иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад. Гузашта аз ин, таъсири ангеҷаҳои навӣ дуюм бо мурури замон афзоиш меёбад. То аввали асри ХХ ғоида (ё даромади тиҷоратӣ) маънои пардохти меҳнати таҳассусноки идоракунӣ (як намуди музди меҳнат)–ро дошт. Баъд аз ғояҳои Ч.Б. Кларк ҳамаи назарияҳо тағйир ёфт. «Кларк аввалин шуда ғоидаи тиҷоратиро (ки ҳамчун барзиёд аз ғоиз ва иҷора баррасӣ мешавад) бо ҷорикунӣ бомуваффақияти навоариҳои технологӣ, тиҷоратӣ ва ташкилӣ дар фаъолияти иқтисодӣ пайваст кард» [8, с. 894]. Ч. Б. Кларк байни ҳолатҳои статикӣ ва динамикии иқтисод ҳад мегузорад. Вай нишонаҳои рушд, афзоиши аҳоли, афзоиши сармоя, тағйирот дар техника ва технология, шаклҳо ва усулҳои идоракунӣ, афзалиятҳои истеъмолкунандагон–ро ба таври возеҳ муайян мекунад. Дар асари Ч.Б. Кларк «Таксими сарват» масъалаи рақобати байни тиҷоратчиён мавқеи махсусро ишғол менамояд, аз ҷиҳати назариявӣ, байни тиҷоратчиён барои ҳар як коргаре, ки ҳузури ӯ дар корхона ба соҳибаш ягон ғоида зиёдтар аз он чизе, ки ӯ ба он медиҳад, таъмин менамояд, мубориза ҷараён дорад. Ва ин мубориза танҳо вақте қатъ мешавад, ки ин ғоида аз байн равад» [8, с. 395].

Ф. Найт хусусиятҳои ташаккули ғоидаро (ба маънои даромади тичоратӣ) баррасӣ намуда, ба ҳулосае меояд, ки дар шароити хавф ва номуайянии он ҳамчун мукофот барои идоракунии муваффақонаи истеҳсолот амал мекунад. Ҳамзамон, ӯ ғоидаро, ки дар иқтисоди статсионарӣ вучуд надорад, ҳамчун арзёбии муваффақона мешуморад. Вай дар асари худ «Хавф, номуайянии ва ғоида» [12, с. 519] таърифи зерини ғоидаро медиҳад: «Ғоида ин фарқияти байни нархи бозории захираҳои истеҳсолии аз ҷониби тичоратчи истифодашуда ва маблағи фурӯши маҳсулоти бо ин захираҳо тахти роҳбарии ӯ бадастомада мебошад» [12, с. 540]. Ғоида аз ҷониби тичоратгарони ба даст оварда мешавад, ки кодиранд тағйиротро дар иқтисодиёт пешгӯии кунанд ва барои иҷрои нақшаҳои ҳамаҷониба ҳатто дар ҳолати хавф омодаанд. Он бо ду намуди номуайянии алоқаманд аст: 1) номуайянии пешбинишаванда, ки эҳтимолияти он ҳисоб ва суғурта карда мешавад (он ба хароҷот дохил мешавад); 2) «номуайянии бемисл» (бо сабаби лаппишҳои ғайриҷашмдошти бозор ба вучуд меояд: даромади тичоратчи мураккаб аст. Яке аз унсурҳои даромад – даромади оддӣ мебошад, ки он аз ду унсур – ҳисобкунӣ ва қиматӣ» иборат аст [12, с. 540]. Ба ақидаи мо тичоратчи дар шароити номуайяниҳои қиматӣ амал карда, дар ҳолати пешбиниҳои дурусти ҳодисаҳо ва идоракунии бомуваффақият ғоида ба даст меорад. Хусусияти асосии тичоратгари ин қобилияти ҳуби таҳлили доданишуда мебошад, ки бо боварии қимати азми қатъӣ барои исбот қардани расидан ба ҳадафҳои гузашташуда, сармояи ҳудуди зерини хавф меонад.

Л. Фон Мизес ба мураккабии ғайриқиматии тичоратчиги ишора карда, дар навиштаҳои пешниҳод қардаст, ки он дар асоси амалии (модел) шахси эҷодкор баррасӣ шавад, ки метавонад иштибоҳ кунад, аз таҷрибаи худ бигӯяд ва интиҳоро дар асоси малакаи худ кунад. Вай тичоратчиро дар муҳити рақобат баррасӣ намуда, қайд мекард, ки барои ҷиҳози дар муқобили рақобат тичоратчи бояд «талаботи шадидтарини истеъмолкунандагонро қонеъ гардонад ё онҳоро бо нархи қиматӣ нисбат ба таъминкунандагонӣ қонеъ намояд» [11, с. 256]. Барои муайян қардани талаботи истеъмолкунандагон ва пайдо қардани усулҳои нархгузори арзон ё самаранок қонеъ қардонидани онҳо ба тичоратчи «пеш аз ҳама, мағзи сар ва ғояҳо» лозиманд [11, с. 257]. Дар баробари ин, пайдо қардани тичоратчиге, ки ҳам «мағзи сар» ва ҳам «ғояҳо»-ро дар худ омезиш медиҳад, хеле мушкул аст. Ба ақидаи мо таъсиси ширкати муваффақ аз тичоратчи малака ва қобилиятҳои муайянеро талаб мекунад, ки истифодаи онҳо дар оянда боиси эҷоди маҳсулоти рақобатпазир мегардад. Аз ин рӯ, муваффақияти ширкат аз сохтор ва сифати сармояи инсонӣ вобаста мебошад.

Моҳияти тичоратгари дар фаҳмиши Ф.А. Фон Хайек – ҷустуҷӯ ва таҳқиқи имкониятҳои нави иқтисодӣ мебошад [18, 214-224]. Тичоратчи бояд дорои донишҳо, малака, қобилият, истеъдоди навоҷӯ ва таҳлил қардани имкониятҳои ғайриқиматии истеҳсолии худ, инчунин омӯхтани талаботи истеъмолкунандагон ва ғайра дошта бошад. Ҳамаи ин «донишҳо» дар қараёни рақобат ошкор мешаванд, вақте ки ҳар як истеъмолкунанда барои мол ва нархи муайян «бо пул» «овоз медиҳад». Азбаски меҳнати инсон мол маҳсуб меёбад, барои арзёбии эҳтиёҷоти қардани дар ширкат истифодаи унсурҳои рақобати бозорӣ муҳим аст.

Намояндагони назарияи неонинститутсионӣ (Р. Коуз [10, с. 11-32], О.И. Уильямсон [17], Д. Норт) ба он таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд, ки тичоратчи ҳамчун субъекти байни муносибатҳои шартномаӣ ва ташкили ширкат бо мақсади сарфаи хароҷоти транзаксионӣ мебошад. Тичоратчи механизми танзимкунандаи иқтисодиёт мебошад, ки аз механизмҳои нарх ва танзими мустақими давлатӣ фарқ мекунад.

Дар нимаи дууми асри XX шумораи зиёди олимони барои омӯхтани илми тичоратӣ таваҷҷӯҳ намудаанд. Онҳо тичоратчигиро ҳамчун ғайриқиматии бисёрфункционалӣ дар робита бо макрмуҳит баррасӣ қарданд. И. Киртснер назарияи тичоратиро васеъ намуда, онро ҳамчун раванди гузариш аз як «муомилоти ҳақамӣ» ба дигар муаррифӣ намуда аст. Т. Шултс тичоратро ҳамчун шахсе муаррифӣ мекунад, ки сармояи қиматӣ

инсонӣ дошта, қодир аст масъалаҳоро бо вазъи номувозин дар фаъолияти иқтисодӣ ҳаллу фасл намояд.

Дар ташаккули ғояҳои муосири назарияи тичоратӣ асарҳои П. Дрюкер саҳми назаррас гузоштаанд. Вай чунин мешуморид, ки тичоратгарӣ фаъолияти мушаххаси амалест, ки асоси онро донишҳои муосир ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, мазмун ва вазифаи тичоратӣ навовариҳо мебошанд, ки барои тичоратгарон воситаи махсус буда, бо ёрии онҳо тағйиротро ҳамчун имконияти мусоиди амалӣ кардани ғояҳои худ истифода мебаранд. Вазифа ва ҳадафҳои тичоратгарон ҷустуҷӯи манбаъҳои инноватсия ва тағйир додани онҳо иборат мебошад. П. Дрюкер тичораткориро фаъолияти хавфнок ҳисоб намекунад, зеро танҳо онҳое муфлис мешаванд, ки дар ҷое ки корхонаҳояшон фаъолият мекунанд, бесалоҳиятанд. Вай боварӣ дорад, ки тичоратгарӣ атои махсус аст (истеъдоде мебошад, ки онро омӯхтан лозим аст).

Бисёр намоёндагони ин назария тавачҷуҳо ба баррасии ҷанбаҳои идоракунии фаъолияти тичоратӣ тамаркуз медиҳанд. Ин ба гузариш ба сатҳи байнифаннии таҳқиқот оид ба масъалаҳои рушди тичоратгарӣ вобаста аст. Асарҳои Г. Пиншот боиси ташаккули мафҳумҳои тичоратчӣ дар дохили корхонаи амалкунанда («тичоратгари дохилиширкати») гардид, ки қабули тичораткориро ҳамчун як раванди эҳтимолан хеле васеъ ва бисёрсатҳа тақвият бахшид.

Тафсири низомноки тичоратӣ дар асоси назарияи танзими давлатии фаъолияти тичоратӣ, назарияи омили вақт, назарияи мавҷҳои дароз ва тағйирот дар парадигмаи техникӣ – иқтисодӣ, назарияи рушди фазои тичорат, назарияи низомҳои инноватсионӣ, тавлид ва интиқоли навовариҳо амалӣ карда мешавад. Дар байни назарияҳои муосири менечменти стратегӣ аҳамияти аввалиндараҷа дошта, барои омӯхтани концепсияи қобилиятҳои динамикӣ ва рафтори рақобатии корхона хело муҳим мебошад. Ба муносибати захиравӣ тақия карда, он назарияи неошумпетериани ширкат ва қабули қарорҳоро дар ташкилоте инкишоф медиҳад, ки дар он муносибатҳои назарияи рафтории ширкат, самти таҳаввулӣ дар назарияи иқтисодӣ ва фаҳмиши шумпетериани раванди инноватсионӣ намоён аст. Ин концепсия ба он нигаронида шудааст, ки барои ба даст овардани афзалиятҳои рақобатии ширкат доштани захираҳо ва салоҳиятҳои бемисл дар муҳити пурталотум кофӣ нест, қобилиятҳои ташкилотчигӣ низ талаб карда мешаванд. Ғайр аз ин, ғояҳои марбут ба концепсияи масъулияти корпоративии иҷтимоӣ ва дигар муносибатҳо, ки амали омилҳои арзиширо ба назар мегиранд, муҳим мебошанд.

Дар доираи мейнстрими иқтисодӣ, ки ба парадигмаи неоклассикӣ тақия мекунад, фаҳмиши нодурусти механизмҳои ташаккули робитаҳои амудию уфуқӣ ва ҳамкориҳои иқтисодии тичоратгарон бо субъектҳои гуногуни иқтисод рушд кардааст. Назарияи неоклассикӣ равандҳои ҳамкориҳои субъектҳои тичоратиро бо давлат дар шароити бозор ба тариқи хеле содда дар асоси тасавурот дар бораи мубодилаи эквивалентӣ тафсир мекунад. Пешзаминаи муҳимтарини чунин мубодила баробар ҳуқуқи субъектҳо, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки дар муомилоти тичоратии барои онҳо номусоид иштирок накунанд, инчунин мавҷудияти ҳавасмандии якхела – кӯшиши кам кардани хароҷот ва ба ҳадди аксар расонидани фоида, масалан, аз ҳисоби зиёд кардани ҳаҷми фурӯш, ҳиссаи бозор ва ғайра, мебошанд [15, с. 90-111].

Муносибати неинститутсионӣ, ки дар доираи парадигмаи неоклассикӣ ташаккул ёфтааст, ҳамкориҳои муштараки намудии субъектҳои тичоратиро бо давлат баррасӣ намуда, инчунин амалисозии мубодилаи бозорӣ, эквивалентиро дар доираи институтсионалӣ пешбинӣ менамояд – давлат бояд неъматҳои ҷамъиятиро мутобиқи андозҳои воридотӣ истеҳсол кунад. Агар тавозун ба манфиати давлат вайрон шавад, бартараф кардани амалҳои манфии давлат тавассути хусусигардонӣ, озмунҳои тичоратӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои квазибозорӣ талаб карда мешавад. Ин бояд давлатро ба ҷаҳорҷӯбаи мубодилаи бозорӣ, эквивалентӣ баргардонад [15, с. 90-111]. Ҳамин тариқ, дар ҷаҳорҷӯбаи маҳкамэтиқодии (ортодоксияи) институтсионалӣ

бузургтарин субъекти бозорӣ – давлат – ба хурдтарин субъект – шахсиятии алоҳида баробар карда шуда, мақомҳо бошанд, танҳо ифодаи ғайримустақими иҷтимоии ҳосилнокии ниҳоӣ мебошанд.

Назарияи транзаксионӣ ба оқилияти маҳдуд ишора намуда, мавҷудияти асимметрияи иттилоотро дар субъектҳои тиҷоратӣ ва пайдоиши хароҷоти иттилоотиро, ки яке аз намудҳои хароҷоти транзаксионӣ, яъне хароҷоти бастан ва иҷро кардани шартномаҳоро маҳсуб меёбанд, қайд мекунад. Пайдоиши онҳо инчунин оппортунизм ва дараҷаи баланди маҳсусгардии дороиҳоро ба вучуд меорад (агар дороиҳо универсалӣ ва ивазшаванда бошанд, пас ҳам хавф ва ҳам имконияти истихроҷи иҷора коҳиш меёбанд, дар ин ҳолат хароҷоти транзаксионӣ низ коҳиш меёбанд). О.И. Уилямсон оппортунизмро ҳамчун “пайгирии” манфиати шахсӣ бо истифода аз истеъдод таъриф мекунад. Рафтори мазкур шаклҳои ошкоротарро ба монанди дурӯғгӯӣ, дуздӣ ва қаллобиро дар бар мегирад, вале бар гумон аст, ки бо онҳо маҳдуд мешавад. Аксар вақт зерӣ оппортунизм шаклҳои нозуктари фиреб, ки метавонанд ғайрифаҳл ва ғайрифаҳл бошанд ва дар “ex ante и ex post зоҳир шаванд», фаҳмида мешаванд [17, с. 97]. Ин дар ҳолати мушаххасии баланди дороиҳо низ руҳ медиҳад: истифодаи онҳо «ба таври умум дастрас» намешавад, онҳо аз гардиши молӣ – пулӣ гирифта шуда, дар дохили ширкат маҳдуд карда мешаванд.

Соҳторҳои тиҷоратӣ дар фазои иқтисодӣ – замонӣ вазифаҳои гуногуни хоҷагидориро иҷро мекунанд ва мақоми муҳталиф доранд, ки на танҳо бо андозаи онҳо, балки бо ҳолат ва соҳтори иқтисодии захиравӣ, афзалиятҳои рақобатӣ, омилҳои соҳавӣ, ҳудудӣ, илмӣ –технологӣ ва ғайра муайян мешавад. Кӯшишҳои таҳия намудани стратегияҳои пурмазмунтари тадқиқотӣ барои тиҷоратгарӣ дар илми иқтисоди муосир аз ҳисоби амалисозии тағйиротҳои муайян дар амсилаи рафтори оқилона, ки фарқиятҳои калидии байни муносибатҳои рақобатӣ, имкониятҳои таҳлилӣ ва ҳудуди татбиқи онҳоро муайян мекунанд, таъмин карда мешаванд. Тафовутҳои типологии ба вучудояндаи стратегияҳои алтернативӣ бо як навъ маҷмӯи нишонаҳои муҳимтарин: оқилияти абзорӣ ва арзишӣ, комил ва маҳдуд, фардгаро ва коммуникативӣ, иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ, ки ба афзалиятҳои экзогенӣ ва эндогенӣ асос ёфтаанд тавсиф карда мешаванд [1, с. 110-116].

Табилии мейнстрими илми иқтисод аз ҳисоби таҷдиди намуди он, бидуни таъсир ба «ҳастаи саҳт» ба амал омада, танҳо ба «камарбанди пешгирикунанда» – заминаҳои алоҳида ва амсилаҳои таҳлилӣ дахл дорад, ки тағйирёбии онҳо танҳо дар ҷаҳорҷӯбаи қабулшудаи парадигмалӣ, ки зиёда сад сол пеш ташаккул ёфта, қайҳо кӯҳна шудааст, имконпазир аст. Тақия ба назарияи маҳкамэътиқоди иқтисодӣ ба позитивизм ва фардгароии методологӣ истифодаи амсилаи кориро муайян мекунад, ки модификатсияи он танҳо дар доираи усули мақсадгузориёи имконпазир аст, ки ба тафсири неоклассикии оқилият мувофиқ аст. Амсилаи неоклассикӣ “ҳадафҳо, ангеҷаҳо ва афзалиятҳои афродро ҳамчун маълумот қабул карда, танҳо дар бораи воситаҳои муҳокима ронданро роҳ медиҳанд. Ин як амсилаи мутобиқшавӣ маҳсуб меёбад. Масъалаи арзишҳо ҳамчун масъалаи интиҳоби байни ҳадафҳои гуногун, ҳамчун савол аз рӯйи кадом меъёрҳо интиҳоби мазкур амалӣ карда шавад, аз ҷиҳати методологӣ истисно карда мешавад” [9, с. 40]. Дар робита ба ин, таҳаввули назарияҳои мейнстрим воқеан бо тағйирот дар ҷузъи абзории амсилаи рафтори оқилона ҳамроҳӣ карда, ҳастаи ҳавасмандии он боқӣ мемонад [9, с. 158].

Принсипи фардгароии методологӣ, ки ҳастаи категориалии мейнстрими иқтисодиро ташкил медиҳад, ҳоло ба аксари консепсияҳо ва амсилаҳо дохил шудааст [6, с. 67-87]. Дар баробари ин, дар доираи методологияи фардгароӣ рафъи мушкилоти марбут ба зарурати ҳамгиришавии ҷанбаҳои фарҳангӣ ва институтсионалӣ ба амсилаҳо ва консепсияҳои гуногуни рафтори субъектҳои иқтисодӣ ва фаъолияти тиҷоратӣ муяссар нашуда истодааст. Дар натиҷаи тафсири маҳдуди соҳаи масъалавӣ ва ангеҷаҳои рафтори субъектҳои иқтисод парадигмаи соддаи таҳқиқи тиҷоратӣ ва биниши

тахрифшудаи механизмҳои ташаккули фаъолияти тичоратӣ ташаккул меёбад [1, с. 119-132].

Ба ақидаи мо таҳлили гузаронидашудаи адабиёти илмӣ иқтисодӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки аини замон тавсифи фаъолияти тичоратӣ бо истифода аз назарияҳо ва методологияҳои гуногун: тамоюли тичоратӣ ва ширкати тичоратӣ; контекстуализатсияи тичоратӣ; тағйироти институтсионалӣ ва тичораткорӣ институтсионалӣ; амали коммуникативӣ; конвенсия; тичорати аз ҷиҳати ахлоқӣ ва иҷтимоӣ масъул; тағйироти ташкилӣ; назарияи рақобат; захираҳо; қобилиятҳои динамики амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бирюков, В.В. Универсальное и локальное в развитии цивилизации: роль культурно-ценностных факторов / В.В. Бирюков // Инновационная экономика и общество. 2016. - № 3. - С. 110–116.
2. Вебер, М. Пролетарская этика и дух капитализма // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т.3: Эпоха социальных переломов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. М.: Мысль, 2005.
3. Зомбарт В. Буржуа // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т.3: Эпоха социальных переломов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. М.: Мысль, 2005. - С.42
4. Кирдина, С. Методологический индивидуализм и методологический институционализм // Вопросы экономики. 2013. - № 10. - С. 67–87
5. Кларк, Дж.Б. Распределение богатства // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т.2: Восходящий капитализм / отв. ред. М.Г. Покидченко. М.: Мысль, 2005.
6. Козловски, П. Этика капитализма. Эволюция и общество. СПб.: «Экономическая школа», 1996. – 158 с.
7. Коуз, Р. Природа фирмы // Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т. 2 / под ред. В.М. Гальперина. СПб.: Экономическая школа, 2000. - С.11–32. 307
8. Мизес, Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. Мизес. М.: Экономика, 2000.
9. Найт, Ф. Риск, неопределенность и прибыль // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т.3: Эпоха социальных переломов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. М.: Мысль, 2005.
10. Хайек, Ф. Претензии знания. // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т. Т.5: в 2 кн. Всемирное издание. Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г.Г. Фетисов. М.: Мысль, 2004. Кн. 1. - С. 214-224.

АННОТАЦИЯ

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИҶУ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ ТИЧОРАТӢ

Дар мақола асосҳои назариявию методологии таҳқиқи тичоратӣ мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон асосҳои назариявии фаъолияти тичоратиро таҳлил намуда, роҳҳои баланд бардоштани сатҳу сифати он, дигаргунсозии иқтисодӣ рақобатпазирӣ, усулҳои беҳтар намудани фаъолият, пеш аз ҳама истифодаи назарияҳои олимонро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар асоси таҳлили адабиёти мавҷудаи илмӣ иқтисодӣ доир ба мавзӯи мазкур қайд карда шудааст, ки дар фазои иқтисодӣ – замонӣ сохторҳои тичоратӣ вазифаҳои гуногунро хоҷагидориро иҷро карда, мақоми мухталифдоранд, ки на танҳо бо андозаи онҳо, балки бо ҳолат ва сохтори иқтисодӣ захиравӣ, афзалиятҳои рақобатӣ, омилҳои соҳавӣ, ҳудудӣ, илмӣ –технологӣ ва ғайра муайян мешавад. Рақобатпазирӣ фаъолияти тичоратӣ ва сифати хизматрасониҳои онҳо дар бозори дохилию ҷаҳонӣ бевосита вобастаги дорад ба дастовардҳои назараси илмию технологӣ, ки он метавонад, иқтисодӣ инноватсионӣ кулли соҳаҳои иқтисодиёти миллиро муайян мекунад.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БИЗНЕС-ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье изучаются и обсуждаются теоретические и методологические основы бизнес-исследований. Авторы анализируют теоретические основы предпринимательства и изучают способы повышения его уровня и качества, изменения

конкурентоспособности, способы повышения результативности и, прежде всего, использование научных теорий. На основе анализа существующей литературы экономической науки по данной теме отмечается, что в современных экономических условиях бизнес-структуры выполняют разные экономические функции и имеют разный статус не только по размеру, но и по состоянию и структуре ресурсного потенциала, конкурентным преимуществам, отраслевым, территориальным, научно-технологическим факторам и др. Конкурентоспособность предприятий и качество их услуг на внутреннем и мировом рынках напрямую зависят от значительных научно-технических достижений, которые могут определять инновационный потенциал всех секторов национальной экономики.

Ключевые слова: теоретико-методологические основы, предпринимательство, инновации, менеджмент, сбыт продукции, экономика, конкурентоспособность, социальное, предприятие, прибыль, капитал.

ANNOTATION

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF BUSINESS RESEARCH

The theoretical and methodological bases of business research are studied and discussed in the article. The authors analyze the theoretical foundations of entrepreneurship and study ways to improve its level and quality, change the competitiveness, ways to improve performance, and above all, the use of scientific theories. Based on the analysis of the existing literature of economic science on this topic, it is noted that in the current economic climate, business structures perform different economic functions and have different status, not only in size, but also in the state and structure of resource capacity, competitive advantages, sectoral, territorial, scientific and technological factors, etc. The competitiveness of businesses and the quality of their services in the domestic and global markets is directly related to significant scientific and technological achievements, which can determine the innovative potential of all sectors of the national economy.

Key words: theoretical and methodological bases, entrepreneurship, innovation, management, product sales, economics, competitiveness, social, enterprise, profit, capital.

ТДУ 339.138

ФАЪОЛИЯТИ МАРКЕТИНГИИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ФУРӮШИ САМАРАНОКИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРӢ

Абдуалимов А. – н.и.и., дотсенти ДССХ,

Мирзоев А.Ш. - унвонҷӯи ДДБ ба номи Н.Хусрав

Калимаҳои калидӣ: бозор, фурӯш, бӯҳрон, корхонаҳои кишоварзӣ маркетинг, музди меҳнат, рақобат, соҳибкорӣ.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, ба ғайр аз шароити бӯҳронии хоҷагидорӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ мушкилоти ҷиддӣ ин фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад. Ҳоло ҳадаф дар навбати аввал аз он иборат аст, ки чӣ гуна онро беҳтар фурӯхтан лозим аст. Вазъи молиявӣ хоҷагӣ аз бисёр ҷиҳат ба самаранокии фурӯш вобаста мебошад. Барои фаъолият кардан ҷиҳати истеҳсоли васеи молҳо ва фурӯши бомуваффақияти маҳсулоти кишоварзӣ, муқаррароти зерин аҳамияти муҳим доранд: муайян кардани захираҳои истифоданашуда, зеро истифодаи онҳо дар истеҳсолот ҳаҷми маҳсулоти тичоратиро афзоиш хоҳад дод; таҳлили каналҳо (роҳҳо)-и фурӯш ва муайян кардани соҳаҳои талафот, зеро фурӯши маҳсулот бо нархҳои паст ба ғайриафзои аздастрафта оварда мерасонад [1, 400-408].

Захираҳои истеҳсолӣ бо истифодаи имкониятҳои технологияҳои ҳозиразамони

муосир муайян кардани лозим меояд. Ҳангоми ҳисобкунӣ, ҳамчун омилҳои экстенсивии истеҳсолот, нишондиҳандаҳои майдони кишт истифода мешаванд; ҳамчун омилҳои интенсивӣ – ҳосилнокии зироатҳои кишоварзиро истифода мекунанд. Ҳамин тавр, аз ҳисоби киштгардон кардани майдонҳо, майдони кишти зироатҳо зиёд карда мешавад ва дар ҳолати риоя кардани тамоми амалиётҳои технологӣ баландшавии ҳосилнокиро ба даст овардан мумкин аст [1, 422-426].

Намудҳои маҳсулоти бозоргиршудаи маҳсулоти кишоварзӣ ва даромаднокии истеҳсоли он ҳангоми фурӯхтан бо роҳҳои гуногуни фурӯш: ба давлат, корхонаҳои дигар, ба корхонаҳои хӯроки умумӣ, пардохти натуралӣ ҳамчун музди меҳнат ба коргарони хоҷагӣ, ба фурӯши яклухт (шартномаҳои биржавӣ ва шартномаҳои мустақим) ва чакана (нуқтаҳои савдои доимӣ, нуқтаҳои савдои мавсимӣ – хаймаҳо, автомағозаҳо) таҳқиқ карда мешаванд. Онҳо ҳаҷми фурӯш ва нархи фурӯшро таҳлил намуда, баъд ғоиданокиро барои ҳар як канал (самт)-и алоҳида ҳисоб мекунанд, ки ин барои муайян кардани канали самараноктарин имкон медиҳад.

Барои анҷом додани таҳлили талафоти соҳавӣ, муайян кардани нархи баландтарини маҳсулоти дар хоҷагӣ истеҳсолшудаи дар бозор фурӯхташаванда ва нархҳои ҳар як намуди маҳсулоти фурӯхташударо муқоиса кардан зарур аст. Барои ҳар як канали фурӯш зарари аз фурӯши як сентнер баамаломата муайян карда, зарари умумӣ вобаста ба ҳаҷми фурӯш бояд ҳисоб карда шавад [2, 56-60].

Таҳлили фаъолияти истеҳсоли ва фурӯши аксари хоҷагиҳо сатҳи даромаднокии пасти истеҳсоли маҳсулот ва аксаран зиёноварино нишон медиҳад. То ба имрӯз, гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ барои бисёр хоҷагиҳо як раванди хеле мураккаб буд ва ҳаст. Дар ин ҷо нарасидани таҷриба дар шароити бозорӣ низ таъсир мерасонад. Қаблан хоҷагиҳо бо истеъмолкунандагон муносибатҳои мӯътадил доштанд, зеро қисми асосии маҳсулот ба давлат фурӯхта мешуд. Дар ҳариди воситаҳои зарурии истеҳсолот низ мушкилот пеш омадааст. Ҳангоми банақшагирии фаъолиятҳои истеҳсоли ва соҳибкорӣ, корхонаҳо ба имкониятҳои худ тақия мекарданд ва ба шароити бозор эътибор намедиданд.

Барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти истеҳсоли ва фурӯшии корхонаҳои кишоварзӣ, ба андешаи мо, андешидани чораҳои зерин заруранд:

–афзоиш додани ғоида аз ҳисоби зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот дар асоси ҷалби захираҳои истифоданашуда;

–такмил додан (зиёд кардан)–и номгуӣ маҳсулот, зеро фурӯши маҳсулоти коркардшуда нисбат ба ашёи хоми кишоварзӣ бештар ғоидаовар аст, истеҳсоли навъҳои маҳсулоти истеҳсолшавандаро дар хоҷагӣ густариш додан ва корхонаҳои коркарди ҳудашонро ташкил кардан зарур аст;

–зиёд кардани ғоида аз ҳисоби ворид шудан ба соҳаҳои умедбахши бозор;

–дар заминаи корхонаҳо ташкил намудани ҳадамоти худии фурӯш, ки мақсади он ташкил ва назорат кардани ҳамкориҳои бахшҳои истеҳсоли ва фурӯшии хоҷагӣ барои пурра қонеъ гардонидани талаботи бозор, ҷалби захираҳои истифоданашудаи истеҳсоли, тақмил додани технологияҳо, мутобиккунии истеҳсолот ба тағйироти конъюнтураи бозор ва ғ., ҳар ҷи бештар гирифтани ғоида мебошад.

Самти муҳими рушди соҳа ин мӯътадил гардондан ва афзоиши минбаъдаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди ҳамкорӣ (кооператсия) аст. Дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон, дар муқоиса бо дигар кишварҳо, ҳамкориҳои уфуқӣ бештар рушд кардаанд. Қисмати зиёди корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯйи принципҳои он фаъолият мекунанд. Тақрибан сеяки хоҷагиҳо дар истеҳсоли маҳсулот ҳамкорӣ мекунанд. Аммо ҳамкориҳои амудӣ оҳиста рушд меёбад. Дар натиҷа, молистеҳсолкунандагон, новобаста аз шакли моликият ва хоҷагидорӣ, ҳамчун таъминкунандагони ашёи хоми кишоварзӣ талафоти калон мебинанд, ки он 30–40% –и ғоидаро аз фурӯши маҳсулоти тайёр ташкил медиҳад, ин маблағҳо дар корхонаҳои коркард, миёнаравони зиёд, ташкилотҳои нақлиётӣ, дар харидорони яклухт ва чакана боқӣ мемонад [3, 804-810].

Бо гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ фаъолияти маркетингӣ: кор оид ба

омӯзиши бозор, беҳтар кардани сифати маҳсулот, идоракунии фурӯш ва ғайра боз ҳам муҳимтар мегардад.

Дар корхонаҳои кишоварзӣ истифодаи маркетинг аз сабаби маҳдудияти миқёси фаъолиятҳои маркетингӣ ва имконнопазир будани дар ҳаёати кормандон (штати корӣ) доштани кормандони ботахассуси соҳаи маркетинг то ҳадде душвор мешавад. Бо дарназардошти он, ки корхонаи кишоварзӣ коргаре дошта наметавонад, ки вақт, таҷриба ва дониши зарурӣ барои ҳамоҳангсозии тамоми кор дар соҳаи маркетинг дошта бошад, мо метавонем ду усули бартараф кардани ин муаммо пешниҳод бикунем. Усули якум, бастанӣ шартнома бо корхонаҳои бузурги кишоварзӣ (ширкатҳои кишоварзӣ, корхонаҳои кишоварзӣ–агрокомбинатҳо ва ғайра), ки бо принципҳои шабех барои маблағгузори муштарак ва идоракунии ҳадамоти мутамаркази маркетингӣ амал мекунанд. Усули дигари ҳалли он, ки корхонаи хурд қисман мушкilotи вобаста ба андозаи хурд доштани бартараф карда метавонад, ин истифодаи машваратчиён аст. Ба ақидаи мо, варианти дувум бештар қобили қабул аст, аммо бо дарназардошти нарасидани мутахассисони зикргардида, самарайи бештарро аз таълиму омӯзиш додани кормандони худ ва омодагории кадрҳо дар худӣ корхона ба даст овардан мумкин аст.

Самаранокии маркетинг дар ҳолати бо омилҳои муҳталиф муайян карда мешавад, ки онҳо одатан ду ҳел мешаванд: аз ҷониби истеҳсолкунандагони мол назоратшаванда ва аз ҷониби онҳо назоратнашаванда. Ба гурӯҳи аввал омилҳои дохил мешаванд, ки аз ҷониби ҳадамоти маркетингӣ назорат карда мешаванд – ин интиҳоби каналҳои бозори фурӯши маҳсулот, ташкил ва сохтори маркетинг ва идоракунии он мебошад. Интиҳоби бозори фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи намуд, сифат, талабот дар ин ҷо он минтақа ва дигар шартҳои мушаххас муайян карда мешавад, ки онҳо дар шакли мутамарказшуда имконияти ба даст овардани ғайриомилҳои бештаринро ифода мекунанд.

Ба омилҳои идоранашаванда омилҳои дохил мешаванд, ки аз ҷониби истеҳсолкунандагони мол ва ҳадамоти маркетинг назорат карданашон ғайриимкон аст – истеҳсолкунандагони маҳсулот, рақобат, давлат, вазоити ахбори омма ва ғайра. Фаъолияти рақибон–истеҳсолкунандагони ҳамон як намуди маҳсулот низ назорат бурда намешавад. Ба муваффақият ё ноқамии фаъолиятҳои маркетингӣ инчунин давлат таъсир расонда, он қонунҳои мебарорад, ки таваҷҷути ангезиш (ҳавасмандгардонӣ) ё баръакс маҳдудкунандаи истеҳсолот ва дар натиҷа фурӯши намудҳои алоҳидаи маҳсулотро танзим мекунанд.

Ҳамлу нақли маҳсулот дар баробари нигоҳдорӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини маркетинг(фурӯш) мебошад. Дар рафти фурӯши онҳо то 10% ғалладонагӣ нобуд шудани мумкин аст. Аз ин рӯ, пешниҳоди саривақтии нақлиёт барои содироти зироат аз саҳро ва интиқоли минбаъдаи он ба нуқтаи нигоҳдорӣ, коркард ё ба истеҳсолкунандаи дигар зарур аст.

Ба андешаи мо, ба ғайр аз нигоҳ доштани сиёсати ҳатмии зиддимонополистӣ, ки ба назорат ва танзими сатҳи болоии тарифҳои интиқоли ғалладона равона карда шудаанд, дар баробари кишварҳои хориҷӣ, гузарондани сиёсати тафриқадор (дифференсиалӣ)-и тарифӣ: тарифҳои имтиёзноки мавсимӣ, тарифҳои шартномавӣ барои автомобилҳо ва вагонҳои, ки аз ҷониби фирестонандагон барои интиқоли маҳсулот ба ҷора гирифта шудаанд, тарифҳои минтақавӣ дар асоси тақмил додани бастанӣ шартномаҳои байни роҳи автомобилӣ, оҳан ва мақомоти иҷроияи субъектҳои ҷумҳурӣ зарур аст [5].

Дар робита бо хоҳиш ёфтани хариди давлатии маҳсулот ва хусусигардонии амборҳо ва нуқтаҳои қабулкунӣ маҳсулот, истеҳсолкунандагон ба мушкilotи нигоҳдории он торафт бештар дучор меоянд. Баъзе корхонаҳои дигар бошанд, барои захира кардани маҳсулот аз амборҳои суст механиконидашуда ва аксаран номувофиқ истифода мекунанд. Ҳамин тавр, барои пешгирӣ намудани талафи маҳсулоти истеҳсолшуда амборҳои боэътимоди ҳудуд доштан муҳим аст.

Маблағгузори фаъолияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ метавонад бо якҷанд роҳ амалӣ карда шавад. Пеш аз ҳама, ин маблағҳо аз фурӯши маҳсулоти

истеҳсолшуда мебошанд, ки пас аз нигоҳ доштан (гирифтани)–и маблағи зарурӣ ба раванди такрористеҳсолкунӣ ирсол карда мешаванд. Аммо, бо назардошти мавсимӣ будани истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, ин маблағ барои амалигардонии чараёни истеҳсоли кифоягӣ намекунад, аз ин рӯ, низоми мукарраршудаи давлатии қарздиҳӣ ба корхонаҳои комплекси агросаноатӣ зарур аст. Муаммои муҳимтарини фурӯши маҳсулот ин пешпардохт намудани харид мебошад. Дар айни замон, масъалаи мазкур асосан бо кӯмаки қарзи мол ҳал карда мешавад, ки шартҳои онҳо на ҳамеша барои истеҳсолкунандагони мол судманд аст. Механизми қарздиҳиро барои харид тавассути амалиётҳои кафолатии давлатӣ таъсис додан зарур аст.

Чамбоварӣ ва таҳлили иттилооти бозорӣ, ба назари мо, чизи муҳим барои маркетинг аст. Бидуни огоҳии доимӣ аз вазъи бозор ва конъюнктураи он, ягон истеҳсолкунандаи мол наметавонад стратегияи бозоргонии худро таҳия бикунанд, барномаи истеҳсолиро коркард наояд ва ғайра. Аз ин рӯ, зарур аст, ки иттилооти мавҷуда оид ба нархҳо, пасту баландшавӣ (динамика)-и талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ омӯхта шуда, барои таҳияи барномаи ояндадори рушд бояд аз динамикаи вазъи бозори ҷаҳонӣ огоҳ шудан зарур аст.

Ин ба истеҳсолкунандагони мол имкон медиҳад, ки номуайяниро дар интихоби сохтори истеҳсолоти маҳсулот бартараф намуда, хароҷоти ғайриоқилонаи истеҳсоли он навъҳои маҳсулотро, ки талабот наёфтанишон имконпазир аст, кам кунанд. Ба ақидаи мо, дар сатҳи давлатӣ бояд интишор намудани бюллетени даврии ҳафтаинаро оид ба бозори маҳсулот ташкил кардан ва дар он на камтар аз як маротиба дар се–чор моҳ як дурнамои пешниҳод ва талабот ба намудҳои алоҳидаи маҳсулот дар бозори дохилӣ, бозори кишварҳои хориҷаи дуру наздик, инчунин маълумот дар бораи шароити ташаккули бозори маҳсулоти кишоварзиро дар давраи муайян инъикос кардан зарур аст.

Дар шароити мазкур дастрасиро ба иттилоот бо роҳҳои зерин таъмин кардан имконпазир аст: аввалан, омӯзиши матбуоти ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар он шарҳи талабот ва нархи маҳсулоти кишоварзӣ оварда мешавад; дуюм, ба ҳадамот ё ширкатҳои мурочиат кардан мумкин аст, ки хидматҳои маркетингӣ пешниҳод мекунанд ё онҳоро барои якҷанд истеҳсолкунандагони мол дар асоси кооперативӣ ҷалб кардан мумкин аст. Барои шиносӣ бо вазъи бозори хориҷӣ аз хидматрасонии ташкилотҳои коршиносон (экспертҳо), ки бо шарҳи конъюнктураи бозори ҷаҳонии кишоварзӣ машғуланд, истифода метавон кард.

Нақши фаъоли маркетинг дар фаъолияти таблиғоти молистеҳсолкунандагони деҳот зоҳир мешавад. Усулҳои паҳнкунии таблиғоти маҳсулот гуногун мебошанд: таблиғот тавассути эълон дар матбуот, брошюраҳо, каталогҳо, плакатҳо, буклетҳо ва ғайра. Намоишгоҳҳои умумӣ ва махсусгардонидашудаи маҳсулот (сабзавот, меваҳо, чорвои зотӣ) ва ярмаркаҳои фурӯши маҳсулоте, ки бартарияти онҳо дар шакли натуралӣ будани молро барои харидор намоиш медиҳанд, низ нақши таблиғотро иҷро мекунанд. Илова бар ин, намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳо ҷои бастанӣ шартномаҳои тиҷоратӣ мебошанд.

Дар байни вазифаҳои асосии маркетинг, функцияи муайянкунандаи таҳқиқоти маҷмӯӣ (ҳамачониба)-и бозор аст. Самтҳои муҳимтарини таҳқиқоти маҷмӯӣ инҳоянд: омӯзиши молҳо, пешниҳод ва талабот, таҳлили сегментатсияи бозор, таҳлили рақобати бозорӣ ва омӯзиши шаклҳои канали фурӯш мебошад.

Чи тавре ки маълум аст, заминаи фурӯши бомуваффақияти мол пеш аз ҳама дар ҳуди мол, дар хусусиятҳои истеъмолии он ва мувофиқати онҳо ба ниёзҳои муштарӣ гузошта мешавад. Дар айни замон ҳадафи асосӣ муайян кардани талаботи воқеии бозор ба маҳсулоти мушаххас аст, ки барои таҳияи қарорҳо оид ба ҳаҷми бехтарин (оптимали)-и истеҳсоли он зарур мебошад. Мавқеи муҳим дар омӯзиши мол таҳлили рақобатпазирӣ он мебошад, ки тавассути муқоисаи сифатҳои истеъмолии он, нархҳо, хароҷоти истеҳсолот бо нишондиҳандаҳои шабеҳи маҳсулоти дигар молистеҳсолкунандагон анҷом

дода мешавад.

Бехтар кардани сифати маҳсулоти кишоварзӣ, ки барои пурра қонё гардонидани эҳтиёҷоти мардум ба озукаворӣ мусоидат менамояд, инчунин ҳамчун омили муҳимтарини баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ баромад карда, ба тамоми ҷузъҳои он мустақиман таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани сифати маҳсулот, дар ниҳоят, ин масъалаи микдори он, сарфаи захираҳо, нисбатан пурра қонё гардонидани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ мебошад. Дар бозори рушдбанда маҳсулоти кишоварзӣ бояд рақобатпазир низ бошад, яъне он бояд дорои хосиятҳои баландтари истеъмолкунӣ дар муқоиса бо маҳсулоти шабеҳи дар бозор мавҷуда бошад, ки дар натиҷаи он вай талаботи зиёд пайдо мекунад.

Талаботро ба сифати маҳсулот истеъмолкунандагон ва инчунин мақомоти давлатӣ ташаккул медиҳанд. Афзалияти ташаккули талабот ба сифати маҳсулот ба истеъмолкунанда, бозор, рақобат тааллуқ дорад.

Ҳамаҷониба донишмандони истеъмолкунанда, завқ, хоҳиш ва тарзи зиндагии вай ба истеҳсолкунандагонӣ мол имкон медиҳад, ки аз як ҷониб молро истеҳсол намоянд, ки дорои тамоми сифатҳои зарурӣ мебошад, дар бозор талаботи зиёд дорад ва аз ҷониби дигар эҳтиёҷоти онро ташаккул медиҳад. Ҳамин тариқ, сиёсати тақсими бозор ба соҳаҳо (сегментатсия) ба татбиқи функсияи маркетингӣ оид ба ташаккул ва ғайрисиёсати талабот ба маҳсулот нигаронида шудааст. Бо мақсади бомуваффақият ва ғайрисиёсати дар бозор ғайрисиёсати маҳсулоти худ, истеҳсолкунандаи мол бояд сегментҳои ҷолибтарини бозорро муайян бикунанд.

Барномаи босамари маркетинг бидуни омӯзиши муфассали рақибон дар бозори мазкур ва бозорҳои дигар, ки аз омӯштани мавқеи рақибон, сиёсати истеҳсоли, техникаи ва ғайрисиёсати онҳо, нишондиҳандаҳои сифатии маҳсулоти онҳо, амалияи нархгузорӣ ва ғайра иборат аст, таҳия карда намешавад. Дар айни замон, омӯзиши мутобиқати маҳсулоти аз ҷониби рақиб истеҳсолкарда ба талаботи харидории истеъмолкунандагон муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, бо мурури гузаштан ба муносибатҳои муътадили бозорӣ дар сохторҳои маъмурии агросаноатии Тоҷикистон, дар қорхонаҳои давлатӣ, кооперативӣ ва хусусӣ, аз ҷумла дар шакли шарикӣ бо шакли коллективии молиякӣ, муносибати барои дар ҷаҳон маъруфи маркетингӣ оид ба ҳалли масъалаҳои идоракунии истеҳсолот ва ғайрисиёсати маҳсулоти кишоварзӣ ва хизматрасониҳо ба манфиати истеъмолкунанда ташаккул меёбанд. Ба низоми муайян табдил дода ва функсияҳои маркетингӣ истифода намуда, қорхонаҳои саноати кишоварзӣ метавонанд самаранокии истеҳсол ва ғайрисиёсати маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озукавориро баланд бардоранд.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, хоҷагии деҳқонӣ ба мушкilotи ғайрисиёсати маҳсулоти худ дучор меоянд. Аксарияти хоҷагии деҳқонӣ маҳсулоти худро бо душворӣ меғайрисишанд, онҳо беамар ва беасос меғайрисишанд, аксар вақт ба нисфи нархи маҳсулот меғайрисишанд – ғайрисишанд шуд ва он чизе, ки ғайрисишта намешавад, ба хӯроки қорво меравад ё танҳо ҷун чизи нолозим нигоҳ дошта мешавад. Яке аз сабабҳои асосии кам шудани ғайрисиш имконпазир ин аст, ки кишоварзон барои маълумоти зарурӣ ба қучо муруҷиат қарданро наметавонанд.

Дар айни замон ташкилотҳои алоҳидае мавҷуданд, ки бо таҳқиқи маркетингии комплекси агросаноатӣ машғуланд, аммо тақрибан ҳамаи онҳо манфиати иқтисодии худро пайгирӣ мекунанд ва танҳо маълумоти ба худ ғайрисишварро медиҳанд. Каналҳои гирифтани маълумоти роғони хусусияти тижоратишдшта маҳдуд мебошанд. Ҳатто дар баъзе қумитаҳои вилоятҳо оид ба кишоварзӣ, озукаворӣ ва савдо, ҷамъоварии маълумоти умумӣ (яғона)дар бораи бозорҳои яқлуктғайрисишӣ, каналҳои ояндадори ғайрисиш маҳсулот, шароити бозор ва дигар иттилооти барои ҳар хоҷагӣ ҳаётан муҳим бинабар тақсимишавии вазифаҳо аз шуъбаҳо дастрас қардан душвор ба назар мерасанд.

Ба ақидаи мо, барои баромадан аз ин вазъият, таъсис додани марказҳои яғонаи маркетингӣ барои комплекси агросаноатӣ дар назди қумитаҳои вилоятҳои кишоварзӣ, дар асоси ҳамқорӣ бо раёсатҳои кишоварзӣ, қорхонаҳо ва ташкилотҳои ноҳиявӣ қумак мерасонид.

Барои фаъолияти маркази ягонаи маркетингӣ фазои ягонаи иттилоотии бахши кишоварзии вилоят бояд таъсис дода шавад. Инро ба тариқи зайл метавон ташкил кард: чамъоварии ибтидоии маълумотро мутахассиси раёсати ноҳиявии кишоварзӣ тавассути телефон ё бо роҳи дигар анҷом медиҳал ва сипас маълумоти чамъшударо ба компютери шахсӣ ворид карда, тавассути модем ба маркази ягонаи маркетингӣ ирсол мекунад. Маълумоте, ки тавассути шабакаҳои телекоммуникатсионӣ ба даст оварда шудаанд, мутахассисони ин марказ коркард мекунанд.

Назарияи маркетинг ба бартарии истеъмолот нисбат ба истеҳсолот, афзоиши назарраси нақши молиқ пулӣ, муносибатҳои бозорӣ дар механизми умумии тақдирстеҳсолкунӣ асос меёбад. Дар ниҳояти қор, агар консепсияи фурӯш барои ба даст овардани фоида аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот нигаронида шуда бошад, пас консепсияи маркетинг ин қонун қардани ниёзҳои харидор аст. Дар натиҷа баҳамоии манфиатҳои ҳам истеҳсолкунандагон ва ҳам истеҳсолкунандагон ба амал меояд.

АДАБИЁТ

1. Азизов Ф.Х. Экономический механизм государственного регулирования АПК на региональном уровне. Душанбе, 2014. -Сборник ТГУК.
2. Амблер Т. Практический маркетинг / Пер. с англ. под общей ред. Ю.Н. Каптуревского- СПб.: Питер, 1999. – С. 400.
3. Ассель Г. Маркетинг: принципы и стратегия: Учебник для вузов / Г. Ассель- М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 804.
4. Афанасьев -М.П. Маркетинг: стратегия и практика фирмы / М.П. Афанасьев. М.: АО «Финстатинформ», 1995. – С. 112.
5. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2019.
6. Маркетинг: Учебник / А.Н. Романов, Ю.Ю. Корлюгов, С.А. Кра-ильников и др.; Под ред. А.Н. Романова- М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996.-С. 560.

АННОТАЦИЯ

ФАЪОЛИЯТИ МАРКЕТИНГӢИ ҚОРҲОНАҲОӢИ ҚОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢИ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҚУРӢШИ САМАРАНОҚИ МАҲСУЛОТИ ҚИШОВАРЗӢИ

Дар мақола самтҳои асосии шароити гузариш ба муносибати иқтисоди бозорӣ ва бухронии хоҷагидорӣ дар қорҳонаҳои қишоварзӣ дида баромада шуда, роҳҳои қурӯши бомуваффақияти маҳсулоти қишоварзӣ, самаранокии қурӯш, истеҳсоли васеи молҳо ва дар ин васила беҳтар гардонидани вазъии молиявии хоҷагӣ таҳқиқ гардидааст.

АННОТАЦИЯ

МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА КАК СРЕДСТВО ЭФФЕКТИВНОЙ ПРОДАЖИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

В статье рассматриваются основные направления перехода к рыночной экономике и экономического кризиса в сельскохозяйственных предприятиях, исследуются способы успешной реализации сельскохозяйственной продукции, эффективности продаж, масштабного производства товаров и, таким образом, улучшения финансового положения хозяйства.

Ключевые слова: рынок, продажи, кризис, маркетинг сельскохозяйственные предприятия, заработная плата, конкуренция, предпринимательство.

ANNOTATION

MARKETING ACTIVITIES OF AGRICULTURAL COMPLEX ENTERPRISES AS A MEANS OF EFFECTIVE SALE OF AGRICULTURAL PRODUCTS

The article examines the main directions of the transition to a market economy and the economic crisis in agricultural enterprises, explores the methods of successful sale of agricultural products, sales efficiency, large-scale production of goods and, thus, improving the financial situation of the economy.

Key words: market, sales, crisis, marketing agricultural enterprises, wages, competition, entrepreneurship.

УДК 339.146

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЫНКА ПРОДУКЦИИ ОВЦЕВОДСТВА

Дадоходжаев А.А., Абдурахимов А.А., ХГУ им. акад. Б. Гафурова.

***Ключевые слова:** функционирование, рынок продукции овцеводства, производители, переработчики, покупатели, инфраструктура.*

Стабильное функционирование зонального и межзонального рынка шерсти, баранины, племенных овец необходимо лишь на базе организации необходимой вспомогательной отрасли. Она является суммой организационно правовых обслуживаний, устанавливающих отношения между товаризготовителями, переработчиками и пользователями изделия сферы и оказывающих влияния на продвижение, складирование и правильное применения ее в объекте и за рубежом. Главными ее комплекующими есть – материально техническая основа складирования, транспортировка, торгово - закупочная система, осуществляющаяся приобретением и сбытом шерсти, баранины, и кожсырья, коммерческо выставочные комплексы, банковские и страховые учреждения, информационная и рекламная служба, лаборатория специальной оценки объема и качества шерсти и иное.

Не нужно преждевременно говорить о культурном рынке на изделия, существенный вопрос, появившийся в увеличении овцеводства, это неимение государственного заказа на племенных овец и шерсть. Другими словами сфера плохо работает в нынешних ситуациях на экономику товаризготовителя и в общей зоне, а существенный объем выручки съедается многочисленными хозяйствами и учреждениями, проводящими сбыт шерсти предприятий и жителям.

В последний период, в Кайраккумском ковровом комбинате (АОЗТ «Колинхои Сугд»), так и в хозяйствах области было фактически прекращено капитальное строительство различных служб вспомогательной отрасли рынка. Отсюда в отрасли формирования современных рыночных подразделений материально-технического обеспечения и агросервисного обслуживания главное внимание следует уделить строительству объектов для классировки, упаковки, хранения запрессованной шерсти в кипы. Имеется ввиду только зоны осуществления аукционов, шерстомойных предприятий, но и технически оснастить стригальные пункты и особенно стригальными машинками, удовлетворить всем нужным стабильность стрижки овец, классировки, упаковки, и хранение шерсти. Важная необходимость в наращивании рынка шерсти представляется пополнению рыночных структур лабораториями оценки объема и состава шерсти. Однако, что с учетом тонины, длины волокна, крепость шерсти на разрыв, грязи растительными и другими примесями, состав жиропота при его излишке в руне, цвета, работы очистки рун во время классировки устанавливаются ее покупательский состав, определяется цена сбыта. Однако, как свидетельствует анализ, в рамках кризиса отечественного рынка, улучшение экспортной работы значительное число подразделений, осуществляющих приобретения шерсти в области, как указывалось ранее, начали реализовать ее в грязном виде на рынках других стран.

Отсюда имение и пополнение местных проверочных лабораторий необходимыми новыми приборами и наращивание вспомогательной отрасли рынка обеспечит не только вовремя на всех циклах процесса очистки делать экспертную оценку, определить на международном уровне цены на нее, но и удовлетворить вхождение местных лабораторий в международную ассоциацию лабораторий по шерстяному текстилю, выдачу необходимых свидетельств по всем признакам состава и положения шерсти без присутствия иностранных лабораторий.

Однако до нынешнего периода шерсть не включена в номенклатуру изделия, проводимой проверку на качество в учреждениях Госстандарта РТ, а это говорит, что она не может индикатором защиты экономических выгод изготовителей и пользователей на внутреннем и внешних рынках, тогда как Республика Таджикистан является членом ВТО. Отсюда очень существенно и нужно для наращивания рынка шерсти формировать во всех овцеводческих зонах Республики Таджикистан

дислоцированные Госстандартом качественные центры, где должны быть и контрольные лаборатории шерсти.

В целях регулирования деятельности подобных центров и для уменьшения валютных затрат на международную сертификацию их качества, желательно организовать Республиканский союз проверочных лабораторий. Этот вопрос не только зональная, но общереспубликанская. Отсюда, необходимо поддержка правительства республики на приобретение современного оборудования, приборов. Это способствует достойному выходу не только на межзональный, но и международный рынок.

В данной зоне развивается мелко-крупные овцеводческие предприятия. При организации нужных требований они и в частности племенные хозяйства, сумеют изготовить большие объемы улучшенной тонкой шерсти и пряжи. Вместе с ним овцеводческие хозяйства обладают источником выращивать высокорезультативных племенных овец производителей и ярков. Значительную роль играет рациональная транспортная система по транспортировке племенных овец и шерсти, изделия ее чистки к месту дислокации. Транспортировки на недлинные расстояния и внутризональные перевозки, обычно, проводятся грузовым автомобилем, одновременно в межзональных и дальних транспортировок занимают железную дорогу. Отсюда предельно существенно проводит одинаковую государственную политику, удовлетворить более льготные транспортные тарифы на транспортировку племенных овец.

Наращивание изготовительной вспомогательной отрасли рынка изделия овцеводства в большей степени связаны от системы материально технического обеспечения и агросервисного обслуживания овцеводческих хозяйств.

Между тем из за снижения изготовления в предприятиях и на заводах промышленности, предлагающих им основные фонды, уменьшения потребностей возможности аграрных хозяйств, дехканских (фермерских) хозяйств личных подсобных хозяйств жителей фактически сведены на нет приход техники, удобрений, средств защиты растений. К этому надо добавить неимение нормальной системы машин, физическую их изношенность, то станет очевидным, что техническая политика на селе очень осложняется. Иначе в результате узаконенного постановления Правительства РТ об организации лизинга оборудования, машин и техники намного уменьшило данный вопрос, но не решило ее. Это необходимо осуществить только при возможности налаживания эквивалентности обмена и несоответствия цен между аграрными секторами и промышленностью.

В овцеводческих предприятиях основным критерием производимым воздействие на выгодность применения генетической возможности содержания племенных животных это удовлетворение их комбикормами. В целях решения данного вопроса, прежде всего, необходимо чтобы реформирование предприятий хлебопродуктов могло обеспечить сельскохозяйственным товаропроизводителям приоритетное право собственности и управления материально технической основой хозяйства, производящих комбикорма.

Вместе с тем надо учитывать, что в овцеводческих предприятиях до 30,0% в составе рыночной продукции имеются зерно и при государственном влиянии наращивания непосредственных отношений между изготовителями и переработчиками его предприятия может формировать изготовление особых комбикормов по гостовским документам, установленной наукой для неодинаковых видов и половозрастных групп овец. Здесь очень важная роль принадлежит местным исполнительным органам власти на уровне области и районов. Эти структуры обязаны помогать разработке такого порядка экономических мер, где возрастала бы заинтересованность овцеводческих предприятий и перерабатывающих заводов. Они обеспечат предприятию от больших на послеуборочную обработку фуражного зерна и способствовать сбалансированное получение комбикормов на протяжении года [1. с. 129].

Для того чтобы получить выгоду и достичь выгодность изготовления нужно располагать не только хозяйственные источники, но и анализировать и знать рынок, так как равномерность его устанавливается необходимой представления изделия сферы

и покупательной потребности. Отсюда существенно, чтобы была необходимая служба маркетинга, то есть общая служба формирования изготовления и реализации изделия, направленная на обеспечения спроса покупателей и иметь выгоду.

Надо не только установить источник и спрос рынка в изделиях сферы, но и удельный вес рынка, где изготовитель может занять, избрать часть рынка и удовлетворить изделию особое место в рынке.

Одновременно, создание и наращивание рынка изделия овцеводства требует современные, намного большие потребности к обеспечению информацией и открытости рынка. Такое необходимо многоукладной результативностью овцеводства. Сведения о рынке шерсти, племенных овец, баранине и овчинно шубному сырью необходимо находит отдельной, всеобщей, проверенной и возможной для общих потребителей. С этой целью, в начале, надо улучшать учет, статистических сведений по всем разновидностям изделия сферы, и организационно техническое обеспечение доведения сведения.

Существенная информационная база стабилизации поступления изделия овцеводства необходимым станут бюллетени, обладающие данными, имеющие размеры имения грязной и мытой шерсти, из нее рунной, по баранине размеры ее в общей и чистого веса, степень упитанности, овчинной шубной материалы, размер, сортность и иные.

Между тем, направления организации нынешней рыночной сведений системы сложен, так как в последнее время нарушен учет имения и позиционирование шерсти и иных изделий сферы, что, сначала, не способствует реально оценить продуктовые потенциалы в зоне, и во вторых, позволяет наращиванию неблагоприятной реализации. Между тем обнаружение неодинаковых организационно-правовых форм хозяйствования и личности, торгово посреднических структур и самостоятельный обмен изделием наталкивает более большие потребности к информациям. Кроме того, в зависимости неодинаковых продуктов нужно наладить учет их движения в течении года, неиспользованный на данный год, движение изделий по всему рыночному узлу, начиная от аграрного, дехканского и личных подсобных хозяйств населения, изготовителя до окончательного покупателя целую ее свойства, долгосрочные информации [1. с. 134].

Очень существенно вещественные индикаторы прибавят и денежными, показывающие уровень мировых и зональных цен на неодинаковые виды шерсти в зависимости ее состава, тарифы на транспортировку и хранение, себестоимость изготовления. нужно этими и иными денежными индикаторами удовлетворить всех производственных субъектов по всей широте изготавливаемых изделий. А последнее продиктовано еще и тем, что в продуктовом позиционировании изделия на рынке, в частности шерсти, от овцеводческих предприятий до шерстяной промышленности всегда варьируется ее хозяин и по всему циклу необходимо повторные контракты о цене. Имение, исследования и движение подобных сведений нужно брать на себя сформированные информационно аналитические центры. Посредством имения и группировки начальных сведений об объектах рынка, об устоявшихся конъюнктуре на рынке в зонах республики и мира и показ ее партнерам. Центры будут повлиять наращиванию горизонтальных отношений между изготовителями и пользователями изделий, и разработать указанную политику собственного мнения на рынке.

Важной задачей создания рынка на начальном периоде есть неимение стандартизации на отдельные виды продукции сферы, отсюда цены могут определяться на предложенную, на сбыт изделия по согласиям. Поэтому информационное подразделение нужно пополнять знающими специалистами, обладающие службой маркетинга, вариации цен и нормально знакомым в общей системе продавец и покупатель.

Поэтому очень существенно в целях организации удовлетворение сведениям пополнить подразделение новыми личными компьютерами и другими соответствующими техниками. С развитием и трудностями каналов сбыта изделия,

наращивание рынка способствует к существенному увеличению потребности на консультационные, лизинговые и иные обслуживания. Их задача могут решить кроме государственных статистических информационных агентств, организационные обслуживания, центры по транспортировке товаров и иные которые являются зональными и межзональными, правительственными и торговыми.

Нарращивание рынка изделия сферы намного тормозятся неимением маркетинговых сведений, уменьшенностью задач рекламного удовлетворения изготовительно продажной функцией. Здесь имеются неодинаковые требования, формы и каналы сбыта изделия овцеводства. Чтобы обратить интересы покупателей к существующим изделиям, образовать интерес сделать обмен, нужна реклама этого изделия в журналах, в прессе и посредством объявлений. Помимо всего оно будет позволять тщательному исследованию рынка, но и в процессе конкуренции увеличить потребность изделия овцеводческой сферы. Но имеющий опыт рекламы и ее применения показывает, что и в этом направлении имеет место существенная недоработка и фиктивная связь к показу путем неодинаковых средств. Для того, чтобы рынок функционировал, нужно всецело наращивать рекламу по всем необходимым нуждам посредством включения своднических центров, государственных и торговых подразделений [5. с. 9-12].

Создание и наращивание рынка желает необходимого порядка управления, разработки на уровне государства и зон политики в системе изготовления и рынка изделия овцеводческой отрасли.

В нашей республике при нынешних рыночной связи установилось точно неодинаковые узлы рынка – изготовители изделий, аграрные, промышленные и заготовительные учреждения. Ранее решаемые задачи учреждениями начальной чистки шерсти, как приобретения, сбыт, складирование и чистка в связи с их варьированием всецело уничтожены. Теперь усматривается целая отсутствия управляемости рынком продукции сферы, что для массы партнеров есть весьма невыгодны. Больше сокращают собственные выгоды фактические изготовители продукции – коллективные, дехканские и личные подсобные предприятия жителей.

Отсюда воссоединение экономических выгод тех, кто изготавливает изделия, закупает, перерабатывает, хранит, позволит ускорить формирование рыночных принципов. Для практической реализации регулирования рынка продукции овцеводства, целесообразно создать специализированный государственный орган или сельскохозяйственные объединения и подобно вспомогательные отрасли рынка, она работала бы механизм стабилизации и регулирования деятельности в сфере изготовления и сбыта изделий, защитила бы их экономические выгоды. Вместе с тем на уровне зоны Согдийской области путем объединения хозяйствами и переработчиками, целесообразно создать сельскохозяйственные кооперативы в зависимости их выгод.

Таким образом, создание и наращивание хозяйственной и рыночной вспомогательной отрасли желает разумной, одинаковых на всех стадиях политики, труда и огромных расходов, мобилизованных на улучшение традиционных и формирование современных подразделов, не только адаптированных к рыночному механизму хозяйствования, но и способных регулировать рыночную связь в интересах всех участников рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дадоходжаев А.А. Формирование рынка продукции овцеводства (на материале Согдийской области) //Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук// Душанбе, 2019.
2. Мадаминов А.А. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана- Душанбе: ТАУ, 2006. – С.265.
3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 августа 2012 года, №383.
4. Закон Республики Таджикистан «О продовольственной безопасности» от 29 декабря 2010 года, № 671(в редакции закона Республики Таджикистан от 27.11.2014 г., № [1158](#)).
5. Тербиленко И. Н. Формирование регионального рынка продукции овцеводства // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук// Ставрополь 1999 г.
6. Тимошенко Н.К. Организационно-экономические проблемы формирования рынка шерсти в стране и их решение. Автореф. дис. док. экон. наук: 08.00.05-Невинномысск, 1995. -38с.

АННОТАЦИЯ ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЫНКА ПРОДУКЦИИ ОВЦЕВОДСТВА

В статье изучены особенности функционирования инфраструктуры рынка продукции овцеводческой отрасли. Рассмотрены организационно правовые обслуживания, устанавливающие отношения между товароизготовителями, переработчиками и пользователями продукции сферы и оказывающих влияния на продвижение, складирование и правильное применения ее в объекте и за рубежом для обеспечения потребности потребителей.

АННОТАЦИЯ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ ИНФРАСОҲТОРИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ ГЌСФАНДПАРВАРЌ

Дар мақола хусусиятҳои амалкунии инфрасохтори бозори маҳсулоти соҳаи ғўсфандпарварӣ омӯхта шудааст. Инчунин асосҳои ташкилию ҳуқуқии муносибати байни моли маҳсулот тайёркунанда, коркардкунанда, истеъмолкунандаи маҳсулоти соҳа баҳри оморасозӣ, дар анбор ҷойкунӣ ва дуруст истифодабарии он дар дохили объект ва берун аз он барои таъмини талаботи харидорон дида баромада шудааст.

Калимаҳои калидӣ: амалкунӣ, бозори маҳсулоти ғўсфандпарварӣ, истеҳсолкунандагон, коркардкунандагон, харидорон, инфрасохтор.

ANNOTATION PECULIARITIES OF CREATION OF THE SHEEP PRODUCTS MARKET INFRASTRUCTURE

The article studies the features of the functioning of the infrastructure of the market for sheep products. Organizational and legal services are considered that establish relations between commodity producers, processors and users of the sphere's products and affect the promotion, storage and proper use of it in the facility and abroad to meet the needs of consumers.

Key word: functioning, sheep products market, producers, processors, buyers, infrastructure.

УДК 338.001.36

РОЛЬ И ПОДДЕРЖКА ПРАВИТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЕ СТРАНЫ

Аслонов С.М., к.э.н., директор филиала ООО «Единая Кровельная Компания» в
Республике Таджикистан,

Мирзоахмадов Ш.Ш., аспирант Института экономики и системного развития
сельского хозяйства ТАСХН

Ключевые слова: индекс, экономическая свобода, мировой рейтинг, государственная поддержка, бизнес-инкубатор, НСР-2030.

Индекс экономической свободы (Index of Economic Freedom) — это комбинированный показатель и сопровождающий его рейтинг, оценивающий уровень экономической свободы в странах мира. Публикуется американским исследовательским центром «Фонд наследия» (The Heritage Foundation) совместно с деловым изданием The Wall Street Journal. Эксперты Фонда определяют экономическую свободу как «отсутствие правительственного вмешательства или воспрепятствования производству, распределению и потреблению товаров и услуг, за исключением необходимой гражданам защиты и поддержки свободы как таковой». Анализ экономической свободы проводится каждый год с 1995 года. Индекс экономической свободы рассчитывается арифметическим расчетом десяти контрольных тестов, индикаторами которых являются:

- Права собственности.
- Свобода от коррупции.
- Фискальная свобода.
- Участие правительства.

Свобода предпринимательства.
 Свобода труда.
 Монетарная свобода.
 Свобода торговли.
 Свобода инвестиций.
 Финансовая свобода.

По каждому индикатору странам выставляется оценка в баллах – от 0 до 100. Чем больше баллов, тем более высоко оценивается уровень экономической свободы в стране по данному критерию. При итоговом расчёте Индекса показатели суммируются. Таким образом, в «абсолютно свободной» экономике в итоге должно получиться 100 баллов, а там, где свободы нет в принципе, соответственно, 0. Все страны мира, представленные в итоговом отчёте, разделены на пять условных групп в соответствии со своим рейтингом:

- Набравшие наивысший балл относятся к странам свободной экономикой, то есть от 80 до 100 баллов.
- Набравшие от 70 до 80 баллов, относятся к странам с преимущественно свободной экономикой.
- Набравшие от 60 до 70 баллов, относятся к странам с умеренно свободной экономикой.
- Набравшие от 50 до 60 баллов, относятся к странам с преимущественно несвободной экономикой.
- Набравшие менее 50 баллов, относятся к странам с несвободной экономикой.

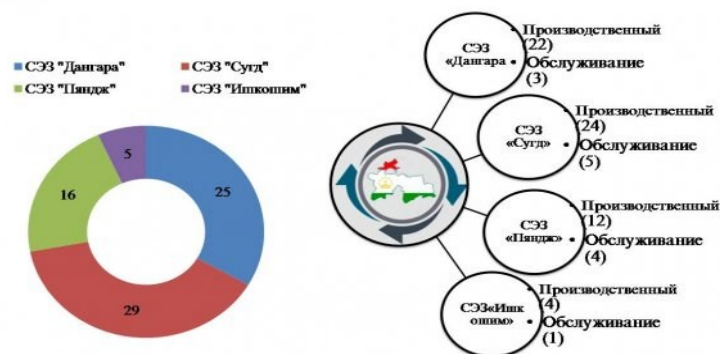
Понятие экономической свободы базируются на шотландских идеях, экономистом Адамом Смитом в своей знаменитой презентации работы «Богатство народов» (Богатство народов, 1776). Составители Индекса считают, что разрыв между экономической свободой и успехом его развития существует взаимосвязь, которая наблюдается через этот индекс. В то же время, при оценке успешности того или иного государства, они являются последней настоящей макроэкономикой показателем - темпы роста, степень технологической модернизации, уровень развитие инфраструктуры и т.д.

Авторы проекта подчеркивают, что в странах с большей свободой экономика имеет гораздо более высокий уровень жизни и приносит экономическую свободу относительно быстро и существенно по сравнению с государственным регулированием экономики. Информации исследования показывают, что «свободные» страны в среднем имеют вдвое больший доход на душу населения, чем «преимущественно свободные», а доход на душу населения «преимущественно свободных» стран более чем втрое превышает душевой доход «преимущественно несвободных» и «несвободных» стран. Исследователи объясняют это соотношением снижения экономических функций государства и передачи ответственности за принятия экономических решений для предпринимателей, как правило, приводит к значительному социальному росту и благополучия страны. Страны, которые проводят политику экономической свободы и создание благоприятных условий для торговли и бизнеса в свою очередь, порождает экономический рост.

Несмотря на индексации проведенных исследований, в Республике Таджикистан сформулированы свободные экономические зоны. «Свободные экономические зоны (СЭЗ) Республики Таджикистан – это пример реальной адресной поддержки государством частного бизнеса. Создание свободных экономических зон явилось эффективным инструментом промышленной политики государства по обеспечению формирования благоприятного инвестиционного и предпринимательского климата в регионе».

В качестве субъектов СЭЗ зарегистрировано 75 внутренних и иностранных компаний.

Численность субъектов в СЭЗ

В то же время в СЭЗ республики работают 1072 человек. Из общего числа работников 407 относятся к СЭЗ «Дангара», 599 к СЭЗ «Сугд», 52 к СЭЗ «Панч» и 14 к СЭЗ «Ишкoшим».

В сентябре месяце в Душанбе запустился государственный бизнес-инкубатор (ГБИ).

Бизнес-инкубатор – это то место, где поддерживаются бизнес проекты на ранних стадиях, от идеи до коммерциализации. Зачастую для того, чтобы успешно запустить собственное дело недостаточно иметь лишь энтузиазм и желание, нужен основательный фундаментальный подход, который предлагает бизнес-инкубатор.

ГБИ предлагает пройти резиденство от 3 до 12 месяцев, которое поможет всем начинающим предпринимателям и стартаперам развить свою бизнес идею, подготовиться к запуску и выступить с питчингом перед международными донорами и частными инвесторами.

Государственное учреждение «Бизнес-инкубатор Таджикистана» начало свою деятельность в конце 2018 года в целях информационной, консультативной и обучающей поддержки новообразованных предпринимателей по инициативе Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

Главная цель Бизнес - инкубатора является: развитие и популяризация предпринимательства в стране, особенно в регионах, с помощью организации образовательных курсов, слушаний и мастер-классов, оказать всестороннюю поддержку женщинам предпринимателям, инкубации/акселерации, консультации и поиска возможностей финансирования бизнес - проектов.

Для того чтобы развивать полноценно предпринимательство в Таджикистане, также открылись филиалы Бизнес-инкубатора в пяти регионах - в Бохтаре, Кулябе, Худжанде, Хороге и Канибадаме. Приоритетным направлением

Бизнес-инкубатора является молодежное, инновационное и женское предпринимательство.

Следовательно, можно утверждать, что формирование условий для ускоренного развития предпринимательства невозможно без реализации комплекса мероприятий, состоящего из таких элементов, как:

- формирование институциональных правил (законодательно-правовых основ и упрощение административных процедур предпринимательской среды для функционирования субъектов хозяйствования в начале, в процессе, и при завершении предпринимательской деятельности, юридических и других аспектах деятельности);
- оказание финансовой помощи и развитие предпринимательской инфраструктуры;
- внедрение достижений научно-технического прогресса через предоставление льгот предпринимательским структурам, работающим в высоко-технологических нишах национальной экономики.

За последние годы в Таджикистане проделана большая работа по формированию соответствующих условий для развития предпринимательства и привлечения инвестиций. В то же время недостаточно приемлемый уровень привлекательности для инвестиционной деятельности в Таджикистане связан с высокими административными преградами, неразвитостью производственной и транспортной инфраструктуры, недостаточно эффективными действиями государственных органов управления в решении основных экономических проблем предпринимательства, коррупцией, а также непропорциональностью развития отдельных регионов, по сравнению с другими регионами республики, за счет наличия в них монопольно хозяйствующих субъектов.

Одним из элементов обеспечения стабильности и устойчивого развития внутренней экономики, является формирование системы защиты всех форм собственности через создание обоснованных и понятных условий и гарантий для предпринимательской деятельности, сглаживание факторов, способствующих дестабилизации ситуации (в частности: формирование и обеспечение реализации соответствующей законодательной и нормативно-правовой базы; борьба с криминальными и коррупционными структурами в экономике; недопущение критических дисбалансов в распределении доходов, грозящих вызвать социальные потрясения и др.).

Следует отметить, что за годы независимости Республики Таджикистан, с целью формирования предпосылок для устойчивого социально-экономического роста, по инициативе и при всесторонней поддержке Президента страны Эмомали Рахмона были разработаны и приняты Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030) и Программа среднесрочного развития Таджикистана на 2016-2020 годы (ПСР 2016-2020).

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom>
2. https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20201005/tadzhikistan-zametno-uhudshil-svoyu-pozitsiyu-v-reitinge-ekonomicheskoi-svobodit?tg_rhash=59df260525b319
3. https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20201005/novie-vozmozhnosti-dlya-tadzhikskogo-biznesa-pri-goskominveste-otkrilsya-gosudarstvennii-biznes-inkubator?tg_rhash=59df260525b319
4. Аслонов С.М. Роль предпринимательства в обеспечении экономической безопасности Республики Таджикистан // Вестник Таджикского Национального Университета. №6. Ч2-2018 – С.149-152
5. Аслонов С.М. Необходимость превентивных мероприятий по поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан // Экономика Таджикистана. №2-2020. – С.99-102
6. Аслонов С.М. - Организационно-экономические условия обеспечения предпринимательской безопасности в Республике Таджикистан // диссертация, представленная на соискание ученой степени к.э.н. с.77-113. http://ied.tj/?page_id=3663.
7. <http://fez.tj/news/195-deyatelnost-svobodnyh-ekonomicheskikh-zon-respubliki-tadzhikistan.html>.

АННОТАЦИЯ РОЛЬ И ПОДДЕРЖКА ПРАВИТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЕ СТРАНЫ

В статье рассмотрены позиция Таджикистана в Индексе экономической свободы (Index of Economic Freedom) исследовательским центром «Фонд наследия» (The Heritage Foundation) совместно с деловым изданием The Wall Street Journal, создание бизнес-инкубатора для свободной реализации и развития в сфере предпринимательства, также предложение по формированию соответствующих условий для развития предпринимательства и привлечения инвестиций.

АННОТАЦИЯ

НАҚШ ВА ДАСТГИРИИ ҲУКУМАТ ДАР ОЗОДИИ ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Дар мақола мавқеи Тоҷикистон дар Индекси озодии иқтисодӣ аз ҷониби маркази тадқиқотии Heritage Foundation дар якҷоягӣ бо нашри тижории The Wall Street Journal, таъсиси бизнес-инкубатор барои татбиқи роӣгон ва рушд дар соҳаи соҳибкорӣ, инчунин пешниҳод барои ташаққули шароити мувофиқ барои рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя.

Калимаҳои калидӣ: индекс, озодии иқтисодӣ, рейтинг дар ҷаҳон, дастгирии давлатӣ, бизнес-инкубатор, СМР-2030.

ANNOTATION

ROLE AND SUPPORT OF THE GOVERNMENT IN ECONOMIC FREEDOM OF THE COUNTRY

The article discusses the position of Tajikistan in the Index of Economic Freedom by the Heritage Foundation research center together with the business publication The Wall Street Journal, the creation of a business incubator for free implementation and development in the field of entrepreneurship, also a proposal for the formation of appropriate conditions for the development of entrepreneurship and attracting investment.

Key words: index, economic freedom, world ranking, government support, business incubator, NDS-2030.

ТДУ 621.311 (470)

ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКАИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Саидмуродов Ш.М., к.э.н., Назарова Н.С., омӯзгори калон- ДДБ ба номи Н. Хусрав

Калимаҳои калидӣ: иқтисод, сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, энергетика, таҳлил, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, захираҳои иқтисодӣ.

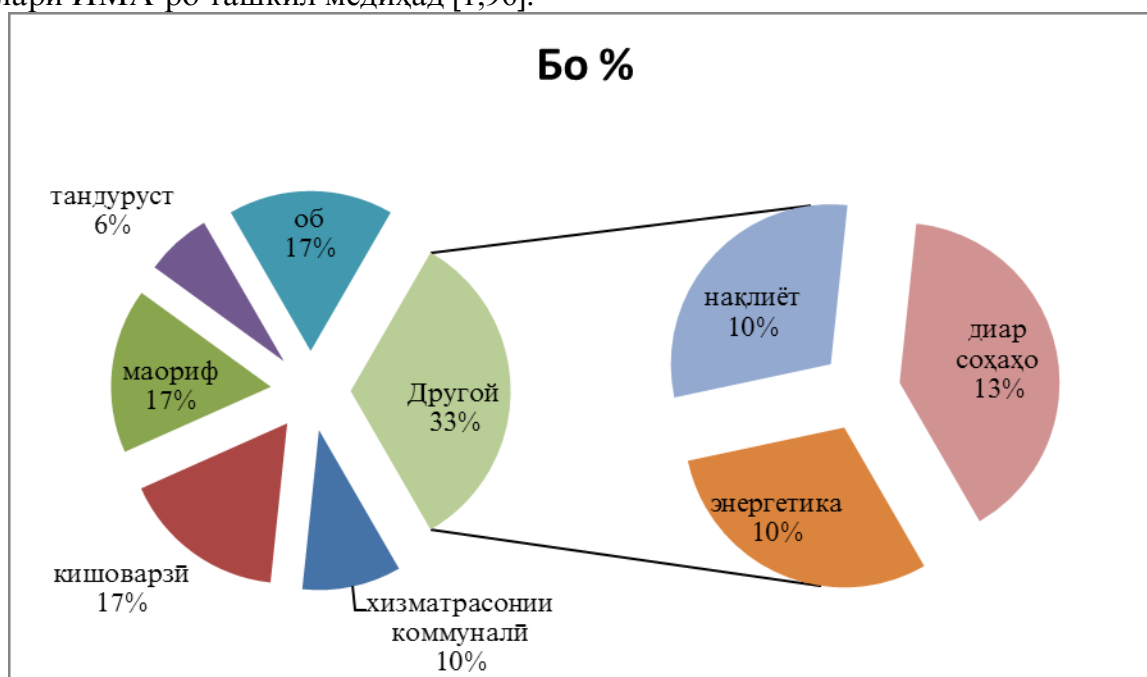
Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи усули барномавӣ-мақсадноки барномарезии рушди минтақавӣ аҳамияти калон пайдо карда истодааст. Дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 барномаи дарозмӯҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳия гардидааст. Мақсадҳои дар барнома тарҳрезигардида ба туфайли коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузории минтақавӣ амалӣ карда мешаванд. Лоиҳаҳои муҳими сармоягузории минтақавӣ он лоиҳаҳое махсуб мешаванд, ки амалишавии онҳо ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии минтақа таъсири назарраси дарозмуддат расонида метавонанд. Ҳадафи асосии ин лоиҳаҳо фароҳам овардани шароити мусоиди рушди минтақаҳои алоҳида ва таъмини сатҳи зиндагии сазовори аҳолии онҳо мебошад. Татбиқи ин лоиҳаҳои сармоягузорӣ соҳаҳои гуногуни системаи иқтисодии минтақаро фаро гирифта, ба рушди инфрасохтори истехсолӣ ва нақлиётӣ таъсир мерасонад, фаъолияти сармоягузории минтақаро пурзӯр менамояд, фазои кории минтақаро дигаргун месозад. Масалан, дар вилояти Хатлон танҳо дар соли 2018 барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ бо истифода аз ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ дар ҳаҷми беш аз 1934,1 млн. сомони лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ карда шуд. Бо мақсади саҳм доштан дар таъмини истиқлолияти энергетикаи ватанӣ соли 2016 ба вилояти Хатлон беш аз 216,5 млн. сомонӣ равона гардид, ки ин зиёда аз 13,6% ташкил медиҳад (диаграммаи 1).

Сарчашма. Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2016-2020. - С. 96.

Ба андешаи Сафаров Л.Д. татбиқи ин лоиҳаҳо, чун қоида ҷалби захираҳои меҳнатиро, ки ба баландшавии шароити иҷтимоиву иқтисодӣ ва сатҳи зиндагии аҳолии вилояти Хатлон мусоидат менамоянд, ба амал овард. Зеро татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ таъсири иҷтимоиву иқтисодии мустақим ва ғайримустақим дорад [3,8]. Бо вучуди ин, таъсири ғайримустақим нисбат ба таъсири мустақимашон бештар ба назар мерасад. Бинобар ин, зарурате ба миён меояд, ки пеш аз ҳама, самарнокии иҷтимоиву иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузори вилояти Хатлон ва татбиқи он арзёбӣ гардад.

Тибқи маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон дар вилояти Хатлон раванди амалишавии 30 лоиҳаи сармоягузорӣ чараён дорад. Маблағи умумии ин лоиҳаҳо бештар аз 460,15 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад [1,96].

Коркарди муаллиф дар доираи маълумотҳои Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2016-2020. - С. 96.

Лоиҳаҳои мазкур дар 25 шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии коммуналӣ 3 адад, кишоварзӣ 5 адад, маориф 5 адад, тандурустӣ 2 адад, об 5 адад, энергетика 3 адад, нақлиёт 3 адад ва дигар соҳаҳо 4 ададро ташкил медиҳанд [1,96].

Ҳамаи ин лоиҳаҳои сармоғузорӣ дар вилоят аз ҳисоби сармоғгузориҳои хориҷӣ ва иштироки ҳукумати ҷумҳурӣ амалӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи татбиқшавии лоиҳаҳои сармоғузорӣ иштирокчиёни лоиҳа на танҳо даромад ба даст меоранд, балки ҷойҳои нави корӣ ташкил дода, ба ин восита ҳаёти иҷтимоии минтақаро беҳбуди мебахшанд. Сармояи ҷалбшаванда аз ҳисоби сармояи хориҷӣ, дар шакли шарикӣ ва қарзи имтиёзнok, бунёди корхонаҳои муштарак, грантҳо ва сармоғгузориҳои мустақими ба маблағҳои асосӣ иловашаванда, амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, лоиҳаҳои сармоғгузориҳои дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқшавандаро таҳлил намуда, қайд кардан мумкин аст, ки ҳамаи сармоғгузориҳои ҷалбшаванда асосан аз ҳисоби манбаъҳои беруна дар шакли шарикӣ ва ё қарзи имтиёзнok, корхонаҳои муштарак, грант ва сармоғгузориҳои мустақим ба фонди асосӣ амалӣ карда мешаванд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар вилояти Хатлон норасоии захираҳои дохилии сармоғузорӣ эҳсос мегардад. Аз ин рӯ, институтҳои ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки сатҳи муҳити сармоғгузориҳо баҳри ҷалби сармояи хориҷӣ баланд бардоранд. Дар давоми чанд солҳои охир афзоиши воридшавии сармоғгузориҳои хориҷӣ ва татбиқи лоиҳаҳои сармоғгузориҳои минтақаҳои ҷумҳурӣ эҳсос мегардад. Донорҳои асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон дар байни институтҳои молиявии байналхалқӣ, Бонки умумиҷаҳонӣ (БУ), Бонки осиёии рушд (БОР), Бонки Аврупоии таҷдид ва рушд (БАТР). Бонки исломии рушд (БИР) Фонди Кувейтӣ ва дигарон мебошанд. Мамлакатҳои асосии донор Ҷопон, Олмон, Швейтсария, ҚМЧ, Ҷумҳурии исломии Эрон ва дигарон ба шумор мераванд. Соли 2017 аз тарафи мамлакатҳои донор дар ҳаҷми 310,804 ҳазор доллари ИМА ёрӣ расонида шуд, ки ин 94,7% ўҳдадорҳои солоноро ташкил менамояд. Ёрии аз ҳама зиёд аз тарафи Ҷумҳурии мардумии Чин расонида шуд, ки он ба 148,675 ҳазор доллари ИМА баробар буда, 47,8% ҳаҷми умумии ёрии дар соли 2016 расонидашударо ташкил медиҳад. Зинаҳои минбаъдаро ИМА – 41,170 ҳазор доллари ИМА ва ё 13,2%, Иттиҳоди Аврупо – 27,346 ҳазор доллари ИМА ва ё 8,8%, Ҷопон – 22,699 ҳазор доллари ИМА ва ё 7,3%, Олмон – 17,513 ҳазор доллари ИМА ва ё 5,6% ва дигарон ишғол мекунанд [3,29].

Дар давраи солҳои 2002-2017 дар маҷмӯъ сармояи беруна дар ҳамаи минтақаҳо, ба истиснои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва НТМ тамоюли афзоиш дорад. Ҳаҷми сармоғгузориҳо дар ВМКБ дар соли 2015 то 60,6% ва вилояти Хатлон то 37,7%, вилояти Суғд то 24,8% зиёд шудааст. Соли 2017 ёрӣ ба ш. Душанбе якуякбора 5,4 маротиба афзуд. Дар соли 2017 аз тарафи шарикони рушд дар ҳаҷми 572,452 ҳазор доллари ИМА ҷудо карда шуд, ки ин 91,7% ҳаҷми умумии ўҳдадорӣро ташкил менамояд. Қисми зиёди ҳаҷми ўҳдадорӣҳо ба лоиҳаҳои дар ш. Душанбе амалишаванда, яъне 25,85%, қисми боқимонда ба тартиби камшавӣ ба вилояти Хатлон – 23,2%, сатҳи ҷумҳуриявӣ – 22,4%, вилояти суғд – 12,0%, ноҳияҳои тобеи марказ (НТМ) – 9,9%, ва ВМКБ – 6,0%, рост меояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки лоиҳаҳои сармоғгузориҳои ба таҷдиди корхонаҳо равонашуда, яъне бозсозии пурра, ки дар рафти он фондҳои асосӣ нав мегарданд, технология ва ташкили истеҳсолот таҷдид мешаванд, аҳамияти муҳими бунёди доранд. Васеъшавӣ ва таҷдиди корхонаҳои амалкунанда усули баландшавии тавоноии истеҳсолӣ ва тақмили пойгоҳи техникаи истеҳсолӣ ба шумор меравад [2, 12]. Самарҳои нисбатан бештар дар мавриде ба дастоварда мешавад, ки васеъшавии корхона дар асоси таҷҳизонидани техникаи он, дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияи самаранокиаш баланд ва истифодаи техникаи навтарин амалӣ гардонида шавад. Дар шароити норасоии сармояи хориҷӣ коркарди лоиҳаҳои сармоғузорӣ ва таъмини он бо захираҳо, чун қоида аз ҳисоби ду манбаъ: даромад ва фонди хурдашавӣ ба амал бароварда мешавад [5,31]. Фонди ҷуброн дар шароитҳои муайян (агар таҷҳизоти хурдашуда бо таҷҳизоти нисбатан сифатнок иваз карда шавад) низ метавонад навсозии

технологии истехсолотро таъмин намояд. Фонди андӯхташуда сармояи доимии иловагиро таъмин намуда, захираҳои сармоягузорию зиёд менамояд, ки онҳо имконияти иқтидорҳои навро дар интенсификатсияи раванди такрористехсол зиёд мекунад. Чи тавре қайд шуд, «материализатсия» ин ба молҳои сармоягузорӣ ворид кардани иқтидори захираҳои сармоягузорӣ мебошад, ки ҳам дар раванди истехсол ва ҳам дар соҳаи мурочиат ба амал меояд. Дар баробари ин, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар тамоми сикли сармоягузорӣ паҳн гардида, як гардиши сармоя – аз лаҳзаи ғуншавии захираҳои сармоягузорӣ то лаҳзаи «боздеҳи» ҳақиқии онро дар бар мегирад. Раванди татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ фаъолияти сармоягузорию фаъл гардонида, трансформатсияи соҳаи сармоягузорию иқтисодиётро инъикос менамояд ва аз тарафи субъектҳои он амалӣ гардонида мешавад:

Сармоягузoron – истеъмолкунандагони захираҳои сармоягузорӣ ва пешниҳодкунандагони захираҳо;

«истифодабарандагони» хушиҳои молиявии аз нав бунёдшуда, ҳамчунин маҳсулоти ғизоӣ ва ё дигар маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар асоси пойгоҳи дорои захираи сармоя (иқтидор) истехсол гардидааст;

субектҳои инфрасохтори соҳаи сармоягузорӣ ва бозорҳои иттилоотӣ.

Ҳамин тариқ таъсири мутақобили иштирокдорони лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар таносубҳое, дар байни талаботи сармоягузорӣ ва таклифҳо ҳамчун категорияҳои бозорӣ, ки имконияти рушди ояндаро инъикос менамоянд, ба ҳам меоянд. Ба андешаи мо тавсифоти додашуда дар шароитҳои ноустувори иқтисодии равандҳои хоҷагидорӣ, ки лапиши онҳо боиси бесамара истифода шудани маҷмӯи онҳо мегардад, аҳамияти муҳим касб мекунад. Инро ҳангоми баргараф намудани таъсири номусоиди натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, комбинатсияи воситаҳои молиявӣ ва сохтори онҳо ба ҳисоб гирифтани муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди иҷтимоиву иқтисодии вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2016-2020. - С. 96.
2. Нуруллоев З.Х. Инвестиционные проекты как объект учета управленческого труда//Финансы и учет. - Душанбе, 2003. - № 3. - 12 с.
3. Отчетовнешней помощи - 2017 // Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом республики Таджикистан. - Душанбе, 2017. - С. 29 (http://gki.tj/ru/nvestitsii_v_rt/nformatsiya_i_statistika/)
4. Сафарова Л.Д. Организационно-экономические особенности становление и развития государственно-частного партнерства в сфере услуг // Автореферат на соискание ученой степени кандидат экономических наук. – Душанбе, 2016. – С.8.
5. Разыков Б.Х. Оценка эффективности инвестиционного проекта освоения месторождения минеральных вод. Налоговая политика и практика. - М.: Изд-во «Экономико-правовая литература», 2007. - № 6. - С.31-33.

АННОТАЦИЯ

ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ ЭНЕРГЕТИКАИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Муаллифон дар мақолаи худ масъалаи татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи энергетикаи вилояти Хатлонро мавриди таҳлил қарор додаанд. Қайд намудаанд, ки ҳадафи асосии ин лоиҳаҳо фароҳам овардани шароити мусоиди рушди минтақаҳои алоҳида ва таъмини сатҳи зиндагии сазовори аҳолии вилояти Хатлон мебошад. Таҳлилҳои муаллиф нишон додааст, ки бо мақсади саҳм доштан дар таъмини истиклолияти энергетикаи ватанӣ соли 2016 ба вилояти Хатлон беш аз 216,5 млн. сомонӣ равона гардид, ки ин зиёда аз 13,6% ташкил медиҳад.

АННОТАЦИЯ

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В СФЕРЕ ЭНЕРГЕТИКИ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Авторы в своей статье анализируют реализацию инвестиционных проектов в сфере энергетики Хатлонской области. Основной целью этих проектов является создание благоприятных условий для развития отдельных регионов и обеспечения достойного уровня жизни населения Хатлонской области. Согласно анализу автора, в 2016 году

Хатлон получил более 216,5 млн. Долл. США для содействия обеспечению национальной энергетической независимости сомони, что составляет 13,6%.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, инвестиционный проект, энергетика, анализ, реализация инвестиционных проектов, экономические ресурсы.

ANNOTATION **IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS IN THE FIELD OF ENERGY** **IN KHATLON REGION**

In their article the authors analyze the implementation of investment projects in the energy sector of Khatlon region. The main goal of these projects is to create favorable conditions for development of individual regions and ensuring decent living standards of population of Khatlon region. According to the author's analysis, in 2016, Khatlon received more than \$ 216.5 million to contribute to ensuring national energy independence somoni, which makes up 13.6%.

Key words: economics, investment, investment project, energy, analysis, implementation of investment projects, economic resources.

ТДУ 336.71(575.3)

АСОСОҲОИ НАЗАРИЯВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҲОИ **ТИҶОРАТӢ**

Сафаров С.З.-омӯзгори ДДБ ба номи Н. Хусрав,
Саидмуродов П.М.- докторанти PhD-и ДДБ ба номи Н.Хусрав

Калимаҳои калидӣ: иқтисод, банк, устуворӣ, молия, тиҷорат, банкҳои тиҷоратӣ, мушкilot, ислоҳоти иқтисодӣ.

Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ ҷанбаи устувории банкҳои тиҷоратӣ аҳамияти муҳим касб менамояд. Аз ҷиҳат аз ҷигунагии рушди ояндаи банкҳои тиҷоратӣ татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагӣ дорад. Мушкilotи устувории иқтисодӣ аз давраҳои пеш коркард шавад ҳам, бо вучуди ин, масъалаҳои ҳалнашуда ҳанӯз ҳам боқӣ мемонанд, ки ин ба мушкilotи мутаҳаррикӣ ва бисёрпахлу будани он алоқаманд аст. Худ аз худ равшан аст, ки ошкор сохтани мушкilotи ташкилотҳои қарзӣ ва саривақт даҳлат қардан ба он таъмини фаъолияти оптималии низоми банкӣ, ки системаи хунгардиши тамоми иқтисодиётро ташкил медиҳад, таъмин менамояд. Вале бояд қайд кард, ки пеш аз ҳама, дарк намудани асосҳои назариявии ин мавзӯ зарур мебошад.

Бояд тазакурр дод, ки аксар таҳқиқоте, ки доир ба масъалаи устувории банкҳои тиҷоратӣ амалӣ гардидааст, аз ҷониби иқтисоддонҳои хориҷӣ анҷом дода шудаанд. Олимони ватанӣ нисбат ба ин масъала танҳо дар понздаҳ соли охир таваҷҷуҳ зоҳир намуданд, ки ин ҳам ба дигаргуниҳои дар иқтисодиёти мамлакат ба вуқӯмада алоқаманд мебошад.

Мафҳуми «устуворӣ» дар соҳаҳои гуногуни илму техника, ки ба омӯзиш ва фаъолияти низомҳои мураккаби мутаҳаррик алоқаманданд, истифода мегардад. Бояд таъкид кард, ки якҷанд намуди устуворӣ, аз ҷумла сиёсӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ (инноватсионӣ) мавҷуд мебошанд.

Бо вучуди он, ки мафҳуми «устувории молиявӣ» ҳам дар дар амалияи илмӣ ва ҳам ҳаёти муқаррарӣ истифода мегардад, вале то ҳол дар адабиёти илмӣ ба он таърифи ягона ва умумиэтирофшуда дода нашудааст. Ҷунончи, муаллифони рус, аз қабиле О. Овчинников ва А. Бетс қайд мекунам, ки устувории молиявӣ ин қобилияти новобаста аз хусусияти таъсири беруна иҷро қарда тавонистани вазифаҳои асосӣ ва вазифаҳои ба тозагӣ пайдошуда мебошад. Вале таърифи овардашуда ҷандон мушаххас набуда, дарки моҳияти онро мушкил мегардонад. Уразов С.А. ақидаи ба ҳамин монандро тарафдорӣ намуда, қайд мекунам, ки устувории молиявии банк ин дар ҳудудҳои муайян ва новобаста аз омилҳои гуногуни таъсиррасон қобилияти параметрҳои ҳудро нигоҳ

доштани он ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, ин муаллифон дар зери ин мафҳум қобилияти муназзам фаъолият кардан, ухдадорихои худро иҷро кардан ва ба омилҳои гуногуни аз муҳити беруна таъсиркунанда муқобилият карда тавонистани бонкро дар назар доранд.

Копан Т. ва Миноу К. дар таърифи додашон ба вазифаи мушаххаси бонк, яъне ба қарз тақдир додани пасандозҳо, ки баъди рафъ гаштани таъсири номақбул онро базудӣ аз нав бояд барқарор намояд, тақия мекунад [6,97]. Геннадий Меликян, ки айни замон узви шӯрои мушоҳидачиён бонкҳои бонифузи Федератсияи Руссия мебошад, микро ва макромуносибатро ба ҳам муттаҳид намуда, ба ақидаи ба тасаввуроти пешина омадааст. Ӯ таъкид мекунад, ки устувории молиявӣ ин қобилияти дар шароитҳои сар задани ҳолати садамавӣ ва изтиробии фавқуллода низ қори худро идома дода тавонистани бонк мебошад [9,126].

Баъди омӯзишу таърифҳои дар боло овардашуда низ мафҳуми он ки муаллифон дар зери «идомаи қори бонк» ва ё «параметрҳои фаъолияти он» чиро дар назар доранд, нофаҳмо боқӣ мемонад ва фикре пайдо мешавад, ки оё дар ҳақиқат устуворӣ маҳз аз рӯи қобилияти ба қарз тақдир додани пасандозҳо муайян карда мешавад. Таърифи нисбатан саҳеҳ ва васеътарро М.Я. Лукасевич пешниҳод кардааст, ки дар зери мафҳуми устуворӣ дар шароитҳои муҳити бозорӣ чунин қобилиятҳои бонк фаҳмида мешавад:

- ба омилҳои дохиливу берунаи манфӣ (негативӣ) муқобилият карда тавонистан;
- таъмини эътимоду боварии пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;
- ҳимоя кардани манфиатҳои саҳомон;
- дар хизматрасонии мизочон саривақт иҷро кардани ухдадорихои худ [8].

Тимофеева З.А. бошад панҷ самти устувории молиявиро пешниҳод намуд:

- мувофиқати маҷмӯи қиматҳои меъёрии (оптималии) аз рӯи нишондиҳандаҳои молиявӣ муайяншуда;
- категорияи динамикии «низоми таносухи захираҳо ва хавфҳо»;
- мушобеҳият бо бозорگیری ва пардохтпазирӣ;
- мушобеҳият бо манфиатнокӣ;
- таркибдиҳандаи устуворнокии умумии бонки тичоратӣ.

Ба ҳамин монанд, масалан Н.Г. Антонов ва М.А. Пессел устувории молиявиро бо бозорگیری ва пардохтпазирӣ алоқаманд месозанд, ки ин чандон дуруст нест, зеро баҳодиҳии танҳо ин ду параметр барои дар хусуси босуботи бонкӣ ҳулоса баровардан нокифоя мебошад. Дар навбати худ таърифи пешниҳодкардаи В.И. Видяпин ҳеле норавшан аст, зеро ягон ҳел мушаххасиятро дар бар надорад. Клайнер Г.Б. устувории молиявиро ба статистикӣ ва динамикӣ тақсим кардааст, ки эҳтимолияти мавҷудияти он имконпазир буда метавонад. Чунин тақсимои ба параметрҳои фаъолияти бонк, ки риояи онҳо ё дар ҳудудҳои муайян назорат карда мешавад ва ё дар равиши онҳо динамикаи мусбат (манфӣ) ба мушоҳида мерасад.

Тимофеева З.А. оид ба таҷдиди таърифи пешниҳодкардаи худ дар асоси таърифҳои мавҷуда қори зиёде анҷом дода, ҳамаи камбудии онҳоро ба эътибор гирифт. Дар ниҳояти қор ӯ чунин қайд мекунад, ки устувории молиявии бонки тичоратӣ ин чунин ҳолатест, ки дар он бонк дар лаҳзаи дилхоҳ ба бозогирӣ зарурӣ ва сармояи қифояи худӣ таъмин буда, қобил аст, ки дар як вақт ҳам параметрҳои асосии фаъолияти худ (фоида, сармоя)-ро нигоҳ дорад ва ҳам вазифаи асосии худ - ҷамъоварии воситаҳои пулии мизочон ва ба таври қарз ҷойгиркунии онҳо, инчунин дигар пасандозҳо ва ухдадорӣ худро оид ба ҳисобу китоби мизочон иҷро карда тавонад. Қайд кардан муҳим аст, ки ин таърифот ҳамаи ҷанбаҳои асосии фаъолияти бонкро дар бар гирифта, ба назари мо мафҳуми устувории молиявиро нисбатан пурра қушода медиҳад.

М.А. Бобрик бошад дар асоси тафсири гуногуни ин таъриф аломатҳои ҳоси устувории молиявиро муайян намуд, ки аз байни онҳо васеъшавии мутаносиб ва рушди ботавозуни захираҳои молиявии бонк (сармоя, фоида ва ғайра), инчунин афзоиши ҳиссаи мҳсулооти нави бонкӣ ва хизматрасонӣ ҳеле муҳим мебошанд.

Дар ин зинаи таҳқиқот мо ҳамаи тарзҳои таърифоти танҳо аз тарафи муҳаққиқони русиягиро ба ин мафҳум додашударо таҳлил намудем, вале бояд гуфт, ки масъалаи устувории молиявӣ аз тарафи олимони сершумори хориҷӣ низ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ки аз байни онҳо Э.Д. Долан, П.С. Роуз, Р.Л. Миллер, Ч.Ф. Синк, Ч.К. Ван Хорн ва бисёр дигаронро қайд кардан мумкин аст. Ақидаи онҳо дар бисёр маврид бо гуфтаҳои муҳаққиқони рус шабоҳат дорад. Дар ин ҷо таҳқиқоти олими амрикоӣ Дэррил Е. Геттерро қайд кардан ба маврид аст, ки ӯ устувории молиявии бонкҳоро аз нуқтаи назари арзёбии фаъолияти қарзӣ, даромаднокӣ ва сатҳи сармояандӯзии онҳо таҳлил намудааст. Маҷмӯи начандон зиёди нишондиҳандаҳоро истифода бурда, мо кӯшиш намудем, ки ба ин мафҳум таъриф диҳем. Вале бояд қайд кард, ки Геттер дар таъриф додани устувории молиявии бонк чунин меъёри муҳим – бозоргириро аз мадди назар дур мондааст, ҳол он ки саривақт ва дар ҳаҷми пурра ба сомон расонидани ухдадорӣ худ яке аз вазифаҳои калидии ташкилоти қарзӣ маҳсуб меёбад.

Мушкilotи устувориро олимони-иктисоддонҳои Русия бештар аз мавқеи субъекти хоҷагидорӣ баррасӣ менамоянд. Шароитҳои хоси фаъолияткунии системаҳои хоҷагидорӣ бошад зарурати коркарди системаи нишондиҳандаҳо ва меёрҳои устувориро бевосита нисбат ба субъекти «бонки тижоратӣ» тақозо менамоянд. Ин ҳолатро хусусияти тижорати бонкӣ талаб мекунад, зеро дар муқоиса бо субъектҳои хоҷагидорӣ соҳаи истеҳсоли бонкҳои тижоратӣ хусусияти хоси манбаъҳои ташаккули захираҳои молиявӣ, сохтори онҳо, тақсимот ва ҳаракат, арзёбии натиҷаҳои фаъолияти худро доро мебошанд.

Назарияи устуворӣ дар давраи муосир доираи хеле васеъ ва пурмухтаво ва аксаран нуқтаи назари гуногунро фаро мегирад. Илова бар ин, мафҳумҳои зиёди мухталифи истифодашаванда («устуворӣ», «субот», «этимоднокий», «бехатарӣ» ва «тавозун») нофаҳмиҳои зиёдеро пеш меоранд, аз ин рӯ, моро зарур аст, ки терминологияи ин масъаларо муайян созем.

Дар тарҷума аз забони англисӣ субот ва устуворӣ доимӣ, пайдории вазъи системаи дилхоҳро ифода мекунад. Ба ғайр аз В. Дал ва С.И. Ожегова, ин нуқтаи назарро олимони дигар низ тарафдорӣ менамоянд.

Омӯзиши корҳои оид ба назарияи иқтисодии тавозун бахшидашуда нишон медиҳад, ки мафҳуми «устуворӣ» дар бисёр ҳолатҳо ба маънои «субот, тавозун» истифода бурда мешавад. Ба андешаи мо мафҳумҳои «субот» ва «устуворӣ»-ро ҳамчун мафҳумҳои мутлақо яхела шумурдан мумкин аст, ки онҳо доимият, пайдории ҳолати системаи дилхоҳро ифода менамоянд.

Вале бояд қайд кард, ки тавозун нисбат ба устуворӣ мафҳуми нисбатан тангмаъно буда, дар асл яке аз шартҳои устуворӣ маҳсуб меёбад. Дар таҳлили микро- ва макроиктисодӣ он ба сифати тавсифдиҳандаи тавозуни талабот ва тақлифот истифода мегардад.

Бехатарӣ ҳолате мебошад, ки дар мавриди он ба система аз муҳити беруна ягон хатар таҳдид намекунад ва устувории минималии охилии система вучуд дорад, ба таъмини фаъолияти ҳаётии он имконият медиҳад.

Мафҳумҳои «устуворӣ», «этимоднокий» ва «субот»-ро нисбат ба бонкҳои тижоратӣ ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ бозорӣ баррасӣ намуда, қайд мекунем, ин мафҳумҳо аксаран ба сифати айният истифода мешаванд.

Масалан, В.В. Иванов дар таҳқиқоти худ «Таҳлили этимоднокии бонк» дар байни мафҳумҳои «этимоднокий» ва «устуворӣ» бонк тафовут мегузорад. Дар ин таҳқиқот дар зери мафҳуми этимоднокии бонк «қобилияти дар вазъияти дилхоҳ беистихола иҷро кардани ухдадорӣҳои он» дар назар дошта шудааст. Этимоднокиро В.В. Иванов ҳамчун қобилияти пардохтпазирии бонк, устувории фаъолияти он ва бозоргирии тавозуни он маънидод менамояд.

«Дар зери мафҳуми пардохтпазирӣ қобилияти саривақт дар мувофиқат бо муҳлатҳои пардохт адо кардани ухдадорӣҳои молиявии бонк фаҳмида мешавад.

Дар зери мафҳуми устувории бонк суботи фаъолияти он дар партави ояндаи миёна ва дарозмуҳлат фаҳмида мешавад; онро аз рӯи сифати активҳо, кифоя будани сармоя ва самаранокии фаъолияти он баҳо додан мумкин аст.

Таҳти мафҳуми бозоргирии тавозун қобилияти дар мавриди норасоии воситаҳои пулии мавҷуда барои пардохти уҳдадориҳои пешбинишуда саривақт ба пул ва дигар воситаҳои пардохтӣ табиал додани активҳои бонк дар назар дошта мешавад».

Ба андешаи мо дар таърифоти мавҷудаи устувории молиявии бонк аҳамияти кори самараноки бонк ба таври кофӣ баҳо дода намешавад. Бонк ин ташкилоти тичоратӣ буда, мақсади фаъолияти он ба даст овардани фоида мебошад. Кори самараноки бонк дар сатҳи даромадноқӣ, фоиданоқӣ ифода ёфта, маҷмӯи натиҷаи мусбати кори бонкро дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагидорӣ-молиявӣ ва фаъолияти тичоратии он инъикос менамояд.

Даромадноқӣ маҷмӯи натиҷаҳои мусбати фаъолияти бонкро дар ҳамаи секторҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ он, ки натиҷаи оптималии сохтори тавозуни он ҳам дар қисмати пулу мол ва ҳам дар қисмати қарзҳо ба ҳисоб меравад, инчунин самти мақсадноки фаъолияти менечерони бонкро инъикос менамояд. Бонке, ки дорои даромади доимӣ ва босубот аст, имкон дорад, ки на танҳо саҳомонро нигоҳ дорад, балки метавонад муассисони баландихтисосро ҷалб намояд, аз ин рӯ, он имконияти бештари афзун кардани сармояи оинномавӣ дорад, ки ин дар шароити имрӯза яке аз вазифаҳои афзалиятноки аксарияти бонкҳо ба шумор меравад.

Нигоҳ дошта тавонистани сатҳи кофӣ даромадноқӣ барои бонк ҷиҳати такмили таъминоти иттилоотӣ ва технологии он зарур мебошад. Дар шароити рақобат бонкҳое, ки ба мизочон ба зудӣ ва сифатнок дар доираи васеъ хизмат расонида метавонанд, мувофиқан пойгоҳи босуботи мизочонро соҳиб мегарданд, ки ин яке аз параметрҳои устувории ташкилоти қарзӣ ба шумор меравад.

Дараҷаи баланди даромадноқӣ ба бонк имкон медиҳад, ки на танҳо ба таъсири омилҳои муайян тоб оварад, балки имконияти рушди потенциалиро доро гардида, ба бозори хизматрасонии бонкӣ маҳсулоти навро ворид созад, ки ин ба обу рӯ ва нуфузи бонк дар шароити рақобатнок таъсири мусбат мерасонад. Танҳо ба таври дуруст ба роҳ мондани раванди банақшагирӣ ва идоракунии даромадноқӣ имкон медиҳад, ки дараҷаи оптималии фоиданокии бонк таъмин гардад.

Ҳаҷми фоида ва зараре, ки дар ҳисоботҳои расмӣ ба нашр мерасанд, ба қатори нишондиҳандаҳои нисбатан аёнии кори бонк барои истифодабарандагони беруна мансуб мебошанд. Мизочон ва пасандозгузoron дар мавриди зараровар будани кори бонк метавонанд фаъолияти менечеронро бесара ҳисоб карда, воситаҳои пулию молии худро аз бонк бигиранд, ки ин ба устувории ташкилоти қарзӣ инъикос ёбад.

Устувории вазъи молиявии бонки тичоратиро метавон дар ояндаи дарозмуддат баррасӣ намуд, ки он бояд чунин ҳолати захираҳои молиявиро инъикос кунад, ки дар мавриди он бонки тичоратӣ тавонад воситаҳои пулии худро озодона идора карда, ба василаи истифодаи самараноки онҳо тавонад раванди бетанаффуси амалисозии фаъолияти иқтисодии худро дар оянда таъмин намояд. Чунин мешуморем, ки ин нукта бояд дар мафҳуми «устувории молиявии бонки тичоратӣ» инъикоси худро ёбад.

Таҳқиқоти оид ба тарзи таърифоти устувории молиявии бонки тичоратӣ гузаронидашуда ба мо имкон дод, ки ба он таърифоти зерин дода шавад:

Устувории молиявии бонки тичоратӣ ин тавсифи сифатии фаъолияти бонк ба шумор рафта, ба он имкон медиҳад, ки ба тағйироти муҳити иқтисодӣ мутобиқ гардида, дар бозори хизматрасонии бонкӣ самаранок кор кунад, уҳдадориҳои худро дар назди мизочон, саҳомон ва иштирокдорон новобаста аз таъсири омилҳои беруна ва дохилӣ ба иҷро расонад, рушди потенциалӣ ва равнақи ҳамаи зерсохторҳои бонкро дар ояндаи миёнамуҳлат ва дарозмуддат таъмин созад.

АДАБИЁТ

1. Бобрик, М.А. Совершенствование системы индикаторов финансовой устойчивости коммерческих банков [электронный ресурс]. Режим доступа: [http://www.fa.ru/dep/upanpk/dissertation_councils/referats/documents/2011/Д%20505.001.02/автореферат%20Бобрик%20М.А. pdf];
2. Борисенко Е.Н. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы - М., 1997. - С. 16.
3. Борисенко Е.Н. Продовольственная безопасность России. С. 7; Ведута Е.Н. Экономическая безопасность ... С.-16; Герасимова Е.Б. Феноменология анализа финансовой устойчивости кредитной организации. - М., 2006. - С. 20, Добрынина А.И. Равновесие и неравновесие социально-экономических систем. - С. 27.
4. Ведута Е.Н. Экономическая безопасность ... С. 14; Коржов Г.В. Экономическая безопасность России. - С. 12; Краснова Т.Г. Экономическая устойчивость региона. - С. 18.
5. Иванов В.В. Анализ надежности банка. М., 1996. С. 28.
6. Копан Т., Миноу К. Устойчивость кредитования [текст] // Финансы и развитие, 2013. - №3.
7. Коржов Г.В. Экономическая безопасность России. - М., 1996. - С. 17, Чепурина М. И. Курс экономической теории. - Киров, 1997. - С. 91, Добрынина А. И. Равновесие и неравновесие ... - С. 42.
8. Тимофеева З.А. Концептуальные основы исследования экономического содержания финансовой устойчивости банковской системы [текст] // Финансы и кредит, 2014 - № 6 - С.10-19.
9. Уразов С.А. Устойчивость банковской системы: теоретические и методологические аспекты [текст] // Банковское дело, 2006. - №12.

АННОТАЦИЯ

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ БОНКҶОИ
ТИЧОРАТӢ

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи асосҳои назариявии устувории молиявии бонкҳои тичоратиро мавриди омӯзиш қарор додааст. Қайд намудааст, дар шароити муносири рушди иқтисодӣ ҷанбаи устувории бонкҳои тичоратӣ аҳамияти муҳим касб менамояд. Аз ҷиҳат аз ҷигунагии рушди ояндаи бонкҳои тичоратӣ татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагӣ дорад. Мушкилоти устувории иқтисодӣ аз давраҳои пеш қарқард шавад ҳам, бо вучуди ин, масъалаҳои ҳалнашуда ҳанӯз ҳам боқӣ мемонанд, ки ин ба мушкилоти мутаҳарриқӣ ва бисёрпахлу будани он алоқаманд аст.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ
КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Автор в своей статье рассматривает теоретические основы финансовой устойчивости коммерческих банков. Он отметил, что в современных условиях экономического развития большое значение приобретает аспект устойчивости коммерческих банков. Реализация экономических реформ в Республике Таджикистан будет зависеть от будущего развития коммерческих банков. Хотя проблемы экономической устойчивости решались в предыдущие периоды, все еще остаются нерешенные проблемы, связанные с проблемами мобильности и разнообразия.

Ключевые слова: экономика, банковское дело, устойчивость, финансы, торговля, коммерческие банки, проблемы, экономические реформы.

ANNOTATION

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS

In his article, the author examines the theoretical foundations of financial stability of commercial banks. He noted that in the current conditions of economic development, the aspect of sustainability of commercial banks is of great importance. The implementation of economic reforms in the Republic of Tajikistan will depend on the future development of commercial banks. Although the challenges of economic sustainability have been addressed from previous periods, there are still unresolved issues related to the challenges of mobility and diversity.

Key words: economy, banking, sustainability, finance, trade, commercial banks, challenges, economic reform.

ТДУ:636.631.14

РУШДИ КООПЕРАТСИЯ ДАР СОҲАИ ИСТЕҲСОЛОТ ВА КОРКАРДИ МАҲСУЛОТИ ЧОРВОДОРӢ ДАР КИШВАР

Раҳимов М.Ғ. унвонҷӯй, **Бобоазиззода Ш.А.**, н.и.и., **Аҳмедов Д.Ҳ.** – н.и.и., дотсент, ДАТ
ба номи Ш. Шохтемур
Арзикулов Ш.Д. – ДДД

Кооператсияи муосир дар соҳаи кишоварзӣ ду вазифаро иҷро мекунад: соҳаи кишоварзиро аз ҷиҳати иҷтимоӣ бештар муҳофиз бояд намуд ва дар ҳалли масъалаҳои истеҳсолӣ ва хоҷагӣ, ки дар айни замон дар назди молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ истодааст, кӯмаки воқеии иқтисодӣ ва молиявӣ бояд расонид.

Ташкилотҳои кооперативӣ нисбат ба ҳуди он коркорхонаҳои кишоварзӣ дорои афзалиятҳои ҷиддӣ мебошад.

Чӣ тавре профессор А.А. Шутков таъкид мекунад «... *рушди комплекси агросаноатӣ падидаи объективӣ ва қонунӣ мебошад, ки он боиси рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, тақвияти тақсимоии иҷтимоии меҳнат; тақвияти равандҳои махсусгардонӣ, кооператсия ва ҳамгироии агросаноатӣ, афзоиши назарраси миқёси истеҳсолот, мураккаб гардидани робитаҳои ташиқилӣ-иқтисодӣ мегардад*».

Дар шароити бозор онҳо зудҳаракат буда, метавонанд самти фаъолияти худро озодона интихоб намоянд, захирахоро вобаста аз вазъи конъюктураи бозор уҳдабароёна тақсим намоянд. Онҳо дар натиҷаҳои фаъолияти худ бештар манфиатдоранд, зеро ки даромади ҳар як аъзои кооператив бевосита аз натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолӣ-иқтисодӣ вобаста аст. Кооператсияи меҳнат, дар навбати худ, иттиҳоди якҷанд корхонаҳои самти гуногун, концентратсия (тамаркуз) ва махсусгардонии истеҳсолот бо мақсади ба даст овардани самараи бештар иқтисодӣ бо хароҷотҳои камтаринро ифода мекунад.

Дар вилояти Суғд механизми рушди равандҳои кооператсионӣ такмил дода шуд, ки таъсиси инфрасохтор барои хоҷагиҳои фермерӣ ва шахсии ёрирасон оид ба захиракунии маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди он, фурӯш ва дастрасӣ ба бозорҳои маҳалӣ пешбинӣ карда мешавад. Ҳамзамон барои фермерон имтиёзҳои муайян вучуд дорад. Онҳо қариб аз як сеяки ҷойҳои савдоиро дар бозорҳои озукавории минтақавӣ ба даст меоранд.

Яке аз омилҳои асосии рушди самараноки чорводорӣ ин кадрӣ – таъминот бо мутахассисони соҳибхтисос мебошад. Ҳамин тавр институти кишоварзии Трисдорф бо тадқиқотҳои инноватсия дар соҳаи рушди чорводорӣ машғуланд ва ҳамзамон мутахассисоне, ки маълумоти олии доранд, таълим медиҳанд. Дар ин ҷо магистрантҳо ва аспирантҳо на танҳо аз Олмон, балки аз дигар кишварҳо, аз ҷумла аз Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таълим мегиранд (расми 1).

Дар вилояти Хатлон Ассотсиатсияи хоҷагиҳои фермерӣ (деҳқонӣ) бо воҳидҳои сохторӣ дар ҷойҳое, ки фаъолиятро оид ба таълими деҳқонон ва фермерон аз рӯи масъалаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ дар шароити бозор ва ислоҳоти иқтисодӣ ҳамроҳанг месозад, фаъолият мекунад.

Расми 1. Сохтори Ассотсиатсияи хоҷагҳои фермерӣ (деҳқонӣ)-и вилояти Хатлон

Эзоҳ. Аз ҷониби хоҷагҳои фермерӣ (деҳқонӣ) ба таври ихтиёрӣ таъсис дода мешавад.

Бо вучуди ин, дар тичорати ватании агросаноатӣ мушкилоти вобаста бо бӯҳрони нобоварӣ (беэтимодӣ) вучуд дорад. Дар асоси ин, барои ҷолиб будани идеяи кооператсияи деҳот, дастгирии давлатии сиёсӣ ва молиявӣ зарур аст, ки таъсис ва рушди кооперативи деҳотро ба нақша гирифта шудааст.

Бо назардошти ин таҷриба, дар Маркази тақмили ихтисоси кадрҳои комплекси агросаноатӣ дар Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шотемур курсҳо барои баланд бардоштани ихтисоси кадрҳои комплекси агросаноатӣ гузаронида мешавад. Баъд аз анҷоми курс ба шунавандагони корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагҳои фермерӣ (деҳқонӣ) диплом ва сертификатҳои (гувоҳномаҳо) дахлдор дода мешавад.

Ба сохтори хароҷотҳои хоҷагҳои таваҷҷӯҳи махсус бояд дод, ки дар он ҷо раванди хеле манфии арзиши аслии 1 сентнер ғалла ба мушоҳида мерасад, ки афзоиши онҳо ба 185,7%, даромадноқӣ бошад танҳо ба 5,0% мерасад. Самараи он ин натиҷаҳои ин ё он тадбирҳо мебошад, ки дар кишоварзӣ гузаронида мешаванд (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1 - Самаранокии иқтисодии истеҳсоли ғалла барои хӯроки чорво дар кооперативи истеҳсолии «Қурбоналӣ-бобо»-и ноҳияи Шаҳристон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо			
	2013	2014	2015	2016
Майдони кишти ғалла барои хӯроки чорво, га	10	10	10	10
Ҳосилнокӣ, с/га	35	36	47	50
Ҷамъоварии умумии ғалла, сентнер	350	360	470	500
Арзиши фондҳои асосӣ, ҳазор сомонӣ	318	518	530	620
Хароҷот барои истеҳсолот, ҳазор сомонӣ	90,9	153,3	248,2	269,4
Арзиши маҳсулоти фурӯхташаванда, ҳазор сомонӣ	104,2	160,5	255,6	276,2
Арзиши аслии 1 сентнер ғалла барои хӯроки чорво, сомонӣ	297,2	446,0	544,0	552,4
Даромади тарозӣ, ҳазор сомонӣ	14,7	12,8	12,6	13,2
Даромадноқӣ, %	16,2	8,3	5,1	5,0

Сарчашма. Дар асоси тадқиқотҳо аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки ҳосилнокии миёнасолони ғалла барои ҳӯроки чорво дар кооперативи истеҳсолии «Қурбоналӣ-бобо» дар солҳои охир дар муқоиса бо ҳоҷагиҳои ноҳия қариб 2 маротиба баландтар аст. Тибқи ҳисобҳои мо, барои амаликунии ин тадбирҳо беш аз 500 ҳазор сомони барои 1 кооператив дар як сол талаб карда мешавад. Дар шароити таъсиси 5 ҳазор кооператив то соли 2020 қариб 2,5 млн. сомони талаб карда мешавад.

Сармоягузори ҳамчун раванди маблағгузори дар ҳама гуна шакли он ба раванди истеҳсолот таъсири мусбӣ мерасонад ва ба соҳиби он фоида меорад. Дар тобеъияти ҳоҷагиҳо майдони замин қариб 930 гектар, аз ҷумла 520 гектар – дар моликияти шахси воқеӣ мавҷуд аст.

Комплекси чорводорӣ барои оғилхонаҳо барои парвариши чорвои калони шохдор барои 800 сар пешниҳод шудааст, аз онҳо 450 сар говҳои ҷӯшӣ мебошанд. Байни ҳоҷагиҳо бо таҳвилгарон ва пудратчиён барои таъмири асосии бино ва таҷдиди фермаҳо оид ба ҷойгиркунии чорвои калони шохдор шартнома баста шудааст.

Мушкилоти рушди чорводорӣ ҷумҳурӣ инчунин таъминнокии паст ва сатҳи нокифояи таҷдиди (навкунии) автопарки мошину трактор мебошад. Барқарорсозии иқтисодӣ аз даст додашудаи техника дар бахши аграрии иқтисодиёт - ин вазифаи стратегӣ ба ҳисоб рафта, воситаи муҳими ҳалли он дар шароити муносири иқтисодӣ ин бозори техникаи кишоварзӣ бо системаи робитаи баръакс мебошад.

Ҳамин тариқ, баланд бардоштани сатҳи техникаи техникаи кишоварзӣ, эътимоднокии он, сарфакорӣ, сифати иҷроӣ корҳо ба маҳсулноки, талафи маҳсулот, ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва арзиши асли таъсир мерасонад.

Дар нақшаи кооператив васеъ кардани автопарки мошину трактор дар назар аст: аз ҳисоби хариди техникаи нав барои «МТЗ-82» бо маҷмӯи мошин ва таҷҳизот: «МТЗ-80» барои захираи ҳӯроки чорво дар даста бо дигар механизмҳо; комбайнҳои ғаллагундории - «Енисей» – 3 адад., трактори «Беларус» – 25 адад ва 20 адад аз 5 сол калон. Ба ғайр аз ин, имконияти хариди трактор ва мошинҳои кишоварзӣ, 4 автомобили боркаш, автобусҳо ва дигар нақлиёти технологӣ мавҷуд аст.

Кооперативҳои таъсисёфтаҳо ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо намудан қобили қабул аст – истеҳсолӣ ва истеъмоли, ки аз якдигар аз рӯи мақсад ва вазифаҳои гузошташуда фарқ мекунад. Кооперативҳои истеҳсолӣ бо мақсади ба роҳ мондани раванди истеҳсоли як ё якчанд намуди маҳсулоти кишоварзӣ, ва мутаносибан гирифтани даромади бештар аз чунин фаъолият таъсис меёбанд.

Барои ин мақсадҳо натиҷаҳои тадқиқоти ба иҷро расида, таҷрибаи рушди чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муаллиф ҷамъбаст шудаанд ва дар асоси ин пешниҳодҳои мушаххас барои Барномаи мақсадноки рушди чорводорӣ дар вилояти Суғд таҳия карда шудаанд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2 - Ҳисоби таъминнокии саршумори чорвои калони шохдор бо ҳӯроки хушсифат дар кооперативи истеҳсолии «Шахристон»-и ноҳияи Шахристон

Нишондиҳандаҳо	2018 (асос)	Лоиха		
		2020	2025	2030
Саршумори чорвои калони шохдор, сар	1210	1350	1540	1725
Афзоиши миёнамуҳлат, г	450	500	550	575
Ҳарочоти ҳӯрока барои 1 сентнер афзоиши вазни зинда, сентнер воҳиди ҳӯрока	15,2	16,5	17,4	18,6
Аз ҷумла: Хошоки дурушт	5,8	6,2	4,3	4,8
Ҳӯрокаи сершира	3,4	4,5	4,7	4,9
Силос	2,5	2,9	3,1	3,3
Бехмеваҳо	2,2	2,3	2,4	2,6
Консентратҳо(еми чорво)	1,6	0,6	2,9	3,0
Талаботи умумӣ дар ҳӯрока, сентнер воҳиди ҳӯрока	31218	35910	44506	48645
Ба 1 сар чорвои калони шохдор сентнер воҳиди ҳӯрока	25,8	26,6	28,9	28,2

Сарчашма. Маълумотҳо аз рӯи ҳисоботи солони кооперативи истеҳсолии «Шахристон»-и ноҳияи Шахристон соли 2018 гирифта шудааст ва аз ҷониби муаллиф

барои дурнамо ба ҳисоб гирифта шудааст.

Дар рафти таҳияи Барномаи мақсаднок як қатор чаласа ва вохӯриҳо дар маъмурияти вилоятӣ ва маъмурияти ноҳиявӣ гузаронда шуд, ки дар чараёни он мулоҳизаҳо, дархостҳо ва таклифҳои асоснок изҳор карда шуданд.

Муқаррароти муҳими методика, модели иқтисодӣ-риёзӣ ва натиҷаҳои корҳо дар конферонсҳои илмӣ-амалӣ дар Донишгоҳҳои давлатии Хучанд ва Данғара, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур, ДДА ба номи К.А. Тимирязев муаррифӣ карда шуд.

Ба андешаи академики АИР В.И. Назаренко «...кооператсия – ин ҳаракати оммавӣ иқтисодии (ғайрисиёсӣ) синфи деҳқон барои манфиатҳои худ ва бар замми ин шакли универсалии ташкили истеҳсолот, консентратсияи қувваҳо ва воситаҳои одамони меҳнаткаш мебошад».

Кооператсияи муосир дар соҳаи кишоварзӣ иҷрои ду вазифаи асосиро ба зимаи худ гирифтааст: муҳофиз намудани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз ҷиҳати иҷтимоӣ; расонидани кӯмаки самарабахш, воқеии иқтисодӣ ва молиявӣ дар ҳалли мушкилоти истеҳсолӣ ва хоҷагӣ. Корхонаи истеҳсолии «Зафар» -и ноҳияи Зафаробод, ки соли 2018 ташкил ёфтааст, 1,6 ҳазор гектар замини кишоварзиро ба иҷора гирифтааст.

Аз ҳисоби заминҳои ба иҷора гирифташуда ба кооперативии истеҳсолии «Тоҷикистон» дар ҳудуди н. Зафаробод муяссар гардид, ки саршумори чорвои калони шохдорро то 170 расонанд.

Кооперативии истеҳсолии «Зафар» -и ноҳияи Зафаробод дар майдони 250 гектар замин ва 400 гектар чарогоҳҳо истеҳсоли чорвои калон ва хурди шохдорро бомуваффақият ба роҳ мондаанд, зироатҳои ползӣ парвариш мекунанд, киштзорҳо ва заминҳои калони ҳӯроки чорво доранд. Мутаассифона, шумораи чунин кооперативҳои истеҳсолӣ то ҳол ночиз боқӣ мемонанд.

Бо вучуди он, ки сарфи назар аз натиҷаҳои мусбӣ, мушкилоти муайяне вучуд дорад, ки бо беташаббусии (сустии) равандҳои ҳамгироӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт алоқаманданд.

Ҳамин тариқ, ҳолати муосири равандҳои ҳамгироиро дар минтақа баррасӣ намуда, бояд қайд намуд, ки онҳо дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор доранд, сарфи назар аз он ки барои таъсис ва фаъолияти онҳо асос вучуд дорад. Грантҳо барои ташкил ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва кӯмаки яқвақта дар ҳаёти маишӣ ба 10 субъектҳои ҷумҳурӣ, барои рушди фермаҳои оилавии чорводорӣ - ба 15 ноҳия пешниҳод карда шуд. Маблағҳои молиявии гирифташуда ба фермерон барои харидорӣ намудани чорво, техника, таҷҳизот, бунёд ва таҷдиди биноҳои истеҳсолӣ имконият фароҳам овард.

Танзими нархҳо дар бозори озукаворӣ бояд даромаднокии устуворро барои истеҳсолкунандагон барои фароҳам овардани такрористеҳсоли васеъ таъмин намояд. Танзими нархҳо бояд нархи маҳсулоти чорводорӣ, паранда, шир, тухм, маҳсулоти коркардшуда, молҳои саноатӣ ва хизматрасониҳоро фаро гирад. Ҳамзамон, нархҳо барои ин маҳсулоти ҳӯроквории ҳаётан муҳим бояд ҳамасола бо назардошти талаботи пардохтпазирии аҳоли муайян карда шаванд.

Барои ноил шудан ба амнияти озукавории кишвар, баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ, танзими давлатӣ ва дастгирии он зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Закон Республики Таджикистан «О пастбищах» от 19.03.2013г. №951.
2. Алексеев О.В. Проблемы развития конкуренции на региональном продовольственном рынке // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2009. – Т. 1. – № 21. – С. 141-144.
3. Алтухов А.И., Адуков Р.Х. Совершенствование государственного управления агропромышленным комплексом страны // Менеджмент и бизнес-администрирование. – 2007. – № . – С. 159-162.
4. Алтухов А.И., Ушачев И.Г., Бондаренко Л.В., Тарасов В.И., Костяев А.И., Сухов С.М. Концептуальные основы обеспечения продовольственной безопасности России: Коллективная монография. – М.: ГНУ ВНИИЭСХ, 2008. – 176 с.

5. Амирханов Х.А. На американском континенте растёт производство говядины // Животноводство в России. – 2004. – № 11. – С. 32.
6. Ахметов Р.Г. Экономика предприятий агропромышленного комплекса. // Москва .Юрайт. – 2014.– С. 430.
7. Баутин В.М. Концептуальные основы формирования инновационной экономики АПК // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2011. – № 9. – С. 17-21.
8. Ушаев И.Г., Маслова В., Чекалин В. Государственная поддержка сельского хозяйства в России: проблемы, пути их решения // АПК: Экономика и управление, 2018, №3. С.4– 12.
9. Шарофов У. Многотипное сельское хозяйство–приоритетное направление аграрной политики Республики Таджикистан // Международный сельскохозяйственный журнал, 2010, №5. 0,5 п. л. С.35– 39.

АННОТАЦИЯ

РУШДИ КООПЕРАТСИЯ ДАР СОҲАИ ИСТЕҲСОЛОТ ВА КОРКАРДИ МАҲСУЛОТИ ЧОРВОДОРӢ ДАР КИШВАР

Дар мақолаи мазкур муаллифони ҳолати имрӯзаи рушди кооператсия дар соҳаи истеҳсолот ва коркарди маҳсулоти чорводорӣ муфассал таҳлил намуда, роҳҳои асосии шудан ба даст овардани рушди устувори ин соҳа барои ҷумҳурии пешниҳод кардаанд.

АННОТАЦИЯ

РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРЕРАБОТКИ ПРОДУКЦИИ ЖИВОТНОВОДСТВА В СТРАНЕ

В данной статье авторы подробно анализируют текущее состояние развития сотрудничества в сфере производства и переработки продукции животноводства и предлагают пути достижения устойчивого развития этой отрасли для страны.

Ключевые слова: кооперация, агропромышленный комплекс, корма, эффективность, стоимость, рентабельность и др.

ANNOTATION

DEVELOPMENT OF COOPERATION IN THE SPHERE OF PRODUCTION AND PROCESSING OF LIVESTOCK PRODUCTS IN THE COUNTRY

In this article, the authors analyze in detail the current state of development of cooperation in the field of production and processing of livestock products and propose ways to achieve sustainable development of this industry for the country.

Key words: cooperation, agro-industrial complex, feed, efficiency, cost, profitability, etc.

ТДУ 631.15:330.322.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАШАККУЛӢИ МИНТАҚАВИИ КЛАСТЕРИ АГРООЗУКАВОРӢ: ҶАБҲАҲОИ НАЗАРИЯӢ

Саидов Б.М., Махмадиев Ф.Б., Махмадизода С.Б.
Институти иқтисодиёти хоҷагии қишлоқи АИКТ

Калимаҳои калидӣ: шароити нав, кластер, кластерҳои озукаворӣ, ташикили кластерҳои минтақавӣ, инноватсионӣ ва рақобатпазирӣ, кишоварзӣ.

Дар шароити нави иқтисодӣ рушди босуботи бозаргонӣ ташикили маҳсулотҳои навоарона ва рақобатпазирро талаб мекунад. Ҳоло, дар соҳаҳои илмӣ, сиёсӣ, микро ва макроиқтисодӣ, рушди ҷомеаҳои минтақавӣ ғайраро муҳокима мешаванд.

Бояд қайд кард, ки аз соли 1990 инҷониб Ҳукуматҳо аз бисёр кишварҳо ба падидаи кластерсозӣ дар соҳаи иқтисод аҳамияти ҷидди медиҳанд ва он ҳамчун омилҳои муҳими афзоиши рақобатпазирӣ ҳисобида мешавад. Намунаҳои кластерҳо дар бисёр кишварҳо пайдо мешаванд: Бангалор дар Ҳиндустон, водии Силикон дар ИМА, Монпелье дар Фаронса, Кембриҷ дар Британияи Кабир, Мюнхен, Гамбург, Дрезден дар Олмон, Финландия, Дания. [1]

Дар Финландия, кластерҳои пурқудрати милли таҳия карда шудаанд: хоҷагии ҷангал, иттилоот ва телекоммуникатсия, металлургия, энергетика, ҳадамоти тичоратӣ,

тандурустӣ, муҳандисӣ, ҳӯрок, сохтмон. Ин дар ҳолест, ки бо кластерҳо бо сохторҳои инноватсионӣ, ки Финляндия, танҳо 0,5 Ҷоизи захираҳои ҷаҳонӣ ҷангал доранд, 10% содироти ҷаҳонии маҳсулоти коркарди ҷӯб ва 25% қоғазро таъмин мекунанд. Дар бозори телекоммуникатсионӣ бошад 30% содиротии алоқаи мобилӣ ва 40% телефонҳои мобилиро таъмин мекунанд. [2]

Дания кластерҳои ҳӯрокворӣ, тиббӣ ва мебелиро бомуваффақият истифода мебарад. Қуттиҳои машҳури Ҷопон (Цукуба) "... тақрибан 11,500 нафар аҳоли, 50 муассисаҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва 2 донишгоҳ, 30 нафар аз 98 лабораторияи илмӣ таҳқиқотӣ мебошанд. Рушди босуръати кластерҳои нақлиётӣ ва кластерҳои соҳаи истеъмоли мебошанд. Дар Чин, 120 кластер (минтақаҳои рушди технологияҳои нав ва оӣ дар сатҳҳои гуногун) мавҷуданд, аз ҷумла 53 самти давлатӣ. Дар ин кишвар, кластерҳо пурра аз тарафи давлат ташкил шудаанд. Бехтарин маркази минтақаи Пекин барои таҳияи технологияҳои нав, «Нанхӯ» - истеҳсоли технологияи сенсорӣ, таҷҳизоти рақамӣ ва роботҳо; Паркҳои илмӣ ва саноатии «Синчу» - рушди саноати электронӣ...». [3]

Чунин лоиҳаҳои маъруфи "Калифорния" (ИМА) ва Баден-Вюртемберг (Олмон), кубурҳо ва ғалладонагӣ дар ИМА ва Канада ва истеҳсоли панир ва шоколад дар Швейтсария самаранокии фаъолияти кластериро дар соҳаи кишоварзӣ тасдиқ мекунанд. [4]

Концепсияи кластерҳо нишон медиҳад, ки дар шароити муосир, хусусан дар тамоили глобализатсия дар асри XXI, барои бартараф намудани мушкилоти соҳаҳо созмон додани кластерҳо барои рушди робитаҳои соҳаи агроозукаворӣ, кластери маҳсулотҳои кишоварзиро фаро мегирад.

Шароити замонавии фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳо ба бехтаршавии муносибатҳои иқтисодӣ, ки ба эътирофи гуногунрангии шаклҳои моликият ва идоракунӣ тақдир бештар медиҳанд, талаб карда мешавад; таъмини ягонагии технологӣ ва иқтисодии марҳилаҳои истеҳсол, харид, интиқол, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулотҳои баландсифат; намунаҳои бозорӣ; рушди рақобат; таъмини низоми бозьтимоди танзими давлатии иқтисодиёт. Фаъолияти бозьтимоди ин зина, соҳаи истеъмоли аз ҷониби рушди кластер маҳсуб мешавад.

Дар барномаи давлатии таъмини амнияти озукавории Ҷумҳурии Тоҷикистон, кластери агроозукаворӣ ба рушди соҳаҳои дигари комплекси агросаноатӣ ва амнияти озукавории кишвар таъсири манфӣ мерасонад, зеро рушди он барои ҳалли эҳтиёҷоти аҳоли барои ғизои худ ва озукаворӣ равона шудааст.

Бо вуҷуди ин, мазмун ин концепсияҳо дар баъзе мавридҳо тафсири мушаххасро, ки хусусияти минтақавӣ доранд, фаро мегирад. Дар ин робита, И.Г. Ушачев дар бораи хусусият ва меъёрҳои таъмини амнияти озукаворӣ таъкид мекунанд: «... таъмини амнияти озукаворӣ дар шароити шарикӣ глобалӣ бояд эҳтимолияти баррасии амнияти ғизоӣ, ки яке аз ҷузъҳои асосии таъмини амнияти миллии ҳар як давлат дар давраи миёнамӯҳлат, ҳифзи давлатдорӣ ва соҳибхӯрии он, ҷузъи муҳими сиёсати демографӣ зарур аст шароит барои амалӣ намудани афзалияти миллии стратегии - баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандони худ аз тарафи таъмини меъёрҳои баланди дастгирии ҳаёт мебошад. Ў қайд кард, ки амнияти озукавории давлати алоҳида фаъолиятест, ки иқтисодиёти кишварро таъмин мекунанд, ки мустақилияти озукаворӣ қафолат медиҳад, ки дастрасии ҷисмонӣ ва маҳсулоти озукаворӣ барои ҳар як шаҳрванди маҳсулоти ҳӯрокворӣ, ки ба талаботҳои қонунгузории маҳсули давлатӣ оид ба танзими техникаи ҷавобгӯ мебошанд, дар ҳаҷми камтар аз меъёрҳои истеъмоли маводи ғизоӣ маҳсулоте, ки барои тарзи ҳаёти фаъол ва солим заруранд. Таъмини истиқлолияти озукаи давлатҳои алоҳида аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулоти устувори дохилӣ анҷом дода мешавад. Мувофиқи ин таъриф, миқдори ғизо, ки пеш аз бехатарии озука дар ихтиёри он нест, бояд аз маҳсулотҳои воридотӣ харидорӣ мешавад. [5]

Бояд қайд кард, ки таъмини аҳоли бо ғизо дар ҳама кишварҳо масъалаи аввалиндараҷа мебошад. А.Г. Паптсов қайд мекунад, ки вазъияти озукаи ҷаҳон танҳо сол аз сол бадтар мешавад. Имконияти истифоданашудаи захираҳои замин ва захираҳои об, ки метавонанд дар истеҳсолоти кишоварзӣ ширкат кунанд, шумораи ками кишварҳо дорад. Созмони ҷаҳонии озукаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) ба гурӯҳи давлатҳои Бразилия, ИМА, Россия, Канада ва Австралияро ҷудо мекунад. Захираҳои, ки барои воридшавии заминҳои қора қашшоқтар мегарданд, камтар ва камтар мешавад, ва аҳолии замин меафзояд ва минбаъд ҳар даҳсола меафзояд. Миқдори ин афзоиш чунин аст, ки бисёре аз кишварҳо барои истеҳсоли озукаворӣ барои мардумони худ қодир нестанд. Дар байни онҳо танҳо кишварҳои босуръат рушдкарда, аз қабилҳои Сингапур, Кувайт ва Малайзия, балки чунин давлатҳои бузурги Бангладеш ва Покистон мебошанд.

Омили муҳими афзоиши норасоии озукаворӣ дар ҷаҳон афзоиши талаботи муассир дар Чин буд. Бо даромади назаррас аз содироти маҳсулоти саноатӣ, Чин воридоти озукаворӣ дар ҳаҷми зиёд афзоиш ёфт, ки ин боиси таассуроти бозорҳои озукаворӣ гардид. [6]

Дар таъмини амнияти озукаворӣ, мо ба андешаи В.Ю. Халина, ки аз он беҳатарии озукавории давлат чунин сатҳи қофӣ ғизо мебошад, ки дар он аҳолии мамлакат ба таври умумӣ ва ҳар як шаҳрванди алоҳида аз норасоии ғизо ва давлат аз таҳдиди беҳатарии озукаворӣ таъмин карда мешаванд. Таъсис додани кластери агроозукаворӣ дар амнифти озукаворӣ робита бо минтақа (дарачаи миёна), зеро он танҳо аз захираҳои ғизои дохилӣ, балки бо сифати робитаҳои байниминтақавӣ, қудрати харидории аҳолии минтақа, сатҳи рушди талаботи он, рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва инфрасохтори омилҳои дигар таъсир мерасонад. Дар робита ба ин, амнияти озукаворӣ қобилияти минтақаро барои дастрас кардани саривақт ва мунтазами дастрасии шаҳрвандон (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам иқтисодӣ) ба миқдори зарурӣ муқаррар мекунад, ки меъёрҳои физиологӣ, тиббӣ ва қонунгузорӣ, ки бо дастгирии рушди истеҳсолот, тақсироти маҳсулот ва инчунин ташкили захираҳо ва фондҳои тақсиротӣ ба роҳ монда шудааст. [7]

А.С. Хухрина ва О.И. Бундина қайд кард, ки ҷаҳонишавӣ ва бӯҳрони иқтисоди ҷаҳонӣ бо ҳам пайвастан ва ҳамбастагии иқтисодӣ ҷаҳонро нишон медиҳанд. Дар ин шароит рақобат хеле зиёд аст, ки ҳатто дар саросари ҷаҳон тақдир ёфтааст. Дар робита ба ин, назарияи бартари рақобатпазирии М. Портер, аз ҷумла назарияи кластерҳои иқтисодӣ, ки дорои як барномаи амалии назаррас аст, дар ҷаҳон паҳн шудааст. Кластеризатсияи иқтисодӣ тамоюли ҷаҳонӣ шуд баъд аз таҳияшуда (ИМА, Британияи Кабир, Дания, Финландия), кишварҳои рӯ ба инкишоф (Чин, Ҳиндустон, Индонезия, Мексика ва ғайра) ва кишварҳои дорои иқтисодӣ гузариш (Венгрия, Словения, Қазоқистон, Украина, Русия ва ғайра) [9].

Афзалиятҳои асосии он:

- омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши иқтисодӣ дорои хусусияти фаҳмост, ки дар навбати худ ба қорхонаҳои босуръат инкишофёфта, соҳаҳо, минтақаҳо метавонанд ба ноҳост наздик шаванд.

Рушди ин «нуқтаҳои рушд», кластерҳо, барои рушди кластерҳои нав имкониятҳои иқтисодиро эҷод мекунанд. Аз ин лиҳоз, дар асл, истифодаи тамоюли мавҷудаи рушди иқтисодӣ, ки ба ҳадафҳои рушди системаи иқтисодӣ дар маҷмӯъ ба вуҷуд омадаанд;

- истеҳсоли инноватсияҳо, истифодаи онҳо ва тақсими онҳо;
- истифодаи захираҳои маҳаллӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти истеҳсолиро хеле кам кунад;
- афзоиши бесамари андозаи истеҳсолот, таъсири иқтисодӣ дар ҳаҷми истеҳсолот;
- ҷалби сармоя;
- баланд бардоштани самаранокии рақобатпазирӣ [10].

Дар раванди зерсистемаҳои комплекси агросаноатӣ аз нуқтаи назари муносибати наздик ва ҳамкорӣ ба ҳалли он амал мекунанд. Бо вучуди ин он аст, ки ҳар як соҳа ва ҳар як чомеаи ҷаҳон, пеш аз ҳама, соҳаи кишоварзӣ, воҳиди нисбатан мустақили комплекси агроозуқаворӣ, вазифаҳои мушаххасро дар рафти иҷрои ин вазифа дорад.

Кластер дар минтақаҳои иқтисодӣ, бахусус дар шароити бӯҳрон ташаккул меёбад, омили болоравии «таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар» ва барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Барномаи амнияти озуқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015, Қонун «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» дар маҷмӯи агросаноатӣ аҳолӣ. Нишондиҳандаҳо дар кластерҳои минтақавӣ дар кластерҳои кӯҳӣ, кластери ғалладонагӣ, кластерҳои хӯрокворӣ, кластерҳои тухм, кластерҳои сабзавот, кластери пахта ва ғайра мебошанд. Масалан, дар Федератсияи Русия ва минтақаҳои он як қатор намудҳои кластери кишоварзӣ мавҷуданд: Намунаи воқеии ин кластерҳои қанд дар қаламрави Алтай, кластери қратошқа дар вилояти Псков, ҷаҳоният мебаранд.

Таҷрибаи амалии давлатҳои индустриалӣ инкишофёфта нишон медиҳад, ки рушди кластери иқтисодӣ минтақавӣ агросаноатӣ ягона алтернативаи ба рушди ҳамгироии кишоварзӣ мебошад, ки воситаҳо ва механизмҳои самарабахши беҳбудии рақобатпазирӣ минтақаро дорад.

Таҳқиқоти асосҳои илмӣ ва методологии рушди кластери бахши аграрӣ нишон доданд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло дар давраи ташкили ин раванд аст. Бо дарназардошти таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон, таҳияи лоиҳаҳои бунёди кластерҳо дар соҳаҳои мухталифи саноатӣ оғоз ёфт. Дар айни замон, яқоя бо қорхонаҳои бузурги агросаноатӣ бо мақсади ташкили муносибатҳои кластерӣ, алалхусус ташкили кластерҳои маҳсулот дар соҳаи агросаноатии минтақавӣ, ҷаҳолон инкишоф меёбад.

Рушди хоҷаҳои деҳқонии фермериӣ дар асоси усули кластер танҳо дар вақти ташаккули тараққиёти рушди соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи ноҳия, минтақавӣ ва милли метавонад самаранок бошад. Пешрави ва мукамалгардонии сохторҳои гуногуни истеҳсоли тавассути ташкили пайвастании амудӣ ва уфуқӣ, мавҷудияти технология ва захираҳои технологӣ, истифодаи технологияи муосир, дастовардҳои инноватсионӣ, таҳкими шарикӣ дар тичорати хусусии давлатии кластер, сатҳи баланди рақобатпазирӣ истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ ба даст хоҳанд овард. Илова бар ин, маҷмӯи агросаноатӣ барои татбиқи технологияи кластер мувофиқ аст, ки таҷрибаи байналхалқиро тасдиқ мекунанд. Масалан, кластерҳо дар Норвегия, Испания ва Фаронса, кластерҳо ва панирҳои қанданиҳо дар Нидерландия ва Шветсия дар ИМА. Интиҳоби тарзи кластерӣ ба рушди бахши аграрӣ, ки онҳо ба рушди ҳамҷонибаи иқтисодӣ мусоидат намудаанд, ба онҳо имконият медиҳанд, ки барои ташкили майдонҳои ҳудудӣ, минбаъд рақобатпазирӣ худро зиёдтар гардонанд.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки истифодаи усули кластер дар рушди бозори ғалладон яке аз самтҳои ояндаи ҷаҳонияти соҳибдорӣ мебошад. Имрӯз Иттиҳоди Аврупо яке аз қитъаҳои таҳияшуда дар истеҳсол ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Самти муҳим ва хусусияти рушди ҳамгироии аврупоӣ бо ташаккули системаҳои нави истеҳсоли дар заминаи кластерҳо дар бахши кишоварзӣ нишон дода мешавад. Онҳо равиши кластери ҳамчун фишанги асосӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ тамоми минтақаҳо ва соҳаҳо ва иқтисодии инноватсионӣ дар мӯҳлати кӯтоҳ мебинанд, зеро ин принсипи асосӣ барои ҷаҳонияти муносибатҳои пешрафтаи кишварҳои аврупоӣ мебошад. Дар арзёбии имконияти истифодаи кластер дар рушди бахши кишоварзӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, мо фикр мекунем, ки он иштироккунандагони эҳтимолиро муайян мекунанд, вазъи иқтисодиро баҳо медиҳад ва дурнамои ҷаҳонияти дарозмуддатро нишон медиҳад.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар раванди ташаккули кластер имкон медиҳад, ки ба як қисми марҳилаи марбут ба омӯзиши кластерҳои минтақавӣ дар системаи комплекси агросаноатӣ таъя бояд қард.

Марҳилаи якум интихоби кластер аст. Ў боварӣ дорад, ки таъсиси гурӯҳи корӣ, ташаббускорони кластерҳои минтақавӣ ташкил шаванд. Мақсадҳо барои пешрафт ва нофаҳмӣ, ниятҳои ва маҳдудиятҳо, ташаббус, шарҳдиҳӣ, рекламавӣ, ташкилӣ ва мукофотпазирӣ амалӣ карда мешаванд. Натиҷаи марҳилаи аввали кластер бояд таҳлили маҳсулоти рақобатпазирӣ озуқаворӣ бошад, инчунин пешниҳоди имконият ва имконпазирӣ ташкили кластерҳои саноатӣ дар ин соҳаҳо ривоч дода шаванд.

Марҳилаи дуюм ташаккул, рушд ва фаъолияти кластерҳо дар минтақа мебошад. Нақшаи якҷоя намудани усулҳо таҳия карда мешаванд ва мақомоти идоракунӣ таъсис дода мешаванд - Шӯрои кластер ва мақоми кории он. Натиҷаи марҳилаи дуюм бояд модели кластери аграрӣ барои амалисозии механизми ташкилӣ, иқтисодӣ ва танзимкунандаи фаъолияти худ бошад.

Дар марҳилаи сеюм ташаккул ва рушди механизми ҳамкории кластер бо муҳити беруни ва дохилӣ, аз ҷумла бо идоракунӣ минтақа, мақомоти маҳаллӣ ва худидоракунӣ ҳукумати иборат аст. Оинномаи кластер байни аъзоёни худ ва маъмурияти минтақа қабул карда мешавад ва созишномаҳо баста мешаванд.

Дар марҳилаи чоруми муносибатҳои уфуқӣ ва амудии аъзоёни кластер таҳлил карда шуда, мақсади ин таҳлил муайян кардани ҳудудҳои мушаххаси маҳалли ҷойгиршавӣ ва фаъолияти кластер, муайян намудани муносибати қарзии байни аъзоёни кластер мебошад.

Дар марҳилаи панҷум, ҳисоботи иқтисодии захираҳо ва таҳлили ҳамаҷонибаи афзалиятҳои рақобатпазирӣ кластерҳои кишоварзӣ ва дар асоси таҳлили системавӣ, SWOT - ҳо қобилияти заифӣ, афзалиятҳо имконотро муайян мекунанд, зеро ин ба осонӣ ба роҳ мондани қарорҳои мушаххаси идоракунӣ осон мекунанд. Дар марҳилаи ниҳой барои муайян ва интихоби стратегияҳо барои рушди кластерҳои агросаноатӣ дар иқтисодиёти минтақа тадбирҳо таҳия карда мешаванд. Муайян намудани хусусиятҳои рушди кластерҳо дар кишварҳои пешрафта, махсусан Иттиҳоди Аврупо принципҳои асосии танзими кластерҳои агросаноатиро метавон фарқ кард, зеро онҳо дар фаъолияти соҳаи кишоварзӣ дар соҳаи Иттиҳоди Аврупо нақши муҳим доранд: асосан маҳсулоти агросаноатӣ метавонанд дар қаламрави Иттиҳоди Аврупо дар асоси созишномаҳои давлатӣ; солонии арзиши нархҳо барои тамоми маҳсулоти агросаноати, ки ба истеҳсолкунандагони худ кӯмак мерасонад ва муҳофизати бозори ғалладонагӣҳои худ аз воридоти ғалладонаи арзонтар ба он мусоидат мекунанд. [11]

Дар Иттиҳоди Аврупо Фаронса истеҳсоли гандумро ба роҳ мондаанд. мебошад. Фаронса, якҷоя бо ИМА, Канада, Австралия ва Аргентина, аз ҷумла панҷ давлати пешрафти содироти ғалладонагӣҳо мебошанд. Дар Фаронса, танзими бозори ғалладонагӣ аз ҷониби маъмурияти давлатӣ барои истеҳсол ва фурӯши ғалла (ОНИК), ки ба вазоратҳои кишоварзӣ, молия ва иқтисодиёт, инчунин ба мақомоти Иттиҳоди Аврупо ҳисобот медиҳад. Маълум аст, ки ОНИК ба бозори ғалладона тавассути сохторҳои ғайридавлатии байнидавлатӣ, ки ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва фурӯши ғалларо анҷом медиҳанд, таъсир мерасонад. Дар ин ҳолат ин сохторҳо кластерҳо номида мешаванд. Қисми зиёди онҳо гурӯҳҳои кооператив мебошанд, ки ўҳдадорҳои қарздиҳӣ ба хоҷагӣҳо мебошанд, ки онҳоро бо воситаҳои истеҳсолӣ (тухмӣ, таҷҳизот, нуриҳо), коркард, нигоҳдорӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ ва фароҳам овардани намудҳои гуногуни хизматрасонӣ ба деҳот таъмин мекунанд. Сохторҳои кооператив тақрибан 70% истеҳсол ва фурӯши ғалладонаро дар кишвар ва тақрибан 50% содироти он назорат мекунанд. Қисми боқимондаи ғалладонагӣҳо аз кластерҳои ғалладона харид карда мешавад, зеро фурӯшандаи мустақими он ба истеъмолкунандагон ва содиркунандагон иҷозат дода намешавад. Тавре, ки дар ҳамаи кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо, дар Фаронса, нархи ҳадди аққал ва миқёси давлатҳои кафолатдодашуда барои маҳсулоти ғалладона ҳар сол бо кишварҳо танзим карда мешавад. Фермерони инфиродӣ, ки маҳсулоти ғалладонагиро ба кластер медиҳанд, аз онҳо дар нархи бозорӣ пардохт мекунанд. Кортҳои алоҳида пеш аз пардохти маҳсулоти кишоварзиро бо нархе, ки дар асоси

кафолати давлат муайян аст пешниҳод мекунад. Дар сурати фурӯши минбаъдаи маҳсулоти ғалладона дар нархҳои баланд, фермерҳо маблағи иловагӣ мегиранд. Ҳамаи ин шароит ба фаъолияти самараноки кластерҳо дар Фаронса ва рушди устувори бахши кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Олим ва иқтисодии рус Козлов М.П., таъкид мекунад, ки дар иқтисодиёти бозорӣ раванди ҷаҳонишавӣ густариш меёбад, робита ва ҳамгирӣ ба иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон баланд мешавад ва дар натиҷаи рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ суръат мебахшад. Тибқи иттилои кумитаи Аврупо, дар айни замон дар 28 мамлакати Аврупои Ғарбӣ ва Шарқӣ, 2101 кластерҳо дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт фаъолият доранд, ки дар онҳо 42 миллион нафар аҳоли фаъолият доранд, ки 11,5% -и ҳамаи кластерҳоро рушд медиҳанд, дар навбати худ 4,5 миллион нафар дар бахши агросаноатӣ кор мекунад. Барномаи рушди кластерҳо дар аксари кишварҳои Иттиҳоди Аврупо татбиқ мегарданд ва ин дар Дания, Финляндия, Олмон, Фаронса, Италия, инчунин дар Иёлоти Муттаҳида, Канада, Япония, Австралия, Венгрия, Қазоқистон, Ҳиндустон, Бразилия ва як қатор кишварҳои дигар фаъолона амал мекунад. Дар солҳои охир, таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати кластери давлатҳо ташаккул додани намунаҳои мақсадноки кластери пешниҳод намуд. Ҳамин тариқ, аз 31 мамлики Аврупо 26 адад барномаҳои кластерӣ доранд. [12]

Дар робита ба ин, ин асосан аз сабаби он, ки кластер системаи мураккаби иқтисодии кушод мебошад, ки ин корро якҷанд объекти иқтидорӣ ба муҳити нисбатан мураккаби экологӣ ва иқтисодӣ пайваست мекунад. Сарфи назар аз хусусияти моделҳои кластер, ба андозаи муайяни онҳо метавонанд аз рӯи хусусият ва хосиятҳои махсус фарқ кунанд.

Ин махсусан дар марҳилаи ташкилӣ, сохтор, хусусияти мушаххас, принципҳои ҳамкорӣ ва инчунин нақш ва ҳадафи иштирокчиёни кластер инъикос ёфтааст.

Дар асоси таҷрибаи хориҷӣ, дар раванди ташкили кластерҳо ба андешаи мо, се марҳила метавонад фарқият дошта бошанд: омодагӣ, асосӣ ва ниҳой.

Хулоса. Ҳамин тариқ, сиёсати кластер ба ташаккул ва рушди кластерҳои махсус (саноатӣ) равона карда шудааст. Ин ба назарияи кластери рушди иқтисодӣ ва таҷрибаи амалӣ дар кишварҳои таҳияшудаи хориҷӣ, ки дар иқтисодиёти деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он истифода мешаванд, мувофиқат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Халина В.Ю. Продовольственная безопасность на разных уровнях экономической системы: категориально-понятийные аспекты//Экономика и социум. - М., 2014.- № 1 (10).
2. Хухрин. А.С., Бундина О.И. Развитие аграрных кластеров в Российской Федерации: проблемы и решения//Экономика, труд, управления в сельском хозяйстве.- М., 2010.-№ 3(4).- С.10-13.
3. Крылатых Э.Н., Орешина В.П. Планирование развития межотраслевых комплексов//Монография. - М., 1982.- С.65.
4. Егерева О. Законодательное обеспечение АПК России при вступлении в ВТО//АПК: экономика, управление. - М., 2004. - № 1.- С.12-15.
5. Козлов М.П. Проблемы формирования и становления региональных агропромышленных кластеров в условиях инновационной экономики/ /Стратегия развития АПК и сельских территорий: перспективные идеи и конкурентоспособные технологии/Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 50-летию ФБГНУ ВНИОПТУСХ (г.Москва,19-20/02.2015). - М., 2015.-С.656.
6. Махмадиев Ф.Б. Формирование и развитие кластеров в АПК Республики Таджикистан/ Вестник Таджикского национального университета (научный журнал) Серия социально-экономических и общественных наук.- ДУШАНБЕ: «СИНО» 2016 - С.56.
7. Махмадиев Ф.Б. Формирование и развитие регионального зернопродуктового кластера (на материалах юго-восточного Таджикистана) //Спец 08.00.05- Дисс...на соис. учён.степ.кан..экон. наук. - С. 113.
8. Махмадиев Ф.Б., Джабборов З.М. Развитие зернопродуктовой кластеризации в новых условиях хозяйствования// Махмадиев Ф.Б., Джабборов З.М. Монография под общ. ред Академик Пириев Дж.С. Душанбе, 2017 -172 с.
9. Махмадиев Ф.Б., Гоибназаров С.М. Джабборов З.М. Формирование регио-нального зернового кластера в Республики Таджикистан (на материалах Хат-лонской области)// Махмадиев Ф.Б., Гоибназаров С.М., Джабборов З.М. Монография под общ. ред Академик Пириев Дж.С. Душанбе-ИРФОН – 2013. - 160 с.

АННОТАТСИЯ ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАШАККУЛЁБИИ МИНТАҚАВИИ КЛАСТЕРИ АГРООЗУКАВОРӢ: ҶАБҲАҲОИ НАЗАРИЯӢ

Дар ин мақола таҷрибаи байналмилалиро дар ташкили кластерии минтақавии озукаворӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ мекунам. Мувофиқи маълумоти муаллиф дар шароити нави иқтисодӣ, рушди иқтисоди бозоргонӣ ташкили навъҳои гуногуни истеҳсолӣ, навоарӣ ва рақобатпазириро талаб мекунад. Консепсияи кластерҳо нишон медиҳад, ки дар шароити муосир, хусусан дар самти глобализатсия дар асри XXI, бартарии ҷойгиронии соҳаҳои рушди робитаҳои байналхалқии кишоварзӣ дар соҳаи системаи агроозукаворӣ мебошад.

АННОТАЦИЯ ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО КЛАСТЕРА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В данной статье рассматривается зарубежный опыт формирования регио-нального агропродовольственного кластера в условиях глобализации. По мнению автора в новых условиях хозяйствования развитие рыночных преобразований требует организации межхозяйственного, инновационного и конкурентоспособного высокого вида производства. Концепция кластеров показывает, что в современных условиях особенно в тенденции глобализации XXI века использования преимуществ отраслевого расположения организаций и развития межотраслевых связей сельского хозяйства в области агропродовольственной системы.

Ключевые слова: *новых условиях, кластеризации, агропродовольственного кластера, формирования регионального кластера, инновационного и конкурентоспособного, сельского хозяйства.*

ANNOTATION FOREIGN EXPERIENCE OF FORMING A REGIONAL AGRO-FOOD CLUSTER: THEORETICAL ASPECTS

In this article, foreign experience of forming a regional agro-food cluster in the context of globalization is considered. According to the author in the new economic conditions, the development of market transformations requires the organization of inter-farm, innovative and competitive high-end production. The concept of clusters shows that in modern conditions, especially in the trend of the globalization of the twenty-first century, taking advantage of the sectoral location of organizations and the development of inter-branch relations of agriculture in the field of the agro-food system.

Key words: *new conditions, clusterization, agro-food cluster, regional cluster formation, innovative and competitive, agriculture.*

ТДУ 36.1/5:338.431(575.3)

НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Боқиев М.Ш., унвонҷӯи АИКТ,

Набиев И.И., омӯзгори калони ДАТ ба номи Ш.Шохтемур.

Калимаҳои асосӣ: *молистехсолкунандагони кишоварзӣ, маблағгузорӣ, қарздиҳӣ, ташилотҳои қарзӣ, самаранокӣ иқтисодӣ, соҳаи кишоварзӣ.*

Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ шинохта шуда, дар таъминоти амнияти озукаворӣи ҷумҳурӣ саҳми калидиро дошта, таъмини рушди бемайлони он заминаи муҳими таъсиргузор дар ташаккули ҳаёти ҷомеа мебошад ва баръакс ба мушкилот мувочаҳ гардидани истеҳсолоти кишоварзӣ боиси ба мушкилот мувочаҳ гардидани ҳаёти ҷамъиятӣ мегардад. Ин аст, ки афзоиши нархи маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла нон ва маҳсулоти нонӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, сабзавоту мевачот дар бозорҳои дохиларо беруна бевосита ба ҳаёти

чамиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири худро гузоштааст. Гаронии нархи ғизо барои молистеъмолкунандагон, алалхусус ба аҳолии камбизоати кишварҳои иқтисодӣ бозоргониашон рушд наёфта, як муаммо мебошад, ки ҳалли он аз самаранок истифодабарии ҳар порча замин ва дигар захираҳои истеҳсолию молиявӣ соҳа вобаста аст.

Дар шароити инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ, ки Тоҷикистон дар ин зина қарор дорад, яке аз самтҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ ин дасрасии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба маблағҳои пулӣ мебошад. Дар ин асно, зарурати ҷалби равандҳои муносири сармоягузорӣ чун механизми асосии ташаккул ва рушди самаранокӣ кишоварзӣ пеш омадааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои зиёд дар шароити рушди иқтисодӣ нақшавӣ қарор дошта, яқбора барҳам хӯрдани ин усули идоракунӣ боис то ҳадди иқсонпазир бо ҳам омехта гардидани мушкilotи истеҳсолоти кишоварзӣ гардид. Дар чунин шароит, дарёфт ва асоснок намудани усулҳои мухталифи сармоягузори бахши кишоварзӣ масъалаи мубрами замони муосир шинохта шуда, мушкilotи нисбатан кам омӯхташуда мебошад ва ё омӯхта шуда бошад ҳам, мушкilotи ҷойдошта то охир ҳалли худро наёфтааст. Ба назари мо, ки тӯли чанд соли охир дар раванди самаранокӣ татбиқи маблағгузори хурд дар бахши кишоварзӣ кори таҳқиқотӣ анҷом медиҳем, ин раванд ягона равише мебошад, ки дар ҳалли мушкilotи истеҳсолоти имрӯзаи кишоварзӣ роҳкушо аст. Ин ҷо молистеҳсолкунандагони кишоварзиро зарур аст, ки танҳо бо истифодаи усулҳои муносири маблағгузори хурд самаранокӣ самтҳои алиҳадаи фаъолиятро дар истеҳсолоти кишоварзӣ таъмин намоянд. Аз ин рӯ, субъектҳои бахши кишоварзиро лозим аст, ки ҷиҳати дастрасӣ ба маблағгузори хурд ҷораҳои судмандро андешида, ба ин васила самаранокӣ маҳсулотҳои кишоварзиро тақвият диҳанд. Дастрасии корхонаҳои кишоварзӣ ба маблағгузорӣ, ки яке аз муаммоҳои асосӣ эътироф гардида, ба масъалаи ниҳоят муҳим ва мубрами соҳа табдил ёфтааст, метавонд ҳалли худро ёбад, агар равандҳои муносири маблағгузори хурдро амалан татбиқ намоянд.

Таҳқиқотҳои гузаронидаи солҳои охир аз он шаҳодат медиҳанд, ки имрӯз ташкилотҳои қарздиҳӣ, субъектҳои хоҷагидори кишоварзиро бинобар сабаби надоштани амвол ҷиҳати гузоштан ба гарав, пешниҳоди қарзро ба онҳо маҳдуд менамоянд. Мушкилии дигар он аст: - активҳое, ки корхонаҳои кишоварзӣ бо мақсади гарав ба ташкилотҳои қарздиҳӣ пешниҳод менамоянд, ликвиднокиашон (бозоргирӣ) ниҳоят паст буда, боварии субъектҳои қарздеҳро аз байн мебаранд. Асосан активҳое, ки имрӯз корхонаҳои кишоварзӣ бо мақсади гарав истифода мешаванд, бино, техника ва мошинолоте мебошанд, ки давраи истифодаашон гузаштааст ва дар ҳолати фарсудагӣ қарор доранд, ки қиммати ликвиднокиашон ниҳоят паст мебошад.

Дар давлатҳои иқтисодӣ бозоргониашон рушд карда низ ин мушкили арзи вучуд дошта, аз тарафи субъектҳои қарздиҳанда барои молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ хизматрасонии қарзӣ маҳдуд мебошад. Ҳамаи ин каловишҳои низоми қарзӣ аз ноқофи будани сармояи худии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дарак дода, аз ноустоварии моликияти гаравии онҳо гувоҳӣ медиҳад. Ҷиҳати ҳалли ин мушкilot ташкилотҳои қарздиҳии давлатҳои муттарақӣ барои таъмини рушду нумӯи соҳаи кишоварзӣ қарзҳои имтиёзноро бо меъёрҳои нисбатан паст (5-6 % - и солона) пешкаш менамоянд. Дар шароити инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ чунин шакли қарздиҳӣ барои корхонаҳои бахши кишоварзӣ самарабахш арзёбӣ гардида, чун механизми макроиқтисодии дастгирии давлатии рушд ба устувор гардонидани ҳолати молиявӣ онҳо мусоидат менамоянд.

Бояд иттилоъ дод, ки низоми қарздиҳии имтиёзноки бахши кишоварзӣ дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Фаронса васеъ истифода гардида, дар ҳалли мушкilotи таъмини амнияти ғизоии он саҳми назаррас гузоштааст. Аз баррасии сарчашмаҳои илмӣ соҳаи бонкдорӣ баръало маълум аст, ки шаклҳои мухталифи қарздиҳии хурд боиси баланд гардидани натиҷаи молиявӣ молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва омили самарабахши устувории молиявӣ онҳо гардидааст.

Соҳаи кишоварзӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси худ аз дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ба кулӣ фарқ намуда, фаъолият дар минтақаҳои амалӣ мегардад, ки бо доштани зичии нисбатан пасти аҳоли ва инфрасохтори ноустувори он мураккабии соҳаро таҷассум менамояд. Истеҳсолот дар соҳаи номбурда мавсимӣ буда, боздихии фондҳои пулӣ давомнок мебошад, захираҳои истеҳсолӣ ва дигар хизматрасониҳои соҳа бинобар сабаби хусусияти мавсимии фаъолият нобаробар истифода гашта, натиҷаи молиявӣ фаъолияти хоҷагидорӣ дар охири сол ва ё дар дигар вақти муқарраргардида таҳқиқ карда мешавад. Ҳамин тариқ, даромади пулии соҳаи зикргардида низ мавсимӣ буда, усули махсуси хизматрасонии қарздиҳии муосирро тақозо менамояд.

Айни замон қисми зиёди ташкилотҳои қарздиҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бонки тижоратии “Эсхата” бо мақсади мавсимнокии истеҳсолоти кишоварзӣ, ки садди роҳи пардохтпазирии корхонаҳои кишоварзӣ мегардад, паринсипи қарзҳои дастрас ва мақсаднокро ҷиҳати таъмини тақрористеҳсолкунии маҳсулоти кишоварзӣ пешбинӣ намудааст, ки инҳо мебошанд:

пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, бо назардошти 6 моҳи аввал пардохт накардани маблағ асосии қарз;

пешниҳоди қарзи имтиёзнок вобаста ба гарав (корхонаҳои бахши кишоварзие, ки барои дастрасӣ бо маҳсулоти қарзӣ иқтидори амволашон ноқофӣ аст, то 50%-и моликияти гаравиашонро худӣ муассисаи бонкӣ аз ҳисоби лоиҳаи махсус таъмин менамояд);

пешниҳоди қарз бо усули муосири “транш” (усули мазкур чараёни ҳуҷҷатикунонии мизочро сода гардониди, дастрасии воситаҳои қарзиро метезонад) маблағи қарз дар қарати аввал муайян карда шуда, вобаста ба эҳтиёҷоти мавсимӣ дар шакли транш пешниҳод карда мешавад;

дастрасии қарз ҷиҳати хариди воситаҳои асосӣ (ин усули қарздиҳӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ навтаъсис пешбинӣ шуда, бо мақсади хариди таҷҳизот, техника ва мошинолотҳои кишоварзӣ нигаронида шудааст;

ҳавасмандгардонии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ ҳангоми дар вақти муайянгардида пурра пардохт намудани маблағи қарз (ин ҷо 30%-и маблағи асосии қарз ҳамчун имтиёзи қарзӣ ба мизоч бар гардонидида мешавад).

Хулоса, агар раванди тарҳрезинамудаи бонки тижоратии “Эсхата” оид ба пешниҳоди усулҳои мақсадноки қарздиҳии хурд ба молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар дигар ташкилотҳои қарзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда низ татбиқ карда шавад, то андозае мушкулоти молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ҷумҳуриро дар раванди мураккабшавии муносибатҳои бозоргонӣ ҳал намудан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Мадаминов А.А. Некоторые аспекты устойчивого развития сельского хозяйства./ Проблемы экономического устойчивого развития АПК Таджикистана. Душанбе, 2001, с15.
2. Велиева И.С. Кредитование малого и среднего бизнеса в России: время выбирать // Банковское кредитование. - 2008. - № 4. - С. 99
3. Власов И.П. Кредитование малого и среднего бизнеса: перспективы развития // Финансы и кредит. - 2009. - № 3. - С. 63-65/
4. Сомонаи расмии боки Эсхата: <http://www.eskhata.com/>

АННОТАТСИЯ

НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД ДАР РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар доираи мақолаи мазкур асосҳои назариявии маблағгузориҳои хурд дар соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурий баррасӣ гардида, принципҳои муосири қарздиҳии хурд дар шароити бонки тижоратии “Эсхата” пешниҳод карда шудааст, ки худ ташаккул ва рушди корхонаҳои кишоварзиро инъикос менамояд.

АННОТАЦИЯ

РОЛЬ МИКРОФИНАНСИРОВАНИЯ В РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические основы микрофинансирования в аграрном секторе страны и представлены современные принципы микрокредитования в условиях коммерческого банка «Эсхата», отражающие становление и развитие сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: *сельхозпроизводители, финансирование, кредитование, кредитная организация, экономическая эффективность, сельское хозяйство.*

ANNOTATION

THE ROLE OF MICRO FINANCE IN AGRICULTURE BRANCH DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

This article discussed the role of microfinance in agriculture in Tajikistan: the modern principles of microfinance in the condition of the Bank of «Eskhata», which in is reflects the formation of the efficiency of agriculture enterprises.

Key words: *agricultural product producers, financing, credits organizations, economic efficiency, agriculture.*

ТДУ 338.431(575.34)

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ КАС ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Сатторов Ё.А., ассистент, Акрамов Ш., н.и.и., дотсент,
ДАТ ба номи Ш. Шохтемур**

Калидҳои калидӣ: *дастгирии давлатӣ, КАС, кишоварзӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, самаранокӣ.*

Дар шароити муосир давлат дар самти ҳалли муаммоҳо ва рушди соҳаҳои иқтисодӣ нақши калидиро иҷро мекунад. Яъне бо истифодаи фишангҳои идоракунии (кодекси, қонунҳо, стратегия, барномаҳо ва ғ.) ва ҷорабиниҳои дастгирии самаранок равандҳои муносибатҳои муҳими иқтисодиро танзим менамояд. То ин вақт оид ба самаранокӣ аҳамияти идоракунии давлатии соҳаҳои мубрами иқтисодӣ ва равандҳои муҳими дастгирии давлатии бахшҳои алоҳидаи онҳо, аз ҷумла соҳаи агросаноатӣ муҳаққиқони хориҷию ватанӣ далелҳои зиёд ва мушаххас пешниҳодҳо намудаанд.

Дар назария ва амалия оид ба даҳолати давлат ба бахши агросаноатӣ ақидаҳои мухталиф вучуд доранд. Гурӯҳе аз иқтисодчиён дар самти даҳолат ва назорати давлатӣ дар бахши агросаноатӣ муҳолиф буданд. Гурӯҳи дигар дар асоси омӯзиши қонуниятҳои муҳими иқтисодӣ дар бахши истеҳсолоти агросаноатӣ, баръакс таъкид менамоянд, ки бояд на танҳо фаъолияти бахши агросаноатӣ, балки тамоми соҳаҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлат ба танзим дароварда шаванд. Масалан, дар таҳқиқоти худ иқтисодчии рус Баутин В. самтҳои асосии самаранокӣ дастгирӣ ва идоракунии давлатии бахши агросаноатиро муайян намуда, таъкид мекунад, ки «...истеҳсолоти агросаноатӣ бояд доимо мавриди дастгирӣ ва идоракунии давлат қарор гирад [2, с. 25]». Нақши асосии дастгирии давлатии истеҳсолоти агросаноатӣ дар бунёди шароити рушди инноватсионӣ ва илмӣ-техникии зерсоҳаҳои бахши агросаноатӣ (корхонаҳои коркард, кишоварзӣ, таъминкунадагон ва ғ.), инчунин таъмини дараҷаи рақобатпазирӣ ва сифатнокии маҳсулоти озуқаворӣ инъикос меёбад.

Дастгирии давлатии бахши агросаноатии иқтисодиёт қисми таркибии идоракунии давлатӣ мебошад, ки метавонад тавассути маҷмӯи фишангҳо ва воситаҳои гуногун амалӣ гардонид шавад. Дастгирии давлатӣ дар бахши агросаноатӣ - ин механизми ташкили сиёсати устувори иқтисодӣ аз ҷисби низоми механизми иқтисодӣ бо мақсади нигоҳдории нархҳо (маҷмӯи механизмҳои барои баландбардории дараҷаи даромаднокии истеҳсолкунандагони маҳсулоти агросаноатӣ дар намуди қабули барномаҳои мушаххас ва субсидиякунонӣ) мебошад.

Зарурати дастгирии давлатии бахши агросаноатиро метавон чунин тавсиф намуд:

Якум. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва таҳқиқотҳои муосир исбот менамояд, ки рушди баҳши агросаноатӣ бе дастгирии давлатӣ дар шароити рақобати шадиди иқтисодӣ ғайриимкон аст.

Дуюм. Давлат бояд дар самти бақайдгирии ҳуқуқи моликияти истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва заминҳои таъиноти кишоварзӣ дошта кӯмак расонад. Инчунин барои беҳтар кардани ҳосилнокии ҳок лоиҳаҳои илмӣ-инноватсиониро татбиқ ва сармоягузорӣ намояд.

Сеюм. Давлат бояд низоми мониторинг, назорат, идоракунии давлатии таъминоти бехатарии озуқавориро дуруст ба роҳ монад. Инчунин, фаъолияти бозоршиносиро (маркетингӣ) дар бозорҳои маҳсулоти агросаноатӣ бо мақсади омӯзиши вазъи бозори молҳои ватанӣ ва қабули стратегияҳои самаранокро ба роҳ монад.

Чаҳорум. Ташаккули системаҳои инфрасохтор ва бунёди шаклҳои нави ташкилӣ - истеҳсоли дар баҳши агросаноатӣ бе иштироки давлат ғайриимкон аст.

Ба ақидаи мо мақсадҳои дастгирии давлатии баҳши агросаноатӣ инҳоянд:

- рушди мутаносиб ва баробарии шаҳр ва деҳот, ноил шудан ба муносибатҳои муносиби иқтисодӣ байни соҳаҳои муҳимтарини хоҷагии халқ;
- таъмини амнияти озуқаворӣ минтақаҳо;
- устуворкунии бозори озуқаворӣ дар минтақа;
- рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ, инчунин дар баробари ин таъмини мувозинат ва самаранокии рушди истеҳсолот дар баҳши агросаноатӣ дар минтақа;
- таъминоти талаботи ҳадди аксари мардум бо маҳсулоти ватанӣ.

Аслан нақши асосии давлат барои ташаккул ва рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллий ва баҳшҳои алоҳидаи он дар қабули санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва татбиқи барномаи стратегияи натиҷабархш зоҳир меёбад.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.12.2006, №516 “Барномаи рушди соҳаи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007-2015” таҳия ва қабул гардид. Ҳадафҳои асосии барномаи мазкурро пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳоли бо маҳсулоти хӯрокворӣ; таъмини кафолатноки бехатарии озуқаворию зиёд намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, тақмили санадҳои қонунгузорӣ, ҷиҳозонидани ташкилотҳои амалкунанда бо таҷҳизоти технологияи муосир, тавлиди навҳои нави маҳсулоти озуқаворӣ ва ҳавасмандкунӣ дар рушди саноати коркард ташкил меоданд.

Бо мақсади рушди зерсохторҳои баҳши агросаноатӣ, таъмини бозори дохилӣ бо маводи озуқаворӣ, таъмини саноати коркард бо ашёи хом, инчунин баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 22.02.2007, № 283 қабул гардид. Вазифаи асосии қонуни мазкур ба танзим даровардани муносибатҳо дар самти самаранок истифода бурдани субсидияҳо (кумакҳои молиявӣ) дар баҳши агросаноатии мамлакат мебошад. Мутобиқи қонуни зикр гардида Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳиятҳои зерин дорад:

- мақомоти ваколатдорро, ки фаъолияти субсидияро (кумаки молиявиро) назорат мекунад, муқаррар менамояд;
- рӯйхати истифодабарандагони субсидияро (кумаки молиявӣ) таҳия, тартиб ва маблағи умумии онро муайян мекунад;
- шакл ва тартиби пешниҳоди маълумотномаи ҳисобӣ ва маълумотномаи ҳисобии ҷамъбастиро муқаррар менамояд;
- вобаста ба зарурияти соҳа бо кадом мақсад истифода бурдани субсидияро (кумаки молиявиро) муайян мекунад;
- манфиати иқтисодии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро дар бозори дохилӣ ва берунӣ ҳимоя менамояд;

- такмили системаи таълим, тайёр намудани мутахассисони соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ва такмили тахассуси онҳоро таъмин менамояд;
- ба рушди илм ва фаъолияти навоарӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мусоидат менамояд [3].

Инчунин, чиҳати такмили қонунгузорӣ дар баҳши танзими фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, дастгирӣ баҳри устувор намудани ҳамкориҳои байни давлат ва баҳши хусусӣ, баланд бардоштани иқтидори соҳибкорон, дастгирии иттилоотии субъектҳои соҳибкорӣ, дастгирии субъектҳои соҳибкории истехсолкунандаи маҳсулот ва ё таъминкунандаи қор ва хизматрасонӣ, инчунин такмилдиҳии низоми қарздиҳӣ-молиявии дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2012 №201 “Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2012–2020 [1]” қабул ва мавриди амал қарор дода шуда буд. Барномаи мазкур ислоҳоти соҳаро дар 8 соли минбаъда ба нақша гирифта ва ба се марҳила (марҳилаи аввал - солҳои 2012-2014, марҳилаи дуюм - 2015-2017 ва марҳилаи сеюм - 2018-2020) ҷудо карда шуда буд. Марҳилаҳои зикршуда масъалаҳои муҳими ташакул ва рушди муттасили соҳибкориро фаро гирифта, дар ин давра дар доираи татбиқи онҳо чиҳати гузаронидани ислоҳоти қонунгузории танзимкунандаи соҳаи соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ як қатор тадбирҳо амалӣ карда шуданд.

Дар доираи татбиқи Барномаи мазкур ислоҳоти иқтисодӣ идома дода шуд, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.07.2014 №1107 “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” дар таҳрири нав, аз 28.12.2012 №907 “Дар бораи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ”, аз 19 март соли 2013 №944 “Дар бораи созишномаҳои сармоягузорӣ”, аз 15.03.2016 №1299 “Дар бораи сармоягузорӣ”, 25.12.2015 №1269 “Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор”, аз 03.07.2012 №859 “Дар бораи мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истехсолӣ”, аз 21.02.2018 №1505 “Дар бораи моратория ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истехсолӣ” ва якҷанд барномаву стратегияҳои соҳавӣ қабул гардида, ба як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, ки пурра барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ раवона карда шудаанд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 26.07.2014, № 1107 аз принципҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкорӣ, хусусиятҳои таҳия ва қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқие, ки манфиатҳои субъектҳои соҳибкориро ифода мекунанд, таркиб ёфтааст. Мутобиқи моддаи 4-и қонуни мазкур дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба воситаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли моликиятшон, бо роҳҳои зайл амалӣ гардонидида мешаванд:

- ҷудо намудани субсидия (кумаки молиявӣ) аз ҳисоби бучети давлатӣ;
- ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва грантҳо барои рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ [4].

Инчунин, бо мақсади дастгирии ҳамҷонибаи баҳши агросаноатӣ ва таъмини истиклолияти озуқаворӣ, истехсоли маҳсулоти нисбӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.03.2014, № 144 «Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардид. Аҳамияти асосии қабули консепсияи мазкур гузаштан ба усули инноватсионии рушди комплекси агросаноатӣ бо таҷдиди техника ва таҷҳизот, равандҳои технологӣ дар асоси рушди илм ва тавсияи таҷрибаи пешқадам, таъмини истифодаи васеи инноватсия; ташаққули инфрасохтори фаъолияти инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ зимни рушди мактабҳои афзалиятноки илмӣ, ҳам дар муассисаҳои амалкунандаи илмӣ ва илмию таълимӣ ва ҳам таъсиси корхонаҳои нави инноватсионӣ, институтҳои таҳқиқотии миллӣ ва байниминтақавии аграрӣ, консорсиумҳо ва дигар иттиҳодияҳои илмию истехсолӣ дар минтақаҳои кишвар мебошанд.

Дар СМР то давраи соли 2030 низ раванди таъминоти аҳоли бо маводи озукавории хушсифат яке аз ҳадафҳои муҳими миллӣ эътироф гашта, дар самти амалишавии чораҳои ташаккул ва рушди самараноки шаклҳои истеҳсолоти маҳсулоти истеъмоли дар минтақаҳои ҷумҳурӣ пайваста аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ тадбирҳои мушаххас андешида мешаванд.

Ба ғайр аз ин, ҷиҳати тақвияти ҳамкориҳо байни кишоварзон, ташкилотҳои истеҳсолкунандаву фурӯш ва ҷорӣ намудани беҳтарин стандартҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи кишоварзӣ нисбат ба сифати маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин, дастгирии соҳибкорӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва муҳайё намудани шароити мусоид барои субъектҳои соҳибкорӣ дар доираи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2019, №95 аз ҷониби Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалӣ намудани 300 рӯзи ислоҳот ҷиҳати дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия гардид. Тибқи ҳисоботҳои расмӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар доираи амалӣ намудани 300 рӯзи ислоҳот тадбирҳои зарурӣ дар самти тақмили қонунгузорӣ, аз ҷумла Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ, баланд бардоштани малакаи касбии соҳибкорон, ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон, содироткунандагон ва ҷорӣ намудани усулҳои нави пешбурди соҳибкорӣ, суръат бахшидан ба рушди муколамаи давлат ва бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузорӣ амалӣ карда шуданд” [5].

Солҳои охир дар самти дастгирии давлатӣ ва рушди бахши агросаноатии минтақаҳои ҷумҳурӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат тадбирҳои мушаххас амалӣ гашта истодааст. Бахши агросаноатӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими рушди иқтисодиёти давлатӣ ва минтақаҳои он эътироф шудааст. Аммо новобата аз татбиқи барномаҳо ва стратегияҳо муаммоҳои зиёди рушди бахши агросаноатӣ низ вучуд дорад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони соҳаи саноати кишвар мушкilot ва камбудии асосии соҳаи саноатро, аз ҷумла бахши агросаноатиро ибраз дошта, қайд намуданд, ки “... аз 127 корхонаи дар соли 2018 пурра аз фаъолият бозмонда 66 ғоизи онҳо низ ба саноати қорқард рост меояд. Ҳамин ҳолат дар 8 моҳи соли 2019 низ ба назар мерасад, ки боиси нигаронист. Ин дар ҳолат, ки ҳар сол дар кишвар даҳҳо қорхонаву қорғоҳҳои гуногуни истеҳсоли бунёд ва ба истифода супорида мешаванд. Ин, аз як тараф, аз қамтаҷрибагии соҳибқорон ва роҳбарони қорхонаву қорғоҳҳо, фарсудашавии технология ва норасоии воситаҳои молиявии арзон вобаства бошад, аз тарафи дигар, натиҷаи рақобати шадид ва номуқамал будани механизми маҳсусгардонии минтақаҳо мебошад. Бинобар ин, зарур аст, ки минбаъд қорҳо дар самти муайян намудани маҳсусгардонии истеҳсолии минтақаҳо, ташкили маҷмааҳои саноатӣ ва маҳсусан, агросаноатӣ барои ба роҳ мондани қорқарди пурраи наҳи пахта, пӯст, пашм, пилла, меваю сабзавот ва дигар ашёи хоми ватанӣ боқаром идома дода шавад” [6].

Умуман, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши агросаноатӣ яке аз бахшҳои қалидии иқтисодиёт эътироф шуда, инчунин барои ҳадафҳои стратегии мамлакат, аз ҷумла таъмини беҳатарии озуқаворӣ бо маҳсулоти босифат, саноатикунонии иқтисодиёт ва таъмини шуғли қурмаҳсул нақши муҳим мебозад.

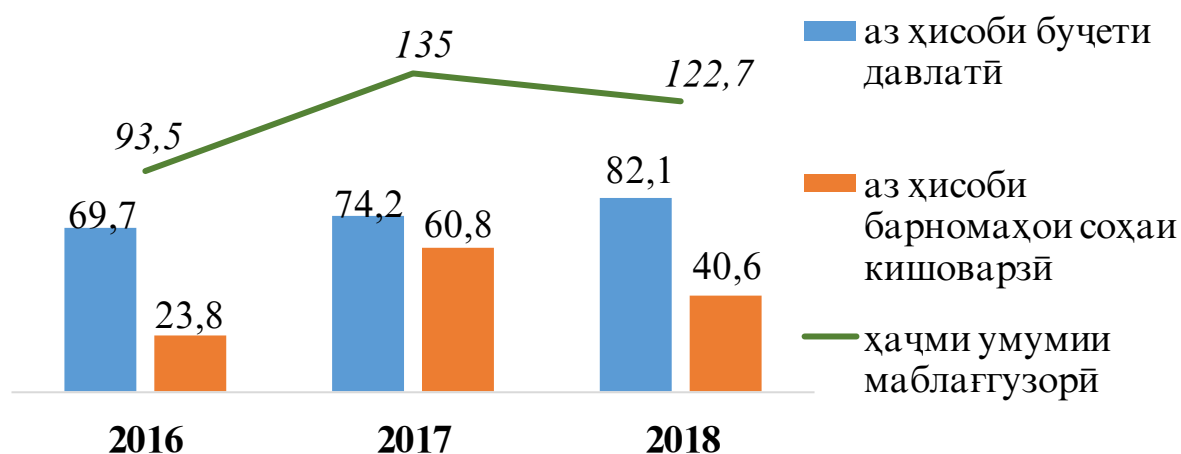
Дар асоси таҳлилҳои муқоисавии қадвал муайян гардид, ки дар давоми солҳои 2013-2018 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти агросаноатӣ 2,4 маротиба афзуда, аммо ҳиссаи он дар ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ қоҳиш ёфтааст. Ҷиҳати муайян сохтани ҳолат ва қараёни инкишофи истеҳсолоти маҳсулот дар бахши агросаноатии ҷумҳурӣ дар қадвал нишонҳандаҳои муҳими ин бахшро таҳлил намудем. Новобаста аз қамшавии шумораи қорхонаҳои ҚАС дар давоми солҳои 2013-2018 ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулот дар бахши агросаноатӣ 51% (2,5 млрд сомонӣ) афзудааст.

Ҷадвал - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии бахши агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2018

№	Нишондиҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2013, %
1	Иттехсоли маҳсулоти саноатӣ, млрд сомонӣ	10,0	10,5	12,2	15,1	20,0	23,9	2,4 ма- ротиба
2	Истехсоли маҳсулоти агросаноатӣ млрд./сом	4,9	4,6	4,8	5,2	6,7	7,4	151,0
3	Шумораи корхонаҳо	911	1067	1164	874	857	878	96,4
4	Шумораи миёнаи кормандон, хаз./наф	17,2	23,2	25,4	23,5	25,6	21,7	126,2

**Ҳисоби муаллифон дар асоси Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013-2018 // АОПҶТ - Душанбе, 2019.- С.16, 21, 28.*

Инчунин, дар соли 2018 ҳиссаи бахши агросаноатӣ дар соҳаи саноат 15,6% нисбат ба соли 2013 кам гаштааст, яъне агар дар соли 2013 36,1%-и маҳсулоти саноатӣ ба бахши агросаноатӣ рост омада бошад, лекин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 20,5% баробар шудааст.

**Ҳисоби муаллифон дар асоси “Маълумотнома оид ба маблағгузориҳои КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2016-2018”-и Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Расми 1. - Динамикаи маблағгузориҳои КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2018 (млн. сомонӣ)

Ҷиҳати рушди соҳаҳои агросаноатӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби бучети давлатӣ 1,7 млрд. сомонӣ равона гардидааст ва дар се соли оянда аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои молиявӣ барои рушди онҳо ҷудо намудани зиёда аз як миллиард сомонӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар навбати худ шартҳои муҳими ғайрифаъолиятӣ қараёни сармоягузорӣ дар бахши агросаноатӣ ин рушди устувор ва таъминоти самаранокии иқтисодии субъектҳои бахш аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ, корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва хӯрокворӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Дар асоси маълумотҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ташаккул ва рушди фаъолияти субъектҳои бахши агросаноатӣ дар соли 2018 дар ҳаҷми 122,3 млн. сомонӣ, аз ҷумла аз ҳисоби бучаи давлатӣ 82,7 млн. сомонӣ ҷудо карда шуд, ки 75%-и ҳаҷми умумии маблағгузориҳо дар соли 2018 ташкил намуд. Дар давраи солҳои 2016-2018 ҳаҷми умумии маблағгузориҳои бахши агросаноатӣ 31% (29,2 млн. сомонӣ) афзудааст. Умуман, аз рӯи таҳлилҳои муқоисавӣ расми 1 таъини солҳои охир субсидия (кумаки молиявӣ) аз ҳисоби бучети давлатӣ нисбат ба қисми сармояҳои хориҷӣ ва грантҳо барои рушди соҳаҳои бахши агросаноатӣ афзоиш ёфтааст, яъне аз 3/2 ҳиссаи маблағгузориҳо ташкил додааст. Гарчанде дар ҳамаи давра ҳаҷми умумии маблағгузорӣ афзоиш ёфта бошад ҳам, аммо ин нишондиҳанда 9% (12,3 млн сомонӣ) нисбат ба соли 2017 кам гаштааст.

Хулоса, дастгирии далалати рушди бахши агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- дастгирии натиҷаҳои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва инноватсионӣ дар самти ташаккул ва рушди системаҳои ташкилӣ-истехсолии намудҳои алоҳидаи маҳсулоти агросаноатӣ;

- ҷудо кардани субсидия ва пешниҳоди қарзҳои хурду миёнаи имтиёзнок барои рушди истеҳсолоти намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва оилавӣ;

- таъмини имтиёзҳои самаранок ва адолати андозӣ барои корхонаҳои хурд ва миёнаи қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои алоҳида бо дарназардошти шароити иқтисодӣ-иҷтимоӣ;

- таъмини шароити мусоид барои рушди фазаи сармоягузори мустақим ва ғайримустақими хориҷӣ дар самти ташкили корхонаҳои қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ.

АДАБИЁТ

1. Барномаи дастгирии давлатии соҳибқарӣ барои солҳои 2012–2020, №201 аз 30.04.2012 (шакли электронӣ) ММҚПҚТ http://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?showdetail=&sanadID=439
2. Баутин В. Совершенствовать инновационную деятельность в АПК // АПК:экономика, управление, 2003. - №1. - С 21 - 25.
3. ҚҚТ «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 22.02.2007, № 283 (шакли электронӣ) ММҚПҚТ http://mmk.tj/system/files/Legislation/241_tj.pdf
4. ҚҚТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибқарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26.07.2014, № 1107 (шакли электронӣ) ММҚПҚТ http://mmk.tj/system/files/Legislation/241_tj.pdf
5. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораравӣ амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://investcom.tj/300days/538-monitoringi-nashai-chorabinio.html>
6. Суханронии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо қорамандони соҳаи саноати кишвар.- Душанбе, 14.10.2019.
7. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2013-2018 // АОПҚТ - Душанбе, 2019.-С.16, 21, 28.

АННОТАЦИЯ

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ КАС ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола дастгирии давлатии рушди КАС дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ шудааст. Натиҷаи таҳлилҳо нишон додааст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ҷиҳати дастгирии давлатии рушди КАС чораҳои заруриро амалӣ гардонидани истодааст. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди КАС муайян гардидааст.

АННОТАЦИЯ

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА РАЗВИТИЯ АПК В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается государственная поддержка развития АПК Республики Таджикистан. Результаты анализов показали, что последние годы Правительство Республики Таджикистан реализует необходимые меры в сфере государственной поддержки развития АПК. Определены основные направления государственной поддержки развития АПК.

Ключевые слова: государственная поддержка, АПК, сельско-хозяйство, предпринимательская деятельность, инвестиции, эффективность.

ANNOTATION

THE STATE SUPPORT OF DEVELOPMENT THE AIC IN REPUBLICS TAJIKISTAN

In article is considered the state support development of agrarian and industrial complex of Republic Tajikistan. Results of analyses have shown that last years the Republic Tajikistan Governments realizes necessary measures in sphere of the state support AIC development. Defined the basic directions of the state support AIC development.

Key words: the state support, AIC, agriculture, enterprise activity, investment, efficiency.

УДК 338.24

САМАРАНОКИИ АХБОРИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАИ ФОНДҲОИ АСОСӢ ДАР КИШОВАРЗӢ

Каримова У.Р.-ассистенти кафедраи молия ва қарз дар КАС

***Калимаҳои калидӣ:** фондҳои асосӣ, соҳаи кишоварзӣ, самаранокӣ, фондбоздеҳӣ, фондҳои истеҳсоли, воситаҳои меҳнат, замин ва ғайраҳо.*

Дар шароити имрӯза тараққиёти соҳаи дилхоҳи иқтисодиёти истеҳсоли кишоварзиро бе истифодаи таҳлили саривақтии техникаи ҳисоббарор тасаввур кардан имкон нест. Инчунин дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ талабот ба тайёр намудани мутахассисони дорои донишҳои идоракунии истифодаи фондҳои асосии истеҳсолоти кишоварзӣ иқтисодӣ меафзояд. Имрӯзҳо мо ба иқтисодиёти бозорӣ гузашта, хориҷшавии тамоми шаклҳои онро дар ҷумҳуриамон мушоҳида намуда истодаем. Агар бозори имрузаро таҳлил кунем, мебинем, ки яке аз шаклҳои пешқадамтарини он - ин бозори асосии истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад.

Фондҳои истеҳсоли ҳамчун категорияи муҳими иқтисодӣ-иҷтимоӣ муносибатҳои байни одамонро дар қараёни истеҳсолот инъикос намуда, моҳияташон: - зимни иштироки ғайбӣ онҳо дар қараёни истеҳсолот ба таъмини талаботи рӯзафзуни аҳоли бо намудҳои муҳими маводҳои истеҳсоли зухур мекунад. Мувофиқи нақши иқтисодӣ, тарзи тақдире истеҳсол, аҳамият ва характери иштирокашон дар қараёни истеҳсолот фондҳои истеҳсоли ба фондҳои асосӣ ва васоати гардон тақсим мешаванд.

Баҳодиҳии пулии фондҳои асосӣ андозаи маблағгузориҳо барои бунёди онҳо инъикос карда, маблағи хӯрдашавиро, ки ба маҳсулоти тайёр гузаронида мешавад, муайян мекунад.

Дар шароити бозор фондҳои асосии кишоварзӣ бо намудҳои арзиши зерин баҳо дода мешаванд:

- пурраи баланси;
- пурраи барқароркунӣ;
- боқимондаи баланси;
- боқимондаи барқароркунӣ.

Арзиши пурраи балансии фондҳои асосӣ гуфта, арзиши то баҳодиҳии охирини онҳоро мегӯянд, яъне арзиши хариди онҳо бо назардошти хароҷотҳои кашонидан ва монтаж мебошад. Он барои баҳодиҳии самаранокии истифодабарии фондҳои асосӣ ва хӯрдашавии онҳо истифода карда мешавад.

Арзиши барқароркунӣ – ин арзиши фондҳои асосӣ баъд аз азнавбаҳодиҳӣ (переоценка) мебошад. Арзиши пурраи барқароркунӣ (Апб) бо роҳи зарб кардани арзиши балансии то азнавбаҳодиҳӣ (Аб) ба коэффитсиенти азнавбаҳодиҳӣ (Кп) муайян карда мешавад.

$$\text{Апб} = \text{Аб} \cdot \text{Кп}$$

Фондҳои асосӣ дар раванди истифодаашон дар зери таъсири хӯрдашавии ҷисмонӣ ва маънавӣ қисми арзиши худро гум мекунанд. Бинобар арзиши балансии боқимонда муайян карда мешавад.

Дар қараёни истеҳсолоти кишоварзӣ омӯзиши сохтори фондҳои асосии аҳамияти муҳимро доро мебошад. Сохтори фондҳои асосӣ таносуби ғайбӣ арзиши намудҳои алоҳида ё гурӯҳи фондҳо дар арзиши умумии онҳо инъикос менамояд. Дар ин радиф сохтори соҳавӣ ва технологияи фондҳои асосиро ҷудо мекунанд. Сохтори соҳавӣ ин вазни қиёсии фондҳои асосии истеҳсоли соҳаҳои растанипарварӣ ва ҷорводорӣ дар арзиш умумии фондҳои асосии хочагӣ (корхона) мебошад. Сохтори технологӣ - ҳиссаи гурӯҳҳои гуногуни фондҳои асосии истеҳсолиро аз руи аломатҳои технологӣ ё саҳми намудҳои алоҳидаи фондҳо дар дохили ягон гурӯҳи муайяни фондҳои асосӣ тавсиф мекунад.

Суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулот, баландбардории самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ дар дараҷаи муайян аз таъмин будани соҳа бо фондҳои асосӣ вобаста мебошад. Вале агар корхонаи кишоварзӣ бо фондҳои асосии истеҳсолӣ ба қадри имкон таъмин набошад, он гоҳ амалиёти муҳими технологи дар муҳлаташон иҷро нагардида, меҳнатгунҷоиш афзояд ва харочотҳои модди-пули барои истеҳсоли воҳиди маҳсулоти зарур зиёд мешаванд.

Ба таркиби фондҳои асосии истеҳсолӣ воситаҳои дохил мегарданд, ки дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ иштироки бевосита доранд. Ба фондҳои асосии ғайриистеҳсолӣ хонаҳои истиқоматӣ, театрҳо, хонаҳои маданият, мактабҳо, муассисаҳои томактабӣ, нуқтаҳои тиббӣ ва дигар объектҳои таъиноти иҷтимоидошта дохил мегарданд.

Ҷумҳурии мо ба қатори кишварҳое дохил мешавад, ки заминҳои киштбоб кам дорад. Масоҳати умумии замини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди маъмурӣ 14255,4 ҳазор гектарро ташкил медиҳад, ки аз он 742051 гектараш заминҳои обӣ мебошад. Дар ҳулосаи мазкур оид ба бурду бохт, камбудию роҳҳои рафъи он чанд нуқтае ёдоварӣ намуданро зарур шуморидем.

Ҷумҳурии мо ба вучуди камзамин буданаш бояд масъалаи пурсамар ва оқилона истифодабарии захираҳои заминро пурра ба роҳ монад. Ҳарчанд аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қонунҳо оид ба замин қабул шуда бошанд ҳам, имрӯзҳо қисме аз заминҳои киштбоби соҳа аз гардиши кишоварзӣ дур мондаю ба шӯршавӣ ва эрозия дучор шудаанд. Ҳол он, ки иқлиму боду ҳаво ва заминҳои ҳосилхези ҷумҳуриамон имкон медиҳад, ки дар ҳолати истифодаи дурусти замин метавон натиҷаҳои дилхоҳ ба даст овард. Махсусан Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар воҳурӣ бо меҳнаткашони ҷумҳурӣ оид ба истифодаи оқилонаи замин таъкидҳо намуда, қайд карда буд, ки дар заминҳои кишварии мо ҳатто имконияти дар як мавсим то чаҳор ҳосил рӯёндан вучуд дорад.

Бояд қайд кард, ки дар ҷумҳурӣ дар бахши истифодаи замин проблемаҳо ниҳоят зиёданд. Яке аз ин проблемаҳо таназзули замин дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Мувофиқи маълумотҳои айни ҳол қариб 80 ҳазор гектар заминҳо аз гардиши кишоварзӣ бароварда шудаанд. Аз замин ба даст овардани маводи ғизоӣ дар муқоиса бо гирифтани он тавассути нуриҳои маъданӣ 5-маротиба бартарият дорад. Низоми мелиоративӣ қорношоям гардида, майдони шӯразамин меафзояд. Инчунин, яке аз омилҳои асосии таназзули заминҳои кишт аз олуда гардидани замин бо тухми алафҳои бегона ва барангезандагони касалии растаниҳо мебошад.

Аз нигоҳи иқтисодӣ барқарорсозии чунин заминҳо нисбат ба азхудкунии заминҳои нав муфидтар аст. Масалан, мутобиқи меъёрҳои калонкардашуда (бо нархҳои муқоисашавандаи соли 1983) сармоягузориҳои қиёсӣ барои аз худ намудани заминҳои нав барои як гектар 25,8 ҳазор сомонӣ баробар аст, ҳол он, ки барои беҳбудии ҳолати мелиоративӣ ҳамагӣ 8,2 ҳазор сомонӣ/гектар, бозсозӣ ва таҷдиди шабакаи обёрӣ 9,2 ҳазор сомонӣ/гектар, обшустии ҳок 1,1 ҳазор сомонӣ/гектар ва барои баланд бардоштани сатҳи таъминот бо об 2,1 ҳазор сомонӣ/гектар тақозо менамояд. Агар ба инобат гирифта шавад, ки дар солҳои аввали ҳосилнокии заминҳои нав чун қоида камтар аст, пас дар шароити камзаминӣ аз нигоҳи иқтисодӣ мувофиқи мақсад будани барқарорсозӣ ва ба гардиши кишоварзӣ баргардонидани заминҳои кишти бекорхобида баръало мегардад.

Проблемае, ки имрӯз дар кишоварзӣ боиси нигаронист, ин ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ мебошад. Оид ба ин масъала мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.07.2005 №236 ва фармони Вазири мелиоратсия ва захираҳои об аз 30.07.2005 №163 дар соли 2007 чорабиниҳои мелиоративӣ гузаронида шуда буд. Аммо таҳлили маълумотҳои кадасткӣ дар соли гузашта медиҳад, ки гарчанде, ки чорабиниҳои мелиоративӣ гузаронида шуда бошад ҳам, дар бисёр қисмҳои мавзёҳои заминҳои обёришавандаи ҷумҳурӣ вазъи мелиоративӣ мураккаб гардида, миқдори заминҳои ғайриқаноатбахш 42 ҳазор гектарро ташкил медиҳад.

Барои беҳтар гардонидани ҳолати мелиоративии заминҳо ва оқилона истифода бурдани он яке аз масъалаҳои муҳими Барномаи давлатии экологӣ аст. Барои ҳалли он аз ҷониби вазорату идораҳои масъул корҳои муайяне ба анҷом расонида шудаанд. Яке аз тадбирҳои аввалини барномаи мазкур таҳияи лоиҳаи азхудкунии (рекултивизатсия) заминҳои нав мебошад, чунки суръати азхудкунии заминҳои нав дар ҷумҳурӣ дар солҳои охир дар муқоиса бо соли 1991 чандин маротиба – аз 12 то 0,9 ҳазор гектар дар як сол ва аз ин ҳам камтар гардида истодааст. Масалан, дар тӯли солҳои 1970-1990, яъне дар давоми 20 сол наздики 290 ҳазор гектар заминҳои нав аз худ карда шуда бошанд, дар давоми 18 соли истиқлолият ҳамагӣ 5,38 ҳазор гектар заминҳо аз худ карда шудаанду ҳалос, ҳол он ки теъдоди аҳоли сол то сол меафзояд.

Аз ин рӯ, суръати азхудкунии заминҳои нав бояд барқарор гардида, ҳамасола ба истифода додани 10-15 ҳазор гектар майдонҳои заминҳои обёришаванда бояд нигоҳ дошта шаванд. Бо вучуди ин, дар ҷумҳурӣ бо сабабҳои гуногун дар соҳаи кишоварзӣ ҳар сол аз 4 то 8 ҳазор гектар заминҳои обёришаванда истифода бурда намешаванд. Майдонҳои зиёди заминҳои обёришавандаи истифоданашаванда дар мавзёҳои қорами вилояти Сугдӣ Хатлон бештар ба мушоҳида мерасад, ки ҳамасола аз 4 то 6 ҳазор гектар ва беш аз он заминҳои обёришаванда, инчунин то 3,4 ҳазор гектар майдонҳои заминҳои кишоварзӣ барои истехсоли маҳсулот истифода нагардидаанд. Дар маҷмӯъ, мувофиқи баъзе маълумотҳо соли гузашта аз 742051 гектар заминҳои обёришаванда 8,1 ҳазор гектараш истифода нашудааст.

Иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои амалӣ гардонидани Барномаи давлатии экологии ҚТ» оид ба масъалаҳои беҳтар намудани ҳолати экологии захираҳои замин дар ҷумҳуриро наметавон мансуб арзёбӣ кард. Зеро пешниҳодҳои дар он дарҷшуда роҷеъ ба бартараф намудани камбудии аз ҷониби баъзе вазорату кумитаҳои дахлдор амалӣ нагардидаанд.

Проблемаи дигар дар бахши истифодаи самараноки замин он аст, ки на ҳамаи роҳбарони хоҷагии кишоварзии ҷумҳурӣ ба қоидаҳои коркарди замин ошноянд ва дар натиҷаи истифодаи нодурусти қоидаҳои гидро ва агротехникӣ заминҳо ҳосили дилхоҳ намедиханд. Ин нуктаро Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли гузашта равшан арзёбӣ намуданд: «Яке аз проблемаҳои асосӣ ки имрӯз дар соҳаи кишоварзӣ вучуд дорад, ин тақсимои ноодилонаи замин мебошад. Замин бояд пеш аз ҳама ба шахсе дода шавад, ки истифодаи мақсаднок ва самараноки онро таъмин карда тавонад.»

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ проблемаҳои нодуруст обёрӣ кардани заминҳои кишт, аз меёр зиёд истифода кардани нуриҳои маъданӣ, кишти доимии як намуди зироат, ки заминро беқувват карда, ҳосилнокии онро паст месозад, аз нав шӯсташавии заминҳо ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Истифодаи барзиёди нуриҳои маъданӣ ва нодуруст ба роҳ мондани обёрӣ ба шӯршавии заминҳо оварда мерасонад. Кишоварзон барои баланд бардошани ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ ва барои ҳифзи он аз ҳашаротҳои зараррасон нуриҳои маъданӣ ва ҳар гуна заҳрохимикатҳоро сол то сол истифода мебаранд. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ ба шӯршавии хок ва нобуд шудани як қатор намудҳои микроорганизмҳои дар хок мавҷудбуда оварда мерасонад, ки ин дар навбати худ ба як қатор чараёнҳои дар хок амалишударо вайрон мекунад. Нодуруст татбиқ намудани тадбирҳои агротехникӣ ва обёрӣ ҳам ба заминҳои кишт зарар мерасонад ва оҳиста-оҳиста қабати ҳосилхезии онро вайрон мекунад, ки ин дар маҷмӯъ ба пастшавии ҳосилнокии заминҳо оварда мерасонад.

Бояд вазорату кумитаҳои дахлдор оид ба замин масъул бошанд, ки замин ҳамчун воситаи асосии истехсолоти самаранок истифода бурда шавад.

АДАБИЁТ

1. Носиров Р.Н., Самандаров И.Х., Мирзоев Т.М., Шукуров И.Ш. Ташкили истехсолоти кишоварзӣ.-Душанбе: Маориф, 2007.
2. Ашуров И. С. Омори кишоварзӣ.-Душанбе: Ирфон, 2006.-215с.
3. Вохидов В.В. Таджикистан: Проблемы модернизации сельского хозяйства. -Душанбе, 2007.-414с.

4. Тағоев Ҷ. Ҳ. Иқтисоди кишоварзӣ.-Душанбе: Ирфон, 2005.-273с.
5. Қаюмов Н.Б. Иқтисодиёти Тоҷикистон-стратегияи тараққиёт.-Душанбе, 2004, 2005, 2006,2007.-147с-гӣ.
6. Исломов С., Файзалов А. Таърихи иқтисодии мамлакатҳои хориҷӣ.-Душанбе: Матбуот, 2003.-391с.
7. Шарифов А.Ф., Чумаев Ҳ.М. Дастури мухтасари фермер.-Душанбе, 2006.-22с
8. Шералиев Э.Н. Земельная реформа-основа аграрных преобразований.-Душанбе: Ирфон, 2004.-175с.
9. Тағоев Д.С. Сиёсати аграрии Тоҷикистон.-Душанбе: Ирфон, 2001.-312с.
10. Давлатов Қ.Қ. Дехканские (фермерские) хозяйства: проблемы становления и перспективы развития.

АННОТАЦИЯ

САМАРАНОКИИ АХБОРИ ИҚТИСОДИИ ИСТИФОДАИ ФОНДҲОИ АСОСӢ ДАР КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба фондҳои асосӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ аз миқдори зиёди воситаҳои гуногуни меҳнат таркиб ёфтаанд. Вобаста аз аҳамияти функционалиашон дар ҷараёни истеҳсолот фондҳои асосиро ба фондҳои асосии истеҳсоли ва фондҳои асосии ғайриистеҳсолӣ маълумотҳои сахтӣ оварда шудааст

АННОТАЦИЯ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НОВОСТЕЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ФОНДОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Данная статья о основных средствах на сельскохозяйственных предприятиях состоит из большого количества различных средств труда. В зависимости от их функционального значения в производственном процессе основные средства включаются в состав основных средств производства и основных средств непроизводственного назначения.

Ключевые слова: основные средства, сельское хозяйство, эффективность, сбор средств, производственные фонды, средства труда, земля и др.

ANNOTATION

EFFICIENCY OF ECONOMIC NEWS USE OF FUNDAMENTAL FUNDS IN AGRICULTURE

This article on fixed assets in agricultural enterprises consists of a large number of different means of labor. Depending on their functional significance in the production process, fixed assets are included in the fixed assets of production and fixed assets of non-production.

Key words: fixed assets, agriculture, efficiency, fundraising, production assets, labor, land, etc.

ТДУ 90.555.77.88.

ТАҲЛИЛИ ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ АМАЛКУНАНДАИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИЁТ

Тураев Ф.Р.- ассистенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: лоиҳа, сармои асосӣ, сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, фазаи сармоягузорӣ, иқтисодиёт.

Мафҳуми «лоиҳа» дар амалияи ҳаррӯзаи мо низ ҷорӣ шуда истодааст. Агар пештар ягон лоиҳаи ҷиддӣ бе асосноккунии ҷидди техникаи-иқтисодӣ ва барномаи иҷроӣ тасдиқ ва қабул карда намешуд, пас, ҳоло лоиҳаҳо ҳамчун ивазкунандаи барнома ва асоснокии иқтисодии мақсад ва имкониятҳои соҳибкор бояд талаб карда шаванд. Талабот ба лоиҳаҳо аз тарафи соҳибкорон ҳар чӣ бештар эътироф ва мақбул доништа шуда истодааст.

Ин маънои онро дорад, ки таҳти лоиҳа план-барномаи иҷрокунии аҳднома ва дар ин асос гирифтани ғоидаро мефаҳманд. Бо ибораи дигар, ин маҷмӯи ҷорабиниҳо, амалиётҳо ба таври планӣ ташаққуфта мебошад, ки барои ба даст овардани натиҷаҳои мақсади дар пеш гузошташуда равона карда шудааст.

Лоиҳаи сармоягузорӣ – ин асосноккунии иқтисодӣ мувофиқи мақсад, ҳаҷм ва муҳлати маблағгузорӣ, ҳуҷҷатгузори зарурии лоиҳаҳо, ки мутобиқи қонунгузорӣ

коркардашуда ба тартиби стандартии муқарраршуда тасдиқ карда шудааст. Лоиҳаи сармоягузорӣ ба маънои умумӣ ҳама гуна гузориши сармоя ба муҳлати муайян ва бо мақсади гирифтани даромад ҷаҳида мешавад.

Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, агенти содирот якҷоя бо роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо ҷиҳати баланд бардоштани малакаи соҳибкорон дар самти омода намудани нақшаҳои пешбурди ҷаҳида мунтазам ҷораҷӯӣ намуда, баҳри пешрафти соҳаҳои иқтисодиёт ҳамкорихоро вусъат баҳшида истодаанд.

Баҳри дар амал табиқ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар асоси мавҷуд будани ашёи хоми ватанӣ ва пешниҳоди онҳо ба сармоягузoron бояд дар назди Корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷикинвест»-и Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ бо ҷалби мутахассисони баландихтисоси дохиливу хориҷӣ воҳиди алоҳидаи қарордодӣ таъсис дода шудааст. Бо заҳмат ва талошҳои бевоситаи Ҳукумати мамлакат дар панҷ соли охир бо ширкатҳои сармоягузории хориҷӣ ва ватанӣ 14 созишномаи сармоягузорӣ ҷиҳати ҷалби сармояи мустақим ба маблағи беш аз 14 миллиард сомонӣ ба имзо расонида шудааст, ки бо татбиқи онҳо 20 корхонаи нави истеҳсоли бунёд карда мешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сармоягузорӣ тақондихандаи муҳими муносибатҳои молиявӣ ба шумор рафта, дар шароити имрӯза пешрафти тараққиёти соҳаҳои иқтисодро бидуни сармоягузорӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармоягузории соҳаҳои иқтисодиёт ҳамчун воситаи асосии саноатикунонии босуръат таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, дар самти беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро амалӣ карда истодааст. Дар солҳои 2013-2019 ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар 57,3 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардидааст, ки қариб 30 миллиард сомони он сармояи мустақим мебошад.

Тибқи санадҳои қабулшуда ҷалби сармояи хусусӣ бояд афзоиш ёфта, соли 2020 ҳиссаи он нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 10 фоиз расонида шавад. Гуфтаҳои дар боло зикршуда ба он далолат менамоянд, ки танҳо дуруст ба роҳ мондани сиёсати сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба рушди иқтисодиёт таъсири мусбат расонад.

Солҳои 2013-2019 барои амалисозии афзалиятҳои дар барномаҳои муайяншуда 80 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ татбиқ гардида, ба иқтисодиёти мамлакат зиёда 13,2 миллиард сомонӣ сармояи давлатӣ равона карда шудааст.

Татбиқи амалигардии лоиҳаҳои сармоягузории давлатӣ дар кишвар рӯ ба рушд дорад. Ҳоло дар кишвар 66 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ амалӣ шуда истодааст, ки маблағи умумии онҳо 32,4 миллиард сомониро ташкил медиҳад.

Аз маълумоти омили расмӣ бармеояд, ки дар муддати 10 соли охир ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми беш аз 33 млрд. сомонӣ сармояи мустақими хориҷӣ ворид гардида, қисми бештари он ба рушди соҳаҳои энергетика, алоқа, сохтмон, кишоварзӣ, истихроҷу коркарди канданиҳои ғойаданок ва бунёди инфрасохтор равона шудааст. Маҳз рушди соҳаҳои воқеӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, ҷалби сармояи мустақим ва воридоти технологияҳои нави инноватсионӣ имкон медиҳад, ки раванди саноатикунонии мамлакат таъмин гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва шумораи ҷойҳои нави корӣ мунтазам афзоиш дода шавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои миллии хешро дар Барномаи давлатии сармоягузориҳо муайян намудааст ва ҷаҳидаи худро ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ва қомеъ гардидан ба ҳадафҳои рушди оянда равона карда истодааст.

Солҳои охир дар ҷаҳидаи сармоягузорӣ диғаргуниҳои мусбат мушоҳида карда мешавад. Ҳаҷми маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ дар панҷ соли охир зиёда аз 4 маротиба афзуд. Дар ҷумҳурӣ барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва зиёд гардидани сармоягузории хориҷӣ қорҳои зиёде анҷом дода шуда, дар ин самт диғаргуниҳои кулӣ ба амал омадаанд. Барои расидан ба ин мақсад қор зарур аст, ки

низоми нави рушди босуботи иқтисодии ба ҷалби сармоягузори дохиливу хориҷӣ, тараққиёти босуръати саноат, кишоварзӣ ва такмили баҳши молиявӣ асосёфта ро оғоз намоем ва вусъат диҳем.

Дар соли 2020 ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар ҳаҷми 1878,4 млн доллари ИМА ҷалби сармояи хориҷӣ пешбинӣ шудааст (ҷадв.1).

Аз маблағҳои дар ин давра пешбинигардида 220 млн. долл. ИМА қарз, 260 млн. долл. грант, 900 млн. доллари ИМА ва 498,4 млн. доллари ИМА дигар сармоягузориҳои хориҷӣ (Дигар қарзҳо аз ҷониби банкҳо ва ҶДММ Тоҷикистон ҷалбшаванда, қоғазҳои қимматнок ва дигар сармоягузориҳои бебозғашт, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ дар ҳудуди кишвар татбиқ мешаванд) ташкил хоҳад дод.

Ҷадвали 1 - Ҷалби сармояи хориҷӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳо (ҳазор олл.ИМА)

Соҳа	2020
Кишоварзӣ	45 600,00
Ирригация ва обтаъминкунии деҳот	26 700,00
Обтаъминкунӣ ва системаи канализация	32 600,00
Энергетика	449 020,00
Нақлиёт	138 700,00
Маориф	88 700,00
Нигоҳдории тандурустӣ	36 480,00
Саноат	350 000,00
Сохтмон	32 000,00
Хизматрасонии алоқа	88 000,00
Фаъолияти банкӣ	34 000,00
Мултисектор ва секторҳои дигар	556 600,00
Ҳамагӣ	1 878 400,00

Аз маълумоти ҷадвал бармеояд, ки ҷалби сармояи хориҷӣ дар ҷумҳуриамон сол то сол меафзояд. Ҷадвали мазкур шаҳодат аз он медиҳад, ки сармояҳои хориҷӣ бештар ба соҳаҳои энергетика (23,9 %) ва саноат (18,6 %) бештар мебошад. Ҳамин тариқ ҳангоми ҷалби маблағҳои хориҷӣ бояд ҳукуку манфиатҳои соҳибкорони миллий дар назар гирифта шаванд ва барномаи махсус оиди ҷалби сохтори соҳавии маблағгузориҳои хориҷӣ аз тарафи давлат ташкил карда шаванд зеро ҷалби зиёди маблағҳои хориҷӣ метавонад соҳаҳои асосии ҷумҳуриро аз зери назорати худ (мамлакатаи қабулкунанда) дур намояд ва онҳо (мамлакатаи таъмикунанда) соҳаҳои асосиро ҳамчун таъминкунандагони ашёи хом истифода баранд ва соҳиби фоидаи максималӣ гарданд.

Бо мақсади гурӯҳбандии лоиҳаҳо ҳар лоиҳаи сармоягузорие, ки дар доираи ҳуҷҷати БДС таҳия мегардад, бо рамз ишора карда шудааст. Рамзҳо аз се ҳарфи бо алифбои англисӣ ишорашуда иборатанд, ки баъди онҳо ду адад ҳамроҳ мегардад. Ихтисороти иборат аз се ҳарф гурӯҳи соҳаро муайян намуда, дар ҷадвалҳои ҷамъбасти ба соҳаҳо мутобиқаткунанда мураттаб гаштаанд.

Сарфи назар аз саҳми назарраси баҳши аграрӣ ба ММД ва даромади бучет дар сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ, хароҷоти ҳарсолаи давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ ҳанӯз ҳам паст аст. Ин маълумот аз рӯи сармоягузориҳои ҳарсолаи давлатӣ дар соҳаи кишоварзӣ тасдиқ карда шудааст, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Бояд қайд намуд, ки агар давлат ба иқтисодиёти муътадил ва қавӣ манфиатдор бошад, пас он бояд дар сатҳи қонунгузорӣ ва иҷроия фазаи мусоиди сармоягузорӣ фароҳам овардан лозим аст. Рушди муътадили иқтисодиёти ҳар як давлат бе татбиқи фаъолияти сармоягузорӣ номумкин аст.

**Ҷадвали 2 -Хароҷоти ҳарсолаи давлатӣ ба соҳаи кишоварзӣ (ҳамаи вазорату идораҳо д
ар ҳаз. сомонӣ)**

№	Солҳо	2005	2006	2017	2018	2019	2020
	Намуди хароҷот						
1	Хароҷот ба соҳаи кишоварзӣ (номиналӣ)	31600,0	41400,0	583400,0	676081,0	915409,0	785462,0
2	Хароҷот ба соҳаи кишоварзӣ (воқеӣ)	31601,0	41402,0	583401,1	676081,0	915409,0	-
3	Бо % аз маблағи умумии хароҷоти буҷет	3,4%	3,2%	2,9%	3,1%	3,7%	3,0%

Сарчашма: Агенсии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Барои бахши аграрии иқтисодиёт, ки дар бухрони иқтисодӣ қарор дорад, сармоягузорӣ, пеш аз ҳама барои, устуворӣ эҳёшавӣ ва инкишофи он зарур аст. Сармоягузориҳо рушди иқтисодиро дар истеҳсолоти кишоварзӣ қаблан муайян мекунанд ва дар рушди соҳибқории аграрӣ нақши муҳим мебозанд. Бинобар ин, сиёсати давлатии сармоягузории мутавозин ва барқашкардашуда дар соҳаи кишоварзӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ аз ҳама муҳим мебошад.

Бояд қайд кард, ки ҷалби лоиҳаҳои сармоягузорӣ бевосита ба рушди иқтисодиёт, иҷтимоиёти давлат ва ноил гардидан ба самарҳои манфиати умум дар соҳаҳои иқтисодиёт нигаронида шуда, таъсири худро мерасонанд. Чуноне, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар, яке аз баромадхояшон қайд карда буданд, ки пешравиҳои иқтисодиётро бе муносибат бо дигар давлатҳо, ҷалби сармоягузориҳои давлатӣ ва хориҷӣ тасаввур кардан мумкин нест. Аз ҳамин лиҳоз, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд барномаҳои давлатиро оид ба ташкили фазои сармоягузорӣ ва ҷалби онҳо зиёд намояд, ки тавонад тақдирӣ ба рушди иқтисодиёти кишвар расонад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати сармоягузорӣ ва сиёсати дарҳои кушодро барои ҳамаи сармоягузoron вобаста ба талаботи имрӯза, яъне замони муосир ва ҷавобгӯ ба стандартҳои ҷаҳонӣ ба роҳ монда аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи инвестицияҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 10.03.1992, №554
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 28 июни соли 2011, № 723
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», 12 майи соли 2007, №260
5. Агенсии миллии иттилоотии «Ховар». www.khovar.tj
6. Агенсии омори назди Президенти ҶТ (www.stat.tj)
7. Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ғимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, 29 декабри соли 2012, № 755
8. Олимов А.Х., Шукуров И.Ш., Бобоев А.А. Молияи кишоварзӣ. Васоити таълимӣ- Душанбе, 2015

АННОТАТСИЯ

ТАҲЛИЛИ ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ АМАЛКУНАНДАИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузории соҳаҳои иқтисодиётро ҳамчун воситаи асосии саноатикунонии босуръат таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, дар самти беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро амалӣ карда истодааст. Дар солҳои 2013-2019 ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар 57,3 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардидааст, ки қариб 30 миллиард сомони он сармояи мустақим мебошад.

Аз таҳлилҳо чунин бармеояд, ки сармоягузoronи дар ҷумҳуриамон фаъолиятдошта, шумораашон нисбат ба солҳои пештара хеле зиёд шудааст ва онҳо маблағҳои калонро ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузоштаанд ва барои боз ҳам зиёд намудани шумораи онҳо аз ҷониби Ҳукумат чораҳои зарурӣ андешида мешавад.

АННОТАЦИЯ

АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЕ СУЩЕСТВУЮЩИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПРОЕКТЫ В ОТРАСЛЯХ ЭКОНОМИКИ

В последнее годы в инвестиционной активности произошли положительные изменения. За последние пять лет капитальные вложения увеличились более чем в четыре раза. В стране многое сделано для улучшения инвестиционного климата и увеличения иностранных инвестиций, и в этой сфере произошли радикальные изменения. В настоящее время в Республике Таджикистана существует инвестиционная политика, отвечающая требованиям современности и отвечающая международным стандартам.

Ключевые слова: проект, основная капитал, инвестиция, финансирование, инвестиционный климат, экономика.

ANNOTATION

Тураев Ф.Р.- IN RECENT YEARS, THE HAVE BEEN POSITIVE CHANGES INVESTMENT ACTIVITY

Over the past five years, capital expenditure have more than quadrupled. Much has been done in the country to improve the investment, and radical change have taken place in this area. At present, the Republic of Tajikistan has an investment political that meets the requirements of modernity and replies international standards.

Key words: project, fixed capital, investment, financing, investment climate, economy.

ТДУ 338.439(575.3)

АРЗЁБИИ ДАРАҶАИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ

Доутова А. Р. докторанти PhD-и ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.

Калимаҳои калидӣ: амниятӣ озуқаворӣ минтақа, меъёрҳои баҳодихӣ, амниятӣ озуқаворӣ, дастрасии иқтисодӣ, озуқаворӣ, худтаъминкунӣ.

Таъминӣ амниятӣ озуқаворӣ яке аз самтҳои муҳими стратегии сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Аз ин рӯ Ҳукумати мамлакат пайваста баҳри таъминӣ аҳоли бо ғизои солим чораҳои мушаххас ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда меандешанд.

Арзёбии амниятӣ озуқаворӣ, чун қоида, дар сатҳи макроиқтисодӣ гузаронида мешавад, аммо омилҳо ва шароити таъминоти он дар сатҳи минтақавӣ иқтисодиёт асосан ташаккул меёбанд. Тафовут кардани минтақаҳои Тоҷикистон аз нигоҳи сатҳи зиндагӣ ва тақсмоти нобаробари даромади аҳоли, рушди соҳаи кишоварзӣ ва коркарди маҳсулоти он зарурати арзёбии сатҳи амниятӣ озуқаворӣ минтақаворо барои муайян кардани тадбирҳои самараноки сиёсати кишоварзӣ барои нигоҳ доштани сатҳи қофӣ амниятӣ озуқаворӣ минтақавӣ пешниҳод менамояд.

Шароити табиӣ ва иқлимӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ғалладонагӣ, сабзавот, зироатҳои полизӣ ва мевагӣ парвариш карда мешавад. Дар сохтори маҳсулоти кишоварзӣ тақрибан 74% ба растанипарварӣ, 26% маҳсулоти чорводорӣ рост меояд. [2, с. 178, 209].

Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 31 августи соли 2018 қарар дар бораи меъёрҳои физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ ба ҳар як нафар аҳоли ба имзо расид ва аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Меъёри тавсиявии физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳолии кишвар” тасдиқ гардидааст. Ҳамин тариқ, тибқи меъёрҳои истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ, ки ба талаботи истеъмоли ғизои солим ҷавобгӯ мебошанд, чунин аст: [1].

**Ҷадвали 1 -Меъёрҳои тавсияи физиологӣ истифодаи маҳсулоти асосии
озукаворӣ ба ҳар як сари аҳолии маиладат**

Номи маҳсулот	Дар як шабо- наӯз,грамм	Дар як моҳ, кг	Дар як сол, кг
- гӯшт ва маҳсулоти гӯшӣ	111,9	3,4	40,8
- нон ва маҳсулоти нонӣ	404,7	12,1	147,7
- моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ	24,6	0,7	9,8
- шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
- рағани растанӣ	46,2	1,38	16,6
- қанд, азҷумла маҳсулоти қаннодӣ	54,8	1,6	20
- сабзавот ва полизӣ	455,0	13,7	166,7
- мевачот, буттамева ва ангур	340,0	10,2	124
- картошка	252,0	7,6	92
-тухм(дона)	0,5	15,0	180,0
- чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31 августи соли 2018, №451

Барои арзёбии сатҳи худтаъминкунии озукавории ҷумҳурӣ бо маҳсулоти кишоварзӣ,(ғаладонагӣ, картошка, сабзавот ва полези, мева ва буттамевагӣ, шир ва тухм) мо коэффитсиенти худтаъминкунии (Кс) истифода мебарем, ки ин дараҷа талаботи аҳолиро ба намудҳои гуногуни маҳсулоти ҳурукворӣ тавассути истеҳсоли маҳаллӣ пурра қонеъ мекунад [3, с. 7].

$$K_c = \frac{q}{n \cdot q_p} \text{ ки дар ин ҷо,}$$

Кс - коэффитсиенти худтаъминкунии;

q - ҳаҷми воқеии истеҳсоли маҳсулоти ҳурукворӣ дар минтақа;

n-аҳолии минтақа;

q_p - меъёрҳои физиологӣ истеъмол.

Дар натиҷаи ҳисобҳо, Кс метавонад арзиши дигарро қабул кунад, ки вобаста ба он арзиши нишондиҳандаро ба паст (Кс ≤ 0,5), қобили қабул (0,5 < Кс ≤ 0,9) ё сатҳи оптималӣ (0,9 < Кс ≤ 1) вогузор кардан мумкин аст. [3, с. 7].

Таъмини озукавории аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2019 9,314 ҳазор нафарро ташкил дод . Дар асоси маълумоти ҳаҷми воқеӣ ва зарурии истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ сатҳи худтаъминкунии минтақаро муайян кунем (Ҷадвали 2).

**Ҷадвали 2 - Сатҳи худтаъминкунии озукаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар соли 2019**

Намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ	Ҳаҷми воқеии истеҳсол q, ҳазор тонна	Ҳаҷми зарурии истеҳсоли ҳурукворӣ мувофиқи меъёрҳои физиологӣ nq _p , тонна	Коэффитсиент худтаъминкунии Кс
Ғаладонагӣ	1414638	1375677	1,02
Картошка	994433	856888	1,16
Сабзавот ва полези	2883819	1547055	1,8
Мева, буттамевагӣ ва ангур	720924	1154936	0,62
Шир	1000563	1073904	0,93
Тухм, дона	725695	1676520	0,43

Сарчашма: Омори солонаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. /Душанбе, 2020-С.353

Тибқи меъёрҳои физиологӣ соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гӯшт, шир, мева, буттамевагӣ ва ангур ба миқдори кофӣ истеҳсол шудаанд. Бахусус ғаладонагӣ, картошка, сабзавот ва полезӣ нишондиҳандаҳои баланди меъёри физиологӣ озукаворӣ ба мушоҳида мерасиданд. Ҳаҷми истеҳсолот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботи аҳолии минтақаҳоро ба ин маҳсулот пурра таъмин мекунад ва имкони интиқол ба дигар бозорҳо вуҷуд дорад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти гӯшт ва тухми парранда, талаботи аҳолии минтақаро қонеъ карда наметавонад:

Кс барои ин намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2019 мутаносибан 0,75 ва 0,59 ҳаст.

Аз рӯи ҳаҷми худтаъминкуни меёрҳои физиологӣ истеъмоли соли 2019 дар сатҳи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – дар чадвали 3 оварда шуда аст. Тибқи таҳлиҳои чадвали 3 дараҷаи худтаъминокии маҳсулоти озуқаворӣ дар соли 2019 аз рӯи баъзе намудҳои маҳсулот бо меёри барзиёд дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳо таъмин гардид. Аммо ин нишондиҳандаҳо дар ҳамаи минтақаҳо баробар нестанд.

Дараҷаи қонеъгардонии талаботи физиологӣ аҳоли ба маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба мо имкон медиҳад, ки коэффитсиенти истеъмоли воқеии озуқаворӣ (Кфи) - ро муайян кунем, ки сатҳи воқеии истеъмоли ғизоро барои як давраи муайян (қвоқеӣ) дар муқоиса бо меёрҳои физиологӣ истеъмол (қмеёр) муайян менамоянд. Ҳисоб кардани коэффитсиенти воқеии истеъмоли ғизо аз рӯи формулаи олимони соҳаи кишоварзӣ сурат мегирад; [4, с. 7].

$$Кфи = \frac{q}{qr}$$

ки дар ни чо,

Кфи - коэффитсиенти тавсифкунандаи сатҳи воқеии истеъмоли ғизо нисбат ба меёрҳои физиологӣ истеъмол;

q - ҳаҷми воқеии истеъмоли ғизо;

qr- меёрҳои физиологӣ истеъмол.

Дар асоси натиҷаҳои ҳисобкунии коэффитсиенти истеъмоли воқеии хӯрок барои намудҳои гуногуни маҳсулоти хӯрокворӣ, арзиши миёнаи онро муайян кардан лозим аст. Коэффитсиенти истеъмоли воқеии аҳолии минтақаҳои озуқаворӣ (Кфи) метавонад арзишҳои зеринро қабул кунад:

Кфи £ 0,5 - паст;

0,5 < Кфи £ 0,95 - қобили қабул;

0,95 < Кфи = 1 - оптималӣ.

Чадвали 3 - Худтаъминкунии меёри физиологӣ истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ соли 2019 ба ҳар як сари аҳоли дар минтақаҳо

Сарчашма: Омори солонаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Душанбе, 2020-С.35 3

Минтақаҳо	Нишондиҳандаҳо	Ғаллад онагиҳо	Карто шка	Сабзавот ва полезӣ	Мева, Бугамавагиҳо ва ангур	Шир	Тухм, дона
	Меёри физиологӣ истеъмол бо кг	144,7	92	166,1	124,1	115,3	180
ВМКБ	Ҳаҷми истеҳсолот бо тонна	6351	26362	10666	20084	17805	4046
	Худтаъминкунӣ, кг	28,1	116,6	47,1	88,8	21,03	18
В Суғд	Ҳаҷми истеҳсолот бо тонна	331689	450322	512493	212733	26922 5	42991 9
	Худтаъминкунӣ, кг	124,8	169,4	192,8	80,06	101,3	162
В Хатлон	Ҳаҷми истеҳсолот бо тонна	870256	222943	1274849	307560	50087 1	85341
	Худтаъминкунӣ, кг	265,7	68,07	389,24	93,9	152,9	26
НТҚ	Ҳаҷми истеҳсолот бо тонна	206335	294801	418784	180530	21266 2	20638 9
	Худтаъминкунӣ, кг	97,4	139,2	197,8	85,2	100,4	98
Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҳаҷми истеҳсолот бо тонна	1414638	994433	2883819	720924	1000563	725695
	Худтаъминкунӣ, кг	151,8	106,7	309,6	77,4	107,4	77,9

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31 августи соли 2018. - №451
2. Ғуломов Х.Ҳ. Андалибова М.Б //Ташкили Агробизнес. Душанбе, 2020-С. 178-209
- 3.Антамошкина, Е.Н. Интегральная оценка продовольственной безопасности регионов ЮФО / Е. Н. Антамошкина // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3, Экономика. Экология, 2014. – № 1 (24). – С.6–16.
4. Антамошкина, Е.Н. Продовольственная безопасность на региональном уровне: методика оценки / Е. Н. Антамошкина, Г. В. Тимофеева // Экономика сельского хозяйства России, 2014. – № 4. – С. 61–65.
5. Омори солонаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. /Душанбе, 2020 - С.353.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон./ Агенти омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. /Душанбе, 2020 - С.480.

АННОТАЦИЯ

АРЗЁБИ ДАРАҶАИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ

Мақола ба арзёбии нишондиҳандаҳои амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои баҳодиҳии амнияти минтақавии озуқаворӣ, ки дар мақола истифода шудаанд, имкон медиҳанд, ки вобаста ба миқдори коэффитсиенти бадастомада онро ба оптималӣ, мақбул ё паст истифода намоем.

Ҳисобҳо нишон доданд, ки амнияти озуқаворӣ минтақаҳо дар сатҳи қобили қабул аст. Натиҷаҳои бадастомада барои арзёбии саривактии усулҳо ва воситаҳои сиёсати кишоварзӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ дар минтақаҳо заруранд.

АННОТАЦИЯ

ОЦЕНКА УРОВНЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Статья посвящена оценке показателей продовольственной безопасности Республики Таджикистан. Индикаторы и критерии оценки продовольственной безопасности региона, используемые в статье, позволяют использовать их оптимально, приемлемо, или не в полной мере, в зависимости от величины полученного коэффициента.

Оценки показали, что региональная продовольственная безопасность находится на приемлемом уровне. Полученные результаты необходимы для своевременной оценки методов и инструментов аграрной политики по обеспечению продовольственной безопасности в регионах.

Ключевые слова: региональная продовольственная безопасность, критерии оценки, продовольственная безопасность, экономическая доступность, питание, самообеспеченность.

ANNOTATION

ASSESSMENTS LEVEL OF FOOD SAFETY

The article is devoted the assessment of indicators of food security in the Republic of Tajikistan. The indicators and criteria for assessing the food security of the region used in the article make it possible to use it optimally, acceptable or low, depending on the value of the obtained coefficient.

The assessments showed that regional food security is at the acceptable level. The results obtained are necessary for the timely assessment of methods and instruments of agricultural policy to ensure food security in the regions.

Key words: regional food security, assessment criteria, food security, economic accessibility, nutrition, self-sufficiency.

ТДУ 338.436.32

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ВА ТАҒЙИРОТИ ТАРКИБИ ОН

Дӯстзода М.Х., омӯзгори ДДБ ба номи Носири Хусрав

(Зери таҳрири роҳбари илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Мирсаидов А.Б.)

***Калимаҳои калидӣ:** амнияти озуқаворӣ, растанипарварӣ, чорводорӣ, истеҳсолоти кишоварзӣ, маҳсулоти чорво, ғўити паранда, таҳаррук, картошка, шир, сабзавот.*

Барои расидан ба мақсадҳои стратегии дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои сифатнок гузошташуда ба роҳ мондани ислоҳоти заминӣ, диверсификасияи истеҳсолоти кишоварзӣ, аз ҷумла ҷорисозии инноватсияҳо ба дарназардошти таъсири хурдтарини он ба муҳити атроф ва ҳосилноки замин, таҳияи чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи ҷолибгардонии соҳа, хусусан барои хоҷагиҳои деҳқонӣ аз ҳисоби ташаккулдиҳӣ ва мустаҳкамсозии занҷираҳои арзиши иловагӣ, ташкили низоми самараноки идоракунии хатарҳо ва мониторинги амнияти озуқаворӣ ва ғизои мукамал дастгирии истеҳсолот ва воридоти маҳсулоти муҳимми озуқаворӣ, ташкили низоми мониторинги ғизо хабардиҳии қаблӣ, захираҳои эҳтиётӣ ва хоказо аз ҷумлаи амалҳои асосӣ ҳисоб меёбанд.

Дар доираи стратегия миллии рушд то солҳои 2030 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати танзими давлатии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои деҳоти мамлакат тағйироти ҷиддӣ ворид намудааст. Аз он ҷумла барномаҳои афзалиятноки миллий ва минтақавӣ, лоиҳаҳо дар соҳаи таъмини рушди комплекси агросаноатӣ ҳисоб мешавад. Татбиқи ин лоиҳаҳо ба рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ мусоидат намуд. Дар ин давраи (солҳои 2012-2018) ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аз 18925,4 то 26370,4 млн. сомонӣ ё бештар аз 13,9% афзуд. Вазни ҳоси маҳсулоти растанипарварӣ дар соли 2018 72% ташкил дод, ки нисбати соли 2012, 2,8 банди фоизи зиёд аст. Дар давраи таҳлилшаванда ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ то 33,8% ва маҳсулоти чорводорӣ 55,7% афзоиш ёфт.

Аммо таҳлил нишон медиҳад, ки суръати зиёдшавии маҳсулоти кишоварзӣ, дар муқоиса бо соли пешина ноустувор боки мондааст. Масалан, соли 2012 суръати афзоиши он 110,4 фоизро ташкил дод, вале солҳои 2014-2016 ин суръат хеле паст шуд. Ин аз рушди ноустувори соҳаи кишоварзӣ, дараҷаи баланди дуршавӣ аз бузургии миёнаи суръати афзоиш хабар медиҳад. Рушди иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзиро асосан аз ҳисоби соҳаҳои чорводорӣ таъмин карда шудааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1- Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зарфи солҳои 2012-2018

Солҳо	Ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, млн. сомонӣ	Афзоиш дар муқоиса бо соли пешина %	аз ҷумла			
			растани-парварӣ	афзоиш, %	чорводорӣ	афзоиш, %
2012	18925,4	110,4	13667,8	110,6	5257,6	109,7
2013	20358,5	107,6	14706,5	107,6	5651,9	107,5
2014	21197,3	104,5	14838,9	100,9	6358,4	112,5
2015	21862,8	103,2	15046,6	101,4	6816,2	107,2
2016	23008,3	105,2	15813,9	105,1	7194,3	105,5
2017	24576,0	106,8	16977,8	107,4	7598,2	105,6
2018	26370,4	104,0	18229,3	103,4	8141,1	105,3

Манбаъ: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019, сах. 284.

Таҳлил нишон дод, ки чунин тамоюли умумии рушд дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ мушоҳида мегардад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар вилояти Хатлони дар давраи солҳои 2012-2018 ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ аз 9832,2 то 13656,6 млн. сомонӣ расид ё ин ки нисбатан 38,9% зиёд гардидааст. Дар таркиби маҳсулоти умумии кишоварзӣ вилоят ҳаҷми маҳсулоти растанипарварӣ 38,5% афзуд, ҳиссаи он соли 2018 67,7% ташкил медиҳад. Дар ин давра истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ 39,8 фоиз зиёд гардида, ҳиссаи он дар таркиби маҳсулоти кишоварзӣ соли 2018 32,4% ташкил медиҳад. Чи тавре ки мебинем, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ аз афзоиши маҳсулоти растанипарварӣ дар иқтисодиёти аграрии ҷумҳурӣ нобаробар аст, ки ин аз ноустувории он гувоҳӣ медиҳад (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2 -Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ вилояти Хатлон дар солҳои 2012-2018

Солҳо	Ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, млн, сомонӣ	Афзоиш дар қиёс бо соли 2012, %	Афзоиш дар қиёс бо соли пешина, %	аз ҷумла			
				растанипарварӣ	афзоиш дар қиёс бо соли пешина, %	чорводорӣ	Афзоиш дар қиёс бо соли пешина, %
2012	9832,2	100,0	107,1	6663,3	110,2	3168,8	108,8
2013	10727,8	109,1	109,1	7280,1	109,2	3447,7	108,8
2014	11002,9	111,9	102,5	7466,7	102,5	3536,2	102,5
2015	11378,3	103,4	103,4	7721,5	103,4	3656,8	103,4
2016	11914,6	121,17	104,7	8085,4	104,7	3829,2	104,7
2017	12751,7	129,6	107,0	8621,9	106,6	4129,8	107,8
2018	13656,6	137,9	106,3	9225,4	107,0	4431,2	107,3

Манбаъ: Аз рӯи Омори солонаи вилояти Хатлон, 2019, с. 177 ҳисоб карда шудааст.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ эҳтимолият ва хавфҳои, хатарҳои номуътадилӣ ва рушди ноустувор дар соҳа мавҷуданд. Таҳлил нишон медиҳад, ки коэффитсиенти суръати афзоиш аз 0,3 баландтар аст, яъне тағирёбии хеле калон ба назар мерасад.

Гуфтан мумкин аст, ки афзоиши ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби омилҳои сермаҳсул сурат мегирад. Афзоиши нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар 1 га майдонҳои кишт ва коргарони миёнасолоне соҳаи кишоварзӣ дар ин хусус шаҳодат медиҳанд.

Афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагии вилояти Хатлон аз таъсири як қатор омилҳо, пеш аз ҳама истифодаи самараноки замин, баландбардории ҳосилноки меҳнат, истифодаи захираҳои об ва дигар омилҳо вобаста аст (ҷадв. 3).

Ҷадвали 3 - Таҳарруки нишондиҳандаҳои асосии самаранокии соҳаи кишоварзӣ вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Соли 2018 нисбат ба соли 2012, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 1 га киштзор, 1000 сомонӣ	22,7	24,8	27,1	28,0	28,9	30,8	33,1	145,8
Шумораи машғули кор дар соҳаи кишоварзӣ, 1000 нафар	252,7	255,4	252,1	254,2	249,3	289,5	301,3	119,2
Ҳаҷми маҳсулот ба як коргари миёнасолоне, 1000 сомонӣ	38,9	42,0	43,69	44,7	47,8	44,0	45,0	115,7

Манбаъ: Аз рӯи Омори солонаи вилояти Хатлон, 2019 с. 76-79 ҳисоб карда шудааст.

Аз маълумотҳои ҷадвали 3 чунин хулоса кардан мумкин аст: 1) Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоби 1 га киштзор соли 2018 нисбати соли 2012 45,8% зиёд шудааст. Ин зиёдшавӣ асосан аз ҳисоби тағирёфтани нархи фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва зиёд шудани ҳаҷми заминҳои обёришаванда дар вилоят таъмин карда шудааст. 2) Шумораи

миёнасолони кормандони соҳаи кишоварзӣ соли 2018 ба 301,2 ҳазор нафар расидааст, ки ин нисбати соли 2012 48,6 ҳазор нафар зиёд аст. Сабаби асоси чунин ҳолати зиёдшави миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ҷалби аъзоёни оилаҳо ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, баланд шудани ҳосилнокии меҳнат аст. Ҳаҷми зиёд шудани маҳсулотҳои кишоварзӣ аз маълумотҳои ҷадвали 4 дида мумкин аст.

Дар бораи афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ таҳарруки истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ дар вилояти Хатлон ба шакли натуралӣ тасаввуроти бештаре медиҳад.

**Ҷадвали 4 - Таҳарруки истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ
Дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон дар солҳои 2012-2018 (ҳазор тонна)**

Номгӯи маҳсулот	Солҳо							Соли 2018 нисбати соли 2012
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Ғалладона	798,4	878,3	828,7	839,3	870,3	903,1	822,5	103,0
Пахта	282,5	275,2	262,8	188,3	193,0	259,3	178,7	63
Сабзавот	669,5	772,8	846,1	903,9	954,4	1021,2	1198,3	178,9
Картошка	253,3	284,6	227,0	241,9	245,4	168,7	216,5	85,4
Полизӣ	368,4	397,8	422,9	440,4	463,1	482,4	512,4	139,1
Мева	116,1	125,8	135,0	148,2	158,9	173,9	188,5	162,3
Ангур	78,1	83,0	87,3	96,7	99,9	101,4	104,5	133,8

Манбаъ: Маълумоти омори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, сах.165-172.

Аз маълумотҳои ҷадвали 4 чунин хулоса кардан мумкин аст, ки 1) Дар давраи таҳқиқшаванда бо истиснои истеҳсоли пахта дар дигар намудҳои маҳсулотҳои соҳаи растанипарварӣ тамоюли зиёдшави ба назар мерасад. 2) Зиёдшави устувори ҳаҷми натурави маҳсулотҳо дар соҳаи сабзавотпарварӣ, полезиҳо, боғу тоқпарварӣ таъмин карда шудааст, аммо дар соҳаи ғалладонагӣ, пахтапарварӣ, картошкапарварӣ бо сабаби кам шудани ҳосилнокии аз як гектар ва кам кардани майдони кишти ин зироатҳо нисбат ба солҳои гузашта ба амал омадааст. Бинобар ин ба хоҷагидорон зарур аст, ки аз натиҷаҳои инноватсионӣ бештар истифода намоянд, махсусан риояи меъёри обмонӣ, истифодаи нуриҳои минералӣ ва органикӣ таъмин карда шавад. Ҳамзамон бояд ёдовар шуд, ки истеҳсоли гӯшт бо вазни зинда дар хоҷагиҳои вилоят ба 148,1 ҳазор тонна расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 2012 77,9% ва истеҳсоли шир 35,1% зиёд аст.

Натиҷаи таҳлили таркиби соҳавӣ нишон медиҳад, ки дар вилояти Хатлон 63 фоизи ғалладона, 49 фоизи пахта, 56,5 фоизи сабзавот, 80 фоизи полезии ҷумҳурӣ истеҳсол карда мешавад (ҷадвали 5).

**Ҷадвали 5 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ
дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2018 (ҳазор тонна)**

Номгӯи маҳсулот	Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ	аз он ҷумла			
		НТҶ	Сӯғд	Хатлон	ВМБК
Ғалладона	1296,2	191,6	272,4	822,5	9,6
Пахта	360,3	11,3	110,3	178,7	-
Картошка	964,6	296,6	415,9	216,5	35,5
Сабзавот	2119,4	391,8	517,8	1198,3	11,4
Полезӣ	641,8	15,5	113,8	512,4	0,08
Мева	447,9	99,9	139,3	188,4	20,2
Ангур	241,9	76,0	61,3	104,5	-

Манбаъ: Маълумоти омори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, с. 200-211.

Ҳаминтавр дар вилояти Хатлон бештар аз 56 фоизи гӯшти чорво ва паранда (дар вазни зинда), қариб 50 фоизи истеҳсоли шир, 67,4 фоизи пашм дар ҷумҳурӣ истеҳсолшавандаро истеҳсол мекунад.

Дар вилояти Хатлон корхонаҳои калони агросаноатӣ мутамарказонида шудаанд. Иқтисодии захираҳои табиӣ, шароити иқлим, мавқеи географӣ, сохти демографии аҳоли, барои рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ дар минтақа шароити мусоид фароҳам меоранд. Бо вучуди ин, воқеияти ҳозираи иқтисодӣ, ки бо он корхонаҳои кишоварзии

Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон дучор мегарданд, ҷустуҷӯи роҳҳои нави татбиқи стратегия рушди устувори соҳаи аграрии минтақаро талаб мекунад.

Дар вилояти Хатлон ба омӯзиши сохтори соҳавии хоҷагӣ, ки маҷмӯи гурӯҳҳои сифатан якхелаи воҳидҳои хоҷагидориро бо шароитҳои махсуси мушобеҳи истеҳсолот дар низоми тақсимои меҳнат, ки дар қараёни такрористеҳсолӣ нақши хоссаро мебозанд, таваккуф менамояд. Дар соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама, ду соҳаро ҷудо мекунад: растанипарварӣ ва чорводорӣ, ки 99 фоизи маҳсулотро истеҳсол мекунад.

Таносуби байни растанипарварӣ ва чорводорӣ дар мамлакатҳои гуногуни олам тағйир меёбад. Дар мамлакатҳои мутараққии саноатӣ чорводорӣ нисбати растанипарварӣ бартарият дорад. Чунончи, дар Шветсия ва Финляндия 80 фоизи маҳсулоти умумии кишоварзӣ ба чорводорӣ рост меояд. Дар Фаронса ин ҳисса камтар аст, қариб 60% ва дар мамлакатҳое, ки барои чорводорӣ шароити нокифояи мусоиди табиӣ доранд, растанипарварӣ нисбати чорводорӣ бартарии калон дорад. Умуман, таносуби байни соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ бештар ба омилҳои зерин вобастааст:

- сатҳи саноатсозии истеҳсолоти аграрии мамлакат ва минтақаҳои он;
- шароитҳои табиӣ (чорводорӣ чарогоҳӣ дар минтақаҳои хушки биёбонӣ ва нимбиёбонӣ рушд ёфтааст);
- вижагиҳои этникӣ ва динии мамлақати муайян (масалан, дини мӯбини Ислон истеъмоли гӯшти ҳук, ҳиндуия гӯшти говро манъ мекунад).

Бояд ёдовар шуд, ки таҳқиқоти сохтори соҳавӣ барои аз ҷиҳати илми асоснок кардани рушди соҳаҳо ва ҷойгиркуни онҳо аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад. Ҳамзамон таҳлилҳо нишон медиҳад, ки ислоҳоти соҳаи аграрии вилоят ба пешрафтҳо ва таносубҳои сохтории соҳавии мувофиқ мусоидат мекунад. Дар давраи солҳои 2012-2018 дар сохтори ҳаҷми маҳсулоти умумӣ вазни ҳоси ғалладонаҳо аз 14,5 то 14,9 ё 0,4 банди фоиз зиёд шудааст. Дар давраи таҳлилшаванда вазни ҳоси истеҳсоли пахта аз 28,5 то 19,2 % кам шуд. Ҳаҷми пешрафтҳои сохторӣ (-64,1%)-ро ташкил дод.

Ҷадвали 6 -Сохтори соҳавии соҳаи кишоварзӣ вилояти Хатлон дар солҳои 2012-2018 (дар % ба натиҷа дар нархҳои муқоисашаванда с. 2012)

Маҳсулот	2012	2018	Массаи пешрафт-ҳои сохторӣ	Индекси пешрафт-ҳои сохторӣ
Ҳамагӣ	100,0	100,0	100,0	100,0
Ғалладонаҳо	14,5	14,9	0,4	2,75
Пахта	28,5	19,2	-9,3	-64,1
Сабзавот	3,0	3,7	0,7	23,3
Картошка	3,13	2,4	-0,73	-23,3
Полезӣ	1,13	1,7	0,57	50,4
Мева	0,60	1,0	0,4	66,6
Ангур	0,33	0,8	0,47	142,4
Ҳамагӣ аз рӯи растанипарварӣ	51,19	43,7	7,49	-14,63
Гӯшти чорво ва паранда (дар вазни зинда)	33,6	39,0	5,4	169,7
Шир	14,2	15,4	1,2	8,45
Тухм	0,31	0,9	0,59	190,3
Пашм	0,7	1,0	0,3	42,8
Ҳамагӣ аз рӯи чорводорӣ	48,81	56,3	7,49	15,3
Σ(F1-F0)	-	-	7,49	-

Манбаъ: Ҳисобкунии муаллиф аз рӯи маводи ҳисоботи солонаи Раёсати кишоварзӣ вилояти Хатлон дар солҳои 2013-2019.

Сатҳи баланди афзоиш дар индекси пешрафтҳои сохтории гӯшти чорво ва паранда (ба вазни зинда) (169,7), тухм (190,3), ангур (142,4) мушоҳида мегардад (ҷадвали 6). Соли 2018 дар иқтисодиёти кишоварзӣ вилояти Хатлон дар сохтори соҳавӣ таносуби ба ғайриҷорводорӣ -56,3% ташкил додааст. Ҳамин тариқ, таносубҳо чорводорӣ ба тағйирот дучор гардид. Аҳамияти индекси пешрафти сохторӣ дар соҳаи

растанипарварӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар соли 2018 камшавии ҳисса $(-14,63) = (-43,7-51,19)/(51,19*100)$ -ро нисбати соли 2012 ташкил намуд, ҳол он ки ҳиссаи соҳаи чорводорӣ ба $15,3\%/(56,3-48,81)/56,3*100$ афзуд, ки ин аз зиёдшавии истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ нишон медиҳад.

Коэффитсиенти ҳаттии пешрафтҳои «мутлак»-и сохторӣ $(a = \sum(F1-F0)/n)$, афзоиши «мутлак»-и ҳиссаи қисмҳои алоҳидаи том дар давраи ҳисоботӣ дар қиёс боиси андозаи миёнаи дуршавии вазнҳои хосро дар соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ тавсиф менамояд. Ҳисоббарориҳо нишон медиҳад, ки $a = \sum(F1-F0)/n$ $(7,49/11)$ 0,68 фоизро ташкил дод.

Бузургии коэффитсиент ҳар қадар калон бошад, вазнҳои хоси қисмҳои алоҳида ҳамон қадар аз ҳамдигар дур мешаванд, ҳамон қадар пешрафтҳои «мутлак»-и сохторӣ пурзӯр мегарданд. Аммо бузургии коэффитсиент аз як камтар аст, ки аз камҳаракатии сохтори соҳавӣ шаҳодат медиҳад. Пешрафтҳо дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, оқибати тағйирёбии вазъи бозор, рушди соҳаҳои кишоварзии вилоят ва тағйирёбии нақши категорияҳои алоҳидаи хоҷагӣҳо мебошад.

Дар натиҷаи ислоҳоти аграри дар вилояти Хатлон миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз 39491 адади соли 2012 то ба 60212 адад дар соли 2018 расидааст. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки ҳукуки моликияти аҳолии деҳот ба объектҳои хусусияти истеъмолидошта (қитъаҳои наздиҳавлигӣ, хоҷагиҳои боғу тоқпарварӣ ва ғайра) ҳоло яке аз институтҳои асосии ҳуқуқӣ гаштааст. Дар замони муосир маҳдудиятҳои ҳукуки моликияти шахсӣ барои қонунгузори ватанӣ аз байн рафтаанд.

Ҳуқуқ ба моликияти шахсӣ яке аз намудҳои гуногуни категорияи васеи ҳукуки моликияти шахрвандони ҷумҳурӣ, хусусан хоҷагиҳои хонаводагӣ дар деҳоти Тоҷикистон гаштааст. Ҳоло дилхоҳ шахрванди ҷумҳурӣ, чун молик ба истифодаи молумулки худ, қитъаи наздиҳавлигӣ, замин барои фаъолияти соҳибкорӣ ҳуқуқ дорад. Ҳамин тариқ, манъи гирифтани даромад аз молумулки худ аз байн рафт. Бинобар ин, аз рӯи ҳисобҳои мо ҳоло хоҷагиҳои хонаводагӣ бештар аз 80 фоизи маҳсулоти асосии кишоварзиро истеҳсол мекунанд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки истеҳсоли мева ва ангур дар хоҷагиҳои аҳоли ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар давраи солҳои 2012-2018 мувофиқан ба 16,4% ва 25,5% афзуд. Истеҳсоли гӯшт, шир, тухм низ дар хоҷагиҳои аҳоли нисбатан афзоиш ёфтааст. Дар давраи таҳлилшаванда истеҳсоли гӯшт дар хоҷагиҳои аҳоли аз 77446 тонна то 131045 тонна ё қариб 70% ва истеҳсоли шир дар ин сектори иқтисодиёти кишоварзӣ аз 345515 то 449372 тонна ё 30% зиёд шуд. Ҳамин тариқ, хоҷагиҳои аҳоли истеҳсолкунандагони маҳсулоти асосии озуқаворӣ ва намоёндаи фаъоли бозори озуқавори маҳаллии дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Субъекти дигари фаъоли хоҷагидори кишоварзӣ дар вилояти Хатлон хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳисоб меёбанд. Онҳо дар соли 2018 нисбат ба соли 2012 қариб тамоми намудҳои маҳсулоти кишоварзиро бештар истеҳсол кардаанд. Истеҳсоли маҳсулоти ғалладона дар давраи таҳлилшаванда аз 383,9 то 518,3 ҳазор тонна расида, афзоиш 34,9 фоизро ташкил медиҳад. Истеҳсоли картошка 8,3%, сабзавот 2,2 маротиба, истеҳсоли полизӣ- 66,9%, истеҳсоли гӯшт 51,2% истеҳсоли шир 23,5% истеҳсоли тухм 34,4%, истеҳсоли пашм 42,2% зиёд таъмин карда шудааст. Тамоюли афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ аз баландшавии сатҳи манфиатдории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), татбиқи манфиатҳои истеҳсолкунандагон гувоҳӣ медиҳад. Барои тасдиқи ин фикр ба таҳлили сохторӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи шаклҳои хоҷагидорӣ рӯ меорем (ҷадв. 7).

Чадвали 7 - Сохтори истесоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи шаклҳои хоҷагидорӣ вилояти Хатлон дар солҳои 2012-2018 (ба ҳисоби %)

Маҳсулот	Соли 2012				Соли 2018			
	Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ	Аз он ҷумла			Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ	Аз он ҷумла		
		Корхонаҳои кишоварзӣ	Хоҷагҳои аҳоли	Хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)		Корхонаҳои кишоварзӣ	Хоҷагҳои аҳоли	Хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)
	Маҳсулотҳои асосии растанипарварӣ							
Ғалладона	100,0	8,31	43,6	48,1	100,0	7,21	35,4	57,38
Пахта	100,0	16,67	-	83,32	100,0	13,4	-	86,6
Картошка	100,0	4,36	71,8	23,8	100,0	3,83	56,2	39,9
Сабзавот	100,0	4,06	63,7	32,2	100,0	3,6	47,8	48,6
Полезӣ	100,0	4,45	37,0	58,5	100,0	3,44	25,9	70,5
Мева	10,0	3,99	77,8	18,2	100,0	2,83	60,5	36,63
Ангур	100,0	1,64	76,2	22,1	100,0	0,73	73,8	25,40
	Намудҳои асосии маҳсулоти чорводорӣ							
Гӯшти чорво ва паранда	100,0	2,7	93,1	4,18	100,0	1,06	95,1	2,36
Шир	100,0	0,83	95,8	3,4	100,0	0,65	96,1	3,24
Тухм	100,0	6,4	90,4	3,22	100,0	3,9	93,0	3,0
Пашм	100,0	7,12	82,0	10,9	100,0	8,0	80,9	13,06

Манбаъ: Маълумоти оморӣ. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисобҳои муаллиф – 2019 сах. 180-191.

Чи тавре ки аз маълумоти чадвали 7 маълум аст, вазни ҳоси истеҳсоли ғалладона дар хоҷагҳои деҳқонӣ аз 48,1% соли 2012 то ба 57,38% дар соли 2018 афзоиш ёфтааст, истеҳсоли картошка аз 23,8 то 39,9 %, истеҳсоли сабзавот аз 32,2 то 48,6%, полезӣ аз 58,5 то 70,5%, ангур аз 22,1 то 25,4%, зиёд шуда, ҳиссаи истеҳсоли пахта, мева аз 18,2 то 16,63% нисбатан кам шудааст. Нисбати истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ гуфтан мумкин аст, ки хоҷагҳои деҳқонӣ нисбат ба хоҷагҳои пешқадами давлатҳои тараққикарда 25-30 маротиба қафо мондаанд. Иштироки корхонаҳои кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ кам гаштааст. Сабаби асосии он зиёд шудани миқдори хоҷагҳои деҳқонӣ ва ҳаҷми замини дар ихтиёри онҳо буда мебошад. Ҳаминтавр натиҷаи таҳлил нишон медиҳад, ки дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои кишоварзӣ соли 2018 нисбати соли 2012 кам шудааст. (ниг. ба чадв. 8).

Чадвали 8 - Ҳаҷми пешрафтҳои сохторӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи шаклҳои хоҷагидорӣ дар соли 2018 дар муқоиса нисбат ба соли 2012 (бо %)

Маҳсулот	Корхонаҳои кишоварзӣ	Хоҷагҳои аҳоли	Хоҷагҳои деҳқонӣ
Ғалладона	-1,02	-8,2	9,08
Пахта	-3,3	-	3,3
Картошка	-0,53	-16,6	16,1
Сабзавот	-0,46	-11,1	16,4
Полезӣ	-1,01	-11,1	12,0
Мева	-1,16	-17,3	18,4
Ангур	-0,91	-2,4	3,3
Гӯшти чорво ва паранда	-1,64	2,0	-1,82
Шир	-0,18	0,3	-0,16
Тухм	-2,5	2,6	-0,2
Пашм	0,8	-1,1	2,16

Манбаъ: Аз рӯи Маҷмӯи оморӣ Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019, сах. 180-191 ҳисоб карда шудааст.

Чи тавре аз рақамҳои чадвали 8 дида мешавад дар хоҷагҳои шахсии аҳоли соли 2018 нисбати соли 2012 истеҳсоли гӯшти чорво ва паранда, шир, тухм афзоиши таъмин карда

шудааст, аммо дар дигар намуди маҳсулот тамоюли пастшави истеҳсолот ба назар мерасад. Ҳамин тариқ, вазни хоси истеҳсоли тамоми намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ бошад. (ба истиснои истеҳсоли пашм 0,8 т. афзоиш) паст шудааст.

Ҷадвали 9 - Индекси Тағиротҳои сохторӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи шаклҳои хоҷагидорӣ дар с. 2018 нисбат ба с. 2012 (дар %)

Маҳсулот	Корхонаҳои кишоварзӣ	Хоҷагиҳои аҳоли	Хоҷагиҳои деҳқонӣ
Ғалладона	-12,3	-18,8	18,8
Пахта	-19,8	-	3,96
Картошка	-12,1	-23,1	67,6
Сабзавот	-11,3	-24,9	50,9
Полезӣ	-22,7	-30,0	20,5
Мева	-29,1	-22,2	101,1
Ангур	-55,5	-3,15	14,9
Гӯшти чорво ва паранда	-60,7	2,14	-43,5
Шир	-21,7	0,3	-4,7
Тухм	-39,0	2,87	-6,21
Пашм	11,2	-1,34	19,8

Манбаъ: Аз рӯи Маҷмӯи оморӣ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2019, сах. 180-191 ҳисоб карда шуд.

Чи тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 9 дида мешавад, индекси пешрафтҳои сохторӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи шаклҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли 2018 дар муқоиса бо соли 2012 хеле баланд аст. Маҷмӯи индексҳои мусбии пешрафтҳои сохторӣ дар ин хоҷагиҳо 243,15 фоиз, дар хоҷагиҳои аҳоли бошад - 5,31 % ва дар корхонаҳои кишоварзӣ 11,2% ташкил медиҳад. Пас, суръати пешрафтҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ дар сохтори шаклҳои хоҷагидорӣ хеле баланд аст. Ҳамин тариқ, дар соҳаҳои кишоварзии вилояти Хатлон афзоиши баръало дар фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ мушоҳида мегардад. Он бо татбиқи механизмҳои дастгирии давлатии рушди кишоварзӣ, ки тавассути дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ амалӣ мегардад, алоқаманд аст. Дастгирии давлатӣ дар марҳилаи ҳозираи рушди соҳаи кишоварзӣ ва татбиқи раёандҳои инноватсионӣ яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди устувори соҳаҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.
2. Омори солонаи вилояти Хатлон. – Бохтар, 2019.
3. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.
4. Ҳисоботи солонаи Раёсати кишоварзии вилояти Хатлон. – Бохтар, 2019.
5. стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. – С. 12-13.

АННОТАТСИЯ

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ РУШДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ, ТАҒЙИРОТИ СОҲАВИИ ОН ВА СОХТОРИ ХОҶАГИДОРӢ

Дар ин мақола муаллиф вазъи рушди соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ, хусусан вилояти Хатлонро таҳлилу таҳқиқ намуда, тағйироти дар ин соҳа ба амаломадаро баррасӣ кардааст. Ба андешаи муаллиф дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзии ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ тамоюли рушд ба назар мерасад. Бо вучуди ин, дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии вилояти Хатлон хатарҳои номуътадилӣ ва рушди ноустувор ба назар мерасанд. Чунончи, ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ дар сохтори ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2018 67 фоизро ташкил дода, массаи пешрафтҳои сохтории истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ кам шудааст.

Соҳаҳои кишоварзии вилояти Хатлон, хусусан хоҷагиҳои деҳқонӣ ба дастгирии давлатӣ ниёзманданд, зеро дастгирии давлатӣ яке аз омилҳои муҳимми суръатдиҳӣ ба пешрафти сохторӣ дар кишоварзӣ мебошад.

АННОТАЦИЯ

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА, ЕГО ОТРАСЛЕВЫХ ИЗМЕНЕНИЙ И СТРУКТУР ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В данной статье автор, подвергая анализу и исследованию состояния развития сферы сельского хозяйства республики, особенно Хатлонской области, рассматривает изменения, возникшие в этой отрасли. На взгляд автора, в сфере сельскохозяйственного производства всех регионов республики наблюдается тенденция развития. Несмотря на это, в производстве сельхозпродуктов Хатлонской области наблюдается нестабильность и неустойчивое развитие. Так, доля производства продукции растениеводства в структуре общего объема производства сельхозпродуктов в 2018 году составляла 67%, уменьшилась масса структурных сдвигов в производстве продукции животноводства.

Сельскохозяйственные отрасли Хатлонской области, особенно дехканские (фермерские) хозяйства нуждаются в государственной поддержке, так как государственная поддержка является одним из важных факторов развития в сфере сельского хозяйства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, растениеводства, животноводство, сельскохозяйственное производство, продукция животноводства, мясо птицы, динамика, картофель, молоко, овощи.

ANNOTATION

ANALYSIS OF THE STATE OF DEVELOPMENT OF THE SELB ECONOMY, ITS SECTORAL CHANGES AND BUSINESS STRUCTURES

In this article, the author analyzes and studies the state of development of agriculture in the Republic, especially in the Khatlon region, and examines the changes that have occurred in this industry. In the author's opinion, there is a trend of development in the sphere of agricultural production in all regions of the Republic. Despite this, there is instability and unstable development in the production of agricultural products in the Khatlon region. Thus, the share of crop production in the structure of total agricultural production in 2018 was 67%, and the mass of structural changes in the production of livestock products decreased.

Agricultural sectors of the Khatlon region, especially dehkan (farm) farms, need state support, as state support is one of the important factors of development in the field of agriculture.

Key words: food security, crop production, animal husbandry, agricultural production, animal products, poultry, dynamics, potatoes, milk, vegetables.

ТДУ 332.146.3

ББК:65.04

И89

ТАСНИФИ ОМИЛҲОИ МУАССИР

ДАР ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ САНОАТИИ МИНТАҚА

Истамова С.А. – сармуаллимаи МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик
Бобочон Ғафуров»

Калимаҳои калидӣ: сиёсати иқтисодӣ, сиёсати иқтисодиҳои минтақавӣ, сиёсати саноатӣ, минтақа, консепсияи сиёсати саноатӣ.

Сиёсати минтақавии саноатӣ ҳамчун унсури табиӣ сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат амал мекунад. Сиёсати саноатӣ низоми муносибатҳои муқарраршуда байни намояндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, субъектҳои хочагидорӣ, сохторҳои илмӣ ва институтҳои шахрвандӣ мебошад. Бо мақсади таъсир расонидан ба фаъолияти сохтори соҳавии саноат тавассути муайяннамоӣ ва амалӣ намудани ҳадафҳо, вазифаҳо, афзалиятҳо, воситаҳо, усулҳо ва барномаҳои мувофиқашуда ва пешақӣ таҳияшуда ба роҳ монда мешавад. Дар ин замина бо назардошти эҳтиёҷоти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, мушкилоти иҷтимоӣ иқтисодӣ, эҳтиёҷоти технологӣ ва дар маҷмӯъ манфиатҳои иқтисодии миллӣ муайян карда мешавад.

Сиёсати минтақавии саноатӣ аз нигоҳи мо маҷмӯи чорабиниҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, молиявӣ-иқтисодӣ, методологӣ ва ташкилист, ки ҷиҳати татбиқи пурраи иқтисодии саноатии минтақа, таъмини истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар дохили минтақа нигаронида шудааст.

Дар марҳилаи нави пешрафтҳои иқтисодии кишвар, ба хусус, дар даври рушди истиклолияти давлатӣ таваҷҷӯҳи бештар ба омӯзиш ва татбиқи назарияҳои илмӣ дар самти пешбурди сиёсати саноатии давлат зоҳир карда шуд, ки зарурати истифодаи коркардҳои муосир, корбасти қолабҳои ташкилию методиро ба миён гузошт. Ин раванд доираи ҷаҳлияти амалиро васеъ намуда, дар баррасӣ ва ҳалли мушкилоти соҳа заминаи мусоид фароҳам овард. Дар таҷрибаи идоракунии маҷмӯии истеҳсоли кишвар тадбирҳои мушаххас андешида шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Миллӣ (аз 10 августи соли 2020) қайд намуданд, ки: "...Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтисодии содироти мамлакат ва рақобатнокӣ он замина мегузорад.

Дар натиҷа ба роҳ мондани тадбирҳои мушаххас дар 7 соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ қариб 3 баробар (аз 10 миллиард сомонӣ ба 27,5 миллиард сомонӣ) ва ҳиссаи соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар 5,1 банди фоизӣ (аз 12,6 ба 17,7 фоиз) зиёд гардидааст.

Мулоҳизоти арзишманди Пешвои миллат аз баррасии амиқ ва таҳлили ҳамаҷонибаи мавсуф бармеояд, ки таъкид доштанд: "...нишондиҳандаҳои соҳа ҷиҳати иҷрои босифати барномаҳои қабулгардида ҳанӯз нокифоя буда, ҷаҳлияти касбӣ дар самти баланд бардоштани рақобати маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ қонеъкунанда нестанд".¹⁶

Аз андешаҳои илмӣ ва таъкидоти Президенти кишвар бармеояд, ки дар муайян намудани самтҳои асосӣ ва дурнамои рушди сиёсати саноатии минтақа, умумияти омилҳои ба ташаккули он таъсирбахшро ба таври кулӣ омӯختан зарур аст. Мувофиқи мундариҷа ва ҳадафҳои сиёсати саноатии минтақа, модели зерини таҳия ва татбиқи метавон пешниҳод намуд (расми 1.).

Расми 1. - Модели ташаккул ва татбиқи сиёсати саноатии минтақавӣ.

Бо назардошти нишондиҳандаҳои таҳқиқӣ, омилҳои муассирро дар ташаккули сиёсати минтақавии саноатӣ чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

¹⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2019, шаҳри Душанбе. <http://president.tj>.

1. Омилҳои муҳити беруна:

- тамоюлҳои асосии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ;
- вазъи иҷтимоӣ сиёсии кишвар ва ҷаҳон;
- тавсифи умумии ҳолати иқтисодӣ милли;
- тамоюлҳои асосӣ, самтҳо, хусусиятҳо, мундариҷаи сиёсати саноатии давлатӣ.

2. Омилҳои дохилии рушди минтақа:

- тавсифи ҳудудии минтақа;
- иқтидори захиравии табиӣ минтақа;
- иқтидори истеҳсолии минтақа (мавҷудияти корхонаҳои саноатӣ ва маҳсусгардонии онҳо);
 - таъминоти инфрасохтори фаъолияти пурраи саноати минтақа;
 - иқтидори истеъмолии минтақа ҳамчун маҷмӯи афзалиятҳо, хоҳишҳо ва имконияти истеъмолкунандагон;
 - захираҳои кадрӣ минтақа (шумора ва таркиби қувваи корӣ, хусусиятҳо ва динамикаи бозори меҳнат);
 - нерӯи илмӣ ва таълимии минтақа (шумора ва равияи муассисаҳои таълимӣ, мувофиқат ба самтҳои асосии соҳаи саноати минтақа, мавҷудияти заминаи моддӣю техникии зарурӣ барои тайёр кардани мутахассисон ва гузаронидани тадқиқоти илмӣ дар самти таъиншуда);
 - ҳолибияти сармоягузори минтақа;
 - иқтидори инноватсионӣ минтақа, муайянкунандаи сатҳ ва имкониятҳои рушди илмӣ - техникий он;
 - тавсифи институтсионалии рушди минтақа - ҳамчун шумора ва хусусиятҳо, кифоягии институтҳои танзим ва рушди саноати дар минтақа фаъолиятбаранда;
 - иқтидори молиявии минтақа - ҳамчун имкониятҳои молиявии бучаи минтақа, маблағҳо ва захираҳои, ки ба рушди саноат равона карда мешаванд [4, с. 64].

Бо назардошти таъсири омилҳои мазкур, самтҳои асосии сиёсати саноатии минтақа муайян карда мешавад. Аз ҷумла:

- вазъи кунунии саноат, мушкилоти асосӣ ва самтҳои дурнамои рушди он;
- иқтидори мавҷуда;
- ҳадаф ва вазифаҳои сиёсати саноатӣ;
- ҷорабиниҳои асосӣ;
- мақомотҳои масъул оид ба татбиқи сиёсати саноатии минтақа;
- манбаъҳои маблағгузорӣ [5, с. 328].

Ҳамин тавр концепсияи ташаккули сиёсати саноатии минтақа яке аз унсурҳои асосӣ мебошад, ки маҷмӯи самтҳои асосӣ, ҳадафҳо ва ғояҳои сиёсати саноатро муайян менамояд. Пешакӣ муқаррар нашудан, дар ҷараёни амали сиёсати саноатӣ ташаккул ёфтани яке аз муҳимтарин хусусиятҳои концепсияи сиёсати саноатӣ мебошад. Ҳамчунин, ҳангоми ташаккули сиёсати саноатӣ ва истифодаи натиҷаҳои таҳқиқоти стратегӣ дахлдор ҳам таҳлили пешакӣ ва ҳам муайян кардани параметрҳои умумии муҳити берунаро дар бар мегирад.

Комплекси таҳқиқи раванҷҳои асосии дар сиёсати минтақа, иқтисодиёт, соҳаи иҷтимоӣ ва саноат баамалояндаро таҳлили стратегӣ дар бар мегирад. Гузаронидани таҳлили стратегӣ дар муайян намудани муаммоҳои асосӣ ва дурнамои рушди минтақавӣ бо назардошти ҳолати кунунӣ ва самтҳои потенсиалии рушди дарозмуддат муҳим мебошад. Аз ин рӯ, рушди саноатӣ барои дарёфти соҳаҳои бунёдшаванда ва хусусиятҳои рушди онҳо, тавсифи бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, дар маҷмӯъ дурнамои афзоиши ҳолибият ва рақобатпазирӣ минтақа мусоидат хоҳад кард.

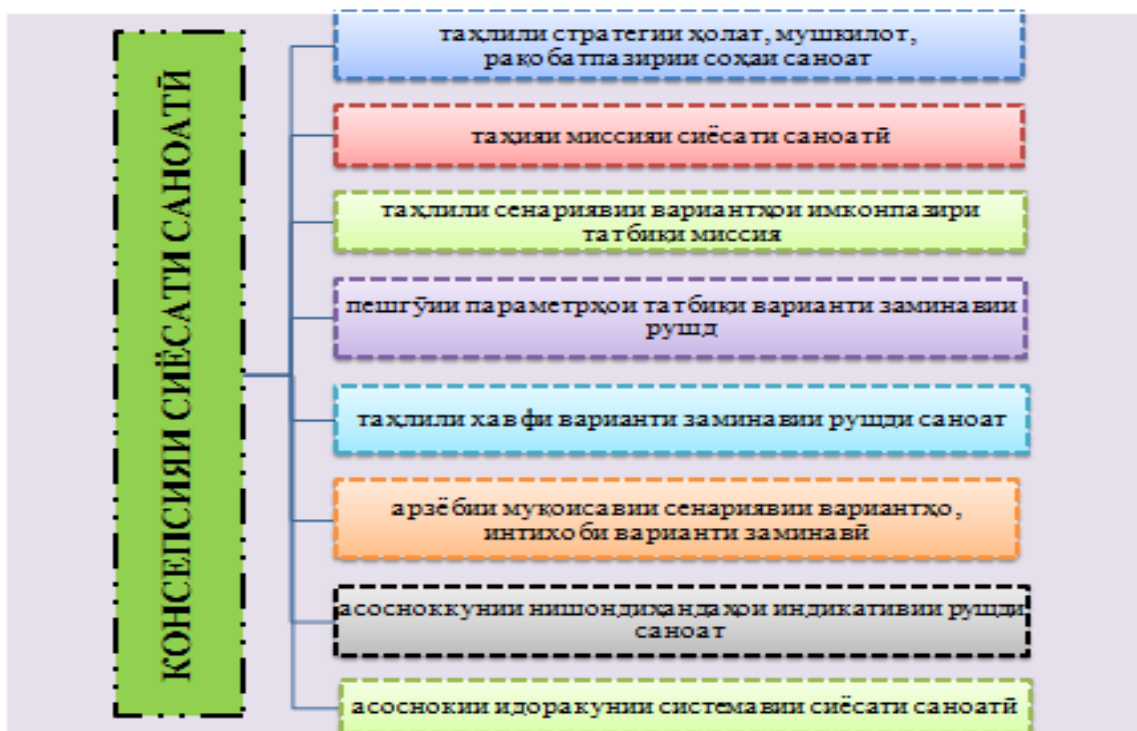
Рисолати сиёсати саноатии минтақа дар асоси таҳлили стратегӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамчунин, фароҳам овардани шароит барои рушди хеле самараноки иқтисоди минтақавӣ дар асоси истифодаи иқтидори саноатии минтақа ва баланд

бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ аз таҳлили стратегӣ вобаста мебошад.

Баҳодиҳии сифатӣ ва бартарии таҳлили стратегӣ, ташаккули самтҳои асосии сиёсати саноатии минтақа, имкони ташаккули «имич» -и муайяни вазъи ояндаи саноати минтақа ва роҳҳои расидан ба ин имич мутобиқ ба имкониятҳои потенциалии саноати минтақа мебошад. Дар асоси таҳлили стратегӣ, асоси илмӣ ва фактологӣ сиёсати саноатии минтақа ташаккул меёбад (расми 2.).

Муҳимтарин унсуре ташаккули вазифа ва муайян кардани вариантҳои алтернативии самтҳои саноат гузаронидани таҳлили стратегӣ сенаривӣ мебошад. Аммо, таҳлил нишон медиҳад, ки бо сабабҳои мавҷуда яъне, набудани механизмҳои исбот ва алгоритмҳои муқаррар дар таҷрибаи минтақавӣ ба ин гуна навъи таҳлил диққати зарурӣ дода намешавад. Дар аксари маврид чунин таҳлил хусусияти расмӣ дорад, алгоритмҳо ва намунаҳои баргузори он ҳанӯз мавҷуд нестанд. Ҳол он ки мазмун ва самти асосии таҳлили сенариявӣ тарҳрезии вариантҳои имконпазири рушди вазъият дар оянда мебошад. Дар робита ба ин фаҳмиш истилоҳи калидӣ "тарҳрезӣ" мебошад.

Яъне, муайян кардани вариантҳои алтернативии рушди вазъият дар оянда пешгӯии параметрӣ мебошад. Вобаста аз омилҳое, ки дар вақти муайян ба рушди саноатии минтақа таъсири бештар мерасонанд, вариантҳои сенариявӣ метавонанд куллан фарқ кунанд. Барои муқоисаи имконият, потенциал, дурнамои онҳо, зарур аст, ки ҷиҳати арзёбии ҳамаи вариантҳо ва муқоисаи онҳо байни ҳам як системаи якхелаи нишондиҳандаҳо истифода бурда шавад [2, с. 62].

Расми 2. - Ташаккули концепсияи сиёсати саноатии минтақа.

Дар асоси натиҷаҳои таҳлили сенариявӣ ва таҳлили сенарияҳои босамари пешниҳодшуда варианти асосӣ муайян карда мешавад, ки асоси ташаккули стратегияи рушди минтақавии саноат мегардад, зеро вай чунин вариантест, ки тағбиқи он аз нуқтаи назари вазъи кунунии саноат ва иқтисодиёти минтақа дар маҷмӯъ, аз ҷумла иқтидор, таъминот бо ашёи хом, захираҳои кадрӣ ва молиявӣ, ҳолати инфрасохтор, бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ҳолат ва сохтори идоракунии нисбатан муносиб ва мувофиқтар мебошад.

Мафҳуми интихоби сенарияи заминавӣ тавассути арзёбии муфассали эҳтимолияти

пешгӯӣ аз рӯи ҳар як сценария, арзёбии дурнамои эҳтимолии рушди вазъ ва интиҳоби варианти беҳавф муайян карда мешавад. Ҳамзамон эҳтимолияти ба даст овардани ҳадафҳои гузошташуда ва масъалаҳои таҳияшударо таъмин менамояд. Чунончи, истифодаи иқтисодии саноатӣ барои рушди саноат ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ва ҳам минтақаро дар умум имконият медиҳад, аз ин рӯ, оптималӣ гардонидани ҳолати молиявӣ ва шароити иқтисодӣ, беҳтар намудани сифати зиндагонии аҳолиро мефаҳмонад.

Пешгӯии сценарияи заминавӣ, дар навбати худ, ҳисоб кардани параметрҳои асосӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва самаранокии татбиқи он бо истифода намудани моделҳо ва фарзияҳои гуногуни ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад. Дар робита ба ин, гузаронидани баҳодихӣ дар асоси гузоштани алоқа байни рушди саноат ва нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар назардошта шудааст:

- динамикаи маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ;
- динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноатии истеҳсолшаванда;
- динамикаи индексҳои саноатӣ;
- шумораи кормандоне, ки дар корхонаҳои саноатии минтақавӣ кор мекунанд;
- сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли;
- динамикаи нишондиҳандаҳои буҷети минтақавӣ [3, с. 146].

Бо вуҷуди он, ки асосҳои ташаккули сиёсати саноатии минтақавӣ ҳамчун ҳадафи асосии сиёсати саноатӣ, азнавсозии иқтисодиёт ва меъёрҳои самаранокии онро дар бар мегирад, ҳамчун динамикаи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ низ баромад мекунад.

Аз таҳлилу баррасии мавзӯи мазкур бармеояд, ки ҳисоби рушди сценарияи заминавӣ дар марҳилаи охирин бо таносуби самарайи пешбинишудаи иҷтимоию иқтисодӣ ба анҷом мерасад. Бо ин назардошт оид ба самарайи иҷтимоию иқтисодии сиёсати саноатии таҳия мешуда натиҷагирӣ карда мешавад.

Коркарди таркиб ва сохтори низоми идоракунии сиёсати саноатӣ дар худ тавсифи элементҳои иловагии идоракунии қаламрав, инчунин системаи ченакҳо ва параметрҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад, ки дар раванди таъмин ва татбиқи муқарраршудаи сиёсати саноатии минтақавӣ истифода мешаванд.

Муайян кардани самтҳои асосии татбиқи сиёсати саноатии минтақавӣ ва номгӯи маҳдудиятҳо, ки мувофиқи хусусиятҳои муҳити берунӣ ба он заҳм карда шудаанд, муҳим мебошад (расми 3.).

Расми 3. – Муқаррароти самтҳои таъминот ва маҳдудиятҳо барои татбиқи

сиёсати саноатии минтақавӣ.

Аз баррасии масъали мазкур бармеояд, ки дар асоси натиҷаҳои сценарии таҳияшудаи сиёсати саноатӣ, низоми тадбирҳо оид ба расонидани кӯмаки давлатӣ ва дастгирӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ саноат сохта мешавад. Дар раванди татбиқи концепсияи таҳияшударо мутобиқи натиҷаҳои мобайнӣ ва нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии ҷашмдошти рушди саноат, инчунин аз рӯи омилҳои таъсиррасоне, ки аввал сарфи назар шуда, балки баъдан зоҳир шуданд, танзим кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.12.2019 13:02, шаҳри Душанбе. <http://president.tj>.
2. Дохолян С. В. Новые подходы к формированию отраслевой структуры промышленности региона // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2012. – № 3. – С. 56-63.
3. Калинин А. Построение сбалансированной промышленной политики. Вопросы структурирования целей, задач, инструментов // Вопросы экономики. – 2012. – №4. – С. 132–146.
4. Мкртычан З.В. Региональная промышленная политика в системе мер государственного регулирования экономики // Инновационное развитие экономики региона: проблемы и решения. Сборник научных трудов участников региональной заочной научно-практической конференции. – 2013. – №1. – С. 63-69.
5. Морозова Л.Д. Промышленная политика России на современном этапе // Молодой ученый. – 2016. - №8. – С. 324 – 328.

АННОТАЦИЯ

ТАСНИФИ ОМИЛҲОИ МУАССИР

ДАР ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ СИЁСАТИ САНОАТИИ МИНТАҚА

Дар мақола самтҳои асосӣ ва дурнамои рушди сиёсати саноатии минтақа ва омилҳои таъсиррасон ба ташаккули он мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар раванди таҳқиқот мутобиқи мундариҷа ва ҳадафҳои сиёсати саноатии минтақа модели таҳия ва татбиқи пешниҳод карда шудааст

АННОТАЦИЯ

КЛАССИФИКАЦИЯ ВЛИЯЮЩИХ ФАКТОРОВ ПРИ РАЗРАБОТКЕ И РЕАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА

В статье рассматриваются основные направления и перспективы развития промышленной политики региона, обобщены факторы, оказывающие влияние на ее формирование. В соответствии с содержанием и задачами промышленной политики региона, в процессе исследования была сформирована модель ее разработки и реализации.

Ключевые слова: экономическая политика, региональная экономическая политика, промышленная политика, регион, концепция промышленной политики.

ANNOTATION

CLASSIFICATION OF INFLUENCING FACTORS IN THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF THE INDUSTRIAL POLICY OF THE REGION

The article examines the main directions and prospects for the development of the industrial policy of the region, summarizes the factors that influence its formation. In accordance with the content and objectives of the region's industrial policy, the model for its development and implementation was formed in the process of research.

Key words: economic policy, regional economic policy, industrial policy, region, industrial policy concept.

УДК- 336.1

ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶА ОИД БА СУҒУРТАКУНИИ ХАВҶУ
ХАТАРҲОИ БОНКӢ

Султонов Мусулмон - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав

Калидвожаҳо: *хатар, бонк, суғурта, амалиётҳои бонкӣ, қарзӣ ипотекаӣ, хизматрасониҳои бонк.*

Фаъолияти бонкӣ дар низоми иқтисодие, ки дар заминаи муносибатҳои бозорӣ бунёд ёфтааст, яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Аввалан, бонкҳо ҳангоми хизматрасонӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ сахми худро дар ташкилдиҳии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мегузоранд. Сониян, бонкҳо зинаи асосии инфрасохтори низоми молиявӣ мебошанд, ки дар хоҷагии халқ муомилоти пулиро ба танзим медароранд. Ғайр аз ин, бонкҳо ба дигаргуниҳои иқтисодӣ зуд мутобиқ гашта, амалигардонандаи сиёсати иқтисодии давлат мебошанд.

Соҳаи бонкӣ имрӯзҳо яке аз соҳаҳои бомаром инкишофёбандаи иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва низоми молиявӣ мебошад. Пешравии бахши воқеии иқтисодиёт, устувории қурби пули миллӣ ва некӯахлоқии мардуми кишвар аз рушду нумӯи ин соҳа вобаста мебошад.

Дар Ғарб суғуртаи системаи идоракунии хавфҳои бонкӣ чун анъана нақши калон дорад. Аввалин шарномаи суғуртаи бонкӣ соли 1887 дар ИМА ба имзо расидааст. Дар шароити муосир маҳсулоти дар бозори суғурта пешниҳодшаванда қисмати азими хавфҳои дар раванди фаъолияти бонкӣ ба амаломадаро мепӯшонанд. Чунончи, дар ИМА ҳарсола зиёда аз 2000 шартномаҳои суғуртаи хавфҳои бонкӣ баста мешаванд.

Дар суғуртаи хавфҳои бонкӣ институти маъруфи Lloyd's of London пешоҳанги ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад, ки андеррайтерҳои он нигоҳдорандаи асосии хавфҳои ин соҳа ба ҳисоб мераванд. Чи тавре ки Д. Гармаш қайд мекунад, маҳз аз тарафи Ллойд, қариб сад сол пеш аввалин полиси суғуртаи бонк аз ғораткунӣ ва ҳаннотии кормандон коркард гардидааст.

Дар ҷавоби шикасти бонки маъруфи англисии Бэрингс соли 1996, маҳсули махсуси суғуртавӣ – суғурта аз савдои беиҷозат - unauthorized trading insurance арзи ҳастӣ кард. Ин хизматрасонии суғуртавӣ ҳолатҳоро аниқ ба ҳисоб мегирифт, ки дар ин ҳолатҳо трейдерҳо бештар аз ҳудуди муқарраршуда ва ё вайрон кардани дастурамали дохилӣ бо зарари ҷиддӣ расонидан ба ҳуди бонк савдо менамуданд. Дар ин маврид чунин ҳисоб мешуд, ки дар амали трейдерҳо ҷиноят дида намешавад, зеро дар он сурат хавфи ба амаломада бояд бо полиси суғуртавӣ ҷуброн мегардид.

Чун қоида полиси суғуртаи савдои беиҷозат ҳаҷми калони ҷуброн – ҳудуди аз якчанд даҳ то якчанд сад миллион доллар ва бо франшизми зиёд – то якчанд сад миллион долларро дар бар мегиранд. Табиист, ки арзиши чунин полисҳо ниҳоят воҳимабарангез аст. Шояд, маҳз аз ҳамин сабаб ин маҳсули нави суғурта дар байни бонкҳои Тоҷикистон⁰ паҳн нашуд ва бояд гуфт, ки чунин полисҳои хориҷӣ низ ниҳоят камшуморанд.

Айни замон дар таҷрибаи байналхалқӣ суғуртаи хавфҳои қарзии барои ипотекаи қарзи манзил ривочи васеъ пайдо кардааст.

Суғуртаи хавфҳои қарзҳои ипотекаӣ ҳимояи қарздиҳанда ва ё сармоягузorro аз дидани зараре, ки дар натиҷаи аз тарафи қарзгиранда иҷро нашудани уҳдадории қарзӣ

(пардохт накардани қарз) ва ё дар ҳолати аз талаботи қарздиҳанда кам будани арзиши амлоки ба гаравмондашудаи фурӯхтшаванда ба амал меоянд, таъмин месозад[3,23].

Аксар мамлакатҳо системаи суғуртаи хавфҳои қарзии ипотекиро ба он мақсад созмон додаанд, ки дастрасии доираи калони қарзгирандагонро барои гирифтани қарзҳои ипотеки, аз ҷумла оилаҳои ҷавон ва он оилаҳое, ки барои гирифтани қарз ва ё харидани манзил дарёфти 30-40% аъзоҳаққи ибтидоӣ душворӣ пеш меорад, васеъ намоянд.

Чӣ тавре дар Маърузаҳои фонди байналмилалӣ асёр дар бораи устувории молиявии глобалӣ омадааст, хавфҳои алоҳида ва хусусан хавфҳои баланди қарзҳои ипотеки бояд суғурта карда шаванд. Масалан, дар Полша агар коэффитсиенти LTV (ҳисаи қарз дар арзиши гарав) аз 70 % зиёд бошад, ҳатман суғуртаи хавфҳои қарзҳои ипотеки ва суғуртаи хавфи бекор мондани қарзгиранда амалӣ гардонда мешавад[7,63].

Дар бобати суғуртаи масъулияти топ-менечерҳои бонк алоҳида сухан рондан зарур аст. Ин шакли суғурта, чун қоида, дар шакли алоҳидаи суғуртаи бонкӣ ҷудо карда нашудааст. Муҳимияти суғуртаи масъулияти топ-менечерҳои бонк ба он асоси ёфтааст, ки он яке аз усулҳои начандон зиёди идоракунии стратегияи хавфҳои бонк махсуб меёбад. Самаранокии ин намуди суғурта дар он ифода меёбад, ки ин тарзи суғурта эҳтимол ба натиҷанокии фаъолияти роҳбарияти бонк таъсири мусбат мерасонад ва онҳо дар бозори бонкӣ аз даъвои зидди онҳо кардаи саҳомон наҳаросида фаъолияти худро ба таври густурда ба роҳ мемонанд.

Суғуртаи масъулияти топ-менечерҳои ширкатҳо аз ибтидо ва нимаи дууми асри XX дар ИМА сарчашма мегирад. Дар солҳои минбаъда он дар Аврупо, дар навбати аввал дар Британияи Кабир ва сипас дар Осиё ва Австралия ҷорӣ гардид.

Дар ИМА ба пешравии ин намуди суғурта иштироки фаъолонаи саҳомони иттиҳодияҳои калон дар раванди идоракунии ва хохиши интихоби онҳо дар курси стратегияи рушди иттиҳодия тақони ҷиддӣ дод. Дар мавриди аз тарафи директорони иттиҳодия ба саҳву хато роҳ додан ва ё пеш бурдани сиёсати ба ақидаи саҳомон муҳолиф онҳо ҳуқуқ доштанд парвандаи судӣ оғоз намоянд.

Яке аз намудҳои асосии амалиётҳои бонкӣ амалиёт оид ба ҷалби сармояи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар шакли пасандозҳои бонкӣ мебошад. Ин раванд амалиёти пасивӣ номида мешавад. Дар ин робита, ба рушди васеи ҷунин амалиёт ҳам пасандозгузoron, ҳам бонк ва ҳам давлат дар маҷмӯъ манфиатдор мебошанд. Пасандозгузoron пули худро ба бонк ворид намуда, аз амалиётҳои депозитӣ ба гирифтани даромади муайян, ки бо фоиз ба маблағи пасандоз ҳисобкардашуда умед мебаранд. Бар муассисаҳои бонкӣ, воситаҳо, пасандози ҷалбшуда манбаи муҳими захираҳо ба шумор мераванд. Ва дар ниҳоят маблағҳои пулии ба туфайли системаи бонкҳои тичоратӣ сафарбаршуда яке аз сарчашмаҳои асосии сармоягузории давлат ҳисоб меёбад. Илова бар ин, воситаҳои дар пасандози бонкӣ бандшуда фишори маблағи пулиро ба бозори маҳсулот ва хизматрасонӣ ва бозори молиявӣ кам карда, барои нигоҳ доштани равандҳои беқурбшавии пул дар мамлакат таъсири мусоид мерасонад ва талаботро нисбат ба асёри хориҷӣ кам мегардонад.

Ба ҳаҷми маблағҳои дар пасандози бонкӣ гузошташуда омилҳои зиёде, аз қабili вазъи сиёсии иқтисодӣ ва сиёсӣ, дараҷаи некуаҳволии аҳоли ва менталитети он, дараҷаи рушди системаи бонкӣ, сифати хизматрасонии бонк ва ғайра таъсири намоён

мерасонанд. Аз тарафи дигар, яке аз ин омилҳо дараҷаи хавфҳо ҳангоми гузоштани пасандозҳо, додани кафолати баргардонидани маблағҳо ба шумор меравад.

Ба бонкҳои тичоратии барои саҳомон дараҷаи ками камдошта ба мақсад мувофиқ аст, зеро бонкҳои аз нуқтаи назари хусусиятҳои амалиётҳои аз тарафи онҳо гузаронидашаванда, ҳақми маблағҳои ғуншуда, қонунгузори фаъолияти онҳоро танзимкунанда, назорати давлатии аз болои онҳо бурдашаванда яке аз қисматҳои иқтисодӣ ҳисоб меёбанд. Дар баробари ин, таърихи ҷаҳонӣ ва ватанӣ ҳодисаҳои зиёди муфлисшавии бонкҳо нишон медиҳад. Дар давраҳои гуногун бо мушкилоти дуруст нигоҳ доштани пасандозҳо амалан ҳамаи мамлакатҳои рушдёфта дучор омадаанд.

Аз ин рӯ, дар тамоми ҷаҳон таҷрибаи ба пасандозгуздорандагон пешниҳод кардани кафолатҳо дар намуди суғуртаи пасандози кардаи онҳо амалӣ гардонда мешавад. Моҳияти чунин шакли суғурта дар он аст, ки суғуртакунанда дар назди пасандозгузор уҳдадор мегардад, дар сурати муфлис гардидани бонки тичоратӣ ва ё қобилияти баргардондани маблағҳоро гум кардани бонк он маблағи пасандозро пардохт менамояд. Дар айни замон, дар ҳамаи мамлакатҳои дунё як тарҳи ягонаи гузаронидани чунин намуди суғурта мавҷуд нест, ки ин ба фарқияти гуногуни системаҳои бонкии як мамлакат вобаста аст.

Аз рӯи методологияи қабулкардаи Фонди байналҳалқии асър (ФБА) ҳамаи тарзу усулҳои суғуртаи депозитҳоро шартан ба ду системаи зерин тақсим кардан мумкин аст:

- системаҳое, ки дар онҳо кафолат бевосита ифода наёфтааст;
- системаҳое, ки дар онҳо кафолат ба таври мусбат ифода ёфтааст.

Дар мавриди истифода бурдани системаи якум одатан қонунгузори махсус ва дигар санадҳои меъёрие, ки тартиб, шаклҳо, андозаи баргардондани зарари дидаи пасандозгуздорандагон ҳангоми муфлис гардидани бонк ба танзим медиароранд, вучуд надорад. Дар баробари ин, таҷрибаи ташкили фондҳои асосие, ки барои ҷуброн кардани чунин талафот таъиншуда бошанд мавҷуд набуда, танҳо уҳдадорҳои мафҳуми давлатӣ ва мақомоти дигар оид ба нигоҳдории маблағҳои дар бонк гузошташуда вучуд доранд. Аз ин ҷост, ки ҳар як талафоти ба амаломата ба мавриди мушаххас бо назардошти давлат ҷуброн карда мешавад.

Дар таҷрибаи муосири бонкии мамлакатҳои хориҷӣ шаклҳои гуногуни Ҳимояи пасандозҳои бонкӣ истифода бурда мешаванд. Ба интиҳоби шакли мушаххаси системаи кафолатдиҳӣ на танҳо хусусиятҳои таърихӣ рушди мамлакат, инчунин хусусияти мушкилоти иқтисодӣ ва сиёсӣ, ки дар мавриди онҳо ташкили система баррасӣ мегардад.

Дар мамолики хориҷӣ шаклҳои гуногуни системаи суғуртакунӣ, маблағҳои гуногуни аъзоҳаққии фондҳои суғурта ва ҳудудҳои мухталифи ҷуброн кардани пасандозҳо дар мавриди муфлисшавии бонк истифода бурда мешаванд. Дар хориҷа асосан ду шакли асосии амсилаи (моделӣ) суғуртаи пасандозҳо вучуд дорад: америкӣ ва олмонӣ.

Дар системаҳои суғуртаи пасандозҳо дар бонкҳои Канада ва Британияи Кабир аксаран он принципҳое истифода мешаванд, ки асоси фаъолияти Иттиҳодияҳои федеролии суғуртаи депозитҳоро ташкил медиҳанд. Таҷрибаи Америкӣ барои Чопон ва мамлакатҳои дигар низ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Амсилаи олмонӣ, баръакс бо он фарқ мекунад, ки дар системаи кафолатдиҳии пасандозҳо давлат амалан иштирок намекунад. Дар Ҳимояи пасандозҳо иттифокҳои

«соҳавӣ» нақш мебозанд, ки онҳо мувофиқан бонкҳои тичоратӣ, муассисаҳои амонатгузорӣ ва корхонаҳои қарзии кооперативиро муттаҳид месозанд. Ин иттифоқҳо фондҳои суғуртавии бонкҳои дар система ширкаткунандаро идора менамоянд. Дар амсилаи олмонӣ нисбат ба амсилаи америкой расмиятчиғӣ камтар ба назар мерасад. Дар фондҳои суғуртави музди маоши нисбатан мавзун ва кам муқаррар карда шудаанд. Вале бонкҳо ба худ уҳдадорӣ гирифтаанд, ки дар мавриди зарурат музди иловагӣ пешниҳод намоянд. Дар ин амсила маблағгузори давлатӣ дар назар дошта нашудааст. Бисёр хусусиятҳои ба ин амсила монандро дар системаи Ҳимояи пасандозҳо дар Франция, Швейтсария, Нидерландия ва як қатор мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Таҷрибаи истифодаи системаи Ҳамачиҳата фарогири суғуртаи депозитҳои аҳоли дар мамлакатҳои (Полша, Венгрия, Чехия ва дигарҳо) нишон дод, ки ин тарзи суғурта боиси дар бонкҳо афзудани маблағи пасандозҳои аҳоли шуда, муҳлати нигоҳдории онҳо хеле дароз гардид.

Вале ба шакли методҳои гуногуни Ҳимояи пасандозҳои бонкӣ, ки дар шароити имрӯза истифода бурда мешаванд, нигоҳ накарда, як қатор тамоюлотҳои барои системаҳои мавҷудаи кафолатдиҳии онҳо хосро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Талабот нисбат ба иштироки ҳатмии бонкҳо дар система бештару саҳттар мегардад, ки ин ба наздикшавии сохтори бонкҳо ва кӯшиши ташкили шароитҳои ягонаи рақобаткунии корхонаҳои қарзии шаклҳои гуногун алоқаманд мебошад;

2. Қоидаи Ҷаъолияти системаи кафолатдиҳии пасандозҳо ба дараҷаи баланд ба қонун тобеият дорад;

3. Дар аксар мамлакатҳо ҳудуди болоии ҷубронпулӣ муқаррар карда шудааст, ки тибқи он маблағи ба пасандозгузор пардохташаванда дар мавриди қалон будани пасандози гузошташуда танҳо як қисмати онро мепаӯшонад;

4. Нисбат ба муайян кардани музди ба фонди суғуртави аз тарафи иштирокчиёни система пардохташаванда тарзи муҳталифи муносибат муқаррар карда шудааст;

5. Нақши мақмотҳои давлатӣ дар ташкил ва Ҷаъолияти системаи кафолатдиҳии пасандозҳо баланд мегардад;

6. Мутаносибан аз принципҳои суғуртави ба самти принципҳои кафолатдиҳӣ майлқунӣ ба мушоҳида мерасад.

Вазиғаи муҳим дар макроиқтисодиёти системаи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки то қадри имқон пасандози аҳоли, ки дар шакли захираи асёри хориҷӣ нигоҳ дошта мешаваду маблағи он аз рӯи қурб аз пули милли Тоҷикистон дар гардишбуда зиёд аст, ба гардиши иқтисодӣ ворид карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Гармаш Д. Преступления против банков: без страхования не обойтись. «Российский страховой бюллетень», №4, 2002.
2. Кудрявцев О. А. Банковское страхование: сотрудничество и конкуренция. Журнал «Банковское дело» JS»8, 2005 г. Стр. 44,46.
3. Копейкин А. Б., Рогожина Н. И. Страхование кредитных рисков при ипотечном жилищном кредитовании (страхование ипотечных рисков). - М.: Фонд институт экономики города», 2005.
4. О страховании муниципальных облигаций США см.: Костиков И. В. Дефолты на рынке муниципальных облигаций США: Экономические аспекты. - М.: Наука, 2001. Стр. 90.
5. Сплетуков Ю. А., Дюжиков Е. Ф. Страхование: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 2005. - С. 203.
6. Юлдашев Рустем Турсунович. Страхование ответственности директоров и топ-менеджеров компаний. Журнал «Страховое дело», январь 2005 г. Стр. 17
7. Global Financial Stability Report. Market Developments and Issues. September 2006. IMF. www.imf.org. Стр. 63.

АННОТАЦИЯ ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶА ОИДИ СУҒУРТАКУНИИ ХАВФУ ХАТАРҲОИ БОНКӢ

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оиди суғуртакунии хавфу хатарҳои бонкиро мавриди таҳлил қарор додааст. Қайд намудааст, ки айни замон дар таҷрибаи байналхалқӣ суғуртаи хавфҳои қарзии барои ипотекаи қарзи манзил ривочи васеъ пайдо кардааст.

Калидвожаҳо: хатар, бонк, суғурта, амалиётҳои бонкӣ, қарзӣ ипотекаӣ, хтзматрасониҳои бонк.

АННОТАЦИЯ ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО СТРАХОВАНИЮ БАНКОВСКИХ РИСКОВ

Автор в своей статье анализирует опыт зарубежных стран по страхованию банковских рисков. Он отметил, что в настоящее время в международной практике широко развито страхование кредитных рисков по ипотечным кредитам.

Ключевые слова: риск, банк, страхование, банковские операции, ипотечное кредитование, банковские услуги.

ANNOTATION EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES ON BANKING RISK INSURANCE

In his article, the author analyzes the experience of foreign countries in insuring banking risks. He noted that currently in the international practice the insurance of credit risks for mortgage loans is widely developed.

Key words: risk, bank, insurance, banking operations, mortgage lending, banking services

УДК: 658:677:005.

ИМКОНИЯТ ВА МУШКИЛОТИ САРМОЯГУЗОРИИ НИЗОМИ БОНКИИ КИШВАР БА БАХШИ ВОҚЕИИ ИҚТИСОДИЁТ

Оев А.Д., ассистенти ДДМИТ

Калимаҳои калидӣ: низоми бонкӣ, сармоягузорӣ, баҳши воқеӣ, хавф, бӯҳрон, таҳкилотҳои қарзӣ, таҳлил.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пешрафти иқтисодиёти кишвар нақши калидиро мебозад. Он барои бо сармоя таъмин намудани баҳши воқеии иқтисодиёт, инчунин ҷиҳати баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодӣ чӣ дар ҷомеа, устувор нигоҳ доштани низоми молиявии кишвар ва дар маҷмӯъ барои рушди босуботи кишвар саҳми нақши муҳим дорад.

Низоми бонкӣ бояд ба рушди баҳши воқеии иқтисодиёт, фаъолнокии баҳши хусусӣ ва гардиши савдои хориҷӣ мусоидат намояд ва сарчашмаи асосии дастгирии молиявии ҳадафҳои давлат бошад [1, с. 4].

Дар шароити муосир масъалаи ҳалталаб ин дар дараҷаи лозима таъмин намудани қарзидҳӣ ба соҳаи иқтисодиёт, алаҳхусус ба соҳаи истеҳсоли мебошад. Чун таваҷҷуҳи Ҳукумати кишвар, ки имрӯзҳо нисбат ба соҳаҳои истеҳсоли нигаронида шудааст, татбиқи барномаи давлатӣ расидан ба ҳадафи ҷаҳоруми стратегӣ, яъне «саноатикунони босуръат» -ро таъмин менамояд. Нақши низоми бонкии кишвар низ, барои татбиқи ҳадафҳои стратегӣ хело муфид мебошад.

Баҳши бонкӣ яке аз ҷузъҳои калидии низоми молиявӣ мебошад, ки барои табдил додани пасандозҳои дохилӣ ба сармоягузорӣ бо ҳароҷоти камтарин, ба тақсимои самараноки захираҳо мусоидат намуда, механизмҳои татбиқи вазифаҳои асосии иҷтимоии давлат ва инчунин таҳкими мустақилияти молиявии кишварро таъмин менамояд [5, с. 169].

Шароити кунунии иқтисодиёти ҷаҳони хело ташвишвар буда, моро водор менамояд, ки ҷиҳати пешгирии ҳолатҳои хавфнок ҳамеша ҷорачӯӣ намоем.

Эпидемияи COVID- 19 дар тамоми ҷаҳон мушкилоти иҷтимоию иқтисодиро ба бор овардааст ва аксар кишварҳои ҷаҳон аз ин эпидемия талафоти зиёд дидаанд [4, с.10]. Дар алоқамандӣ ба чунин вазъият, низоми бонкии ҷаҳониро низ ба ташвиш оварда, таъсири худро аллакай ба низоми бонкии баъзе аз кишварҳои ҷаҳон расонидааст. Дар ин бора Ташкилоти қоғазҳои қимматнок ва бозори аврупоӣ (ESMA) шарҳро оид ба чораҳои дастгирии иқтисодии танзимкунанда, аз қабili сабукгардонии қарзҳо ба ҳисоботи молиявӣ, дар ин ҳолат эътирофи талафоти қарзии пешбинишударо мувофиқи СБҲМ 9 «Воситаҳои молиявӣ» шарҳ додаст [6]. Ба ғайр аз ин Маъмурияти бонкдорӣ Аврупо (ЕБА) истифодаи чаҳорҷӯбаи кунунии танзимкунандаи бонкиро оид ба танзими қарз, таҷдиди сохтори қарз ва боз ҳам истифодаи СБҲМ 9 аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ шарҳ медиҳад.

Чун таъсири эпидемияи COVID-19 ба низоми бонкии ҷаҳонӣ эҳсосшаванда аст, он бевосита таъсири худро ба низоми бонкии миллии мо низ хоҳад расонд. Таъсири он метавонад ба сифати қарзҳо, болоравии қурби асъори миллий, коҳиш ёфтани интиқоли маблағ аз хориҷ, хароб гардидани пардохпазирии мизоҷон расонад. Дар маҷмӯъ ташкилотҳои қарзие, ки дорои захираҳои нокифояи молиявианд, эҳтимолияти он аст, ки онҳо мақоми худро дар низоми бонкии кишвар коста гардонид ба бухрон дучор шаванд. Дар ин сурат ташкилотҳои қарзиро зарӯр аст, ки ҷиҳати саривақт ва ба дурустӣ истифода намудани дастурамалҳои аз ҷониби Бонки миллий тавсиягардида оиди пешгирии хавфҳо корбарӣ намоянд. Ин ҳолат моро водор мекунад, ки ҷиҳати қабули қарорҳои идоракунӣ дар сатҳи бонкӣ бояд ҷиддӣ амал намуда, ҷиҳати пешгирии ҳолатҳои муфлисшавӣ ва хавфнок кӯшишҳои худро ба роҳ монда, аз таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва аз тавсияи ташкилотҳои байналхалқӣ истифода намоем.

Бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, ки ба низоми бонкии баъзе кишварҳои ҷаҳон таъсир расонид, низоми бонкии Тоҷикистонро аз мадди назар дур накардааст. Ба хусус бухрони молиявии ҷаҳонии солҳои охир аниқтараш соли 2015 ба низоми бонкии кишвар мавҷи таккондиҳандаи ҷиддиеро ворид намуд, ки дар натиҷа якҷанд ташкилотҳои молиявӣ аз ҷумла бонкҳои низомсозӣ кишвар мавқеи худро дар бозори молиявӣ гум намудаанд. Инро аз маълумотҳои ҷадвали 1 дардавоми солҳои 2015 ва 2019 мушоҳида карда мумкин аст.

Ҷадвали1 - Сохтори низоми бонкӣ

Сохтори низоми бонкӣ	Солҳо		
	2010	2015	2019
Низоми бонкӣ	139	124	76
Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	138	123	75
Бонкҳо	14	17	16
Бонкҳои исломӣ	0	0	1
Филиалҳои бонкҳои хориҷӣ	1	1	1
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	3	0	0
Ташкилотҳои маблағгузории хурд	121	106	58
Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	35	39	22
Ташкилотҳои қарзии хурд	42	31	6
Фондҳои қарзии хурд	44	36	30

Сарчашма: коркарди муаллиф аз Бюллетени омили бонкӣ (245, 293), www.nbt.tj;

Читавре аз маълумотҳои ҷадвали 1 дида мешавад сабаби камшавии шумораи ташкилотҳои низоми бонкӣ ва ташкилотҳои қарзӣ ба андозаи 63 адад ба ақидаи мо, ин пеш аз ҳама, таъсири бухронҳои ҷаҳонӣ, болоравии назарраси қурби асъори хориҷӣ ва омили дигар ин пешниҳод намудани қарзҳои нисбатан калонҳаҷми дорои хавфи бештар бо таҳлилҳои носоҳеҳ мебошад. Дар натиҷа, дараҷаи баланди қарзҳои ба таъхирафта (мушкилситон) дар низоми бонкӣ ба назар расида, ташкилотҳои қарзӣ уҳдадориҳои худро, ки яке аз онҳо, бозпас гардонидани пасандозҳо мебошад, саривақт иҷро карда натавонистанд. Ҳолати мазкур таъсири худро бевосита ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқ расонида, пеш аз ҳама боварии аҳолиро ба бонкҳои кишвар коста гардонд. Сабаби асосии рух додани чунин ҳолатро мо, асосан аз скрининги нодурусти қарзгиранда, нодида гирифтани эҳтимолияти дараҷаи баланди хавфи қарзӣ ва нагузаронидани мониторингҳои саривақтии мутахассисони дахлдорро мебинем.

Маълум аст, ки яке аз роҳҳои бадастории даромади ташкилотҳои қарзӣ ин миқдори маблағҳои пешниҳоднамуда ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад, ки ин дар навбати худ яке аз вазифаҳои асосии онҳо низ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта дар ҷадвали 2 маблағгузориҳои низоми бонкӣ ба соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт нишон дода шудааст. Дар натиҷаи гузаронидани таҳлили муқоисавӣ маълум гардид, ки афзоиши бештари маблағгузорӣ давоми солҳои 2010-2019 дар соҳаи саноат ба назар мерасад, ки он нисбат ба соли базиси 8,3 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар дигар соҳаҳо коҳишҳои маблағгузорию мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, соҳаи кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт ва ғайра, ки сабаби асосии он ба ақидаи мо ин аз дигар ҷониб маблағгузорӣ гардидани чунин соҳаҳо мебошанд, ба монанди маблағгузориҳои шахсони алоҳида ва ё давлат.

Ҷадвали 2 - Таҳлили муқоисавии қарзҳои бонкҳо (аз ҷумла, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ) аз рӯи соҳаҳо (ҳаз. сомонӣ)

Номгӯи соҳаҳои хоҷагии кишроқ	Солҳо										2019 с. ба 2010 с., бо %
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Кишоварзӣ	647 875	945 544	777 077	931 717	945 050	1 003 083	1 036 775	832 380	770 776	154 292	-76,19
Саноат	723 982	803 604	828 729	1254168	1 502 552	2 254 590	2 424 785	2613450	2 529 979	6 705 644	826,22
Сохтмон	390 174	490 707	502 120	688 348	847 489	1 241 600	1 037 055	639 645	529 837	350 227	-10,24
Нақлиёт	162 843	132 492	172 248	223 185	268 674	396 842	509 309	233 073	276 369	72 995	-55,17
Хуроки чамбиятӣ	4 858	8 636	14 032	21 285	21 609	22 359	22 888	16 114	15 961	2 408	-50,43
Хизматрасонӣ	162 483	181 150	203 106	246 104	243 635	206 026	251 464	220 573	233 405	57 494	-64,61
Савдои хориҷӣ	855 515	906 669	886 363	1449071	1 453 970	1 478 299	1 562 795	1 221 328	1 231 083	150 089	-0,18
Миёнаравии молиявӣ	55 008	86 609	74 336	64 835	110 461	139 067	130 268	134 055	146 609	4 650	-91,54
Истеъмолот	292 595	324 851	512 135	694931	872 650	853 459	846 028	795 379	863 173	67 593	-76,9
Дигарҳо	51598	287 193	516 106	581 659	1 622 847	1 754 720	408 779	207 044	103 542	99 298	92,45
Ҳамаи қарзҳо	3291 923	4167455	4486 252	6155303	7 888 937	9 350 045	8 230 146	6913041	6700734	7664690	132,83

Сарчашма: Бюллетени омили бонкӣ (245, 257, 291, 293), www.nbt.tj;

Дар маҷмӯъ ҳаҷми умумии маблағгузориҳо давоми даҳ соли охир 2,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Афзоиши бештари маблағгузорӣ дар соли 2019 ба назар мерасад, ки ин гувоҳ аз амалигардии ҳадафҳои стратегии давлат мебошад, ки зимни он иқтидорҳои нави истеҳсоли рӯи кор омада, дар пешрафти иқтисодиёти кишвар саҳмгузор мегардад.

Низоми бонкиро чун, яке аз омилҳои пешрафти иқтисодиёти миллий арзёби намудем, саҳми онро дар ҳиссаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дида мебароем. (ниг. ба ҷадвали 3.)

**Ҷадвали 3 - Нишондиҳандаҳои асосии сохтори тавозуни ҷамъбасти ташкилотҳои қарзӣ
(млн. сомонӣ)**

Номгӯй	Солҳо									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Дороиҳо</i>	6 906	9 057	10 529	12 653	14 854	18 639	21 166	20 932	21 201	21 976
<i>Бо фоиз аз ММД</i>	27.66	30.38	29,12	31.22	32.57	38.51	38.86	34.28	30,8	28,41
Қарзҳо, ҳамагӣ	3 524	4 122	5 291	7 399	9 661	11 229	9 823	8 506	8 677	9 703
<i>Бо фоиз аз ММД</i>	14.28	15.26	14.63	18.26	21.18	23.20	18,03	13.92	12,6	12,54
Сармоягузориҳо, ҳамагӣ	512	594	213	204	227	276	1 604	2 172	2 427	2 232
<i>Дигар дороиҳо</i>	2 870	4 341	5 025	5 050	4 966	7 134	9 739	10 254	10 097	10 041
<i>Уҳдадориҳо+сармоя</i>	6 833	9 134	10 529	12 653	14 854	18 639	21 166	20 932	21 201	21 976
<i>Уҳдадориҳо</i>	5 489	7 178	8 231	10 063	12 508	16 222	15 669	15 207	15 287	15 749
Пасандозҳо (амонатҳо)	3 308	4 425	4 926	5 519	6 691	8 614	9 244	9 283	9 724	9 682
<i>Бо фоиз аз ММД</i>	13.39	14.72	13.62	13.62	14.67	17.80	16.97	15.19	14,12	12,52
<i>Дигар уҳдадориҳо</i>	2 181	2 753	3 305	4 544	5 817	7 608	6 425	5 924	5 563	6 067
<i>Сармоя</i>	1 417	1 879	2 298	2 590	2 346	2 417	5 497	5 725	5 913	6 226
<i>Бо фоиз аз ММД</i>	5,71	6,51	6,35	6,39	5,14	4,99	10,09	9,37	8,59	8,05

Сарчашма: коркарди муаллиф аз Бюллетени омили бонкӣ (245, 257, 291, 293),
www.nbt.tj;

Аз маълумоти ҷадвали 3 маълум мегардад, ки новобаст аз вазъи ноустувори низоми бонкӣ дар солҳои қаблӣ ҳамоно ҳиссаи дороиҳо ва сармоя дар тавозуни ҷамъбасти низоми бонкӣ дар давраи муайян рӯ ба афзоиш намудааст. Ин нишондиҳандаҳо ҳоло ҳам қаноатмандкунанда набуда, аз низоми бонкӣ тақозо менамояд, ки чиҳати ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ пайваста кушиш намояд.

Баҳри афзоиши сармоягузориҳо, ки аз ҷониби низоми бонкии кишвар ба баҳши воқеии иқтисодиёт равона мегарданд, якчанд пешниҳодҳо қайд бояд кард:

- ташкилотҳои қарзие, ки мақсади асосиашон пешниҳод намудани қарзҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ мебошад, бояд вобаста ба шароит ва талабот ҳамеша маҳсулотҳои нав қарзиро барои мизҷони худ пешниҳод намоянд;
- фоизи миёнаи қарзро бояд ба назар гиранд ва инчунин ҳавасмандгардониҳо аз мадди назар бояд дур нанамоянд;
- ҷалби муттаҳассисони таҷрибадорро барои сохторҳои алоҳидаи ташкилотҳо зиёд намоянд;
- дар қабули қарорҳои иқтисодӣ ба назар гирифтани ҳолатҳои номуайяно, ки натиҷаи он ба хавф оварда мерасонад аз эҳтимол дур нагузоранд.

Дар охир ҳаминаро бояд қайд намуд, ки шароити ғайристандартӣ вазъи кунунии иқтисодиёти ҷаҳониро ба назар гирифта, чиҳати пешгирии ҳолатҳои хавфнок бояд ҳама тарафа чораҷӯӣ намуд. Бо истифода аз тавсияҳои ташкилотҳои молиявии байналмиллалӣ роҳҳои пешгирии ҳолатҳои мазкурро омӯхта чиҳати дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани вазъи низоми бонкии кишвар ҳама тарафа кушиш бояд намуд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ, ш. Душанбе, 26-декабри соли 2019с.
2. Бюллетени омили бонкӣ (245, 257, 291, 293), www.nbt.tj;
3. Ғафуров Ф. Саҳми низоми бонкӣ дар рушди соҳаи саноат. Молия ва ҳисобдорӣ/ №4(163) апрел 2020
4. Исайнов Ҳ.Р., Таъсири COVID-19 ба иқтисодиёти ҷаҳон. Ба қуллаҳои дониш, №9 (1475), 3.09.2020

5. Раджабов Р. К., Исупова Б. Ф. Оптимальный кредитный портфель коммерческих банков в условиях высокого риска. Монография/ Под ред. профессора Бушко А. – Душанбе: «Ирфон», 2015. -392с.
6. Республика Таджикистан: Комплексное диагностическое исследование страны. Обеспечение успешной реализации Национальной стратегии развития до 2030 года. / Группа Всемирного Банка, май 2018 г.
7. Тоҷикистон: 25-соли истиқлолияти давлатӣ (маҷмӯаи оморӣ).
8. EUROPEAN BANKING AUTHORITY (EBA). Statement on the application of the prudential framework regarding Default, Forbearance and IFRS9 in light of COVID-19 measures. 25.03.2020

АННОТАЦИЯ

ИМКОНИЯТ ВА МУШКИЛОТИ САРМОЯГУЗОРИИ НИЗОМИ БОНКИИ КИШВАР БА БАХШИ ВОҚЕИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар шароити муосир нақши низоми бонкӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт ва саҳми он дар таъмини суботи молиявии кишварҳои дунё хело назаррас мебошад. Низоми бонкии Тоҷикистон низ барои таъмин намудани иқтисодиёти кишвар ба воситаҳои молиявӣ саҳмгузор мебошад. Дар мақолаи мазкур вазъи кунунӣ, имконот ва мушкилотҳои низоми бонкӣ ҷиҳати сармоягузорӣ намудан ба бахшҳои воқеии иқтисодиёт мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

АННОТАЦИЯ

ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ ИНВЕСТИЦИОННО-БАНКОВСКОГО СЕКТОРА ТАДЖИКИСТАНА ДЛЯ РЕАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В современных условиях роль банковской системы в реальном секторе экономики и ее вклад в обеспечение финансовой стабильности стран мира очень значительны. Банковская система Республики Таджикистан также способствует финансовой безопасности экономики страны. В статье исследуется текущее состояние, возможности и проблемы банковской системы для инвестирования в реальный сектор экономики.

Ключевые слова: банковская система, вложение, реальный сектор, риск, кризис, кредитная организация, анализ.

ANNOTATION

OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR TAJIKISTAN INVESTMENT BANKING SECTOR TO REAL ECONOMY

In modern conditions, the role of the banking system in the real sector of the economy and its contribution to ensuring the financial stability of the countries of the world are very significant. The banking system of the Republic of Tajikistan also contributes to the financial security of the country's economy. The article examines the current state, opportunities and problems of the banking system for investing in the real sector of the economy.

Key words: banking system, investment, real sector, risk, crisis, credit organizations, analysis.

УДК 330

ХУСУСИЯТҲОИ ҶАҲОНИШАВИИ ҲАРАКАТИ САРМОЯ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Қосимова М.И., Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Калимаҳои калидӣ: фирори сармоя, ҳаракати сармоя, ҷаҳонишавӣ, хавфҳои сармоягузорӣ, шаклҳои фирори сармоя, фазои сармоягузорӣ.

Ба роҳҳои асосии ҳамгирии иқтисодиёти миллий ба иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳаракати байналмилалӣ сармоя тааллуқ дорад, ки кадоме ҷараёни захираҳои сармоягузорӣ, ба даст овардани ғоидаи барзиёд, интиқоли иқтидорҳои истеҳсолӣ ва технологияҳои пешрафта, афзоиши нуфуз ва назорати субъектҳои қабулкунандаи сармоя ва ба бозорҳои фурӯш наздик шудани истеҳсолотро таъмин менамояд [6, с. 46]. Ба даст овардани ғоида ё ғоидаи шартӣ, шароити нисбатан камхарҷи истифодаи сармоя, ҳадафи ҳаракати байналмилалӣ сармоя мебошад. Яке аз хусусиятҳои барҷастаи тамаддуни имрӯза ҳаракати байналмилалӣ сармоя мебошад. Дар чунин ҳолатҳо, ҷолибияти сармоягузори кишваре, ки сармояро қабул

мекунад, нақши ҳалқунанда дорад. Тибқи ақидаи Л.И. Абалкин, дар шароити ҷаҳонишавӣ, ҳаракати ҷаҳонии сармоя омили асосии афзоиши байналмилалӣ истехсолот, баланд бардоштани сатҳи шуғл, суръати афзоиши иқтисодӣ ва захираҳои қувваи корӣ буда, ба рушди бозори молиявӣ мусоидат мекунад ва аз ин рӯ, ба навсозии иқтисодиёти ҷаҳонӣ дар маҷмӯъ ташвиқ мекунад [1, с. 68]. Ҷаҳонишавӣ байналхалқии молиявӣ самаранокиро ба таври истисноӣ баланд мебардорад, вақте ки он бо сиёсатҳои, ки ҳавфи ахлоқӣ, интиҳоби номусоид, “таъсири издиҳом” ва тамоми мушкилиҳои ба он алоқамандро ҷудо мекунад, ва таъсири эҳтимолии зараровари онҳоро мекушоянд. Пешбинӣ шудааст, ки маҳз чунин сиёсат бояд тафаккур ва танзими қобили қабул, оқилонаро ба роҳ монад, ки бо таъсиси дақиқи ҳадди ниҳии додани қарзҳо ва амонатҳо ҳамчун карда шавад, то ки микёс барои иштирокчиёни бозори молиявӣ, ки ҳавфи хеле баландро ба дӯши худ гузоштаанд ва мушкилоти эҳтимолии пардохт накарданро хоҳиш медиҳанд, фишурда шавад [2, с.78]. Дар ин замина, омӯхтани самтҳои таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба зудҳаракатии сармоя хеле ҷолиб аст:

1. Ҷаҳонишавӣ таҳассус ва тақсимои байналмилалӣ меҳнато тақвият мебахшад. Дар доираи он имконот ва захираҳо самараноктар ҷойгиранд, ки ин дар ниҳоят ба баланд шудани сатҳи миёнаи зиндагӣ ва баланд бардоштани неқӯҳволии сокинон мусоидат мекунад (бо хароҷоти нисбатан кам).

2. Афзалияти муҳими равандҳои ҷаҳонишавӣ сарфа дар бузургии истехсолот ба ҳисоб меравад, ки метавонад хароҷотро хоҳиш диҳад ва ба паст шудани нархҳо мусоидат кунад ва аз ин рӯ, ба пешрафти устувори иқтисодӣ оварда мерасонад.

3. Ҷаҳонишавӣ ба рушди минбаъдаи технологияҳои нав ва тақсимои онҳо дар байни давлатҳо, бо тақвияти рақобат тарғибу ташвиқ мекунад.

4. Ҷаҳонишавӣ ба амиқтар шудани рақобати байналмилалӣ мусоидат мекунад. Дар иқтисоди ҷаҳонӣ, равандҳои ҷаҳонишавӣ, беш аз ҳама, барои харидорон ғоидаоваранд, зеро рақобат ба онҳо ҳуқуқи интиҳоб ва паст кардани нархро медиҳад.

Дар ин раанд пеш аз ҳама, баъзе тарафҳо бояд ба натиҷаҳои манфӣ мансуб дониста шаванд:

- пешгӯинашаванда будани шароити хоҷагидорӣ ва пайдоиши бухронҳои гуногуни иқтисодӣ ё молиявӣ, ки ба иқтисодиёти тамоми кишварҳои ҷаҳон таъсир мерасонанд. Хусусан дар бозорҳои молиявӣ, ин афзоиши амалиёти кӯтоҳмуддати ҷанноти (спекулятивӣ) дар бозори сармоя аст;

- истисноияти иқтисодӣ ҳамчун аломати қудрати кишварҳои мухталиф ва имконоти танзими иқтисодии давлатҳои мувофиқи миллӣ, ки вобастагии бештар аз ШТМ “хеш” ва хориҷӣ пайдо мекунад, равандҳои ҷаҳонишавиро хоҳиш медиҳанд;

- ҷаҳонишавӣ, равандҳои анъанавии танзими давлатии иқтисодиётро ба таври назаррас таскин дода, боиси таъсиси механизмҳои байналмилалӣ ва ҳатто механизмҳои миллии танзим нагардид, ки норасоии дар натиҷаи он ба миён омадаро рӯйпӯш намояд.

Яке аз қонуниятҳои асосии ҳаракати сармоя дар шароити ҷаҳонишавӣ дар номутобиқатии байнисоҳавӣ ва байнидавлатӣ таҷассум ёфтааст, ки маънои тағйирот ба таъиноти ҷараёнҳо дорад: афзоиши ҳиссаи сармояи содиротӣ аз як кишварҳои саноатӣ ба кишварҳои дигар; амиқтар кардани нақши содироти сармоя дар шакли қарз (кредит) аз ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шакли вомҳои давлатӣ [10., с.72].

Ғайр аз он, дар раванди таҳқиқот ҳолатҳои зерини диверсификасияи гардиши сармоя ошкор карда шуд:

- дар афзун намудани амалияи ҳаракати иловагии сармоя тавассути амалисозии нархгузорӣ, минтақаҳои офшорӣ, созишномаи “ҳокистарӣ” ва ҷанноти дар биржа;

- паст шудани самаранокии танзими макроиқтисодии мутаҳаррикии сармоя;

- пайдоиши субъектҳои нави танзими ҳаракати сармоя - давлатҳо, ҷамъиятҳои трансмиллӣ ва иттиҳодияҳои байналмилалӣ молиявӣ;

• коҳиш ёфтани марҳилаи гардиши сармоя аз ҳисоби чорӣ намудани технологияҳои муосир, инчунин технологияҳои иттилоотӣ илова бар раванди истеҳсолот, дар менеҷмент ва логистика [11, с.96].

Бояд ёдовар шуд, ки дар шароити ҷаҳонишавии ҳаракати сармоя тавассути воситаи тақвият додани ҷамоаҳои ва таъсири мутақобилаи кишварҳо дар соҳаи муносибатҳои молиявӣ, афзоиши аҳамияти ҳаракати байналмилалӣ сармоя, зиёдшавии манбаҳои даромад ва тақсими дороиҳо дар дигар кишварҳо таҷассум меёбад. Дар заминаи он, ҳаракати беамониати асёр, сармоя, мутаҳаррикии онҳо аз сарҳади миллий, ки натиҷаи он таъсиси бозорҳои ҷаҳонӣ молиявӣ ва иттиҳодияи ҷаҳонӣ мебошад. Барои дақиқӣ бояд қайд кард, ки ҷаҳонишавии ҳаракати сармоя, дар маҷмӯъ, барои кишварҳое лозим мебошад, ки меҳондор ғайри қаро аз дараҷаи хурд то миёна афзун ва мустақам кунанд, ва он барои баланд бардоштани устуворӣ дар давлатҳои пешрафтаи саноатӣ пешбинӣ шудааст [4, с. 63].

Дар айни замон, мутаҳаррикии сармоя ҳамчун як раванди мутассили ҷаҳонӣ дар иқтисодиёт муайян карда мешавад, ки тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодии кишварҳоро фаро мегирад. Қисми зиёди захираҳои молиявӣ замин дар давлатҳои мутамаркази мутамарказонида шудаанд. Манбаҳои молиявӣ ба ташкилотҳо, шахсони воқеӣ, ширкатҳои байналмилалӣ ва миллий, кишварҳо мансубанд. Ин манбаҳо дар байни давлатҳо нобаробар тақсим карда шудаанд ва аз ин рӯ, дар байни онҳо устуворона ҳаракат мекунад. Ин ҳаракати манбаҳои молиявӣ амсилаи ҳаракати байналмилалӣ сармояро мегирад [7, с.45].

Заминаҳои муҳими ҳаракати сармоя дар ҳолатҳои зерин инъикос меёбад:

- изофаи нисбии он дар кишвар, вақте ки номувофиқати байни қисмҳои сармоя ва имконияти истифодаи оқилонаи он дар дохили давлат ошкор карда мешавад;

- нокифоягии талабот ба сармоя ва таъминоти он дар минтақаҳо ва давлатҳои гуногуни ҷаҳон.

Шароитҳои пешбинишуда ба ҳаракати сармояи зарурӣ дар он ҳолатҳое таъия мекунад, ки давлати содиркунанда эҳтиёҷоти худро ба истеъмоли дохилӣ эҳсос мекунад. Дар ин ҳолат, чун қоида, вай ба сӯи мақсадҳои дигар ҷидду ҷаҳд мекунад.

Ҳадафи муҳимтарини содироти сармоя дар муддати тӯлонӣ “худинкишофӣ”-и он, яъне ба даст овардани ғайри қаро иловагӣ буд. Дар айни замон, дар сиёсати содироти сармоя далелҳои нави мураккаб пайдо шудаанд. Дар ин раванд вазифаҳои зерин нақши аввалиндараҷаи ишғол мекунад:

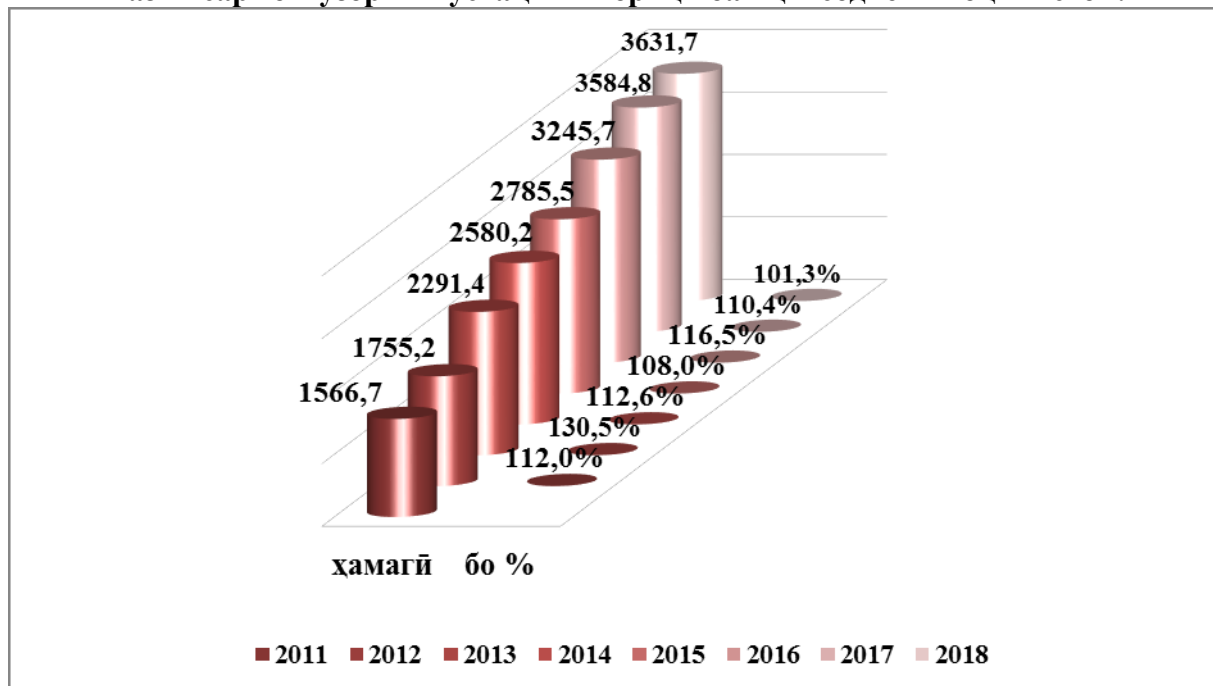
- таҳқиқ ва нигоҳдории “нишонаҳо”-и шахсӣ дар савдои байналмилалӣ гуногун;
- шомилшавӣ ба таҷрибаи илмӣ-техникӣ ва идоракунии дигар кишварҳо;
- азхудкунии монеаҳои гумрукии баъзе давлатҳо ҳамчун хати дахлат ба бозорҳои дохилӣ “аз дохил”;
- фароҳам овардани шароит барои ба бозорҳои хориҷӣ ворид намудани молҳои ватанӣ.

Хусусияти хоси ҳаракати ҷараёни байналмилалӣ сарсармоя капитал таҷассум меёбад. Кишвар ба бузургтарин содиркунандаи захираҳои пулӣ мубаддал мегардад, баробари ин, вазифаҳои танзим, назорат ва ҳавасмандгардониро дар раванди содироти намудҳои гуногуни сармоя фаъолони иҷро мекунад. Вобаста ба пасандозҳои воқеии хориҷӣ, кишвар ҳукуқи маҳдудиятҳои гуногунро барои худ нигоҳ медорад, ки ба ҳифзи манфиатҳои миллий нигаронида шудаанд. Хос аст, ки содироти сармоя ба хориҷи кишвар дар сатҳи пасттарин нисбат ба воридшавии сармояи хориҷӣ ҷамоаҳои қаро карда мешавад [9, с. 66]. Махсусан, ҳисси давлат афзоиш ёфт, ки шаклҳо ва усулҳои нигоҳ доштани тавсеаи сармояи давлатиро дар хориҷи кишвар дар охири солҳои 1998 тақмил медиҳад. Бухрони молиявӣ охири солҳои 1998-ум. ба коҳиш ёфтани вуруди сармояи хусусӣ (ба истиснои сармоягузори мустақим) ва ҳиссаи субсидияҳои давлатӣ дар маҷмӯи имкониятҳои, ки ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ меафтанд, ба миён овард. Дар ин шароит, аҳамияти агентҳои содиротии кредитии давлатӣ ва суғурта, инчунин дигар муассисаҳои молиявӣ афзудааст. Бо вуҷуди ин, агар қаблан чунин агентҳо асосан бо кредитҳои содиротӣ ва суғуртаи қарзҳои содиротӣ машғул мешуданд, дар

айни замон, онҳо аксар вақт ба интиқоли маблағҳои асосӣ ва субсидияҳо барои лоиҳаҳои дарозмуддат нигаронида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки таъмини ширкатҳои давлатӣ бо сармоягузориҳои хориҷӣ тақрибан 30,0% амалиёти агентҳои содиротиро дар миёнаи солҳои 1998, бо сатҳи миёнаи солони муомилот дар ҳаҷми тақрибан 100 млрд. долл. ташкил додааст [10, с. 89].

Вазъи сармоягузории мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон:

Чӣ хеле, ки маълумотҳои диаграмма нишон медиҳанд, дар соли 2018 афзоиши сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба соли 2011 қариб 2,31 баробар, дар муқоиса бо соли 2013 - 1,6 маротиба афзудааст. Ҳаминтавр, дар се соли охир, ҳаҷми сармоягузории мустақими хориҷӣ тамоюли афзоиш дорад.

Дар айни замон, субсидияҳои асосии кишварҳои тараққикарда аз ҳисоби ширкатҳои байналмилалӣ зиёд карда шуда, нисбат ба ММД кишварҳои-донор коҳиш ёфтааст. Илова бар ин, як қисми субсидияҳои давлатӣ бо шартҳои имтиёзнок бори аввал дар тӯли солҳои зиёд босуръат коҳиш ёфтаанд. Тушканов И.М. чунин мешуморад, ки дар давраи муосир ҳар як кишвар, баробари дорои мувофиқатҳои мухталифи андозаи сармояи содиротӣ ва воридотӣ будан, ҳамчун содиркунанда ва воридкунандаи сармоя баромад мекунад. Агар қисми назарраси содироти сармоя нисбат ба ҳаҷми асосии воридот бартарӣ дошта бошад, кишвар ҳамчун “қарздиҳандаи (кредитори) холис” ё “содироти холиси сармоя” тасниф карда мешавад. Кредиторҳои назаррас дар бозори сармояи ҷаҳонӣ то ибтидои асри XXI кишварҳои Тайван, Швейтсария, Нидерландия ва Ҷопон, ки қарздиҳандагони асосии ваколатдор боқӣ мондаанд, нишон дода шудаанд.

Дар баробари ин, Ҷопон на танҳо ҳиссаи назарраси хароҷоти марбут ба субсидия кардани барномаҳои барқарорсозии рушди иқтисодӣ дар Осиёи Шарқиро ба зимма гирифт, балки инчунин имкониятҳои қарздиҳиро ба лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ бо фоизи пасттарин афзоиш дод [15, с.99]. Вақте ки арзиши воридоти сармоя нисбат ба ҳаҷми содирот зиёд карда шавад, кишвар ба навъи “воридкунандаи сармояи холис” ё “қарзгирандаи ҳақиқӣ” мансуб дониста мешавад. Бузургтарин вомгирандагон ИМА, Арабистони Саудӣ, Канада, Бритониёи Кабир ва Мексика дар солҳои 90-уми асри гузашта буданд. Дар айни замон ИМА, Фаронса, Бритониёи Кабир ва Ҷопон муҳимтарин содиркунандагони сармоя ба ҳисоб мераванд.

Тағйирнопазирии иқтисодии ҷаҳонӣ метавонад бо чунин чараёнҳои номаҳдудӣ молиявӣ, ба гуфтаи Ҷ.Бхагвати, Д.Родрик ва Д.Стиглитс, “шикаста” шавад, баробари он, зарурати низоми мониторинги сармоя ва дигар маҳдудиятҳо дар тичорати байналмилалӣ дороиҳо ба вучуд орад [4, с. 178]. Соҳаҳои мувофиқи ҷаҳонишавӣ сарфакорона дар сатҳи

истеҳсолот мебошанд, ки имконпазир аст ва метавонад хароҷоти камтар ва нарххоро ба вучуд орад ва аз ин рӯ, ба барқароршавии иқтисод оварда расонад. Ҷанбаи назарраси таъсири ҷаҳонишавӣ ба иқтисодиёти давлат суръати афзоиши сармоягузори мустақими хориҷӣ мебошад, ки он аз вазъи савдои ҷаҳонӣ пеш рафтааст. Бояд қайд кард, ки баланд бардоштани афзоиши рушди иқтисодии кишварҳои пешрафта ҷараёни сармояро ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ равона мекунад, ки ин махсусан дар эҳтиёҷоти захираҳои молия ифода ёфтааст [2, с. 122]. Чунин нуктаи назар ба монанди “фирор”-и сармоя вучуд дорад. Дар маънои маҳдуд, он ҳамчун ҳаракати маҷбурӣ ва ғайриҷаҳишмандии сармояи кӯтоҳмуддат аз давлат ба хориҷи кишвар фаҳмида мешавад; ба маънои васеъ, он ҳамчун хуруҷи умумии сармоя аз як давлат ба давлати дигар дар шаклҳои мухталиф ва бо мӯҳлатҳои гуногун дар ҷустуҷӯи минтақаҳои ғайриҷаҳишманд ва боэътимод фаҳмида мешавад. Сабаби муҳимтарини “фирор”-и сармоя тағйирнопазирӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ дар давлат, тағйирёбии асбоби миллӣ, сиёсати бесамари иқтисодӣ, ки тақонҳои бӯҳронӣ, зиёдшавии хавфҳои мухталиф, андозҳои назаррас ва таваррумро ба вучуд меоранд.

Тибқи гуфтаҳои боло, бояд шаклҳои минбаъдаи “фирор”-и сармояро возеҳ кард:

- ғайриқонунӣ (нигоҳ доштани ҳиссаи даромади асбоби хориҷӣ, даромади гумшуда дар шартномаҳои иқтисодии хориҷӣ, масалан, дар созишномаҳои мубодила, пардохтҳои пешакӣ тибқи созишномаҳои баррасишаванда, содироти пинҳонии сармоя ва молҳо ва ғайра);

- аз манбаъҳои қонунӣ (афзоиши дороиҳои хориҷӣ, бонкҳои муттаҳидшуда), хариди амволи ғайриманқул дар хориҷа, содироти арзшудаи асбоби хориҷӣ ва ғайра);

- “ҷудокунии пулҳои ифлос”, ки бо амалҳои ғайриқонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ алоқаманданд ва ба ҷараёнҳои молиявии қонунӣ ворид шудани онҳо;

- долларикунории (долларизатсияи) иқтисодиёт ё “фирор”-и дохилии сармоя ба асбоби хориҷӣ.

Барои таҳлили андозаи “фирор”-и сармоя дар фаъолияти амалияи ҷаҳонӣ усулҳои зерин истифода мешаванд:

- умумияти ҳисобкунии сармояи кӯтоҳмуддат аз баҳши шахсии ғайрибонкӣ;

- усули таҳқиқи амиқ ва моддаи зикршудаи тавозуни пардохт.

“Фирор”-и сармоя захираи иқтисодӣ, асосан молиявӣ ва сармоягузори кишварро ғайриҷаҳишманд, ба зарари назарраси талафоти даромади аз содироти муайяни сармоя (хароҷот, дивидендҳо) оварда мерасонад, амнияти миллиро вайрон мекунад, эҳтимолияти сармоягузори дохилиро коҳиш медиҳад [11, с.123].

Сабабҳои асосии хуруҷи сармоя ба хориҷи кишвар метавонанд инҳо бошанд:

- 1) шароити умумии номусоид барои рушди фазаи иқтисодӣ ва сармоягузорӣ дар кишвар (коҳиш ёфтани суръати афзоиш ва шиддати сармоягузорӣ, суръатёбии ноустувории иҷтимоӣ сиёсӣ, пастравии нишондиҳандаҳои бозор, норасоии назарраси молиявӣ, ақибмондагии инфрасохтори бозорҳои молиявӣ, заифии стандарти давлатии пулӣ ва ғайра);

- 2) ҷорӣ кардани курси иқтисодӣ дар давлат, ба ғайр аз соҳаи иқтисодии хориҷӣ: афзоиши сарбории андоз, интизории коҳиши нархи пули миллӣ, стратегияи кредитии мустақам ва ғ. (сиёсати қурби баланди сомонӣ, ки муддати тӯлонӣ аз ҷониби Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида мешавад, ба гузоштани маблағ ба доллар ва хуруҷи сармоя аз давлат мусоидат менамояд);

- 3) ҷиноят ҳисобидани фаъолияти иқтисодӣ, амният ва самаранокии назарраси қонунгардонии даромадҳои пайдоиши ғайриқонунӣ аз ҳисоби амалиёти иқтисодии хориҷӣ;

- 4) мавҷуд набудани эътимоди соҳибдорӣ ба ҳукумат ва аҳоли - ба бонкҳо ва ба дигар ташкилотҳои молиявӣ, ки қори онҳо бо ихтиёри амволи амонатгуздорон ҳамроҳанг карда мешавад;

- 5) сатҳи аз ҳад баланд бардоштаи меъёрҳои фискалӣ, сифати пасти қонунгузори андоз ва мубоқати ноқофӣ дар қабул ва ситонидани андозҳо;

- 6) мавҷуд набудани қоидаҳои ошкорои содироти қонунии сармоя аз давлат;

- 7) таҳдидҳои назарраси коҳиши молии дороиҳои (активҳо) асосӣ.

Фазои сармоягузорӣ ба майли хуручи сармоя фишори ҷиддӣ мерасонад. Фазои сармоягузорӣ метавонад ҳамчун маҷмӯи шароити иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ муайян карда шавад, ки ҷаззобияти давлатро барои пасандозҳои хориҷӣ муқаррар мекунанд. Дар чунин ҳолат, арзиши фазои сармоягузорӣ бо ҷаззобияти сармоягузорӣ ҳамчун мешавад, ки ин объективӣ нест, зеро ҳавфҳои сармоягузорӣ сарфи назар карда мешаванд, ки кадоме дар ҳама ҳолат фазои сармоягузорию муайян мекунанд [16, с.58].

Рейтинги фазои сармоягузорию Тоҷикистон

Нишондиҳанда	Солҳо				2018 бар 2013
	2013	2015	2017	2018	
Рейтинг дар ҷаҳон	141	166	128	126	+ 15
Бақайдгирии корхонаҳо	77	106	85	36	+ 41
Гирифтани иқозат барои сохтмон	180	168	162	137	+ 43
Васлқунӣ ба низомии таъминоти барқӣ	181	178	173	163	+ 18
Қайдқунии моликият	82	70	97	77	+ 5

Аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумотҳои зилл тартиб дода шудааст: Doing Business 2014: Going Beyond Efficiency. – Washington: DC: World Bank. 2014. – P.222; Doing Business 2019: Training for Reform. - Washington: DC: World Bank. 2019. – P. 5.

Тавре ки маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, Тоҷикистон дар муқоиса бо давраи охири бартарияшаванда, яъне дар соли 2018 дар байни 190 давлатҳои ҷаҳон нишондиҳандаи рейтинг кишвар аз рӯи фазои сармоягузорӣ, дар муқоиса бо соли 2013 дар ҷои 126 қарор гирифтааст, ки он ба 0,9% афзудааст.

Ҳолатҳое, ки фазои сармоягузорию дар кишвар бад мекунанд, меъёрҳои бозтаввил, қарзҳои беруна ва дохилӣ, ноустувории сиёсӣ дар давлат, ноустувории иҷтимоӣ, таварруми назаррас, набудани буча, ҳароҷоти зиёд, қафомонии қонунҳоро дар бар мегиранд [8, с. 68]. Масалан, сармоягузорӣ дар кишвар чунин омилҳо, аз қабилӣ захираҳои гаронбаҳои табиӣ, бозори бузурги дохилӣ ва имконияти иштироқи сармоягузорию хориҷӣ дар хусусиятҳои вазъияти миллӣ, кадрҳои нисбатан муассир ва нисбатан арзон, ки метавонистанд фавран усулҳои ҳозираро арзёбӣ кунанд, ҷалб мекунанд. Мавҷуд набудани низомии аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ беҳбуди давлат, ноустувории ҳуқуқӣ, қонунгузорию бесама, сатҳи баланди таваррум, ноустувории аъёри давлатӣ, сатҳи пасти рушди инфрасохтор, ҷинояткорӣ ва коррупсия, бюрократикунонии давлат ба вазъи фазои сармоягузорӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Ҳама намуди ҳавфҳои сармоягузорӣ (молиявӣ, экологӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ, саноатӣ), ки ба ҳар як давлат ҳосанд ва ба ҳаракати ҷараёни сармоя таъсир мерасонанд, маъноӣ аз ҳама муҳим доранд [15, с.102].

Бояд таъкид кард, ки нақши муҳимтаринро дар ташкили фазои сармоягузорӣ таъсири мақомоти идорақунии давлатӣ ва сиёсат мебозад. Бо вуҷуди ин, силсилаи омилҳо (масалан, ҷуғрофӣ) ба маъмурияти давлатӣ дучор намеоянд, аз онҳо бештар қафолати ҳуқуқи моликият, равишҳо ба танзими миллӣ ва андозбандӣ (ҷӣ дар дохили кишвар ва ҷӣ берун аз он татбиқ мешаванд), равандҳои нисбатан фароҳи муқаррарқунандаи сифати танзими миллӣ, масалан, дараҷаи коррупсия, илова бар ин, ташкили инфрасохтор, таъсир ба бозорҳои молиявӣ ва бозори меҳнат [13, с.168].

Дар ҳолати зиёд шудани хуручи сармоя аз кишвар, Бонки миллии Тоҷикистон имконпазирии ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои кӯтоҳмуддати ҳаракати маблағҳоро баррасӣ мекунад. Ин тадбирҳоро танҳо дар замоне татбиқ кардан мумкин аст, ки хуручи сармоя бошиддат афзоиш ёбад. Бо назардошти вазъи қунии ҷуғрофӣ-сиёсӣ метавон гуфт, ки он хеле хатарнок аст ва қоҳиши захираҳои молиявӣ имконпазир аст. Ниҳоят, ҷаҳонишавӣ чунин тағйироти низомии муқарраршудаи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣро ташаккул дод, ки онро нисбатан пешгӯинашаванда намуд, ки ин таҳияи пешгӯии амнияти дарозмуддати рушди иқтисодии ҷаҳонро ба таври назаррас қоҳиш медиҳад.

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки дар мақола хусусиятҳои ҳаракати сармоя дар шароити ҷаҳонишавӣ, “фирор”-и сармоя (шаклҳо, усулҳо ва сабабҳо), илова бар ин, фазои сармоягузорӣ ва ҳавфҳое, ки ба ҳаракати (гардиши) сармоя таъсир

мерасонанд, таҳлил карда шудааст; бо ҳаракати сармоя тибқи ҳадафи гузошташуда ҷанбаҳои манфӣ ва мусбати равандҳои ҷаҳонишавӣ ошкор карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абалкин, Л. И. Избранные труды: в 4 т. /Л.И. Абалкин. – М.: Экономика, 2000
2. Авдокушин, Е. Ф. Международные экономические отношения: учеб. пособие /Е.Ф. Авдокушин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Маркетинг, 2012
3. Бархатов, В. И. Транснациональные корпорации в условиях глобализации экономики: монография /В.И. Бархатов, Н.И. Кондратьев. – Челябинск : ЧГУ, 2006
4. Бхагвати, Дж. Современная глобализация и её восприятие в мире /Дж. Бхагвати, Д. Родрик, Д. Стиглиц //Век глобализации. – 2008. – № 1
5. Дергачёв, В. А. Международные экономические отношения /В.А. Дергачёв. – М.: Юнити-Дана, 2005.
6. Журавлёва, Г. П. Государство в условиях глобализации: внешнеторговый либерализм и протекционизм /Г.П. Журавлёва, М.В. Синеев, В.И. Бархатов. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004
7. Иванов, Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития /Н.Иванов //Мировая экономика и междунар. отношения. – 2012. – № 2
8. Киреев, А.А. Международная экономика /А.А. Киреев. – М.: Междунар. отношения, 2010
9. Рыбалкин В.Е. Международные экономические отношения /В.Е. Рыбалкин, Ю.А. Щербанин, Л.В. Балдин. – М.: Юнити-Дана, 2011
10. Смородинская Н. Бегство капиталов как объект международных исследований / Н. Смородинская //Вопр. экономики. – 2013. – № 7
11. Ткачёв В.Н. Международное движение капитала и проблема финансовых кризисов / В.Н. Ткачёв. – М.: Макс-Пресс, 2013
12. Тушканов И.М. Вывоз капитала в условиях глобализации / И.М. Тушканов. – М., 2012
13. Фитуни Л.Л. Международное движение капитала в условиях глобализации /Л.Л. Фитуни. – М., 2011
14. Шерстнев М.А. Международное движение капитала в период рыночных реформ / М.А. Шерстнев // Экон. науки. – 2010. – № 12
15. Агентии о мори назди Президенти ҚТ, Душанбе, 2019. – с. 223.
16. Doing Business 2014: Going Beyond Efficiency. – Washington: DC: World Bank. 2014. – P.222.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ ҶАҶОНИШАВӢ ҲАРАКАТИ САРМОЯ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур натиҷаҳои мусбат ва манфии равандҳои ҷаҳонишавӣ ҳангоми ҳаракати сармоя инъикос карда шудаанд. Тафовутҳои ҳаракати сармоя дар муҳити ҷаҳонишавӣ, “фирор (гуреза)”-и сармоя (шаклҳо, усулҳо ва сабабҳо), инчунин фазои сармоягузорӣ ва ҳавфҳои, ки ба ҳаракати сармоя фишор меоранд, мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Барои таҳлили ҳаракати байналмилалӣ сармояи хусусӣ манфиатҳои ба сохти тавозуни пардохтии кишварҳои пешрафта равона кардан лозим аст, ки дар мақола ба ҳубӣ таҷдиди назар шудааст. Хусусияти ҳисоби молиявии тавозуни пардохти хориҷа дар байни тавозуни пардохтҳои кишварҳои дорои иқтисоди гузариш, вомҳо (займҳо) ва қарзҳо дар сохтори сармояи ҷалбшудаи хориҷӣ ва арзиши баланди намудҳои камдармади содиротии сармоягузорӣ ба ин ё он давлат ҳиссаи назаррас доранд. Дар охир дар бораи хусусиятҳои ҳаракати сармоя дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳулоса карда шудааст.

АННОТАЦИЯ

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛОБАЛИЗАЦИИ ДВИЖЕНИЯ КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье отражены положительные и отрицательные результаты глобализационных процессов в движении капитала. Анализируются различия движения капитала в условиях глобализации, «бегство» капитала (формы, методы и причины), а также инвестиционный климат и риски, влияющие на движение капитала. Для анализа международного движения частного капитала необходимо остановиться на структуре платежного баланса развитых стран, который хорошо раскрыт в статье. Характер финансового счета внешнего платежного баланса, между платежным балансом стран с переходной экономикой, займами и кредитами в структуре привлеченного иностранного капитала и дороговизной экспорта в любую страну. В заключении приводятся особенности движения капитала в контексте глобализации.

Ключевые слова: «бегство» капитала, движение капитала, глобализация, инвестиционные риски, формы «бегства» капитала, инвестиционный климат.

ANNOTATION

THE CHARACTERISTICS OF GLOBALIZATION OF CAPITAL MOVEMENTS IN MODERN CONDITIONS

In this article is elven the positive and negative results of globalization processes in the capital movement. Differences of the capital movement in the condition of globalization, capital flight (forms, methods and reasons), also the investment climate and risks affecting in capital movement are analyzed. To analyze the international movement of private capital, is necessary to dwell on the structure of the payments balance of the developed countries, which is well revised in the article. The nature of the financial account of the external payments balance between the balance of payments of countries with economies in transition, loans and credits in the structure of attracted foreign capital and the high cost of low-income exports of any country. The last conclusion is giren the peculiarities of capital movement in the condition of globalization.

Key words: capital flight, capital movement, globalization, investment risks, forms of capital flight, investment climate.

ТДУ 636.32/38

МИНТАҚАБАНДӢ ВА РУШДИ ГӢСФАНДПАРВАРӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ҲОРИЧӢ

Расулова Д.Б., омӯзгори Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав

Калимаҳои калидӣ: гӯсфандпарварӣ, минтақабандӣ, самти гӯшти, самти пашм, маҳинпашм, пашми дағал, гӯшт, барра, интенсивӣ, экстенсивӣ, таҷриба, истифода.

Дар ҷаҳон 1,1 миллиард саршумори гӯсфандон мавҷуданд. Дар 20 соли охир тағйирёбӣ дар ҳудуди 10-12% ба қайд гирифта шудааст. Шумораи аз ҷама зиёди гӯсфандон дар Осиё ва Африқо, ки дар он 62,3% шумораи умумии гӯсфандони ҷаҳон муттамарказ шудааст. Дар Чин айни замон - 172 миллион сар, Австралия - 120 миллион сар гӯсфанд мавҷуд аст.

Дар аксари кишварҳо парвариши гӯсфандон самти гӯштӣ доранд. Дар ҷаҳон дар маҷмӯъ 8,5 миллион тонна гӯшти гӯсфанд истеҳсол карда мешавад. Дар истеҳсоли гӯшти гӯсфанд Австралия ва Зеландияи Нав пешсафанд, дар ҳоле, ки Аврупо ҷамасола беш аз 450 ҳазор тонна гӯшти гӯсфанд, Осиё то 300 ҳазор тонна гӯшти гӯсфанд ворид мекунад. Кишварҳои пешсаф дар истеҳсоли пашм Австралия, Чин, Зеландияи Нав ва Британияи Кабир ба ҳисоб мераванд. [1]

Нишонаҳои ҳоси рушди гӯсфандпарварӣ дар ҷаҳон дар даҳсолаҳои охир табилии самтҳои он ба афзоиши истеҳсоли гӯшти гӯсфанд, барра, шири гӯсфанд ва кам шудани истеҳсоли пашм мебошанд. Ин бо сабаби кам шудани талабот ба маҳсулот ба амал омадааст.

Дар Австралия шумораи назарраси гӯсфандон ва ҳаҷми зиёди истеҳсоли маҳсулоти гӯсфанд аз ҳисоби омезиши оптималии шароити иқлимӣ минтақаҳои гуногун ва зоти гӯсфандон, инчунин конъюнктураи бозорҳои берунӣ ва дохилӣ ба амал омадааст. Австралия то 90%-и тамоми пашми ҷаҳонро содир мекунад ва танҳо 10% -и он дар дохили кишвар истифода мешавад. Ба рушди саноати пашмини ватанӣ ҷораҳои ҷимояи давлатӣ, ки ҳангоми ҷорӣ намудани бочҳои баланд оид ба воридоти маҳсулоти пашмин ба Австралия ифода ёфтаанд, мусоидат карданд. [2]

Ташаккули иқтисодӣ баланди содиротии маҳсулоти гӯсфандпарварӣ дар Австралия аз тақсмоти оқилонаи гӯсфандон аз рӯи минтақаҳо вобаста аст.

Дар Австралия гӯсфандпарварӣ чунин минтақабандӣ карда шудаанд:

❖ шакли интенсивии парвариши гӯсфандони равияи гӯштӣ-пашмӣ бо кишти зироатҳои хӯроки чорво. Ба ғайр аз ин дар Австралия дар баробари гӯсфандпарварӣ парвариши чорвои калони шохдор низ ривож ёфтааст. Таносуби онҳо 30 ба 25% мебошад;

❖ минтақаҳои истеҳсоли ғалладона-гӯсфандпарварӣ хеле раванқ ёфтааст. Заминҳо ба ғаллакорӣ ва гӯсфандпарварӣ махсусгардонидашуда мутаносибан 40 ва 20% аз шумораи умумии чорворо ташкил медиҳад;

❖ бо роҳи экстенсивии парвариши гӯсфандон бо истифода аз чарогоҳ (нимбиёбонҳои буттадор), ки саршумори гӯсфандон танҳо 30% шумораи умумии ҳайвонотро ташкил медиҳад ва танҳо рамаи мериносӣ парвариш мешавад, ки дорои пашми аълосифат мебошад.

Дар Австралия, дар сатҳи федералӣ ва минтақавӣ, аз ҷониби ду ширкати федералӣ гӯсфандпарварӣ (аз 5 то 40 ҳазор гӯсфанд) ба роҳ монда шудааст. Вазифаҳои онҳо иборат аз ташкили чарогоҳҳо, пашмтарошии гӯсфандон, тайёр кардани пашм, таъминоти доруҳои зоологӣ, таҷҳизот ва дастгирии ҳаёти оилаи деҳқон мебошанд. [3]

Намунаи дигари беҳтарини ҷойгиршавии самараноки парвариши гӯсфандон инчунин Британияи Кабир мебошад, ки дар он се минтақаи парвариши гӯсфандон фарқ карда мешавад:

❖ парвариши интенсивии гӯсфандони чарогоҳии гӯшти - пашмӣ бо коштани зироатҳои хӯроки чорво ва фарбеҳ кардани барраҳо ва гӯсфандон барои гӯшт. Ғайр аз ин, гӯсфандпарварӣ дар ин ҷо одатан бо парвариши чорвои калони шохдор ҳамҷоя карда мешавад (дар минтақа, мутаносибан, 30 ва 25% шумораи умумии чорвои ҷумҳурӣ муттамарказонида шудааст);

❖ минтақаи парвариши гӯсфандони кӯҳӣ (Шотландия, Уэлс, Англияи Шимолӣ ва Шарқӣ). Дар минтақаҳои кӯҳӣ онҳо тамоми сол чарронида мешаванд, барраҳоро аз гӯсфандон бармаҳал ҷудо карда, дар чарогоҳҳо нигоҳ медоранд;

❖ минтақаи наздикӯҳии зоти гӯштӣ – пашмии парвариши гӯсфандони зоти маҳинпашм, ки дар он гӯсфандонро барои бордоркунӣ бо гӯсфандони кӯҳӣ парвариш мекунад, то зотро беҳтар карда, зоти гӯштӣ ба даст оранд. Тамоми сол гӯсфандон дар чарогоҳ нигоҳ дошта мешаванд, дар зимистон ба онҳо хошок ва силос, шалгам, карами хӯроки чорво дода мешавад. Гӯсфандон танҳо дар оғилҳои махсус чарронида мешаванд;

❖ минтақаи парвариши гӯсфандон бо роҳи интенсивӣ, ки дар он парвариши гӯсфандон ба дурагакунии бисёрҷанба асос ёфтааст (гӯсфандони кӯҳӣ бо зотҳои дарозпашм ва кӯтоҳпашм дурага карда мешаванд). Самти асосии парвариши барраҳо барои гӯшт мебошад. Танҳо 42% гӯсфандон зотианд, боқимонда ду-се зоти дурага.

Дар Британияи Кабир шумораи зиёди гӯсфандон вучуд дорад, ки онҳо дорои маҳсулнокии баланд буда, диққати асосии иқтисодиёт на ба пашм, балки ба истеҳсоли барра равона карда шудааст. Ин тамоюли парвариши гӯсфандонро нархҳои мавҷудаи гӯшт ва пашм ҳавасманд мекунад. Нархи гӯшти гӯсфанд назар ба гӯшти дигар намудҳои чорво баландтар аст. Агар нархи 1 кг гӯшти гови навӣ якум 100% гирифта шавад, пас нархи 1 кг барраи навӣ якум (яъне гӯшти барра) 126% -ро ташкил медиҳад.

Бритониёи Кабир миқдори зиёди барраро аз Зеландияи Нав ворид мекунад, ки дар бозори Англия нисбат ба барраи маҳаллӣ 20-25% арзонтар фурӯхта мешавад, зеро сифати гӯшт хангоми яхкунӣ паст мешавад. Ҳамин тариқ, нархҳои мавҷудаи гӯшти гӯсфанд дар дохили кишвар рушди гӯсфандпарвариро дар кишвар ба қадри кофӣ ҳавасманд мекунад.

Ҳоҷагиҳои гӯсфандпарварии Тоҷикистон ба таҷрибаи рушди муосири минтақабандии гӯсфандпарварӣ дар Россия ва Қазоқистон, ҳамчун шарикони иқтисодӣ ва истеъмолкунандаи эҳтимолии гӯшти ҷавони гӯсфанд, инчунин пӯсти гӯсфандон, пашм ва пӯсти гӯсфанди қароқули тавачҷӯҳи хоса дорад.

Шумораи умумии гӯсфандон дар кишвари Россия ба 25 миллион сар мерасад, самти асосӣ парвариши гӯсфандони маҳинпашм (82%) мебошад, ки инро талаботи зиёди истеъмолкунандагон ба маҳсулоти пашмӣ ва сиёсати ҷойгузинии воридот муайян мекунад. Ба генофонди муосири гӯсфандон дар қаламрави Россия 14 зоти маҳинпашм (66,4%), 9 зоти миёнапашм (11%), 2 зоти нимдағалпашм (1%) ва 12 зоти дағалпашм

(21,6%) дохил мешаванд. Бояд қайд кард, ки унсури асосии рушди гӯсфандпарварии ба зиёд кардани истеҳсоли гӯшт ва пашм нигаронида шудааст.

Вобаста аз шароити табиӣ ва иқлимӣ дар қаламрави Россия, минтақаҳои алоҳида ташкил карда шуданд, ки дар ҷойгиркунии гӯсфандони самтҳои гуногуни равияи истеҳсоли доранд:[4]

❖ минтақаи парвариши гӯсфандони маҳинпашм - дар минтақаҳои даштии Кавкази Шимолӣ, Қалмикия ва Доғистон, ноҳияҳои Поволжье Поён ва қисми ҷанубии Сибир. Маҳсулоти асосии он пашм ва барраи мериносӣ мебошанд;

❖ минтақаи парвариши гӯсфандони ниммаҳин ва маҳинпашм - дар Поволжьеи Миёна, Бошқирдистон ва Тотористон, ноҳияи марказии иқтисодӣ, ноҳияҳои Сибири Шарқӣ;

❖ минтақаи парвариши гӯсфандон барои пӯстин - дар қисматҳои шимолӣ ва шимолу ғарбии Минтақаи Ғарбии Сиёҳзамин, дар як қатор минтақаҳои Сибир;

❖ минтақаи парвариши гӯсфандони қароқулӣ ва гӯштӣ - серравған (думи фарбеҳ) асосан хоҷагиҳои минтақаи Астрахан ва Урали Ҷанубиро дар бар мегирад, аммо ин самт суст рушд кардааст.

Барои рушди минбаъдаи самараноки соҳа ва тақсимои оқилонаи гӯсфандон дар минтақаҳои Россия, ба ақидаи олимон, танзими давлатиро дар сатҳи федералӣ ва минтақавӣ тақвият дода, бозори "шаффоф" -и пашмо эҷод кардан лозим аст. [5]

Дар Россия имкониятҳои баланд бардоштани маҳсулнокии гӯшти гӯсфандони маҳинпашм ҳанӯз пурра ба анҷом нарасидаанд ва ин имкон медиҳад, ки ҳамзамон пашм ва гӯшт ба даст оварда шаванд. Дар баробари ин, барои фаъолияти самарабахши соҳаи парвариши гӯсфандон, мудирияти муосир лозим аст, ин имкон медиҳад, ки имкониятҳои соҳа ба таври объективӣ арзёбӣ ва сармоягузорӣ ҷалб карда шаванд. Аз ин рӯ, талаб карда мешавад, ки соҳаҳои пӯшидаи даврӣ ба коркарди максималии ашёи хоми гӯсфандпарварӣ равона карда шаванд. Гузариши технологӣ аз парвариши афзалиятноки ашёи хоми гӯсфандпарварӣ ба коркарди комплекси он ба маҳсулоти ниҳой самти асосии дар барномаи соҳавии мақсадноки «Рушди гӯсфанду буз дар Федератсияи Россия барои солҳои 2012-2014 ва то давраи соли 2020». [6]

Дар Беларуссия таҳияи механизми самарабахши иқтисодии идоракунии ғоидаовари соҳа ва таъсиси ширкати ягонаи ҳолдингӣ бо корхонаҳои коркарди маҳсулоти гӯсфанд пешбинӣ шудааст. [7]

Истифодаи таҷрибаи самараноки рушд ва ҷойгиркунии гӯсфандпарварӣ ва истифодаи омилҳои интенсификацияи соҳа барои Тоҷикистон муҳим аст.

Минтақабандии гӯсфандпарварӣ дар Қазоқистон хусусияти фарқкунанда дорад, зеро Қазоқистон минтақаҳои гуногуни иқлимӣ ва ҷуғрофӣ дорад.

Ҳамин тариқ, дар тақсимои саршумори гӯсфандон аз рӯи минтақаҳо тағйирот ба амал омаданд. Концентратсияи чорво дар минтақаҳои биёбон, наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ афзоиш ёфт (78% шумораи умумии гӯсфандон). Саршумори чорво дар минтақаҳои даштӣ хеле кам шудааст.

Бояд қайд кард, ки минтақаҳои даштӣ барои рушди гӯсфандпарварӣ захираҳои кофӣ надоранд. Дар ҷадвали 1 минтақабандии гӯсфандпарварӣ вобаста ба мавзҳои қазоқистон оварда шудааст. [8]

Ҷадвали 1 - Минтақабандии гӯсфандпарварӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Қазоқистон

Мавзёҳо	Минтақабандӣ, %		Сарбории чарогоҳҳо ба 1 сар гӯсфанди шартӣ	Ҳиссаи гӯсфанди зотӣ, %	
	Саршумор	Истеҳсоли			
		гӯшт			пашм
Дашт	22,3	24,7	21,2	1,4	6,7
Биёбон	30,6	31,1	27,5	2,6	17,7
Назди кӯҳӣ	33,7	31,5	36,0	0,8	20,4
Кӯҳӣ	13,4	12,7	15,4	0,9	15,0
Ҳамагӣ	100.0	100.0	100.0	1.1	14.4

Тавре ки аз рақамҳои ҷадвал бармеояд, дар мавзеҳои наздикӯҳӣ ва биёбон ҳиссаи ғусфандпарварӣ зиёд буда, дар мавзеҳои кӯҳӣ онҳо 13,4 %-ро ташкил додаанд. Дар истеҳсоли ғӯшт низ минтақаҳои назди кӯҳӣ ва биёбон мутаносибан 31,5 ва 31,1 фоизро ташкил медиҳанд. Истеҳсоли пашм дар ин минтақаҳо бартарӣ дорад. Вале ҳиссаи саршумори чорвои зотӣ умуман дар мамлакат 14,4%-и ҳайати подаро ташкил додааст, вале ин нишондиҳанда дар минтақаи дашт ба 6,7% баробар аст. Сарбории чарогоҳҳо ба 1 сар ғусфанди шартӣ агар дар Қазоқистон ба 1,1 га баробар бошад, пас ин нишондиҳанда дар минтақаҳои доманакӯҳ ва кӯҳҳо ба 0,8 ва 0,9 га баробар аст, ки захира намудани хӯрокарро дар фасли зимистон тақозо менамояд. Сатҳи пасти чорвои зотӣ дар сохтори пода беҳтар кардани ҷойгоҳи хоҷагиҳои зотпарвариро тақозо менамояд.

Шумораи аз ҳама зиёди чорвои зотӣ дар минтақаҳои биёбон ва наздикӯҳӣ мутамарказ шудааст. Аммо, дар ин минтақа, миқдори зиёди захираҳои чарогоҳ мавҷуд аст, ки дар он саршумори чорво нисбат ба ҳаҷми миёнаи ҷумҳурӣ 2 маротиба зиёд аст. Аз ин рӯ, имкониятҳои афзоиши саршумори ғусфандон дар ин минтақаҳо маҳдуданд, ки ин зарурати объективӣ барои интенсификацияи соҳа ва ташкили азхудкунии майдонҳои истифоданашудаи чарогоҳҳоро ба вуҷуд меорад.

Ҷойгиркунии - ин раванди тақсими фазои истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулот дар қаламрави кишвар ё минтақа мебошад. Дар баробари ин, бояд шароит ва омилҳои муҳталифи ба ҳам алоқамандро ба назар гирифтани ва ба ҷойгиршавии соҳа таъсири мустаким расонидан зарур аст. Принципи асосии ҷойгиркунии аз он иборат аст, ки истеҳсоли маҳсулот бояд дар он минтақаҳо амалӣ карда шавад, ки афзоиши пайвастаи он ба даст оварда мешавад ва хароҷоти истеҳсол ва интиқол аз ҳама камтар аст.

Муҳимтар аз ҳама баррасии ҳамаҷонибаи шароити табиӣ ва иқлимӣ (равиши агроклиматӣ) аст, зеро гуногунии онҳо, аз як тараф ба талаботи нобаробаре, ки аз ҷониби соҳаҳои кишоварзӣ ба онҳо гузошта мешаванд, аз тарафи дигар, рушди махсусгардонии минтақавиро дар таъмини истифодаи самараноки шароити ҳар як минтақаи (минтақаи табиӣ) ҷумҳурӣ барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот, кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ ва баланд бардоштани даромаднокии соҳа тақозо мекунад.

Дар Қазоқистон барои раванқи ғусфандпарвар аз ҷониби давлат дотатсия дода мешавад. Дар ҷадвали 2 ҳолати кунунии дастгирии давлатии соҳаи ғусфанд парварӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 2 - Субсидияҳои давлатӣ барои татбиқи механизми ташкилию иқтисодии рушди ғусфандпарварӣ дар Қазоқистон дар соли 2016

Номгӯй	Ҳолати кунунӣ	
	ҳамагӣ, млн. танга	Ҳисса, %
Субсидия барои чорвои зотӣ	9349	77,8
Субсидия барои истеҳсоли маҳсулоти чорво	2348	20,3
Аз ҷумла: ғӯшт	1591	13,2
-пашми маҳин	847	7,1
Субсидияҳо барои: хӯроки чорво	224,0	1,9
Ҳамагӣ	12011	100,0

Тавре аз таҳлили ҷадвал бармеояд, барои рушди ғусфандпарварӣ субсидияҳои давлатӣ аҳамияти калон дорад. Дар ҳамин давра барои рушди чорвои зотӣ 9349 млн. танга ба андозаи 77,8% барои истеҳсоли маҳсулоти чорво 2348 млн.танга ё ба андозаи 20,3% аз ҷумла: барои ғӯшт 1591 млн.танга ва пашми маҳин 847 млн.танга ё мутаносибан 13,2 ва 7,1% - ро ташкил медиҳад. Субсидияҳо барои хӯроки чорво 2240 млн танга ё 1,9% баробар мебошад. Тавре маълум аст, ҳиссаи аз ҳама бештари субсидияҳо барои беҳтарсозии чорвои зотӣ равона гардидааст, зеро яке аз омилҳои рушди ғусфандпарварӣ ин ташаккули чорвои зотӣ ва беҳтарнамоии хӯроки чорво ба ҳисоб меравад, ки аз ҳиссаи умумии субсидияҳо дар маҷмӯъ 9573 млн.танга ё ба андозаи 79,7% - ро ташкил медиҳад.

Барқарорсозии соҳаи гусфандпарварӣ дар асоси омилҳои интенсивии рушд афзоиши маблағгузорӣ ва субсидияро тақозо мекунад. Аз ин рӯ чораҳои зерини дастгирии давлатӣ амал мекунад:

- кам кардани арзиши истеҳсоли гӯшти гусфанд (барра) барои хоҷагиҳои сатҳи 1 ба андозаи 200 танга / кг ва дараҷаи 2 - 100 танга / кг гӯшт;
- кам кардани арзиши хариди хӯроки концентратсияшуда ва сершира.

Аммо, субсидияи пешниҳодшудаи хароҷот барои паст кардани арзиши истеҳсоли гӯшти гусфанд танҳо ба як қатор хоҷагиҳои калон, ки ба сатҳҳои 1 ва 2 мансубанд, дастрас аст. Маблағи ҷуброн дар ҳаҷми 200 тенге барои 1 кг гӯшт метавонад арзиши истеҳсолотро 25-30% арзон кунад ва ҷолибияти сармоягузорию парвариши гусфандони гӯштиро афзоиш диҳад. Барои хоҷагиҳои дараҷаи дуввум арзон кардани арзиши гӯшти истеҳсолшуда 13-15%-ро ташкил хоҳад дод, ки ин ба имконияти гузаронидани тақрири истеҳсоли васеъ низ таъсири мусбат мерасонад.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти гузаронидашуда доир ба минтақабандӣ ва рушди гусфандпарварӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вобаста ба шароити табиӣ ва захираҳои мавҷуда ин соҳа дар ҳолати рушд қарор дорад. Хусусан таҷрибаи давлати Қазоқистон доир ба минтақабандӣ ва дастгирии давлатии соҳа барои Тоҷикистон аз аҳамият ҳолӣ нест.

Адабиёт

1. Сектор шерсти. Инвестиционный центр ФАО [Интернет ресурс]. – [www. imp_scado_wool_RU.indd](http://www.imp_scado_wool_RU.indd) много об овцеводстве Австралии [Интернет ресурс]. - All-rest.ru
2. Основные зоны овцеводства в России и странах СНГ [Интернет ресурс]. - www.biznestoday.ru
3. Джапаридзе Т. Тенденции развития овцеводства в России [Интернет ресурс]. – www.baranina.org
4. Постановление Правительства РФ от 30 марта 2012г. № 269 "Об установлении дополнительных требований к участникам размещения заказов при размещении заказов на поставки отдельных видов товаров для нужд федеральных органов исполнительной власти" (с изменениями и дополнениями от 24 декабря 2012 г.) [Интернет ресурс]. - <http://base.garant.ru/70156620/#ixzz4AsndFNE3>
5. Программа развития овцеводства и козоводства в России [Интернет ресурс]. - mcx.ru/documents/file_document/v7_show/16977.133.htm
6. Республиканская программа развития овцеводства на 2013-2015 годы в Республике Беларусь [Интернет ресурс]. - <http://online.zakon.kz>
7. Асылбекова Э.Б.. Продуктивные показатели маток разных пород в условиях юго-востока Казахстана // Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. – 2015.- № 1-2.
8. Организационно-экономический механизм эффективного развития и размещения овцеводства по природно-хозяйственным зонам Казахстана. Алма-Ата. 2017. –С.10

АННОТАЦИЯ

МИНТАҚАБАНДӢ ВА РУШДИ ГӢСФАНДПАРВАРӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ҲОРИҶӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таҷрибаи давлатҳои Австралия, Россия, Британияи Кабир, Қазоқистон ва Белорусро доир ба минтақабандӣ ва рушди соҳаи гусфандпарварӣ зери таҳқиқот қарор дода, дастовардҳо ва қобили қабул будани онҳоро барои Тоҷикистон пешниҳод намудааст. Ба назари муаллиф таҷрибаи Австралия ва Қазоқистон дар раванги соҳа хеле назаррас буда, метавонад чун дастури методӣ барои хоҷагиҳои кишоварзии Тоҷикистон истифода бурда шавад.

АННОТАЦИЯ

РАЗМЕЩЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОВЦЕВОДСТВО В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

В этой статье автор исследует опыт Австралии, России, Великобритании, Казахстана и Белоруссии по размещению и развитию овцеводства, а также представляет их достижения и приемлемость для Таджикистана. По мнению автора, опыт Австралии и Казахстана в развитии отрасли очень значителен и может быть использован в качестве руководства для сельскохозяйственных организаций Таджикистана.

Ключевые слова: овцеводство, районирование, мясное направление, шерстяное направление, шерсть, грубая шерсть, мясо, баранина, интенсивная, экстенсивная, опыт, использование.

ANNOTATION

ACCOMODATION AND DEVELOPMENT OF SHEEP BREEDING IN FORLEIGH COUNTRIES

In this article, the author examines the experience of Australia, Russia, the United Kingdom, Kazakhstan and Belarus in zoning and development of the sheep sector, and presents their achievements and acceptability for Tajikistan. According to the author, the experience of Australia and Kazakhstan in the development of the sector is very significant and can be used as a guide for agricultural farms in Tajikistan.

Key words: sheep breeding, zoning, meat direction, wool direction, wool, coarse wool, meat, lamb, intensive, extensive, experiment, use.

ТДУ М95-330.332=332.1

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ФАРОҲАМ ОВАРДАНИ МУҲИТИ МУСОИДИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Мухаммадҷони Азизулло, омӯзгор ДДК А.Рӯдакӣ

Бақоев Ш.С., омӯзгори калон ДДБ ба номи Н. Хусрав

Калимаҳои калидӣ: иқтисод, сармоягузорӣ, лоиҳаи сармоягузорӣ, муҳити сармоягузорӣ, соҳаи сармоягузорӣ, молиявӣ, иқтисодӣ.

Муваффақияти ҳақиқии таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ ба дараҷаи мусоиди муҳити сармоягузорӣ вобаста мебошад. Муҳити сармоягузорӣ муҳите мебошад, ки дар он равандҳои сармоягузорӣ чараён гирифта, барои таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳавасмандӣ ҷой дорад. Он дар зери таъсири омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, молиявӣ, экологӣ ва ғайра, ки шароити фаъолияти сармоягузори минтақа ва ҳавфи сармоягузори муайян месозад, ташаккул меёбад. Лаҳзаҳои муҳим барои ташаккули муҳити сармоягузорӣ соҳаи рушдфтои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад.

Соҳаи сармоягузорӣ майдонро менамояд, ки дар умумияти ҳамаи муносибатҳои иқтисодӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ ва ҳамоҳангии манфиатҳои байни иштирокчиёни алоҳида ба ҳам меояд, ки онҳо рушд ва афзоиши истеҳсолот ва ё сармояро таъмин месозанд. Аз ин рӯ, соҳаи сармоягузорӣ ҳамчун қисмати низоми умумии иқтисодӣ зоҳир гардида, дар муҳити он фаъолият менамояд. Ҳамаи намудҳои захираҳои сармоягузорӣ (молиявӣ, моддӣ, меҳнатӣ, техникӣ ва ғайра) асоси фаъолияти соҳаи сармоягузори ташкил медиҳанд. Таъриқи соҳаи сармоягузори дар ҷадвали 1. нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1 -Таъриқи соҳаи сармоягузорӣ

№	Нишондиҳанда	Шарҳи мухтасар
	Истеҳсолоти сармоягузорӣ	Соҳаи мустақими сармоягузорӣ, ки маблағҳои дар он гузошташуда дар сектори ҳақиқии иқтисодӣ дар зинаи азхудкунӣ тадбиқ ва истифодаи лоиҳаҳои сармоягузорӣ иштирок менамоянд
	Инфрасохтори сармоягузорӣ	Маҷмӯи он соҳаҳои иқтисодӣ мебошад, ки фаъолияти сармоягузори истеҳсолотро таъмин месозанд
	Тибқи объектҳои маблағгузоришаванда	- соҳаи сармоягузори мустақим (сармояи дар сектори ҳақиқии иқтисодӣ гузошташуда; -соҳаи сармоягузори инноватсионӣ; -соҳаи сармоягузори молиявӣ; -соҳаи ҳуқуқи молият (тақсими ҳуқуқҳои молияти хусусии иштирокчиёни фаъолияти сармоягузорӣ.
	Аз рӯи объектҳои иштироккунанда	- давлат; - вазоратҳо ва идораҳои гуногун; - намоёндагон ҳокимияти маҳаллӣ; - намоёндагон бизнес; - сармоягузори хусусӣ, стратегӣ ва институтсионӣ; - супоришдиҳандагон, пудратчиён ва ғайра; - шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии хориҷӣ.

Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст

Дар шароити муосир гузариш ба парадигмаи нави идоракунии давлатии сармоя амалӣ шуда истодааст, ки он асоси пешрафти иқтисодиёти миллӣ буда, муҳити мусоиди сармоягузори фароҳам меоварад. Ин дар шароити имрӯза хеле муҳим арзёбӣ

мегардад, зеро бисёр пахлуҳои вазъи ҳақиқии иқтисодӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ аз тарафи роҳбарони корхонаҳо ва мутахассисони идоракуни ба таври гуногун пешниҳод мешаванд. Ин фарқият дар масъалаҳои таҳия ва рушди инфрасохтори равандҳои сармоягузорӣ, ки ҳамчун унсурҳои асосии муҳити сармоягузорӣ шуморида мешавад, нисбатан равшантар зоҳир мегардад.

Дар назарияи фаъолияти сармоягузорӣ оид ба мушкилоти инфрасохторӣ дар адабиёти иқтисодӣ танҳо панҷ-шаш соли охир ба таври ҷиддӣ сухан мегуфтагӣ шуданд. Вале нақш ва аҳамияти инфрасохтор барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ҳамчунин барои азнавташкилдихии муваффақонаи тамоми системаи сармоя ниҳоят бузург аст. Ташаккули инфрасохтори хуб рушдёфта ва самарабахш амалкунанда яке аз заминаҳо ва шартҳои муҳими таҳияи лоиҳаҳои ҳақиқии сармоягузорӣ ба шумор меравад. Ҳалли пурраи ин мушкилот дар вилояти Хатлон аз як қатор омилҳои зерин вобаста мебошад.

Якум, дараҷаи пасти рушди инфрасохторҳо ба тӯфайли равандҳои сармоягузорӣ, равандҳои ташаккули маҷмӯи молиявӣ- сармоягузори минтақа ва ғайра.

Дуюм, аҳамияти калон доштани таъмини инфрасохторӣ барои ташкили муносибати самараноки ҳамаи субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ, иштирокчиёни лоиҳаи сармоягузорӣ дар доираи маҷмӯи ягонаи сармоягузори минтақа.

Сеюм, раванди тӯлонӣ ва гаронарзиш будани раванди бунёди инфрасохтори дараҷаи баланди рушд ва сифати баланддошта. Вазъи мавҷуда боз аз он сабаб ҳафтар мегардад, ки инфрасохтор чун қоида мустақилона танҳо як қисмати маҳсули худро амалӣ мегардонад, аз ин рӯ, он бемавҷудияти соҳаи дахлдори худ самараовар буда наметавонад.

Барои коркард ва татбиқи сиёсати минтақавии сармоягузори давлатӣ бояд заминаҳое мавҷуд бошанд, ки аз онҳо муҳимтаринашон инфрасохтори сершохаи рушд ва дастгирии соҳаи иқтисодӣ минтақа ба ҳисоб мераванд. Ҷаъ тавре маълум аст, инфрасохтор ҳамчун маҷмӯи соҳаҳое муайян мешавад, ки ба ягон раванди рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ хизмат мерасонад, яъне инфрасохтори сармоя дар асоси рушди мувофиқи ҳудуди фаъолияти сармоягузорӣ рушд ва таркиббандӣ мешавад. Дастгирии ин равандҳо дар ҳамаи сатҳҳои идоракунии давлатӣ, дар мувофиқат бо мантиқ ва афзалиятҳои сиёсати давлатии қарзӣ-молиявӣ ва сармоягузорӣ бояд бунёди шароити мусоидро барои ташаккул ва рушди инфрасохтори сармоягузори рақобатпазир оид ба ташкил, таъмин, дастгирии раванди сармоягузори дар бар гирад, ки ин барои ташаккул ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ шароит муҳайё месозад.

Барои таҳия ва назорати пурраи графיקи татбиқи лоиҳа гузаштан ба истифодаи таъминоти барномавии банақшагирии тақвимии татбиқи лоиҳа зарур аст. Дар зинаи иҷроиши лоиҳа таъмини самарабахши мубодилаи иттилоот ва ҳамкориҳои фаврии байни иштирокчиёни лоиҳа ва мувофиқан таъмини барномаи дастгирии фаъолияти гурӯҳӣ, ҳуҷҷатгузориҳо ва тартиб додани ҳисобот аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Дар сатҳи минтақавӣ муҳити сармоягузорӣ дар фаъолияти иштирокчиёни соҳаи сармоягузорӣ, яъне муносибати ташкилотҳои соҳибкорӣ, бонкҳо, иттифокҳои касаба, мақомоти давлатӣ, аҳоли зоҳир мегардад. Муҳтавои муҳити сармоягузори минтақаҳо аз инҳо иборат аст:

- иқтидори сармоягузорӣ — заминаҳои объективӣ, барои сармоягузорӣ кушода будани минтақа, яъне бо омилҳои миқдоран ифодашуда таъмин будани ҳудуди минтақа;

- ҳавфи сармоягузорӣ — мавҷуд будани шароити мусоид барои фаъолияти сармоягузори дар бобати аз даст надодани маблағҳо ва гирифтани даромад.

Сохтори муҳити сармоягузорӣ омилҳои зеринро ба ҳисоб мегирад:

- омилҳои объективӣ, ки ба воридшавии сармоя мусоидат менамоянд ва ё дар ҳолатҳои сар задани ҳавф аз сармояи гузошташуда талаф додани даромадро имконпазир мегардонанд;

- дар сатҳҳои гуногуни иқтисодӣ тафриқабандӣ кардани муҳити сармоягузорӣ;

- ба маҷмӯи муҳити минтақавии сармоягузорӣ мувофиқ набудани муҳити сармоягузории миллӣ (хосияти синергизм);
- ба системаи иқтисодии минтақа дохил кардани муҳити сармоягузорӣ [4,124].

Дар шароити имрӯза дар ҳамаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Хатлон ин ё он барномаи дастгирӣ ва ҳавасмандкунии фаъолияти сармоягузорӣ оид ба таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ қабул шудаанд, ки онҳо ба ҳимояи манфиатҳои сармоягузoron, ҳуқуқҳои онҳо ва ҳатто пешниҳоди гузаштҳо ва кафолати сармоягузoronи хусусӣ равона шудаанд. Дар баробари ин, самаранокии ин принципҳои барои дилхоҳ сармоягузор оид ба ҷалби сармоя аз фаъолияти ин ё он сохтори ташкилӣ дар самти истифодаи амалии онҳо вобаста аст.

Вале ба ин нигоҳ накарда дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои мавҷуданд, ки онҳо ба равандҳои сармоягузорӣ таъсир мегузоранд. Таҳлили амалии таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя дар вилояти Хатлон имкон медиҳанд ки омилҳои асосии ба муҳити сармоягузорӣ таъсиррасон ба таври зайл ғуруҳбандӣ карда шаванд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2 - Омилҳои ба муҳити инвеститсионии вилояти Хатлон таъсиррасон

№	Омилҳои, ки ба татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ монеа эҷод мекунанд	Тадбирҳо оид ба беҳбуди муҳити сармоягузорӣ
1.	<i>Хуб ба роҳ монда нашудани қори системаи "равзанаи ягона"</i>	<i>Муҳити маъмурии мусоид</i>
2.	<i>Тадбирҳои бенизом оид ба дастгирии лоиҳаҳои сармоягузорӣ; тӯлонӣ будани мӯҳлати дида баромадани дархости сармоягузoron ва ғайринтизор будани натиҷаҳо ва мӯҳлатҳо</i>	<i>Бунёди шароитҳои мусоид барои муҳокима ва муколама</i>
3.	<i>Қоғазбозӣ ва бесалоҳиятии хизматчиёни давлатии мақомоти маҳаллии давлатӣ, иттилооти кам доштани тартиб ва шароити иҷроии функцияҳои умуми давлатӣ</i>	<i>Ба таври максималӣ кам шудани мӯҳлати таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва бизнес</i>
4.	<i>Монополизунонии захираҳои бозорӣ, маҳдуд будани рақобат</i>	<i>Мониторинги бозорҳо ва фаъолгардонии қори агентии инҳисорӣ</i>
5.	<i>Камчинии иттилоотӣ</i>	<i>Бунёди марказҳои иттилоотӣ</i>
6.	<i>Муҳолифати ҳуҷҷатҳои қонунгузорӣ, қарорҳо ва фармоишот</i>	<i>Қабули чораҳо оид ба дарёфти ҳал</i>
7.	<i>Маҳдудияти масъулияти мақомоти маҳаллии давлатӣ дар соҳаи таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои азими сармоягузорӣ</i>	<i>Муқаррар кардани таносуби оптималии байни Марказ ва минтақа</i>

Илова бар ин, ба қатори омилҳои, ки дар маҷмӯъ ба фаъолияти қорӣ ва сармоягузорӣ дар вилоят таъсир мекунанд ва рушди онро бозмедоранд, омилҳои зеринро низ мансуб доништан мумкин аст:

- мавҷуд набудани стратегияи ягонаи рушди системаи иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Хатлон ва мувофиқан афзалиятҳои сармоягузорӣ, ки аз тарафи соҳибкорон ва ҷамъият дастгирӣ мешаванд;

- дараҷаи пасти ҳамкории маъмурияти минтақа бо сармоягузoron ва соҳибкорон;
- сатҳи пасти дастгирии фаъолияти сармоягузорӣ;
- рушди нокифояи сектори молиявӣ, мавҷуд набудани иқтидормандии иштирокчиёни раванди молиявӣ, интиҳоби маҳдуди воситаҳои молиявӣ;
- айёшии муҳофизони ҳуқуқ ва амалҳои рейдерии ҳанӯз мавҷудбуда[1,48];

Дар робита бо ин таҳияи барномаҳо ба зарурати бунёди базаи мустаҳками меъёрӣ-қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузории вилоят ва механизмҳои тартиби мушаххаси ташкилӣ, инчунин ба таъмини фазаи аниқу равшани қонунгузорӣ, иттилоотӣ ва ташкилӣ барои сармоягузoron вобастагӣ дорад. Дар рафти таҳияи барномаҳо ба назар гирифтани дархостҳо ва таклифоти зертобеи сохтори маъмурияти вилоят зарур мебошад[3,244]. Мақсади асосии барномаро муҳайё намудани ҷолибияти минтақа, ки барои ба иқтисодиёти он воридшавии сармоя, пеш аз ҳама сармояи хусусӣ ва хориҷӣ мусоидат мекунад, ташкил медиҳад. Барои ноил гардидан ба ин мақсади Барнома ҳалли чунин вазифаҳо пешбинӣ мешаванд:

- истифодаи самараноки захираҳои сармоягузори дар ҳудуди вилоят мавҷудбуда: дар ин ҷо, самаранокӣ на танҳо сарбории калони иқтидорҳои истеҳсоли, балки ба даст овардани ғоидаи зиёдтар ва даромадҳои иқтисодии вилоятро ифода мекунад;

- дар раванди татбиқи тадбирҳои барномавӣ ноил шудан ба зиёдшавии ҳаҷми пасандоз: дар ин маврид бояд зиёдшавии ҳиссаи пасандоз дар маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ва беҳтаршавии сохтори он ба амал биёяд;

- муҳайё намудани муҳити мусоид барои тафрикаи пасандози аҳоли, маблағҳои сармоягузори эҳтимолӣ барои сармоягузорӣ: иттилооти пурра, боэҳтимод, актуалӣ, қонунгузори мусоид, ҷолибияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва минтақа дар маҷмӯъ, институтҳои пурқувват боэҳтимоди молиявӣ ва миёнаравҳое, ки ба бозор хизмат мерасонанд;

- ба туфайли татбиқи тадбирҳои барномавӣ ба зудӣ баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ва бо ин мақсад то дараҷаи имконпазир афзун намудани ҳиссаи сармояи хусусӣ;

- дар давраи татбиқи барнома дарёфти таносуби оптималӣ дар миёни сармоягузори кутоҳмуддат ва дарозмуддат зарурат аст.

Вазифаи беҳтар кардани муҳити сармоягузори вилояти Хатлон яке аз масъалаҳои муҳими фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии худидоракуноӣ, институтҳои бизнес ва ҷамоатҳои экспертӣ ба шумор меравад[2,174]. Барои беҳбуд бахшидани муҳити сармоягузорӣ дар вилоят айни замон маҷмӯи пурраи чораҳо амалӣ карда мешаванд, ки онҳо то андозае барои рушд ва тақмили иқтидори сармоягузори субъектҳои минтақа имкон медиҳанд. Барнома гузаронидани чорабиниҳоро оид ба беҳтаргардонии комплекси муҳити сармоягузорӣ дар минтақа, ҳавасмандгардонии талабот, фаъолшавии кӯшишҳои давлатӣ, соҳибкорӣ ва ҷамъиятиро дар бобати таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти ташкили ҷойҳои кори баландмаҳсули муосир дар бар мегирад. Вазифаҳои барнома чунинанд:

- ташаккули механизмҳои дастгирии маъмурӣ, инфрасохторӣ ва молиявии сармоягузорӣ;

- кам кардани монеаҳои маъмурӣ;

- ташаккули механизмҳои ҳавасмандгардонии талабот ба маҳсулот;

- ташаккули механизмҳои ҳавасмандгардонии андозбандии сармоя;

- ташаккул ва рушди кластерҳо дар мувофиқат бо афзалиятҳои рақобатпазири субъектҳо;

- ташаккули механизмҳои рушди истеҳсолоти илман асоснок ва баландтехнологӣ;

- ташаккули шароитҳои мусоид барои трансферт ва ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ, навкунии парки мошинҳо ва таҷҳизот, диверсификасияи истеҳсолот, ҷорӣ;

- ташаккули шароитҳои мусоид барои рушди бизнеси миёна ва хурд.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи татбиқи Барнома ва баланд бардоштани фаъолияти сармоягузори иқтисодии минтақа ба туфайли муқаррар кардани самтҳои афзалиятноки сармоягузори модернизатсияи таҷҳизот, ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти дар корхонаҳои минтақа истеҳсолшаванда бозсозии сохтори иқтисодии вилояти Хатлонро амалӣ гардонидан мумкин аст. Мақсади нисбии татбиқи Барнома ташкили ҷойҳои иловагии корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳолии минтақа ба шумор меравад.

Баланд шудани иқтидори истеҳсолии вилояти Хатлон имкон дод ки базаи даромади буча дар ҳамаи дараҷаҳо ба таври назаррас баланд бардошта барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоии дар назди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ истода заминаи иқтисодӣ муҳайё шавад. Барои иҷрои ин вазифаҳо натавон ҳавасмандӣ ва захираҳо барои идомаи рушди иқтисодӣ заруранд, балки шароитҳои институтсионалие, ки муҳити мусоидро фароҳам менамоянд ба онҳо бартарияти мотивҳои позитивӣ бар негативӣ хос аст, инчунин кӯшиши то ҳади минимум кам кардани монеаи маъмурӣ барои он соҳибкдороне, ки талоши сармоягузорӣ намудан, истеҳсол кардан ва паст кардани хавфҳои сармоягузориро доранд, зарур мебошад. Дар ин ҳолат хавфи дараҷаи

хадди қобили қабул, ки ба фурӯш, кашонидани маҳсулот, бастанӣ шартномаҳое, ки аз сармоягузор дар мавриди иҷро нашудани шартномаҳо бозпасгардонӣ қарзҳо, пардохт накардани ҳар гуна товоноҳои гуногун талаб карда намешавад, дар назар дошта шудааст. Ин хавфҳои муҳити мусоиди сармоягузорӣ вилоятро то ҳадди назаррас кам менамоянд. Дар байни маҷмӯи хавфҳои, ки ба ҳаёти ҷамъиятӣ характерноканд, мураккабтаринашон хавфҳои иқтисодӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар Барномаи ташкили муҳити мусоиди сармоягузорӣ вилояти Хатлон мавқеи асосиро пасткунӣ ва ё хунсо намудани сатҳи хавфҳои ташкил медиҳад. Ҳамаи сармоягузoron ва фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити номуайяни ва ё ҳолати хавф қарор доранд.

АДАБИЁТ

1. Мирокилова Н. Т. Совершенствование земельных отношений в сельском хозяйстве Таджикистана // АПК Таджикистана: экономика, организация и управление. - Душанбе, 2009. - №3.
2. Мирсаидов А.Б Институциональные походы к исследованию проблем интенсификации производства // Вестник ТНУ. – 2018. - № 7. - С. 174-179.
3. Музаффаров Б.С., Привлечение иностранных инвестиций в сельском хозяйстве / «Особенности развития дехканских (фермерских) хозяйств горных районов». Материалы регионального научно - практического семинара. Часть 2. – Душанбе, 2008. – С. 244-249.
4. Саидмуродов Ш.М. Зарурати ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ дар иқтисодиёти миллӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. 2017. № 1/1(43). С.124-129.

АННОТАЦИЯ

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ФАРОҲАМ ОВАРДАНИ МУҲИТИ МУСОИДИ САРМОЯГУЗОРӢ БАРОИ ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

Муаллифи дар мақолаи худ масъалаи такмили механизмҳои фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ барои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию мавриди таҳлил қарор додааст. Қайд намудааст, ки лаҳзаи муҳим барои ташаккули муҳити сармоягузорӣ соҳаи рушдфтои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Соҳаи сармоягузорӣ майдонро менамояд, ки дар умумияти ҳамаи муносибатҳои иқтисодӣ, молиявӣ, сармоягузорӣ ва ҳамоҳангии манфиатҳои байни иштирокчиёни алоҳида ба ҳам меояд, ки онҳо рушд ва афзоиши истеҳсолот ва ё сармояро таъмин месозанд.

АННОТАЦИЯ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ СОЗДАНИЯ БЛАГОПРИЯТНОГО ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА ДЛЯ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

Авторы в своей статье анализирует вопрос совершенствования механизмов создания благоприятного инвестиционного климата для разработки и реализации инвестиционных проектов. Он отметил, что важным моментом для формирования инвестиционного климата является развитие инвестиционного сектора. Инвестиционный сектор остается платформой, в которой объединяются все экономические, финансовые, инвестиционные и координационные интересы отдельных участников, что обеспечивает развитие и рост производства или капитала.

Ключевые слова: экономика, инвестиции, инвестиционный проект, инвестиционный климат, инвестиции, финансовый, экономический.

ANNOTATION

IMPROVING MECHANISMS TO CREATE A FAVORABLE INVESTMENT CLIMATE FOR THE DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF INVESTMENT PROJECTS

In his article, the author analyzes the issue of improving the mechanisms for creating a favorable investment climate for the development and implementation of investment projects. He noted that an important moment for the formation of the investment climate is the development of the investment sector. The investment sector remains a platform in which all economic, financial, investment and coordination of interests between individual participants come together, which ensures the development and growth of production or capital.

Key words: economy, investment, investment project, investment climate, investment, financial, economic.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Шарипова Д.М.- к.э.н., ХГУ им Б. Гафурова

Ключевые слова: производство продовольственной продукции, структура, качество, международные нормативы.

Оценка роли Согдийской области в производстве продовольственной продукции важна, но возникает проблема соответствия её структуры и качества международным нормативам. Структура и качество продовольственной продукции, потребляемой населением Согдийской области, не полностью им соответствуют. Поэтому Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли 23.12.2017 года отметил, что необходимо: «...обеспечить доступ населения к высококачественным продуктам»¹⁷.

Исходя из вышесказанного, анализируем структуры потребления продовольственной продукции населением Согдийской области, что приведено в таблице 1.

Таблица 1 - Рекомендуемая и фактическая структура потребления продовольственной продукции населением Согдийской области

Наименование продукта	Согдийская область				
	2012, в кг	2019, в кг	в % к 2012 г	рекомендуемая норма (кг/год чел.)	в % к рекомендуемой норме (2019)
Хлебные продукты	128,3	148,8	13,9	147,7	1,3
Картофель	35,5	46,0	22,9	92,0	-50,0
Овощи и бахчевые	71,3	99,6	24,5	166,1	40,0
Молоко и молочные продукты	38,8	50,7	23,5	115,3	56,0
Мясо и мясопродукты	16,4	17,4	5,8	40,8	-57,3
Яйца	67,7	102,1	33,7	180	-43,2
Фрукты и ягоды	52,0	37,4	-39,0	124,1	70,2

Расчеты автора на основе: Рекомендуемые физиологические нормы потребления основных продуктов питания на душу населения в Республике Таджикистан. (Утверждены постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31.08.2018, №451).

Анализ таблицы 1 показывает, что основная часть населения республики и Согдийской области, в целом, больше потребляет хлебопродукты, а это не выдерживает соотношения калорий и витаминов, что не соответствует международным рекомендуемым рациональным нормативам потребления и негативно влияет на здоровье населения.

Вместе с тем, динамика макроэкономических показателей развития региональной экономики Согдийской области показала, что наблюдается рост по всем основным показателям, но этого недостаточно для обеспечения продовольственной безопасности страны собственной продовольственной продукцией на 80%. Более того, в регионе имеются резервы и потенциал для увеличения производства продовольственной продукции и нормы её потребления.

Напомним ранее отмеченное мнение, что в мире нет ни одной страны, которая бы на 100% была продовольственно независима. Но степень её обеспеченности необходимыми продуктами при определённых условиях может быть увеличена.

Последовательность анализа роли региона в обеспечении продовольственной безопасности согласно ранее предложенной методике обеспечит объективность расчётов.

¹⁷Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Народная газета. 22.12.2017.

Общим показателем продовольственной обеспеченности является определение нормы фактического индивидуального потребления.

На основе расчётов нами определено соотношение фактической нормы потребления населением Согдийской области и Республики Таджикистан, что приведено в таблице 2.

Таблица 2 - Соотношение фактической нормы потребления продуктов питания населением Согдийской области и Республики Таджикистан (ккал)

Наименование продукта	2019 (в день/г) Республика Таджикистан	2019 (в день/г) Согдийская область	100г Ккал	Ккал (день. чел.)	
				Республика Таджикистан	Согдийская область
Хлебные продукты	400	422	272	1088	1147
Картофель	177	126	83	147	104,6
Овощи и бахчевые	200	279	31	62	86,5
Молоко и молочные продукты	102	154	59	60	90,7
Мясо и мясопродукты	69	52	194	134	100,9
Масло растительное	37	44,6	898	332	400,5
Яйца	0,5	22	154	77	33,9
Сахар и кондитерские изделия	39	46	397	155	182,6
Фрукты и ягоды	79	123	44	35	54,12
Всего				2090	2200,82

Расчеты автора на основе: «Рекомендации по рациональным нормам потребления пищевых продуктах, отвечающим современным требованиям здорового питания» //Приказ МЗРТ от 31.08.2018, №451).

Данные таблицы 2 показывают, что потребление на душу населения в Согдийской области на 0,1 % выше, чем в среднем по республике.

А фактическое потребление продовольственной продукции населения Согдийской области на 2019 год составило:

$L(x_n) = x_1 1147 + x_2 104,6 + x_3 86,5 + x_4 90,7 + x_5 100,9 + x_6 400,5 + x_7 33,9 + x_8 182,6 + x_9 54,12 = 2200,8$ ккал/сутки.

Учитывая, что интегральным показателем обеспеченности продовольственной продукцией населения является соотношение их фактического потребления с международными нормативами, можно заключить, что фактическое потребление продовольственной продукции населения региона ниже нормативов ФАО на 12% (2500 ккал/сутки). Несмотря на то, что к 2019 году в Согдийской области этот показатель вырос до 2200,8 ккал/сутки, всё же он ниже нормативов ФАО (2500 ккал/сутки).

Отметим, что в 2015 году фактическое потребление на душу населения Согдийской области было ниже международных нормативов на 38% (1563 ккал/сутки), но выше среднереспубликанского уровня на 21 % (1250 ккал/сутки)¹⁸.

Поэтому, в контексте исследования роли региона в обеспечении продовольственной безопасности страны необходимо выяснить соотношение импорта и экспорта продовольственной продукции и производства продовольственной продукции по всем категориям хозяйств в целом по республике, чтобы определить количественные параметры роста региональной экономики и сориентироваться на них.

Национальной экономики в целом, и региональной экономики в частности, удовлетворить (покрыть) потребности населения в продовольственной продукции собственного производства хотя бы на 50-60 % в настоящее время.

По нашему мнению, пороговый показатель импорта продовольственной продукции и расходы на продовольствие в общем объёме расходов не должны быть выше 40% всей потребности населения страны в продовольствии. Наши выводы подтверждает профессор Умаров Х.У., считая, что «...расходы на продовольствие в общем объёме расходов населения не должны превышать 50%, а в перспективе, с учётом

¹⁸ Данные журнала: Доступ к экономическим ресурсам, ориентированным на рост благосостояния населения Таджикистана. Душанбе, 2015. – С.33.

осуществления мероприятий по ускоренному развитию человеческого капитала, не более 30-35% от общих расходов»¹⁹.

При нарушении этого порогового значения возникает угроза продовольственной безопасности страны и экономической безопасности в целом.

Обеспечение продовольственной безопасности на более чем 70% достаточно сложно в условиях глобализации и в силу существования теории абсолютных преимуществ А. Смита и относительных преимуществ Д. Рикардо. 100% -ная обеспеченность собственного населения собственной продовольственной продукцией экономически не реальна и не эффективна. Лучшим решением в данных условиях является обеспечение импорта части продукции с ориентацией на импортозамещение.

Следует подчеркнуть, что в определении пороговых значений продовольственной безопасности страны и региона отсутствует единая методология и доминирует очевидный субъективизм. Пороговый показатель в национальной экономике зависит от развития страны в определённый период, когда ВВП достиг своего наиболее оптимального значения, что, соответственно, зависит от многих факторов. Особенно от развития и объёма производства продовольственной продукции региона.

Для определения количественных показателей замены производства продукции необходимо рассмотреть объём и ассортимент продовольственной продукции в промышленности Согдийской области.

Таблица 3 - Производство продовольственной продукции промышленностью Согдийской области, тыс.тонн

Наименование	Годы	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Мясо, в живом весе		14,3	18,4	20,8	21,7	25,2	27,4
Колбасные изделия, тонн		576,0	11,98	2053,8	1550	2292,0	2259,0
Масло растительное		5,1	4,1	4,2	4,7	4,1	5,1
Молоко		2,4	6,6	6,1	6,3	6,8	7,2
Консервы (фруктовые и овощные) млн. банок		17,7	12,9	17,9	15,9	17,4	20,3
Макароны, тонн		5682,0	4590,0	3059,0	2986,9	2555,7	1770,0
Масло животное, тонн		68,8	117,8	163,1	183,0	125,0	175,0
Безалкогольные напитки, тыс.дал		3798	4286,0	3825,2	3914,8	4969,4	6162,8
Алкогольные напитки, тыс.дал		36,0	34,0	28,0	24,4	25,1	25,0
Кондитерские изделия		4,7	5,6	5,5	5,4	7,3	6,4
Крупа		5,7	-	-	7,3	4,5	-
Соль		11,1	11,7	12,2	12,2	11,7	9,8

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области. – 2020. – С.176-177.

Анализ таблицы 3 свидетельствует о том, что из 10 видов продовольственной продукции, произведённой промышленностью Согдийской области за 2014–2019 годы, объём производства 8 видов возрос. При этом производство макарон сократилось с 2014 по 2019 год в 3,2 раз а производство соли сократилось в 1,1 раза. Это связано с кризисными явлениями в национальной экономике Республики Таджикистан.

Характерно, что производство продовольственной продукции в сельском хозяйстве региона имеет нелинейную тенденцию роста, что демонстрируется в таблице 4.

Таблица 4 - Производство продовольственной продукции предприятиями Согдийской области, тыс.тонн

№	Наименование	Годы	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1.	Картофель		325,6	335,8	334,9	324,9	416,0	450,3
2.	Овощи		381,5	440,3	457,9	480,3	517,3	494,9
3.	Зерно		232,7	300,2	311,6	310,0	272,4	331,7
4.	Яйца, тыс.шт		125101	142144	151144	167555,8	222707,5	429919,3
5.	Бахчивые		171,9	186,0	189,9	206,2	226,1	214,7

¹⁹Умаров Х.У. Продовольственная безопасность в Таджикистане: перспективы и препятствия [Электронный ресурс] / Х.У.Умаров//Asia + Plus. - 2015, №79. - Режим доступа: <http://asiaplus/79> (1062) 2015/79.html.

6.	Плоды и ягоды	114,6	49,1	112,7	123,7	139,3	150,9
7.	Виноград	59,3	51,9	55,5	57,1	61,4	61,7

Источники: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области. – 2020. – С.187,191

Из таблицы 4 видно, что из 7 основных видов продукции, производимой в сельском хозяйстве Согдийской области, объём производства 5 наименований возрос от 13% до 77%, производство овощей уменьшилось с 517,3 тыс. тонн до 494,9 тыс. тонн (на 4,4%) а производство бахчевые уменьшилось с 226,1 тыс. тонн до 214,7 тыс. тонн (на 5,1%)

Таким образом, социально-экономические аспекты обеспечения отражают основную цель государства в улучшение жизни населения в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан // Народная газета, 22.12.2017
2. Данные журнала: Доступ к экономическим ресурсам, ориентированным на рост благосостояния населения Таджикистана Душанбе, 2015. – С.33
3. Умаров Х.У. Продовольственная безопасность в Таджикистане: перспективы и препятствия [Электронный ресурс] / Х.У.Умаров//Asia + Plus. - 2015, №79. - Режим доступа: <http://asiaplus/79> (1062) 2015/79.html
4. Статистический ежегодник Согдийской области Агентства по статистике при Президенте РТ по Согдийской области, 2018
5. Шарипова Д.М. Роль региона в обеспечении продовольственной безопасности (на примере Согдийской области): дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Д.М. Шарипова. – Худжанд, 2019. – 136 с.

АННОТАЦИЯ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматриваются социально-экономические аспекты обеспечения продовольственной безопасности. Общим показателем продовольственной обеспеченности является определение нормы фактического потребления индивидуального питания.

На основе расчётов определено соотношение фактической нормы потребления населением Согдийской области и Республики Таджикистан. Далее исследованы для определения количественных показателей замены производства продукции необходимо рассмотреть объём и ассортимент продовольственной продукции в промышленности Согдийской области.

АННОТАЦИЯ

ЧАНБАҲОИ ИҚТИМОИ-ИҚТИСОДИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Дар мақолаҳо чанбаҳои иқтимоию иқтисодии таъмини амнияти озуқаворӣ баррасӣ карда шуда, нишондиҳандаи умумии амнияти озуқаворӣ муайян кардани меъёри истеъмоли воқеии ҳӯроки инфиродӣ мебошад.

Тибқи ҳисобҳо, таносуби миқдори воқеии истеъмолот аз ҷониби аҳолии вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Минбаъд таҳқиқот бо мақсади муайян намудани нишондиҳандаҳои миқдории ҷойивазкунии маҳсулот, зарур аст, ки ҳаҷм ва номгӯи маҳсулоти ҳӯроқвориро дар соҳаи вилояти Суғд ба назар гирем.

Калимаҳои калидӣ: истеҳсоли ҳӯроқворӣ, сохтор, сифат, стандартҳои байналмилалӣ.

ANNOTATION

SOCIO-ECONOMIC ASPECT OF FOOD SECURITY

The article discusses the socio-economic aspects of food security. The General indicator of food security is the determination of the rate of actual consumption of individual food.

On the basis of calculations, the ratio of the actual consumption rate of the population of the Sughd region and the Republic of Tajikistan is determined. Further, to determine the

quantitative indicators of replacement of production, it is necessary to consider the volume and range of food products in the industry of the Sughd region.

Key words: food production, structure, quality, international standards.

ТДУ 338.48. (575.3)

ҲОЛАТИ МУОСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Шарипов И.О., омӯзгори ДДБ ба номи Н.Хусрав

Калимаҳои калидӣ: кишоварзӣ, замин, истеҳсолот, заминҳои бекорхобида, майдони кишт, самаранокӣ, галла, гандум, шир, хоҷагӣ, заминҳои партов.

Замин дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот ба шумор рафта, аз истифодабарии самаранокӣ он тараққиёти соҳаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, алалхусус бахши растанипарварӣ ва чорводорӣ вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, таҳлили истифодабарии замин бояд имкониятҳои беҳтаркунии фонди замин, таркиби майдони кишоварзӣ ва дараҷаи истифодабарии захираҳои заминро таҳқиқ намояд.

Дар чараёни омӯзиш ва баҳодиҳии истифодабарии захираҳои замин дар соҳаи кишоварзӣ, бояд нишондиҳандаҳои истифодабарии заминҳои кишоварзӣ, аз ҷумла: вазни қиёсии заминҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин, вазни қиёсии истифодаи киштзор дар майдони умумии замин, вазни қиёсии заминҳои шудгоршавандаи кишоварзӣ ва вазни қиёсии заминҳои бекорхобида дар майдони умумии киштзори кишоварзӣ мавриди таҳлил қарор гирад [1, с.140]. Бо назардошти ин гуфтаҳо дар ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои истифодабарии заминҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон мавриди таҳлил ва ҳулосарезӣ қарор дода мешаванд.

Ҷадвали 1-Нишондиҳандаҳои истифодабарии заминҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон барои солҳои 2011-2018 [2, с.128]

Нишондиҳандаҳо	Аз он ҷумла							
	Ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ		Хоҷагҳои ҷамъияӣ		Хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)		Хоҷагҳои ғирирасони шахсӣ ва хоҷагҳои дигари инфиродӣ	
	солҳо		солҳо		солҳо		солҳо	
	011	018	011	018	011	018	011	018
Вазни қиёсии заминҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин, %	5,7	5,5	6,4	8,4	9,8	9,7	3,2	3,0
Вазни қиёсии истифодаи киштзор дар майдони умумии замин, %	9,1	9,2	8,9	8,9	7,9	9,4	3,2	3,1
Вазни қиёсии заминҳои шудгоршавандаи кишоварзӣ, %	8,0	9,9	1,5	1,8	0,7	0,9	7,4	9,0
Вазни қиёсии заминҳои бекорхобида дар майдони умумии киштзори кишоварзӣ, %	,09	,08	,1	,12	,009	,006		

Манбаъ: Маҷмуаи оморӣ. Кишоварзӣ вилояти Хатлон. Солҳои 2011-2018 ва ҳисобҳои муаллиф.

Муқоисаҳои нишондиҳандаҳои истифодабарии заминҳои кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ки соли 2018 нисбат ба соли 2011 тағйирёбии мутлақӣ вазни қиёсии заминҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин 0,5% ва вазни қиёсии заминҳои бекорхобида дар майдони умумии киштзори кишоварзӣ бошад 0,1% рӯ ба коҳиш овардааст. Дар ин марҳила таҳлили баъзе нишондиҳандаҳои истифодабарии заминҳои кишоварзӣ умедворкунанда буда, тадриҷан афзоиш ёфтаанд.

Масалан, вазни қиёсии истифодаи киштзор дар майдони умумии замин 0,1%, дараҷаи шудгоркунии майдонҳои кишоварзӣ 1,9%.

Бояд қайд намуд, ки дар равнди таҳқиқи барӯйхатгирии замин ҳамчун чорабиниҳои давлатӣ дар ҳудуди мамлакат бо мақсади тасхеҳ кардани маълумоти ҳисобӣ оид ба мавҷудият ва тақсими замин барои даҳ соли охир анҷом дода нашудааст. Аниқияти далелҳои баҳисобгирии омории хусусияти муназзам надорад ва танҳо аз рӯи объектҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ ва ҳудудҳо анҷом дода мешавад. Аз ин рӯ, коҳиши воқеии заминҳои ҳосилдеҳро инъикос намудан ғайриимкон мебошад[3,с.203].

Вобаста ба ҳамин, ба андешаи мо имрӯз фарқиятҳои назаррас дар байни масъалаҳои зерин мушоҳида мешаванд: (1) байни майдонҳои ошкоршудаи заминҳои истифоданашуда, (2) майдонҳои заминҳое, ки дар бобати онҳо тартиби баргардонда гирифта ба роҳ монда мешавад ва (3) майдонҳои замини гирифташуда, ҳамчунин заминҳое, ки барои истифодабарияшон шартномаҳои иҷора бекор карда шудаанд[4,с.161].

Дар ҷадвали 2 динамикаи масоҳати майдони кишти зироатҳои кишоварзиро дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ вилояти Хатлон таҳлил ва баҳогузорӣ менамоем.

Чӣ тавре, ки аз нишондодҳои ҷадвали 2 маълум аст, ҳиссаи кишти амалан истифодашуда дар майдони умумии заминҳои ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла дар хоҷагиҳои деҳқонӣ рӯ ба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2018 назар ба соли 2011 ҳиссаи заминҳои киштшаванда дар майдони умумии киштзорҳои кишоварзӣ баробари 0,3% афзудааст; ҳиссаи замини бекорхобида бошад, дар майдони умумии киштзорҳои кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагии вилояти Хатлон дар соли 2018 назар ба соли 2011 0,8% кам шудааст (ҷадв. 2.).

Ҷадвали 2 -Динамикаи масоҳати майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ вилояти Хатлон барои солҳои 1991-2018, га

Номгӯи зироатҳо	Солҳо					
	1991	2013	2015	2016	2017	2018
Зироатҳои ғалладонагӣ, аз ҷумла ҷуворимаққа барои дон	88882	219723	200964	201095	199886	180799
аз он гандум	57456	192727	174781	172977	171047	156220
шолӣ	4733	2591	2485	3480	2174	2227
Зироати техникӣ, ҳамагӣ	193080	139506	123001	125676	129009	131370
аз он пахта	189510	128123	113045	115535	119550	122404
зағир	2481	7460	5730	5846	5689	5506
Картошка	3300	11843	11470	11212	9693	12269
Сабзавот	10544	24297	28995	29870	30497	34499
Зироати ползӣ	7342	11490	13107	13210	13381	14177
Хӯроки чорво, ҳамагӣ	98318	25829	29253	31354	31450	30239
Мевағиҳо ва буттамевағиҳо (аз он ҷумла ситрусӣ)	8530	41702	45094	46096	48373	48095
Ангур	13110	13745	13594	13624	13459	12936

Сарчашма: Маҷмуаи омории. Кишоварзӣ вилояти Хатлон. Душанбе, 2019, с. 75-128

Ҳамаи ин ба нишондиҳандаҳои иқтисодии истифодаи заминҳои кишоварзӣ таъсири мусбат расондааст, ҳамчунин имкони истеҳсоли маҳсулоти иловагиро ба миён хоҳад овард.

Натиҷаи таҳқиқотҳои солҳои охир нишон медиҳанд, ки ҳисоби заминҳои партов, чарогоҳҳо ва дигар заминҳои бекорхобида, масоҳати майдони ба гардиши кишоварзӣ ворид гардидаан.

Дар ҷадвали 3. масоҳати майдони кишти шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон, ки соли 2019 аз ҳисоби заминҳои партов, чарогоҳ ва дигар намуди заминҳои ба гардиши кишоварзӣ ворид гардида, оварда шудааст.

Тибқи маълумотҳо ҳолати қитъаҳои замин ба санаи 01.01.2019 чунин аст: -

заминҳои партов 20292 гектарро ташкил медиҳанд, ки аз он 18485 гектарашон заминҳои обӣ мебошанд. Таркиби заминҳои ба гардиши кишоварзӣ ворид кардашудаи соли 2019-ро аз маълумоти ҷадвали 3. мушоҳида менамоем. Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои иловагӣ дар хоҷагиҳои вилоят, ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2003 21,4% зиёд шудааст (ҷадв. 3.).

Ҷадвали 3-Ҳолати қитъаҳои замин дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2019

№	Шаҳру ноҳияҳо	Замини партов аз 01.01.2019		майдони умумӣ, га	аз он:				Қитъаҳои замин ба намуди заминҳо гузаронида шуд		
		ха мағӣ	обӣ		партов	чарогоҳ	ами лал	арзам	кор ами обӣ	ами лал	боғ
1	А. Ҷомӣ	0	0	8,0		4,0	4,0				8,0
2	Кушониён	485	485	0,0							
3	Вахш	854	853	0,0							
4	Дустӣ	1447	1447	397,26	397,26				397,26		
5	Ёвон	13	11	0,0							
6	Қубодиён	3311	3311	25,98	25,98				19,26		6,72
7	Бохтар	1	1	0,0							
8	Норак	0	0	10,0		2,10	2,90	5,0			10,0
9	Н. Хусрав	4608	3637	0,0							
10	Панҷ	197	197	109,1	103,11		6,0		103,11		6,0
11	Леваканд	6	6	0,0							
12	Хуросон	0	0	0,0							
13	Ҷ. Балхӣ	237	232	3,0		2,0		1,0			3,0
14	Ҷайхун	4070	3747	0,0							
15	Шаҳритус	3180	3112	15,0	15,0						15,0
16	Балҷувон	0	0	25,25		25,25					25,25
17	Восеъ	331	225	71,85	40,0			31,85	71,85		
18	Данғара	165	18	0,0							
19	Кӯлоб	0	0	0,0							
20	Муъминобод	1	1	20,0		20,0					20,0
21	Темурмалик	129	1	51,0		41,0	10,0				51,0
22	Фархор	1170	1159	276,38	31,14	233,34		11,90	44,38	15,0	217,0
23	Ҳамадонӣ	64	42	20,94	13,94	7,00			7,94	6,0	7,0
24	Ховалинг	0	0	137,0		117,3	19,70				137,0
25	Ш. Шохин	23	0	13,50		13,50					13,50
Ҷамъ дар вилоят:		20292	18485	1184,3	626,4	465,5	42,6	49,7	643,8	21,0	519,5

Сарчашма: Ҳисобкуниҳои муаллиф дар асоси ҳисоботи солони кумитаи идораи замини вилояти Хатлон барои соли 2019

Омӯзиши ҳолати замини баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон, ошкорнамоии хусусиятҳои заминию иқлимӣ ноҳияҳо, таҳияи пешниҳодҳо оид ба истифодаи замини таъиноти кишоварзӣ бо назардошти ҳолати ҳокию обӣ мақсади асосии тақмили ҳудудҳои мавҷудаи заминдорӣ (заминистифодабарӣ) мебошад.

Дар асоси дастури супоришҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба беҳтар кардани ҳолати истифодаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ, беҳтар кардани вазъи беҳдошти замин ҳукумати шаҳру ноҳияҳои вилоят тадбирҳои мушаххас андешида, қарорҳои муҳим ба тасвиб расонда, қорҳои зиёд анҷом дода истодаанд[5,с.359].

**Чадвали 4 - Самаранокии истифодаи киштзорҳо дар хоҷагиҳои
вилояти Хатлон дар солҳои 2014-2018**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Фарқияти мутлаки базисӣ
	2014	2015	2016	2017	2018	
Истехсол шуд дар 100 га майдони кишт, сентнер						
-ғалла, гандум,	1475	1495	1519	1512	1576	106,8
-чуворимакка барои дон	320	315	348	348	420	131,3
Истехсол шуд дар 100 га майдони х/к., сентнер						
-шир	1010	1018	1034	1009	982	97,2
-гӯшти ЧКШ	172	193,6	205,4	224	247,3	143,8
-гӯшти бузу гӯсфанд	63,6	71,6	75,9	82,9	91,4	143,7
Истехсолоти маҳсулоти умумӣ, ҳазор сомонӣ						
-ба 100 га киштзор	2906,7	2981,1	3064,3	3052,6	3126,1	107,5
-ба 100 га майдони кишоварзӣ	2860,6	2926,9	2963,2	3024,4	3182,7	111,3
Шумораи чорво дар 100 га замини қорам						
-ҳайвони калони шохдор	217,9	250,7	264,3	264,5	266,3	122,2
-гӯсфанд ва буз	505,9	584,4	604,3	618,2	626,5	123,8

Сарчашма: *Омори солонаи вилояти Хатлон барои солҳои 2014-2019 ва ҳисобҳои муаллиф.*

Дар қадамҳои минбаъда, бо мақсади баҳодихии самаранокии истифодаи киштзорҳои кишоварзӣ дар чадвали 4. истифодаи самаранокии киштзорҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон барои солҳои 2014-2018 муайян карда шудааст.

Дар заминаи маълумоти чадвали 4. ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар соли 2018 нисбати соли 2014 сатҳи нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии истифодаи замин дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон дар маҷмӯъ тамоили афзоишро доранд:

-истехсоли маҳсулоти гӯштӣ бо истифодаи арзишӣ ба 100 га киштзори кишоварзӣ 43,7-43,8% зиёд гардида, аммо арзиши истеҳсоли шир 2,8% коҳиш ёфтааст;

-бинобар сабаби баланд шудани нархи фурӯшии маҳсулоти гӯштӣ бештари хоҷагиҳои деҳқонӣ самти парвариши чорвои гӯшти раванқ дода истодаанд. Дар ин самт бояд механизми давлатии танзими ҳаҷми истеҳсол ва назорати нарх тавассути дастгирии давлатии молистеҳсолкунандагонӣ деҳот такмил дода мешавад;

-дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон ба зиёдшавӣ ва нигоҳ доштани саршумори чорвои қалони шохдор ва бузу гӯсфанд диққати махсус дода мешавад. Аз ин ҷост, ки дар ин давра саршумори говҳо ба 100 га замини қорам 22,2% бузу гӯсфанд 23,8% зиёд шудааст;

-таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон ҳаҷми дӯшиши шир аз як сар чорво кам аст -1629 кг (соли 2018), дар ҳоле, ки он дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ба 2504 килограмм, ҳисоби миёнаи ҷумҳурӣ 1785 килограммро ташкил медиҳад. Агар хоҷагиҳои шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон баробари хоҷагиҳои ҷумҳурӣ ширдӯширо таъмин мекарданд, он гоҳ бо таври иловагӣ мумкин буд, 74839 тонна бештар шир истеҳсол карда шавад. Ҳамзамон, дар хоҷагиҳои вилояти Хатлон гирифтани насл аз 100 модагов 66 сарро ташкил дод, яъне аз 100 сар модагов 34 сари он насл намодааст.

Хулоса роҳбарони хоҷагиҳо ва ҳокимияти иҷроӣ мақомоти шаҳру ноҳияҳо зарур аст, ки бояд ба масъалаи бештар кардани зоти чорво, зиёд кардани маҳсулнокии чорво, низоми захира ва додани хӯроқа ба чорво тадбирҳои зарурӣ андешиданд.

АДАБИЁТ

1. Самандаров И.Х. Сатҳи рушди иҷтимоии инфрасохтори деҳот/ И.Х. Самандаров, -Душанбе, 2003, Нашриёти ДАТ. - Саҳ.140.
2. Маҷмуаи оморӣ. Кишоварзӣ вилояти Хатлон. Душанбе, 2019. - С. 75-128.
3. Самандаров И.Х. Сатҳи рушди иҷтимоии инфрасохтори деҳот/ И.Х. Самандаров, -Душанбе, 2003, Нашриёти ДАТ. - Саҳ.140.
4. Шарипов И.Самаранокӣ истифодаи захираҳои замин ва об дар вилояти Хатлон //Вестник Бохтарского государственного университета имени Н.Хусрава. Бохтар, 2020. -№1/1(71). -С. 202-207
5. Шарифов З.Р., Ш. Давлатали Механизмы эффективного использования земельных ресурсов // Кишоварз, -2019. -№2 (82). -С.160-162.
6. Шарифов З.Р. Основы рыночной экономики и эффективности хозяйственного механизма АПК. Изд. «Ирфон», 2008. - С. 359.
- 7.

АННОТАЦИЯ

ҲОЛАТИ МУОСИРИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАМИНҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР
ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Муаллиф дар мақолаи худ масъалаи ҳолати имрӯзаи истифодабарии заминҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлонро мавриди таҳлил қарор додааст. Қайд намудааст, ки замин дар соҳаи кишоварзӣ ҳамчун воситаи асосии истеҳсолот ба шумор рафта, аз истифодабарии самаранокӣ он тараққиёти соҳаҳои истеҳсолоти кишоварзӣ, алалхусус соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ вобастагии калон дорад. Таҳлилҳои муаллиф нишон додааст, ки соли 2018 нисбат ба соли 2011 тағйирёбии мутлақи вазни қиёсии заминҳои кишоварзӣ дар майдони умумии замин 0,5% ва вазни қиёсии заминҳои бекорхобида дар майдони умумии киштзори кишоварзӣ бошад 0,1% рӯ ба коҳиш овардааст.

АННОТАЦИЯ

СОВЕРШЕНИЕ СОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

В своей статье автор анализирует современное состояние использования земель сельскохозяйственного назначения в Хатлонской области. Он отметил, что земля является основным средством производства в сельском хозяйстве, от эффективного использования которой во многом зависит развитие сельскохозяйственного производства, особенно растениеводства и животноводства. Авторский анализ показывает, что в 2018 г., по сравнению с 2011 г., абсолютное изменение доли земель сельскохозяйственного назначения, в общей площади земель снизилось на 0,5%, а доля незанятых земель, в общей площади земель сельскохозяйственного назначения, снизилась на 0,1%.

Ключевые слова: сельское хозяйство, земля, производство, простаивающие земли, пашня, урожайность, зерно, пшеница, молоко, ферма, пустоши.

ANNOTATION

CURRENT STATE OF AGRICULTURAL LAND USE IN KHATLON PROVINCE

In his article, the author analyzes the current state of agricultural land use in Khatlon. He noted that the land is the main means of production in agriculture, and the effective use of which greatly depends on the development of agricultural production, especially crop production and animal husbandry. The author's analysis shows that in 2018 compared to 2011 the absolute change in the share of agricultural land in the total area of land decreased by 0.5%, and the share of idle land in the total area of agricultural land decreased by 0.1%.

Key words: agriculture, land, production, idle land, arable land, productivity, grain, wheat, milk, farm, waste land.

ТДУ 330.322.5

РАВИШҶО ВА УСУЛҶОИ АРЗЁБИИ ФАЗОИ СОҶИБКОРӢ ДАР ҶАҶОНИ МУОСИР: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Сафарова С.Ҷ. – ассистенти ДМТ

Калимаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, бозор, фазои соҳибкорӣ, рақобат, самаранокӣ, баҳодихӣ, рейтинг, инкишоф, инноватсия.

Айни замон дар ҷаҳон давлатҳое мавҷуданд, ки марҳилаи ташаккул ва инкишофи фаъолияти соҳибкориро садсолаҳо қабл аз сар гузаронида, дар ин самт таҷрибаи қобили мулоҳиза ва омӯзишро доранд. Маҳз, таҷрибаи қобили таваҷҷуҳ ва дастовардҳои назарраси онҳо буд, ки ҷиҳати гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва таҳияи чорабиниҳои гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ созмону ташкилотҳои байналхалқӣ ҷалб шуда буданд. Аз ин рӯ, мантиқан дар идомаи ташаккул ва инкишофи фазои муосиди соҳибкорӣ ба андешаи мо бояд таҷрибаи хориҷа ба таври густурда таҳлилу баррасӣ шуда, зимни таҳияи сиёсати миллии рушди фаъолияти соҳибкорӣ истифода карда шавад. Агар фазои соҳибкорӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат накунад, дар ин маврид «ҷиҳати баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва таъмини фаъолияти устувори онҳо чорабиниҳои реинжинирингӣ татбиқ карда мешаванд, ки бо назардошти муҳити фарогир амалӣ карда мешавад» [5, 16].

Дар назария нигаришҳои гуногун дар мавриди мафҳуми фазои соҳибкорӣ вучуд дорад. Барои мисол, ба ақидаи Данакин Н.С. «фазои соҳибкорӣ ин муҳити мукаммале аз шароит ва омилҳост, ки барои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ созгор мебошад» [3, 67]. Дар Маърузаи Бонки умумиҷаҳонӣ омадааст, ки «фазои соҳибкорӣ ҳамчун маҷмӯи омилҳои локалӣ эътироф мешавад, ки корхонаҳоро ҷиҳати сармоягузори маҳсулноқ, ташкили ҷойҳои кории нав ва тавсеаи доираи фаъолият ҳавасманд мегардонад» [2,]. Ба андешаи мо фазои соҳибкорӣ ин маҷмӯи унсурҳои муҳити беруна ба ҳисоб меравад, ки фаъолияти соҳибкорӣ таҳти таъсири он қарор гирифта, бо таваҷҷуҳ ба шароити ҷойдошта рушд менамояд.

Сараввал бо мақсади дарки мазмун ва механизми дар амал татбиқ намудани таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ низомии нишондиҳандаҳои ташхиси фазои соҳибкориро баррасӣ менамоям, ки фарогирӣ ҷанбаҳои умумӣ ва хос мебошанд. Дар сатҳи байналмилалӣ, арзёбии фазои соҳибкорӣ барои сармоягузoron як дастури муҳим барои баҳодихии хатарҳои сармоягузорӣ дар кишварҳои алоҳида ба ҳисоб меравад. Аксар созмонҳои байналмилалӣ дар асоси сиёсати давлатӣ ва дигар омилҳое, ки ба рушди соҳибкорӣ ва ба шукуфоии иқтисодии давлат таъсир мерасонанд, рейтингҳо ё "индексҳо"-и фазои соҳибкории кишварҳоро таҳия ва нашр мекунад.

Як қатор омилҳои ин рейтингҳо гуногунандешӣ ва мушкили ба ҳам мувофиқат кардани назари фазои соҳибкориро таъмин мекунад, зеро ҳар як нишондиҳанда, тағйирёбандаҳо ё ҷузъҳои мухталифҳо дар андозагирии фазои соҳибкорӣ таъкид мекунад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки нишондиҳандаҳои мавҷударо таҳлил ва гурӯҳбандӣ намоем (ҷадв. 1.).

Ҷадвали 1 - Нишондиҳандаҳои микдории тавсифи мусоид будани фазои соҳибкорӣ

	Нишондиҳанда	Мазмун
	да	
	<i>Институтионалӣ</i>	
	Сиёсат ва идораи давлатӣ	Фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии идоракунии давлатӣ, идораи давлатии иқтисодиёт, сиёсати давлатии андоз, гумрук, хариди давлатӣ, шарикии давлат ва бахши хусусӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият, чораҳои маъмурӣ ва ғайра.
	Стратегия ва барномаҳои	Мавҷудияти стратегия ва барномаҳои рушд, ки дар он соҳибкорӣ мавқеи хос дорад, масъулиятшиносии мақомоти

	давлатӣ	татбиқкунанда ва назораткунандаи стратегия ва барномаҳо, шаффофияти сиёсати давлатии ҳимоя ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, мавҷудияти шаклҳои гуногуни дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ
Ташикли иқтисодӣ		
	Низоми молиявӣ	Дастгирии молиявии фаъолияти соҳибкорӣ, мавҷудияти бозори қоғазҳои қиматнок, меъёри фоиз, дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, қарзӣ ва инвеститсионӣ, инкишофи иҷораи молиявӣ ва дигар механизмҳои он
	Инфрасохтор и моддӣ ва тиҷоратӣ	Мавҷудияти дастрасӣ ба унсурҳои инфрасохторӣ ва хадамоти машваритию тиҷоратӣ
Илмию инноватсионӣ		
	Таъминоти кадрӣ	Сатҳи таҳсилот, имконияти бозомӯзии кадрҳо ва тақмили ихтисос, ташаккули маърифати молиявӣ ва соҳибкорӣ
	Фаъолияти инноватсионӣ	Таҳқиқотҳои илмӣ, татбиқи амалии онҳо, ҷорисозии онҳо дар истеҳсолот ва маблағгузорию фаъолияти инноватсионӣ
	Фарҳанг ва ахлоқ	Фарҳанги баланди соҳибкорӣ, ахлоқ ва арзишҳои воло, соҳибкории мутамаддин, масъулияти иҷтимоии бизнес ва муносибати ҷамъият ба фаъолияти соҳибкорӣ

Таҳияи муаллиф

Айни замон дар ҷаҳони муосир усулҳои гуногуни арзёбии фазои соҳибкорӣ вучуд дорад, ки аз ҷониби созмонҳои байналхалқӣ, созмону ташкилотҳои давлатҳои алоҳида ва пажӯҳишгоҳҳои илмию таҳқиқотӣ гузаронида мешаванд. Оғози расмӣ арзёбии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи байнамилалӣ ба соли 2004 рост меояд, ки дар ин хусус дар Форуми 12-уми иқтисодии Дублин қарор қабул карда шуда буд. Дар Форуми мазкур иштирокичиёни он ба ҳулосае омаданд, ки таъсири омилҳои муҳталиф ба рушди соҳибкорӣ баҳогузорӣ карда шуда, аз рӯи натиҷаи он барои кишварҳои алоҳида тавсияву пешниҳодот коркард карда шаванд. Дар ин ҷо тавсия шуда буд, ки ба сифати омилҳои асосии фазои мусоид барои соҳибкорӣ нишондиҳандаҳои зерин ба монанди амният ва ҳамкорӣ (дар сатҳи минтақавӣ), устувории иқтисодӣ, сиёсати оқилонаи иқтисодӣ, сифати идоракунӣ, волоияти қонун, неруи институтсионалӣ ва инсонӣ, инфрасохтори молиявӣ ва моддӣ истифода карда шаванд.

Таҷрибаи баҳодиҳии фазои соҳибкорӣ дар арсаи байнамилалӣ то қарори дахлдори Форум иқтисодии Дублин вучуд дошта, ҳанӯз то оғози солҳои 2000 аз ҷониби пажӯҳишгоҳи тадқиқотҳои иқтисодии Олмон шохиси IFO ҳисоб карда мешуд. Шохиси мазкур Индекси фазои соҳибкории IFO (Институти тадқиқоти иқтисодӣ) ном дошта, таъби соҳибкорон ва интизориҳои онҳоро дар 6 моҳи оянда таҳхис менамуд. Хусусияти хоси тадқиқоти мазкур дар он аст, ки зимни он 9000 соҳибкор тавассути телефон назарсанҷӣ шуда, фарогири соҳаҳои коркард, сохтмон, тиҷорати яклухт ва чакана мебошанд. Сифати фазои соҳибкорӣ дар асоси таносуби роҳбарони қаноатманд ва роҳбароне, ки қаноатманд нестанд, баҳо дода мешавад.

Шохиси мазкур дар Олмон соҳиби обрӯ ва эътимоди хос буда, бинобар собиқаи бузурги таърихӣ доштаниаш (аз соли 1972 гузаронида мешавад) ҳанӯз ҳам аз ҷониби доираҳои кории миллӣ ва байнамилалӣ натиҷаҳои он ҳамчун асос қабул карда мешавад. Дар баробари Шохиси асосӣ Пажӯҳишгоҳи мазкур ҳамчунин 4 шохиси дигарро чун Шохиси таъби корӣ (IFO index West German business sentiment), Шохиси иқлими корӣ дар баҳши хизматрасонӣ (IFO business climate in the German services sector), Шохиси иқлими корӣ барои корхонаҳои хурду миёна (IFO business climate for

small and medium-sized enterprises) ва Шохиси иқлими кории ҷаҳонӣ (IFO World economic climate index) муайян мекунад [6].

Омӯзиш ва баррасии шохисҳои мазкур имконият медиҳанд, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин меъёрҳо ва индикаторҳо таҳия карда шаванд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки минтақаҳо ва соҳаҳои аз рӯйи нишондиҳандаҳои рушди соҳибкорӣ фарқияти калон дошта, зимнан динамикаи нобаробар доранд, зарурати ташхиси фазои соҳибкорӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ вучуд дорад. Дар баробари ин таҳияи рейтинги минтақаҳо, ки фарогири индикатори фазои соҳибкорӣ мебошад, дорои аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ мебошад.

Шохисҳои иловагии Институти тадқиқотҳои иқтисодии Олмон, ки дар шаҳри Мюнхени Олмон қарор дорад, фарогири мазмун ва меъёрҳои хос аст (ҷадв. 2.).

Ҷадвали 2 - Тавсифи шохисҳои Институти тадқиқотҳои иқтисодии Олмон

Номгӯй	Мазмун
Шохиси таъби корӣ (IFO index West German business sentiment)	Шохиси мазкур барои ташхиси фазои корӣ дар бахши истеҳсолоти саноатӣ коркард шуда, ҳаҷми истеҳсолот, супоришҳо, сатҳи шуғл ва динамикаи нархҳои маҳсулоти тайёро баҳогузорӣ мекунад. Пурсиш 12 саволро дар бар гирифта, фарогири ҳаҷми супоришҳо, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, истифодаи фондҳои асосӣ, ҳаҷми захираҳои моддии истеҳсолӣ ва тағйироти нархҳои фурӯши маҳсулот, аз ҷумла барои содирот мебошад.
Шохиси иқлими корӣ дар бахши хизматрасонӣ (IFO business climate in the German services sector)	Шохиси мазкур мавсимӣ буда, барои соҳаи хизматрасонӣ истифода мешавад. Дар пурсиш 2000 нафар иштирок менемунанд, ки зимнан ширкатҳои суғуртавӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ истисно мебошанд.
Шохиси иқлими корӣ барои корхонаҳои хурду миёна (IFO business climate for small and medium-sized enterprises)	Шохиси мазкурро пажӯҳишгоҳ дар якҷоягӣ бо гурӯҳи бонкҳои KfW коркард намуда, ба ҳаҷми соҳибкории хурду миёна алоқаманд мебошад. Бузургии шохис аз -200 то +200 фаро гирифта, зимни он роҳбарони ширкатҳои хурду миёна пурсида мешаванд.
Шохиси иқлими кории ҷаҳонӣ (IFO World economic climate index)	Шохиси мазкур барои баҳодиҳии вазъии иқтисоди Иттиҳоди Аврупо ва соири ҷаҳон истифода шуда, аз ҷониби коршиносони олмонӣ гузаронида мешавад.

Таҳияи муаллиф

Аз маълумотҳои дар ҷадвал овардашуда бармеояд, ки дар Олмон ҷиҳати ташаккул ва тақмили фазои соҳибкорӣ нишондиҳандаҳо дар сатҳи соҳа ва макроиқтисодиёт таҳлил ва арзёбӣ шуда, натиҷаи он барои қабули қарор, бартараф кардани омилҳои боздоранда ва ташкили фазои муосиди соҳибкорӣ истифода карда мешавад.

Усули дигари маъмул ин усули агентии Tradingeconomics ба ҳисоб меравад, ки платформаи интернетӣ мебошад. Дар ин сомона иттилооти роҷеъ ба фазои соҳибкорӣ дар 196 кишвари ҷаҳон ҷойгир карда шуда, фарогири 20 миллион нишондиҳандаи иқтисодӣ вобаста ба қурби мубодилаи асъор, шохисҳои фондӣ, даромаднокии вомҳои давлатӣ ва нархи ашёи хом ҷамъоварӣ шудааст. Сомонаи мазкур истифодабарандаи зиёд дошта, ҳар моҳ зиёда аз 15 миллион истифодабаранда аз он دیدан мекунанд.

Агентии мазкур маҷмӯи нишондиҳандаҳои иқтисодиро дар бар мегирад, ки муҳити кории давлатҳои алоҳидаро тавсиф медиҳад. Ин нишондиҳандаҳо индикаторҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро дар бар гирифта, шомили боварии соҳибкорон, сатҳи бекорӣ, шохиси фаъолнокии корӣ дар саноати коркард, шохиси фаъолнокӣ дар бахши харид, истифодаи иқтидорҳои саноатӣ, ҳаҷми истеҳсолоти силсилавӣ ва ғайра мебошанд. Ин нишондиҳандаҳо дар маҷмӯъ 23 номгӯиро ташкил дода, оид ба омилҳои ба фазои соҳибкорӣ таъсиррасон маълумот пешниҳод мекунанд.

Дар муқоиса бо дигар усулҳои баҳодихии фазои соҳибкорӣ усули агентии мазкур хусусияти иттилоотӣ дошта, имконият медиҳад, ки оид ба фазои соҳибкории ин ё он давлат маълумот дарёфт карда шавад.

Агентии Tradingeconomics дар баҳодихии худ аз натиҷаҳои баҳодихии Бонки Умумиҷаҳонӣ истифода карда, ҳатто як нишондиҳандааш мавқеи давлат дар ҳамин рейтинг ба ҳисоб меорад. Аз ин рӯ, усули мазкур дорои як қатор афзалиятҳо мебошад, ки дар байни онҳо маҳбубияти ҳосаи дар байни иқтисодчиён, иттилооти бозътимод ва фарогирии васеи онҳо ба ҳисоб мавқеи ҳос доранд. Дар баробари ин усули мазкур дорои як қатор камбудҳои низ мебошад, ки набудани баҳодихии маҷмӯӣ, низоми рейтингӣ ва вобастагии аз дигар методҳои баҳодихии фазои соҳибкорӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

Яке аз таҷрибаҳои муваффақ, ки дар Федератсияи Россия вучуд дорад, ба андешаи мо қобили таваҷҷуҳи ҳос аст. Дар ин ҷо Агентии Эксперт РА ҳамасола фазои соҳибкориро дар сатҳи минтақаҳои ФР таҳлил ва баррасӣ намуда, аз рӯи он гузориш ҷоп мекунад. Бо назардошти қулай ва осон будани истифодаи рейтинги мазкур методологияи онро дида мебароем [1].

Рейтинги мазкур «Рейтинги фазои соҳибкорӣ дар шаҳрҳои Россия» ном дошта, дар ҳамбастагӣ бо Вестерн Юнион бори аввал соли 2003 гузаронида шуда буд. Рейтинг фарогири шароити пешбурди соҳибкорӣ, таъсиси фаъолияти нав ва тавсеаи он дар заминаи сармоягузорӣ ва сармояи асосӣ мебошад. Ба сифати сарчашмаи иттилоот маълумотҳои Кумитаи давлатии омили Федератсияи Россия, Вазорати рушди иқтисоди Федератсияи Россия, Бонки марказии Федератсияи Россия, пойгоҳи ҳуқуқии «Консультант Плюс-Регионы», маҳзани маълумотҳои агентии рейтингии Эксперт-РА баромад мекунад [7].

Барои ин таҳқиқот дастгоҳи методии беназир, ки дар заминаи концептуалии методологияи рейтингӣ ҷолибияти сармоягузори минтақаҳои Россия "Expert RA" таҳия шудааст, истифода карда мешавад.

Барои арзёбии фазои соҳибкорӣ дар шаҳрҳои калон ҳамаи омилҳои рушд ба шароит барои соҳибкорӣ (бизнес) ва натиҷаҳои (шиддатнокӣ) рушди тижорат ҷудо карда шудаанд. Шартҳои барои соҳибкорӣ дар шаҳрҳои Россия аз омилҳои зерин иборатанд: дастрасии нақлиётӣ ба шаҳр; устувории иҷтимоӣ-сиёсӣ, шартҳои ҳуқуқии пешбурди соҳибкорӣ; сатҳи рушди телекоммуникатсия; сатҳи рушди инфрасохтори соҳибкорӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли. Барои нишондиҳандаҳои вобаста ба ҳар як омил ҳама арзишҳо ба ҷадвали 10-балла ҷой карда шуданд, ки дар он шохиси ҳадди ақали назаррас баҳои "1" ва ҳадди аксар - "10" гузошта мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба андешаи мо таҳия ва истифодаи ҳамчунин рейтингҳо ногузир буда, дорои аҳамияти рӯзафзун аст. То ба имрӯз сатҳи рушди минтақаҳо ва дастовардҳои алоҳидаи соҳаҳои хоҷагии халқ баҳогузори карда намешавад. Мавҷудияти ҳамчунин рейтингҳо дар таъмини рушди соҳа, минтақаҳо ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти миллии фазои рақобатро ба вучуд меоранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии ҳеш дар ҷаласаи бистуми Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ таъкид сохтанд, ки «Воқеан, ташкили рейтинги миллии ҳамчун низоми баҳогузори рушди иқтисодии маҳал ба баланд бардоштани масъулияти мақомоти маҳаллӣ, натиҷаҳои фаъолияти онҳо, паҳн намудани таҷрибаи пешқадами идоракуни дар сатҳи минтақавӣ, арзёбӣ ва муайян намудани мушкilotи соҳибкорон, инчунин, идомаи ислохот мусоидат менамояд. Иштироки ҳамаи шаҳру ноҳияҳо дар ин раванд имкон медиҳад, ки вазъи фазои соҳибкорӣ дар сатҳи маҳал ба таври воқеӣ инъикос карда шавад. Ҳамчунин, дар баробари амалӣ намудани рейтинг андешидани тадбирҳо вобаста ба ҳавасмандгардонии минтақаҳо барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ зарур мебошад» [9].

Зимнан ба Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ супориш дода шуда буд, ки якҷо бо Агентии омор, Кумитаи рушди маҳал, вазорату идораҳои дахлдор ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд ҷиҳати мунтазам гузаронидани арзёбии миллии фазои сармоягузорӣ тадбирҳои зарурӣ андешида, натиҷаҳои рейтингӣ миллии фазои сармоягузорию дар кишвар муайян намоянд. Вале, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо гузашти вақт дар ин самт ҷораҳои мушаххас андешида нашудаанд.

Аз ин рӯ, аз рӯи натиҷаи тадқиқоти анҷомдода дар рисолаи мазкур ҷиҳати таҳия ва истифодаи «Рейтингӣ миллии фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ» таклифу пешниҳодҳо коркард шуда, консепсияи он пешниҳод карда мешавад, ки фарогири индикаторҳои зер мебошанд:

- таҳияи рейтингӣ миллии фазои соҳибкорӣ вобаста ба нишондиҳанда ва омилҳои алоҳидаи таъсиррасон;
- мушаххассозии индикаторҳои тавсифдиҳандаи фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар сатҳи миллий, минтақавӣ ва маҳаллӣ;
- таъсиси сомонӣ расмӣ таҳияи рейтингҳои миллий ва сатҳи рушди муносибатҳои соҳибкорӣ, аз он ҷумла фазои соҳибкорӣ ва муҳити корӣ;
- омода кардани кадрҳои баландихтисоси донандаи бозор ва аз таҷрибаи хориҷа огоҳ.

Ҳамин тавр, бояд таъкид сохт, ки дар ҷаҳони муосир равишҳои гуногуни баҳодиҳии фазои соҳибкорӣ вучуд дошта, ҳадафи аслии тамоми усулҳои мавҷуда ин тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳудуди муайян мебошад. Зимнан бояд бори дигар таъкид сохт, ки «барои ташаккули соҳибқории мутамаддин ва фарҳангӣ фазои соҳибкорӣ, менталитет, меъёрҳои ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳудуди соҳибкорӣ ва ташкилотҳои соҳибкорӣ» нақши хело бузург доранд.

АДАБИЁТ

1. Белкина Е.Н., Мусаева К.Р., Адашев М.М. Методика оценки уровня развития предпринимательской среды//Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета, 2017.- № 125.- С. 611-622.
2. Ведение бизнеса-2013: доклад / Междунар. Банк реконструкции и развития / Всемир. Банк, 10-е изд., 2013.
3. Данакин Н.С. Концептуальный анализ понятия «Предпринимательский климат» / Н.С.Данакин, О.И. Дивиченко // Теория и практика общественного развития, 2017. - №5. – С. 66-68.
4. Кодиров Ф.А., Сафарова С.Х. Социально-культурные аспекты формирования предпринимательской среды в Республике Таджикистан//Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук, 2018. -№ 1-4 (57).- С. 187-190.
5. Кодиров Ф.А., Фаррухзода С., Давлатов С.М. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук, 2017. -№ 2/8.- С. 15-18.
6. Попова И.В. Аналитический обзор методик оценки предпринимательского климата региона//Карельский научный журнал, 2017. -Т. 6.- № 4 (21). -С. 283-285.
7. Рейтинг предпринимательского климата в российских городах <https://www.raexpert.ru/ratings/towns/2003>
8. Улимбашев А.З. Методика расчета оценки состояния факторов, формирующих предпринимательский климат//Известия Санкт-Петербургского государственного аграрного университета, 2016. -№ 43.- С. 192-196.
9. <http://prezident.tj/node/22453>

АННОТАТСИЯ

РАВИШҶО ВА УСУЛҶОИ АРЗЁБИИ ФАЗОИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶАҶОНИ МУОСИР: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Мақола ба таҳлили баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии баҳодиҳии фазои соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир бахшида шудааст. Дар мақола дар асоси таҳлил ва таҷзияи таҷрибаи ҷойдошта баъзе равишҳо таҳлилу баррасӣ шуда, зарурат ва моҳияти онҳо нишон дода шудааст. Ҳамчунин аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомшуда пешниҳод шудааст, ки бо таъкиди таҷрибаи хориҷа «Рейтингӣ миллии баҳодиҳии фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия карда шавад.

АННОТАЦИЯ

ПОДХОДЫ И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КЛИМАТА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Статья посвящена анализу некоторых теоретических и практических вопросов оценки предпринимательского климата. В статье на основе анализа и диагностики существующего опыта показаны некоторые подходы к оценке предпринимательского климата. По результатам проведенного исследования предложено разработать «Национальный рейтинг оценки предпринимательского климата в Республике Таджикистан».

Ключевые слова: бизнес, рынок, бизнес-среда, конкуренция, эффективность, оценка, рейтинг, развитие, инновации.

ANNOTATION

APPROACHES AND METHODS FOR ASSESSING THE BUSINESS CLIMATE IN THE MODERN WORLD: THEORY AND PRACTICE

The article is devoted to the analysis of some theoretical and practical issues of assessing the business climate. Based on the analysis and diagnostics of existing experience, the article shows some approaches to assessing the business climate. Based on the results of the study, it was proposed to develop a "National rating for assessing the business climate in the Republic of Tajikistan"

Key words: business, market, business environment, competition, efficiency, evaluation, rating, development, innovation.

ТДУ 631.155.2

ҲАВАСМАНДКУНИИ КОРХОНАҲО БАРОИ ПУРИҚТИДОР ГАРДОНИДАНИ ПОЙГОҲИ МОДДӢ -ТЕХНИКИИ КИШОВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАССУТИ МЕХАНИЗМҲОИ ЛИЗИНГ

Мухторзода П.Ч., доктор (PhD), Бобоев Ш.Қ., н.и.и., дотсент - ДАТ
ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: лизинг, амалиёти лизингӣ, техника, таҷҳизоти кишоварзӣ, тараққиёти лизинг, муносибатҳои лизинг.

Тараққиёти илму техника яке аз омилҳои назаррас мебошанд, ки баландшавии истеҳсолоти кишоварзро таъмин менамояд ва асоси ҷиҳозонидани хоҷагиҳо бо техника ва таҷҳизотҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Айни замон дар ҷумҳурии таъминнокии соҳаи кишоварзӣ бо техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ вобаста ба меъёри муқарраршуда 50-55% -ро ташкил медиҳад. Рушди бомуваффақияти муттамаи агросаноатӣ аз бисёр ҷиҳат аз дастгирии давлатӣ ва танзими истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси лизинг вобаста аст. Зери мафҳуми лизинг ҳама намуди фаъолияти сармоягузорӣ оид ба харидорӣ намудани молу мулк ва супоридани он ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси шартномаи лизинг бо назардошти пардохти ҳатмии муҳлати маблағ ва дар шароити муайяни пешбинишудаи шартнома, дар асоси бозхаридаи молу мулк аз ҷониби лизинггиранда фаҳмида мешавад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявии (лизинг)» ҷонибҳои муомилоти лизингӣ (субъектҳои лизинг) ва предмети лизингро муайян менамояд. Ба субъектҳои лизинг дохил мешаванд: лизингдиҳанда, лизинггиранда ва фурушанда (молрасон-тахвилгар). Дар ин маврид лизингдиҳанда метавонад ҳам шахси ҳуқуқӣ ва ҳам ҳамчун шахси воқеӣ амал намояд, ки мутобиқи шартномаи лизинг ба тасарруфи муваққатии предмети лизинг дар шароити муайян вазифадор аст онро амалӣ намояд.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявии (лизинг)» предмети лизинг метавонад ҳар гуна ашёҳои истифоданашаванда бошад, аз ҷумла корхона, биноҳо, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт, комплексҳои амволий ва дигар молу мулк, ки барои фаъолияти соҳибкорӣ метавонад мавриди истифода қарор дода

шавад. Яке аз бартариятҳои хуби лизинг дар он мебошад, ки пеш аз харид онро истифода бурда даромад ба даст оварда мешавад. Ин даромади бадастовардашуда ба хоҷагидорон имконият медиҳад, ки доираи истехсолоти хоҷагии кишоварзии худро васеъ намуда, даромади бештар ба даст гиранд.

Аз нуктаи назари иқтисодӣ, лизинг бо қарз монандӣ дорад, ки барои хариди таҷҳизот пешниҳод гардидааст. Ҳангоми бо қарз харидорӣ намудани дороиҳои воқеӣ, харидор дар муҳлати муайян маблағи қарзро пардохт мекунад, ҳамзамон фурӯшандаи дороиҳои воқеӣ барои таъмини баргардонидани қарз ҳуқуқи соҳибии моликиятро то пурра пардохт намудани он нигоҳ медорад.

Сарфи назар аз он, ки асоси лизинг муносибатҳои қарзӣ мебошад, мо онро на ба шакли маблағгузории қарзӣ ҳамчун қарзи мақсаднок дохил мекунем ва онро ба сифати усули мустақили маблағгузории сармоягузориҳои воқеӣ ҷудо мекунем. Чунин нуктаи назар бо ду ҳолат алоқаманд аст. Аввалан, лизинг, баръакси қарзи бонкӣ, ҳамчун қарз дар шакли мол амал мекунад; дуюм, он дар таҷрибаи ҷаҳонӣ хеле васеъ паҳн шудааст.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ дар соҳаи кишоварзӣ масъалаи ҳавасмандкунии корхонаҳои кишоварзӣ яке аз масъалаи муҳим ба шумор меравад. Мақсади асосии ҳавасмандкунии корхонаҳои кишоварзӣ ин ташкили шароити хуби такрористехсолкунии маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Ин масъала бо истифодаи механизмҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Яке аз механизми иқтисодии ҳавасмандкунии корхонаҳои кишоварзӣ ин лизинг мебошад.

Дар иқтисодиёти кишоварзӣ лизинг ин намуди қарз ба шакли мол ва усули махсуси сармоягузорӣ ба ҳисоб рафта, дар баробари маблағгузории қарзӣ дар шароити дефитсита сармоя нақши муҳимро дар азнавсозии сармояи асосӣ мебозад.

Бартарии лизинг дар муқоиса бо дигар намудҳои сармоягузорӣ дар он аст, ки корхонаҳои кишоварзӣ воситаҳои асосии истехсолотро ба даст меоранд ва қисми воситаҳои зуруриро бо ҷалб накардани захираҳои молиявии маҳдуд ва дар ихтиёри худ нигоҳ дошта, барои истифода ва хариди тухмӣ, маводҳои сӯзишворӣ истифода мебаранд. Бартарии дигари лизинг дар он аст, ки сармояи аввалияи начандон калонро дошта истехсолоти нав ташкил намуда, бо зудӣ фондҳои асосиро бе ҷалби сармоягузории калон азнавсозӣ намудан мумкин аст. Инчунин бо ёрии лизинг масъалаи асосии соҳаи кишоварзӣ нарасидани маблағ барои хариди техникаи кишоварзӣ ҳалли худро меёбад.

Лизинг ба ҳамаи иштирокчиёни амалиёти лизингӣ муфид мебошад. Истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ қарзро мегирад ва марҳила ба марҳила барои пардохти маблағи таҷҳизотҳо ва техникаи зарурӣ онро истифода менамоянд. Бонк кафолати бозпас гардонидани қарз ба ҳисоб меравад. Барои корхонаҳои мошинсозии кишоварзӣ бозори фурӯш васеъ карда мешавад, ки вуруди захираҳои молиявии иловагиро таъмин менамояд.

Низомии пешниҳоди таҷҳизотҳо ва мошинаҳои кишоварзӣ барои лизинг як қатор бартариятҳоро доро мебошад:

якум, амалан ин имконияти ягонае мебошад, ки аз тарафи давлат қарздиҳии дарозмуддат дар вақти харидани техника дода мешавад;

дуюм, нархи қайдкардашудаи маҳсулоти мошинаҳои кишоварзӣ дар лаҳзаи харидани он, ки вай махсусан дар вақти таваррум муҳим аст;

сеюм, дастрас намудани техникаи кишоварзӣ барои ҳамаи истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ пайдо мегардад.

Бо сабаби зиёдшавии амалиётҳои лизингӣ дар соҳаи кишоварзӣ корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 ноябри соли 2007, № 597 таъсис дода шудааст. Мақсади асосии «Тоҷикагролизинг» дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» қонеъ намудани талаботи хоҷагиҳои деҳқонӣ фермерӣ, корхонаҳою ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ дорои шаклҳои гуногуни моликият ва шахсони воқеӣ бо техникаи кишоварзӣ, қисмҳои эҷтиётӣ ва ташкил намудани марказҳои

хизматрасонии техникӣ, кору хизматрасонии сервисию техникӣ ва дар асоси тичорат ба даст овардани фоида ба шумор меравад.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ дар 9 моҳи соли **2018** аз ҳисоби корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» ба ҷумҳурӣ 205 трактори гуногунтама ва 530 мошинолотии кишоварзӣ ворид карда шудааст. Инчунин дар ин давра аз тарафи корхонаи мазкур ба 180 хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ 179 адад тракторҳои гуногунтама ва 460 мошинолотии кишоварзӣ бо тариқи иҷораи лизингӣ дастрас карда шудааст.

Дар ҷумҳурӣ то имрӯз 81 маркази хизматрасонии техникӣ ташкил карда шудааст, ки аз он 56-то ба корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» ва боқимондаи он ба соҳибкорони инфиродӣ тааллуқ доранд. Ин марказҳои хизматрасонии техникӣ барои сари вақт ба анҷом расонидани корҳои сахрой ба хоҷагиҳои кишоварзӣ хизмат карда истодаанд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалиёти лизингиро 10 ширкат таъмин менамояд, дар байни онҳо Ҷамоати «Нахустлизинг» (32%), «Ориёнлизинг» (23%) ва «Тоҷикагролизинг», (22,4%) – ро ташкил медиҳад.

Дар айни замон дар тоҷикистон барномаҳои мушаххаси рушди соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунад. Аз ин рӯ, дар ин соҳа истифодаи амалиёти лизингӣ қариб 60%- ро ташкил медиҳад.

Маҳз бо ҳамин хотир дар ҷумҳурӣ КВД «Тоҷикагролизинг» ташкил карда шуд. Корхонаи мазкур дар асоси қарори Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30- ноябри соли 2007, № 597 таъсис дода шуда, аз моҳи марти соли 2008 ба фаъолият оғоз намудааст.

Технологияи муомилоти лизингӣ тақрибан ба тариқи зайл аст. Фарз мекунем, ки корхона ба ягон таҷҳизот эҳтиёҷ дорад. Корхона истехсолкунандагони ин таҷҳизотро ҷустуҷӯ мекунад ва пас аз таҳлили дахлдор таҳлили ҷои муайян мекунад. Сипас, ӯ ба ширкати лизингӣ барои бастанӣ шартнома рӯ меорад. Ширкати лизинг бо субъекти хоҷагидор шартнома менамояд, ки мувофиқи он ба таҳвилгар арзиши фондҳои асосиро пурра пардохт мекунад ва ба субъекти хоҷагидор бо ҳуқуқи бозхарида дар охири муҳлати муайяншудаи иҷора ба иҷора медиҳад. Ҳамзамон ширкати лизингӣ дар хусуси хариди фондҳои асосӣ бо таъмингар шартнома менамояд. Ҳангоми бастанӣ шартномаи лизингӣ кафолати бонкӣ, ё гарав ё, ки суғуртаи пардохти лизингӣ, ё ки амвол талаб карда мешавад, ки объекти муомилоти лизингӣ мебошад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки барои беҳтар намудани таъминоти хоҷагиҳои кишоварзӣ бо техникаи кишоварзӣ корхонаи воҳиди давлатии «Мадад» дар 9 моҳи соли 2018 ба маблағи 1,4 млн. сомонӣ тракторҳои ҷарҳдор, ядаҳои тракторӣ, ҷарҳҳои тракторӣ ва қисмҳои эҳтиётӣ ба ҷумҳурӣ ворид намуда, бо ширкати «Атешпар»-и Туркия, «ЮТО- Интернатсионал»- Ҷумҳурии Мардумии Чин ва заводи тракторсозии шаҳри Тошканди Ҷумҳурии Ёзбекистон оид ба ворид намудани тракторҳо ва қисмҳои эҳтиётӣ шартномаҳо ба имзо расонидааст.

Ҳалли масъалаҳои дар боло зикр шуда то андозае барои беҳтар гаштани фаъолияти лизингии Ҷумҳурӣ таъсири ҳудро мерасонад, ки дар натиҷа пойгоҳи моддӣ- техникӣ кишоварзонро мустаҳкам гардонид, имконияти ҷори намудани технологияҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани самаранокии соҳаи мазкур ва пурқувват гаштани иқтисодиёти хоҷагиҳо ва ҳам молистеҳсолкунандагон мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, барои рушди лизинг дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки масъалаҳои зерин ҳал карда шаванд:

- беҳтарсозии ҳолати иқтисодиёт;
- паст кардани меъёрҳои қарзӣ;
- зиёд намудани миқдори корхонаҳои қобилияти қарздиҳӣ дошта;
- рушди низоми таъминоти суғуртавии фаъолияти лизингӣ.

Дар натиҷа ҳангоми лизинг таъсири синергетикӣ (афзуншаванда) ба миён меояд, ки боиси маҷмӯи омилҳои зерин мегардад:

- бо имтиёзҳои ба кишоварзӣ пешниҳод кардашуда;
 - бо дохил кардани пардохти лизингӣ ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда;
 - бо истифодаи муомилоти фьючерӣ ба маҳсулоти кишоварзӣ;
 - бо техникаи босуръат бо амортизатсия (истеҳлок);
 - бо паст кардани сатҳи таҷҳизот ва талафот ҳангоми кор дар соҳаи кишоварзӣ;
 - бо баланд бардоштани истеҳсолоти мошинсозӣ ва табодули технология;
- бо баланд бардоштани самаранокии истифодаи технология аз ҳисоби хизматгузориҳои баландсифат мебошад.

АДАБИЁТ

1. Лукашов В.С. Формирование и развитие системы лизинговых отношений в аграрном секторе экономики, 2019.
2. Бобоев Ш.К. Формирование и развитие лизинговых отношений в сельском хозяйстве Республики Таджикистан (научная диссертация) к.э.н. - Душанбе, 2010.- 35с.
3. Кишоварзии Ҷумурии Тоҷикистон Маҷмӯаи оморӣ, 2018. – 308с.
4. Источник данных РГУП «Таджикагролизинг»

АННОТАЦИЯ

ҲАВАСМАНДКУНИИ КОРХОНАҲО БАРОИ ПУРИҚТИДОР ҒАРДОНИДАНИ БАЗАИ МОДДӢ ТЕХНИКИИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ТАВАСУТИ МЕХАНИЗМҲОИ ЛИЗИНГ

Дар ин мақола мушкилоти бо техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ мучахҳаз кардани хоҷагиҳо баррасӣ карда мешавад. Қайд карда мешавад, ки рушди устувори маҷмӯи агросаноатӣ бештар аз дастгирии давлатӣ ва танзими истеҳсолоти кишоварзӣ дар асоси иҷора вобаста аст. Дар шароити иқтисоди бозор, масъалаи ҳавасмандгардонии корхонаҳои кишоварзӣ дар баҳши кишоварзӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад. Фароҳам овардани шароити қобили қабул барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тавассути истифодаи механизмҳои иқтисодӣ ба даст оварда мешавад, ки яке аз чунин механизмҳои ҳавасмандгардонии корхонаҳои кишоварзӣ лизинг мебошад.

Муаллиф дар бораи фаъолияти Корхонаи воҳиди давлатии "Тоҷикагролизинг" маълумоти мушаххаси оморӣ оварда, тасдиқ намудааст, ки тақмили фаъолияти лизинг дар ҷумҳурӣ заминаи моддию техникаро дар соҳаи кишоварзӣ мустаҳкам намуда, имконияти ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва тақвиятро фароҳам меорад. дар маҷмӯъ иқтисоди кишвар.

АННОТАЦИЯ

СТИМУЛЫ ПРЕДПРИЯТИЙ К УКРЕПЛЕНИЮ МАТЕРИАЛЬНО- ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПРИ ПОМОЩИ МЕХАНИЗМОВ ЛИЗИНГА

В данной статье рассмотрены проблемы оснащения хозяйств сельскохозяйственной техникой и оборудованием. Отмечено, что устойчивое развитие агропромышленного комплекса во многом зависит от государственной поддержки и регулирования сельскохозяйственного производства на лизинговой основе. В условиях рыночной экономики вопрос стимулирования сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе является одним из значимых. Создание приемлемых условий для производства сельскохозяйственной продукции достигается за счет использования экономических механизмов, одним из таких механизмов стимулирования сельскохозяйственных предприятий является лизинг.

Автором приведены конкретные статистические данные деятельности ГУП «Таджикагролизинг», подтверждающие, что совершенствование лизинговой деятельности в республике укрепит материально-техническую базу в сельском хозяйстве, предоставляя возможность внедрения инновационных технологий, повысит эффективность и укрепит экономику страны, в целом.

Ключевые слова: лизинг, лизинговые операции, техника, сельхозтехника, развитие лизинга, лизинговые отношения.

ANNOTATION

INCENTIVES FOR ENTERPRISES TO STRENGTHEN THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE HELP OF LEASING MECHANISMS

Mukhtorzoda P.Q.

This article discusses the problems of equipping farms with agricultural machinery and equipment. It is noted that the sustainable development of the agro-industrial complex largely depends on state support and regulation of agricultural production on a lease basis. In a market economy, the issue of stimulating agricultural enterprises in the agricultural sector is one of the significant. The creation of acceptable conditions for the production of agricultural products is achieved through the use of economic mechanisms, one of such mechanisms for stimulating agricultural enterprises is leasing.

The author provides specific statistical data on the activities of the State Unitary Enterprise "Tajikagroleasing", confirming that the improvement of leasing activities in the republic will strengthen the material and technical base in agriculture, providing the opportunity to introduce innovative technologies, increase efficiency and strengthen the country's economy as a whole.

Key words: leasing, leasing operations, machinery, agricultural machinery, leasing development, leasing relations